

Başıq Tarihi 26/10/195

Atatürk İlkeleri
Enstitüsü. başıqdır.

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MÜDÜRLÜĞÜ

YAVUZ ÖZDEMİR

ENVER PAŞA'NIN ÜÇÜNCÜ ORDU GÜNLERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

PROF.DR.ENVER KONUKÇU

0016448
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı
Demirbaş No :
72308

ERZURUM-1994

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında iktidarı ellerinde tutan üçlünün en güçlüsü olan Enver Paşa hakkında bugüne kadar pek az sayıda kitap ve makale yazılmış olmakla birlikte bunlar da genelde bilimsellikten uzaktır.

Her nedense yakın dönem tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olmasına rağmen Enver Paşa, akademisyen tarihçilerin çalışmalarına konu olmamıştır.

Bu yönüyle "Enver Paşa'nın Uçuncü Ordu Günleri" isimli çalışmamız ilk olma özelliği taşımaktadır.

Yaptığımız çalışma Enver Paşa'nın kırk iki yıllık ömrünün sadece bir aylık veya başka bir ifadeyle otuz günlük süresini kapsamaktadır. Ancak, bu otuz gün Enver Paşa ile özdeşleştirilmiş ve siyahî kelimelerle ifadelendirilen Sarıkamış Harekâtı'nın yapıldığı günler olmaktadır.

Sarıkamış Harekâtı ise, Türkiye'de yaratılan Enver Paşa imajının birinci derecede göstergesi olarak kullanılırken kırk iki yıllık bir ömür 30 güne indirgenmiş ve bu süre içerisinde yaşanan her türlü olumsuzluğun vebali Enver Paşa'nın üzerine yıkılmıştır.

Biz bu çalışmamızda zaman olarak kısa bir evreyi konu edinmiş olmakla birlikte, bu zaman diliminde olayların yoğunluğu Enver Paşa'nın ultra aktif kişiliği ve seçtiğimiz konu üzerinde mevcut spekülasyonlar düşünüldüğünde yaşadığımız zorluklar anlaşılabilir.

Ancak, çalışmamızın ilk olması, seçtiğimiz konunun hassasiyeti ve önemi bizi kamçıladi. Bizde büyük bir şevk uyandırdı ve bizi birinci elden kaynaklara yöneltti.

Bu yönelme sonucunda ulaştığımız kaynaklar tarafımızdan itina ile metodik tenkitten geçirildikten sonra kullanılarak konuya akademisyen bir yaklaşımla açıklık kazandırıldı.

Çalışmamız esnasında kaynaklara ulaşmama yardımcı olan hocalarıma ve kıymetli vakitlerini bana ayıran, çalışmamın yönetim ve sorumluluğunu üzerine alan Sayın Hocam Prof.Dr.Enver KONUKÇU'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Yavuz ÖZDEMİR

	Sayfa No
ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II-IV
BİBLİYOGRAFYA.....	V-XII
GİRİŞ.....	
1- BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NE GİDEN YOL VE HARBİN ÇIKIŞI.....	XIII
1.1- Liberalist Hareketler.....	XIII-XIV
1.2- Milliyetçilik Hareketleri.....	XIV-XV
1.3- Değişken Güç Dengesi-Bloklaşma ve Uluslararası Güvensizlik.....	XV-XVI
1.4- Osmanlı Devleti'nin Paylaşımı ve Mirası Üzerinde Çatışma.....	XVI-XVII

I.BÖLÜM

1- OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NE GİRİŞİ.....	1
1.1- İtilâf Devletleri ve Bulgaristan İle İttifak Arayışları.....	1-3
1.2- Osmanlı-Alman İttifakı.....	3-8
1.3- Karşılıklı Beklentiler.....	8-9
1.3.1- Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Beklentileri.....	9
1.3.2- Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan Beklentileri.....	9-10
1.4- Goben ve Breslau Zırhlı Krüvazörlerinin Boğazlardan Geçisi.....	10-14
1.5- Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'e Çıkışı ve Karadeniz Olayı.....	14-24
1.6- Cihâd-ı Mukaddes İlânı.....	24-25
2- SEFERBERLİK İLÂNİ-KAFKAS CEPHESİNDE HAZIRLIKLAR VE İKMAL ÇALIŞMALARI.....	26
2.1- Seferberlik İlânı.....	26-28
2.2- III. Ordu Harekât Bölgesinin Özellikleri.....	28-31
2.3- III. Ordu'nun Seferberlik Dönemi.....	31-32
2.4- Harbin Başlangıcında Türk ve Rus Harp Plânları.....	32-33
2.4.1- Türk Harp Plânlarında III. Ordu.....	33-38
2.4.2- Rus Harp Plânlarında Rus Kafkas Ordusu.....	38-39
2.5- Türk ve Rus Kafkas Ordularının Yığınakları.....	39
2.5.1- III. Ordu'nun Yığınağı.....	39-42
2.5.2- Rus Kafkas Ordusu'nun Yığınağı.....	42-44
2.6- Kafkas Cephesi'nde Düzenli Ordu Dışında Oluşturulan Bazı Teşekküller...	44-47
2.7- Kafkas Cephesi'nde İdarî Faaliyetler ve Lojistik.....	47
2.7.1- Türk Kafkas Ordusu'nda İdarî Faaliyetler ve Lojistik.....	47-51
2.7.2- III.Ordu'da Sağlık Hizmetleri.....	51-53
2.7.3- Rus Kafkas Ordusu'nda İdarî Faaliyetler ve Lojistik.....	53-54

III

3- BÖLGE HALKININ III. ORDU'YA YARDIMLARI.....	54-55
4- III. ORDU'NUN HUDUT-KÖPRÜKÖY-AZAP MUHAREBELERİ (1 KASIM-19 ARALIK 1914) KADROSU.....	55-57
5- RUS İLERLEMELERİ VE KÖPRÜKÖY-AZAP MUHAREBELERİ.....	57
5.1- Rusların Sınır Tecavüzleri ve İlk Müsademeler.....	57-71
5.2- Köprüköy Muharebesi.....	71-95
5.2.1- Köprüköy Muharebesi'nin Değerlendirilmesi.....	95-98
5.3- Azap Muharebesi.....	98
5.3.1-III. Türk Ordusu'nun Durumu.....	98-99
5.3.2- Rus Kafkas Ordusu'nun Durumu.....	99-124
5.3.3- Azap Muharebesi'nin Değerlendirilmesi.....	124-127

II. BÖLÜM

1- KÖPRÜKÖY AZAP MUHAREBELERİ SONRASI ORTAYA ÇIKAN DURUM.....	128
1.1- Askerî Açidan Ortaya Çıkan Durum.....	128-129
1.2- Siyasî Açidan Ortaya Çıkan Durum.....	129-131
2- GENEL KARARGÂH'IN OLAYLARA VE DURUMA BAKIŞI.....	131-133
3- GENELKURMAY İKİNCİ BAŞKANI YARBAY HAFİZ HAKKI'NIN ERZURUM'A GELİŞİ VE FAALİYETLERİ.....	133-146
4- III. ORDU'NUN KUMANDA KADEMELERİNDE YAPILAN BAZI DEĞİŞİKLİKLER.....	146-149
5- BAŞKUMANDAN VEKİLİ VE HARBİYE NAZIRI ENVER PAŞA'NIN KAFKAS CEPHESİNDE BAZI TASAVVURLARI VE ERZURUM'A GELİŞİ..	149
5.1- Enver Paşa'nın Şahsiyeti.....	149-164
5.2- Sarıkamış Harekâtı Öncesinde Bazı Tasavvurlar ve Enver Paşa.....	164-165
5.2.1- Ardahan-Batum Doğrultusunda Yapılması Düşünülen Taarruz, Batum'a Çıkarma Yapma Teşebbüsü ve Enver Paşa.....	165-173
5.3- Turan ve Kafkas Cephesi.....	173-175
5.4- Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kafkas Cephesine Gelişi ve Düşünceleri.....	175-183
5.5- Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Askerî Birlikleri Denetlemesi.....	183-189
5.6- Hasan İzzet Paşa'nın III. Ordu Kumandanlığı Görevinden İstifası ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu Kumandanlığı'nı da Sorumluluğuna Alması.....	189-193

IV

III.BÖLÜM

1- SARIKAMIŞ'A TAARRUZ FİKRİNİN DOĞUŞU.....	194-195
2- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂT'NİN HAZIRLIKLARI VE ENVER PAŞA.....	195-200
3- KAFKAS CEPHESİ'NİN RUS TARAFINDA BAZI GELİŞMELER.....	200-203
4- SARIKAMIŞ KIŞ TAARRUZU ÖNCESİ ASKERİ DURUM.....	203
4.1- Sarıkamış Harekâtı Öncesi (15 Aralık 1914) Türk III.Ordusu'nun Genel Durumu.....	203-207
4.2- Sarıkamış Kış Taarruzu Öncesi (14 Aralık 1914) Rus Kafkas Ordusu'nun Genel Durumu.....	207-208
5- SARIKAMIŞ KUŞATMA TAARRUZU ÖNCESİ SON GELİŞMELER.....	209-221

IV.BÖLÜM

1- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂT'NİN SEBEPLERİ.....	222-224
2- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂT'NİN PLÂNI.....	224-225
3- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂT'NİN BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA TARAFINDAN BAŞLATILMASI.....	226-241
3.1- Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Bardız'da Yaptığı Durum Değerlendirmesi.....	241-244
3.2- Rus Kumandanlarının Mecingirt'te Yaptıkları Durum Değerlendirmesi.....	244-247
4- DURUM DEĞERLENDİRMELERİ SONRASINDA SARIKAMIŞ HAREKÂTI VE BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA.....	247-260
5- SARIKAMIŞ MUHAREBESİ.....	260-294
6- SARIKAMIŞ MUHAREBESİ'NDE YENİ EVRE VE BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA.....	294-339

V.BÖLÜM

1- BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'NIN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ..	340-350
SONUÇ.....	350-357
EKLER.....	

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİVLER

- 1- Politisches Archiv Des Auswärtigen Amts, Bonn (Alman Dışışleri Politik Arşivi).
Politisches Archiv Des Auswärtigen Amts, Bonn, Werträge (Deutsch-Türkei), Band, Nr.94.
- 2- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)
BOA, DH.KMS,37.
BOA DH.SYS,83,123.
- 3- ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜD BAŞKANLIĞI ARŞİVİ
(ATASE)

K:4	D:10	F:1-55.
	H:6	F:1-59
	H:10	F: 1-60, 1-77, 1-80, 1-81, 1-84, 1-87, 1-90, 1-92, 1-101.
	H:11	F: 1-14, 1-19, 1-27.
K:243	D:1009	F: 7-2, 9, 18, 1425.
K:256	D:1062	F: 1.
K:1129	D:27	F:1-2.
K:1487	D:225-26	F: 1-6, 1-8, 9, 1-10,14,1-16,1-19,1-21,1-22,23,1-25,1-27.
K:1646	D: 73-30	F: 5.
K:2812	D:537-30	F:1-32.
	D: 31	F: 1-16, 1-21, 2-7, 2-9, 2-14, 2-15, 2-17, 2-19, 2-25.
	D:357	F: 2-11,2-12.
K:2813	D:516-36	F:2,6,40.
	D:38	f:58.
K:2814	D:40	F: 25-1, 29-9, 34-1, 35-14, 35-22, 38-2.
	D:41	F: 1-7.
	D:42	F:19, 23, 24, 35, 36.
K:2817	D:367-54	F: 4
K:2828	D:497-101	F: 25-30
K:2829	D: 26-107	F: 1-1, 2,3,17.
K:2846	D: 173	F: 2,12.
K: 2949	D: 403	F: 1,7,8.
K: 2950	H: 1	F: 1-10.
	H: 2	F: 1-53, 1-59,60, 1-71, 1-120, 1-153.

VI

	H: 3	F: 1-47
	H: 5	F: 1-21, 1-24.
	H: 6	F: 1-3, 1-4, 1-7, 1-11, 12, 1-14, 1-17, 1-21, 1-23, 1-26, 1-27, 1-34, 1-36, 1-37, 1-39, 1-40, 1-41, 1-44, 1-45, 1-47, 1-49, 1-50, 1-53, 1-54, 1-61, 62, 1-63, 1-65, 1-73, 1-84, 1-93, 1-97, 1-98, 1-104, 1-108, 109, 1-116, 1-119, 1-120, 1-121, 1-122, 123, 124, 1-131, 132, 1-141, 142, 1-144, 147, 148, 1-175, 1-178, 179, 1-182, 1-184, 1-185, 1-186, 187, 1-188, 1-189, 1-194, 1-203, 1-258, 1-266, 1-267, 1-271, 1-271, 1-272, 273, 1-277, 1-279, 1-281, 1-285, 1-286.
	H: 7	F: 1-7, 1-8, 1-9, 1-13, 14, 15, 1-19, 1-29, 1-32, 1-33, 1-34, 1-35, 1-36, 1-39, 40, 1-41, 42, 1-44, 1-45, 1-46, 1-49, 1-50, 1-51, 1-53, 1-58, 59, 1-65, 1-70, 1-71, 1-73, 74, 1-75, 1-76, 1-81, 1-84, 1-86, 87, 1-88, 1-92, 1-94, 95, 96, 1-99, 1-100, 1-102, 1-104, 1-109, 1-110, 1-111, 1-112, 113, 1-117, 1-126, 127, 1-128, 1-130, 1-131, 1-134, 135, 1-136, 1-138, 1-139, 140, 1-141, 1-142, 143, 1-146, 1-151, 1-154, 155, 156, 1-157, 158, 159, 1-162, 1-163, 1-164, 165, 1-166, 1-168, 1-171, 1-172, 1-174, 175, 1-176, 177, 178, 1-179, 1-180, 1-182, 183, 184, 185, 1-186, 1-189, 1-190, 1-192, 1-193, 1-194, 1-196, 1-200, 1-201, 202, 203, 1-204, 1-205, 1-217, 1-222, 1-227.
	H: 11	F: 1-13, 1-30, 1-42.
	H: 15,	F: 1-16.
K: 3018	D: 1	F: 11, 13.
K: 4596	H: 5	F: 1-60.
K: 4609	D: 12	F: 4-3, 9, 10
K: 4883	D: 6	H: 3 F: 1-1
K: 4896	H: 5	F: 1-43, 1-49, 52, 1-55, 1-56, 1-62, 1-67, 1-71, 1-81, 1-86.
K: 5043	D: 2	F: 1-3.
K: 5052	H: 13	F: 1-32, 1-33.
K: 5054	H: 2	F: 1-88, 1-91, 1-92, 1-93, 1-95, 1-96.
K: 5062	H: 3	F: 1-16.
	H: 13	F: 1-19, 1-20, 1-21, 1-24, 1-31.
	H: 18	F: 1-22.
K: 5074	H: 15	F: 1-11, 1-12, 1-13, 1-15, 1-17, 18
K: 5079	H: 5	F: 1, 1-42, 1-56
K: 5240	H: 1	F: 1.
	H: 2	F: 1-23, 1-24.

VII

	H: 3	F: 1-16.
K:5241	H: 1	F: 1-20.
K:5311	H:1	F: 1-8.
K:5490	D:236	H: 1 F: 1.
	D: 2326	H: 1 F: 1.
K:5493	D:3	H:1 F:1-1.

VIII

II- ESERLER

E.E.ADAMOF, Rusların Emelleri Anadolu'nun Taksimi (Çev: Hüseyin Rahmi).
İstanbul-1969.

Ahmet İzzet Paşa, Feryadım I, İstanbul-1992.

Mehmet Tanju AKAD, 20.Yüzyıl Savaşları, C.I, İstanbul-1992.

W.E.D.ALLEN-Paul MURATOF, Kafkas Harekâtı (1828-1921 Türk-Rus Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi), Ankara-1966.

Ahmet Refik ALTINAY, İki Komite İki Kıtıl-Ermeni Mezalimi-, C.II, İstanbul-1992.

Rahmi APAK, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara-1988.

Fahri ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980) Ankara-1984.

O.Gazi AŞİROĞLU, Acı Zamanlar (Enver Paşa'nın Eşi Naziye Sultan'ın Hatıraları)
Ankara-1990.

Şevket Süreyya AYDEMİR, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C.I,
İstanbul-1970.

Samih AZİZ, Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivin'den Peteriç'e, Ankara-
1974.

Baki, Büyük Harpte Kafkas Cephesi, C.I-II, İstanbul-1933

_____, "Harp Tarihi Tetkikleri Meydan Muharebeleri", Askerî Mecmua, C.II,
Sayı:83 (1 Kanunuevvel 1931).

Mustafa BALCIOĞLU, Osmanlı İmparatorluğu'nun I.Dünya Harbi'ne Girişinde I. ve
T. Cemiyeti'nin Rolü, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1985.

Recep BALKAN, "Azap Muharebesi'nde Türk ve Rus Süvarisinin Operatif
Hareketleri" Askerî Mecmua, 57/112 (Mart 1990).

Arif BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, İstanbul-1944

Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi C.II, Ks.IV, Ankara-1952.

_____, Türk İnkılâbı Tarihi, C.I, Ks.II, Ankara-1952.

_____, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Ks.I, Ankara-1983.

Fahri BELEN, "Binlerce Şehide Malolan Kafkas Seferi ve Sarıkamış Seferi",
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:39, (Aralık 1970).

_____, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Ankara-
1964.

Kemal BEYDİLİ, "Colmar von der Goltz Paşa'nın Gelişine Kadar Prusya-Alman-
Osmanlı Siyasî ve Askerî Münasebetlerine Kısa Bir Bakış,20.Yüzyıl Başına
Kadar Türk Askeri Eğitiminin Tarihi Gelişimi", Harp Akademileri Dergisi,
İstanbul-1983.

Otto von BISMARCK, Düşünceler ve Hatıralar (Çev: Nijad AKİPEK), C.I. Ankara-1972.

Cemil BİLSEL, Lozan, C.I, İstanbul-1933.

Büyük Larousse, Odesa Maddesi C.XIV.

_____, Militarizm Maddesi, C.XIII.

Ali Fuat CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul-1953.

Cemal Paşa, Hatıralar (Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet Cemal) İstanbul-1986.

Victor CHERNOVIN, "Büyük Harbin Zuhurundan Evvel İtilâfçılar Alman Harp Plânında Neleri Biliyorlardı" (Çev: Servet SÜRENKÖK) Askerî Mecmua, 57/113 (Haziran-1939).

Bilge CRISS, İşgal Altında İstanbul 1918-1923, İstanbul-1993.

Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936.

Fahri ÇELİKER, "Çanakkale ve Mustafa Kemal", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.III, Sayı: a (Temmuz 1987).

Ismail Hami DANIŞMEND, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV, İstanbul-1972.

Ömer DEMİR, Mustafa ACAR, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul-1992,

Derin Kar Şiddetli Soğuk ve Dağlarda Muharebe Esasları, İstanbul-1972.

Deutsche Offiziere in der Türkei (1756-1939 Yılları Arasında Türkiye'de Görev Yapan Alman Subayları). Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Kütüphanesinde Mevcut Fotokopi

Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları (Yayına Hazırlayan: Halil Erdoğan CENGİZ) İstanbul-1991.

Ali Fuad ERDEN, Paristen Tih Sahrasına, Ankara-1984.

Fahrettin ERDOĞAN, Türk Elllerinde Hatıralarım, Ankara-1954.

Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara-1981

Fon FALKEYHAYN, Alman Başkumandanlığı (General Falkenhayn)'ın Hatıratı, İstanbul-1340.

J.K.GALBRAITH, Kuşku Çağı (Çevirenler: Reşit Aşçıoğlu-Nilgün Himmetoğlu)-İstanbul-1989.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C.II, Birinci Kitap, Ankara-1993.

_____, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X. Ankara-1985.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Birinci Dünya Harbi Deniz Harekâtı, C.VIII, Ankara-1978.

_____, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.I, Ankara-1970.

Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları, İstanbul -1974.

İsmet GÖRGÜLU, On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara-1993.

- GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler" (Çev: Hakkı), Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı, Sayı:20, (1 Kânunusani 1931).
- Erol GÜNGÖR, Tarihte Türkler, İstanbul-1988.
- Hafız Hakkı, Bozgun, İstanbul-BTTY.
- Halil Paşa, Bitmeyen Savaş (Hazırlayan: M.Taylan SORGUN)- İstanbul-1972.
- M.Şükrü HANIOĞLU, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, İstanbul-1989.
- Harp Kabinelerinin İstivcabı, Harb Kabineleri Azasının İsticvablarına Dair Zabıtlar, İstanbul-1933.
- Leonard Ramsden HARTILL, Bir Ermeninin Anılarında Azerbaycan Olayları 1918-1922 (Çev:Sipahi ÇATALTEPE), İstanbul-1990.
- Uriel HEYD, Türk Ulusçuluğunun Temelleri (Çev: Kadir GUNAY), Ankara-1979.
- Fon HINDENBURG, Hayatım (Mütercimi: Tahsin İsmail) İstanbul-1341.
- Richard HOVANISSIAN, Armenia on the Road to İndepence, Los Angeles-1976.
- Uluğ İGDEMİR, Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918), C.I, Ankara-1988.
- Mahmut İYBAR, "İnci Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtulabildi", Belleten, C.XLIII, Sayı:169, (Ocak 1979).
- Tahsin İYBAR, Sibirya'dan Serendib'e Ankara-1950.
- Gotthard JAESCHKE, "Der Turanismus der Jungtürken (Zur Osmanischen Aussenpolitik Im Weltkrieg)", Die Welt des Islams, Band:23, Heft:1/2, Leipzig-1941.
- Kâzım KARABEKİR, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik, C.II, İstanbul-1994.
- _____, Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik, İstanbul-1937.
- Enver Ziya KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul-1981.
- _____, Osmanlı Tarihi, C.V, Ankara-1970.
- Sami Sabit KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmit-1949.
- Hüsamettin KARAOYVAT, General Hüsamettin Karaoyvat, İstanbul-1946.
- KAZANCIYEF, Harp Psikolojisi (Çev:Osman Nuri Balkanlı), İstanbul-1944.
- M.KENGERLİ, "Dağlık Karabağ Hadiseleri ve Olaylar Karşısında Sovyetler Birliği'nin Tutumu", Azerbaycan, Sayı:270 (Mart-1990).
- G.KORGANOFF, La Paticipation des Ermeniens a la guerre mandiale sur le front du Caucase 1914-1918, Paris-1927.
- N.G.KORSUN, I.Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi, Moskova-1946.
- Akdes Nimet KURAT, Türkiye ve Rusya, Ankara-1990.
- Cemal KUTAY, Örtülü Tarihimiz, C.I, İstanbul-1975.
- Râymond LACOSTE, La Russie Sovietique et la Question d'Orient, La Paussee Sovietique ves lers Mers Chaudes Metiterranee et la Golfe Persique, Paris-1946.

- Jacop M.LANDAU, Pan-Türkizm in Turkey. A Study in Irredentism, Hamden, Connecticut-1981.
- M.LARŞER, "Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları", (Çev:İbrahim), Mecmua-i Askeriyye, 43/59, (Kânunuevvel 1341).
- Stephan LAUZAN, Osmanlı'nın Bozgun Yılları (Yayına Hazırlayan: Seyfettin UNLU), İstanbul-1993.
- Gabriel LAZIAN, L'Armenice et la Question armenienne a la lumiere des traites armeno-russes, Le Carie-1957.
- Lütfi BEY, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul-T.Y.
- Mahmut Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar, Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye'nin Almanya Münasebatı, İstanbul-1341.
- Şerif MARDİN, Siyasal ve Sosyal Bilimler, İstanbul-1992.
- MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi (Çev: Nazmi), Ankara-1935.
- Halil MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul-1986.
- Mufasssal Osmanlı Tarihi, C.V, İstanbul-1962.
- Carl MUHLMAN, Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis Im Weltkrige, Leipzig-1940.
- Alptekin MUDERRİSOĞLU, Sarıkamış Dramı, İstanbul-1988.
- NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, (Çev:Nazmi), Ankara-1990.
- Rauf ORBAY, Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım-, C.I, İstanbul-1993.
- H.ORHUN ve Diğerleri, Meşhur Valiler, Ankara-1969.
- İlber ORTAYLI, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu Uzerinde Alman Nüfuzu, Ankara-1981.
- Mim Kemal ÖKE, Sürgündeki Sevda, İstanbul-1993.
- Mim Kemal ÖKE-Erol MÜTERCİMLER, Sultan Osman, İstanbul-1991.
- Josep POMIANKOWISKI, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918, I.Dünya Savaşı, (Çev: Kemal Turan) İstanbul-1990.
- Lothar RATHMAN, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi (Çev: Rağı ZARALI), İstanbul-1976.
- Pierre RENOUVIN, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) (Türkçesi:Adnan CEMGİL), İstanbul-1982.
- Rıza Tevfik, Biraz da Ben Konuşayım (Yayına Hazırlayan: Abdullah UÇMAN), İstanbul-1993.
- Rifat MEVLANZADE, Türk İnkılâbının İçyüzü, C.I, Kahire-1926.
- Hans ROHDE, Asya İçin Mücadele Şark Meselesi (Çev:Nihat), İstanbul-1932.
- Paul ROHRBACH, Der Krieg und die deutsche Politik, Dresden-1914.
- Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.I-II, İstanbul-1990.
- Tevfik SAĞLAM, Büyük Harpte 3.Orduda Sıhî Hizmet, İstanbul-1941.

XII

- Oral SANDER, Siyasi Tarih, Ankara-1986.
- Liman von SANDERS, Türkiye'de Bey Yılı (Çev: M.Şevki YAZMAN), İstanbul-1968.
- S.D.SAZANOV, Vspominanya, Paris-1927.
- Selahattin, "Kafkas Cephesinde X.Kolordu'nun Büyük Harbin İptidasından Nihayetine Kadar", Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı:88, (İstanbul-1993).
- Edward Dennis SOKOL, The Revolt of 1916, in Russian Central Asya, Baltimore-1953.
- H.STODDARD, Teşkilât-ı Mahsusa (Çev: Tansel DEMİREL), İstanbul-1993.
- Sultan Abdülhamit, Siyasî Hatıralarım, İstanbul-1987.
- Tahir SÜNBÜL, Azerbaycan Dosyası I, Ankara-1990.
- Tadeusz SWIETOCHOWSKI, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920 (Çev: Nuray MERT), Ankara-1988.
- Şerif, Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi, İstanbul-1338.
- Talat Paşa, Talat Paşa'nın Anıları (Baskıya Hazırlayan: Mehmet KASIM), İstanbul-1986.
- Samih Nafiz TANSU, İki Devrin Perde Arkası (Anlatan:Hüsamettin ERTÜRK) İstanbul-1969.
- Fethi TEVETOĞLU, Ömer Naci, Ankara-1987.
- Alvin TOFFLER, Yeni Güçler-Yeni Şoklar (Çev:Belkıs ÇORAKÇI), İstanbul-1992.
- Ulrich TRUMPENER, Germany and the Ottoman Empire 1914-1918, Princeton, New Jersey-1968.
- Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I, İstanbul-1984.
- İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, C.IV, I.Bölüm, Ankara-1978.
- A.Halûk ULMAN, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol, Ankara-1972.
- Galip VARDAR, İttihad ve Terakki İçinde Dönenler (Yayına Hazırlayan: Nafiz TANSU), İstanbul-1960.
- Jehuda L.WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Çev: Fahri ÇELİKER), Ankara-1977.
- Hüseyin Cahit YALÇIN, Siyasal Anılar (Baskıya Hazırlayan Rauf Mutluay), İstanbul-1976.
- Ahmet Emin, YALMAN, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.I, B.Y.Y, T.Y.

GİRİŞ

1- BİRİNCİ DÜNYA HARBI'NE GİDEN YOL VE HARBİN ÇIKIŞI

İlk "topyekün" (total) savaş¹ olan Birinci Dünya Harbi'ne giden yol "Fransız İhtilâli ve bir çeyrek yüzyıl süren ihtilâl savaşlarının, müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin devamlı ve tabîî sonucundan başka bir şey değildir. Fransız İhtilâlinin ortaya çıkardığı yeni fikirler, telâkkiler ve siyasal ve sosyal müesseseler, devletlere olduğu kadar, milletlerin davranışlarına da yeni yeni istikâmetler vermiştir. Denilebilir ki, devletlerin kendi sınırları içinde olduğu kadar, devletler arasındaki münasebetler de yeni bir çerçeve içinde akmaya başlamıştır"². Bu yeni çerçevenin ana unsurlarını şu noktalarda toplamak mümkündür:

1.1- Liberalist Hareketler: Siyasî anlamda Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan yeni siyasal düzen anlayışına liberalizm ve hürriyetçilik hareketi denmektedir.

Siyasî ve ekonomik yönleriyle dikkati çeken liberalizm hareketinin en önemli siyasî unsuru anayasacılık olmuştur. Yani siyasî liberalizm anayasalı bir hürriyet düzenni kurma amacını gütmüştür³.

Liberal siyasî hareketler, sadece devlet sınırları içinde ortaya çıkan bir olay şeklinde kalmayıp, kısa zamanda ilişkilerde yeni çatışma konuları meydana getirmiş⁴ ve bu yönüyle savaşa giden yolda önemli bir işlev görmüştür.

Siyâsi liberalizmin yanında ekonomik liberalizm de Avrupa'daki en gözde ekonomik rejimdi.

"Ekonomik liberalizm, ya da liberal ekonomi sistemi dediğimiz zaman, üretim araçlarının özel ellerde bulunmasını, serbest girişimi ve piyasa mekanizmasını öngören devletin ekonomik, hayata karışmamasını savunan sistemi anlıyoruz"⁵

Ancak belirtmemiz gerekir ki, Endüstri Devrimi sonrasında iç üretimlerini artıran Avrupa devletleri kendilerini yabancıların rekabetinden koruyabilmek için, gümrük duvarlarını giderek yükseltmek zorunluluğunu duymuşlardır ki, bunun doğal sonucu olarak dışa açılma ve genel anlamda yeni sömürgeciliğe (emperyalizm) yönelmişlerdir.

Avrupa pazarlarının doymasıyla dışa açılmanın sonucu olarak ortaya çıkan emperyalizm ya da sömürge gereği sayılmış, İngiliz Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain de, "gün küçük ulusların günü değildir, gün imparatorluklarıdır" demek suretiyle bu büyüklük tutkusunu ortaya koymuştur⁶.

1 Oral SANDER, Siyasî Tarih, Ankara-1986, s.251.

2 Fahir ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980).

3 ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, s.6.

4 ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, s.99.

5 A.Haluk ULMAN, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol, Ankara, 1972, s.9.

6 SANDER, Siyasî Tarih, s.160-161.

Yeni sömürgecilik sonucu Avrupa devletleri o zamana kadar görülmemiş bir zenginlik içinde yaşadıkları gibi, dünya topraklarının yarısı ve dünya halklarının üçte biri de bu devletlerin kurduğu sömürge imparatorlukların egemenliklerine girmişlerdir⁷.

Ekonomik liberalizmin Endüstri Devrimi ile birlikte ortaya çıkardığı empeyalizm Avrupa devletlerini ekonomik çıkar çatışmalarına, karşılıklı siyasî ve askerî rekabete sürüklemiş ve yeni uyumsuzluklara sebep olarak, karşılıklı güvensizliği doğurmuş, neticede savaş zeminine olumlu katkılar sağlamıştır.

1.2- Milliyetçilik Hareketleri: Fransız İhtilâlî'nin getirdiği yeni değerlerden olan milliyetçilik hareketleri liberalizmden daha etkili olmuş⁸, iki yönlü bir işlev gömüştür. İtalyan ve Alman milli birliklerinin kurulmasını sağlayan milliyetçilik, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda ise ayrılmalara zemin hazırlamıştır.

Endüstri Devrimi'nin Avrupa'daki özellikle Almanya'daki milliyetçilik akımının giderek yaygınlaşmasına ve yoğunlaşmasına büyük bir katkısı olmuş⁹, sonuçta Pan-Germanizm Almanların siyasî gündemine girmiştir.

Bu dönemde Rusya ise Pan-Slavizm adıyla bilinen ve Slav kökenli kavimlerin Rusya önderliğinde birleşmesini hedefleyen bir siyasî programın takipçisi olmuştur. Rusya'nın sözkonusu hedefleri Rusya'yı Balkanlar'a yöneltmiştir. Rusya'nın Balkanlar'daki faaliyetleri sonucu karşısına Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çıkmıştır.

Balkanlarda kamçılanan millî duygular ve sözkonusu ettiğimiz çekişme Balkanlar'ı Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri haline getirmiştir¹⁰. Birinci Dünya Harbi'nin bir provası olarak değerlendirebileceğimiz 1908-1909 Bosna-Hersek Buhranı¹¹ ve 1912-1913 Balkan savaşlarından sonra, 1914'de Birinci Dünya Harbi de infilâk ettirici kıvılcımını bu bölgeden almıştır¹².

XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan İtalyan milliyetçiliği, Avusturya-Macaristan'ın boyunduruğu altında yaşayan İtalyanca konuşan halkları kurtarmak isteği ile görünür bir hale gelirken, bununla yetinmemiş ve gözlerini Adriyatik ufuklarının ötelere de dikmiştir. Milliyetçi hareket 1900'de Floransa'da toplanan uluslararası kongrede, doruğuna yükselerek politik bir güç haline gelmiş ve İtalyan politikalarına iddiacı ve çatışmacı ivmeler kazandırmıştır.

Koruyucu bir tarzda gelişen Fransız milliyetçiliğine karşın, İngiliz milliyetçiliği, İngiliz "ırkının" üstünlüğüne dayalı ve pek ateşliydi.

7 ULMAN, Birinci Dünya Savaşına..., s.2.

8 ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, s.90.

9 ULMAN, Birinci Dünya Savaşına..., s.23

10 ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, s.99.

11 SANDER, Siyasi Tarih, s.230

12 ARMAOĞLU, 20.Yüzyılın Siyasi Tarihi, s.99.

Milliyetçilikler arasındaki rekabet, ekonomik ve malî çıkarlarla da körüklenmiştir¹³. Bu dönem dış politikada duygular büyük bir yer tutmaya başlamıştır. Milliyetçi hareketler iddia ve çatışmalara hissi ve pratik kaynaklık etmiştir. Bütün bu yönleriyle milliyetçi hareketler harbe giden yolda önemli bir mihenk taşı olmuşlardır.

1.3- Değişken Güç Dengesi-Bloklaşma ve Uluslararası Güvensizlik: 19.Yüzyılın ilk yarısındaki güç dengesi istikrarlı ve yerleşmiş bir güç dengesiydi. Belirli bir toprak parçasının şu yada bu devletin elinde bulunmasına bağlı olan bu güç dengesini destekleyen "Avrupa Uyumu"da güçlüydü¹⁴. Ancak 1815 sonrası yeni gelişmelerin sonucu olarak, 1870 yılından itibaren Avrupa devletleri arasında Alman Şansölyesi Bismark'ın Fransa'yı Avrupa'da siyasî ve askerî bakımlardan yalnız bırakmak amacıyla başlattığı bloklaşma hareketi¹⁵ neticesinde "Avrupa Uyumu" yıkılmış, güç dengesinin içine şimdi sömürge düzenlemeleri ve çatışmaları da girmiştir¹⁶.

Çatışmacı bir zeminde ortaya çıkan bloklaşma 1872 Eylül'ünde Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorları ile Başbakanları arasında yapılan görüşmeler sonucunda kurulan birlik ile başlamış" 1881 Haziranında İkinci Uç İmparatorlar Birliği" ile devam etmiş ve 1879 Alman-Avusturya İttifakı ile yeni bir çehre kazanırken, 1882 yılında Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte, Uçlü İttifak diye tanınan İttifakı oluşturmuştur¹⁷.

Almanya'nın merkezli Uçlü İttifak karşısında yalnızlık hisseden Fransa ve Rusya 1894 yılında bir ittifak yaparak, Uçlü İtilâfın ilk halkasını oluşturlarken, 1904 tarihli sömürgeler konusunda imzalanmış olan İngiliz-Fransız anlaşması, Uçlü İtilâfın ikinci halkasını teşkil etmiş, 1907 yılında Rusya ve İngiltere'nin sömürgelerde cereyan eden çatışmalarını sona erdiren ve bu suretle iki devlet arasında yakın münasebetlerin kurulmasını sağlayan İngiliz-Rus Anlaşması, Uçlü İtilâfın üçüncü halkasını meydana getirmiştir¹⁸.

1914'de çarpışan kuvvetler arasındaki karşıtlık büyük ölçüde 1904'de belirmiş¹⁹, "Avrupa'daki büyük devletler bu şekilde iki büyük bloka bölünmüştür. Avrupa'nın 1870'lerden başlayıp 1904-1907'ye gelinceye kadar geçen devrede bu şekilde iki bloka ayrılmış olması, denebilir ki, I.Dünya Harbi'nin çıkmasında en mühim sebeplerden birini teşkil etmiştir. Çünkü 1904 yılında İngiliz-Fransız

13 PierreRENOUVIN, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) (Türkçesi: Adnan CEMGİL), İstanbul-1982, s.112-115.

14 SANDER, Siyasi Tarih, s.249.

15 ULMAN, Birinci Dünya Savaşına..., s.95.

16 SANDER, Siyasi Tarih, s.249.

17 ULMAN, Birinci Dünya Savaşına..., s.96-99.

18 ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.28-30.

19 RENOUVIN, Birinci Dünya Savaşı..., s.111.

anlaşmasının imzalanmasından itibaren Uçlü İttifak ve Uçlü İttifak blokları tam bir çatışma içine girmişlerdir. On yıl süren bu çatışma devresi I.Dünya Harbi'nin patlak vermesiyle sonuçlanacaktır²⁰.

Değişken bir hale gelen güç dengeleri, ortaya çıkan bloklaşma, savaş teknolojisindeki gelişmeler, devletlerin birbirlerine verecekleri zararı ve orduların çevikliğini artırırken, silâhlanma yarışını da hızlandırmış, devletlerin birbirinden duydukları korkuyu artırmış²¹, iddiacı çatışmacı ve yoğun ortam 28 Haziran 1914 kıvılcımı ile alevlenmiştir.

1.4- Osmanlı Devleti'nin Paylaşımı Ve Mirası Üzerinde Çatışma: 1683 tarihinde Osmanlı Ordusu'nun Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yeni bir döneme (geride kalma) girdiği görünür hale gelen Osmanlı Devleti'nin bu durumu Avrupalı güçlerin "Şark Meselesi" adıyla bilinen ve Osmanlı Devleti'ni tümüyle Avrupa'dan çıkarma genel esasına dayanan bir projeyi yeniden ortaya koyabileceklerinin ilk işaretlerini vermelerini sonuçlandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü algılamaya başlamasından sonra, Fransız İhtilâl'i'nin doğurduğu Avrupa zemininden de istifade ederek, III.Selim döneminde "denge politikası"na yönelmesine rağmen, 1815 tarihli Viyana Kongresi sonrasında tamamiyle Rusya'nın inisiyatifine bırakılmış olması, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine ivme kazandırırken²², Viyana Sistemi'nin çöküşüyle birlikte Osmanlı toprakları üzerinde büyük devletlerin mücadeleleri görünür hale gelmiştir. "Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi,
- b) Balkanlar üzerinde Avusturya-Rusya mücadelesi,
- c) Mısır üzerinde İngiliz-Fransız mücadelesi
- ç) Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu topraklarında İngiliz-Alman mücadelesi"²³ sözkonusudur.

Osmanlı mirası üzerinde yapılan mücadelelerin Birinci Dünya Harbi'nin çıkışındaki oldukça önemli etkileri konusunda Oral Sander şu değerlendirmeyi yapmıştır: Osmanlı Devleti'nin "parçalanması 1. Dünya Harbi'nin en önemli ve temel sorunu olmuştur. Savaşın öteki önemli nedenlerinin yanında, 1914-1918 savaşı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki çatışmalarının bir sonucudur. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması, Boğazlar üzerinde Alman-Rus üstünlük çekişmesi, İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakındoğu yollarını korumak istemesi ve Fransa'nın Suriye üzerindeki tutkuları, diplomasiyle değil, savaşla

²⁰ ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.30-31.

²¹ SANDER, Siyasi Tarih, s.249-250.

²² SANDER, Siyasi Tarih, s.125-126.

²³ ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.51.

çözümüne bağlanacak sorunlar çıkarmıştır. Harbin Balkanlar'da patlak vermesi bu bakımdan bir rastlantı sayılamaz.

İster yakın olsun ister temel, 1.Dünya Harbi'nin çıkışını açıklamaya çalışan bu kadar çok nedenin bulunması, bunların hiçbirinin tek başına "gerçek" neden olmadığının en güzel kanıtıdır. Belki de I.Dünya Harbi bunların hepsinin bir karışımı ya da bunlar arasında etki-tepki ilişkisi ile açıklanabilir"²⁴.

Bahsettiğimiz faktörlerle birlikte "Birinci Dünya Harbi'nin ani sebebinin 28 Haziran 1914 günü, Avusturya-Macaristan veliahdi Arşidük, Francois Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi teşkil eder. Bu olay karşısında Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilân etmesi ve Rusya'nın Sırbistan'ın ve Almanya'nın da Avusturya'nın arkasında yer alması, Avrupayı bir hafta içinde dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir"²⁵. Bu sürüklenme dönemi 28 Temmuz 1914'de Avusturya'nın Belgrad'ı bombardıman etmesi ile sona ermiş, fiilen savaş dönemi başlamıştır.

Diplomatik arayışların sonuçsuz kalması neticesi başlayan savaş, karşılıklı savaş ilânları ile genişlemiş ve sonuçta genel bir savaşa dönüşmüştür.

²⁴ SANDER, Siyasi Tarih, s.251

²⁵ ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.100.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBI'NE GİRİŞİ

1907 tarihinde netleşen İtilâf ve İttifâk blokları dışında kalmış olan Osmanlı Devleti, bu bloklarda kendisine yer aramış ise de henüz yer bulamamıştır.

Çıkabilecek harbin kendisini yakından ilgilendireceğinin farkında olan Osmanlı Devleti bir yandan arayışlarını sürdürmüş, diğer yandan da ordunun yeniden yapılanması için çaba harcamıştır. Biz çalışmamızla ilgisi bakımından Osmanlı Devleti'nin İttifâk arayışları üzerinde duracağız.

1.1- İTİLAF DEVLETLERİ VE BULGARİSTAN İLE İTTİFAK ARAYIŞLARI

III.Selim döneminden itibaren denge politikasına yönelen Osmanlı Devleti, güçlü devletlerin çıkar çekişmelerinden istifade ederek, 1878 tarihinde gerçekleşen Berlin Konferansı'na kadar gelmiş ve bu konferansta Avrupalı güçlerin operasyonuna maruz kalmıştır. Bu tarihe kadar Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir tavır ortaya koyan İngiltere, bu tutumundan ayrılarak, Osmanlı mirası üzerinde pay sahibi olabilmek amacına yönelmiştir.

İngiltere'nin değişen politikası karşısında Osmanlı Devleti, dışa açılmaya başlayan Alman politikalarının da etkileriyle Almanya ile eskiye nazaran daha sıcak ilişki kurma zemini bulmuştur. Bu zeminle örtüşen Almanya-Osmanlı Devleti yakınlaşması, İngiltere karşıtı bir yapılanma olmamıştır. Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Osmanlı Devleti, İngiltere ile var olan dostluk ilişkilerini korumaya gayret etmiştir.

Avrupa'da belirginleşen bloklaşma karşısında temelde yalnızlık hisseden Osmanlı Devleti, Üçlü İttifak'ın üyesi İtalya'nın Osmanlı topraklarından olan Trablusgarb'e saldırması karşısında Almanya'nın da kendisinden yana tavır almadığını görerek, Üçlü İttifak'a karşı uyanan antipati ve geleneksel İngiliz-Osmanlı dostluğuna verilmek istenen yeni ivmenin sonucu ilk ittifak teşebbüsünü İngiltere nezdinde, 21 Ekim 1911'de resmî hiçbir sıfatı olmayan Cavid Bey (Eski Maliye Nazırı) tarafından İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill'e yazılan bir mektupla yapmıştır. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak yapılması teklifini içeren sözkonusu mektuba, Churchill, Dışişleri Bakanı Grey'e danıştıktan sonra "Şimdilik yeni siyasî bağlar altına giremeyiz"¹ şeklinde cevap vererek ittifak teklifini reddetmiştir.

¹ M.Cemil BİLSEL, Lozan, C.I, İstanbul-1933, s.139.

Donanmanın ıslahı amacıyla Osmanlı Devleti'nin giriştiği çabalardan Amiral Limpus vasıtasıyla yer alan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Tefvik Paşa'nın İngiliz Dışişleri Bakanı Grey'e yaptığı ikinci ittifak teklifini de Rusya ve Fransa'nın katılımı şartıyla sonuçsuz bıraktığı gibi², sipariş edilmiş Sultan Osman ve Reşadiye drednotlarının önce yapımını geciktirerek sonra da doğan harp ortamını mazeret gösterip el koyarak³ Osmanlı kamuoyunu ve siyasî ricalini kendisinden uzaklaştırmayı başarmış ve adeta Almanya'nın yanına itmiştir.

Balkan Harbi'nden çok zayıflamış olarak çıkan Osmanlı Devleti⁴, 1913 yazında gerçekleştirilen Türk-Bulgar barış görüşmeleri sırasında Bulgarlar Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapmak isteğini ortaya koyarken, Osmanlı Devleti de, Balkan Harpleri sebebiyle kaybettiği Limni, Midilli, Sakız gibi adaları Yunanistan'dan geriye almak istemesi dolayısıyla teklif kabul edilmiştir⁵. İstanbul'da görüşmeler yapılmış ve bir ittifak tasarısı hazırlanmış ise de Bulgaristan'ın Makedonya'dan çok geniş topraklar istemesi, Türk-Bulgar ittifakına Almanya'yı da sokmak isteğinin Almanya tarafından reddi karşısında bu ittifak teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır⁶.

Yalnızlıktan kurtulmak amacıyla Fransa ile de ittifak çabası içerisinde bulunan Osmanlı Devleti, Bahriye Nazırı, Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı İttihat ve Terakki Partisi'nin güçlü isimlerinden olan Cemal Paşa'nın Fransız Hükümeti tarafından Fransız Donanması'nın Temmuz ayı içerisinde yapmak niyetinde bulunduğu deniz manevralarında bulunmak üzere davet edilmesi üzerine⁷ Cemal Paşa'ya Yunanistan ile muallakta bulunan Adalar meselesinin halli için Fransa Hükümeti'nin yardımlarını talep etmek, zemini müsait bulursa Fransa'ya hükümet namına ittifak teklif etmek yetkisini vermiştir⁸.

Cemal Paşa Fransız Hükümeti'nin daveti üzerine kendisine verilen yetkiye dayanarak gerçekleştirdiği seyahat esnasında Fransa Hariciye Nezareti Siyasi İşler Müdürü Mösyö de Margerie'ye şu düşüncelerle ittifak teklifinde bulunmuştur: "Fransız ve İngiliz siyasetinin maksadı, merkezi imparatorlukları bir çelik çenber içine almaktır. Bu çenberin güneydoğu kısmından başka her tarafı tamamlanmıştır. Bu son kısmın tamamlanmamasına sebep Türkiye ile Bulgaristandır. Eğer Türkiye Uçlu İtilâfa girerse Balkanlarda tek başına kalacak olan Bulgaristan da mutlaka bu kombinezona girmek zorunda kalır. Binaenaleyh bu çelik çenberin tamamlanmasını istiyorsanız, Yunanistan'la bizim aramızda Adalar mes'elesi için bil hal çaresi bulunuz. Sonra da bizi ittifakınız dairesi içine alarak Rusya'dan beklediğimiz müthiş

2 Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Ks.IV, Ankara-1952, s.508-510.

3 Mîm Kemal ÖKE-Erol MÜTERCİMLER, Sultan Osman, İstanbul-1991, s.72-80.

4 Halil MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul-1986, s.182.

5 Cemal Paşa, Hatıralar, (Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet CEMAL), İstanbul-1959, s.67.

6 Fahir ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara-1984, s.107.

7 Cemal Paşa, Hatıralar, s.114.

8 MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Hatıraları, s.184-185.

darbelere karşı bizi koruyunuz. Pek az bir zamanda terakkimizi temin ederek Şarkta kuvvetli bir müttefike malik olunuz!"⁹

Fransız Hükümeti, Cemal Paşa'nın Osmanlı Hükümeti adına yaptığı ittifak teklifini Rusya'nın kabulü şartına bağlayarak cevaplamıştır ki, bu ittifak teklifinin reddi anlamını taşımaktadır.

Tarihî siyasetini Türk dünyasına doğru yayılma ve boğazlara sahip olma şeklinde yapılandıran Rusya, Türkiye'yi çember içine almak ve böylelikle Rusya için her türlü tehlike ortadan kalktıktan sonra Türklerin Kafkasya'daki Müslümanlarla ilişkisini de büsbütün kesmek istiyordu¹⁰. Rusya'nın bu isteği bilindiği halde, İtilâf blokunun Osmanlı Devleti'ne karşı siyasetinin Rusya'ya endekslendiğinin de farkında olan Osmanlı siyasî ricali Rusya ile de ittifak aramıştır.

Osmanlı Devleti, Rusya nezdinde, bu manada ilk girişimini Rus Çarı II.Nikola'yı selâmlamak üzere yaptığı ziyaretin veda ziyafetinde (Mayıs 1914), Talat Paşa vasıtasıyla Rusya Hariciye Nazırı Sazonov'a yapmıştır. İttifak teklifine şaşırان Sazonov, meseleninin İstanbul'daki Büyükelçileri Giers ile müzakere edilebileceği tarzında karşılıklıta bulunurken, Giers'e Osmanlı Devleti'ne karşı bir taahhüt altına girmemesini ve amaçlarının sadece zaman kazanmak olduğunu bildirerek¹¹, samimiyetsizliğini ortaya koymuş ve neticede bu ittifak teşebbüsü de başarısızlığa mahkûm edilmiştir.

Rusya ile ittifak yapabilmek için ikinci girişim, Enver Paşa tarafından 5 Ağustos 1914 tarihinde Rus Askerî Ataşesi Levontyev nezdinde gerçekleştirilmiş, Rusların isteksizliği ve bilhassa "Goben" ile Breslau" kruvazörlerinin gelişi bu teklifi" toprillemıştır"¹²

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz ittifak girişimlerinden başarılı bir sonuç alamayan Osmanlı Devleti, adeta İtilâf grubu tarafından ittifak grubunun yanına itilmiştir.

Harbin çıkışının sebepleri arasında kendi mirası üzerinde mevcut çekişmenin bulunduğu şuuru içerisinde bulunan Osmanlı siyasî ricali, çoğunlukla harbe girişi zaruri olarak görmüş¹³, sözkonusu itilmenin de etkisiyle İttifak grubunun bakışını mecburen dikkate almıştır.

1.2- OSMANLI-ALMAN İTTİFAKI

Osmanlı-Alman ilişkileri 18 Ocak 1701 tarihinde kendini "Prusya da Kral" ilân eden I.Friedrich'in krallığını kutlamak maksadı ile Asım Said Efendi nezaretinde

9 Cemal Paşa, Hatıralar, s.117-119.

10 Talat Paşa, Talat Paşa'nın Anıları (Baskıya Hazırlayan: Mehmet KASIM), İstanbul-1986, s.29-30.

11 S.D.SAZONOV, Vspominaniya, Paris-1927, s.141-164.

12 Akdes Nimet KURAT, Türkiye ve Rusya, Ankara-1990, s.239.

13 Rauf ORBAY, Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatıralarım), C.I, İstanbul-1993, s.23.

onbeş kişiden müteşekkil Osmanlı sefaret heyetinin Berlin'e gönderilmesiyle başlamıştır¹⁴.

1701 tarihinde başlayan ilk ilişkiler, 1740 yılında II.Friedrich'in Prusya tahtına çıkmasıyla yoğunlaşmaya ve önem kazanmaya başlamış¹⁵ ve 1761 yılı Temmuz ayında Prusya-Osmanlı ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla ilişkiler daha geniş zemine yayılmıştır.

Dış politikasını Avusturya ve Rusya'ya karşı aleyhte olmak şeklinde belirleyen Prusya, Osmanlı Devleti ile 1790 yılında tecâvüzî ve tedâfûî mahiyette bir ittifak antlaşması imza ederek¹⁶ Osmanlı Devleti'ne karşı genelde dostane bir tutum sergilemiş, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi¹⁷ ve Mısır buhranının da Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini gözetmiştir¹⁸.

Ancak belirtmemiz gerekir ki, sözkonusu ettiğimiz dostane ilişkiler dönemi, 8 Ekim 1862'de Bismarck'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı sıfatıyla hükümetin başına geçmesiyle sona ermiştir. 1862 sonrası Bismarck tarafından uygulanan Prusya dış politikası Alman milli birliği kurulmasına hedefli ve Avrupa merkezli bir mahiyet almış¹⁹ ve Osmanlı devleti bu politikanın uygulandığı dönemde önemli menfaat kayıplarına uğramıştır.

1871 tarihinde Alman milli birliğini sağlayan Bismarck, 1880'lerde değişen şartları dikkate alarak doğu meselelerine karşı adeta kayıtsız diyebileceğimiz görüşünü, II.Abdülhamid'in Alman yardımını rica etmesini de dikkate alarak değiştirmiş ve Osmanlı-Alman ilişkileri yeniden düzelmeye başlayarak yeni bir döneme girmiştir²⁰.

Bu yeni dönemin başlangıcında sınırlı bir sömürge siyaseti takip etmeye başlayan Almanya²¹, 1890 yılından itibaren de "dünya politikası" izlemeye ilk adımlarını atarken, Anadolu'nun kendisi açısından oldukça müsait şartlar taşıdığını gözlemleyerek dikkatini Anadolu'da toplamaya başlamıştır²².

14 İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, C.IV, 1.Bölüm, Ankara-1978, s.239-240.

15 Kemal BEYDİLİ, Colmar von der Goltz Paşa'nın Gelişine Kadar Prusya-Alman-Osmanlı Siyasî ve Askerî Münasabetlerine Kısa bir Bakış" 20.Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi", Harp Akademileri Dergisi, İstanbul-1983, s.13.

16 UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, s.560.

17 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, İstanbul-1962, s.2853.

18 Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, C.V, Ankara-1970, s.198-202.

19 Otta von BISMARCK, Düşünceler ve Hatıralar (Çev: Nijad AKİPEK), C.I, Ankara-1952, s.431-443.

20 L.Wallach JEHUDA, Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Çev: Fahri ÇELİKER), Ankara-1977, s.25.

21 BISMARCK, Düşünceler ve Hatıralar, s.XLVII.

22 Pierre RENOUVIN, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) (Çev: Adnan CEMGİL), İstanbul-1982, s.117.

1880'lerden itibaren yeniden düzelmeye başlayan Osmanlı-Alman ilişkileri, II. Wilhem'in imparator olmasıyla daha da güçlenmiş 1898 yılı Ekim'inde Wilhelm'in İstanbul ve Kudüs'ü ziyaretiyle hızla gelişmiştir²³.

Sözkonusu dönemde karşılıklı faydalanma zeminine oturtulamayan Osmanlı-Alman ilişkileri konusunda Y.Hikmet Bayur, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya tanıdığı imtiyaz ve sağladığı imkânlarla rağmen, Almanya'nın Osmanlı'ya sağladığı faydaların belirsiz olduğu ve hatta "Almanya'nın platonik ve statik dostluğu karşılığında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın faal ve dinamik düşmanlığı kazanılır"²⁴ diyerek, ilişkinin sıhhsizliğini haklı olarak ortaya koyarken, Osmanlı Devleti'nin 1878 Berlin Konferansı sonrası buna mecbur edildiğini görememesi dikkat çekicidir.

II.Abdülhamit döneminde yeniden ısınmaya başlayan Osmanlı-Alman ilişkilerinin en önemli sonucu Osmanlı Ordusu'nda Alman militarizminin kök salmaya başlamasıyla birlikte zihnen Almanlaşmanın dar anlamda da olsa ortaya çıkmasıdır ki, genelde bu askeri kadro ya Almanya da eğitim görmüş ya da Alman hayranlığı sağlayacak bir gezide bulunmuştur²⁵. Sözkonusu subaylar için Sultan II.Abdülhamit; "giden paşazadelerin askerlik mesleğini öğreneceklerine, eğlence ve sefahat ile vakit geçirdiklerini, sonra da gelip kendini beğenmiş bir tavırla arkadaşlarını ve ihtiyar komutanları küçümsediklerini"²⁶ belirtmesini teyid ve te'kid eden Ortaylı da" iyi subay olanı yoktu, ama kötü politikacılık yaptılar"²⁷ şeklinde makro bir değerlendirme yapmakta, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı süreci ve çevresinde oluşan mikro şartları nazar-ı dikkate almamaktadır. Oysa ki, mevzubahs edilen değişimin yıkılış sürecinde dikkate alındığı gibi sonuçları açısından yeniden doğuş sürecinde de gözden uzak tutulmaması temanın bütünlüğü açısından elzemdir.

Osmanlı Ordusu'nda özellikle kara kuvvetlerinin yeniden yapılanmasında Almanya'ya giden Türk subaylarının etkisi olduğu kadar, ıslahat için Almanya'dan getirilen subaylarında etkisi vardır. Bu etki ordudaki sözkonusu ettiğimiz kadronun fizikî genişlemesiyle doğru orantılı olarak artmıştır. 1882-1908 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nda 25 Alman subayı resmen görevli iken²⁸, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi ile birlikte bu sayı 70 kişiyi bulmuş, harp içerisinde 232 kişilik bir kadro haline gelmiş, bunlarla birlikte Türkiye'de görev yapan subay, sağlık subayı ve memurların toplamı 800'e ulaşmıştır²⁹.

23 İlber ORTAYLI, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Alman Nüfuzu, Ankara-1981, s.52.

24 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, C.I, Ks.II, s.254.

25 İlber ORTAYLI, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul-1983. s.81-82.

26 Sultan ABDÜLHAMİT, Siyasi Hatıratım, İstanbul-1987, s.89-90.

27- ORTAYLI, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, s.82.

28 Deutsche Offiziere in der Türkei (1756-1939 Yılları Arasında Görev Yapan Alman Subayları). Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Kütüphanesi'nde mevcut fotokopiden s.11.

29 Liman von JANDERS, Türkiye'de 5 Yıl, (Çev: M.Şevki YAZMAN), İstanbul-1968, s.33-34.

Ordunun siviller üzerindeki egemenliği esasına dayanan ve özellikle de XIX. yüzyılda ordu gücünü kullanarak yayılcılık politikasının hakim olduğu³⁰, ulusların yaşamında askerî ögenin egemen rol oynadığı³¹, harp öncesi bir dönemde, Osmanlı Ordusu hakim düşünce olan sözkonusu militarizmin özellikle Alman ekolünden nasibini almıştır.

Militarizmin egemen olduğu bir dönemde İtilâf devletlerinden umduğunu bulamayan Osmanlı Devleti, çıkmak üzere olan kavganın kendi yorganı üzerinde olduğunun bilincinde olarak³², yalnızlıktan kurtulmanın arayışı içine girmiştir.

İşte böyle bir ortamda Yusuf Hikmet Bayur'a göre Almanya'nın³³, Carl Mühlmann'a göre ise Osmanlı Devleti'nin teklifiyle ittifak görüşmeleri başlamıştır³⁴.

İlk teklifin hangi taraftan yapıldığı tespit edilememiş olsa bile, Osmanlı Devleti 1914 Temmuz'u ortalarından itibaren Almanya ile ittifak konusu üzerinde hazırlıklar yapmış³⁵, 27 Temmuz'da İstanbul'da başlatılan ittifak görüşmeleri 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır³⁶.

Sadrazam Said Halim Paşa tarafından belirlenen ve Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim kanalıyla Almanya'ya bildirilen ittifak teklifi, Almanya İmparatoru tarafından da olumlu karşılanarak oluşturulmuştur ki, bu antlaşmanın metni şöyledir:

"İstanbul 2 Ağustos 1914

Majesteleri Osmanlı Sultanı ve Majesteleri Alman İmparatoru, Prusya Kralı, Türk ve Alman İmparatorlukları arasında bir savunma ittifakı teşkil edilmesini kararlaştırmışlardır.

Bu maksatla Majesteleri Osmanlı Sultanı, Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Altesleri Prens Said Halim Paşa'yı, Majesteleri Alman İmparatoru, Prusya Kralı da Sultan nezdindeki elçisi Ekselans Wangenheim Baronu'nu tam yetkili olarak tayin etmişlerdir. Bu yetkililer, yasal delegasyonlarıyla görüştüktan sonra aşağıdaki hususlarda mutabakata varmışlardır:

1) Bu iki güç, halihazırda Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta, tam bir tarafsızlık izlemeye karar vermişlerdir.

2) Rusya, fiilî askerî müdahalelerde bulunur ve bu durum Almanya için Avusturya-Macaristan'la ittifak sebebi (Caus-Foederis; anlaşma hükümlerini

30 Ömer DEMİR-Mustafa ACAR, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Militarizm Maddesi, İstanbul-1992, s.248.

31 Büyük Larousse, Militarizm Maddesi, C.XIII, s.8177.

32 Rıza TEVFIK, Biraz da Ben Konuşayım (Yayına Hazırlayan: Abdullah UÇMAN), İstanbul-1993, s.184.

33 BAYUR, Türk İnkılabı Tarihi, s.632-642.

34 Carl MUHLMANN, Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis Im Weltkrieg, Leipzig-1940, s.14.

35 MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Anıları, s.187.

36 ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.108.

yürürlüğe koyacak olay-harbe katılmak mecburiyeti) oluşturursa, bu ittifak nedeni Türkiye için de geçerli olacaktır.

3) Harp durumunda Almanya Askerî Heyeti'ni Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Öte yandan Türkiye, Ekselansları Harbiye Nazırı ve Ekselansları Askerî Heyet Başkanı'nın birlikte kararlaştırdıkları anlaşmaya uygun olarak, yukarıda sözü edilen Askerî Heyet'e Ordu'nun sevk ve idaresinde gerçek bir nüfuz temin edecektir.

4) Almanya, Osmanlı arazisi Rusya tarafından tehdit altına düştüğü takdirde icabederse Osmanlı topraklarını silâhla muhafazayı taahhüt eder.

5) Her iki imparatoru da, bu günkü anlaşmazlıklardan doğabilecek uluslararası çatışmalarda korumak amacıyla yapılan bu anlaşma, yukarıda adı geçen yetkililerce imzalanmasını müteakiben yürürlüğe girecek ve karşılıklı vecibelerle 31 Aralık 1918'e kadar yürürlükte kalacaktır.

6) Bu anlaşma, yukarıda belirlenen tarihten altı ay öncesine kadar taraflardan biri tarafından iptal edilmezse, beş yıllık yeni bir dönem daha yürürlükte kalacaktır.

7) Bu belge, Majesteleri Osmanlı, Sultani ve Majesteleri Almanya İmparatoru, Prusya Kralı tarafından tasdik edilecek ve tasdiknameler imza tarihinden itibaren bir ay zarfında teati edilecektir.

8) Bu anlaşma gizli kalacak ve ancak iki yüksek tarafın muvafakatı ile kamuoyuna açıklanabilecektir.

Buna istanaden iki yetkili bu anlaşmayı imzalamış ve karşılıklarına mühürlerini koymuşlardır.

Mühür imza Said Halim

Mühür imza Wangenhelm³⁷

Ancak belirtmemiz gerekir ki, sözkonusu ittifak metninin üçüncü maddesi Enver Paşa'nın gayretleri ile şu şekilde değiştirilmiştir: "Harp durumunda Almanya Askerî Heyeti'ni Türkiye'nin emrine bırakacaktır. Osmanlı Devleti, Başkumandanlığın esas olarak Askerî Heyet tarafından icrasını, temin eder"³⁸.

Yukarıda şartlarını ortaya koyduğumuz Türk-Alman ittifakı, savaşma niyetli ve seferber nitelikli 1914'ler Avrupası'nın korku ve bunalım havasında³⁹, Osmanlı Devleti'nin "mevcudiyet veya adem-i mevcudiyet" harbinin⁴⁰, başlangıcında gerçekleştirilmiştir ki, bu Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya karşı beslediği dostluk sebebinden değil, dünya siyaseti nokta-i nazarından zamanın ehemmiyetini, kendi

37 Politisches Archiv Des Auswärtigen Amts. Bonn, Verträge (Deutsch-Türkei), Band, Nr.94.

38 - MUHLMANN, Das Deutsche..., s.14.

39 J.K.GALBRAITH, Kuşku Çağı (Çev:Reşit AŞÇIOĞLU-Nilgün HİMMETOĞLU), İstanbul-1989, s.170.

40 E.E.ADAMOF, Rusların Emelleri Anadolu'nun Taksimi (Çev: Hüseyin Rahmi), İstanbul-1969, s.45.

akibetinin ittifak devletlerinin akıbeti ile derin rabıtasını, yeni başlayan muazzam hâdisenin Avrupa ve Garp âlemine karşı kendi vaziyet ve münasebetleri için bir dönüm noktası teşkil edeceğini takdir etmesinden dolayıdır⁴¹.

Sözkonusu ettiğimiz Türk-Alman ittifakına kabineden Cavid Bey Osmanlı Devleti'ni yalnız Almanya Hükümeti'ne raptedecek bir muahede olarak karşı çıkarken⁴², Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri isimli eserinde Lütfî Bey, muahedeyi devletin ve milletin geleceğini kumar oynar gibi tehlikeye atmaktan çekinmeyen, Almanya Büyükelçisi Wangenheim'in yüksekten attığı vaatlere kanmış olan Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil Bey tarafından imzalanmış bir kandırmaca olarak nitelemiştir⁴³. Rıfat Paşa ise 28 Eylül 1914 tarihli telgrafında, "Almanların tarafını tutmak bizim için ölümdür. Eski dostu ve müttefiki İtalya onu terk ederken, Almanların peşine takılmak çılgın olur"⁴⁴ demektedir.

Ancak şu bir gerçektir ki, muahede karşılıklılık esasına göre yapılmış ve hatta anlaşmanın projesi Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey tarafından hazırlanmıştır⁴⁵. Bu anlaşmanın ortaya çıkmasında çılgınlık yapma veya kandırılma diye bir şey sözkonusu olmayıp, Larşer'in ifadesiyle "Türk ve Alman teşrik-i mesaisinin menabiî işbu münasebete bir esas teşkil eden alaka-i kalbiye ile iştirak-ı menafiîden ibaret idi"⁴⁶.

2 Ağustos 1914 tarihinde gerçekleştirilen Türk-Alman ittifakı son derece gizli tutulmuş, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ve ittifakı tesadüfen öğrenen Maliye Nazırı Cavid Bey'den başka kabine üyelerine dahi haber verilmemiş ve hatta Osmanlı Devleti'nin Almanya nezdindeki Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa bile haberdar edilmemiştir⁴⁷.

Almanya ile yapılan anlaşmanın aynısı Avusturya Sefiri ile de yapılmak sureti ile Osmanlı Devleti İttifak devletleri yanında yer edinmiştir.

1.3- KARŞILIKLI BEKLENTİLER

41 Hans ROHDE, Asya İçin Mücadele Şark Meselesi (Çev: Nihat), İstanbul-1932, s.73.

42 Harp Kabinelerinin İsticvabı-Harp Kabineleri Azasının İsticvablarına Dair Zabıtlar, İstanbul-1933, s.21-22.

43 Lütfî Bey, Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri, İstanbul-T.Y., s.341.

44 Ahmet Emin YALMAN, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.I, B.Y.Y, T.Y, s.218.

45 Kâzım KARABEKİR, Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik, İstanbul-1937, s.68.

46 M.LARŞER, "Büyük Harp Eshasında Alman ve Türk Kumandanlıkları" (Çev:İbrahim), Mecmua-i Askeriye, Sayı:59, (Kânunuevvel 1341), s.48.

47 Mahmut Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar, Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye'nin Almanya Münasebatı, İstanbul-1341, s.230.

Kabul etmek gerekir ki, tarafların bir ittifaka varabilmeleri için birbirlerinin beklentilerinin bir uzlaşma zemininde çakışması ihtiyacı vardır. Biz de bu maksatla Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden, Osmanlı Devleti'nin de Almanya'dan beklentilerini izah ederek ittifak zemini aydınlatmaya çalışacağız.

1.3.1- Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Beklentileri

Mart 1914 ortalarında Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke, Avusturyalı meslektaşı General Conrad ve Hötzenorff'a "Türkiye askerî bakımdan bir sıfırdır! Askerî Heyetimizin raporları tamamen umut kırıcıdır" diye yazmış iki ay sonra da Moltke, Karlsbad'daki görüşmelerinde Conrad'a "Türk Ordusu kesinlikle değersizdir. Silâhı, cephanesi, elbisesi yok" diyerek fikrini yinelemiştir.

Temmuz sonlarında fikirlerini değiştiren Almanlar "Türk Ordusunda reorganizasyonun şimdi çok ilerlemiş olduğunu ve Türkiye'nin bir facia tehlikesi olmaksızın iyi donatılmış ve tamamen hareket kabiliyetine sahip 4-5 kolordu çıkarabileceğini" ve hatta Ağustos 1914 başlarından itibaren Mısır'ın Türk Ordusu tarafından kurtarılabileceğinden bahsetmeye başlamışlardır⁴⁸.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden bir beklentisi de Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'nin 4 Ağustos 1914 tarihinde "Türkiye'nin büyük kuvvetleri ile Bulgaristan ve Romanya ile birleşerek Batı Karadeniz'den Kafkasya'ya taarruz etmesini uygun görüyorum" diyerek ortaya koyduğu Kafkasya'ya taarruz beklentisidir⁴⁹.

Yukarıda izah ettiğimiz birinci dereceden beklentilerin yanında Almanların Avrupa'da Rus cephesine karşı Osmanlı Ordusu'nun yardımı gibi tali beklentileri de sözkonusudur.

1.3.2- Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan Beklentileri

2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzaladığı antlaşma dolayısıyla bloklar karşısında yalnızlıktan kurtulan Osmanlı Devleti, çıkmakta olan harbin şuurunda olarak, Almanya'dan silâh, cephane ve parasal yardım beklentisindedir.

Bütün bu beklentilerinin şuuraltında Osmanlı Devleti'nin kendi mevcudiyetini koruma, aleyhine olabilecek sonuçları ortadan kaldırma, İslâm dünyasındaki liderliğinin devamını sağlama ve kendi siyasî sınırları dışındaki Türkler ile bir birlik kurma düşünceleri yatmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin karşılıklı beklentileri birbirleri ile örtüşmekte, ancak çakışan beklentiler Osmanlı Ordusu'nun taarruzî hareketler gerçekleştirmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu taarruzî hareketler

48 WALLACH, Bir Askerî Yardımın Anatomisi, s.142-144.

49 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.23-24.

İngiltere'nin Mısır'daki üstünlüğüne son vermek ve Hindistan bağlantısı kesmek amacıyla yapılması düşünülen "Kanal Harekâtı" ve tafsilatını çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde ortaya koyacağımız "Kafkas Taarruzu" dur.

1.4- GÖBEN VE BRESLAU ZİRHILI KRÜVAZÖRLERİNİN BOĞAZLARDAN GEÇİŞİ

Alman Donanması'nın Göben ve Breslau isimli krüvazörleri Ağustos 1914'de gelişlerinden yaklaşık bir yıl evvel Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerden dolayı Goltz Amiral Souchon kumandasında Osmanlı limanlarını ziyaret etmişler ve yetkililer tarafından karşılanmışlardır. Ziyaretle ilgili olarak Adana Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 5 Kasım 1913 tarihli belgede "Göben Zırhlısı'yla Mersin limanına vurun eden Goltz Amiral Şusun cenahlarıyla üç refiki evvelki gün Adana'ya gelmeleriyle hükümet dairesinde merasim yapılmış, karşılıklı ziyaretler gerçekleştirildikten sonra, sözkonusu kişilerin akşam treniyle Mersin'e avedet ettikleri ve mezkûr zırhlı ile beraber Broslav Krüvazörünün dünkü gün vasatı saat onda İskenderun'a müteveccihen Mersin'den hareket eylediği" kaydedilmektedir⁵⁰.

Amiral Souchon kumandansında ilk ziyaretlerini belgelendirdiğimiz Göben ve Berslau zırhlıları, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman ittifakının hemen akabinde aldıkları emir gereğince Türkiye'ye doğru yola çıkarlarken bu konuda Türk tarafına ilk bilgi Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey tarafından 3 Ağustos 1914 tarihli bir telgraf ile "Göben ve Breslau zırhlılarının Donanma-yı Hümayûn ile birlikte Karadeniz'e hareketine Alman İmparatoru'nun belki de müsaade edeceğini Harbiye Nezareti'nde çok gizli olarak öğrendiği"⁵¹ şeklinde iletilmiştir.

Alman Deniz Bakanlığı'nın 3 Ağustos 1914 tarihinde sözkonusu Göben ve Breslau zırhlılarına Çanakkale'ye gitmeleri emrinden⁵², Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey'in telgraf dolayısıyla haberdar olması gereken Türk yetkililerine aynı telgrafla Almanların niyetleri konusunda da bilgi verilmiş ise de, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın dışında ki, kabine üyeleri mezkûr telgraftan habersiz oldukları için sözkonusu bilgilerden de mahrum kalmışlardır ki, bu durum 10 Ağustos 1914 tarihinde zırhlıların Türk boğazlarından içeri girme izni istemeleri üzerine şaşkınca tavırlar ortaya konulmasından da anlaşılmaktadır.

3 Ağustos 1914 tarihinde aldıkları emir gereğince Amiral Souchon kumandasında 10 Ağustos sabahı Çanakkale Boğazı'na gelen Göben ve Breslau zırhlılarının içeri girmek istemeleri üzerine ortaya çıkan durumu Ali Fuad Erden şu şekilde anlatıyor:

50 BOA, DHKMS, 37.

51 ATASE Arşivi, K.243, D..1009, F.7-2.

52 Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Ks.I, Ankara-1983, s.76.

"10 Ağustos sabahı Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığından Türk Başkumandanlık Vekâleti'ne gelen bir telgrafta Boğazın dışında bulunan Göben ve Breslav Alman harp gemilerinin içeri girmek için müsaade istedikleri bildirilmişti. Telgrafı alır almaz derhal Enver'e koştum ve bu müsaadeyi vermesini rica ettim. Enver'in itiraz ederek "bu kararı Sadrazam' ile görüşmeden veremeyeceğini" söylemesi üzerine çok kısa bir gecikmenin dahi felâketi mucip olabileceğine, çünkü İngilizlerin herhalde Alman gemilerinin peşinde olduklarını kabul etmek gerektiğine onun dikkatini çektim. Enver: "gemiler içeri alınsın" kararını verdi. İngilizler, Alman harp gemilerini takip ederler ve Çanakkale Boğazını zorlamak isterlerse onlara ateş edilsin mi? diye sordum. Enver: "Bu benim yalnız başıma karar verebileceğim bir iş değildir. Buna Meclis-i Vükela karar verebilir. Çünkü böyle bir hareket, İtilâf devletlerinin derhal muhasematı açmaların intaç edebilir" cevabını verdi. Ben: Çanakkale'deki kumandanlara, bu hal ve şartlarda en büyük üstleri tarafından açık ve kat'i emirler verilmez ise, onların pek zor bir duruma sokulmuş olacaklarını; bu kadar ağır bir sorumu astlara yükletmemek gerektiğini "gayet kat'i bir lisanla Enver'e söyledim. Enver bir an düşündü ve benim tekrar: Ateş edilsin mi? sualime cevaben "evet" dedi"⁵³.

Türk-Alman ittifakıyla gizli bir şekilde taraf haline gelen Osmanlı Devleti, ittifakın imzalandığı gün yani 2 Ağustos 1914 tarihinde "Tedbir-i İhtiyâtî olmak" ve ertesi günden başlamak üzere seferberlik ilân etmiş, aynı zamanda zahiren bitarafıllığını ilân ederken, İngiltere'nin Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına ambargosuyla karşılaşmıştır ki⁵⁴, olayların yoğunluğu Osmanlı ricalini zihnen bombardımana uğratmış ve Osmanlı Hükümeti'ni silkelemiştir.

Son derece yoğun bir haldeki ortamı iyice sığlaştıran 10 Ağustos 1914 tarihinde aşikâr hale gelen olay karşısında emir-komuta kargaşasının yaşanması sözkonusudur.

Ancak, belirtmek gerekir ki, bu dönemde dikkate alınması gereken hadise 2 Ağustos Pazar günü meydana gelen hadiselerle 3 Ağustos tarihinde oluşturulan enformasyon arasındaki bağlantılardır.

Mânâlandırdığımız bağlantılar konusunda Ahmet Emin Yalman şu değerlendirmeyi yapmıştır: Almanya'nın "Goben" adında büyük bir harp gemisi ve "Breslau" adlı bir kruvazörü, meğer yanıımızdan geçmiş. Vazifeleri ise, Çanakkale'ye varmak ve Türkiye'nin kaderi üzerinde hesaplı ve mühim bir rol oynamak imiş...

Almanların hesabı çok kurnazca idi. Türk milletinin donanmaya ait meseleler yüzünden yaralı olduğunu biliyorlardı. Milletimiz, denizlere hakim olmamanın ve Yunanistan'ın "Averof" gibi bir zırhlıya sahip bulumasının acısı karşısında yıllarca

53 Ali Fuad ERDEN, Paris'ten Tih Sahrasına, Ankara-1949, s.15-16.

54 İsmail Hami DANIŞMEND, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV, İstanbul-1972, s.413.

müddet, Donanma Cemiyetine varını, yoğunu vermiş, fedakârlığın en coşkun derecelerine haz içinde varmış, o zamanın altın parasıyla milyonlarca lira bir araya getirmişti. Bunlarla İngiltere'de "Sultan Osman" ve "Reşadiye" zırhlılarını yaptırmıştı. Tam harbin arifesinde iki zırhlı tamamlanmış, son taksitleri verilmiş, başta "Sultan Osman"ın süvarisi Rauf Bey olmak üzere gemileri Türkiye'ye getirecek mürettebat İngiltere'ye varmıştı. İngilizlerin bu zırhlıların önce hareketine mani olmaları, sonra tazminat vermeden bunlara el koymaları, Türk milletini can yerinden vurmuştu. Halkın İngiltere aleyhindeki hisleri feveran haline varmıştı.

Almanlar harbin arifesinde bu iki zırhlıyı Türk sularına yetiştirmek ve Türkiye'ye satmakla beraber yaralı kalplere merhem olmuşlar, bir hamlede çok sevgi kazanmışlardı"⁵⁵.

11 Ağustos 1914 tarihinde Goben ve Breslau kruvazörlerinin Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Türk boğazlarından içeri alınmasıyla birlikte, Türk kamuoyunda müspet bir yankı uyandıran olay, siyasî bir boyut kazanmıştır⁵⁶. Meselenin siyasî boyutu, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapmış olmasına rağmen bunun gizli tutulması ve bunun yanında tarafsızlığını ilân etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Almanya'nın müttefiki olduğu için Osmanlı Devleti gemileri geri gönderemezken, zahiren tarafsız olduğu için de gemileri koruması altına alamamaktadır.

Tarafsızlık kurallarına göre hareket etmek mecburiyeti hisseden Osmanlı Devleti, ya 24 saat içerisinde bu harp gemilerini karasularını terke mecbur edecek ya da harp gemilerini silâhlarından arındırarak, bir limanda kontrolü altında tutacaktı⁵⁷.

Sözkonusu olayın ortaya çıkardığı durum, Osmanlı Hükümeti'nin 11 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Prens Said Halim Paşa'nın yalısında yaptığı toplantısında gündeme alınmış, bir iki saat müzakereden sonra, gemilerin geçici olarak, zahiren, silâhtan tecridi kararına varılmış ise de bu karar gizli müttefik Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim tarafından kabul edilmemiştir⁵⁸.

Wangenheim'in tutumu karşısında yeni bir çare arayışı ile oluşan atmosferi ve akabinde bulunan hal çaresini Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey anılarında şöyle anlatıyor:

"Hepimizi bir düşünce aldı. Bu sırada hukukçuluğum imdada yetişti. Hatırıma gelen bir çareyi arkadaşlara arzettim. "Bu müşkülden kurtulmak için bir çare vardır, gemileri Almanlar bize satsınlar" dedim. Cemal Paşa, "Bu bitaraflığa mugayir olmaz mı?" sualini vazetti.

55 YALMAN, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s.208-209.

56 Cemal Paşa, Hatıralar, s.134.

57 MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Hatıraları, s.189.

58 Cemal PAŞA, Hatıralar, s.135.

"Müstahzarat-ı hukukiyeme nazaran bitaraflar beynel-düvel hukukça muhariblerden birisinin kuvvetini artırmamakla mükelleftir. Bunda ise artırma yok, bilâkis eksiltme vardır. Gemilerimizi haksız olarak zapteden İngilizler de pek ileri gidemez. Umumî efkâr da bize hak verecektir" dedim.

"O halde Halil Bey gitsin, bunu sefire teklif etsin," dediler.

Sadrazam da "Buyurun görüşünüz" dedi.

Sefirin nezdine vardım. Sinirli bir halde büyük salonda dolaşıyordu. Beni görünce: "Azizim Halil Bey, bu ne haldir? İmparatorun gemilerinin silâhları alınamaz. Bizi Ruslar'la uzlaşmaya icbar etmeyin" dedi. Bu sözleri yüksek sesle söyledi.

"Sefir Hazretleri rica ederim, itidalinizi muhafaza buyurunuz. Ben de aynı tarz da cevap verebilirim. Bu meseleyi halletmez" dedim.

Sinirli bir insan olan Wangenheim yumruğunu masanın üzerine dayadı:

"Buyurunuz, cevabınızı bekliyorum" dedi.

"Canım oturunuz da sükûnetle görüşelim, elbette bir çare bulunur" dedim.

Sefirin yüzü değişti. Ortadaki masanın kenarına karşımda oturdu:

"Söyleyiniz bakalım, ne çare düşünüyorsunuz?" dedi.

"Gemileri bize sattınız" dedim.

"Zannediyor musunuz ki bu bir çaredir?" dedi.

"Evet, en iyi çaredir" dedim.

Biraz düşündü.

"Fakat İmparatorun müsaadesi olmaksızın nasıl söz verebilirim? dedi.

"Sefir hazretleri, böyle müşkül anlarda işbaşında olanlar mes'uliyet almak cesaretini göstermelidirler. Sizden umulan budur ve zannediyorum ki, Berlin de bu tarz-ı halden memnun olacaktır" dedim.

Biraz düşündükten sonra elini uzattı.

"Kabul ediyorum" dedi.

Ellerimizi sıktık. O telsizle İmparator'a vaziyeti bildirmeğe gitti; ben de gemileri satın aldığımızı arkadaşlara arzettim⁵⁹.

Belirtmek gerekir ki, Goben ve Breslau kruvazörlerinin Türk boğazlarına sığınması ve sonrasında Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı teşebbüsler zahirî bir mahiyet taşımakta olup, gerçek olan Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey'in 6 Ağustos 1914 tarihli raporunda; 200 adet deniz mayını ile Goben zırhlısına ait malzemelerin trene yüklendiği⁶⁰, şeklindeki bilgiden de anlaşılacağı üzere harp gemilerinin dönmek ya da pasif tutulmak için değil, aktif ve kalıcı gelişleri idi. Bu durumda Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın mezkûr rapordan dolayı haberlerinin olması gerekir ki, bu düşüncemizi Karabekir

59 MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Anıları, s.189-190.

60 ATASE, K.243, D.1009, F.9.

şöyle teyit etmektedir: Bu gemiler Almanlarla ittifak muahedesi üzerine gelmişlerdir. Avusturya donanmasından da bir filonun ve bilhassa birkaç denizaltı gemisinin getirilmesi hakkında Enver Paşa'nın mesaisi bir netice vermemiştir⁶¹.

Goben ve Breslau Kruvazörlerinin gelişinden Osmanlı Devleti'nin beklentileri, boğazlar üzerinde beklenen Rus baskın ve tertiplerini suya düşürmek ve Karadeniz'de hakimiyeti ele geçirmektir⁶².

Almanya'nın bu olaydan beklentileri ise Türkiye'yi bir oldu bitti şeklinde harbe sokarak, kendisine düşman olan memleketlerin birliğini ortadan kaldıracak kuvvetli bir ikinci cephe yaratmaktır⁶³.

Harp konusunda Cemal Paşa'nın deyimiyle Osmanlı sınırları dahilinde her Müslümanın gönülden tasdikine mazhariyete yol açan bu olaylar⁶⁴, İtilâf devletlerinin protestolarını doğurmuş, ise de Osmanlı Devleti'nin hiçbir isteği mevzu bahis ettiğimiz devletler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Ancak, zikredilen olay karşısında İtilâf devletleri, Osmanlı Devleti'ni tarafsızlıktan ayırmak istemediklerinden pek fazla seslerini çıkarmamışlardır.

Meselenin bir boyutunun yukarıda izah ettiğimiz şekilde hallinden sonra, işin en nazik tarafı; hâlen Osmanlı Donanması Kumandanı sıfatı ile donanmada bulunan Amiral Limpus ile İngiliz subaylarını donanmadan gürültüsüzce çekmek idi ki⁶⁵, bu sorun da İngiliz Amirali Limpus ile maiyetine "Mezuniyet" verilerek⁶⁶, bunu takiben Amiral Souchon'un Osmanlı Donanması Birinci Kumandanlığı'na tayini ile çözülmüş⁶⁷, Goben ve Breslau zırhlılarının isimleri "Yavuz" ve "Midilli" olarak değiştirilmiştir.

1.5- OSMANLI DONANMASI'NIN KARADENİZ'E ÇIKIŞI VE KARADENİZ OLAYI

Almanya, 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan antlaşma ile bir an evvel Osmanlı Devleti'ni harbe sokabilmek için faaliyetlere başlamıştır. Bu manada ilk niyet Alman Genelkurmay Başkanı General von Moltke tarafından Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 2 Ağustos 1914 tarihli raporda; "Türkiye, mümkün olduğu kadar kısa zamanda, Rusya'ya harp ilân etmelidir" şeklinde ortaya konulmuştur⁶⁸.

61 KARABEKİR, Cihan Harbine Neden Girdik..., s.78.

62 MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Anıları, s.190-191.

63 YALMAN, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s.209.

64 Cemal Paşa, Hatıralar, s.138.

65 Cemal Paşa, Hatıralar, s.136.

66 DANIŞMEND, Kronoloji..., C.IV, s.414.

67 Cemal Paşa, Hatıralar, s.137.

68 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.17.

Alman Başbakanı da İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ne 4 Ağustos 1914 tarihinde çektiği telgrafta; "İngiltere bize herhalde bugün veya yarın harp ilân edecektir. İngiltere'nin göstereceği davranışın tesiri altında kalarak kapıların yüzümüze kapanmaması için, Türkiye'nin mümkünse hemen bugün Rusya'ya harp ilân etmesi fevkalâde önemlidir"⁶⁹ denilmek suretiyle ittifaka rağmen, İngiltere'nin Almanya'ya harp açması sonucu Türkiye'nin tutumunu değiştirebileceği endişesi izhar edilerek ve böyle bir olumsuzluğun ortaya çıkmaması için Türkiye'nin Rusya'ya karşı harp ilân etmesinin Almanya açısından fevkalâde önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Alman Yüksek Karargâhı'nda görevli Avusturya'nın İmparatorluk ve Kraliyet Delegesi Kont Stürgkli, 9 Ağustos 1914 tarihinde Alman İmparatoru adına Viyana'ya gönderilen bir yazıda; "Bizim İmparatorluk ve Kraliyet donanmamızın, hazır donatılmış olsa da olmasa da hemen İstanbul'a oradan da Boğazdan geçerek Karadeniz'e gitmesi, Rus Donanması'nı arayıp bulması ve yok etmesi, Alman harp gemileriyle birlikte Odessa'da hakimiyet kurması, Güney Rusya'da bir panik havası yaratması ve böylece, Türk birliklerinin buraya çıkarılmalarının temini gerekir"⁷⁰ diyerek, Enver Paşa'nın Avusturya nezdinde girişimlerinin olduğunu belirten Kâzım Karabekir'i⁷¹ teyit ile Odessa dolaylarına çıkarma yapma fikrini ortaya atıyor ve Türkiye'nin harbe girişinin sağlanmasını istiyordu.

3 Ağustos'ta verilen emir gereği, 10 Ağustos'ta Türk boğazlarına Goben ve Breslau zırhlılarının sığınması ve 11 Ağustos 1914 içeriye girişlerine izin verilmesi ve bu olayın çıkışıyla birlikte Almanların ortaya koyduğu tavır, daha önce kendi aralarındaki yazışmalarda belirttikleri Türkiye'yi harbe sokma niyetlerini kısmen Osmanlı Devleti'ne yansıtmıştır. Ne var ki, mezkûr olayın çözüm tarzı Almanları memnun etmemiş olacak ki, Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey, Alman Bahriye Nâzırı tarafından çağırılarak, Türkiye'nin tutumu konusunda adeta uyarılmıştır. Sözkonusu görüşme konusunda Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey, 12 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafında şunları yazmıştır: "Alman Bahriye Nâzırı bugün beni çağırttı ve şunları söyledi: Türkiye vicdani karar vermiyor ve bizimle birlikte harp etmiyor. Hiç olmazsa Goben ve Breslau gemilerini bıraksın, bunlar yalnız başına da Karadeniz'i tutarlar. Eğer hükümetiniz isterse, zahiren protesto etsin, eğer isterse havaya ateş bile edebilirler. Goben'in Karadeniz'e girip tekrar geriye dönmesine göz yumsun. Eğer siz karar verirsiniz, Bulgaristan ve Romanya da harekete geçerler. Bundan başka Suriye'den bir kolordunun karayolu ile Mısır'a yürümesi ve kanalı tehdit etmesi pek yararlı olacaktır"⁷² diyerek, Türkiye'nin harbe

69 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.17-18.

70 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.19.

71 KARABEKİR, Cihan Harbine Neden Girdik..., s.78.

72 ATASE, K.243, D..1009, F.18.

girmesi ve Süveyş Kanalı'nı tehdit etmesi şeklindeki Alman isteklerini aşıkâr hale getiriyordu ki, bu aynı zamanda Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskı dönemine de başlangıç teşkil ediyordu.

Berlin Ataşemiliteri Yarbay Cemil Bey, 13 Ağustos 1914 tarihinde çektiği telgrafında ise; Almanların Türkiye'den istekleri konusunda şunları yazmaktadır: "Bugaristan ve Romanya'nın harekete geçmediği görüldükçe, Türkiye'nin hareket etmesi bu iki hükümete önyak olması Almanlarca daha çok isteniyor"⁷³.

Altı hafta gibi kısa bir süre içinde Fransız Ordusu'nu harp dışı bırakacağını uman Alman Genelkurmayı⁷⁴, 4 Eylül'de Fransızlara karşı Marn Meydan Muharebesi'ni kaybedince Osmanlı Devleti'ni harbe sokmak için çabalarını artırmıştır.

General von Moltke 4 Eylül'de Liman von Sanders'e : "Arzu ediliyor ki, Türkiye yakında taarruza geçsin ve bu durum en geç Çanakkale Boğazı'nın müdafaaya hazırlanmasından sonra gerçekleşsin."

Aynı maksatla 7 Eylül 1914 tarihinde Alman Başbakanı Liman von Sanders'e gönderdiği telgrafta: "İngiltere'nin mukavemetini kırarak, uygun olan her imkânı değerlendirmeye mecburuz. Bu sebeple ekselansları ilkin, Türkiye'nin Rusya'ya taarruzunu teşvik için herşeyi yapacaklardır..."⁷⁵ şeklinde ifadeler kullanarak Makyevelist bir tarzda gaye vasıtayı meşru kılar zihniyetini tebaruz ettirerek, adeta Türkiye'nin kaderini belirlemeye kalkışmaları Almanların Türkiye'yi harbe sokmak için yapmaya başladıkları baskının derecesini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Marn yenilgisi sonrası Alman Ordusu yüksek sevk ve idaresinde değişiklik yapılmış, Genelkurmay Başkanlığı'na Moltke'nin yerine Falkenhayn getirilmiştir ki⁷⁶, Falkenhayn, 1914 Eylül ortalarında genel askerî durumu pek müşkül gördüğünden⁷⁷, Türkiye üzerindeki Alman baskısı artmış ve istenilen Alman yardımlarının yapılması, Türkiye'nin harbe girmesi şartına bağlanmıştır.

Türkiye'nin Almanya'dan istediği askerî malzemeler konusunu görüşmek için Yarbay Cemil'in Alman Bahriye Nezareti'ne müracaatı üzerine Bahriye Nazırı ile gerçekleşen 11 Eylül 1914 tarihli görüşme düşüncelerimizi teyid ve tekid etmektedir ki, görüşme hakkında Cemil Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında şunları yazmaktadır: "30.5 cm.lik ve daha büyük çaplı sahil topu bulmak mümkün değildir. Belçika tarafından Krupp fabrikalarına sipariş edilmiş bulunan 28 cm.lik 4 adet yeni

73 ATASE Arşivi, K.243, D.1009, F.18.

74 RENOUVIN, Birinci Dünya Savaşı..., s.209.

75 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.20.

76 WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s.159.

77 Fon FALKENHAYN, Alman Başkumandanlığı (General Falkenhayn)'ın Hatıratı, İstanbul-1340, s.6.

sistem sahil topunun Boğazlar bölgesinde kullanılmak üzere bize verilmesini Bahriye Nezâreti'nden rica ettim.

Nâzır Bey, Romanya'nın bugünlerde durumunda değişme olduğundan ve mayınların döşenmesinde müşkülât gördüğünden bahisle, bu topların sevkini nasıl mümkün olabileceğini sual etti. Sevkiyatın bugünlerde yapılacağını söylemem üzerine; "biz sevkiyatı kolaylaştırırız, fakat siz de artık faaliyete başlayınız. Almanya'nın şimdiye kadar yaptığı yardım 2 milyonu geçti. Bilmukabele sizden henüz bir hareket vuku bulmadı. Suriye'deki süvari birliklerinizle Süveyş Kanalı'na karşı hemen ciddi bir askerî harekât yapmalısınız. VIII.Kolordu'nun harekâtı da bunu takip etmelidir. Aden'e karşı yapılacak teşebbüsün bizce kıymeti yoktur" dedi. Ben cevaben: "Muvaffakiyetten emin olabilmek için bir plân dairesinde seferberliğin ikmalî lüzumundan, bunun için de biraz vakte muhtaç olduğumuzdan bahisle Suriye'deki seferberliğin müşkülâtı sebebiyle tehir olayının zarurî olduğunu" beyan ettim. Nazır Bey, yine sözlerinde ısrar ederek "biz anlıyoruz ki, Enver Paşa Hazretleri Türkiye'nin harbe iştiraki için pek çalıştığı halde, hükümette müşküllerle karşılaşılıyor ve bunun için mücadeleye mecbur kalıyor. Mamafih, Almanya, Türkiye'ye ibraz ettiği malî ve askerî yardımların mukabelesini fiiliyatta görmek ister. Sade vaad ve güzel söz kâfi değildir. Binaenaleyh Süveyş'e karşı hareket ediniz. Sahil toplarını alırsınız" dedi. Ben, Osmanlı Devleti'ni Almanya ile müşterek harekete sevk eden hayati konuların bu 4 toptan çok daha önemli olduğunu ve konuya bu açıdan yaklaşılması gerektiğini beyan ettim. Nazır Bey, bunu tasdik ile beraber, yine Süveyş'e karşı bir hareket yapılmasını veya herhangi bir suretle fiiliyatın gösterilmesi bahsine avdet ederek, "Enver Paşa'ya selam söyleyiniz ve fikrimizi izah ediniz" dedi ve gülerek "O vakit biz de topları veririz" sözünü ilâve etti.

Ayrıca bu mülakatta, İngilizlerin boğazı zorlamayacaklarını da belirtti. Topların döşemeleri zaten mevcut olmayıp, Krupp fabrikasından temini ancak 3 ayda olabilir" dedi⁷⁸.

Yukarıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere Almanlar, Enver Paşa'nın dışında, kabine üyelerinden ve Osmanlı Hükümeti'nin tutumundan şikâyet etmekte, Türkiye'nin derhal harbe girmesini ve Süveyş Kanalı'na karşı harekete geçmesini isteyerek, Osmanlı Devleti'nin istediği askerî malzemelerin verilmesini, Alman isteklerinin yerine getirilmesi şartına endekslemektedirler.

Bir yandan İtilâf devletlerinin Alman subaylarının geri gönderilmeleri konusundaki baskıları, diğer yandan izah ettiğimiz üzere harbe girmesi için yapılan Alman baskıları karşısında direnen Osmanlı Hükümeti, İtilâf devletlerinin baskılarını rölantiye alırken, Alman baskıları konusunu ve Osmanlı Devleti'nin harbe giriş şartlarını belirlemek için Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısında toplanmıştır.

Bu toplantıda belirlenen politika; Bulgarların Almanya'nın yanında harbe girmesi, Romenler hakkında emniyet hasıl olması halinde Osmanlı Devleti'nin harbe gireceği şeklindedir ki⁷⁹, bunlar Osmanlı Devleti'nin harbe girmesi hususunda Almanya'ya karşı ortaya koyduğu önşartlardır. Zikrettiğimiz önşartlarla Osmanlı Devleti, zaman kazanmak isteği ile haklı olarak seferberliğini tamamlamaya çalışmakta, harbe hazırlıksız girmeme iradesini göstermekte ve harbe giriş zamanını belirlemek arzusunu taşıdığını tebarüz ettirmektedir.

Ayrıca belirtmemiz gerekir ki, birçok eşer ve yukarıdaki belgede gösterildiği gibi Enver Paşa, Türkiye'deki Alman çıkarlarının mürevvici, ateşe atılmağa müheyya⁸⁰, biri olmayıp, Osmanlı Devleti'nin harbe girmesi hususunda vaki olan Alman baskılarına direnmiş ve harbe girmenin önşartı olarak seferberliğin tamamlanmasını, Büyükelçi Wangenheim, Alman Askeri İyileştirme Kurulu Başkanı ve Birinci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Souchon, Osmanlı Genelkurmay İkinci Başkanı General Bronsart ve Schellendorf, büyükelçilik ataşeleri Yarbay Strampel ve Yüzbaşı Hans Humann ile gizli olarak yaptığı toplantıda da Türkiye'deki Alman yetkililerine beyan etmiştir⁸¹.

Alman baskılarına karşı direnen Osmanlı Hükümeti, harp ve Almanya konusunda Paris Sefiri Rifat Paşa tarafından uyarılmıştır. Uyarı mahiyeti taşıyan ve 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifakından habersiz olduğu için tarafsız kalınması isteği ile 4 Eylül 1914 tarihinde gönderilen telgraf; "Ruslar Lemberg'i aldılar, Viyana yoluna hakimdirler. Romanya'nın Avusturya'ya karşı olan tarafa katılacağı muhakkaktır. İtalya'daki istidat da öyledir. Almanya her taraftan çevrilmeğe ve bozguna uğratılmağa mahkûmdur. Türkiye için en akıllıca siyaset, sıkı ve samimi surette tarafsız kalmak ve buna karşılık milli menfaatler sağlamaktır."

Aynı hususta Rifat Paşa 28 Eylül 1914 tarihinde gönderdiği diğer telgrafında; "Almanların iç işlerimize müdahalesine derhal son verilmelidir. Almanların tarafını tutmak bizim için ölümdür. Eski dostu ve müttefiki İtalya onu terk ederken, Almanların peşine katılmak (takılmak olmalı) çılgınlık olur"⁸² diyerek, Almanya'ya karşı uyarısını tekrarlamış olmakla birlikte çıkan harbin Osmanlı Devleti açısından mahiyetini kavrayamadığından dolayı Almanya'nın yanında yer almama konusunda ısrarını sürdürmektedir.

Almanlar, Osmanlı Devleti'nin harbe hemen girmeme veya başka bir ifadeyle harp hazırlıklarını tamamladıktan sonra harbe dahil olma şeklinde

79 Cavit Bey, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları" (Yayına Hazırlayan: H.Cahit YALÇIN), Tanin, 18 Birinciteşrin 1944, No.4454-408, s.2.

80 Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Sarıkamış Dramı, C.I, İstanbul-1988, s.19.

81 WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s.163.

82 YALMAN, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s.218.

özetleyebileceğimiz baskılara karşı direnme iradesini kırabilmek ve Osmanlı Devleti'ni derhal harbe sokabilmek için sadece Türkiye'nin isteği askerî malzemeleri Alman isteklerinin yerine getirilmesi şartına endekslemekle kalmayarak, Rusya ile birleşerek sulhü Türkiye'nin aleyhine yapacakları blöfünü savurarak Osmanlı Devleti'ni tehdide dahi yeltenmişlerdir⁸³.

Bir yandan Alman baskılarını, diğer yandan İtilâf devletlerinin zorlamalarını göğüsleyen Osmanlı Devleti, bir diğer yandan da seferberliğini belirli bir şekilde yapma iradesini göstermiştir. Ne var ki, Eylül'ü ortalarından itibaren iyice artan Alman baskıları ve seferberlik konusunda atılmış olan adımlar sonucu Enver Paşa, 14 Eylül 1914 tarihinde Amiral Souchon'a donanmanın Karadeniz'e açılması iznini vermiştir. Ancak kabinedeki arkadaşlarının zorlamasıyla 14 Eylül'de verdiği izni 16 Eylül'de Enver Paşa'nın, geri almasından sonra, Enver, Talat, Cemal ve Halil, Almanya, Türkiye'ye iki milyon T.L. verir vermez Amiral Souchon'un olağanüstü yetkiyle Türk Donanmasının başına getireceğini ve Rus Donanması'na karşı harekette bulunmak üzere talimat vereceğini 11 Ekim'de Alman Büyükelçisi Wangenheim'e bildirmişlerdir⁸⁴.

Böylece Ekim 1914 içerisinde Türkiye'nin harbe girişi Almanya'nın vereceği iki milyon T.L şartına bağlanarak yeni bir boyut kazanmıştır ki, bunun altında yatan anasebep, İtilâf devletlerinin Romanya'ya baskıları sonucu Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tutum değişikliğine yönelmesi ve İtilâf devletlerinin Osmanlı Devleti'ni müttefiklerinden tecrit etme gayretleridir.

Bu konuda 12 Eylül 1914 tarihinde Türk Başkumandanlık Vekâleti'nden Sofya Türk Sefareti'ne gönderilen telgrafta; Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne ait mühimmatı geçirmeyerek, Avusturya'ya iade ettiği, bu sebeple mühimmata Avusturya Hükümeti tarafından sahip çıkılması ve bilahare Türkiye'ye nakil çaralarının araştırılması istenmektedir⁸⁵.

20 Eylül 1914 tarihinde Bükreş Sefareti'nden Harbiye Nezâreti'ne gönderilen raporda da özet olarak; "Rusya, Fransa ve İngiliz sefirleri, Trakya'yı kısmen harp alanı ve Osmanlı Devleti'ni Almanya yanında telâkki ettiklerinden, bize ait harp mühimmatının transit suretiyle dahi olsa Romanya'dan geçmemesi hususunda, Romen Hükümeti nezdinde teşebbüste bulundular. Diğer taraftan, icabında 3 kolordumuzla Romanya aleyhine Bulgaristan'a yardım etmek üzere, Bulgaristan ile Türkiye arasında bir ittifak olduğundan bahisle, Romanya Hükümeti'ne uyarıda

83 - Cavit Bey, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları" (Yayına Hazırlayan: H.Cahit YALÇIN), Tanin, 4 İkinciteğrin 1944, No.4454-425, s.2.

84 - Gotthard JAESCHKE, "Der Turanismus der Jungtürken (Zur Osmanischen Aussenpolitik Im Weltkrieg)", Die Welt des Islams, Band:23, Heft:12 (Leipzig-1941), s.11-12.

85 - ATASE Arşivi, K.256, D..1062, F.1.

bulundular"⁸⁶ denilmek suretiyle İtilâf devletlerinin Romanya nezdindeki faaliyetlerinden Türk tarafının uyarılması sözkonusudur.

Belirtmek gerekir ki, İtilâf devletlerinin tecrid, Almanların ise tahrik siyasetleri sonucu 11 Ekim 1914 tarihinde Wangenheim'e Almanya'nın iki milyon T.L. vermesi halinde Osmanlı Devleti'nin harbe girebileceği şeklindeki kararın bildirilmesiyle birlikte⁸⁷ Wangenheim evinde görüşmeler yapılmış⁸⁸ ve yeni bir Türk-Alman mutabakatı sağlanmıştır. Buna göre; Almanya, Türkiye'ye 30 milyon Paunt (yaklaşık 600 milyon frank) tutarında borç para vermeyi kabul ediyor ve Sırbistan'ın mağlup edilmesinden sonra da gerekli harp malzemesinin derhal Türkiye'ye naklini üzerine alıyordu.

11 Ekim 1914 tarihinde gerçekleştirilen anlaşma ile yardım zeminini sağlamlaştırmaya çalışan Osmanlı Devleti, Almanlar'ın Bulgarlar ile de anlaşma sağladıklarını beyan etmeleri ve yukarıda ortaya koyduğumuz şartların sonucu oluşan atmosferde Enver Paşa vasıtası ile 21 Ekim 1914 tarihinde askerî konuları içeren bir antlaşma yapmıştır. Enver Paşa ile Osmanlı Genelkurmay I.Başkanı von Bronsart'ın imzaladıkları antlaşmaya göre, Osmanlı Filosu Karadeniz'e girerek harbi başlatacak, harbin ilânını müteakip cihat ilân edilecek, Kafkasya ve Mısır üzerine Osmanlı seferleri düzenlenecekti.⁸⁹

21 Ekim 1914 tarihli antlaşmanın akabinde Türkiye'nin harbe girişine vesile olan 22 Ekim 1914 tarihinde Amiral Souchon'a verilen emir sözkonusudur ki, bu emir aynen şöyledir: "Donanma Komutanı Amiral Souchon Paşa'ya, Donanmay-ı Hümayun Karadeniz'de hâkimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus Donanması'nı arayarak bulursanız ilân-ı harp etmeden önce ona hücum ediniz. 22.10.1914"⁹⁰

Zikredilen emrin yazılması sonrasında Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile de konuşan Enver Paşa, iki günlük bir beklemeyle bu yazılı emri Amiral Souchon'a teslim etmiş ve yaptığı konuşmada, Rus Donanması ile bir çatışma olur ise dönüş için İstanbul Boğazı'nın daima açık tutulacağını bildirmiştir. Ertesi günü 25 Ekim 1914'te Türk gemi komutanları için hazırlanmış olan gizli emirleri Cemal Paşa, Amiral'e teslim etmiş ve Paşidah'ın yüksek hadeleri olduğu için Souchon'un emirlerine itaat edilmesi istenmiştir⁹¹.

86 ATASE Arşivi, K.243, D..1009, F.1425.

87 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.20-21. Bkz.WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s.159-160.

88 Mevlanzâde RİFAT, Türk İnkılâbının İçyüzü, C.I, Kahire-1926, s.36.

89 BAYUR, Türk İnkılâp Tarihi, C.III, Ks.1, s.215.

90 ATASE Arşivi, K, 1646, D..73-30, F.11.

Bkz. Mustafa BALCIOĞLU, Osmanlı İmparatorluğu'nun I.Dünya Harbi'ne Girişinde I. ve T. Cemiyeti'nin Rolü, Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1985, s.145.

91 WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s.160.

22 Ekim 1914'te Enver Paşa'nın Amiral Souchon'a verdiği yetki haberini alan Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn 23 Ekim'de; "Donanmanın hemen Karadeniz'de harekete geçmesi bitmeyen arzumuzdur" diyerek Amiral Souchon'a talimatını iletirken, Büyükelçi Wangenheim: "Hemen denize açılınız" emrini ulaştırmakla da yetinmeyip, 28 Ekim tarihli talimatında Wangenheim telsizle; "Politik durum, harbin başlatılmasını gerekli kılmaktadır"⁹² demekte ve Almanların gelişmeler karşısındaki tavrını sergilemektedir.

Osmanlı Devleti Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan yetki, Alman yetkililerinden talimat alan Osmanlı Donanma Kumandanı Amiral Souchon, kumandasındaki donanma ile birlikte 27 Ekim akşamı Karadeniz'e açılır ve dışarı çıkınca karanlıkta amiral gemisi olan Yavuz'dan diğer gemilere "harbe hazır olunuz" işareti verilir. Aynı zamanda Türk gemilerine daha evvel zikrettiğimiz, Amiral Souchon'a itaat emri ile Amiral'in her gemiye verdiği görevleri bildiren zarflar gönderilir. Bunlara göre; Yavuz Sivastopol'a, Midilli Kerç'e, Hamidiye Yalta ve Kefe'ye, Berk Novorosiski'ye Gayret ve Nümune Odesa'ya saldırmakla görevlendirilmişlerdir. Donanma Karadeniz'e açılmadan önce Samsun adında ufak bir torpil gemisi Sivastopol limanının ağzına torpil dökmek üzere yola çıkarılmıştır.

Diğer gemiler gidecekleri limanlara doğru yol alırken Yavuz önce iki muhriple Amasra'ya gidip orada demirlemiş ve Sivastopol'un ağzının torpillendiği haberini alınca 28 Ekim akşamı Amasra'dan kalkıp 29 Ekim sabahı karanlığında Sivastopol'a varmış, tabyalarla ateş düellosu yapmış ve kenti de topa tutmuştur. Rus harp gemileri limandan çıkmamışlardır. Yavuz kendisine yakın bir mevkide bulunan, torpil taşıyan Pirot Rus nakliye gemisini de batırmıştır⁹³.

Karadeniz Olayı olarak isimlendirdiğimiz bu olayla ilgili ilk rapor Kurban Bayramı'nın arife günü, akşam üzeri 29.10.1914 tarihinde gelmiştir. Öğleden evvel saat 11.15'te yazılmış olan bu raporun sureti şöyledir:

"Rus filosu, 27 ve 28 Ekim'de Türk Filosu'nun bütün hareketlerini takip ve yaptığı talim ve tatbikatı mütemadiyen taciz etmiş ve bugün de muhasamata başlamıştır. Bir Rus torpil gemisi, üç torpidobot ve bir kömür gemisinin düşmanca bir fikirle Karadeniz Boğazı'na ilerlemesi üzerine Goeben (Yavuz) tarafından torpil gemisi batırılmış, bir torpido ağır surette hasara uğratılmış, kömür gemisi zaptedilmiş, 3 subay ile 72 er esir alınmış ve Sivastopol muvaffakiyetle bombardıman edilmiştir. Torpil gemisinde 700 torpil ile 250 kişi bulunuyordu. Torpidolarımız tarafından kurtarılan 3 subay ile 72 er 30 Ekim günü İstanbul'a vasil olacaklardır. Esirlerin ifadesine nazaran, Rusların Boğaz methali ilerisine torpil dökerek filomuzu mahvetmek niyetinde bulundukları anlaşılmıştır. Breslau (Midilli)

92 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.23.

93 BAYUR, Türk İnkılâp Tarihi, C.III, Ks.1, s.237-238.

Azak Denizi methalinin şarkında bulunan Novorasiski'de 50 kadar petrol deposiyle birçok erzak depolarını tahrip ve 14 askerî nakliye gemisini batırmıştır.

İmza: Donanma Başkumandanı-Souchon"

Bu rapordan sonra Alman Sefareti vasıtası ile aşağıdaki iki rapor alınmıştır:

"Alman Sefareti'ne

20/10/1994 saat 17

Rus harp gemilerinden Pirot vapuriyle Bezpokoyna sisteminde üç destroyer ve bir kömür gemisi düşmanca bir fikir ile Boğaz önünde dolaşıyordu. Yavuz, torpil gemisi olan Pirot'u batırdı; kömür gemisini zapteyledi. Bir torpidoyu mühim surette hasara uğratarak bombardıman etti. Osmanlı torpidosu, Kobaneç topçekerini batırdı. Lütfen bu haberi Karargâhı Umumîye gönderiniz.

İmza: Donanma Başkumandanı Souchon"

"Alman Sefareti'ne

29/10/1914 saat 22.30

Tahrip edilmiş olan Pirot torpedo gemisi 700 torpili havi ve 250 kişi mürettebata malik idi. Bir torpedo tarafından 3 subay ve 72 er kurtarıldı. Esirlerin ifadesine göre Rus kumandanı Boğaz methali" önüne torpil dökerek huruç ânında bu suretle Osmanlı Filosu'nu mahveylemek fikrinde bulunuyordu. Midilli ilk önce haber verdikten sonra Novorosiski limanında 50 petrol deposunu, nakliye sefinesi olmağa salih 14 vapuru ve bir çok buğday depolarını yaktı.

Berk (Berk-i Satvet) de Novorosiski telsiz telgraf istasyonunu tahrip etti. Karargâhı Umumî'yi haberdar ediniz.

İmza: Donanma Başkumandanı

Souchon"⁹⁴

Karadeniz Olayı konusunda Amiral Souchon'un Türk ve Alman makamlarına gönderdiği raporlar farklılıklar taşımaktadır. Şöyle ki, Amiral Souchon Alman yetkililerine gönderdiği ilk raporunda Rus gemilerine" düşmanca bir fikir ile Boğaz önünde dolaşmalarından" dolayı ateş açıldığını belirtirken, Türk yetkililerine, Rusların takip, taciz ve "muhasamata başlamaları" sebebiyle ateş edildiği şeklinde bilgiler vermektedir⁹⁵. Ayrıca Alman yetkililere sunulan raporda gördüğümüz ayrıntıların Türk makamlarına sunulan raporda bulunmaması dikkat çekici olsa gerektir.

Belirtmek gerekir ki; "Amiral Suşon'un raporlarında zikredilen ve talimlerimizi bozduğu söylenen Rus filosu hiç bir yerde görülmemiş ve bu hususta hiç bir haber alınamamıştı. İlk vak'adan bir gün sonra Yavuz 30.10.1914'de Odesa'yı da topa-tutmuştu"⁹⁶.

94 Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.II. İstanbul-1990, s.103-105.

95 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, s.239.

96 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, s.240.

Almanların Lehistan'da taarruza geçmeleri ve oradaki muharebeyi devam ettirebilmek içine Rus kuvvetlerini tutmak arzusu⁹⁷, Türklerin de Karadeniz'de hakimiyet kurmak isteği sonucu meydana gelen Karadeniz Olayı Osmanlı Devleti'ni harbe sürüklerken, Osmanlı Hükümeti'nde de istifalara yol açmıştır⁹⁸.

Sadrazamın saraya bayram alayına gelmeyerek açık bir tepki gösterdiği Karadeniz Olayı'na, Padişah "bir işin evveli iyi olursa sonu da iyi olur" diyerek olumlu bakarken⁹⁹, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Filo'ya giderek "kanlı ve şanlı bayramlarını" tebrik etmiş ve Başkumandan Vekili Enver Paşa da "Harp hareketlerini keserek Şarka yapılacak sevkıyatı himaye etmesini" Amirale tebliğ eylemiştir¹⁰⁰.

Ancak doğabilecek tepkilerden çekinmiş olacak ki, Enver Paşa, olayın duyulması üzerine "vak'adan haberdar olmadığını ve şimdiye kadar da kendiliğinden birşey yapmadığını söyleme gereği duymuştur¹⁰¹.

Oysa ki, Karadeniz Olayı'nın meydana gelmesinde Enver ve Cemal Paşa'nın doğrudan, Talat ve Halil Bey'in ise dolaylı sorumluluklarının olduğu aşîkârdır.

Belirtmek gerekir ki, Karadeniz Olayı'nın sorumluluğunun Amiral Souchon'la paylaşılmaması, subaylar ve halk arasında olumsuz söylentilerin çıkmasına vesile olunca, Küçükçekmece civarında donanmanın yaptığı tatbikat sonunda, Rusların 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda Yeşilköy Antlaşması'nın imzalandığı yerde yaptıkları abidenin 18.11.1914 tarihinde yıkılışı sırasında Bahriye Nazırı Cemal Paşa şu sözleri söylemiş; "Karadeniz'de donanmamız tarafından vukubulan hareketler bazı korkakların zannettikleri gibi sırf Alman Amirali'nin Hükümet-i Osmaniye'yi bir emrivaki karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu hareket emri mahsus ile yaptırılmıştır. Alman Generalleri ve amiralleri Hükümet-i Osmaniye'nin emrinde birer icra vasıtasında başka birşey değildirler. Osmanlı milletin mukadderatını idare etmek mesuliyetini deruhde etmiş olan insanlar, kimsenin nüfuz ve tesiri altında olmayıp, fikir ve kararlarında müstakildirler. Türkler zelilâne yaşamaktan ise, millî istiklâl ve haklarını silâhlariyle temin etmek veyahut şerefle ölmek için harbe girmişlerdir"¹⁰² diyerek gerçekleri itiraf etmiş ve orada bulunanları harp ve yetkililere güven konusunda motive etmeye çalışmıştır.

Karadeniz Olayı'nın yarattığı yoğun atmosferde büyükelçilerini İstanbul'dan çekme kararı alan İtilâf devletleri sefirleri ile yapılan temaslardan sonuç alınamamış,

97 Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936, s.26.

98 Cemal Paşa, Hatıralar, s.151-153.

99 Cavit Bey, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları" (Yayına Hazırlayan: H.Cahit YALÇIN), Tanin, 19 İkinciteşrin 1944, No.4454-438, s.2.

100 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.103.

101 Cavit Bey, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları" (Yayına Hazırlayan: H.Cahit YALÇIN), Tanin, 18 İkinciteşrin 1944, No.4454-437, s.2.

102 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.97-98.

elçiler İstanbul'u terk ederlerken, 1.11.1994 sabahı Kafkas hududunda Rus taarruzu başlamış, Osmanlı Devleti de harbi kabul ederek, Padişahın harp ilânı hakkında hazırlanmış olan iradeyi 11.11.1914'de imza ve neşriyle birlikte resmen Birinci Dünya Harbi'ne girmiştir¹⁰³.

Osmanlı Devleti'ni fiilen harbe sokan Karadeniz Olayı sonrasında 1 Kasım 1914'de saldırıya geçen Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne harp ilân ederken, Çar II.Nikola bu münasebetle halkına yayınladığı tebliğde;

"Türkiye'nin haksız saldırısı, ancak Karadeniz kıyılarında atalarımızdan bize gelen tarihi problemin çözümüne imkân hazırlamaktan başka bir işe yaramayacaktır"¹⁰⁴ diyordu.

1.6- CİHAD-I MUKADDES İLANI

Gerek Almanya gerekse Osmanlı Devleti, savaşa katılırken, Rusya ile İngiliz İmparatorluğu içindeki Müslümanları ayaklandırmanın bu iki devlete büyük gaileler çıkaracağı ümidi, Osmanlı Padişahı'nın "Halife"lik sıfatı ve bu sıfatla İslâm âleminin dinî lideri olması nazar-ı dikkate alınarak¹⁰⁵, beş parçadan ibaret olan 12 Kasım 1914 tarihli cihad fetvası 14 Kasım Cuma günü Fatih Camii'ne gönderilerek fetva emini tarafından okunmuş ve ertesi gün de gazetelerde neşredilerek ilânı sağlanmış ise de bundan sekiz gün sonra da Meclis-i Âli-i İlmî tarafından hazırlanan ve altında Şeyhülislâm ile 29 alimin imzasını taşıyan bir cihad beyannâmesi yayınlanarak, bunun İslâm âlemine ilân edilmesi için de bir irade çıkarılmıştır¹⁰⁶.

İslâm âlemini, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet eden cihad fetvası okunduğu yerlerde halkın hissi desteğine mazhar olmuş ve Almanları da ümitlendirmiştir. Bu konuda Beyrut Valisi Bekir Sami Bey'in Dahiliye Nezâreti'ne 21 Kasım 1914 tarihli ve 34745 numrolu telgrafı; "Trablus'da fetva-i şerifenin kıra'at olunduğu gün ahali tarafından izhar olunan hissiyat-ı vatanperveraneden dolayı Almanya ve Avusturya konsolosları hükûmete gelerek tebrikât ve teşekküratda iş'ar-ı mahalli üzerine maruzdur"¹⁰⁷. ifadeleriyle durumu izah ederken, Şam ahalisine Padişahın memnuniyetinin tebliğine dair gönderilen telgraf da şöyledir:

"Dahiliye Nezareti Celilesine

Umur-ı Mühimme Kalemi 4177

Umumî 324611

Hususi 1356

Devletlü Efendim Hazretleri

Şam ahalisine mahzuziyet-i

seniyyenin tebliğine dair

103 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.113.

104 - Raymond LACOSTE, La Russie Soviétique et la Question d'Orient, La Paussée Soviétique vers les Mers Chaudes Metiterranee et la Golfe Persique, Paris-1946, s.51-52.

105 Fahir ARMAOĞLU, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara-1984. s.111.

106 Fahri BELEN, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Ankara-1964, s.76.

107 BOA, DHSYS, 83.

27 Aralık 1914 tarihli ve 1479 numrolu tezkere-i aliyyelerine cevaptır. Cihad-ı Ekber ilânı münasebetiyle Şam-ı Şerif ulemasıyla binlerce ahali daire-i hükümete gelerek Makam-ı Hilâfet-i Uzma'ya karşı te'yid-i sadakat ve ubudiyet eylediklerine ve muhafaza-i din ve devlet için gazaya amade bulunduklarını beyan ettiklerine dair Suriye Vilâyeti'nden keşide olunup irsal buyurulan telgrafnâme tercümesi menzûr-u âlî buyurularak Canib-i Eşref-i Hilâfet ve Saltanat-ı Seniyye'ye olan merbutiyetlerini her vesile ile izhar ve ispat eden Şam-ı Şerif ahali-i sadıkasından bu def'aki gaza-yı ekber münasebetiyle dahi vaki olan tezahürat-ı vatanperveraneleri Nezd-i Hümâyûn-u Hazret-i Hilâfetpenahi'de pek ziyade müstelzim-i mahzuziyet olmuş ve cümlesinin mazhar-ı tevfiyat-ı olduğundan kendilerine tebliğ ve tebşiri şerefsadr olan İrade-i Mabeyn-i Hümâyûn Baş Ketabet-i Aliyyesi'nden ba tezkere-i cevabiye bildirilmiş olmakla bir mentuk-ı emr siyâkında tezkere-i iktizasının ifasına himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senaverî terkim kılındı efendim.

17 Kânûnuevvel 330. 12 Safer 333

Sadrazam Namına

(30 Aralık 1914)

Müsteşar

İmza: Emin"¹⁰⁸

Başlangıcında bazı Rum ve Ermeni cemaatleri tarafından da desteklenen Osmanlı Devleti¹⁰⁹ ve müttefikleri özellikle de "Almanya Cihad-ı Ekber'e çok ehemmiyet vermişti. Alman âlimleri de bunu telkin etmekte idiler. Genelkurmay (İkinci) Başkanı Alman Umumî Karargâhı'nın telkini ile harekât plânında Cihad-ı Ekber'e önemli yer vermişti. Almanların Türklerin harbe müdahalesinden bekledikleri en büyük ümit de Cihad-ı Ekberde idi.

Almanların İslâm memleketlerine gizli (Türk-Alman) Heyetleri göndermelerine rağmen, İtilâf Devletlerinin tedbirleri Cihad-ı Mukadese karşı esaslı bir mania teşkil etti. Fakat onları emniyet kuvvetleri ayırmağa, ayaklanmaları pek kanlı bir surette bastırmağa ve kuvvet ayırmağa mecbur bıraktı" şeklinde değerlendirme yapan Fahri Belen, Cihad-ı Mukaddes ilânının netice itibariyle bir dereceye kadar faydalı olduğunu ifade etmiştir¹¹⁰.

İtilâf devletleri istihbarat servislerinin en iyi adamlarını büyük miktarda malî kaynaklarla İslâm âlemi üzerinde Cihad-ı Mukaddes ilânının etkilerinin ortaya çıkışını engellemek için seferber etmeleri ve yıpratıcı bir tarzda beklentiye girmeleri de Cihad-ı Ekber ilânının kısmen de olsa faydalı olduğu kanaatine varmamızı sağlamaktadır.

¹⁰⁸ BOA, DH. SYS, 83.

¹⁰⁹ BOA, DH. SYS, 83.

¹¹⁰ BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.77.

2- SEFERBERLİK İLANI-KAFKAS CEPHESİ'NDE HAZIRLIKLAR VE İKMAL ÇALIŞMALARI

2.1- SEFERBERLİK İLANI

Avrupa'da siyasî gerginlik tırmanmaya başlayınca Osmanlı Devleti, seferberliğin ön adımı olarak, 27 Temmuz 1914 tarihinde dört hafta talim için bir miktar ihtiyat erinin celbine dair bir emir vermiştir. Bu suretle piyade bölükleri 130 kişiye çıkarılacak, bataryalara da yirmişer er verilecekti. Bundan sonra verilen emirde de muharip birliklerin seferi mevcuda çıkarılması fazla kalacak erlerle de her piyade alayı için bir depo taburu teşkili isteniyordu ki, bundan maksat ordunun iskeletini dolgun hale getirmek ve Balkan Harbi sonrası başlatılan yapılanma sürecini tamamlamaktı.

Almanlarla ittifak müzakerelerinin başladığı 27 Temmuz 1914 tarihinde seferberlik ön adımını atan Osmanlı Devleti, müzakerelerin ittifakla sonuçlandığı 2 Ağustos 1914'de bir yandan tarafsızlığını İtilâf devletlerine ilân ederken, diğer yandan da umumî seferberliğe karar vermiş ve bu gelişme aynı gün saat 10.30'da Harbiye Nazırı tarafından ilgili makamlara gönderilen şu telgraf ile bildirilmiştir: "Yedinci Kolordu (Yemen) 21nci Tümen (Asir) 22 nci Tümen (Hicaz) müstesna olarak Berrî ve Bahrî Orduyu Şahanenin seferberliği ve bilcümle müstahkem mevkillerin teslihi için irade-i seniye şerefsadır olmuştur. Seferberliğin birinci günü Ağustos'un 3'ü olan Pazartesi günüdür. Bu emir hemen büyük bir sür'atle maiyet-i makamlara tebliğ edilecektir"¹¹¹.

Fililen 3 Ağustos 1914'te başlayan Türk seferberliğinden Rusya rahatsız olmuş olacak ki, 5 Ağustos 1914 tarihinde Ataşemiliter Leontief'i gönderip, Enver Paşa'dan bunun sebebini sordurmuştur. Enver Paşa da bu seferberliğin Ruslara karşı olmayıp Balkan devletlerinin karışıklıktan istifade ederek, İstanbul'u almağa teşebbüs etmelerini menetmek gayesini takip ettiğini, icap ederse Ruslarla ittifak yaparak Avusturya aleyhine hareket edebileceğini ve Balkanlar'da Rusya aleyhine meydana gelecek bir mukabeleyi silahla def edeceğini bildirerek, Ruslara sonuçsuz kalacak olan bir ittifak önerisinde bulunmak suretiyle Rusların rahatsızlığını gidermiş, Ruslar da Kafkasya'da bir fırka bırakarak, bütün kuvvetlerini garp cephesine nakletmişlerdir¹¹².

Türk Ordusu seferberliğini genel olarak beklenenin üstünde memnuniyet verici bir tarzda gerçekleştirmiş, silâh altına alınanlar kitleler halinde vatan savunmasına koşmuşlardır¹¹³.

111 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.47.

112 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.4-5.

113 Genelkurmay Başkanlığı Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik C.X, Ankara-1985, s.110.

Mevzubahs olan bu konuda gerekli motivasyonun sağlanabilmesi amacıyla 13 Ağustos'da Padişah'ın seferberliği teşvik eden iradesi, Enver Paşa'nın aynı mahiyette bir beyannâmesi ile birlikte yayınlanmış, Sultan bu iradesinde silâh altına gelmekte gösterilen gayreti memnuniyetle övdükten sonra, devletin sulh içerisinde yaşamak istediğini, icabında hukukumuzun muhafaza edileceğini bildirerek büyüklere itaat edilmesini istemiş ve sözlerini şöyle bitirmiştir: "Hak yolunda ecdadımız gibi metanetle çalışacak olanlarla ordumuzun vazifesini yapacağına mütmainim. Hemen Cenab-ı Hak her hususta müinimiz olsun."

Bütün bu olumlulukların yanında harbin olağanüstü şartları içerisinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların izalesi için, bu teşvik edici beyannâmelerden sonra örfî idare (sıkıyönetim) ilân edilerek, ceza kanununa davete gelmeyenlerle, firar edenler hakkında hükümler konmuştur. Bu kanuna göre mazeretsiz, ongün gecikenlerle, bir hafta içinde gelmeyen firarilere ölüm cezası verilecektir¹¹⁴.

Teşvik edici beyannâme ve olumlu gelişmelere karşın ceza kanununa yapılan ağır şartlı eklemelerin sebepleri arasında en önemlisi, Balkan Savaşları'nda yaşanan sıkıntılardır.

Harbin birinci aşaması olan seferberliğin¹¹⁵ ilânından sonra Karargâh-ı Umumî ve Başkumandanlık Vekâleti kurulmuş, Harbiye Nazırlığı da sorumluluğunda kalmak suretiyle Enver Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne tayin edilmiş ve bu gelişmeler üzerine Enver Paşa yayınladığı emirde "Berri ve Bahri Orduyu Humayun'un emr-i kumandasını deruhte ettiğini" kara ve deniz kuvvetlerine bildirmiştir¹¹⁶.

Ancak, belirtmek gerekir ki, seferberliğin başlamasıyla birlikte hemen her kademedен silâh, malzeme ve teçhizat isteği gelmeye başlamış, Harbiye Nezareti bu noksanları karşılamaya çalışmış ise de ulaşım imkânlarının yetersizliğinden dolayı gecikmeler söz konusu olmuştur.

Özellikle topçu cephanesi sorunu yaşanmış ve bu yüzden tümen topçusu bütünlenemeyerek seferî kadroya yükseltilememiştir. Bunun bir başka sebebi de ordunun harp silâh, araç ve gerecinin standart olmayışı idi.

Bu arada Balkan Harbi'nin subay, astsubay kadrolarında meydana getirdiği zayıf henüz ikmal edilemediğinden kuruluşlar tam olarak oluşturulamamıştır. Ayrıca hayvan eksikliği de bir sorun olmuştur.

Bölge usulü seferberlik uygulanması emredilmiş, bu usul yararlı olmakla beraber menzil örgütleri yeniden kurulduğundan ikmalde sonuç geç alınmıştır. Bölge

114 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.47.

115 Stephan LAUZAN, Osmanlı'nın Bozgun Yılları (Yayına Haz:Seyfettin UNLU), İstanbul-1993, s.32.

116 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.47-48.

sisteminin getirdiği bir sorun da gelişmiş bölgelerin birlikleri eğitim görmüş personele kavuşurken, geri kalmış olan kesimler bundan yararlanamamıştır.

Uygulamanın gecikmesinin bir nedeni de, ordu birlikleriyle, askeralma ve şubelerinin hazırlıklarının yetersizliği idi.

Diğer bir neden de seferberlik emirleriyle birlikte uygulanmayı belirten takvimlerin verilmesi idi. Murakabe ve kontrole da değeri verilmediği için karışıklık ve gecikmeler meydana gelmişti.

En büyük sorun bir sefer bütçesinin hazırlanmış olmayışı idi. Yüzbinlerce insanın silâh altına alınmasıyla bir milyon altını aşan bir gider ortaya çıkıyordu. Maratoryum (Devlet borçlarının bir süre ertelenmesi) olduğundan müteahhitler hizmet almamış mültezimlerin (devlet adına aşarı toplayanlar) aşar (1/10) depolarındaki stoklanmış zahireden yararlanma gibi bir durum ortaya çıkmıştı. Çoğu yerde de halkın yardımına başvurulduğundan halk üzerinde ürkütücü bir etki yaratılmıştı¹¹⁷.

Seferberlik döneminde genel hatlarıyla ortaya koyduğumuz aksaklık ve noksanlıklar III.Ordu bölgesinde daha şiddetli yaşandığı ve çalışmamızı doğrudan ilgilendirdiği için biz öncelikle bölgenin şartlarını ve daha sonrada sözkonusu bölgedeki seferberlik ile ilgili faaliyetleri irdelleyeceğiz.

2.2- III.ORDU HAREKAT BÖLGESİNİN ÖZELLİKLERİ

III.Ordu'nun harekât alanı olan Doğu Anadolu Bölgesi, doğu ve batı yanında birbirine paralel uzanan yüksek sıradağlarıyla, bir harekâtın vadiler boyunca yapılmasını zorunlu kılar ki¹¹⁸, bu vadilerin başlıca özellikleri şunlardır:

Aras Vadisi: "Tiflis-Gümrü-Kars ve Sarıkamış'ı (Pasinler) Ovası üzerinden Erzurum'la birleştiren ve Rusların tarihî istilâ güzergâhını teşkil eden ana istikâmeti açar. Rusya'nın karadan Türkiye ile Güney Kafkas maalesi ve Doğu Anadolu Yaylası üzerinden irtibat ve muvasalasının umumî güzergâhını meydana getiren bu ana istikâmet XIX. asırda Türk ve Rus seferlerinin başlıca mihrakı olmuştu. Gümrü (Leninakan), Kars ve Erzurum müstahkem mevkiileri bu istikâmeti kapayan birer istinat merkezi olmak itibarıyla bu yolun operatif kıymet ve ehemmiyetini tebarüz ettirirler. Aras Nehri'nin Revan-İğdır-Kağızman-Pasinler üzerinden Erzurum'a açtığı diğer bir mühim istikâmet de oldukça önemlidir. Aras Nehri havzasını açan müdafaaya uygun mıntikalardan başlıcası 1877 Seferi'nde Zivin-Alyans Muharebesi'ne sahne olan Zivin Dağı mıntıkasıdır ki, 5-6 kilometre gerisinde müstakil bir müdafa mıntıkası teşkil eden Horum Dağı silsilesiyle iltisak peyda eder. Zivin mevzi Ruslar nezdinde tarihî bir ehemmiyeti haizdir... Bundan sonra

117 Genelkurmay,..... İdarî Faaliyetler ve Lojistik..., s.110.

118 Genelkurmay,..... İdarî Faaliyetler ve Lojistik..., s.24.

Azap-Sanamir-Çilligöl Dağı mıntıkasından geçen Azap Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği sahayı ihtiva eden ikinci müdafaa mıntıkası gelir. Çilligöl Dağı bu mevzinin kilit noktasını teşkil eder. Çilligöl Dağı'nın biraz kuzeyinden Topyolu namıyla maruf bir yol yaylaların en yüksek noktalarından geçerek Bardız üzerinden Sarıkamış'a iner ve Soğanlı'nın kuzeyden kuşatılmasını temin eder. Bu itibarla operatif harekâta mühim rol alan tarihi bir güzergâhı teşkil eder. Üçüncü bir müdafaa mıntıkası olarak ta Köprüköy-Badıcivan-Yeniköy güney hattından geçen kısımdır ki, Köprüköy Muharebesi'nin cereyan ettiği sahayı ihtiva eder. Bu hattın batı eteklerinden Hasankale'ye (Hasanbaba Dağına) kadar uzanan Pasinler Ovası bu mevziin hakimiyeti altındadır. Bu mevziin Aras'a hakim olan 1095 Çobandede Tepesi kilit noktası mahiyetindedir:

Bundan sonra Erzurum Müstahkem mevki manzumesine dahil olan ve Deveboynu mevzii namıyla maruf bulunan Uzunahmet-Höyükler müdafaa mıntıkası gelir. Bu mıntika 1826 ve 1856 muharebelerinde ve 1877'den evvel tahkim edilmiş fevkalâde mühim bir mevzi olup Erzurum'un doğudan müdafaasına pek elverişlidir.

Çoruh Nehri

Batum müstahkem mevkiini Artvin üzerinden Erzurum-Trabzon muvasalasının mihrakı addedilen aynı zamanda Erzurum-Trabzon-Erzincan müsellesinin bir ukde noktasını teşkil eden Bayburd'a metevecch çok mühim operatif bir istikâmeti açar. Şark cephesinin en mühim muharebeleri bu havzada cereyan etmiştir. Çoruh tabilerinden olan Narman ve Tortum çayları Aras havzasıyla Çoruh havzasını birleştiren birer iltisak vadisidir. Bunlar bilhassa Oltu-Narman, Oltu-Tortum üzerinden en kısa yoldan Pasinler Ovasına ve Erzurum'a inen istikâmetleri (Serçe ve Gürcü Boğazları gibi menaati haiz) dar ve kesik vadiler vücuda getirerek açarlar. Bunlar ikinci derecedeki kuvvetlerin operatif manevralarına imkân verdikleri gibi bilhassa Aras vadisini takip eden kuvvetlerin kuzey kanat ve yanlarını örtmeğe memur daha tâlî kıt'aların harekâta istifade edecekleri istikâmetleri açar.

Murat Nehri ve Tevabii (Kolları):

Bayazıt-Karaköse-Malazgird-Muş-Van Gölü-Bitlis-Diyarbakır üzerinden Dicle havzasına inen istikâmetleri açan bir vadidir.

Eleşkirt ovası üzerinden attığı bir kolla Tahir Gediği-Velibaba Boğazı ve Horasan üzerinden Aras havzasıyla iltisak temin eder. Bu suretle Murat ve Aras havzalarındaki kuvvetlerin harekâta teşrik-i mesai etmeleri mümkündür. Aynı zamanda bu iltisak temin eder. Bu suretle Murat ve Aras havzalarındaki kuvvetlerin harekâta teşrik-i mesai etmeleri mümkündür. Aynı zamanda bu iltisak hatları Pasinlerdeki muhasım kuvvetin güney kanat ve yanlarına kuşatıcı taarruzlar icrasına imkân verirler. Murat Vadisi Tutak'tan sonra Hınıs Çayı kolu ile Aras menbalarına, Bingöl etekleri mıntıkasına çıkarak Murat havzasını ikinci defa Aras havzasıyla birleştirir ve Pasinler ovasıyla en kısa bir yoldan muvasalayı temin eder.

Şark cephesinde en büyük manevralar bu vadilerin açtıkları tabîî güzergâhlar üzerinde inkişaf etmiştir. Bu cephenin en şayan-ı dikkat olan vasfı da vadiler istikâmetinde Türk ve Rus ordularının tatbik ettikleri iç hat manevralarına müteallik operatif faaliyetlerdir"¹¹⁹.

III.Ordu'nun harekât alanı olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin oldukça dağlık ve arızalı coğrafî yapısından dolayı lojistik faaliyetlerin düzenlenmesi oldukça zordur. Dağlar nehirler ve göller birleşik olarak kuvvetlerin doğu-batı, kuzey-güney doğrultusunda hareketlerini etkileyebileceği gibi, bu birliklerin lojistik desteğini de o oranda güçleştirir.

Lojistik faaliyetlerin güç olduğu gibi bu bölgenin yolları, dere ve vadilere bağlı olup, her türlü tekerlekli aracın geçişi için Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümrü, Tiflis şosesi bölgenin belkemiğini teşkil eder.

Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum-Karaköse-Doğubeyazıt-Tebriz yolu da hem ticari transit ve hem de askerî bir yoldur.

Samsun-Amasya-Tokat-Sivas-Malatya-Elazığ-Diyarbakır-Mardin-Urfa-Siverek yolları da adi araba yolu halinde idi. Köprülerin çoğu ahşaptı.

Doğu harekât bölgesinde Osmanlı arazisi içerisinde demiryolu yoktu. İstanbul-İzmit-Eskişehir-Konya-Ulukışla demiryolundan yararlanılarak bu bölgeye gelen insan ve malzeme, Sivas üzerinden doğuya gönderilir. Oysa ki, Ruslar demiryolu ağını Sarıkamış'a kadar ulaştırabilmişlerdi.

Kuzeyde Kafkas ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, İran ve Van Gölü-Mardin-Urfa hattı, batıda Fırat Nehri-Malatya-Sivas-Samsun sınırlarına sahip Doğu Anadolu, iklimi ve bitki örtüsü itibariyle; biri kıyı, diğeri iç bölge iklimi olarak iki karakter taşır. Kafkas dağlarının Kuzeybatı ucunda Karadeniz'in doğu kıyılarından başlayarak Samsun'a kadar ulaşan kıyı kesiminin iklimi, kışları hafif, yazları ise lâtif geçer. Bu iklim kıyıya paralel şerit halindeki alanlarda etkisini gösterir. O nedenle ormanlıktır. Bitkileri çeşitli ve boldur. İç bölgenin iklimi ise yazın az sıcak (serin) ve kışında çok serttir. Ba yörelerde eksi 30-40 santigrada kadar düşer. Yüksek yerleri ise devamlı karlıdır. Senenin sekiz ayı kış karakterinde geçer.

Nehirleriyle pekişmiş, birbirine zıt iki iklimin hüküm sürdüğü doğu harekât alanını kapsayan bölgede 1914 yılında 5.234.000 nüfus vardı. Bu nüfusun 4.111.600'ü Müslüman, 244.000'i Rum Ortodoks, 734.000'i Ermeni, 183.000'i de Arap Yahudisi, Süryani, Geldani, Nasturi ve Yezidi idi. Rumlar Trabzon ve Sivas, Ermeniler ise Erzurum, Bitlis, Van ve Sivas illerinde toplanmışlardı. Nüfusun ancak onda biri şehirlerde diğerleri köylerde yaşamaktaydı.

Bölge halkının geçim kaynakları daha çok tarım, hayvancılık, madencilik, sanayi, ticaret olmasına rağmen, tarım bu bölgede en çok önem verilen geçim kaynağı idi. Fakat arazinin dağlık olmasından dolayı ancak belirli yörelerde tarım yapabilen halk, kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretebiliyordu. İç bölgedeki vadiler daha sıcak iklime sahip olduğu için her türlü meyve bol miktarda yetiştirilirdi. Hayvancılık bölgenin diğer önemli üretim alanı idi. Kıyılarda balıkçılık, şehirlerde elsanatları ile uğraşılırdı. Gelenekselci üretim tarzının hakim olduğu bölgede sanayi gelişmemiş ve ticaret ise azınlıkların elinden kurtarılmamış idi.

Belirtmek gerekir ki, bölge, III.Ordu'nun ihtiyaçlarına cevap verebilecek üretimden yoksun olduğu gibi yukarıda da ortaya koyduğumuz nüfus dağılımı bakımından askerî harekât üzerine olumsuz etki edebilecek bir demografik yapıya sahipti¹²⁰.

2.3- III.ORDU'NUN SEFERBERLİK DÖNEMİ

2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakının yapılması ile birlikte ilân edilen seferberlik başlangıcında III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, IX. Kolordu (29 Tümen hariç) XIII. Kolordu (iki tümenli), 33.Tümen, 2.Nizamiye Süvari Tümeni, ihtiyat süvari tümenleri ve Erzurum Müstahkem Mevki'indeki kuvvetlerden ibaret idi ki¹²¹, vazifesi; hududu temin, Rusların ilerlemesine mukavemet, Rusların Kafkasya'dan asker çekmelerine taarruzla engel olmak idi. Süvariler taarruzî kullanılacak, Erzurum Kalesi muannidane (inatçı bir şekilde) müdafaa olunacak ve emir alınmadıkça Ruslara tecavüz edilmeyecekti¹²².

Tamamiyle Ruslarla ilgili vazifelerle yükümlenmiş olan III.Ordu, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 2 Ağustos 1914 tarihinde IX.Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği gayet müstacel telgrafı ile verilen emirle seferberlik faaliyetlerine başlamıştır ki, sözkonusu telgraf şöyledir:

"Erzurum'da IX.Kolordu Kumandanlığı'na (Şifre) Gayet Müstaceldir:

Yedinci Kolordu ve yirmibirinci ve yirmiikinci fırkalar müstesna berrî ve bahrî orduların seferberliği ve bilcümle mevaki müstahkemenin teslihi için irade-i seniyye şerefsadır olmuştur. Seferberliğin birinci günü Ağustos'un 3'ü olan Pazartesi günüdür. Bu emir heman ve bütün suratle maiyet-i makamata tebliğ olunacaktır¹²³.

Bu telgraf ile seferberlik dönemine giren III.Ordu, hazarda mevcut olmayan seferî durumda olması gereken birliklerini oluşturmaya başlamış ve III.Ordu bölgesinde 22 seyyar jandarma taburu vücuda getirmiştir¹²⁴.

120 Genelkurmay,..... İdari Faaliyetler ve Lojistik, s.22-26.

121 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.49.

122 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.7

123 Şerif (Köprülü), Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi, İstanbul-1338, s.21-22.

124 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.49-51.

Seferberlik döneminin hemen başlangıcında (4 Ağustos 1914) ihtiyaçlar konusunda Harbiye Nezareti'ne ulaştırılan telgraflarda; "sahra topçu kıt'alarının ve Erzurum Kalesi topçularının cephanelerinin çok noksan bulunduğu, kıt'aların sabit mevcutlarının üçte bir nispetinde eksik olduğu, bunların bir an evvel ikmâli ve ikinci Nizamiye Süvari Fırkası Karargâhı için erkânıharp zabiti ile, yaver, mülhak vesairenin tayin ve izamlarının" sağlanması III.Ordu'ya bağlı IX.Kolordu Kumandanlığı tarafından istenmiştir¹²⁵.

Odesa çıkarması fikrinden vazgeçilmesi üzerine XI.Kolordu, III.Ordu emrine verilmiş ve "Doğu Cephesi"nde savaşlar başlarken bu bölgede harekât yapması plânlanmış olan Türk Ordusu,

- IX. ve XI.Kolordular

-XIII.Kolordu Karargâhı ile 37.Tümen,

- Van Seyyar Jandarma Tümeni, Van İhtiyat Süvari Tugayı, 2.Nizamiye Süvari Tümeni,

-İhtiyat Süvari Kolordusu (1, 2, 3. ve 4.İhtiyat Süvari Tümenleri),

- Ve Erzurum Müstahkem Mevkii birliklerinden oluşuyordu.

Van Seyyar Jandarma Tümeni, sınır jandarma birliklerinden kurulmuştu. Erzurum'da teşekkül edecek seyyar jandarma tümeninden sarfınazarla, 10.Seyyar Jandarma ve 12.Depo Taburu'nun yerleştirilmesiyle, iki grup halinde kurulan 7 alay, müstahkem mevkii emrine verilmişti. Ordu'nun bölgesinde ayrıca 22 sınır taburu görevlendirilmişti.

Kasım ayı başına kadar geri hizmetleriyle birlikte Ordu'nun genel mevcudu 189.562 insan ve 60.877 hayvandı. Seyyar ordunun mevcudu 129.000 kişiydi"¹²⁶.

Ayrıca Kafkas Cephesi'nde Rus taarruzlarından sonra, X.Kolordu da III.Ordu emrine verilmiştir ki¹²⁷, böylece III.Ordu sayı itibariyle ve kısmen de yeni yapılanmasıyla seferî bir duruma ulaştırılmıştır.

2.4- HARBİN BAŞLANGICINDA TÜRK VE RUS HARP PLANLARI

Devletler varlıklarının devamını sağlayabilmek ve tespit ettikleri politikaları yürütebilmek ve doğabilecek tehditler karşısında hazırlıklı olabilmek için tehdit ve emellere göre plânlar yapmışlar ve bu plânlarını olası durumlarda uygulamaya çalışmışlardır. Böyle çalışmalar adeta devlet olmanın gereği olagelmıştır.

Devletlerin iç ve dış tehdit unsurlarını dikkate alarak hazırladıkları harp plânları gayet tabiidir ki, Osmanlı Devleti ve Rusya tarafından da yapılmıştır. Biz

125 Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.I, İstanbul-1990, s.161.

126 Genelkurmay,..... İdari Faaliyetler ve Lojistik..., s.153-154.

127 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.44.

sözkonusu edeceğimiz gelişmelerde harp plânlarını temel yönlendiriciler olarak gördüğümüzden dolayı irdeleyeceğiz.

2.4.1- TÜRK HARP PLANLARINDA III.ORDU

Balkan Bozgunu'ndan sonra ıslah çalışmaları ile birlikte yeniden yapılanma ve reorganizasyon sürecine giren Türk Ordusu'nun ilk sefer plânı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteği üzerine Alman Askeri Heyeti Kurmay Başkanı Bronzart von Chellendroffe tarafından hazırlanarak 7 Haziran 1914'te tamamlanmıştı. Plân, Osmanlı Devleti'nin yalnız başına Rusya ve Balkan devletleriyle savaş durumu dikkate alınarak yapılmıştı¹²⁸. Rusların emelleri, denizdeki üstünlükleri, İstanbul'un jeopolitik ve iktisadî önemi, Türk Ordusu'nun durumu dikkate alınarak yapılan bu ilk plân, o zaman mevcut 13 kolordu yani 38 fırkanın İstanbul civarında toplanmasını ve memleketin diğer hudutlarında jandarma ve ihtiyat ve hudut kıt'aları bırakılmasını ve Erzurum Kalesi'nin lağvını öneriyordu¹²⁹.

Sözkonusu sefer plânı ağırlık merkezi olarak İstanbul'u kabul ettiğinden dolayı, III.Ordu'nun Çatalca Mevzii'nin gerisinde yığınak yapması isteniyordu.

İlk sefer plânına göre seferberlik çalışmalarına başlanmış olmakla birlikte, 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakının imzalanması 10 Ağustos 1914 tarihinde Goben ve Breslau zırhlılarının Osmanlı Donanması'na katılması sonrasında yeni değerlendirmeler yapılarak, seferberlikte ikinci, Büyük Harp'te ilk plân 20 Ağustos 1914'te hazırlanmıştır¹³⁰.

20 Ağustos 1914 tarihli sefer plânının III.Ordu ve Kafkas Cephesi ile doğrudan ilgili olan üçüncü ve dördüncü maddeleri şöyledir:

"3.Kafkas hududundaki III.Ordu ile beraber Rus istikâmetinde hareket; Bu hareketin Büyük Harb'in cereyanına tesiri yoktur. Binaenaleyh bu hareket askerî olmaktan ziyade azamî olarak siyasî bir maksatla icra olunur. Eğer burada kuvvayı külliye meşgul olursa o halde Kafkasya'nın haricinde vukua gelecek olan netice-i katiye muharebatında lüzumu kadar kuvvetimiz bulunmaz.

4. Yalnız III.Ordu ile Kafkasya'daki Rus kuvvetlerine taarruz; şimdiye kadar gelen malumata göre Ruslar burada bilhassa topçu kuvvetince bizim III.Ordu'ya faiktir. Taarruz faik kuvvetlere ve istihkâmata çatacak ve muhasara parkının olmamasından bilmeceburiye duracaktır. Osmanlı Ordusu Kafkasya'da bir kış harbine hazırlanmamıştır. III.Ordu'nun iaşesi güçtür. Eğer III.Ordu şimdiden bütün hazırlıklarını yaparsa Kafkasya'dan gelebilecek taarruzlara karşı durabilir. Eğer Ruslar Kafkasya'daki kuvvetlerini azaltırlarsa III.Ordu behemahal ilerlemelidir"¹³¹.

128 Genelkurmay,..... İdari Faaliyetler ve Lojistik..., s.107.

129 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.3.

130 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.6-7.

131 Baki (Vandemir), Büyük Harpte Kafkas Cephesi, C.I, İstanbul-1933, lahikasından.

Yukarıda ortaya koyduğumuz sefer plânı mucibince III.Ordu IX.Kolordu (29.Fırka noksan), XIII.Kolordu (38.Fırka Irak Cephesi'nde bırakılmak suretiyle), 33.Fırka, İkinci Nizamiye Süvari Fırkası, ihtiyat süvari fırkaları ve Erzurum Kalesi Kuvvetleri şeklinde yapılandırılmıştır.

Böylece III.Ordu, Rusları tesbit etmek üzere şarkta bırakılarak, hududu temin, Rusların ilerlemesine mukavemet, Rusların Kafkasya'dan asker çekmelerine taarruzla engel olmak vazifesiyle yükümlendirilmiştir. Ayrıca süvariler taarruzî kullanılacak, Erzurum Kalesi, muannidane müdafaa olunacak ve emir alınmadıkça Ruslara tecavüz edilmeyecek idi¹³².

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere 7 Haziran 1914 tarihli sefer plânı ile III.Ordu'nun Çatalca mevziinin gerisinde yığınak yapması, Erzurum Müstahkem Mevkii'nin lağv ve bölgede hudut, jandarma ve ihtiyat birliklerinin bırakılması öngörülürken, 20 Ağustos 1914 tarihli sefer plânı ile III.Ordu Doğu Bölgesi'nde bırakılmak suretiyle hareketli savunma diye nitelendirilebilecek bir görevle sorumlu kılınmış ve bu görevle ilgili olarak da yeni yapılanmasının tamamlanmasına çalışılmıştır.

Ayrıca, belirtmek gerekir ki, mezkûr sefer plânında Liman von Sanders'in isteği ve ısrarı ile Odesa'ya çıkarma yapmak düşüncesi yer almıştır¹³³. Ancak 20 Ağustos tarihli plânda Rusya aleyhine tedbirler söz konusu edilirken, bunun haricinde Osmanlı Devleti'nin neler yapacağı konusunun bulunmayışı dikkat çekici olmakla birlikte tanzimini müteakip 21 Ağustos 1914 tarihinde Bronzart'ın Alman Genelkurmay Başkanı General Moltke'ye yazdığı telgrafta:

"Rus Donanması'na baskın yapılacağı, cihat ilân edileceği, Kafkasya'da Rus Ordusu'nun tesbit olunacağı, VIII.Kolordu'nun icabında XII.Kolordu ile takviye ve Mısır'a taarruz edileceği, Bulgarlar bizimle beraber hareket ederlerse Türklerin de Sırbistan, Yunan ve Romanya aleyhine hareket edecekleri, deniz hakimiyeti elde edilirse Odesa'ya ihraç için 3-4 kolordu hazırlandığı (bunun için Romanya ve Bulgaristan'ın dostane bitarafıllıkları lâzım olup zamanı icrası Avusturya-Alman ordularının Rusya dahilindeki taarruzlarının ilerlemesine tabidir) Romanya bizimle olursa Türklerin Romenlerle beraber taarruz edecekleri"¹³⁴ şeklinde Osmanlı Devleti'nin yapabilecekleri hakkında kapsayıcı bilgiler vermesi Enver Paşa başkanlığında Almanlarla yapılan askerî toplantı¹³⁵ sonucu varılan anlaşmayla ilgili olsa gerektir. Söz konusu toplantıda Odesa çıkarması şüpheli görülmüş, fakat sefer plânından çıkarılmamış, fikren önemini kaybetmiş, Sırbistan'ın ortadan kaldırılması

132 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.7.

133 SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl, s.41.

134 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.6.

135 SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl, s.41.

ayrıca bir problem olacağı ve Bulgarların tarafsız kalmaları ihtimali dikkate alınarak, 6 Eylül 1914'te şöyle bir plân ileri sürülmüştür:

"-Suriye'deki 8nci ve 12nci kolordulardan oluşan 4ncü Ordu'nun Mısır'a taarruz etmesi,

-3ncü Ordu'ca Rusların taarruzu halinde, birbirinden ayrılmış Rus kuvvetlerine, karşı taarruza geçilmesi,

-Rusların taarruz etmemesi halinde, ordunun Kafkaslar üzerinden Ardahan-Batum doğrultusunda ilerlemesi,

-Yavuz'un baskın hareketleriyle deniz üstünlüğünün elde tutulması fikri olgunlaştı"¹³⁶.

Bu plânla hareketli savunma fikrinden vazgeçilen Doğu Cephesi'nde taarruz fikri kabul edilerek bu görev III.Ordu'ya verilirken, XI.Kolordu da III.Ordu'ya tahsis edilmiş, daha evvel lağvı düşünülen Erzurum Kalesi ile ilgili olarak da şu emir verilmiştir: "Erzurum Kal'adır. Kumandanı IX.Kolordu'nun kumandanıdır"¹³⁷.

Yine sözkonusu plânda Rusların taarruz etmemesi halinde Ardahan-Batum doğrultusunda ilerleme fikri ortaya konulurken, bu görevin verildiği III.Ordu'ya kumanda eden Hasan İzzet Paşa, Sarıkamış'taki Ruslar mağlup edilmeden Ardahan ve Batum yönünde ilerleme fikrini uygun bulmamıştır¹³⁸. Hasan İzzet Paşa, Sarıkamış mıntıkasında iki kolordu halinde bulunan Rus Ordusu'nu mağlup ederek Kars'a gözetleme kuvveti bırakmak ve ondan sonra da Batum'a gitmek istemiştir ki, Karargâh-ı Umumî de bunu tasvip etmiş, bu suretle Sarıkamış Harekâtı'nın esası kurulmuştur.

Tannenberg kazanılmış, Ruslar hezimete uğratılmış, Avusturyalılar Sırbistan'da mağlup olmuşlarsa da İkinci Sırp istilâsına başlanmış, Garp Cephesi'nde huduttaki Fransız kuvvetlerinin kırılarak Marn'e doğru çekilmeye başladıkları, yakında harbin sonuçlanacağı gibi bir atmosferin olduğu bu dönemde, Fevzi Paşa'nın ifadesiyle "bizimkilerde boş durmaktansa Şarkta bir iş yapalım diyorlar"ki, işte Şark fikri buradan doğmuştur¹³⁹. Bu fikir, Bronzart'ın hazırladığı 4 Eylül 1914 tarihli plân ile Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey tarafından hazırlanan ve Bronzart'ın plânına alternatif olarak sunulan aynı tarihli plânı da etkilemiştir.

Doğuda kuvvet toplamanın ilk belirtisinin görüldüğü Hafız Hakkı Bey tarafından hazırlanan bu plân¹⁴⁰, "Doğuya daha dört kolordunun (I, Vnci Kolordular "İstanbul", II.Kolordu "Tekirdağ", X.Kolordu "Samsun, Giresun sahilinden" deniz yoluyla nakledilerek "Batum-Poti" sahiline çıkarılması ve buradan "Kütayis-Tiflis"

136 Genelkurmay,..... İdari Faaliyetler ve Lojistik..., §.108.

137 - ŞERİF, Sarıkamış..., s.36.

138 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.I, Ankara-1970, s.216-217.

139 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.11-12.

140 Genelkurmay,..... Türk Harbi, s.217-219.

genel istikâmetine taarruz edilmesi esasına dayanıyordu. Erzurum'daki Üçüncü Ordu da büyük kısmıyla Çoruh Vadisi'nden Ardahan'a doğru taarruz edecek, XIII.Kolordu ile Van Jandarma Tümeni'ni ve ihtiyat süvari tümenlerini de alarak Azerbaycan üzerinden Güney Kafkasya'ya ilerlemeyi" öngörüyordu.

Ters cephe muharebesi gerektiren, tasvip edilmemiş olan Hafız Hakkı Bey'in Kafkasya'ya sekiz kolordu ile taarruz etmek plânı, tatbik edilmemekle beraber, doğudan batıya alınacak olan (XI.Kolordu'nun 18 ve 34. Tümenleriyle IX. Kolordu'nun 29.Tümeni)'nin doğuda III.Ordu emrinde bırakılmasını bu suretle III.Ordu'nun (IX. ve XI. Kolordular, XIII.Kolordu'nun 37.Tümeni, Van Jandarma Tümeni, bir nizamiye, dört ihtiyat tümeni, seyyar mürekkep mühim bir kuvvet olmasını sağlamıştır¹⁴¹. Hatta X.Kolordu'nun da III.Ordu emrine verilmesinin fikri zemini yine bu plânla atılmıştır.

Ne var ki, 4 Eylül 1914 tarihinde General Bronzart'ın hazırladığı plân ve Hafız Hakkı Bey'in hazırlamış oldukları plânlar sonrasında Almanların Marn Meydan Muharebesi'ni kaybetmeleri, Avusturya'nın Galiciya ve Sırbistan'da mağlup olmaları, Bulgaristan'da müttefiklerle birlikte harbe girmek isteyen Harbiye Nazırı'nın değiştirilmesi, genel durumda önemli değişiklikler meydana getirmiştir¹⁴².

Temas ettiğimiz değişiklikler, Alman istek ve baskıları sonucu yeni bir plân yapılması cihetine gidilmiştir. Enver Paşa tarafından, kendi Kurmay Başkanı Bronzart'a Türk kurmaylarından gizli olarak hazırlattırılan, 21 Ekim'de Bronzart imzasıyla General von Falkenhayn'a gönderilen ve birgün sonra tasvip edildiği bildirilen plânın III.Ordu ve Kafkasya ile ilgili maddeleri özetle şöyledir:

"III.Kafkas hududundaki Osmanlı Ordusu o taraftaki Rus kuvvetlerini oyalayacaktır.

VII.Denizden Odesa tarafına 3-4 kolordunun bir çıkarma harekâtı hazırlığı yapılmıştır. Fakat bunun yapılması deniz üstünlüğünün temin edilmesine, Romanya ile Bulgaristan'ın dostane tarafsızlığına bağlıdır. Yapılma zamanı da Alman ve Avusturya ordularının Rusya içindeki taarruz hareketlerinin zamanına göre seçilecektir¹⁴³.

Daha evvel hakkında bilgi verdiğimiz mezkûr plân, anlaşılacağı üzere Kafkas Cephesi'nde III.Ordu'ya verilen taarruzî görevi, oyalama nitelikli bir göreve dönüştürürken, vazgeçilmiş olan Odesa'ya çıkarma yapma konusunu yeniden gündeme getirmiştir.

General Bronzart'ın hazırladığı 4 Eylül 1914 tarihli plâna alternatif bir plân hazırladığını gördüğümüz Hafız Hakkı Bey Bronzart'ın hazırladığı 21 Ekim 1914 tarihli plâna da alternatif bir plânla adeta karşılık vermiştir ki, plânların aynı tarihleri taşıması Hafız Hakkı Bey'in Bronzart'ın hazırladığı mezkûr plândan haberdar

141 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.60-61.

142 Genelkurmay,..... Türk Harbi..., s.217-218.

143 Genelkurmay,..... Türk Harbi..., s.76-77.

olduğunu bize düşündürmektedir. Hafız Hakkı Bey'in hazırladığı 21 Ekim 1914 tarihli plân hakkında Ali İhsan Sabis Paşa şu bilgileri vermektedir:

"Karadeniz'de iki taraf filolarının müsâdemesinden bir harp zuhur ederse:

Kafkas Cephesi'nde bizim 70 bin tüfek, 20 bin kılıç ve 172 topumuza karşı, Rusların 140 bin tüfek, 17 bin kılıç ve 472 topları vardır. Şu halde harbe girmekle bu cephede kışın mağlup olmaklığımız da muhtemeldir. Biz bu kadar kuvveti iâşede zorluk çekerken daha fazla kuvvet yığmamıza imkân yoktur. Odesa'ya çıkarma yapmanın imkânsızlığını ise Amiral Souchon da söylüyor.

Bu kış müttefiklerimiz Sırbistan'ı mağlup ederek Romanya ve Bulgaristan'ı kendi taraflarına geçmeğe icbar ederlerse, o halde noksanlarını ikmal etmiş olan Osmanlı Ordusu her tarafta Ruslara karşı mühim bir iş görebilir.

Hulâsa Karadeniz'deki hareketlerin bir harbe sebep olmaları halinde:

- 1- Kafkas hududunda müdafaada kalınır; süvarilerle çeteler hududu geçerler.
- 2- Mütebaki kuvvetlerimiz İstanbul civarında sulhte imiş gibi harbe hazırlanır ve Boğazlara vakî olacak taarruzları defederler.
- 3- Mısır'a karşı iyice hazırlandıktan sonra taarruza geçilebilir.

Binnetice (sonuç olarak): Donanmaların harbe sebebiyet vermeleri halinde Mısır'a karşı taarruzdan başka bir şey yapılamıyor ve Kafkas Cephesi'nde vaziyet şimdikinden daha müşkül oluyor. Yalnız Mısır'a taarruz için vakitsiz harbe girmenin bütün musibetlerini yüklenmek hususunun faydalı olup olmadığını evvelce iyi düşünmek lâzımdır. Mısır'a taarruzdan maksat, Süveyş Kanalı'nı kapamak ise, onu çetelerle ve baltalama hareketiyle kısmen temin etmek kabildir. Cenubî Afrika isyanı doğru ise bir dereceye kadar, oraya kuvvet sevkine sebep olacağından Süveyş Kanalı'nın bugünkü ehemmiyetinin bir harbe değip değmeyeceği iyice tetkik ve teemmül (iyice düşünülerek) olunmalıdır.

İmza: Hafız Hakkı"¹⁴⁴

Daha evvel temas ettiğimiz Enver Paşa başkanlığında gerçekleşen 20 Ekim 1914 tarihli askerî toplantının akabinde ortaya çıkan bu iki plân arasındaki en büyük fark; General Bronzart'ın hazırladığı plânda Osmanlı Devleti harbe sokulmak istenirken, Osmanlı hükümet erkânı ve Başkumandanlık Karargâhı'nda bahara kadar harbe girmemek fikrini ve diğer gelişmeleri dikkate alan Hafız Hakkı Bey'in plânı esas olarak Osmanlı Devleti'nin bahara kadar harbe girmemesini öngörüyordu¹⁴⁵.

Hafız Hakkı Bey'in hazırladığı plânda General Bronzart'ın hazırladığı plâna karşı gördüğümüz zıt paraleliteden de anlaşılacağı üzere, Hafız Hakkı Bey'in Bronzart plânından haberdar olduğu şeklindeki düşüncemiz pek kuvvetli bir dayanak kazanmaktadır.

¹⁴⁴ SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.II, s.74-75.

¹⁴⁵ Genelkurmay,..... Türk Harbi, s.218-219.

Hafız Hakkı Bey'in hazırladığı bu plân da tasvip ve tatbik edilmemekle beraber, ortaya çıktığı atmosfer ve taşıdığı esaslar dolayısıyla durumun müttefik taraflara izahı ihtiyacı görünüşte doğmuştur. Bu ihtiyaç ve amaçla Halil Bey, Hafız Hakkı ve Bronzart Paşa'nın Berlin ve Viyana'ya seyahatleri kararlaştırılmış ve 25.10.1914 tarihinde Hafız Hakkı Bey ve Bronzart Paşa yola çıkmışlar¹⁴⁶, Halil Bey ise bayramın ilk günü geleneksel muayede merasiminde bulunması gerektiği ve arife günü de Karadeniz Olayı'nın meydana gelmesi sonucu bu seyahate katılamamıştır.¹⁴⁷

Sözkonusu seyahat girişimi Karadeniz Olayı ve verdiğimiz bilgiler ışığında, samimiyetten uzak ve temelde plânlanmış olacakları gizlemenin ötesinde hiçbir anlam taşımayan, akamete uğratılmış bir girişim olarak kalmıştır.

2.4.2- RUS HARP PLANLARINDA RUS KAFKAS ORDUSU

"Kafkas-Türk harp harekâtı sahasında Rusya'nın Türkiye ile (ilgili) harp plânı üç muhtelif ihtimal nazarı dikkat ve mütaleaya alınarak ana göre harekâtın hedef ve maksatları tertip edilmiş ve gösterilen vazifelerin ifası için icap eden kuvvetler tesbit olunmuştur.

Birinci Şekil ve İhtimal: Rusya'nın hiçbir hükümetle muharip olmadığına ve yalnız Türkiye ile harbe başladığına göre vaziyeti tetkik eylemektir..."

Bu ihtimale göre yapılan plânda Kafkas Ordusu'nun vazifesi; kesin bir şekilde faal olmak ve taarruzî hareket etmektir.

İkinci Şekil ve İhtimâl: Rusya'nın batıda aynı zamanda Almanya ve Avusturya ile ve güneyde Türkiye ile harbe başlamış olduğuna göre vaziyeti tespit eder. Bu durumda Kafkas Ordusu takviye kuvveti almadığı gibi kolordularından birini batı cephesine göndermeğe mecbur olacaktır (III.Kafkas Kolordusu). Bu halde Türkiye ile harp için Kafkas Ordusu iki nizamiye kolordusu ile, dairesindeki hemen bütün ikinci derecedeki kıtaat ve teşkilâtı muhafaza edecektir. Kazaklar müstesna ve hariçtir. Bütün Koban ve Terek İkinci Kazak Alayları batı cephesine sevkolunurlar.

Plânda mevcut ikinci ihtimale ve ikinci şekile göre Kafkas Ordusu'nun vazifesi; faal bir müdafaa yapmaktır.

Üçüncü İhtimal: Rusya, Avusturya ve Almanya ile harbe girdiği halde Türkiye'ye harp ilân edilmemiş olması şıkkıdır. Böyle bir durumda Kafkas Ordusu iki kolordusunu (II. ve III.Kafkas Kolorduları) derekap batı cephesine göndermeğe mecbur olacaktır. Böylece Kafkasya'da yalnız Birinci Kafkas Kolordusu kalmış olacaktır. Bu ihtimalde, bir müddet sonra Türkiye'ye harp ilân edilmesi keyfiyeti nazar-ı mütaleaya alınmakta, bu sırada Rusya batıda harbe girmiş olup Kafkasya'dan

¹⁴⁶ SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.81.

¹⁴⁷ Halil MENTEŞE, Halil Menteşe'nin Anıları, s.205-206.

muhtemel bütün sevkîyatın ikmal edilmiş olmasından husule gelen vaziyeti tetkik edilmektedir.

Mevcudunun üçte ikisini veren Kafkas Ordusu'na verilen vazife; mümkün olduğu kadar hudutları muhafaza eylemek, Türkler fevkalâde üstün kuvvetlere malik oldukları ve hudut mıntıkasında tutunmak mümkün olmadığı taktirde tedricen ve kademe kademe Kafkas silsilesine doğru geriye çekilişe az müşkülât teşkil eden kısımlardan istifade ederek çekilmek ve sol cenah munteha (son uç)ında pek mühim ve iktisadî merkez olan Bakû'yu petrol kaynaklariyle birlikte elde tutmak ve merkezde dahi Rusya'nın merkezi ile Maveray-ı Kafkas arasında en kısa muvasalayı temin eden Gürcistan askerî yolunu korumaktır.¹⁴⁸

Belirtmek gerekir ki, Avrupa'da harp başladıktan sonra, Osmanlı Devleti bir yandan seferberlik ilân ederek, ordusunu seferî duruma getirmek için çalışmalar yürütürken diğer yandan da tarafsızlığını ilân etmiştir. Seferberlik çalışmalarından duyulan Rus rahatsızlığı, Enver Paşa tarafından giderildikten sonra Ruslar, yukarıda sözkonusu ettiğimiz üç ihtimalli plânın üçüncü ihtimâline göre hareket etmeye başlamışlardır.

Rusların üçüncü ihtimale göre Kafkas Ordusu'na verdikleri faal savunma görevine karşın Türklerin 21 Ekim 1914 tarihli harp başlamadan evvel yapılan son plânı da Kafkas hudutlarındaki III.Ordu'ya Rus kuvvetlerini oyalama görevi vermiştir. Plânlara göre, her iki taraf da Kafkas Cephesi'nde savunma yapmayı düşünmektedir. Ancak harbin başlaması ile birlikte her iki taraf da bütünlüğünde esasen doğru düşünülmüş olan plânlarını terkle meydana gelen olaylara tabi olarak Kafkasya'ya kuvvet yığmışlar ki, bu da onları kat'î neticenin alınacağı Avrupa Cephesi'nde olumsuz bir şekilde etkilemiştir.¹⁴⁹

2.5- TÜRK VE RUS KAFKAS ORDULARININ YIĞINAKLARI

Ordular, çıkabilecek bir harpte yapmak istediklerini harp plânları ile tasarlarken, tasarladıklarını gerçekleştirebilmek için de yığınaklarını plânlara göre yapılandırmak suretiyle sonuç üzerinde etkili olmak amacını hedeflerler.

Netice üzerinde etkili olduğunu belirttiğimiz yığınak veya tecemmu' veya başka bir deyimle konuşlandırmanın Kafkas Cephesi'nde her iki tarafca nasıl yapıldığını irdelenmek suretiyle, sonraki olayların zeminini ortaya koyabilmek amacıyla, Türk ve Rus Kafkas ordularının yığınaklarını izah edeceğiz.

2.5.1- III.ORDU'NUN YIĞINAGI

148 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, (Çev: Nazmî), Ankara-1935, s.22-23.
149 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.19-20.

2 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa imzasıyla gönderilen seferberlik emrini alan III.Ordu¹⁵⁰, bu seferberlik emrine göre "XIII.Kolordu (37.fırka) ile IX.Kolordu Karargâhı (17., 28., 33. piyade fırkaları) 2.Nizamiye Süvari Fırkası, ihtiyat süvari fırkaları, jandarma ve hudut kıt'alarından ibaret idi.

7 Haziran 1914 tarihli plândan seferberlikle birlikte uzaklaşan Türk Genelkurmayı 20 Ağustos 1914 tarihli plânı devreye sokmuş ve bu plânla III Ordu'ya Kafkas cephesinde hareketli savunma görevi vermiştir. Ordu'nun toplanması esnasında hududun örtülmesi hudut jandarma taburlarına ve ihtiyat süvari fırkalarına bırakılmıştır. Hudutta bulunan 16 hudut bölüğü tabur haline getirilmiştir. Hudut sağdan başlayarak altı mntıkaya ayrılmıştır:

- 1- Bayazıt mntıkası (üç tabur ve bir ihtiyat süvari alayı).
- 2- Karaköse mntıkası (üç tabur ve bir ihtiyat süvari alayı).
- 3- Köprüköy mntıkası (üç tabur ve bir ihtiyat süvari alayı).
- 4- Kaleboğazı mntıkası (üç tabur ev iki süvari bölüğü).
- 5- Çoruh mntıkası (üç hudut taburu).
- 6- Deniz mntıkası (bir hudut taburu ve Trabzon jandarması).

İran hududu emniyet açısından beş mntıkaya ayrılarak, on jandarma ve hudut taburu tarafından korunmaya alınmıştır¹⁵¹.

Odesa'ya çıkarma yapmaktan vazgeçilmesinden sonra XI.Kolordu da III.Ordu emrine verilmiştir ki, böylece III.Ordu güçlendirilmiş ve 4 Eylül 1914 tarihli plânla da kendisine taarruzî görevler verilmiştir. Ayrıca 7 Eylül'de III.Ordu'ya şu direktif gönderilmiştir: "Üçüncü Ordu Rusların bir taarruzu halinde münferit düşman kollarına üstün kuvvetlerle taarruz edecek bir vâziyette Erzurum civarında tecemmu edecektir. Ruslar taarruz etmedikleri takdirde Ordu Kafkasya'ya taarruz edecek vaziyette olmalıdır. Denize hâkim olduğumuzdan ve Rusların Kars tahkimatı mühim olduğundan bu ileri hareketin Ardahan-Batım istikametinde tevcihini muvafık görürüm. Erzurum Kalesi herhalde muhafaza olunacaktır:

Erzurum Kalesine Erzurum'a gelen yolları kapamak, mümkün olduğu kadar çok kuvveti üzerine çekmek ve icabında düşman istilasına uğrayan aksamı memleketin istirdadını teshil etmek vazifesi verilmişti"¹⁵².

Verilen vazifeyi yapmak için Hasan İzzet Paşa evvela Sarıkamış'taki Rus kuvvetlerini mağlûp etmek istemiş ve 16 Eylül 1914 tarihli ve 4 numrolu ordu emriyle;

"1- İkinci Nizamiye Süvari Fırkası Erzurum Ovası'nın şimal-i şarkî kısmındaki köylerle Erzurum'daki kışlasında;

150 Şerif, Sarıkamış..., s.21-22.

151 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.24-25.

152 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.95.

2- Birinci İhtiyat (aşiret) Süvari Fırkası Köprüköy ve Yukarı Pasin köylerinde, Aras Vadisi'nde;

3- Üçüncü İhtiyat Süvari Fırkası Diyadin mıntıkasında;

4- İkinci İhtiyat Süvari Fırkası Eleşkird-Karakilise mıntıkasında;

5- Dokuzuncu Kolordu 17.Fırkası'yle İspir-Koşmaşat, 28.Fırkası'yle Erzurum ova köylerinin garp kısmında birleşecek idi.

6- XI.Kolordu'nun 33.Fırkası yine Tutak'da 18. ve 34.fırkaları Hasankale'nin şark ve garbindeki mıntıkada yani Pasinlerde yerleşecek şekilde III.Ordu'nun yapılanmasını sağlamıştır¹⁵³.

Ancak 4 Eylül 1914 tarihli plânda öngörülen Ardahan-Batum istikametinde ilerleme girişimine karşı Hasan İzzet Paşa çekinceler koymuş ve Sarıkamış civarındaki Rus kuvvetlerinin mağlûp edilmesini önermiş, Başkumandanlığı'nda genel olarak kabul ettiği bu esaslar üzerine III.Ordu'nun yığınağı 9 Ekim'de şu şekilde yapılmıştır:

IX. Kolordu: 28 ve 29.Tümenler Erzurum'un batısındaki ovada 17.Tümen İspir'in 20 kilometre güneyinde.

XI. Kolordu: 18 ve 34. Tümenleriyle Hasankale civarında 33.Tümen Tutak'da,

2. Nizamiye Süvari Tümeni: Erzurum kuzeyinde (Dumlu-Tafta) bölgesinde,

İhtiyat Süvari Kolordusu: 1 ve 4. Tümenleriyle (Köprüköy-Velibaba) bölgesinde, 2.İhtiyat Süvari Tümeni Karaköse, 3.İhtiyat Süvari Tümeni (Diyadin) civarında.

XIII.Kolordu: 18 Ekim'de kolbaşısıyla Muş'a varacaktı. Muhtelif yürüyüş gruplarının son kademesi de Cizre'de bulunuyordu.

Van Seyyar Jandarma Tümeni: Van İhtiyat Süvari Tugayı ile (Van) civarında Bu tümene tasarruf edeceği kuvvetleri Bargiri'de toplamak emri verildi"¹⁵⁴.

Bazı kaynaklarda III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın Ruslara karşı bir taarruz düşüncesi taşıdığı belirtiliyor ise de bu iddianın ötesinde bir değer taşımamaktadır. Çünkü III.Ordu'nun bir taarruz ordusu değil belki bir müdafaa ordusu olabileceği kanaatini taşımış olacak ki, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Ordu'yu "bir müdafaa-i sevkülceyş ile Anadolu'yu düşman istilâsından koruyacak surette tecemmü ettirmiştir. III.Ordu Erkan-ı Harbiyesi asıl Erzurum Şark Cephesi istihkamatının bulunduğu Deveboynu sırtları doruk çizgisini terk ederek bundan beş kilometre daha şarkta yani ilerideki Höyükler-Uzunahmed hattını tahkim ile kesin sonucun alınacağı meydan muharebesini Erzurum'un şarkında ve Pasinler Ovası'nın garp kenarını teşkil eden sırtlar cephesinde vermek için uygun olacağını düşünmüştür¹⁵⁵.

153 Şerif, Sarıkamış..., s.29.

154 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.96.

155 Şerif, Sarıkamış..., s.43-44.

Türk kaynaklarının genelde savunma karakterli olarak tavsif ettiği III.Ordu, Guze'ye göre takviye edildiğinden dolayı taarruz yapılabilecek bir duruma gelmiş ve Türk tecemmüü de suret-i umumiyede Ekim'de son bulmuştu¹⁵⁶.

Ekim ayı başında III.Ordu'nun umum kuvvetleri şöyle idi: "Muharip nizamiye birlikleri (83.000), ihtiyat süvariler (13.177) hudut birlikleri (28.583), kollar (11.167), jandarma hudut birlikleri (28.583), depo birlikleri (10.081), menzil teşkilâtı (5.531), Ordu karargâhı (295 idi. Bütün bunlar (168.608) insan ve (53.794) hayvandan ibaretti. XI.Kolordunun 12.000 tüfeği Trabzon'dan sevkedilmekte olduğu için bu kolordunun üçte biri silâhsızdı. Seyyar ordunun seferberliğini tamamlaması için de daha (19.000) insan ve (14.000) hayvana ihtiyaç vardı.

Kasım ayı başına kadar geri hizmetlerle birlikte, ordunun mevcudu (189.562) insan ve (60.877) hayvana balığ oldu. Seyyar ordunun mevcudu (129.000) kişi idi."¹⁵⁷

Ayrıca Rusların kurduğu Ermeni çetelerine mukabil Türkler de Erzurum kuzeyinde Bahaeddin Şakir ve bilâhare Yakup Cemil ve sahilde Hopa civarında Ali Rıza çetelerini kurmuşlardı¹⁵⁸.

2.5.2- RUS KAFKAS ORDUSU'NUN YIĞINAĞI

Seferberliğini muntazam ve ciddî bir gecikmeye uğratmaksızın mükemmel bir şekilde cereyan ettirmiş ve kıtaatını seferberlik plânında gösterilen zaman zarfında ikmal efradını alarak seferî mevcuduna ulaşan Rus Kafkas Ordusu Eylül başlangıcında seferberliğini tamamlamış¹⁵⁹ ve seferberlik plânının üçüncü ihtimaline göre yapılandırılmıştır. Fakat Türkiye'nin genel seferberlik ilân etmesi, ordularını cephelere yığmaya başlaması Rusları ikinci plânın tatbikine doğru götürmüş, Yavuz ve Midilli harp gemilerinin katılmasıyla Karadeniz hâkimiyetinin şüpheye düşmesi üzerine de Ruslar kuvvetini artırma yoluna gitmişlerdir¹⁶⁰.

Üçüncü ihtimale göre yapılan proje gereğince savunmada kalacaklar, üstün Türk kuvvetleri karşısında Kafkas dağlarına kadar çekilecekler ve yalnız Gürcistan askerî yolunu muhafaza edeceklerdi. Ancak kuvvetlerini artırarak güçlenen Ruslar mümkün olduğu kadar memleketlerine Türkleri sokmamak ve en ziyade korktukları Kafkasya'daki Türk-İslâm isyanını bu surette bertaraf etmek, hudutlarındaki eğrilikleri düzelterek düzgün bir hat alıp burada muharebeyi Türk arazisinde devam ile halkı top seslerinden uzak bulundurmak istiyorlardı. Şartlar müsait olursa faal müdafaadan taarruza geçeceklerdi. Ruslar takriben İd-Horasan-Yüzveren-Eleşkirt

156 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muhasebeler" (Çev: Hakkı Askerî, Mecmuanın Tarih Kısmı, Sayı:20; (1 Kânunûsânî 1931), s.19.

157 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.97.

158 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.25.

159 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.26-27.

160 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.99-100.

Ovası-Karaköse-Diyadin-Bayazıt hattında müdafaaya uygun dağlara kadar ilerlemek fikrinde idiler. Ruslar, ayrıca Karadeniz'den Tebriz'e kadar olan 600 kilometrelik mintıkayı setr (örtme, kapama) etmek ve buradaki Ermeni ve Nasturi ahaliyi isyan ettirmek istiyorlardı¹⁶¹.

İşte bu maksatlarla Rus Kafkas Ordusu hudut üzerinde ve aşağıdaki tarzda toplanmıştı:

"Sahil Grubu: Kumandanı General Yehşin: 66 ncı Tümenin 246 ncı Alayı, bir hudut ve bir platan taburu, bir istihkâm taburu, 66 ncı Topçu Tugayından bir batarya ve bir süvari bölüğü 16 tabur, 1 süvari bölüğü, 8 top, 2 istihkâm bölüğü) Batum'da, ayrıca Karadeniz sahilinde, Üçüncü Koban Plaston tugayı.

Oltu (İstomin) Grubu: Kumandanı General Stomin: 20nci Tümenin Birinci Tugayı. Gorskomazoroski Kazak Alayı, yarım hudut taburu, süvari bölüğü, istihkâm bölüğü, 20nci Tümeden bir topçu taburu 8 1/2 Tb. 7 Su.Bl., 24 top, 1 İs.Bl.

Sarıkamış Grubu: Kumandanı General Bergman: 39 ncu Piyade Tümeni (Gn.Devit), 20nci Tümenin İkinci Tugayı (Gn.Anduruski) ve 20nci Tümenin bir topçu taburu, Birinci Koban Plaston Tugayı (Gn.Perjevalski), Birinci Kafkas Süvari Tümeni (Gn.Baratof), Üçüncü Kafkas Kazak Alayı ve hudut piyade ve süvari bölükleri (29 Tb., 32 Su.Bl., 96 Top., 4 İst.Bl.).

Erivan Grubu: Kumandanı Abasyef: 66ncı Tümenin Birinci Tugayı (Gn.Sabiski) ve topçu alayı, İkinci Koban Plaston Tugayı, İkinci Kazak Süvari Tümeni (Abasyef), Maverayı Hazar Kazak Süvari Tugayı, iki hudut taburu, bir hudut süvari alayı, bir istihkâm bölüğü (16 Tb., 41 Sv.Bl., 58 top, 1 İs.Bl.).

Azerbaycan Grubu: Kumandanı General Çernozubof: İkinci Kafkas Avcı Tugayı, Dördüncü Kazak Süvari Tümeni (Çernozubof) bir hudut taburu 19 tb., 24 top, 24 Su.Bl.).

Kars Kalesi: Seyyar kuvvet 263ncü Gobinski Alayı (4 Tb.) Burada 6 taburlu Üçüncü Avcı Tugayı teşkil edilmekte.

Ordu İhtiyatı: İkinci Türkistan Kolordusu: General Sbisarenko (Dördüncü, Beşinci Türkistan Avcı Tugayları biri 12 diğer 9 taburludur) Sibirya Kazak Tugayı (Gn.Kaltin) (21 Tb., 12 Su.Bl., 46 top, 5 İs.Bl.).

Toplanan seyyar ordu kuvvetleri, 100 Tb., 117 Sv.Bl., 256 top, 15 İs.Bl. idi. Rus Ordusu'nda Türk Ordusu'na nazaran bilhassa top itibariyle üstünlük vardı. Türk İhtiyat Süvari Tümenlerinin harp kıymeti olmadığı dikkate alınırsa Ruslar süvari bakımından da üstün idiler. Fakat Rus Ordusu geniş bir cepheye dağılmış ve Tiflis'teki umumî ihtiyat da uzakta kalmış olduğundan Erzurum civarında toplu bulunan Türk Ordusu Erzurum istikameti üzerinde bulunan Rus kuvvetlerine üstün bulunuyordu. Türk umumî karargâhında taarruz fikrinin uyanması sebeplerinden biri

161 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.27.

de Rus Ordusunun bu dağınık durumu idi"¹⁶². Bunun yanında Türk tarafına avantaj sağlayacak bir diğer olgu da Rus Kafkas Ordusu Karargâhı'nın cepheden uzakta bir yer olan Tiflis'te bulunması olsa gerektir.

2.6- KAFKAS CEPHESİ'NDE DÜZENLİ ORDU DIŞINDA OLUŞTURULAN BAZI TEŞEKKULLER

Rusya kendisine tarihî bir politika olarak sıcak denizlere inme politikasını seçmiş ve kurulduğu andan itibaren sürekli Türk dünyasına karşı yayılmacı bir politika izlemiştir. Bu yayılma politikasında kendisine karşı son direniş noktası olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ni de yutabilmek için bazan O'nu savaş yoluyla dize getirmek istemiş, bazen azınlıkları isyana teşvik ederek içerden çökertmek gayesini gütmüştür.

Ayrıca Ruslar, Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında mevcut bağları koparabilmek ve Kafkasya'da hakimiyetini perçinlemek için de 22 Mayıs 1805 tarihli Sisyanov raporunda sözkonusu edilen "Müslümanların aralarına başka hristiyan unsurların serpiştirilmesi"¹⁶³ şeklinde özetleyebileceğimiz bir siyaset takip etmişlerdir ki, mezkûr her iki siyasette de yönetmen olan Ruslar artistliği Ermenilere tevdi etmiş ve onları kullanmışlardır.

1905 sonrası devletleşme sürecine giren Rusya Ermenileri 1914 Ağustos'unda Çar'dan Doğu Anadolu'da reformların uygulamasının sağlanmasını istediklerinde, Kafkas Genel Valisi ve Başkumandan Vorontsov Dachkov, Ermenilere reformların gerçekleştirilmesinden vazgeçmemekle beraber hükümetin Türkiye'ye bir savaş bahanesi sunmayı düşünmediğini ve Türkiye Ermenileri arasında bir isyan başlatmak tehlikeli olduğundan arzu edilmediği cevabını vermiştir¹⁶⁴. Ağustos ayı içerisinde yeni gelişmeler ortaya çıkınca Kafkasya Naibi (genel vali) Tiflis'te Piskopos Mesrop, Belediye Reisi Alexandre Khatissian ve Ermeni Ulusal Bürosu Sorumlusu Doktor Zavriev'le görüşmüş ve bunlara Ermeni gönüllü müfrezeleri oluşturmalarını tavsiye etmiştir¹⁶⁵.

Bu tavsiye üzerine Ermeni Ulusal Bürosu gönüllülerin silâh altına alınmasından sorumlu hususî bir komite oluşturmuş ve yaklaşık bin kişilik dört grup lejyonlar halinde teşkilâtlandırılmıştır. Bunlar düzenli birliklerle organik bağı bulunmayan, bir gruptan diğerine geçerek tüm cephe boyunca hareket eden, Rus birliklerine iyi tanımadıkları bir ülke içinde klâvuzluk etmek ve öncü eylemler

¹⁶² BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.101-102.

¹⁶³ M.KENGERLİ, "Dağlık Karabağ Hadiseleri ve Olaylar Karşısında Sovyetler Birliği'nin Tutumu", Azerbaycan, Sayı: 270 (Mart 1990), s.24.

¹⁶⁴ Gabriel LAZIAN, L'Arménie et la Question arménienne à la lumière des traités arméno-russes, Le Caire 1957, s.174.

¹⁶⁵ Richard G.HOVANNISSIAN, Armenia on the Road to Independence, Los Angeles-1976, s.43.

gerçekleştirmekle görevli partizan oluşumları şeklinde düşünülmüş iseler de¹⁶⁶ fiilen kin ve nefret kusan bir terör grubu gibi hareket etmişlerdir¹⁶⁷. Savaş başladığında bu lejyonlar harekete hazır durumdaydı. İlk grup Antranik'in kumandası altında Kuzey İran sınırına gönderilmiş, Pasdermadjian (Pastırmacıyan) desteğindeki ikinci grup (Dro'nunki) Van'a karşı, üçüncü ve dördüncü gruplar (Hamazasp ve Keri'ninkiler) Sarıkamış-Oltu hattında mevzilenmişlerdir¹⁶⁸.

Fertleri Türkiye sınırına mücavir olan mıntıkanın Ermenilerden toplanmış olan gönüllü Ermeniler keşif, klâvuzluk ve rehberlik gibi işlerde emsalsiz hizmetler vermişler¹⁶⁹ ve Türkiye'deki Ermenileri devlete karşı isyana tahrik etmişlerdir.

Bu dönemde Rus haberalma servisinin başında bulunan aşırı derecede sert tabiatlı ve o nispette zeki ve kurnaz ve tekml askerî bilgiler sahasında fevkalâde malûmat sahibi bir zat olan General Palitzin, haberalma çalışmalarına büyük bir hız vermiş¹⁷⁰ ve bu işte büyük nispette Ermenilerden istifade edilmiştir.

Rakiplerin ne yaptığını bilmenin hem çabucak avantaj getireceği, hem de büyük olasılıkla stratejik olarak kullanılabileceğinin¹⁷¹ şuurunda olan Türk tarafı da rakip tarafın emellerini men, kendi emellerinin, de tahakkuku için tedbirler almış ve karşı çalışmalar yürütmüştür.

Türklerin sözkonusu faaliyetlerini yürütmek vazifesi, kuruluş çalışmaları 1898'lere kadar giden¹⁷² ancak resmen kuruluşu Birinci Cihan Harbi'nden biraz evvel, Hürriyet Kahramanı, Harbiye Nazırı, daha sonra Başkumandan Vekili olan Enver Paşa tarafından sağlanan Teşkilât-ı Mahsusa'ya verilmiştir." Bu teşkilâtın gayesi, bir taraftan bütün İslâmları bir bayrak altında toplamak, bu suretle panislâmizme vasıl olmaktır. Diğer taraftan da Türk ırkını siyâsî bir birlik içerisinde bulundurmak, bu bakımdan da pantürkizmi hakikat sahasına sokmaktır. Enver Paşa'nın bir yandan Emirî Efendi'nin İttihat ve Terakki programındaki panislâmizminden, diğer taraftan da Ziya Gökalp'in pantürkizminden ilham aldığı muhakkaktır"¹⁷³.

166 G.KORGONOFF, La Participation des Ermeniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase 1914-1918, Paris-1927, s.51.

167 Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara-1981, s.9-198.

168 HOVANISSIAN, Armenia, s.44 ve IV.Bölümün 21.notu.

169 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi, s.31.

170 Victor CHERNOVIN, "Büyük harbin Zuhurundan Evvel İtilâfçılar Alman Harp Plânından Neleri Biliyorlardı" (Çev: Servet SÜRENKÖK), Askerî Mecmua, Sayı:113, (Haziran-1939), s.380.

171 Alvin TOFFLER, Yeni Güçler-Yeni Şoklar (Çev: Belkıs ÇORAKÇI), İstanbul-1992, s.169.

172 Cemal KUTAY, Örtülü Tarihimiz, C.I, İstanbul-1975, s.21.

173 Samih Nafiz TANSU, İki Devrin Perde Arkası (Anlatan: Hüsamettin ERTÜRK), İstanbul-1969, s.115-116.

Enver Paşa'nın yayınladığı gizli bir emirde 5 Ağustos 1914 tarihinde Teşkilât-ı Mahsusa adıyla resmi bir kimlik kazanan bu örgütün¹⁷⁴, Kafkas Cepheis'ni ilgilendiren faaliyetlerinden amaçlananlar şunlardır:

1- Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etmek ve imparatorluk içindeki ayrılıkçı ve milliyetçi grupların düşmanla olası işbirliğine engel olmak.

2- Rus hakimiyetindeki Orta Asya'da Müslüman Türklerin ayaklanmasına yol açacak adımları atmak. Bu, Osmanlı topraklarından bağımsız bir Ermenistan çıkarmaya yönelik Rus-Ermeni plânlarını suya düşürecek.

3- Çeşitli türlerde askeri hareketler: Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarının silâh altına aldığı ve eğittiği feda edilebilir çetelerle baskınlar; sabotaj, şaşırtma hareketleri ve düşmanın haberleşme hatlarının tahribi; casusluk; takviye gereken yerlere gönderilecek hareketli birliklerin ayrılması¹⁷⁵.

Sözkonusu amaçlar ve amaçlara yönelik faaliyetler için Eşref Kuşçubaşı'nın kardeşi Selim Sami komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa birliği Türkistan'a¹⁷⁶, Ömer Naci Kuvve-i Seferiye ile İran'a gönderilmiş¹⁷⁷, Doğu Anadolu Bölgesi'nin hassasiyeti dikkate alınarak başında Küçük Efendi lâkabiyle maruf, meşhur Kara Kemâl, Yenibahçeli Nail Beylerle Topçu Binbaşı Cemal, Erzurum Valisi Tahsin ve İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi azasından Bahaeddin Şakir, Doktor Fuad Sâbit Beyler de vazifelendirilmişlerdi. Belirtmek gerekir ki, Van Jandarma Kumandanı Köprülü Kâzım Bey de Teşkilât-ı Mahsusa'nın üyelerindendi¹⁷⁸.

Harbin başlangıcında İstanbul'dan Anadolu'ya bir çok çete gönderilmiştir. Bu çeteler, hapishanelerden çıkartılan kişilerden, gönüllülerden ve bazı askerî birliklerden alınan efraddan oluşmaktaydı ki, bunlardan Erzurum'un kuzeyinde Bahaeddin Şakir ve bilâhare Yakup Cemil ve Hopa civarında da Ali Rıza çeteleri bulunmaktadır. Ordu ile ilişkilerinde bazı olumsuzluklar görülmesine rağmen, Rusların kurduğu Ermeni çetelerine karşı oluşturulan bu çeteler, Ermeni çetelerinin soykırımı karşısında en büyük direniş ve vuruşmayı da yapmışlardır¹⁷⁹.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Rus ve Ermeni emellerini iyi tespit eden Türkler, bölgenin demografik yapısını da nazar-ı dikkate alarak bölgede sivil yöneticilerin yetki itibariyle çoğunu Teşkilât-ı Mahsusa'cılardan atamış ve ortaya çıkardığı teşekküllerle de bölge gerçeklerine göre faaliyetlerini yönlendirmeyi büyük nispette başarmışlardır.

174 HSTODDARD, Teşkilât-ı Mahsusa (Çev: Tansel DEMİREL), İstanbul-1993, s.47.

175 Galip VARDAR, İttihad ve Terakki İçinde Dönenler (Yayına Hazırlayan: Nafiz TANSU) İstanbul-1960, s.276-286.

176 STODDARD, Teşkilât-ı Mahsusa, s.65.

177 Fethi TEVETOĞLU, Ömer Naci, Ankara-1987, s.161-162.

178 TANSU, İki Devrin Perde Arkası, s.117-118.

179 Ahmet Refik ALTINAY, İki Komite İki Kıtıl-Ermeni Mezalimi-, C.II, İstanbul-1992, s.27.

2.7- KAFKAS CEPHESİ'NDE İDARİ FAALİYETLER VE LOJİSTİK

Harp üzerinde birinci derecede etkili olan idarî faaliyetler ve lojistik Kafkas Cephesi'nde Türk ve Rus taraflarının çalışmaları olarak ayrı ayrı dikkate alınıp, konunun izahı nispetinde değerlendirilecektir. Bu maksatla;

2.7.1- TÜRK KAFKAS ORDUSU'NDA İDARİ FAALİYETLER VE LOJİSTİK

Birinci Dünya Harbi sırasında Başkomutanlık Vekâleti Genel Karargâhı'nda öncelikle seyyar ordu birlikleri ile müstahkem mevkiilerdeki birliklerin idarî faaliyetlerini düzenleyecek ve lojistik desteğini sağlayacak ilgili şubeler bulunuyordu. Bu kuruluşlar Başkomutanlık Vekâleti'nin 1330 (1914) yılında yayınladığı bir görev yönetmeliği ile belirlenmiş ve görevleri açıklanmıştı.

Başkomutanlık Vekâleti müşterek çalışmayı amaçlayan 23 Temmuz 1330 (5 Ağustos 1914) tarihli genelgesiyle on devlet dairesini esas almıştı ki, aldığı kararlar; Genelkurmay Başkanlığı Karargâh şubeleriyle, Menzil Genel Müfettişliği ve Harbiye Nezareti dairelerinin işbirliği içerisinde uygulanmıştır.

Ancak değişiklikler yüzünden orduların gerisinde lojistik desteği sağlayacak menzil müfettişliklerinin yerleri belli edilemediğinden, menzil hatları ve hatlar üzerinde kurulması gereken teşkil ve tesislerin yerleri seçilememiştir. Dolayısıyla uygulama eksik olanaklarla geç ve güç yürütülebilmiştir.

Harp içerisinde son derece önemli olan idarî faaliyetlerin yürütülmesi ve lojistik desteğin sağlanmasında büyük ehemmiyete sahip menzil teşkilâtını III Ordu'da IX., XI., ve XIII. Kolorduların kurması plânlanmış, onar kol olmak üzere toplam 30 kol teşkil edilmesi öngörülmüştü.

Ordu'nun Menzil Müfettişliği, Genel Müfettişliğin 19 Eylül 1914 tarihli yazısına verdiği cevapta IX. Kolordu tarafından Erzincan ve Kelkit'de beşer nakliye kolunun teşkil edildiği ve fakat henüz seferberliklerini tamamladıkları bildiriliyordu. Üstelik beşer kolun her birine 510 kağı arabası tertip edildiği halde bu tarihte Erzincan'da kurulacak kolların 250 arabaya Kelkit'dekilerin ise 400 arabaya ulaştığı duyuruluyor ve hemen hemen her türlü teçhizat ve malzemesinin noksan olduğu ekleniyordu. IX.Kolordu'nun Elazığ'da iki, Siverek'te sekiz menzil ulaştırma kolunu teşkil edebildiği, fakat XIII.Kolordu'nun faaliyet hakkında bilgi alınamadığı belirtilerek¹⁸⁰, III.Ordu'nun yaşadığı olumsuzluklara işaret etmektedir.

III.Ordu Menzil Müfettişliği'nin 14 Eylül 1330 (27 Eylül 1914) tarihinde bu bölgedeki durumu şöyle idi:

"III.Ordu Menzil Müfettişliği Karargâhı Erzincan'da Menzil müfettişliği Sahra Jandarma (Piyade), Erzincan'da;

Seyyar Jandarma Taburu	: Erzincan'da
Menzil Mıntıka Komutanlığı	: Trabzon'da
Menzil Mıntıka Komutanlığı	: Bayburt'ta
Menzil Mıntıka Komutanlığı	: Kelkit'te
1 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Erzincan'da
2 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Erzincan'da
3 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Erzincan'da
4 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Erzincan'da
5 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Erzincan'da
6 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Bayburt'ta
7 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Bayburt'ta
8 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Bayburt'ta
9 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Bayburt'ta
10 No.lu Menzil Nokta Komutanlığı	: Bayburt'ta

IX. Kolordu tarafından seferber edilen 10 adet ulaştırma kolu

1 No.lu Araba ve At Deposu	: Kelkit'te
2 No.lu Araba ve At Deposu	: Kelkit'te
1 No.lu Menzil Ambar Heyeti	: Erzincan'da
2 No.lu Menzil Ambar Heyeti	: Bayburt'ta

XI.Kolordu tarafından seferber edilen iki Ambar

Heyeti ve İskele Komutanlığı	: Trabzon'da
Hizmet Taburu (Sandalcı, Yükleyici ve Sanatkâr Bölüğü)	: Trabzon'da
3 No.lu Yol İnşaat Taburu	: Bayburt'ta
4 No.lu Yol İnşaat Taburu	: Trabzon'da
5 No.lu Yol İnşaat Taburu	: Erzincan'da
6 No.lu Yol İnşaat Taburu	: Refahiye'de

görev yapıyorlardı¹⁸¹.

Belirtmek gerekir ki, Rus saldırısının başladığı 1 Kasım 1914 tarihinde III.Ordu idarî faaliyetlerini yürütecek en önemli teşkilini henüz ikmal edemediği gibi Ordu'nun beslenmesi için ihtiyacı olan gıda maddelerini tedarik edilecek yörelerden birliklere götürecek 630 ulaştırma koluna daha ihtiyacı vardı. Bu kollar için 11.000 hayvan gerekliydi.

Menzil Genel Müfettişliği sözkonusu duruma işaretle, mahallî imkânlardan yararlanabilmeleri için 1.000.000 nakit paranın Ordu'ya tertibinin zorunlu olduğunu

belirterek, aksi taktirde Ordu'nun beslenmesinin tehlikeye düşeceğini de Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği muhtırasında ekliyordu.

Genel Müfettişliğin haklı görünüşünü simgeleyen diğer bir konuda Trabzon-Erzurum-Hasankale Menzil Hattı'nda 300 öküz arabası, 735 deve ve 360 mekkâre ve halktan toplanan nakil araçları olarak 1350 hayvan, 1300 mekkâre çalışmasıyla günde toplam 500 ton malzeme taşıma yeteneğine sahip olunduğu anlaşılıyordu. Halbuki Trabzon-Hasankale arası yaklaşık 15 günlük bir yol olarak saptanıyordu. Ordu'nun günlük ihtiyacı 500 ton olduğuna göre mevcut nakil araçlarıyla ayda bir günlük istihkak birliklere ulaşabilecekti.

Hınıs Menzil Ambarı'nda 365 ton, Bayburt Menzil Ambarı'nda 97.5 ton erzak ve yem depo edilmişti. Bu stok nihayet Ordu'nun bir günlük iâşesini karşılayabilirdi. Bu durum Menzil Genel Müfettişliği'ni pek tabii endileşendiriyordu.

Durumdan endişe duyan Menzil Genel Müfettişliği Ankara-Sivas ve Ulukışla-Sivas menzil hatlarının da dikkate alınması ve olumsuzlukların giderilmesi için alınması gerekli önlemleri üst komutanlığa önermişti.

Menzil Genel Müfettişliği'nin önerileri Başkomutanlık tarafından benimsenmiş ve ilk olarak Ulukışla-Sivas-Erzincan-Erzurum kara hattının bir menzil hattı haline getirilmesi kabul edilmiştir¹⁸². Ancak bu hattın kabul edilmesinde etkili olan diğer bir faktör de Goben zırlısının bir mayına çarparak hasara uğraması sonrasında deniz nakliyatının hâeldar olmasıdır ki¹⁸³, zaten bu hattın teşekkülü tanzimi ve işletilmesi 1915 ilkbaharına kalmış, Sarıkamış Harekâtı'na ulaştırılmamıştır.

Ulaşım imkânlarının kısıtlı, menzil hatlarının yetersiz olduğu III.Ordu bölge ikliminin tehdidini de çok etkili bir şekilde duyacağını da hissetmiş olacak ki, III.Ordu Kumandanı askerleri ve hayvanları kış mevsiminde aç bırakmamak için 47.000 ton erzakla, 46.000 ton yemin tedarik edilerek depolanmasını, bölgesinde bulunan vilâyetlere 5 Ekim 1914 tarihli telgrafla bildirmiş ve yapılacak depolamalardan her on günde bir orduya bilgi verilmesini istemiştir¹⁸⁴.

Ancak bu istek yapılan tüm çaba ve çalışmalara rağmen daha evvel temas ettiğimiz olumsuzluklar sebebiyle yerine getirilememiş ve bölgede yeterli miktarda yiyecek stoku yapılamamıştır.

III.Ordu yeterli yiyecek depolayamadığı gibi yığınak bölgesinde birlikler, bölgenin iklim şartlarına göre giyindirilememişlerdir ki, bu konuda III.Ordu Kumandanlığı 12 Eylül 1914 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir:

182 Genelkurmay,... İdarî Faaliyetler ve Lojistik, s.126-129.

183 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.7-8.

184 ATASE, K.2950, H.1, F.1-10.

"III.Ordu'nun er mevcudu halen 160.000 civarındadır. Bunun ancak az bir kısmı elbiseli olup kalanı başıbozuk kıyafetindedir. Bunların giysileri de don ve gömlektir. Bu durumun disipline etkisi dikkate alınmasa bile, buranın sert havası ile birçoğunun hasta olacağı şüphesizdir. Sağlanan her türlü kumaştan elbise yapmak ve Erzincan atölyelerini gece ve gündüz işletmek gibi tedbirlerden başka, koyun postundan ceket, keçeden mintan yapmak gibi hatıra gelebilecek bütün imkanlara başvurulmuştur. Elbiseleri kısmen iyi olanlara bir şey verilmesinde dahi, buradan sağlanabilecek bu gibi giysilerle erlerin pek azı korunabilecek ve bu bölgenin uzun ve şiddetli kışı bir çok erin hastalanmasına ve ölmesine sebep olacaktır.

En azından 100.000 erlik elbiseye ve bu oranda mahruftu çadıra ihtiyaç vardır. Sağlanabilecek, kaput, ayakkabı, elbise ve çadırların acilen gönderilmesini"¹⁸⁵, isteyerek ordunun giyim ve barınma ile ilgili ihtiyaçlarını ortaya koymuştur.

Aynı konuda Guze, Liman Paşa'ya yazdığı 25 Eylül 1914 tarihli mektubunda "Birinci İhtiyat Süvari Tümenini gördüm , renk renk bir mahiyet arz ediyordu"¹⁸⁶ derken, "mıntıkada tedarik edilen (giyecek) malzeme ya el ile yahut evlerde mevcut tezgâhlarda yapılmış idi; bunlar da iptidai idi. İmalât çok yavaş ilerliyordu. Yapılan malzeme çok dayanmıyordu, alınan hasılât ihtiyacı ve kullanılan amele kuvvetiyle mütenasip değildi"¹⁸⁷ şeklinde ifadelerle olumsuzlukları belirtmiştir.

III.Ordu yukarıda ortaya koyduğumuz olumsuzluklarla silâh, cephanes malzeme açısından da iyi durumda değildi. Yine teşkilatlanma da, tümenlerde 21 top ve kolordularda 12 obüs bulunabilmesi için daha 280 topa ihtiyaç vardı. Mantelli sahra toplarıyla, âdi ateşli topları değiştirmekte pek lüzumlu olduğu için top ihtiyacı 500'den fazla idi. Elde bulunan toplarla Ordu'nun büyük ölçüde taarruz yapma olanağı yoktu.

Ağır Topçu Genel Müfettişliği, Erzurum'da yatık mermi yollu 68 top olduğunu, binaenaleyh Edirne ve Çatalca'daki 120 mm.lik sehpalı topların 13502 atımıyla beraber, ayrıca top başına 100 atım cephanesiyle 13 adet 105 mm.lik sahra obüsünün ve Çanakkale'deki beş adet 105 mm.lik obüsün Erzurum'a gönderilmesini istemiş ve bu istek ulaştırma yetersizliği dolayısıyla yerine getirilememiş ise de III.Ordu'nun top ve cephanesi konusunda içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemlidir¹⁸⁸.

Piyade alaylarında bulunması gereken dört tüfekli makineli tüfek bölükleri de tamamlanamamıştı. Seyyar ordu birliklerinin büyük bir kısmı küçük çaplı mavzer tüfeği ile silahlandırılmış, seyyar ordu dışında kalan birliklere büyük çaplı mavzer ve martin tüfekleri verilmişti. Yeni kurulan birliklerde piyade tüfeği noksanı vardı.

185 ATASE, K.2950, H2, F.1-71.

186 Genelkurmay,..... Türk Harbi, s.177.

187 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.6.

188 Genelkurmay,..... Türk Harbi, s.190-191.

Piyade cephanesinin kısmen tamam olmasına karşın, özellikle topçu cephane noksanı pek fazla idi.

Muharebe birliklerinin araç ve gereçleri çok noksandı. Mevcut muharebe ve istihkâm birlikleri ihtiyacı karşılayacak yeterlilikte değildi. Tahkimat malzemeleri yetersizdi. Özellikle IX.Kolordu'nun tahkimat malzemeleri ihtiyacı karşılanamamıştı.

III.Ordu, sonuç itibariyle yukarıda ortaya koyduğumuz noksanlıklar ve yetersiz imkânlarla uzun süreli bir harbin isteklerin karşılayacak durumda değildi. Özellikle kışın çok yakın olması ve III.Ordu bölgesindeki mevsim şartları Ordu'nun harekâtını büyük ölçüde engelleyecek bir mahiyet taşıyordu. Ancak belirtmek lazımdır ki, Birinci Dünya Harbi'nin özelliklerinden birisi de geçilmedik nehir, aşılmadık dağın kalmamasıdır.

Başkumandanlık Vekâleti'nin de ikmal maddeleri yönünden orduyu destekleme imkânı da pek yoktu. Bölgenin çok fakir, arazinin çok arızalı, yolların az oluşu ikmal ve ulaştırma işlerini daha da güçleştirmiş ve tüm bu koşullar altında III.Ordu 1 Kasım 1914'te muharebeye başlamıştır¹⁸⁹.

2.7.2- III.ORDU'DA SAĞLIK HİZMETLERİ

Genel Karargâh Sağlık Dairesi Başkanlığı'nın en çok meşgul olduğu III.Ordu idi¹⁹⁰. Cephenin sıhhi teşkilâtında her tûmende 1 sıhhiye bölüğü, her kolorduda 3 seyyar hastane vardı. Süvari tûmenlerinde sıhhiye bölüğü ve seyyar hastane yoktu. Hudut ve jandarma taburlarının da kıt'a sıhhi teşkilâtından başka bir şeyleri yoktu.

Erzurum'da Müstahkem Mevki emrinde 900 yataklık, bütün menzil mıntıkasında ise 1950 yataklık hastane vardı. (Trabzon'da 250, Bayburt'ta 300, Erzincan'da 500, Elazığ'da 200, Diyarbakır'da 200, Van'da 200, Muş'ta 200, Bitlis'te 100). Buna nazaran 189.000 mevcutlu bir ordu cephe de seyyar hastahanelerde 1800, geride de 2850, toplam 4650 yatak hazırlanmış bulunuyordu. Geri hastahanelerden, cephenin yakınında olmak itibariyle en ziyade ehemmiyetli olanları Erzurum, Bayburt ve Trabzon hastaneleridir ki, bunların yatak mevcudu 1650 idi.

Nitekim, III.Ordu bölgesinde iklim, coğrafî ve askerî yığınak şartları itibariyle ihtiyacın karşılanabilmesi için 10.000-12.000 yatağa ihtiyaç varken, Erzurum'da ancak 900 yatak var idi ki, bu durum III.Ordu ihtiyacının %10 nispetinde karşılanabildiğini veya sağlık alanında %90 oranında bir noksanlığı ortaya koyar. Erzincan Hastanesi ise 500 yataklı olup, Erzincan'da bulunan menzil karargâh ve kıt'alarının, depo taburlarının, erbaş mektebinin, sanayi takımlarının 29.Tûmen'den menzile devrolunan 1200 mevcutlu iki inşaat taburunun hastalarını alacak, hem de icabında Erzurum'dan geri gönderilecek hasta ve zayıfları kabul edecekti.

189 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C.II, Birinci Kitap, Ankara-1993, s.55-56.

190 Genelkurmay,... İdarî Faaliyetler ve Lojistik, s.146.

Bitlis Hastahanesi de ikinci kademede bir menzil hastahanesi oluyordu. Muş, Elazığ, Diyarbakır hastaneleri ise ancak mevzî bir kıymeti olan ve en ziyade sevkiyat eratını kabul edecek müesseselerdi. Henüz teşekkül etmekte olan 14 menzil noktasından ancak Erzincan, Kelkit ve Bayburt noktalarına hekim tayin olunabilmişti. Hiçbirisinde sıhhi tesisat yoktu. Erat, hasta ve zayıfların sevkedilecekleri yollarda sıhhi hiç bir teşekkül oluşturulamamıştı.

Bayburt'ta kurulması emrolunan hasta nakliye müfrezesi henüz kurulamadığı gibi Erzurum'da menzil sıhhiye nakliye müfrezesine de tamire muhtaç 8 araba ancak 18 Kasım'da verilebilmişti.

Erzurum'da, Müstahkem Mevki, IX. ve XI.kolordu sıhhiye depoları kurulmuş, menzil sıhhiye deposu henüz teşekkül ettirilememişti.

Kıt'aların sıhhi malzemeleri oldukça tamamlanmıştı. Seferberlikte her kıt'a civarındaki hastaneden, sıhhiye deposundan imkân nispetinde almışlardı. Sıhhiye bölüğü, seyyar hastanelerin de malzeme ve nakil vasıtaları oldukça vardı. Şöyleki, 19 Kasım'da 17.Tümen sıhhiye bölümünde 29 beygir, 22 katır, 10 binek hayvanı; Kolordu'nun 1 seyyar hastanesinde iki tekerlekli 24 araba, 48 öküz arabası vardı.

Seferberlikle beraber Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi III.Ordu'ya büyük bir gayretle sıhhi malzeme göndermeye başlamış ise de menzilin vaktiyle teşekkül ettirilememesi nakil vasıtalarının azlığı ve sıhhi malzemeye tercihen harp levazımının sevki mecburiyeti bu malzemenin mühim bir kısmının en lüzumlu zamanda ele geçmesine engel olmuştu.

Cephede harp paketi eksikti. İstanbul'dan gönderilen miktar (36.700 piyade, 1794 topçu harp paketi) yeterli olmadığı gibi büyük bir kısmı da yollarda kalmış ve bazı ihtiyaçlar mahallinden karşılanmaya çalışılmıştır.

Menzil hastaneleri esasen kolordu ve tümen merkezlerindeki hazarî hastanelerdi. Bunların büyük bir kısmı evvelden kurulu olduğundan iyi kötü hastane tertibatına sahiptiler. Ancak kıt'alar, sıhhiye bölükleri ve seyyarlar seferberlikte malzemelerini buralardan tedarik etmiş olduklarından bu hastaneler ciddi mahrum bir halde idiler. Dezenfeksiyon vasıtaları hemen hemen yok gibi idi ki, bu durum toplu yaşamının ve savaş halinin ortaya çıkaracağı bulaşıcı hastalıklara karşı ön tedbirlerin alınamaması dolayısıyla faciaya dönüşümü sağlayabilecek önemli bir eksiklikti.

Cephede hekim pek az eksikti. 18 Ekim tarihli bir telgrafta Ordu Sıhhiye Reisi 234 hekimin mevcut olduğunu, bundan başka 47 sivil hekim ile henüz yolda 35 hekim olduğunu ve kıt'alar için 297, menzil hastaneleri için 60 ve toplam 357 hekim lâzım olduğu cihetle daha 47 hekimle 15 operatör gönderilmesini istiyordu. Bu sayıya X.Kolordu hekimleri (ki 90 kişidir) dahil değildir ki, tüm bu bilgiler menzil sıhhiye teşkilâtının ne kadar dar bir ölçüde düşünüldüğünü göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere seferberlik ilânından harbin başlamasına kadar geçen üç aylık yığınak döneminde göze çarpan en büyük eksiklik geri sıhhi hizmetlerinin tertip edilememiş ve bilhassa cephe gerisi sıhhi teşkilâtının kurulamamış olmasıdır ki¹⁹¹, bu mahallinden kaynaklanan bir durumdur.

2.7.3- RUS KAFKAS ORDUSU'NDA İDARİ FAALİYETLER VE LOJİSTİK

Ruslar doğabilecek bir harpte Kafkasya'daki Türk unsurunu kontrol altında tutabilmek amacıyla yaptıkları çalışmalara bir yenisini ekleyerek Sisknoyadel adlı gizli polis teşkilâtını 1913'te kurmuşlar ve bununla cephe gerisini sağlam tutmaya gayret etmişlerdir.

Birinci Dünya Harbi hazırlıkları sırasında, Haziran ayından itibaren Rusya'da, Kafkasya'da ve Kars Vilâyeti'nin her tarafında halkın elinde bulunan at, öküz ve dört tekerlekli (Furgun arabaları ki 3 ton taşır) nakil vasıtaları, askerî komisyonlarca nahiye merkezlerine toplattırılarak hayvanların ölçüsü ve sağlık durumu incelendikten sonra, fiyat takdir ettirilip numaralayan ve sahiplerine teslim eden Ruslar bunlardan daha sonra istifade etmişlerdir¹⁹².

Oldukça zengin insan kaynaklarına sahip olan Ruslar, Kafkas Ordusu'na 40 tabur daha ilhak etmişlerdir. Ayrıca Ruslar, Kafkas daire-i askeriyesi top depolarında çok mahdut miktarda efvâh-ı nariyye (top ve top cephanesi) bulunduğundan topçu teşkilâtı sahasında zorluk çekmişler, pek az bir mevcutta bulunan dağ topları noksanlığını hissetmişlerdir¹⁹³.

Ruslar, Kuzey ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlamak için¹⁹⁴, Kafkasya'da stratejik yollar yapmağa da önem vermişlerdir. Güney Kafkasya karayolları bakımından Rusya dahilinden daha zengindir. Hudut üzerinde bulunan Batum, Artvin, Sarıkamış, Karakurt, Kağızman, Iğdır'a gelen muntazam şoseler ve içeride mühim mevkileri birbirine bağlayan yollar vardır. Vilâdi Kafkas'dan dağları aşarak Tiflis'e gelen Gürcistan askerî yolu dünya ölçüsünde bir eserdir. Demiryolu Kafkas dağlarını 1000 kilometre dolaşarak geldiği için 150 kilometre olan Gürcistan askerî yolu mesafeyi çok azaltmaktadır. Ruslar burada bir demiryolu yapmağı da harp planlarında dikkate almışlardır¹⁹⁵.

Cephe ile demiryolu ve karayolu bağlantısını kurma avantajına sahip olan Ruslar kurdukları menzil teşkilâtı ile ulaşım alanında pek bir zorlukla karşılaşmadıkları gibi Kafkas Cephesi'nde daha büyük kuvvetler kullanma imkânına

191 Tevfik SAĞLAM, Büyük Harpte 3.Orduda Sıhhi Hizmet, İstanbul-1941, s.6-8.

192 Fahrettin ERDOĞAN, Türk Elllerinde Hatıralarım, Ankara, 1954, s.51-52.

193 MASLOFSKI, a.g.e, s.30.

194 BAKİ (Vandemir), Büyük Harpte Kafkas Cephesi, C.II, İstanbul-1933, s.62.

195 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.91.

da sahiptiler. Bu imkânlar dolayısıyla ki büyük ordu merkezleri kurabilmişler ve stratejik bölgeleri çok kuvvetli bir şekilde tahkim ve takviye edebilmişlerdir¹⁹⁶.

Ulaşım imkânları ve menzil teşkilâtının iyi işletilmesi sonucu Rus Kafkas Ordusu, sağlık alanında da pek zorluk yaşamamıştır.

Yukarıda verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı üzere Rus Kafkas Ordusu büyük ölçüde lojistik desteğe sahip olmakla beraber kısmî bir cephane noksanlığı çekmiş ise de asıl sıkıntıyı idarî alanda yaşamıştır Çünkü Kafkas Genel Valisi ve Karargâhı Ordu'yu Tiflisten ve müfrezeleri ayrı ayrı idare etmişlerdir¹⁹⁷. Bu durum Rus Kafkas Ordusu'nda idarî boşluğa, çekişmeğe ve karar mekanizmalarında olumsuzluklara yol açmıştır.

3- BÖLGE HALKININ III.ORDU'YA YARDIMLARI

"Onbirinci Kolordu erzak kalmadığından çabuk yetiştirilmesi için feryat ediyor. Menzil vasıtaları kâfi değil, Vali (Erzurum Valisi Tahsin) Bey bir defalık yüz elli kilo erzakı ahali sırtında taşımağı üzerine aldı. Erzurum ahalisi denenmiş vatan sevgileriyle bu yükü taşımağı seve seve kabul ettiler. Otuz kiloluk torbalar yaptırıldı. Mektep çocuklarının sırtlarında un torbaları ile hükümet konağı önünden hareket etmelerindeki fedakârlık ve hamiyet nümunesi herkesi ağlattı.

Erzurum ahalisi unları Nebihan'a kadar ve Hasankale ahalisi de Nebihan'ından Hasankale'ye götürecekti. Erzurum ahalisi vazifesini tamamen yaptı.Fakat Hasankale'de ahali az idi. Günde' ancak 700 kişi yollayabiliyorlardı. Nebihan'ında biriken unların ahali ve menzil vasıtaları ile taşınması epey sürdü"¹⁹⁸.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden Erzurum halkının özellikle taşıma işlerinde III.Ordu'ya fevkalâde önemli yardımları sözkonusu edilmekle beraber bir kısım yörelerde de orduya piring, un, nohut ve mercimek gibi yiyecekler¹⁹⁹ ve iptidai koşullarda hazırlanmış olan giyecekler karşılıksız olarak verilmiştir.

Belirtmek gerekir ki, bölgede demografik yapıdan kaynaklanan bazı sıkıntılar yaşanmış ise de Erzurum'un faal ve kudretli Valisi Tahsin Bey Ordu'ya lâzım olan her türlü malzemeyi ihzar etmiş ve ordu emrine vermiştir. Hazırlanan malzemeler Erzurum'da III.Ordu'ya teslim edilmiştir²⁰⁰.

Seferberliğin amacı olan ordu-millet bütünleşmesini sağlayan Tahsin Bey'e, Erzurum Valisi iken ordunun ihtiyaçlarını ve cephe gerisi hizmet ve hareketlerini

196 Leonard Ramaden HARTILL, Bir Ermeninin Anılarında Azerbaycan Olayları 1918-1922 (Çev: Sipahi ÇATALTEPE), İstanbul-1990, s.95.

197 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.28.

198 Aziz SAMİH (İlter), Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları, Zivin'den Peteriç'e, Ankara-1934, s.11.

199 BOA, DHSYS, 123.

200 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.6.

karşılama ve kolaylaştırmada olağanüstü çalışmalarından dolayı kendisine altın liyakat madalyası verilmiştir²⁰¹.

4-III.ORDU'NUN HUDUT-KÖPRÜKÖY-AZAP MUHAREBELERİ (1 Kasım-19 Aralık 1914) KADROSU

MAKAM/BİRLİK	RÜTBE	ADI VE SOYADI
<u>III.ORDU KOMUTANI</u>	Tuğg.	Hasan İzzet Paşa (AROLAT)
III.Ordu Kur.Bşk.	Yb.	Guze
III.Ordu Kur.Bşk.Kur.	Yzb.	İ.Hakkı (Org.AKOĞUZ)
Birinci Şube (Hrk) Md.	Bnb.	Tahir
Birinci Şube Kur.	Bnb.	Celal
Birinci Şube Kur.	Yzb.	Sait
Birinci Şube Kur.Yrd.	Ütg.	Ziya
Birinci Şube Kur.Yrd.	Ütg.	İshak Avni (Org.AKDAĞ)
İkinci Şube (İsth) Md.	Bnb.	Ali Mümtaz
İkinci Şube Kur.	Yzb.	Hüsnü
Üçüncü Şube (Per) Müd.	Bnb.	A.Nuri (Alb.ÖZTEKİN)
Üçüncü Şube Subayı	Yzb.	Yusuf Kemal
Üçüncü Şube Sb.	Ütg.	Seyfettin
Üçüncü Şube Sb.	Ütg.	Yakup Sami
İdare Reisi	Alb.	Nasuhi
İdare Reisi Yrd.	Bnb.	Alaeddin
İdare Reisi Yrd.	Bnb.	Şemsettin
Sıhhiye Reisi	-	Kemal Ömer
Sıhhiye Reisi Yrd	-	Mehmet Şükrü
Baytar	Bnb.	Nafiz
Menzil Müfettişi	Alb.	Fuat Ziya
Menzil Müfettişi Kur.Bşk.	Yb.	Cemal
İttihat ve Terakki Murahhası Mes.	Sivil	Bahattin Şakir
<u>IX.KOLORDU KOMUTANI</u>	Tuğg.	Ahmet Fevzi Paşa (BİG)
IX.Kolordu Kur.Bşk.	Bnb.	Şerif (KÖPRÜLÜ)
IX.Kolordu İ.B.Md.	Bnb.	Ömer Lütfi
IX. Kolordu Kurmayı	Bnb.	Hürrem
28 TUMEN KOMUTANI	Alb.	İbrahim Etem (ŞEHZADEBAŞI)

201 HORHUN, ve diğerleri, Meşhur Valiler, Ankara-1969, s.513.

28.Tüm.Kur.Bşk.	Yzb.	Rıfat (Korg.MATARACI)
29.TUMEN KOMUTANI.	Alb.	Arif (BAYTIN)
29.Tümen Kurm.Bşk.	Yzb.	Hayrettin
17.TUMEN KOMUTANI	Alb.	Ali Rıza
Kor.Top.K.	Yb.	Rüştü
Rus Hududu Mintıkları K.ları		
Bayezıt Mintıkası (12.İht.Su.A.)K.	Bnb.	Osman
Köprüköy Mintıkası (11.İht.Sv.A.)K.	Bnb.	Sabri
Kale Mintıkası (Erz.J.A.)K.	Bnb.	Rüştü
Çoruh Mintıkası (Bayburt J.A.)K.	Bnb.	Sıtkı
Degiz Mintıkası (Trabzon J.A.) K.	Yzb.	İbrahim
<u>X.KOLORDU KOMUTANI</u>	Tuğg.	Ziya Paşa (KUTNAK)
X.Kolordu Kur.Bşk.	Bnb.	Nasuhi
X.Kolordu Kurmayı	Yzb.	Ömer Halis (Korg.BIYIKTAY)
30.TUMEN KOMUTANI	Yb.	Ali Osman
31.TUMEN KOMUTANI	Alb.	Hasan Vasfı
32.TUMEN KOMUTANI	Alb.	Aldülkerim (ÖPELİMİ)
<u>XI.KOLORDU KOMUTANI</u>	Tuğg.	Galip Paşa (Pasinler)
XI.Kolordu Kur.Bşk.	Bnb.	Şevket Paşa (GALATALI)
XI.Kolordu Kh.Kur.	Bnb.	M.Emin (Korg.KORAL)
33.TUMEN KOMUTANI	Yb.	Şerif (KÖPRÜLÜ)*
18.TUMEN KOMUTANI	Yb.	Mustafa Nimet
33.TUMEN KOMUTANI	Bnb.	Aziz Samih (Alb.İALTER)*
33.TUMEN KOMUTANI	Yb.	Şevket (GALATALI)*
34.TUMEN KOMUTANI	Alb.	İhsan (Mirliva SÖKMEN)
34.TUMEN KOMUTANI	Bnb.	Aziz Samih (Alb.İALTER)
<u>İHTİYAT SÜVARİ KOR.K.</u>	Korg.	Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa*
İhtiyat Sv.Kor.Kur.Bşk.	Bnb.	Aziz Samih (Alb.İALTER)
1.İht.Sv.Tüm.K.	Alb.	Muhlis
2.İht.Sv.Tüm.*	Yb.	Abdurrahman
2.İht.Sv.Tüm.Kur.Bşk.	Bnb.	Süleyman İZZET (YEGİNATI)

- * Yb.Şerif daha önceki tümen komutanının kötü idaresi sonucunda 12 Kasım 1914'de 33.Tümen Komutanlığı'na getirilmiştir.
- * Bnb.Aziz Samih, 22.11.1914'de Sv.Kor.nun lağvedilmesi üzerine 13.İht.Sv.Tüm.hariç) önce 33. sonra 34.Tümen komutanlıklarına vekâlet etmiştir.
- * Yb.Şevket, 33.Tümen Komutanlığına 10.12.1914'de atandı.
- * Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa, emekli iken seferberlik üzerine orduya koşan, 70 yaşında çok usta atıcı, binici ve kahraman bir komutandı. Şeyh Şamil'in akrabası olup, Irak Cephesi'nde şehit düşmüştür.
- * Z.İhtiyat Sv. Tümeninin Komutanları; 8'nci Sv.A.K.Bnb.Arif, 9.Sv. A.K.Yb.Halil, 10.Sv.A.K.Bnb.Tevfik, 11.Sv.A.K.Bnb.Sabri, 12.Sv.A.K. Bnb.Cemil.

3.İht.Sv.Tüm.K.	Alb.	Halil
4.İht.Sv.Tüm.K.	-	Sait
XIII.KOLORDU KOMUTANI	Tuğg.	Hüsametdin Paşa (KARAOYVAT)
XIII.Kolordu Kur.Bşk.	Bnb.	Mustafa Asım
XIII.Kolordu Kh.Sb.	Bnb.	Mehmet Adil (TURKDOĞAN)
37.Tümen K.	Alb.	Yusuf Ziya
2.NİZAMİYE SV.TÜM.K.	Yb.	Yusuf İzzet (Tuğg.MET)
2.Niz.Sv.Tüm.K.E.Sb.	Ütg.m.	Şemsettin (Korg.TANER)
VAN SEYYAR J.TÜM.K.	Yb.	Kâzım (Org.ÖZALP)
ERZURUM MÜST.MVK.K.	-	K.Ahmet Paşa
Erz.Müst.Muk.Kur.	Bnb.	Mehmet Emin (Korg.KORAL)
Erz.Müst.Muk.Kur.	Yzb.(Bnb.)	Şefik Avni (Yb.ÖZDOĞRU)
Erz.Kale K.	Tuğg.	Posselt Paşa
Erz.Kale Top.K.	Yb.	Stange ²⁰²

5- RUS İLERLEMELERİ VE KÖPRÜKÖY-AZAP MUHAREBELERİ

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Olayı sonrasında Rus-Osmanlı sınırında meydana gelen vuruşma ve harpler Kafkas Cephesi'ndeki mücadelelerin ön ve ilk evrelerini teşkil etmektedir.

Konunun açıklığa kavuşması için biz de çalışmamızda olayları aşağıdaki başlıklar altında inceleyeceğiz.

5.1- RUSLARIN SINIR TECAVUZLERİ VE İLK MUSADEMELER

29 Ekim 1914 tarihinde Türk Filosu'nun Karadeniz Rus sahillerini topa tuttuğuna dair haber alındıktan sonra Başkumandanlığın emri üzerine Rus kıt'aatı tam hudut üzere harekât-ı harbiyeye başlayacak bir şekilde konuşlandırılırken²⁰³, III.Ordu Komutanlığı da; konma bölgelerini daraltmak, emir ve komuta zincirinde değişiklikler yapmak suretiyle birliklerin muharebe hazırlıklarını artırmak maksadıyla 30 Ekim 1914 saat 14.15'te şu emri vermiştir:

²⁰² İsmet GÖRGÜLÜ, On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara-993, s.104-105.

²⁰³ MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi, s.53.

"III.İhtiyat Süvari Tümeni; Karaköse (Karakilise)nin hemen doğusunda, on beş kilometrelik bir bölgede, 2.İhtiyat Süvari Tümeni Karaköse dahil Karaköse'nin batısında on beş kilometrelik bir bölgede bulunacaktır. Bu iki tümenin komutanı 3.İhtiyat Süvari Tümeni Komutanıdır, kendisi Karaköse'de bulunacaktır.

I.İhtiyat Süvari Tümeni, Köprüköy-Pazaçur-Masra bölgesinde 4.İhtiyat Süvari Tümeni Velibaba'dan geçen dere batısı ile Kalbalas-Kepenek hattı arasında bulunacaktır. 1.Tümen Komutanı bu iki tümenin komutanıdır. Süvari Kolordu Karargâhı 1.Süvari Tümen Komutanlığı'na katılacak.

IX. ve XI. Kolordular ile 2.Nizamiye Süvari Tümeni ve Van Bağımsız Süvari Tugayı bulundukları bölgelerde kalacaklardır.

17.Piyade Tümeni, Erzurum'a yaklaşacak Koşmaşat (Alacabük)tan daha kuzeyde birliği bulunmayacaktır.

33.Piyade Tümeni, Karayazı üzerinden Erzurum doğrultusunda yürüyecektir.

Van Jandarma Tümeni sınırda az bir gözetleme kuvveti bırakacak ve Muradiye (Bargiri)ye yaklaşacaktır.

Sınır birlikleri verilmiş talimata göre hareket edecekler. Türk-Rus sınırında birinci bölgede (Beyazıt) 3.İhtiyat Süvari Tümeni, ikinci bölgede (Karaköse) 2.İhtiyat Süvari Tümeni, Köseadağı-Aras Nehri arasında 4.İhtiyat Süvari Tümeni, Aras Nehri-Güllüdağ arasında 1.İhtiyat Süvari Tümeni keşif yapacaklardır.

XI.Kolordu, Höyükler bölgesindeki tahkimata, bayram günlerinde de devam edecektir. Kolordu kolları Bayburt-Erzurum arasında işleyecektir. Bütün izinli erler derhal çağrılacaktır"²⁰⁴.

XIII.Kolordu Kumandanı, Karadeniz Olayı üzerine kendilerine ulaşan telgrafta "Düşmanın karadan saldırısı muhtemeldir. Bu sebeple kıt'aların savaşa hazır bulundurulması talimatını almış ve Muş'ta bulunan Tümen komutanına da vakit geçirmeden Erzurum'a hareket etmesi emrini vermiştir ki²⁰⁵, akabinde Ordu'dan bir telgrafla kıt'aların mümkün olan süratle Erzurum'a yürümesi istenmiş ve Rusların taarruz ihtimaline karşı III.Ordu tarafından alınan tedbirler Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmiştir²⁰⁶.

Erzurum Müstahkem Mevkii Komutanı, müstahkem mevkiin durumunu bir raporla III.Ordu Komutanlığı'na bildirmiştir. Bu rapora göre:

Erzurum Müstahkem Mevkii'nin inatla savunulabilmesi için 40.000 kişiye ihtiyaç vardır. Halen müstahkem mevki yeterli olmayan top ve eksik sahra tahkimatından ibarettir. Bu kış kalenin silâhlandırılmasıyla tahkimatında değişiklik

204 ATASE, K.2950, H.6, F.1-3.

205 Hüsamettin KARAOYVAT, General Hüsamettin Karaoyvat, İstanbul-1946, s.46.

206 ATASE, K.2950, H.6, F.1-4.

yapılması mümkün olamayacağından gerekli savunma kuvveti verilse de kale inatla savunulmaz²⁰⁷.

Poselt Paşa sözkonusu raporla Erzurum Müstahkem Mevkii hakkında olumsuz tavrını ortaya koyarken yine bir Alman Subayı olan III.Ordu Kurmay Başkanı Guze'de onun fikirlerine katılıyordu²⁰⁸.

Bu dönemde III.Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa; Erzurum Kalesi'ndeki seyyar jandarma ve depo taburlarını Höyükler-Uzunahmet'teki muharebelerde kullanma kararında idi. Höyükler-Uzunahmet hattında savunmanın başarısızlığı halinde yakın gerideki kalede tekrar savunmanın kurulmasını mümkün görmeyen, Ordu'nun mevcudunun azlığından dolayı önceden kaleye kuvvet ayrılmasını, Höyükler-Uzunahmet savunmasını zayıflatır endişesini taşıyan Hasan İzzet Paşa Erzurum Kalesi'nin savunulup savunulmayacağını Başkomutanlık Vekâleti'nden sormuştur²⁰⁹.

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'ya göre;

1- Düşman bize adet ve techizat itibariyle üstündür. Üstün kuvvetlerle ani bir taarruzda bulunabilir. Sarıkamış'a şimendiferle yığınak yapabilir.

2- Üstün kuvvetlerle taarruz eden düşman III.Ordu'yu ihmal edemez, arayıp bulmağa mecburdur.

3- Biz düşmanla açık sahrada çarpışmak kudretinde isek kendi topraklarımızı çiğnetmeden evvel taarruza geçmeli ve hududu tecavüz etmeliyiz, değil isek taarruzdan sarf-ı nazar etmeli, bize en münasip bir vaziyet almalıyız. Değiliz, o halde stratejik açıdan müdafaada kalmalıyız.

4- En münasip müdafa mevzii Erzurum etrafındadır. Evvela mevcut yollar Erzurum'da birleşir, Erzurum merkezi bir özelliğe sahiptir. İkinci olarak her türlü işe kaynakları Erzurum'dadır.

Bu düşüncelerle III.Ordu Kumandanı, Ordu'nun bütün kudret ve kuvvetini Erzurum havalisine hasrederek²¹⁰, Rus Kafkas Ordusu'nun bir taarruzu halinde, Erzurum Müstahkem Mevkii'ne dayanmak suretiyle, Rus kuvvetlerinin Erzurum'un hemen doğusundaki Höyükler mevkiinde, karşılanması ve kesin sonuçlu muharebelerin burada verilmesi düşüncesinde ısrarlı idi. Türk-Rus sınırından Erzurum mevziine kadar oyalama muharebeleri yapılacaktı²¹¹.

İşte mezkûr düşünce ve bu düşünceye göre sağlanan yapılanmalarda "Bayezid'den Bargiri tarihiyle (Van) Karakilisa'dan Murat vadisiyle Malazgirt ve Muş istikametleri ve bütün Eleşkird ovası düşman istilâsına karşı heman heman boş

207 - Genelkurmay,....3 nci Ordu Harekâtı, s.99.

208 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.18-19.

209 ATASE, K.2950, H.6, F.1-4.

210 Şerif (Köprülü), Sarıkamış..., s.56.

211 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.99.

birakılıyor, daha münşifâne (insaflı) bir ifade ile o vasi (geniş) ve siyasetten pek mühim havaliye sarkacak düşman bir müstakil aşiret livası, bir Van Jandarma Fırkası'yla ve bir iki hudut taburuyla tard ve tevkif edilecek kadar ehemmiyetsiz addeliyordu. Elcezire'den gidecek XIII.Kolordu İran'dan Bayazid'den, Karakilisa'dan ve bahusus (hususiyile, özellikle) Ordu'nun hatırına az getirdiği Aras vadisiyle (Söylemezler)den incek istila kollarıyla mi uğraşsın, yoksa Van'dan Harput'a kadar mümtedd-i azam (genişçe uzayan) bir mıntıkada müsellâh (silâhlı) olarak isyan ve kıyam edecek Ermenilerle mi cenkleşsin? İşte plânın en sakat tarafı budur.

Bu emr-i muvacehe gösteriyor ki III.Ordu Karargâhı darülharekâtın (harekât bölgesinin) hususiyet-i siyasisine lüzumi kadar vakıf değildi. Muş ve Malazgird Ermeni çeteleriyle çalkalanırken-değil aşiret efradını-33.Muvazzaf Fırka'nın neferlerini bile Pasin ovalarında tutmak emsal-i delâletiyle gayr-i mümkün bir hal gibi düşünölmek iktiza ederdi"²¹².

Klâsik savunmacı ve siyasî açıdan mahzurlu bu düşüncelerle kıt'alara parça parça aşağıdaki emirler verilmiş ve yeniden bazı düzenlemelere gidilmiştir ki, 31 Ekim 1914 tarihinde XI.Kolordu'ya verilen emrin özeti şöyledir:

"Ruslar kuvvetli piyade ile sınırı tecavüz ederse XI.Kolordu, emir beklemeksizin Höyükler mevziine doğru çekilecektir. Fazla ağırlıklar şimdiden geriye gönderilecek ve Kolordu'nun gerektiğinde hemen hareketini kolaylaştırıcı hazırlıklar yapacaktır"²¹³.

Ayrıca Van Müstakil Süvari Tugayı'na da hemen Köprüköy güneyindeki, Topçudağı istikametinde harekete geçmesi Ordu Kumandanlığı tarafından emredilmiştir.

III.Ordu Komutanı'nın başlangıçta Höyükler-Uzunahmet hattında savunmaya karar vermesi Ordu'nun henüz yığınağını tamamlayamaması ve düşman kuvveti hakkında bilgi alınamamış olması sebebiyle yerinde bir hareket olarak görünebilir ise de²¹⁴, adeta düşmana terk edilen bölgenin demografik yapısı ve yukarıda temas ettiğimiz mahzurlar dikkate alındığında oldukça büyük bir risk taşıdığı söylenebilir.

III.Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın sözkonusu tedbirleri aldığı bu dönemde hudut çatışmaları sıklaşmış²¹⁵ özellikle doğuda Türk sınırları ötesinde Rusların harekât ve faaliyetleri çok artmış bulunuyordu. Sınır birlikleriyle ileride bulunan süvari tümenlerinin Rus kuvvetleri hakkında edindikleri bilgilerden Kafkasya'dan Türkiye'ye gelen ana doğrultulardaki yollar üzerinde ve sınır yakınlarında piyade, süvari ve topçudan oluşan Rus kuvvetlerinin toplamakta olduğu öğrenilmişti. Bunlardan Sarıkamış ve batısıyla Oltu bölgesinde toplanan Rus

212 Şerif (Köprölü), Sarıkamış..., s.57.

213 ATASE, K.2950, H.6, F.1-7.

214 ATASE, K.2950, H.2, F.1-53.

215 Şerif (Köprölü), Sarıkamış..., s.49.

kuvvetleri pek fazla idi. Bütün izlenimler Rusların kısa bir süre sonra Türk sınırlarını geçmekte kararlı olduklarını gösteriyordu. Nitekim, Rus Kafkas Ordusu 1 Kasım 1914 sabahı saat 04.00-05.00 sıralarında Musun, Kötek, Narman ve Kaleboğazı bölgelerinden Türk sınırlarını geçerek harbi başlatmıştı²¹⁶.

Sınırı geçen Rus taarruz kollarının bölümü, kuvveti ve taarruz doğrultuları şöyle idi:

Oltu Müfrezesi (Stomin Tugayı): Kuvveti; 20.Tümen'in 1.Tugayı, bir sınır taburu, bir Ermeni taburu ve bir Kazak süvari alayından oluşuyordu. Müfrezede 10 piyade taburu, yedi süvari bölüğü ve 20 top vardı. Müfreze, iki kolla, Oltu-Kaleboğazı ve Oltu-Narman doğrultusunda ilerlemekteydi.

Sarıkamış Grubu: Kuvveti; 39.Piyade Tümeni'nin 2.Tugayı ve 1.Kafkas Kazak Süvari Tümeni'nden oluşuyordu. Bu kıtalar Karaorgan-Kötek ve Mecingert-Horasan doğrultularında sınırı geçerek ilerlemeye başlamışlardı. 1.Kazak Süvari Tümeni Aras Nehri güneyinde Karakilise Velibaba doğrultusunda ilerliyordu.

Kağızman Grubu: Bu grupta 1.Plaston Tugayı vardı. Ahtalar Gediği'nden geçerek Karaköse doğrultusunda ilerlemeye başlamıştı.

Erivan Müfrezesi: Kuvveti; 66.Tümen'in 1.Tugayı, 2.Koban Plaston Tugayı, 2.Kafkas Kazak Süvari Tümeni, Hazar Süvari Tugayı, iki sınır taburu ve bir süvari alayından oluşuyordu.

Müfreze Çengel Geçidi'nden geçerek Doğubayazıt doğrultusunda ilerlemişti. Ermeni Geçidi'nden de geçerek Diyadin'e yönelmişti ²¹⁷.

1 Kasım 1914 tarihinde Oltu Müfrezesi'nin Kaleboğazı doğrultusunda ilerleyen taarruz kolu Orucuk bölgesinde direnen Türk sınır taburu tarafından durdurulmuştu. Narman'a doğru ilerleyen Rus diğer taarruz kolu, karşısındaki zayıf Türk sınır birliklerini geri atarak ilerlemeye devam etmişti.

Sarıkamış Grubu; 39.Piyade Tümeni, Karaorgan'dan Kötek'e 20.Tümen'in 2.Tugayı Mecingert'ten Horasan'a 1.Kazak Süvari Tümeni de Aras Nehri güneyinde Karakilise'den Velibaba'ya doğru üç koldan ilerledi. 39. Tümen'in sağından 20.Tümen'in 80.Piyade Alayı ilerliyordu. Bugün önde bulunan 39.Tümen'in 155.Piyade Alayı karşısında bulunan zayıf Türk sınır birliklerini geri atarak Kötek Köyü'nü işgal etmişti.

1.Plaston Tugayı Ahtalar Geçidi'ni geçerek Karaköse yönünde ilerlemeye başlamış, Erivan Müfrezesi, Çengel Gediği'nden Ermeni çeteleri Musun Geçidi'nden geçerek ilerlemişlerdi²¹⁸.

Bu gelişmeler karşısında X.Kolordu'nun 30.Tümeni Başkumandanlık Vekâleti'nce III.Ordu emrine yerilmiştir.

²¹⁶ ATASE, K.2950, H.6, F.1-11,12,1-12.

²¹⁷ MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.52-54.

²¹⁸ Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.102-103.

XIII.Kolordu'nun kolbaşı Muş'a gelmiş ve Hınıs istikametinde yürüyüşüne devam etmek emrini almıştır. 17.Tümen dağlardan Başovacık istikametinde yürürken donma vak'aları olmuştur ki²¹⁹, bu durum giyim-kuşam eksikliğinden kaynaklanmış olsa gerektir.

1 Kasım sabahı erkenden başlayan Rus taarruzu ile ilgili hudut mıntika kumandanlarından gelen müstacel telgraflar, Bayezit karşısından İşhan'a kadar uzanan 300 kilometrelik hudut kısmının belli başlı noktalarından Rusların geceleyin veya şafakla beraber hududu geçtiklerini ve baskına uğrayan nöbetçilerimizi ya şehit veya esir edildiği bildirildi diyen Şerif Bey, bu haberin herkese saika (yıldırım) gibi tesir ettiğini yazmaktadır. Oysa ki, Karadeniz Olayı üzerine Başkumandanlık Vekâleti Rusların taarruz edebilecekleri konusunda gereken uyarıları yapmıştır. Dolayısıyla Rus taarruzu beklenen bir hadisedir ki, beklenen bir olayın meydana gelmesinin yıldırım tesiri yapması söz konusu olamaz.

Hudut taburlarından hiçbirisi doğru bir surette kendi mıntikasından tecavüz eden düşmanın kuvvetini, sınıfını, hangi kıt'alara mensup olduklarını bildirememiş, ancak akşama doğru gelen haberler bir dereceye kadar düşmanın kuvvet ve istikametine dair Ordu'ya bir fikir verebilmiştir²²⁰, Ordu aldığı haberlere göre, Rus kuvvetlerini hakikatinden daha az tahmin etmişti. Yalnız Kaleboğazı ve Narman'a doğru ilerleyen Stomin Tugay'ını daha fazla tahmin ederek bu kuvvetin kuzeyden Erzurum'u kuşatmasından endişe etmiştir ki, bunun neticesi olarak Süvari Tümeni'ne Köprüköy'ün doğusuna geçmemesi için emir verilmişti. Süvari Tümeni çekilirken Hasankale-Höyükler arasındaki yerleşim birimleri tahrip edilecekti²²¹. Halkın elinde bırakılan hayvan ve araçların derhal toplattırılması, Pasinler Ovası'ndaki halkın Hınıs'a doğru çekilmeleri III.Ordu Komutanlığı tarafından Erzurum Vilâyeti'ne emrolundu²²².

Hasankale Kaymakamı; halkın elinde araç ve hayvan bulunmaması, kışın gelmesi ve Hınıs'ın da düşmesi ihtimaline karşı, halkın çekilmeyerek yerlerinde kalmak istediklerini Erzurum Valisi aracılığıyla Ordu Kumandanı'na bildirmiştir. Erzurum doğrultusunda çekilmemek kaydıyla, halkın yerlerinde kalabilecekleri ve ancak Höyükler mevzii önündeki köylerin kesin olarak yıkılacağı cevaben bildirildi. Bölgedeki yiyecek maddeleri çekilen birlikler tarafından geri götürülecekti²²³.

Hasankale-Höyükler hattı arasındaki köylerin tahribi ve halkın başka yerlere nakli kararı askerî açıdan olumlu görülebilir. Ancak, halkın orduya olan güvenini sarsacağından dolayı siyasî ve sosyal sakıncalar taşıyan bir karardır.

219 - BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.105.

220 Şerif, Sarıkamış..., s.49.

221 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.105.

222 ATASE, K.2950, H.6, F.1-17.

223 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.108.

Bu gelişmeler karşısında III.Ordu Kumandanlığı 1 Kasım 1914 günü saat 11.30'da Erzurum'dan kıt'alara aşağıdaki emri vermişti:

"1.Ruslar bu gün sınırı geçtiler. Geçen kuvvetlerin miktarı henüz belli değildir. Sarıkamış-Hasankale doğrultusunda ilerleyen kolda topçusu vardır.

2. Ordu; Erzurum'un doğusunda muharebeyi kabul etmek üzere toplanacaktır.

3. II.Nizamiye Süvari Tümeni bu gün derhal Hasankale-Köprüköy doğrultusunda ilerleyecek, Sarıkamış-Hasankale-Erzurum ve Narman (İd)-Hasankale doğrultularından gelecek düşman kollarını keşfettirecektir. Keşif sahası Aras'ın kuzeyindeki yüksek sırtlar hattı ile Aras'ın güneyindeki tepeler hattı arasındır. Mümkün mertebe 1. ve 4.İhtiyat Süvari Tümenleri ile birlikte düşmana etki yapmağa çalışacaktır. Bu tümen zorunluk halinde Erzurum'a çekilecektir. Süvari Tümeni'nin 4. ve 5. sınır bölgelerine gönderdiği keşif kolları doğrudan doğruya bilgi verecektir. 1, 2, 3 ve 4. İhtiyat Süvari Tümenleri, Müstakil Van İhtiyat Süvari Tugayı ve Van Jandarma Tümeni önceden verilen emir gereğince hareket edeceklerdir.

4. XI.Kolordu beklemeksizin Höyükler mevziine çekilecek ve Höyükler mevziinin doğu ve batısında yerleşecektir. 18.Tümen tahkimata devam edecek ve bu tümen bu gün konuş bölgesini değiştirmeyecektir. 33.Tümen vakit geçirmeden hareket edecek ve Karayazı-Palandöken-Erzurum doğrultusunda yürüyecektir. Yürüyüş cetvelini telgrafla bildirecektir. Kolordu Karargâhı Tipi Köyü'ne gelecektir.

5. IX.Kolordu bir piyade alayı, bir makineli tüfek bölüğü ve bir topçu taburunu Karagöbek'e gönderecek ve bu müfreze oradaki müstahkem mevki kıt'alarıyla birlikte Gürcü Boğazı doğrultusundan Erzurum'a ilerleyecek düşman kuvvetlerini durduracaktır. 17.Tümen bu gün Uçkilise-Başovacık bölgesine gelecektir. Kolordu'nun geri kalan kısımları Erzurum'un batısındaki köylere alınacaktır. Ilıca-Tepeköy hattı batısına geçilmeyecektir.

6. Erzurum batısında bulunan müstahkem mevki kuvvetleri Erzurum'un doğusuna ve kuzeyine alınacaktır.

7. Kıt'alar mümkün olduğu kadar fazla yiyecek maddelerini yanlarında getireceklerdir.

8. Sınır kıt'aları evvelce verilen emirler gereğince hareket edeceklerdir.

9. Ordu Karargâhı Erzurum'dadır"²²⁴.

III. Ordu Komutanlığı 1 Kasım 1914 tarihinde ortaya çıkan durum ve durum hakkındaki değerlendirmelerini içeren bir raporu Başkumandanlık Vekâleti'ne sunmuştur. Bu raporun özeti şöyledir:

"Ruslar bu gün sabah erkenden piyade, süvari ve topçudan oluşan kuvvetlerle Musun, Kötek, Narman ve Kaleboğazı bölgelerinden sınırı geçmişlerdir.

Kuvvetleri henüz belli değildir. Yalnız Sarıkamış-Hasankale, Oltu-Kaleboğazı doğrultularında ilerleyen kollarda topçu vardır.

III.Ordu evvelce bildirildiği gibi Erzurum'un doğusunda muharebeyi kabul edeceğinden kuvvetleri bu bölgede toplamağdadır. Erzurum Kalesi hakkındaki Ordu'nun teklifine henüz cevap alınamamıştır. Başkumandanlık'ın bu yolda başka bir düşüncesi varsa ivedi bildirilmesini.

XIII.Kolordu 109. Piyade Alayı hariç olmak üzere 37.Tümeni ile Muş'u geçmiştir. Diğer kısımları Siirt ile Bitlis arasındadır. Bu kolordu Erzurum doğrultusunda yürütölmektedir. Trabzon'da Teşkilât-ı Mahsusa ile seyyar jandarma taburu vardır. Buraya daha fazla kuvvet ayrılması uygun görölmemiştir"²²⁵.

Sözkonusu rapordan da anlaşılacağı üzere III.Ordu Kumandanı muharebeyi Erzurum'un doğusunda vermek istiyor ve savunmacı bir tutum takınıyordu ki, bu tutumun sebebini III.Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Guze şöyle açıklıyordu:

"III.Ordu'nun yığınağı tamamlanamadığından ve Rus Kafkas Ordusu'nun kuvveti tam olarak bilinmediğinden, evvela kısa bir süre için savunmada kalmaya karar verildi. Rusların Kafkasya'daki barış kuvvetleri bizden üstündü. Bu kuvvetlerden ne kadarının başka cephelere gönderildiği henüz belirlenememişti. Bu nedenle XI.Kolordu'nun geri çekilmesi zorunluluğu vardı"²²⁶.

Netice itibarıyla 1 Kasım günü Osmanlı hudut birlikleri Rus taarruzu karşısında kısa mukavemetten sonra geri çekilmişler ve Rus taarruz kolları da Narman-Gerek-Velibaba hattına kadar ilerlemeye muvaffak olmuşlardır.

2 Kasım günü, Rus kuvvetleri Oltu Müfrezesi'yle Kaleboğazı-Ekrek hattına kadar ilerlemiş, bu kuvvetlerin karşısındaki hudut taburları da Tortum'un kuzey ve doğusuna çekilmişlerdir.

Birinci Rus Kolordusu Aras kuzeyindeki asıl kuvvetiyle Kalender-Ardos-Horasan hattına varmış, bunun karşısında bulunan Birinci İhtiyat Süvari Tümeni Emrekom istikametine çekilmiş ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni de Köprüköy-Badicivan hattını tutarak²²⁷, 18.30'da makine başında şu bilgileri vermiştir:

Düşman Horum mevziini ele geçirdikten sonra tahkime başlamış ve bu ana kadar ileri hareket etmemiştir. Horum bölgesinde yapılan muharebede düşman topçu ateşinin seyrek ve etkisiz, süvarisinin de iyi bir durumda olmadığı hissi belirmiştir.

Mecingert'ten ilerleyen Rus kuvvetleri bu gün saat 17.20'de Hanek'e girmişler ve bu bölgede ihtiyat süvarileriyle çarpışmaktadırlar. 1.İhtiyat Süvari Tümeni bu geceyi Zars-Azap-Heran-Emrekom bölgesinde geçirmektedir. Tümen Karargâhı Hopik'tedir.

225 ATASE, K.2950, H.6, F.1-14.

226 ATASE, K.2950, H.2, F.1-153.

227 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.105.

2.Nizamiye Süvari Tümeni bu gün saat 16.00'da Köprüköy-Badicivan bölgesine gelmiş ve I.İhtiyat Süvari Tümeni'yle bağlantı kurmuştur. Tümen bu geceyi bu bölgede geçirecektir. Velibaba, Kötek, Narman doğrultularına subay keşif kolları ve Narman-Hasankale yolu üzerine de keşif bölüğü çıkarılmıştır.

Yarın düşmanın Narman-Hasankale doğrultusunda önemli bir hareketi görülmediği takdirde, Hanek ve Horum doğrultularındaki düşman kuvvetlerini keşfetmek üzere ciddi bir harekete girişilecektir. Bu gün 200 mevcutla perişan bir durumda Köprüköy'e gelen Kötek Sınır Taburu yarınki harekâta iştirak ettirilecektir. Hasankale-Narman yolu da bir taburla emniyete alınacaktır²²⁸.

İşhan sınır bölgesinde Pamuklu, Ohur kesiminde Rus sınır kıt'alarının taarruzları sonucu Pamuklu Ruslar'ın eline geçmiştir. Ancak bu bölgede muharebelerin devam ettiği öğrenilmiştir.

Aras Nehri güneyinde, içinde piyade, süvari ve topçusu bulunan Baratof Grubu günün erken saatlerinde Pasinler Karakilisesi'nden hareket ederek Velibaba'yı almış ve akşama doğru Horasan güneyi-Endek hattına varmıştı. Baratof Grubu karşısında bulunan 4.İhtiyat Süvari Tümeni ile Sınır Taburu Şahmansur Deresi batısına çekilmişti.

Yukarı Murat Vadisi'nde 2. ve 3.İhtiyat Süvari Tümenleri ciddi bir muharebe yapmadan düşmanın topçu ateşleri karşısında dağılarak, çekiliyordu. Bu tümenlerde gruplar halinde firarlar başlamıştı. Dün gece 1.İhtiyat Süvari Tümeni bölgesinde birkaç el silâh sesi duyulması üzerine, bütün birlikler uzun süre havaya ateş etmişler ve bu ateş güçlüğüle durdurulabilmişti. İhtiyat Süvari Tümenlerinin düşman hakkında verdikleri raporlar da çok abartmalıydı²²⁹.

Bahsettiğimiz gelişmeler üzerine III.Ordu Kumandanı, 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne özetini sunacağımız şu emri vermişti:

"Bu gün alınan raporlardan Narman'dan ilerleyen Rus kuvvetlerinin Hasankale'ye doğru mu yoksa batıya doğru mu ilerlediği anlaşılamamıştır. 2.Nizamiye Süvari Tümeni bu hususu kesinlikle keşfettirmeden Hasankale ile Köprüköy arasında bulunmayacaktır. Düşmanın batıya doğru ilerlediği anlaşılsa Tümen görevine aynen devam edecektir. Eğer düşman güneye doğru ilerliyorsa Tümen düşmanla teması devam ettirerek batıya çekilecektir. Bu durum 1. İhtiyat Süvari Tümeni'ne de bildirilecektir.

Düşman Narman'dan güneye doğru ilerlediği takdirde 1. veyahut 4. İhtiyat Süvari Tümenleri Karayazı doğrultusunda çekilecek ve evvelce verilen talimata göre hareket edilecektir. 4.İhtiyat Süvari Tümeni'nin halen nerede bulunduğu orduya bildirilecektir. Bu emir derhal 1. ve 4. İhtiyat Süvari Tümenlerine gönderilecektir"²³⁰.

228 ATASE, K.2950, H.6, F.1-26.

229 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, b.110; Bkz.BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.105.

230 ATASE, K.2950, H.6, F.1-27.

III.Ordu Kumandanlığı 2 Kasım günü de Ruslar hakkında sıhhatli istihbarî bilgiler alamadığı gibi iki günden beri yapılan muharebelerde bazı birliklerin cephanelerinin tükenmekte olduğu yolunda raporlar almaya başlamıştır ki, bunun üzerine bütün kıt'alara aşağıdaki bildiri gönderilmiştir:

"Ordu'nun hareket kabiliyeti çok ağır olan ulaştırma araçlarıyla kıt'alara tam zamanında cephane ikmali güç olduğundan, cephenin idareli kullanılması lâzımdır. Her sınıf genel olarak yavaş ve sükûnetle ateş etmelidir. Atışlarda dikkatle nişan alınmalı ve güvenle tetik düşürülmelidir. Şiddetli ateş yakın mesafede büyük ve toplu hedeflere karşı yapılmalıdır. Düşmana az zayıat verdirecek surette, kıt'aların bütün cephanelerini sarf etmiş bulunması çok sakıncalıdır. Subaylar ateş disiplinine son derece önem vermeli ve cephanesiz kalmamalıdır. Cephanesini uzaktan ve çok çok sarf eden cephanesiz kalır"²³¹.

Ayrıca III.Ordu Kumandanlığı 2 Kasım 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nden Erzurum Müstahkem Mevzi birliklerinin ne suretle kullanılacağını tekrar sormuş ve alınan cevapta; kale kıt'aatının istenildiği gibi kullanılabileceği kendilerine bildirilmiştir²³².

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere 2 Kasım günü de Rus kuvvetlerinin ilerlemeleri devam etmiş, III.Ordu İhtiyat Süvari Tümenlerinde firar olayları görülmeye başlanmış, istihbarat noksanlığı ve cephane sıkıntısı kendilerini hissettirmişlerdir.

3 Kasım günü Rus birlikleri hareketlerine devam etmişlerdir. Aras nehri kuzeyinden hareket eden Rus kuvvetleri Kalender'e girmiş ve Azap'tan da ileri harekete geçmişlerdir. 2 Kasım akşamı Köprüköy bölgesine gelen 2.Nizamiye Süvari Tümeni bu bölgede sınır birliklerini de emrine alarak gerekli keşif ve muharebelere başlamıştı. Tümen 3/4 Kasım gecesini Köprüköy-Hasankale arasında ve Köprüköy batısındaki sırtlarda geçirecekti.

Narman'ı işgal eden Rus kuvvetinin bu gün ilerlemeye devam ettiğine dair bir haber alınamamış ve dün akşama doğru Köprüköy'e çekilen Köték Sınır Taburu Köprüköy-Narman doğrultusunu gözetlemek ve örtmekle görevlendirilmiştir.

Kaleboğazı bölgesinde bulunan Kaleboğazı ve İşhan Sınır Taburları aldıkları talimata göre Nohurtap-Kazeris hattını savunma için hazırlıyorlardı ki, bu taburların karşısındaki Rus kuvvetleri takviye almalarına rağmen, bu gün büyük bir ilerleme yapamamışlardı.

Daha kuzeyde İşhan bölgesinde Rus sınır birlikleri sınırın ötesine atılarak Pamuklu Köyü geri alınmıştır. Böylece Ruslar Aras Nehri kuzeyinde 3 Kasım 1914 akşamına kadar Heran-Bedrevans-Narman-Tutmaç hattına varmış bulunuyorlardı²³³.

231 ATASE, K.2950, H.6, F.1-23.

232 ATASE, K.2950, H.6, F.1-21.

233 ATASE, K.2950, H.6, F.1-36.

Aras Nehri güneyinde ilerleyen Rus kuvvetleri Emrekom-Yağan hattına varmışlar ve bu kuvvetlerin karşısında bulunan ihtiyat süvari birlikleri Topçu Dağı'na çekilmek emrini almışlardı. Murat Vadisi'ndeki 2. ve 3. İhtiyat Süvari Tümenlerine de daha evvel Karayazı üzerinden Topçu Dağı'na çekilmek emri verilmişti. Ordu Kumandanı'nın bütün ihtiyat süvari tümenlerini Topçu Dağı etrafında toplamaktan maksadı, Erzurum'a taarruz edecek düşman kuvvetinin güney yan ve gerilerine büyük bir süvari kitleleriyle tesir yapmak²³⁴ ve ihtiyat süvari tümenlerinden bir ihtiyat süvari kolordusu teşkil ederek, bir elden sevk ve idarelerini sağlamaktı. Bu amaçlarla Bağdat'ta bulunan Emekli Ferik (Kor'general) Mehmet Fazıl Paşa Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. III.Ordu Kumandanlığı, Erzurum'a gelmiş bulunan Mehmet Fazıl Paşa'ya şu emri vermiştir:

"İhtiyat Süvari Kolordusu; 1. ve 4. İhtiyat Süvari Tümenlerinden teşkil olunacak ve bu tümenlerle evvela Pasinler Karakilisesi, Mecingert, Kötek doğrultularından ilerleyen Rus kuvvetleri keşfedilecektir. Zayıf Rus kuvvetlerine taarruzlar yapılacak ve üstün Rus kuvvetleri karşısında Topçu Dağı doğrultusunda çekilerek ayrı ayrı yenilmemeye çalışacaktır. Topçu Dağı'ndan itibaren Erzurum doğrultusunda ilerleyecek Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerine taarruz edilecektir.

Köprüköy bölgesinde bulunan 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne İhtiyat Süvari Kolordusu ile birlikte hareket etmesi için ayrıca emir verilmiştir. Bu tümen Süvari Kolordusu emrinde bulunmayacaktır. Sınır kıt'aları ile Nizamiye Süvari Tümeni emrine verilmiştir. Nizamiye Süvari Tümeni; sınır kıt'aları ile beraber üstün Rus kuvvetleri karşısında Erzurum'a doğru çekilecektir. 3.İhtiyat Süvari Tümen Kumandanı'nın emrinde olarak halen Karaköse'de bulunan 2. ve 3. İhtiyat Süvari Tümenleri üstün Rus kuvvetleri karşısında Karayazı üzerinden Topçu Dağı'na doğru çekilecektir. Topçu Dağı bölgesinde toplanacak bütün ihtiyat süvari tümenleri emriniz altına girecektir. Şimdiden 2. ve 3. İhtiyat Süvari Tümenleriyle bağlantı kurmaya çalışılmalıdır"²³⁵.

III.Ordu Kumandanlığı, İhtiyat Süvari Kolordusu'nu yapılandırırken, evvelce Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nda olan depo taburlarının kolordularına geri verilmesi ve bu taburların erleriyle mevcut taburların noksan erlerinin tamamlanmasını da emretmişti²³⁶.

Fazla kalacak erlere Erzurum'da eğitim yaptırılacaktı. Palandöken ve Tafta'da bulunan depo taburlarına şimdilik dokunulmayacaktı.

III.Ordu Kumandanı 3-4 Kasım 1914 akşamı düşman kuvvetleri hakkında İstanbul'a Başkumandanlık Vekâleti'ne verdiği raporda; Rusların Narman ve Kaleboğazı'ndan en çok iki alay ve iki batarya ile Aras havzasından bir süvari fırkası,

234 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.106.

235 ATASE, K.2950, H.6, F.1-34.

236 ATASE, K.2950, H.6, F.1-37.

üç piyade alayı ve üç batarya ile yürüdüklerini bildirmesi üzerine Başkumandanlık Vekâleti X.Kolordu'yu da III.Ordu'ya tahsis etmiş²³⁷ ve Ordu'dan aldığı raporlara göre Aras Nehri kuzeyinden iki piyade tugayının ve Aras Nehri güneyinden de bir piyade ve üç süvari alayının ilerlediği kanaatine ulaşmış²³⁸, Rus kuvvetlerinin azlığı ve dağınıklığı Enver Paşa tarafından dikkate alınarak²³⁹, III.Ordu'nun bütün kuvvetiyle Erzurum'a toplanması uygun görülmemiş, 3-4 Kasım gecesi III.Ordu'ya verilen şu emirle müdahale edilmiştir:

"Bu ana kadar bütün subay ve erlerin tarafınızdan takdir edilecek şekilde hareketleri övünç vericidir. Hepsine selâm ederim.

Geniş bir cephede ilerlemekte olan düşman şimdilik herhalde size üstün görünmüyor. X.Kolordu'nun Erzurum bölgesine gelmesi iki veyahut üç hafta kadar sürecektir. Bu zamanı kazanabilmek ve bazı başarılarla Ordu'nun moralini yükseltmek için mümkün olduğu takdirde düşmanın ayrı ayrı ilerleyen kollarını ezmeyi uygun görüyorum. Süvari tümenleri, piyade ve topçudan oluşan müfrezelerle düşmanın hareketini uzun süre durdurmalı ve alınacak esirlerden düşman kuvveti hakkında esaslı bilgi edinmelidir. Azerbaycan doğrultusunda ve sınırın İran tarafında Ruslara, şiddetli taarruzlar yapılması için oradaki aşiretlerle piyade kuvvetlerinin ileriye gönderilmesi uygundur"²⁴⁰.

Başkumandanlık Vekâleti III.Ordu'ya ilk müdahalesini sözkonusu telgrafla yaparak, geniş bu cephede dağınık bir haldeki Rus kuvvetlerini ayrı ayrı ezmeyi emrederken, aynı gün Van Jandarma Tümen Kumandanlığı'na da özeti aşağıda yazılı şu emri vermiştir:

"İmkân bulursanız aşiretlerle ve bütün kuvvetinizle Azerbaycan yönündeki Rus kuvvetlerine taarruz için ilerleyiniz.

Aşiretlerin kuvvet miktarı ile bulundukları yerler burada bilinmemektedir. Alınan bilgilere göre Azerbaycan'daki Rus kuvvetlerinin durumları şöyledir:

Mako'da; Altıncı Avcı Alayı, bir süvari alayı, bir batarya, piyade kuvvetiyle üç süvari bölüğü, bir batarya.

Dilman'da; Yedinci Avcı Alayı, üç süvari bölüğü, bir dağ bataryası ve Türkistan'dan glene bir süvari bataryası.

Tebriz'de; Sekizinci Avcı Alayı bulunmaktadır.

Bunlardan başka son günlerde Mako'ya kuvvetli süvari kıtaları geldiği ve Culfa'ya da bazı Kazak kıt'aları gönderildiği bildiriliyorsa da haberin doğruluğu belirlenememiştir.

237 Şerif, Sarıkamış..., s.58.

238 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.120.

239 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.30.

240 ATASE, K.2950, H.6, F.1-39.

Musun'dan sınırı geçerek Bayezit ve Diyadin üzerine ilerleyen ve bir tümen kadar olduğu sanılan düşman kuvvetinin güneye sarkmasını da dikkate alınız. Diyadin'in Ruslar tarafından işgal edilip edilmediği kesin olarak öğrenilememiştir.

Azerbaycan ve Iğdır'daki düşman kuvvetlerinden hangisine taarruz etmeyi uygun görüyorsanız ona taarruz ediniz. Yahut hiçbirisine taarruz imkânı bulamıyorsanız taarruz etmemekte serbestsiniz. Durumunuz hakkında orduya sık sık bilgi veriniz"²⁴¹.

Enver Paşa, 3/4 Kasım gecesi III.Ordu ile ilgili verdiği mezkûr iki emirle Ruslar karşısında inisiyatifi elde bulundurmak istemiş olmakla beraber, kendisine ulaşan haberlerin yeterli olmaması sebebiyle verdiği emirlerde elastik bir mahiyet sözkonusudur. Özellikle Van Jandarma Tümeni'ne verdiği emir, askerî açıdan sakıncalı görülebilir ise de; Rusların dikkatlerini Güney Azerbaycan'a çekmek ve Rusların İran'daki kuvvetlerini tesbit etmek amacına yöneliktir. Van Jandarma Tümeni'ne verilen emirde dikkate alınması gereken diğer bir husus da bu tümenin komutanının Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarından olmasıdır ki, bu örgütün Kafkasya'ya dönük amaç ve faaliyetleri söz konusu emirle örtüşmektedir.

4 Kasım 1914 günü 1.İhtiyat Süvari Tümeni'nden alınan raporda, dün üç süvari alayı ve iki topçu bataryasından oluşan bir düşman kuvveti 4.İhtiyat Süvari Tümeni'ni takip etmiş ve Müşki Köyü'ne kadar ilerlemiştir²⁴².

Bu gün saat 11.15'te iki piyade bölüğü ve bir topçu bataryası ile takviye edilmiş bir süvari alayı Todaveren'de, iki süvari alayı da Komazor da bulunuyordu²⁴³.

Murat havzasındaki 2. ve 3. İhtiyat Tümenleri batıya doğru yürüyüşlerine devam ederek Karaköse'nin 15 km doğusundan Karaköse-Eleşkirt-Tahir bölgesinde bulunuyorlardı. Eleşkirt'ten Köse Dağı'nın doğusuna ilerleyen 25.İhtiyat Alayı düşmana tesadüf etmedi. Daha doğuya Avhari'ye ilerleyen 9.Alay bir düşman bölüğünü geriye attı. Karaköse'nin kuzeyinde bulunan 8. ve 10 Alaylar kuzeye doğru ilerleyerek hudut taburu ile birlikte iki düşman bölüğünü Sağırtaş'tan hudut gerisine attılar²⁴⁴.

Saat 15.45'de Yağan'da bulunan Rus Süvari alayı, Çobandede Köprüsü'ne doğru ilerlemiş ve bunun arkasından diğer bir Rus süvari alayı da Yağan'a girmişti. Çobandede Köprüsü'nü geçen Rus süvari alayı 16.25'te kısmen yaya olarak 2.Nizamiye Süvari Tümeni mevzilerine doğru gruplar halinde ilerlemeye başlamıştı. 2.Nizamiye Süvari Tümeni üç sınır taburu ile Köprüköy batısındaki sırtları tutmuş ve bunların gerisinde 11.Süvari Tugayı sağda ve 9. Süvari Tugayı solda olmak üzere karşı taarruz için hazırlanmıştı.

241 ATASE, K.2950, H.6, F.1-40.

242 ATASE, K.2950, H.6, F.1-39.

243 ATASE, K.2950, H.6, F.1-41.

244 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.106.

Tümen, Rus süvari alayına baskın şeklinde kuşatıcı bir taarruz yapmak niyetindeydi. Bu nedenle solda bulunan 9.Süvari Tugayı'na Badicivan-Köprüköy doğrultusunda düşmanı kuşatmak görevi verilmişti. 22.Süvari Alayı'nın 3.Bölüğü de Rus alayının sol yanına taarruz edecekti. Muharebe başladığında, engebeli araziye geçmek zorunda kalan, 9.Süvari Tugayı kuşatma yerine geç varmış ve tehlikeyi sezen Rus süvari alayı çekilmeye başlamıştı. Karanlığın basmasından faydalanan Ruslar bu kritik durumdan kurtulmayı başarmışlardı. Tümenin sağ gerisinde bulunan 11.Süvari Tugayı taarruza katılmamıştı. Bu tugayda 9.Süvari Tugayı ile birlikte Rus süvari alayının kısmen cephesine ve sağ yanına taarruz ettirildi. Ancak taarruz istenilen şekilde geliştirilemedi. Oysa ki, Rus süvarisinden hiçbiri Çobandede Köprüsü'nü geriye geçemezdi. Ayrıca tümen topçusu ve makineli tüfek bölükleri de etkili olarak bu taarruzu destekleyememişlerdi. Böylece 2.Nizamiye Süvari Tümeni eline geçen büyük bir fırsatı kaçırmıştı²⁴⁵.

İkinci İhtiyat Süvari Tümeni Tahir-Velibaba istikametinde ilerleyerek Aras Vadisi'ndeki düşman kuvvetlerinin yan ve gerilerine taarruz etmek emrini almıştı. Emrekom'un doğusuna çekilmiş olan Birinci ve Dördüncü İhtiyat Süvari Tümenleri, Rusların adi ateşli ve pek fazla duman çıkaran top ateşine dayanamayarak, hiç mukavemet etmeden perişan bir halde Topçu Dağı'na doğru çekilmişlerdi. Tümen kumandanları dağılan alaylarını toplanma yerlerinde bulamamışlardı. Aşiret erleri köyleri de yağma ettiklerinden köylüler de silâhla mukavemete başlamışlardı²⁴⁶.

Aras Nehri kuzeyinde Heran doğrultusunda ilerleyen bir Rus kuvveti bu gün Heran'dan daha batıya geçmemiş ve düşman keşif kollarının Köprüköy doğusundaki 1905 Rakımlı Tepe'ye kadar sokuldukları görülmüştü. Narman'da bulunan Rus kuvvetlerinden ve cephenin diğer kesimlerinden önemli bir bilgi alınamamıştı.

Ayrıca bu gün bir teşkilât düzenlemesi yapılarak, 5.Sınır bölgesinde bulunan hudut taburlarıyla Bayburt ve İspir dolaylarındaki Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri 5.Bölge Komutanı'nın emrinde olarak birleştirilmişti. Bunlar topluca bu bölgenin güvenliğinden sorumlu olacak ve gerekli emirleri IX.Kolordu'dan alacaklardı²⁴⁷.

1 Kasım günü başlayan Rus taarruzunun hedefi Myshlayeski'nin düşündüğü İd-Horasan-Yüzveren, hattını birbirine merbut ve cenahları müstenit bir mevzi teşkil ettiği halde Bergmann, Sarıkamış Grubu ile bu hattı tutmuş ve hatta bulunan Türk kıt'aatının büyük bir direniş göstermemesinden istifade ederek Hasankale'yi zapt etmek için ileri hareket kararını vermiştir²⁴⁸.

Tafsilatını yukarıda sunduğumuz 1-4 Kasım 1914 tarihleri arasında meydana gelen müsademelerde Türk küçük kıt'aları hafif surette direnmişlerse de genelde

245 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.119-120.

246 BELEN Birinci Dünya Harbi'nde..., s.106.

247 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.119-120.

248 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.29.

vuruşma ve hücumu kabul etmeyerek geri çekilince²⁴⁹, Ruslar Myshlayeski'nin hedefine kolaylıkla ulaşabilmişler, ancak Bergmann'ın hedefine yürürlerken 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin esaslı direnişiyle karşılaşmışlardır ki, Rusların karşılaştığı ilk esaslı direniş budur.

Netice itibariyle Rus ilerlemeleri karşısında III.Ordu Kumandanı'nın klâsik savunmacı bir zihniyetle Erzurum civarında, Müstahkem Mevki'ye dayanmak suretiyle kesin bir sonuçlu meydan muharebesi verme düşüncesi ve buna göre bir konuşlandırma yapması İhtiyat Süvari Tümenleri'nin ve hudut taburlarının Rus kuvvetleri tarafından ezilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Türk İhtiyat Süvari Tümenlerinin harp kıymeti olmadığı anlaşılmıştır²⁵⁰.

Rus kuvvetleri Bergmann'ın hedefine yöneltilirken, Rus kuvvetleri hakkında aldığı bilgileri değerlendiren Başkumandanlık Vekâleti, III.Ordu'ya taarruza geçmesi için emir vermiştir ki, bundan sonra Türk ve Rus kuvvetleri KöprükÖy Muharebesi alacak olan muharebede karşı karşıya geleceklerdir.

5.2- KÖPRÜKÖY MUHAREBESİ

Ruslar, Osmanlı sınır taburlarını ve ihtiyat süvari tümenlerini geriye atarak KöprükÖy istikametinde ilerleme kararını verdikleri zaman, Başkumandanlık Vekâleti'nin tesiri ile III.Ordu Kumandanlığı da KöprükÖy istikametinde taarruz etmeye karar vermiştir ki, böylece iki ordu KöprükÖy civarında bir muharebe yapmak durumuna gelmişlerdir²⁵¹.

KöprükÖy Muharebesi öncesi yani 5 Kasım 1914 günü iki taraf kuvvetlerinin durumu şöyleydi:

III.Türk Ordusu:

IX.Kolordu; 17.Tümen Karagöbek'in batısında Uçkilise Yaylası-Başovacık bölgesinde, 29.Tümen Karasu kuzeyinde Sitavuk-Karaz bölgesinde, 28.Tümen ve Kolordu Karargâhı Erzurum'da.

XI.Kolordu; 18. ve 34.Tümenler Höyükler mevziinde tahkimatta, 33.Tümen Sakaltutan Dağı kuzeyinde Kızılale-Tepecik bölgesinde yürüyüşte, kolordu karargâhı Nebi Köyü'nde.

XIII.Kolordu; 37.Tümen (dört piyade taburu, bir sahra ve iki dağ bataryası ve bir süvari bölüğü) Ağviran-Hınıs bölgesinde ve Kolordu Karargâhı Hınıs'ta.

2.Nizamiye Süvari Tümeni Hekbat-Badicivan hattında mevzide.

İhtiyat Süvari Kolordusu; 1. ve 4. İhtiyat Süvari Tümenleri Çullu bölgesinde, 2.İhtiyat Süvari Tümeni Eleşkirt bölgesinde ve 3.İhtiyat Süvari Tümeni Doğubayezit-Diyadin bölgesinde Rus Erivan Grubu karşısında bulunuyorlardı.

249 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.55.

250 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.102.

251 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.108.

X.Kolordu; bir kısmı denizden olmak üzere Erzurum bölgesine intikal etmek için hazırlık yapmakta idi. Ordunun diğer bölgelerdeki kıt'alarının durumunda bir değişiklik yoktu. Ordu Karargâhı Erzurum'da bulunuyordu²⁵².

Rus Kafkas Ordusu:

Aras Nehri kuzeyinde 39.Piyade Tümeni ve bu tümenin sağından da 20. Piyade Tümeni'nin 2.Tugayı ilerlemekte idi.

Aras Nehri güneyinde 1 Kazak Süvari Tümeni; üç süvari alayı önde ilerlemekte idi. Tümen 4 Kasım akşamına kadar Yağan-Emrekom hattına ulaşmıştı.

Oltu bölgesinden sınırı geçen Stomin Müfrezesi Kaleboğazı ve Narman doğrultularında ilerlemekte ve 1.Kafkas Kolordusu'nun sağ yanını korumakta idi. Bu müfreze 4 Kasım 1914 akşamına kadar Narman ve Ardos hattına ulaşmış ve ileri birliklerini Narman güneyinde, Ekrek bölgesine kadar sürmüştü.

Erivan Müfrezesi ile bağlantı kurmak üzere Albay Kulebyakin komutasındaki "Karaderbent Müfrezesi" Velibaba'da, General Perjevalski komutasında olan 1.Koban Plaston Tugayı 1.Kafkas Kolordusu'nun emrinde olarak Karaköse'yi ele geçirmek üzere Eleşkirt bölgesinde harekât yapıyordu. 1.Kafkas Kolordusu Karargâhı Karaorgan'da idi.

Rus Kafkas Ordusu'nun diğer bölgelerdeki kıt'alarının durumunda bir değişiklik yoktu²⁵³.

Başkumandanlık Vekâleti'nin 3-4 Kasım gecesi yaptığı ilk müdahale ile taarruza karar vermek durumunda kalan ve durumunu yukarıda ortaya koyduğumuz III.Ordu'nun kumandanı olan Hasan İzzet Paşa 5 Kasım 1914 günü Başkumandanlık Vekâleti'ne özetle şöyle bir rapor göndermişti:

"Aras vadisinden ilerleyen Rus kuvveti şimdilik yaklaşık olarak bir piyade tugayı ve 1.Kafkas Kazak Süvari Tümeninden ibarettir. Süvarilerimiz bu kuvvetlerin gerisinde başka bir kuvvet olup olmadığını şimdiye dek öğrenememişlerdir.

4 Kasım 1914 akşamı 2.Nizamiye Süvari Tümeni; Köprüköy bölgesine yapılan bir Kazak süvari taarruzunu püskürtmüştür.

Dün akşam emriniz alındıktan sonra 3.İhtiyat Süvari Tümeni'nin Kağızman'a ilerlemesi ve 2.Kafkas Süvari Tümeni'nin de Velibaba üzerinden düşmanın gerilerine etki yapması emrolundu. Van bölgesinde bulunan kuvvetlere de gerekli emirler verildi. Düşman taarruz kollarının kuvvetleri tamamen öğrenilmemiş olmasına karşın meydana gelecek her fırsattan kesin olarak yararlanılacaktır"²⁵⁴.

Taarruz niyetini ve 5 Kasım günü gelişmelerini zikrettiğimiz bu raporla Başkumandanlık Vekâleti'ne bildiren III.Ordu Kumandanlığı'nın son kararına göre, 5-

252 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.122.

253 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.54-55. Bkz.Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.123.

254 ATASE, K.2950, H.6, F.1-44.

6 Kasım günleri büyük bir gizlilik için taarruz hazırlıkları yapılacak ve 7 Kasım 1914 tarihinde Köprüköy bölgesinde bulunan bir piyade tugayı ile bir süvari tümeni kadar olduğu sanılan düşman kuvvetine taarruz edilecekti. Bu durum Başkumandanlık Vekâleti'ne bir raporla bildirilirken²⁵⁵, 5-6 Kasım gecesi saat 01.30'da birliklere de taarruz için ilk hazırlık emri verilmiştir ki, emir şöyledir:

"Mahremdir.

Erzurum, 5-6 Kasım 1914- 1.30 gece

1- XI'nci Kolordu yarın akşam karanlık basmasıyle Hasankale'ye doğru yürüyecektir. XI'nci Kolordu'nun yerine 18'nci fırka (Karagöbek'teki 84'üncü alay ve cebel taburu hariç) Höyükler mevziine gidecektir.

2- 28'nci fırka yarın Höyükler mevziine gidecek. Fırka, Alay, Tabur kumandanları vaktile oraya gidip mevzi hakkında XI.Kolordu'dan malûmat edinecek ve talimata ait bilcümle evamiri kolordudan alacaktır. 7 Kasım 1914 günü ordunun emriyle ya tahkimata başlayacak veya Hasankale'ye doğru yürüyecek surette hazır bulunacaktır.

3- (Konakların ne suretle taksim ve tanzim olunacağına dair).

4- 29'ncü fırka yarın 28'nci fırkanın tahliye edeceği konak mahallerine muvakkaten yerleşecektir.

5- IX'ncü Kolordu dolu olarak 2 sahra, 1 cebel cephane kolunu XI'nci Kolordu'ya verecek ve bu kollar yarın akşam Erzurum'da konaklayacaktır.

III'ncü Ordu Kumandanı

Hasan İzzet"²⁵⁶

Sözkonusu emir üzerine birlikler hazırlıklarını yaparken, XIII.Kolordu'dan iki piyade alayı ile bir dağ topçu taburunun Hınıs'ın kuzeyine geldiği öğrenilmiş, 2.İhtiyat Süvari Tümeni Kurmay Başkanı'ndan da şu bilgiler alınmıştı:

"7., 8., 11. ve 12. Süvari Alayları beş günden beri Ahtalar Han arasında muharebe etmektedir. Bunların değiştirilmesi için 3.İhtiyat Süvari Tümeni'ne müracaat edildi. 8. ve 11. Süvari Alayları muharebelerden henüz ayrılmadıklarından tümene katılamadılar.

Tümen bu gece Kurtali, Zeydigan, Hanzır ve Tahir bölgelerinde kalacaktır. Yarın şafakla beraber Tahir-Velibaba doğrultusunda da ilerlenecektir"

Alınan bu bilgiler üzerine III.Ordu Kumandanlığı 2.İhtiyat Süvari Tümeni'ne özeti aşağıda yazılı şu emri vermiştir:

"Tümen eski görevine devam edecektir. Köprüköy doğusunda düşman müfrezeleri ve Aras güneyinde de düşman süvari tümeni vardır. 7 Kasım 1914 günü bu müfrezelere taarruz etmek düşüncesindeyiz.

255 Genelkurmay,..... 3'ncü Ordu Harekâtı, s.125.

256 Arif BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, İstanbul-1944, s.21-22.

Süvari Kolordusu Topçu Dağı bölgesinde 2.Nizamiye Süvari Tümeni Köprüköy batısında ve 33.Piyade Tümeni Nalbant Dağı güneyinde bulunmaktadır. Bu kuvvetlerle Höyükler mevziinde bulunan XI.Kolordu bu taarruzu yapacaktır. Siz bütün imkânları kullanarak durumunuz hakkında bilgi vermeye çalışınız. Yarından itibaren Hacıömer bölgesinde telgraf merkezi açılmış olacaktır"²⁵⁷.

Diğer birliklere de gerekli emirleri veren III.Ordu Kumandanlığı muharebenin Köprüköy civarında yapılacağını dikkate alarak şu şekilde bir taarruz plânı tasarlamıştı:

Aras Nehri kuzeyinde Köprüköy-Badicivan hattında XI.Kolordu'nun 18 ve 34.Tümenleriyle Rus kuvvetlerine taarruz ederek onları tespit ederken 33.Piyade, 1. ve 4.İhtiyat Süvari Tümenleriyle güneyden ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni'yle kuzeyden Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerine kuşatıcı bir taarruz yapmaktı²⁵⁸.

Ruslara karşı taarruza karar veren, ve yukarıda sözkonusu ettiğimiz kuşatma plânını tasarlayan III.Ordu Kumandanlığı 5-6 Kasım günlerini birliklerin taarruza hazırlıkları olarak değerlendirdikten sonra 6 Kasım günü saat 23.00'te IX. ve XI.Kolordularla Erzurum Mevki Kumandanlıklarına aşağıdaki taarruz emrini vermiştir:

"1. 6 Kasım 1914 akşam düşmanın yaklaşık 6-8 piyade taburu ve bir topçu bataryası Köprüköy kuzey sırtlarında, dört süvari alayı ile bir topçu bataryası Kırtağaz-Tenzile hattında bulunuyordu.

2. Bu düşmana taarruz edilecektir.

3. 2.İhtiyat Süvari Tümeni, Süvari Kolordusu ve 33. Piyade Tümeni düşmanın güney yan ve gerisine doğru ilerleyecektir. 33.Piyade Tümeni 7 Kasım 1914 günü saat 11.00'de kolbaşısı ile Yağan'a varacağını bildirmiştir. Tümen bu geceyi Hasaneşari-Söylemez bölgesinde geçirecektir.

4. XI.Kolordu 7 Kasım 1914 günü saat 07.00'de kolbaşlarıyla ileri karakol hattını geçerek Köprüköy civarında bulunduğu bildirilen düşmana taarruz edecektir.

5. 2.Nizamiye Süvari Tümeni XI.Kolordu'nun emrine göre hareket edecektir. Şimdiye kadar tümene verilmiş olan keşif görevlerine de (Aras vadisi ile Hasankale-Narman yolu dahil) devam olunacaktır. Bu düşman müfrezesinin gerisinde büyük kuvvetlerin bulunup bulunmadığı ve Narman'daki düşman müfrezesinin güneye ilerleyip ilerlemediği öğrenilerek vaktinde orduya bildirilmesi son derece önemlidir.

6. IX.Kolordu Hasankale-Narman yolunun batısında kuzeye karşı ve bilhassa Narman ve Kaleboğazı doğrultularını keşfettirecektir.

28. Tümen 7 Kasım 1914 günü saat 09.00'da kolbaşısıyla Hasankale'ye varacak ve 29.Tümen Erzurum'da harekete hazır olarak bekleyecektir.

257 ATASE, K.2950, H.6, F.1-45.

258 ATASE, K.2950, H.6, F.1-47.

17.Tümen ile Karagöbek Müfrezesi yerlerinde kalacaktır.

7. Müstahkem Mevki kıt'aları ile Höyükler meziinde çalışan istihkâm bölükleri tahkimata devam edeceklerdir.

8. XI.Kolordu'nun büyük ağırlıkları, cephane kolları ve bataryaları saat 09.00'da Korucuk-Hasankale yolunu açık bulunduracaklardır.

9. Raporlar 7 Kasım 1914 günü saat 07.30'a kadar Erzurum'daki karargâha ve ondan sonra Hasankale Hükümet Konağı'na gönderilecektir"²⁵⁹.

Sözkonusu taarruz kararını veren III.ordu bu gün iki olumsuzluğu birden yaşamıştır.

Bunlardan birincisi; Bandırma'dan bakla, buğday, İstanbul'dan iki uçak, bomba ile bir uçak bölüğü yükleyen Bezmîâlem (4.580 ton) ile İstanbul'dan elbise ayakkabı ve askerî gereç yükleyen Bahriahmer (3.603 ton) ve Mithat Paşa adlı gemilerin 6 Kasım 1914'te Rus filosu tarafından batırılmasıdır ki²⁶⁰, gemilerin yüklerinin mahiyeti ve III.Ordu'nun ihtiyaçları dikkate alınırsa bu olayın son derece önemli olduğu rahatlıkla anlaşılabılır.

İkincisi ise; 2.İhtiyat Süvari Tümen Komutanlığı'ndan alınan raporda, Diyardin aşiretlerinden olan 13.İhtiyat Süvari Alay Komutanı Hüseyin Paşa'nın bütün subayları ile birlikte kaçtığıının bildirilmesi, alayda yalnız nizamiye subayları ile alay sancağının kalmasıdır ki²⁶¹, bu olay madden ve manen yıpratıcı bir hadise olsa gerektir.

Bu olumsuzlukları yaşayan ancak taarruza karar vermiş olan III.Ordu, karşısındaki Rus Kafkas Ordusu kıt'atı 5 Kasım'da mevzilerinde kalmışlar ve alaylar tahkimat yapmaları emrini almışlardı. Fakat geceleyin I.Kafkas Kolordusu tarafından Köprüköy istikametinde kıt'aata taarruza devam etmeleri verilmiş ve Kolordu kıt'atının önünde düşmanın küçük kıt'alarının bulunduğu zikrolunmuş idi. 6 Kasım sabah şafak vaktinde Kolordu kıt'aatı mevzilerini terk ederek üç kol halinde Köprüköy mevziine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Sağ kolda; 80 ve 154.Piyade Alayları, ortada; 155.Piyade Alayı ve sol kolda 153.Piyade Alayı vardı. 156.Piyade Alayı orta kolun gerisinde ve ihtiyatta olarak hareket etmekte idi. Aras Nehri'nin sağ sahili boyunca I.Kafkas Kazak Süvari Tümeni harekete başlamışlardı. Kolların hareketleri ilerilerine sürülmüş olan keşif müfrezeleri tarafından himaye ediliyordu. Gündüz saat üçe doğru Aras Vadisi mintikasında tüfek sonra makineli tüfek ve top ateşi başlamıştır.

259 ATASE, K.2950, H.6, F.1-49,50.

260 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Deniz Harekâtı, C.VIII, Ankara-1976, s.88.

261 ATASE, K.2950, H.6, F.1-50.

Sol kolda 153.Alay'ın bütün piyadesi kademe kademe ilerleyerek harbe girmiş ve bunu müteakib bütün alaylar harp nizamında yayılmışlar ve düşman mevziine taarruza başlamışlardır.

6-7 Kasım gecesi yapılan şiddetli muharebeler neticesinde, 153.Piyade Alayı karşısındaki kuvvetler hariç, diğer Türk kuvvetleri Köprüköy Cephesi'nden çekilmişlerdir. Akşam geç vakit direnen Türk kuvvetleri karşısındaki 153.Piyade Alayı'nı takviye için 156.Piyade Alayı'ndan iki taburu sevk edilmiş ve bütün gece süren fevkalâde muharebeden sonra takviye birliklerinin de yardımı ile bu bölgedeki Türk kuvvetleri de çekilmek zorunda bırakılmış ve Köprüköy Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Aras üzerindeki köprü Rusların eline geçmiştir²⁶².

Ruslar bu başarılarına rağmen esaslı bir keşif yapmadıklarından Türk kuvvetleri hakkında doğru bilgi edinememişlerdir.

Bergmann başarısını Genel Vali'ye bildirmiş fakat beklenmedik bu başarı, keşif yetersizliği ve benzeri sebeplerden dolayı Tiflis'teki kurmay heyetini memnun edeceği yerde endişeye sevketmiştir ki²⁶³, General Yudenich, I.Kafkas Kolordusu Kumandanı'na şu telgrafı göndermiştir:

"Bundan sonraki harekât için lütfen Başkumandan'dan 2.grupla müttehit ve hemahenk hareketin lüzumunu ve müsaade buyurmalarını rica ediniz."

Fakat bu ikaz edici telgrafa rağmen Kolordu kıt'aatı III.Türk Ordusu'nun ileri kısımlarını Köprüköy mevziinden attıktan sonra toplanmış ve I.Kafkas Kolordusu'na taarruza karar vermiş olan IX. ve XI. Türk Kolordularına doğru yürümüş ve yanaşmıştır.

7 Kasım şafakla beraber Miralay Treskin'in kumandası altındaki aşağıdaki kısımlardan mürekkep bir müfreze ileriye sevk edilmiştir. 155.Piyade Alayı'ndan iki tabur, 156.Piyade Alayı'ndan iki tabur, 80.Alay'dan bir tabur. Bu müfreze Badicivan tepelerini zapta mecbur edilmiş idi ki, bu tepeler biraz ileride olup I.Kafkas Kolordusu'nun merkez ve sağ yanına hakim vaziyette bulunuyorlardı²⁶⁴.

7 Kasım günü Köprüköy-Badicivan hattında büyük ölçüde bir tesadüf muharebesi yapacak olan iki tarafın kuvvetleri:

Rusların Aras Nehri kuzeyinde, 39.Piyade Tümeni ile 20.Piyade Tümeni'nden 80.Piyade Alayı bulunmaktadır. 79.Piyade Alayı'nın iki taburu da Horasan bölgesinde Kolordu ihtiyatındadır. Rus piyade alayları dörder taburlu olduğundan bu bölgede halen 22 piyade taburu vardır. Aras Nehri güneyinde de 1 Kazak Süvari Tümeni bulunmaktadır.

262 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.55.

263 W.E.D.ALLEN-Paul Muratof, Kafkas Harekâtı (1828-1921) Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi, Ankara-1966, s.228.

264 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.56.

Bu gün muharebeye katılacak Türk kuvvetleri ise; XI.Kolordu'nun 18 ve 34.Piyade Tümenleri cephededir. 33.Piyade Tümeni'nin bu gün muharebeye katılması şüphelidir. 37.Piyade Tümeni ise henüz Hacıömer bölgesinde bulunmaktadır. Bu gün öğleyin Hasankale'ye gelen iki alaylı 28.Piyade Tümeni de gruplara ayrıldığından büyük ölçüde muharebe gücünü kaybetmiştir. 1. ve 4.İhtiyat Süvari Tümenlerinin esasen muharebe güçleri yoktur. Böylece bu gün muharebeye katılacak Türk kuvvetleri 24 piyade taburu ile bir nizamiye süvari tümeninden ibarettir.

Türk piyade taburları 700, Rus piyade taburları ise 1000 asker mevcutlu olduğundan iki tarafta eşit kuvvetlerle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. Sonraki günlerde 33 ve 37.Piyade Tümenlerinin muharebeye katılmasıyla kuvvet üstünlüğü, az da olsa Türk tarafına geçebilir.

Oysa ki, III.Ordu büyük ölçüde kuvvet üstünlüğünü elde etmek imkânına sahipti. Fakat, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın çekingenliği ve bütün düşüncesini Erzurum Müstahkem Mevkii üzerinde toplamış olması IX.Kolordu'nun iki tümeni ile müstahkem mevziye bağlanmasına sebep olmuş ve Köprüköy Muharebesi'nin sonucu Türk askerinin cesareti ile şans ve tesadüflere bağlı kalmıştı²⁶⁵.

Bergmann'ın kendi iradesi ve Hasan İzzet Paşa'nın da Başkumandanlık Vekâleti'nin müdahalesi sonucu ortaya Köprüköy Muharebesi'nin birinci (7 Kasım) günü taarruz sisli, yağmurlu ve yükseklerde karlı ve tipili bir havada başlamıştı. 34.Tümen sabah erken Hasankale'den hareket ederek Köprüköy doğrultusunda hareket etmişti. Kolbaşı Ebsemce hizasına vardığı zaman ikibuçuk saat 18. Tümen'le birlikte hareket ve tümenden verilecek dağ bataryasının henüz katılması sebebiyle Sürbehan'da beklemişti²⁶⁶.

18.Tümen Aha-Sansar istikametinde vaktinden ikibuçuk saat geç harekete başlamış, diğer tümenler de ileri hareket sırasında irtibatı 18.Tümen'den yapacaklarından bütün kolordunun taarruzu bu oranda gecikmiştir. Tümen öncüsü ile Miyadin doğusuna vardığı ve Tümen Komutanı açılma emri verdiği sırada sis açılarak Rusların çok şiddetli bir piyade ateşi başlamış, Badicivan doğrultusunda toplu halde ilerleyen kıt'alar üzerinde çok etkili olmuş ve birlikler paniğe düşmüşlerdir. Bu panik durumu 34.Tümen'de de etkisini göstermiş, İhtiyat Alayı'nın mevziye sokulması, başta Kolordu Kumandanı bütün subay ve astsubayların üstün gayretleri ile panik Miyadin sırtlarında durdurulabilmiştir.²⁶⁷

33.Tümen, yolların çamurlu, havanın tipili olması yüzünden bu gün ancak 20 km. yürüyerek kolbaşı ile Kindiget kuzeyine varabilmiş ve bu tümen erlerinde inzibatsızlık görülmüştü. Bir çok asker tipiden dağılarak köylere sığınmışlardı.

265 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.132-133.

266 ATASE, K.2950, H.6, F.1-54.

267 ATASE, K.2950, H.6, F.1-53.

İhtiyat Süvari Kolordusu daha fena durumda idi. Birinci Tümen'den ancak bir alay Avnik istikametinde ilerletilebilmiş²⁶⁸, mevcudu azalmış ve maneviyatı sarsıl olduğundan bir faaliyet gösterememişti²⁶⁹.

Bu gün 28.Tümen'in sol kanat müfrezesi (83.Piyade Alayı ile bir dağ topçu taburu) Aha'ya gönderilmeyerek XI.Kolordu emrine verilmiş ve Ogümü doğrultusunda yürüyüşe geçirilmiştir. Alay akşama doğru Ogümü'ye varmış ve bir taburu alaca karanlıkta Ogümü doğusunda 18.Tümen ile 34.Tümen arasındaki boşluğa sürülerek cephenin güvenliği sağlanmış ve alayın kalan kısmı da Ogümü'de bırakılmıştır²⁷⁰.

Belirtmek gerekir ki, III.Ordu Kumandanlığı Köprüköy taarruzuna başlarken bir gözü de Erzurum Kalesi'nde idi. Meydan Muharebesi bir çok tereddütle başlamış ve hatta ilk günü taarruzundaki muvaffakiyetsizlik²⁷¹, hatalı hareketler yüzünden yaşanan panik ve yüksek kumanda heyetinin maneviyatındaki bozulma Ordu Kumandanı'nda ric'at fikrini uyandırmış²⁷² ve hatta Erzurum'a çekilmek fikri bile hasıl olmuştu.²⁷³ Tekrar Erzurum'a çekilerek esas muharebenin burada verilmesi düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı ki, 8 Kasım 1914 günü için, 7 Kasım 1914, saat 22.45'te Hasankale'den verilen ordu emrinde, bu düşünce açıkça görülmektedir. Söz konusu ordu emri şöyledir:

"1- Düşman Badicivan'ın hemen doğusundaki sırtları üç piyade alayı ve bir topçu bataryasıyla, Tenzile-Kırtabaz sırtlarını da bir süvari tümeni ve bir topçu bataryası ile tutmuştur.

2- XI.Kolordu piyade kıt'aları yarın ortalık ağardığı zaman, yayılmış olduğu halde ve geçici olarak mevzilerinde kalacaklardır. Şafaktan evvel düşmanın mevziinde bulunup bulunmadığı subay keşif kollarıyla keşfettirilecektir.

3- Bütün topçu ateş edecek surette mevzi almış olacaktır.

4- 2.Nizamiye Süvari Tümeni Yeniköy doğusundaki sırtlarda bulunacak ve özellikle Narman doğrultusunu ve Badicivan'daki Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerini keşfettirecektir.

5- 28.Tümen bir dağ topçu taburunu 8 Kasım 1914 sabahı saat 06.00'da Hasankale'de bulunmak ve ordu emrine girmek üzere gönderecektir.

6- Ketvan'da bulunan Ali Rıza Bey Müfrezesi XI.Kolordu'nun sağ yanını koruyacaktır. Taarruza geçilip geçilmeyeceği ve müfrezeye dağ topçusu verilip verilmeyeceği yarın ayrıca emrolunacaktır.

268 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.112.

269 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.32.

270 ATASE, K.2950, H.6, F.1-61,62.

271 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.142.

272 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.138.

273 BAKI, "Harp Tarihi Tetkikleri Meydan Muharebeleri", Askerî Mecmua, Sayı:83 (1 Kanunuevvel 1931) s.868.

7- 28.Tümen'in kalan kuvveti ordunun emrinde olmak üzere Manastır bölgesinde bulunacaktır.

8- Ordu Karargâhı Hasankale'dedir"²⁷⁴.

7 Kasım günü meydana gelen olayları değerlendirerek, 8 Kasım günü için tereddüt, çekingenlik ve elastikiyet kokan bu emri birliklerine veren III.Ordu Kumandanlığı 7 Kasım günü olanlarla ilgili olarak Başkumandanlık Vekâleti'ne de şunları yazmıştır:

"XI.Kolordu, bu gün Köprüköy batısında mevzi alan düşmana açıldı, mevzi pek kuvvetli görüldü. Akşamın başlamasıyla taarruz durduruldu"²⁷⁵.

Bu telgraf; oldukça kısa, tam ve doğru olmaktan uzak ve adeta Başkumandanlık Vekâleti'ni yanıltıcı bir mahiyet taşımaktadır ki, bu durum güvensizliği doğuracağı gibi müdahaleyi de beraberinde getireceği için oldukça büyük sakıncalar taşımaktadır.

Aynı tutum, IX.Kolordu ve Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlıklarına gönderilen kısa emirde de sürdürülmüştür ki, verilen emrin özeti şöyledir:

"XI.Kolordu, 28.Tümen ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin Hasankale doğusunda açılmış olduğu, IX.Kolordu ve müstahkem mevzi kıt'alarının görevlerine devam edeceği, 29.Tümen'in daima yürüyüşe hazır bir durumda bulunacağı ve Höyükler mevziinde ileri karakolların çıkarılmasına devam olunacağı"²⁷⁶ şeklindedir.

Bütün bu tutum ve gelişmelere rağmen, XI.Kolordu Kumandanı'nın taarruzu muhakkak devam ettireceğini ve muvaffak olacağını bildirmesi ve karargâh erkânı harbiye şube müdürlerinin kat'ı ısrarı²⁷⁷, kendisinin ileri hatlara giderek kıt'aların durumunu görmüş olması ve bütün bunların yanında en önemlisi olarak XI.Kolordu'nun verdiği rapor sonucunda III.Ordu Kumandanlığı saat 09.25'te XI.Kolordu'ya karşısındaki düşmana taarruz etmekte serbest olduğunu bildirmiştir²⁷⁸.

XI.Kolordu'nun saat 08.45'te III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği rapor şöyledir:

"Badicivan'ın kuzeybatısında ve dün akşam düşmanın elinde bulunan sırtlara şu anda bir bölük piyademizin çıktığı, 18.Piyade Tümeni'nin Sansor sırtlarını tamamen elde ettiği, düşmanın Badicivan kuzeydoğusu sırtlarıyla Köprüköy batısındaki sırtlarda bulunduğu bir batarya kadar düşman topçusunun Sansor sırtlarındaki 18.Piyade Tümeni'ne ateş etmekte olduğu, 34.Tümen'in Hasankale-Köprüköy yolunun iki tarafında, Köprüköy batısındaki sırtlara karşı yayılmış olarak

274 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.113.

275 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.32.

276 ATASE, K.2950, H.6, F.1-63.

277 BAKI, Büyük Harpte Kafkas Cephesi, s.58.

278 ATASE, K.2950, H.6, F.1-66 ve 1-65.

Epsemce hizasından bir kilometre kadar doğuda bulunduğu ve bu tümen üzerine düşmanın iki topunun ateş etmekte olduğu, kolordu karşısındaki düşman kuvvetinin dünkünün aynı olduğu ve saat 08.40'ta kolbaşılarıyla Hekbat-Tortan yolunun iki kilometre kadar doğusunda olmak üzere bir düşman süvari alayının Tortan'a doğru ve diğer bir düşman süvari alayının da Pulur doğrultusunda ilerlemekte olduğunu görüldüğü²⁷⁹ şeklindedir.

XI.Kolordu'nun bu raporu üzerine düşmana taarruz etmekte serbest bırakılması sözkonusu ise de esasen düşmana yakın olan 18.Tümen cephesinde ateş muharebesi başlamıştı²⁸⁰. 18.Tümen akşama kadar yapılan muharebeler sonucunda Badicivan doğu sırtlarını ele geçirmişti. 34.Tümen de Köprüköy batı sırtlarına hakim olmuş ve ihtiyat süvari tümenleri bu gün de bir faaliyet gösterememişlerdi. Buna mukabil 28.Tümen (2 alay) Aras'ın güneyinde kullanılarak Rusları Kırtabaz ve Tenzile'ye sürmüş ve buradaki Rus süvari tehlikesini de ortadan kaldırmıştır. Ruslar Köprüköy ilerisindeki mevzilerde tutunamayarak Köprüköy doğusunda 1905 Tepesi-Tafdiker ve şimaline çekilmek zorunda kalmışlardır. Rusların 156.Piyade Alayı çok zayıf olduğundan 154.Piyade Alayı ile değiştirilmesinde mecburiyet görülmüştü. 2.Nizamiye Süvari Tümeni de Çermiksu batısında Stomin Livası'ndan 78.Alay ile bir kazak alayına çatmış, muharebe ederek bunları kısmen geri atmıştır.

Bu gün kazanılan başarı III.Türk Ordusu'nun maneviyatını yükseltmiş²⁸¹ ve genel durum III.Türk Ordusu için taarruza devamı daha elverişli bir hale gelmişti ki²⁸², Ruslar bu vaziyet üzerine Tiflis'den III.Türkistan Kolordusu'nun 14. ve 15.Alaylarını nakle başlamışlardır.

Taarruza elverişli durum mevcut olduğu halde Ordu Karargâhı'nda Erzurum'a çekilmek fikri uyanmıştır. Ordu Erkânı Harbiye Reisi Guze, bu çekilme fikrini Ordu Kumandanı'na atfediyor ise de bu doğru değildir. Çünkü geri çekilme keyfiyetini kumandana arz ve teklif eden kendisi idi. Guze'ye göre; III.Ordu'nun karşısında Rusların I.Kafkas Kolordusu, II.Türkistan Kolordusu'nun bu cepheye gelmekte olduğu bir kısım kuvvetlerin cepheye dahil olduğu iki günden beri verilen muharebelerden ve esirlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Cephesi ve mevzii kuvvetli olan Rus Ordusu'na taarruzla fazla zayıf verip muvaffakiyeti şüpheye düşürmekten ise, düşman taarruzunu bütün kuvvetle Erzurum doğusunda kabul etmek daha uygundur. Bu düşüncelerle hazırlanan teklifi Ordu Kumandanı da kabul etmiş ve geri çekilme emrinin yazılmasını emretmiştir.

Guze tarafından hazırlanan ve mahrem tutulan geri çekilme emri ile ilgili olarak, Guze ile İstihbarat Şubesi Müdürü Erkânıharp Binbaşı Mümtaz arasında

279 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.144-145.

280 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.113.

281 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.32-33.

282 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.113.

şiddetli münakaşalar olmuştur. Mümtaz Bey'e göre; verilen kararları yalnız askerî mülâhazalara dayandırmak doğru değildir. Hakkın ahvali ruhiyesini de hesaba katmak lâzımdır.

Ordusu galip vaziyette bulunan bir kumandan, ordusunu lüzumsuz geriye çeker ve memleketi düşman istilâsına terkederse zabitan ve efradın kumandana karşı, itimatları sarsılır. Halkta orduya karşı emniyetsizlik ve itimatsızlık göstermeye başlar. Kumandan para mukabilinde memleketi düşmana satıyor der. Düşman tazyiki olmadan Ordu Erzurum'a çekilse bile hasıl olan bu cereyan sebebiyle efrat dağılır. Bu günkü mevcudun yarısı bile kalmaz. Bunun misali tarihlerde çoktur. Yanlış bir mülâhaza üzerine verilen karardan vatanın maruz kalacağı felaket bizi çok mutazarrır edecektir.

-Guze şiddetli bir lisanla "Azizim burada hakim olan askerî mülâhazadır. Diğer mülâhazaların yeri yoktur. Ordu bu kararı vermiştir. Bu karar tatbik olunacaktır. Rica ederim buna dair bir teklifte bulunma" der.

Guze'nin bu tutumu üzerine Mümtaz Bey, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile de temasa geçmiş ise de olumlu bir sonuç alamamıştır. Ancak Mümtaz Bey, XI.Kolordu Kumandanı'nı vaziyet hakkında aydınlattıktan sonra, Galip Paşa, Hasan İzzet Paşa ile görüşmüş ve kendisine böyle bir emir verildiği taktirde Kolordu Kumandanlığı'ndan affedilmesini ve esasen geri çekilmek için bir sebebin mevcut olmadığını, Kolordu'nun muzaffer, zabitan ve efradın neş'esinin yerinde olduğunu bildirmiştir. Bu gelişmelerden dolayı sözkonusu emir geri alınarak imha edilmiş²⁸³ ve III.Ordu Kumandanlığı 1914 günü için Hasankale'den saat 23.45'te kıt'alara aşağıdaki emir verilmiştir:

"1- 8 Kasım 1914 akşamı düşman Badicivan doğusundaki sırtlardan çekilmiş, 34.Tümen karşısında artçı olduğu sanılan ve iki batarya kadar topçusu bulunan bir kısım düşman kuvveti kalmıştır. Kırtabaz-Tenzile sırtlarından düşmanın çekilip çekilmediği belli değildir. Bir alay kadar düşman süvarisi Akbaba Dağı güneyine çekilmiştir. Bu gün III.Ordu karşısındaki düşman kuvvetinin takriben dört piyade alayı, altı batarya ve dört süvari alayı olduğu tahmin olunmuştur.

2- 8 Kasım 1914 akşamı XI.Kolordu Köprüköy batısındaki sırtları, 28.Tümen de Sülüğü güneyindeki sırtları işgal etmiştir. 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin Kızılviran kuzeyindeki sırtlarda bulunduğu sanılıyordu. Aras vadisinden kuzeye ilerleyecek olan 33.Piyade Tümeni'nden henüz bir bilgi alınamamıştır.

3- Ordu, yarın Yukarı Söğütlü (Köprüköy doğusunda)-Menevürt hattına kadar taarruza devam edecektir.

4- XI.Kolordu Aras Nehri'nin kuzeyinde saat 09.00'da taarruza başlayacaktır.

2.Nizamiye Süvari Tümeni XI.Kolordu'nun sol kanadında bulunarak eski görevine devam edecektir.

28.Tümen saat 08.00'de taarruza başlayarak Kırtabaz-Tenzile sırtlarını alacak ve burada ordu ihtiyatı olarak kalacaktır. Tümen topçusu XI.Kolordu'nun taarruzunu kolaylaştıracak surette Kırtabaz sırtlarında mevziye girecektir. 28.Tümen; 33.Tümen'le kesin olarak irtibatı sağlayacak ve saat 09.00'a kadar 33.Tümen'in durumunu Ordu'ya bildirecektir.

5- Büyük ağırlıklar, erzak ve cephane kolları (bu gün olduğu gibi) Hasankale-Serçe Boğazı hattının doğusunda kalacaktır.

6- Ordu Karargâhı, geçici olarak Hasankale'de bulunacaktır.

XI.Kolordu ve 28.Tümen Ordu'ya doğrudan doğruya telefonla bağlanacak ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni XI.Kolordu ile irtibat tesis edecektir"²⁸⁴.

Ayrıca Ordu Kumandanı kıt'alara teşekkür ederek Başkumandanlık Vekâleti'ne başarı haberini göndermiş ve bu gece sabaha kadar cephane noksanlarının tamamlanması, erlerin doyurulması ve bu hususta Ordu'ya bilgi verilmesini isteyerek, 29. Piyade Tümeni'nin Höyükler mevziinde tahkimata başlaması IX.Kolordu'ya emrolunmuştur²⁸⁵.

Taarruza devam edilmesi kararının alınmasından sonra 9 Kasım günü, 2.Nizamiye Süvari Tümeni Çermiksu'yu alsıysa da Rusların gece baskını yapması üzerine Serboğan'a çekilmiştir. Rusların 1d (Narman) Müfrezesi de süvari tümeninden gördüğü tazyik üzerine nihayet çekilmeye mecbur olmuş, Tortum'daki hudut taburları da Sivrigediği'ne kadar ileri sürülmüştür. 28.Tümen Kırtabaz ve Tenzile'yi zaptetmiş, Kazaklar Emrekom'a ilerlemiş ise de topçu ateşi ile perişan olmuştur. Bu gün Ruslar Karaköse'ye girmişler ve 3.İhtiyat Süvari Fırkası Tutak'a çekilmiştir²⁸⁶.

Görüldüğü üzere 9 Kasım günü önemli bir taarruz yapılamamıştır ki, bunun sebebi, havanın çok soğuk, sisli ve karlı olması, verilen emirlerin tümenlere vaktinde ulaştırılamaması ve Kolordu tarafından verilen emirlerin elâstikî olması dolayısıyla tümenlerin gevşemesidir²⁸⁷.

9 Kasım günü önemli bir taarruzun görülmemesinin akabinde III.Ordu Kumandanlığı 10 Kasım günü Hasankale'den saat 11.30'da kıt'alara şu emri vermiştir:

284 . ATASE, K.2950, H.6, F.1-73.

285 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.151-152.

286 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.33. Daha geniş bilgi için bkz. Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.154-159.

287 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.158.

"1- Düşman Köprüköy'ün doğu ve kuzey sırtlarını tahkim etmektedir. Aras Nehri kuzeyindeki düşman kuvvetleri hakkında bilgi alınamamıştır.

2- Ordu bulunduğu hatta kalarak mevziini tahkim edecek, sonra taarruz etmek için düşman mevziini keşf ve topçu ateşi hazırlığı yapacaktır.

Aras Nehri güneyinde 33.Tümen Ekrek bölgesine ve İhtiyat Süvari Kolordusu Hasnigâr bölgesine gelmiştir.

3- 28.Tümen bir piyade alayını Epsemce doğrultusunda suyun (Aras) kuzeyine geçirecek ve bu alay XI.Kolordu emrine girecektir. Tümen'in kalanı Kırtabaz kuzeybatısı sırtlarında ve 33.Tümen de Çobandede Köprüsü'nün güneydoğusunda yerleşecektir. 33.Tümen özellikle 1905 Rakımlı Tepe'nin güney sırtlarını ve yol boyunu ateş altında bulunduracaktır.

4- Gün ağarmasıyla mühim düşman hedefleri üzerine çok dikkatle hazırlanmış şiddetli bir topçu ateşine başlanacaktır. Düşmanın bir taarruzu hâlinde bulunan mevzi savunulacak, 28 ve 33.Tümenler Köprüköy doğrultusunda taarruz edecek düşmanın yanına bir karşı taarruz yapacaklardır. Bilhassa topçu ateşleri ile düşmanın bu yönden ilerleyecek kuvvetlerinin geri atılması sağlanacaktır. Bu gün genel bir taarruz yapılmayacaktır. Bazı müfrezelerin bulacakları fırsatlardan faydalanmaları mümkündür.

5- 2.Nizamiye Süvari Tümeni Ordu'nun sol yanını koruyacaktır. Ayrıca düşman mevziinin kanadını ve ihtiyatların yerlerini tespit edecek Kötek, Narman ve Kaleboğazı doğrultularından düşman kuvvetlerinin ilerleyip ilerlemediğini keşfederek vaktinde orduya bildireceklerdir.

6- İhtiyat Süvari Kolordusu, Ordu'nun sağ yanını emniyete alarak ve Aras nehrinin güney ve kuzeyinden düşmanın takviye kuvvetlerinin gelip gelmediğini keşfedecektir. Düşmanın Aras Nehri kuzeyinden gelecek ağırlık ve kollarına taarruz edecektir"²⁸⁸.

Sözkonusu emirle cephe mevzii tahkim, keşif, hareketli savunma ve fırsat yakalanır ise taarruz düşünülmüş ise de Başkumandanlık Vekâleti'nin müdahalesiyle IX.Kolordu'nun da taarruza dahil edilerek, taarruza devam edilmesi emri üzerine²⁸⁹, 11 Kasım 1914 günü yapılacak genel taarruz için gerekli hazırlıklar, erzak ve cephane noksanlarının ikmali yapılmıştır²⁹⁰. Taarruz için IX. Kolordu Karargâhı ile 29.Tümen'de Erzurum'dan celp edilmiş, İspir'in güneyinde bulunan 17.Tümen Erzurum'a yanaştırılmıştır ki; 10 Kasım günü bahsi geçen gerideki kıt'aların yanaştırılmasından, mevzii hareketlerinden, hazırlıklardan başka mühim bir hadise olmamıştır.

288 ATASE, K.2950, H.6, F.1-84.

289 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.33.

290 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.160.

Rusların da önemli bir faaliyetinin olmadığı ve mevzilerini tahkimle meşgul oldukları 10 Kasım günü Türk tarafı ayrıca 11 Kasım günü yapılacak taarruz için 4 grup şeklinde bir düzenleme yapmıştır. Bunlar;

- 1- İhtiyat Kolordusu; düşmanın yan ve gerilerine etki edecekti.
- 2- IX.Kolordu, (33. 37. ve 28.Fırkalar) Köprüköy-Çakmak hattı güneyinden,
- 3- XI.Kolordu (34. ve 18 Fırkalar) bu hattın kuzeyinden taarruz edeceklerdi.
- 4- 29.Fırka Rusların sağ yanını kuşatacaktır. 2.Nizamiye Süvari Fırkası da bunun kuzeyinden düşmanın kuzey koluna; yan ve gerilerine ilerleyecekti²⁹¹.

Sözkonusu yapılanma ve hazırlıklardan sonra III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa 11 Kasım günü için şu taarruz emrini vermiştir:

"1- Düşman 6-8 piyade alayı ve 6-8 topçu bataryasıyla, Köprüköy-Kızılçermik doğu sırtları-Tafdiker-Pazaçur sırtları-Çermiksuyun (un) güneydoğu sırtlarını işgal etmiştir. Bir tabur kadar bir kuvveti Hohor ve bir kısım süvarisi de Maslahat'ta bulunmaktadır. 2-3 süvari alayı ile bir topçu bataryası Emrekom-Mindivan arasındadır.

2- III.Ordu, Allah'ın yardımına, subay ve erlerin gayret ve fedakârlığına güvenerek yarın taarruza başlayacaktır.

Taarruza katılacak kuvvetlerin bir bölümü şöyle olacaktır:

Ahmet Fevzi Paşa komutasında; 33.Tümen, 28.Tümen'den bir piyade alayı ile bir topçu taburu ve 37.Tümen (ikişer taburlu iki piyade alayı ve bir dağ topçu taburundan kurulu) bulunacaktır. 37.Tümen Aras vadisiyle kuzeye ilerlemekte ve bu gün akşam muharebe bölgesine geleceği umulmaktadır.

Galip Paşa komutasında, 34 ve 18.Tümenlerle, Kolordu emrine verilen dört sahra topçu taburu bulunacaktır.

Albay Arif komutasında; 29. Tümen, Yarbay Yusuf İzzet kumandasında; 2.Nizamiye Süvari Tümeni, Fazıl Paşa komutasında; İhtiyat Süvari Kolordusu (1 ve 4.İhtiyat Süvari Tümenleriyle katılmışsa 2.İhtiyat Süvari Tümeni) bulunmaktadır.

3- Ahmet Fevzi Paşa kuvvetleri; 11 Kasım saat 06.30'da Işkı-Kırtabaz hattında bulunacak ve Köprüköy (dahil) Aşağı Çakmak batısındaki tepeler hattının doğusundan düşmanın sol yanını kuşatacak şekilde Aras Nehri'ni geçerek taarruz edecek ve İhtiyat Süvari Kolordusu da Ordu'nun sağ yanını koruma görevinde yardım edecektir. Ahmet Fevzi Paşa yetişemediği taktirde, 33.Piyade Tümeni bir piyade alayı ile bir dağ topçu bataryasını Işkı doğusundaki tepeye gönderecek ve düşman süvarisine karşı Ordu'nun sağ yanını korumak üzere Süvari Kolordusu emrine verecektir. 28.Piyade Tümeni 1905 rakımlı sırtların güneybatısına ve 33.Piyade Tümeni ise güneydoğusuna taarruz edecek ve saat 08.00'de tümenler ileri hatlarıyla Aras Nehri'ni geçmiş olacaklardır.

Galip Paşa kolu; Köprüköy-Aşağı Çakmak batısındaki Kızılviran-Sürbehan-Menevürt hattı arasından taarruz edecektir.

29.Piyade Tümeni saat 09.00'da Yeniköy-Çermiksu arasındaki sırta vararak buradan düşmanın kuzey kanadını kuşatacak surette taarruza katılacaktır.

2. Nizamiye Süvari Tümeni; 29.Tümen'le birlikte hareket ederek daha açıktan düşmanın yan ve gerilerini kuşatacak şekilde taarruz edecek, Kötek ve Narman doğrultularında ilerleyecek, keşif kolları göndererek düşmanın asıl kuvvetlerini daha uzaklardayken keşfettirecektir.

4- Piyade taarruzu saat 08.00'de başlayacak ve bu taarruz topçu ateşleriyle desteklenecektir. Topçu ateşleri düşman mevziini yan ve geriden dövecek şekilde düzenlenmelidir.

5- Ordu Karargâhı Hasankale'de bulunacaktır. Yeniköy'de ayrıca telefon merkezi kurulmuştur. Bu hat daha ileri sürülecektir. Epsemce'de telgraf merkezi vardır.

6- Kıt'alar, yanlarındaki kıt'alarla ve gerileriyle devamlı irtibatta bulunacak, cephesindeki düşmandan vaktinde ve mümkün olduğu kadar doğru bilgi verecektir"²⁹².

Başkumandanlık Vekâleti'nin müdahalesiyle taarruza karar veren III.Ordu Kumandanlığı 11 Kasım 1914 günü yapılacak taarruzun maksat ve plânını, 10 Kasım günü gönderdiği şu raporla Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir:

"1- I.Kafkas Kolordusu bütün kuvvetiyle Köprüköy doğusundaki sırtlardan Pazaçur kuzey sırtlarına kadar uzanan mevzide bulunmaktadır. 1.Kafkas Kazak Süvari Tümeni'yle bir piyade alayı Aras Nehri güneyinde Komazor civarındadır.

2- IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa, 28.Tümen (bir piyade alayı ve bir topçu taburu) 33.Tümen ve İhtiyat Süvari Kolordusu ile düşmanın Köprüköy kuzeydoğusundaki mevziine, Aras Nehrini geçerek, yan ve gerisinden taarruz edecektir.

İki günden beri Hacıömer'den kuzeye ilerlemekte olan 37.Tümen de Ahmet Fevzi Paşa komutasına verilmiştir.

34. ve 18. Tümenlerle 28.Tümen'den bir piyade alayı, Galip Paşa kumandasında olarak düşmana cepheden ilerleyecek ve onu mevziinde tespit edecektir.

29.Tümen ile 2.Nizamiye Süvari Tümeni Çermiksu üzerinden düşmanın sağ yanını kuşacak surette taarruz edeceklerdir.

3- Allah'a hamd olsun askerlerimizin morali çok iyidir. Esirlerden alınan bilgilere göre, düşman askerleri dört günden beri birşey yememiş oldukları gibi, moral durumları da çok sarsılmış bulunmaktadır.

4- Allah'ın yardımıyla 11 Kasım 1914 günü saat 08.00'de başlayacak olan genel taarruzun başarıyla sonuçlanacağını umarım"²⁹³.

Kendisinin asla taşımadığı bir iyimserliği zikrettiğimiz raporla Başkumandanlık Vekâleti'ne yansıtan III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, III.Ordu birliklerini taarruza motive etmek maksadıyla da şu bildiriye yayınlamıştır:

"Yarınki muharebede yalnız harbin değil Osmanlılığın ve İslâmlığın geleceği de belli olacaktır. Subay ve er evlâtlarımdan bunu gözönünde bulundurarak, bütün fedakârlıkları ile muharebe etmelerini rica ederim, Allah hepimizi başarılı kılsın"²⁹⁴.

Yukarıda ortaya koyduğumuz bilgi ve belgelerden de anlaşılacağı üzere Hasan İzzet Paşa'nın bu taarruzdan maksadı; XI.Kolordu ile Köprüköy ve kuzeyindeki Rus kuvvetlerini tespit ederek, diğer kuvvetlerle güneyden ve kuzeyden kuşatarak geri çekilmelerine engel olmak ve tümüyle yok etmektir²⁹⁵. Ancak düşmanı iki yandan kuşatmak düşüncesi yerinde ise de, bu maksatla verilen istikametler maksada kâfi değildi. 1905 Rakımlı Tepe gerisine yapılacak taarruz düşmanın biraz çekilmesiyle cephe taarruzu haline gelebilirdi. Düşmanın sağ kanadı Hızardere'ye kadar uzandığı halde, bu kanadın Pazaçur sırtlarında kabul edilmesi de 29.Tümen'in kanada değil cepheye taarruz etmesine sebep olacaktı.

Ayrıca harekât alanının coğrafi yapısı ve taarruz günü meydana gelebilecek atmosfer olayları bu plânda dikkate alınmamıştı²⁹⁶. Verilen ara hatlarının yola paralel olması bir kuşatma taarruzu için doğru bir karar değildi.

Tüm bu şartlar, plân ve amaç ile 11 Kasım günü şafakla beraber yoğun sisli ve karlı bir havada²⁹⁷ ve daha evvel değindiğimiz tertibat dahilinde taarruz başlamıştır. 34.Tümen ara hattının yola mail (eğik) verilmesinden dolayı düşmana karşı yan yürüyüşü yaparak Tafdiker güneyine, 28.Tümen de Aras'ın Hasankale suyundan geçerek Köprüköy yakınındaki 1905 Rakımlı Tepe'ye doğru yürütülmüştür. 33.Tümen'in büyük bir kısmı Aras'ın kuzeyine geçemeyerek doğuya gitmiş ve düşmanın karşı taarruzuyla oyalanarak ilerleyememiştir. İhtiyat süvarileri topları olmadığından geri çekilirken, 2.Nizamiye Süvari Tümeni ve 29.Tümen de geç kaldıklarından dolayı Rus kuvvetlerini bağlayamamışlardır. Ancak akşama doğru 29.Tümen Çermiksudaki Rus taburunu ve Süvari Tümeni de Koşa'daki Rus birliğini mevziinden atabilmiş ve süvariler Çermiksu güneyine çekilmişlerdir. 18.Tümen Tafdiker'i ve 28.Tümen'in 83.Alayı Aras'ın Hasankale suyunu yarı bellerine kadar dalmak suretiyle düşman ateşleri altında bir hamlede geçip Köprüköy'e girmiş²⁹⁸ ve 37.Tümen'in de yardımı ile 1905 Rakımlı Tepeyi kısmen zaptetmiştir. Belirtmek

293 ATASE Arşivi, No.1/1, K.4, D.10, F.1-55

294 - ATASE, K.2950, H.6, F.1-98.

295 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.165.

296 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.117-118.

297 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.32.

298 ATASE, K.2950, H.6, F.1-104.

gerekir ki, bu gün Rusların Türkistan Livası Kötek'e geldiğinden geri çekilme temin olunmuştur²⁹⁹.

Köprüküy civarında 7-10 Kasım günleri arasında cereyan eden muharebelerde gördüğümüz Erzurum'a bağlı kalarak Höyükler mevziinin müdafaa ve tahkimi fikri dolayısıyla Rus kuvvetlerine taarruz ederken kuvvetleri parça parça cepheye sürmek hatasıdır ki, Köprüküy Muharebesi'nin birinci aşamasında yapılmıştır. Köprüküy Muharebesi'nin ikinci aşamasının başlangıcı olan 11 Kasım günü taarruza 17.Tümen dışında bütün kuvvetler katılmıştır. Köprüküy Muharebesi'nin birinci aşaması ile ikinci aşaması arasında en önemli fark budur.

11 Kasım sabahı Aras Nehri güney ve kuzeyinden 17.Tümen'den başka bütün kuvvetlerle başlayan taarruz sonucunda bazı bölgelerdeki sınırlı başarılar dışında Ordu cephesinde önemli bir ilerleme yapılamamış olmakla beraber³⁰⁰, Rusların büyük bir zayıflığa uğramaları, Rus sağ cenahının kuşatmaya açık bir durumda bulunması³⁰¹, Rus Kolordusu'un bütün ihtiyatlarını sarfetmesi ertesi gün devam edecek taarruza bir başarı vaad ediyordu ki³⁰², bu durumu Türk tarafı açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

Başarı vaad eden 12 Kasım günü yapılacak taarruz için III.Ordu Kumandanlığı Hasankale'den saat 01.00'de aşağıdaki emri vermiştir:

"1- Bu gün subay ve erlerin gayret ve himmeti sayesinde gayet kuvvetli olan düşman mevziine başarı ile taarruz edildi; Düşman mevzilerinden kâmilten püskürtülmüş yalnız 29.Tümen karşısındaki düşman henüz çekilmemiştir.

2- III.Ordu'nun 11 Kasım 1914 günü akşamı durumu:

Ahmet Fevzi Paşa kolu; 33. ve 37.Tümenlerle 28.Tümen kısımları Yağan-Çobandede-Köprüküy sırtlarında XI.Kolordu; Köprüküy-Homigi-Pazaçur hattını yer yer doğuya geçmiş durumda, 29.Tümen; Sürbehan-Çermiksu hattının batısındaki sırtlarda, 2.Nizamiye Süvari Tümeni, Kızılviran-Yeniköy bölgesinde, İhtiyat Süvari Kolordusu'ndan hünüz bilgi alınamamıştır.

3- Ahmet Fevzi Paşa kolundan 33.Tümen, Aras nehrinin sağ kıyısından Emrekom ve güney sırtlarına kadar, 37. ve 28.Tümenler Akmelek Tepe-Yukarı Söğütlü hattına kadar, XI.Kolordu Yukarı Söğütlü-Geçik kuzeybatısındaki tepeler hattına kadar, 29.Tümen Menevürt güneyindeki tepe-Hızardereköy hattına kadar taarruza devam edecek ve gerekirse XI.Kolordu 29.Tümen'in taarruzuna yardım edecektir.

2.Nizamiye Süvari Tümeni 29.Tümen'in taarruzuna yardım edecek ve Kötek doğrultusunu keşfettirecek düşman çekilirse takip edecektir.

299 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.33-34.

300 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.164-165.

301 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.57.

302 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.120.

İhtiyat Süvari Kolordusu Aras nehrinin güneyinden düşmanı takip edecektir.

4- Taarruza saat 07.00'de başlanacaktır.

5- Belirtilen hatta varıldıktan sonra ayrıca emir verilecektir.

6- Ordu Karargâhı Hasankale'de bulunacaktır.

7- Harekâtın başlamasıyla düşmanı hakkında Ordu'ya derhal bilgi verilecektir. Düşman geri çekildiği taktirde kuvvetli keşif kollarıyla temasa devam ettirilecektir"³⁰³.

Bu emir gereği 12 Kasım günü taarruz başlamış, 29.Tümen ile 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin kuzeyden ve diğer fırkaların cepheden yaptıkları taarruz üzerine hareket şu şekilde gelişmiştir:

2.Nizamiye Süvari Tümeni piyade yardımıyla Koşa Tepesi'ni zapt ve Karabıyık'a ilerlemiş, 29.Tümen de Çermiksu'dan çekilen düşmanı Horum'a doğru sürmüştür. 83.Alay 1905 Rakımlı Tepe'yi süngü hücumuyla tamamen zapt etmiştir. İhtiyat Süvari Kolordusu Işkı-Harçlı hattında bir oyalama muharebesi yapmış ve 20 zayıat vermiştir ki, bu muharebede gördüğü yegâne iş budur. Ruslar Aras'ın kuzeyinden 79.Alayı (iki tabur güneye geçilerek Emrekom'u takviye ederek Sanamer-Hoşap ve Horumülya-Azap Ardos hattına çekilmişlerdir. Aras güneyinde Kazak Fırkası da 12-13 Kasım gecesi Yüzveren-Ardı hattına çekilerek bir hizaya girmiştir³⁰⁴. Şiddetli sis Rus geri çekilişini kolaylaştırırken³⁰⁵, Ruslar takip edilememiştir.

Kısmî başarılarla geçen 12 Kasım 1914 günü yapılan muharebeler hakkında III.Ordu Haberalma Başkanlığı tarafından, Başkumandanlık Vekâleti haberalma subayına kısa ve genel ifadelerle bilgi verilmiş, Ordu'nun harekâtını geniş ve detaylı olarak belirten tatminkâr bir rapor gönderilememiştir. Aralıklı olarak gönderilen yüzeysel raporlar şöyleydi:

12 Kasım 1914 saat 10.00:

"Köprüköy doğusundaki 1905 Rakımlı Çobandede Tepesi Allah'ın yardımıyla zaptolundu. XI.Kolordu başarıyla ilerlemektedir. Düşmanın en çetin mevzileri elimize geçti. Bu gün akşama kadar Allah'ın lütfuyla iyi haberler verebileceğimi zannediyorum."

12 Kasım 1914 saat 13.35:

"Düşman, mevziini Allah'ın yardımıyla terke mecbur oldu. Bütün cephe boyunca geri çekilmekte ve tarafımızdan takip olunmaktadır. Ayrıntılı bilgileri sonra arz edeceğim."

12 Kasım 1914 saat 16.40:

303 ATASE, K.2950, H.6, F.1-108,109.

304 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.34.

305 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.57.

"Muharebe iki gündenberi şiddetle devam etti. Düşmanı takip eden kıt'alarımız devamlı olarak ilerlemekte oldukları için, telefonla ayrıntılı bilgi alınamıyor. Çünkü telefon merkezleri vaktinde ilerleyemiyor, Kar fazladır. Hamdolsun düşman mevziileri elimizdedir. Henüz esirler ve ganimet hakkında haber alamadık, alınca şüphesiz yazarım."

Yukarıda sunduğumuz raporlar, düşmanın geri çekildiği, mevzilerinin ele geçirildiğini haber veriyor ise de Başkumandanlık Vekâleti III.Ordu'dan düşman kuvvetlerinin büyük kısımlarıyla kuşatıldığı ve yok edildiği gibi haberler bekliyordu. Beklediği haberleri alamayan, aldığı haberlerde de sarâhat bulamayan Başkumandanlık Vekâleti tatmin olmadığından dolayı durum hakkında tekrar bilgi istemiştir ki, bu isteği üzerine Başkumandanlık Vekâleti'ne saat 20.58'de şu rapor gönderilmiştir.

"Şimdiye kadar bildirdiğim gibi muharebe raporlarını henüz alamadık. Kış günlerinin kısalığı malûmunuzdur. Sonra esir ve ganimet miktarları ancak muharebenin bitiminden bir gün sonra anlaşılabilir. Gece ve karanlık basıncaya kadar dik ve engebeli arazi üzerinde büyük bir cepheden düşmanı sisler ve karlar içinde takip ile uğraşan kıt'aların bu hususta henüz bilgi veremeyeceği pek tabiidir. Hamdolsun düşman sürülmüş ve yenilmiştir. 12 Kasım günü muharebesinde 53 düşman eri esir alınmıştır. Ruslar devamlı olarak perişan bir halde geri çekiliyor. Çok sayıda silâh ve malzeme ele geçirildiği ileri hatlardan gelenler tarafından bildirilmektedir³⁰⁶.

Anlaşılaçağı üzere bu son raporda da III.Ordu'nun Başkumandanlık Vekâleti'ne aktardığı bilgi akışında uslûp, mahiyet ve sarâhat açısından hiçbir değişme söz konusu olmadığından mevcut olan tatminsizlik Başkumandanlık Vekâleti'nde devam etmiş olsa gerektir.

Beklenen amaca bir türlü ulaşamayan III.Ordu Kumandanlığı, kendisine ulaşan bilgileri değerlendirerek 13 Kasım günü için şu emri vermiştir:

"1- Köprüköy-Homigi-Menevürt güney sırtlarından ve Yeniköy kuzeyindeki 2430 Rakımlı Tepe'den düşman atılmıştır. Düşman süvari tümeni Emrekom-Işkı hattının doğusundadır. Aras Nehri'nin kuzeyinden iki Rus piyade taburu güneye geçmiştir.

2- Ahmet Fevzi Paşa kolu, Emrekom-Yukarı Söğütlü batısındadır. Galip Paşa kolu Homigi ile Menevürt güneyi ve Çermiksu doğu sırtlarındadır. 2.Nizamiye Süvari Tümeni ve İhtiyat Süvari Kolordusu hakkında henüz rapor alınamamıştır.

3- Takip, 34, 18 ve 29. Tümenlerden birer piyade alayı ve bir dağ bataryası ve bir miktar süvari ile Ardos-Mollamelik-Maslahat hattına kadar yapılmalıdır. 2430 Rakımlı Tepe'den püskürtülen düşman, 29.Tümen Kumandanlığı'nın görevlendireceği

bir müfreze tarafından takip edilecek ve Narman doğrultusu keşfettirilecektir. Takibe saat 07.00'de başlanacaktır. Diğer kıt'alar şimdilik ele geçirilerek mevzilerde kalacaktır.

33. Tümen bütün kuvvetiyle düşman süvari tümenini Todaveren-Komasor hattının doğusuna atacaktır.

2. Nizamiye Süvari Tümeni bağımsız olarak takibe devam edecek ve geriye çekilen düşmanımız nerede kaldığını keşfettirecektir.

17. Tümen kendi bölgesinde her zaman harekete hazır bir durumda bulunacaktır.

4- Yarın ortalık ağarır ağarmaz düşman hakkında ve saat 10.00'da da kendi durumu hakkında Ordu'ya bilgi verilecektir.

5- Ordu Karargâhı yarın saat 07.00'de Köprüköy'e hareket edecektir"³⁰⁷.

Rus kuvvetlerinin mevzilerinden sökülüp cepheyi tamamen boşaltmamış, kademe kademe geri çekilerek³⁰⁸, ana mevzilerde yer yer direnişinin devam ettiği bir dönemde tümenlerden birer takip kolu ayrılarak takibe geçirilmesinin Rusların direnişlerini kolaylaştıracağı III.Ordu Kumandanlığı tarafından dikkate alınarak takip yerine, taarruz düzeni bozulmadan, bütün kuvvetlerle ileri harekâta devam olunması daha uygun olurdu. Böylece düşmanın ikinci bir mevzide rahatça tutunmasına meydan verilmezdi. III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa mezkûr emrinde ortaya koyduğu kararı ile kısa hedefli bir takip harekâtını tercih ile düşmanın tutması beklenen kuvvetli bir mevziye çatmak istemiyordu³⁰⁹. Ancak, III.Ordu Kumandanı'nın bu tumumunu tasvip etmeyen Başkumandanlık Vekâleti daha evvel değindiğimiz düşünce ve isteklerinin gerçekleştirilmesi için III.Ordu Kumandanlığı'na şu emri göndermiştir:

"1- Çekilen düşmanın çekilme yollarını keserek, tamamen yok edecek surette, şiddetli ve paralel bir takiple Kars doğrultusunda düşman arazisine giriniz.

2- Düşmanın büyük cepheye dağılmış olan birliklerinin herhalde III.Ordu'dan zayıf olduğu anlaşıyor. Bu dağınkı kuvvetleri, toplanmaya fırsat vermeden yok edecek surette, şiddetli taarruzlara devam olunması kesin olarak beklenmektedir. Donanmamızın sürekli çalışmaları Batum ve Poti'deki düşman kuvvetlerini devamlı olarak oraya bağlamıştır.

3- Rusların Kafkasya'ya takviye kuvvetleri göndermesini geciktirmek için, Fazıl Paşa kumandasındaki aşiretlerden hepsinin veya seçilecek bir kısmının Karabağ doğrultusunda gönderilerek, Bakû-Tiflis-Kars demiryolu ve İran'dan gelen demiryolunu esaslı olarak tahrip ettirmek ve oralarda ayaklanmalar çıkararak Rusların gerilerini tehdit etmek uygundur. Bunu çeteleriniz vasıtasıyla yapmaya

307 ATASE, K.2950, H.6, F.1-116.

308 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.57.

309 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.194.

çalışınız. Biz Kafkas dağlarının kuzeyinden geçen demiryollarını tahrip ettirmeye çalışacağız.

4- Eğer oradaki yollarda sevk edebilirsiniz ilk vasıta ile 105 mm.lik çabuk ateşli obüs bataryasıyla, 150 mm.lik çabuk ateşli bir obüs bataryası göndermek istiyorum.

5- Umit olunur ki, Ordumuzun çabuk hareketi halinde Rus topraklarında yeteri kadar yiyecek bulursunuz. Askerin yiyeceğini sağlamak için ulaştırma kolları yeterli değilse, bütün ahaliye sırtında erzak taşıtarak ara ambarlar açınız"³¹⁰.

Belirtmek gerekir ki, 13 Kasım günü için verilen ordu emri Başkumandanlık Vekâleti emrinden daha evvel verilmiş olduğundan 13 Kasım günü Başkumandanlık Vekâleti'nin emri tatbik edilememiştir³¹¹.

Söz konusu ordu emrinin uygulanacağı 13 Kasım günü cephede 2.Nizamiye Süvari Tümeni Hoşap (Horumülya)-Sıçankale, 29.Tümen Maslahat'a, 18.Tümen Bedrevans'a 34.Tümen Heran'a ilerlemiş ve IX.Kolordu kuzey yana alınmıştır. Rus Türkistan livası, süvariler ve 29.Tümen ile temasa girmiştir. 2.İhtiyat Süvari Tümeni Karaderbent civarından Alagöz'e gelip İhtiyat Süvari Kolordusu ile irtibat tesis etti ise de, Tahir yolu Ruslara açılmış oldu. Karaköse ve Aras Rus Grupları da irtibat teminine muvaffak oldular. Ruslar Karaköse'den Tutak'a yaklaştıklarından 3.İhtiyat Süvari Tümeni'ni takviye için 37.Tümen Köprüköy'den Tutak'a hareket emrini almış ve ancak ertesi gün harekete geçmiştir³¹².

Ayrıca bu gün 7 Kasım 1914 sonrası meydana gelen gelişmeler sonrasında zorunlu hale gelen yeniden yapılanma için III.Ordu Kumandanlığı saat 13.30'da Köprüköy'den şu emri vermiştir:

"1-Düşman geri çekilmektedir.

2- Kıt'aların yerleri dünkü emirde bildirdiği gibidir. Kolordular aşağıda gösterilen bölgelerde asıl teşkilâtlarını alacaklardır. Bu bölgeler aynı zamanda kolorduların emniyet, muharebe ve yerleşme bölgeleridir.

3- XI.Kolordu kıt'aları (34. ve 18.Piyade Tümenleri) Homigi-Badicivan hattı (hariç) Epsemce (dahil) hattının güney ve doğusundaki bölgede ve 33.Piyade Tümeni Aras Nehri güneyinde.

IX.Kolordu (28, 29 ve 17.Piyade Tümenleri) Homigi-Badicivan-Epsemce hattının kuzey ve batısındaki bölgede.

37.Piyade Tümeni bu gün Köprüköy'de toplanacak ve yarın Erzurum'a yürüyecektir.

XI.Kolordu'ya katılmış olan bütün sahra topçuları, ait oldukları IX.Kolordu'ya geri verilecektir.

310 ATASE ,K.4, D.10, F.1-60.

311 ATASE, K.2950, H.6, F.1-119.

312 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.35.

4- Bu işler sebebiyle takip harekâtında gecikme olmamalı ve şiddetini kaybetmemelidir.

5- Kolordular asıl teşkilâtlarını alınca Ordu'ya bilgi vereceklerdir.

6- Bu düzenlemeye derhal başlanacak ve ileri hatlardaki birlikler, yeni birlikler gelmedikçe yerlerini terk etmeyeceklerdir.

7- Her iki kolordunun arabalı kolları esas caddeden faydalananak, IX.Kolordunun diğer kıt'aları caddenin kuzeyindeki yolları kullanacaklardır. Hasankale-Erzurum arasındaki yoldan her iki kolordu da yararlanacaktır.

8- Ordu Karargâhı Hasankale'dedir.

9- Kolordular karargâhlarının bulundukları yerleri derhal Ordu'ya bildireceklerdir.

10- Akşam verilecek raporda, insan ve hayvan kayıplarıyla cephane sarfiyatı bildirilecektir"³¹³.

Birlikler bu emirle yeniden düzenlenirken III.Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği kısa ve ayrıntıdan mahrum raporların aksine bu gün Köprüköy Muharebelerinin ilk gününden bu güne kadar geçen olayları biraz daha detaylı olarak bildiren bir rapor göndermiştir ki, iki tarafın insan ve malzeme kayıpları özet olarak bu raporda şöyleydi:

"Kolordulardan alınan raporlara göre düşmanın kaybı 4.000'den aşağı değildir. Esirlerin sayısı 50 civarında ise de düşmandan pek çok tüfek ve cephane ele geçirilmiştir.

Yaralı olarak esir edilen bir Rus subayının ifadesine göre II.Türkistan Kolordusu Sarıkamış bölgesine gelmiştir. Bu kolordunun ilerideki Rus birliklerini takviye etmek üzere dün akşama kadar harekete geçmediği sanılmaktadır.

Aras Nehri kuzeyindeki Rus kuvvetleri Ardos doğrultusunda, güneydeki Rus kuvvetleri ise doğuya doğru çekilmişlerdir. Bu gün takip kolları ile düşmanın artçıları arasında hafif çarpışmalar olmuştur.

Kıt'alarımızın şehit ve yaralı sayısı hakkında kesin bir bilgi alanamamakla beraber 2.000 civarında olduğu sanılmaktadır"³¹⁴.

Başkumandanlık Vekâleti'nin 13 Kasım 1914 tarihinde verdiği emir ve Başkumandanlık Vekâleti'ne sunulan rapor sonrasında III.Ordu Kumandanlığı 14 Kasım 1914 günü kıt'alara şu emri vermiştir:

"1- Düşman geri çekiliyor.

2- Durumumuz değişmemiştir.

313 ATASE, K.2950, H.6, F.1-20.

314 ATASE, K.2950, H.6, F.1-22,23,24.

3- Kıt'alar kendilerine verilen bölgelerde istirahat edeceklerdir. XI.Kolordu, İhtiyat Süvari Kolordusu ile irtibat temin ederek bu kolordunun durumu hakkında Ordu'ya bilgi verecektir.

4- Keşif bölgeleri, XI.Kolordu; Homigi-Haran-Ardos hattının güneyini, IX.Kolordu; bu hattın kuzeyini ve bundan başka Narman doğrultusunu, 2.Nizamiye Süvari Tümeni, Aras Vadisi ile düşmanı takip ederek nereye kadar çekildiğini, durduğu hattın iki yanını dolaşarak takviye kuvvetleri gelip gelmediğini ve asıl düşman kuvvetlerinin nerede savunma yapmak istediğini keşfedecektir.

İhtiyat Süvari Kolordusu, Aras doğrultusunda düşman gerilerinden takviye kuvvetleri gelip gelmediğini ve Karayazı-Tutak doğrultusunu keşfedecektir.

5- 2.Nizamiye Süvari Tümeni takibe devam edecektir.

6- 2.Nizamiye Süvari Tümeni yarın saat 12.00'ye kadar düşmanın durumu hakkında bilgi verecektir.

7- Ordu Karargâhı Hasankale'dedir"³¹⁵.

Başkumandanlık Vekâleti 13 Kasım 1914 tarihli emri ile düşmanın iki yandan kuşatılacak şekilde ve şiddetle takip edilerek yok edilmesini, Sarıkamış-Kars doğrultusunda ilerlenerek düşman arazisine girilmesini ısrarla istemesine rağmen, III.Ordu Kumandanlığı, 13 Kasım günü düşmanı her tûmenden bir takip kolu ile takip etmiş, 14 Kasım günü de yukarıda sunduğumuz Ordu emrinde de görüleceği üzere kolordulara bulundukları bölgelerde kalarak keşif yapmalarını emretmiş ve sadece 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne Aras Nehri kuzeyinde takip görevi vermiştir.

Belirtmek gerekir ki, III.Ordu Kumandanı bugün yapılan takibi, zayıf takip kollarıyla yapacağına tûmenler kendi muharebe şeritleri içinde ilerlemeye devam ederek düşmanın yakasını bırakmasalardı ve 14 Kasım günü de düşmanı cepheden sıkıştırmakla beraber kuzey kanadından kuşatacak şekilde kuvvetli bir kuşatma koluyla zorlayabilselerdi, düşman Horum mevziinde tutunamayacak, Sarıkamış-Kars doğrultusundan kopararak Aras Nehri üzerine atılacak ve büyük bir ihtimalle düşmanı yok etme olanağı bulunacaktı. 17.Piyade Tümeni dün cepheye gelmiş Ordu Kumandanı'nın elinde taze ve zinde bir kuvvet olarak bulunuyordu. Bu tûmen, 2.Nizamiye Süvari Tümeni'yle birlikte kuşatmayı başarabilirdi. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa Köprüköy Muharebelerinin başından beri isteksiz ve çekingen davranmış ve kesin sonucun alınması gereken 13 ve 14 Kasım günleri de cesur ve atak bir karar verememişti. Başkumandanlık Vekâleti'nin uyarıcı emir ve isteklerine karşın, özellikle 13 Kasım günlü emri III.Ordu Kumandanı tarafından dikkate alınmamış olacak ki, birliklerini dinlendirme kararı alarak Rus kuvvetlerini rahatlatmıştı³¹⁶.

315 ATASE, K.2950, H.6, F.1-121.

316 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.207-208.

14 Kasım günü için verilen ordu emri ile Aras Nehri kuzeyinde Rus kuvvetlerini takip ile görevlendirilen 2.Nizamiye Süvari Tümeni Ekrek'in doğusunda bir piyade taburu ve bir bataryadan ibaret bir artçı kuvvetiyle, 29.Tümen takip kolu da Maslahat civarında bir düşman birliği ile muharebe etmiş, 18 ve 34.Tümenlerin takip kolları da Alâkilise-Kalender hattına varmışlar, Aras güneyinde 33.Tümen, Rus süvarisini takip ederek Yüzveren'e kadar ilerlemiştir³¹⁷. Karaköse cihetinde 2.Kazak Fırkası'nın öncüsü Volga Alayı, Tutak'a girmiş ve 3.İhtiyat Süvari Fırkası Malazgirt kuzeyine çekilmiştir³¹⁸.

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz gelişmelerin yaşandığı 14 Kasım günlü III.Ordu Kumandanlığı Başkumandanlık Vekâleti'ne Hasankale'den III.Ordu'nun son durumu hakkında şu raporu göndermiştir:

"1- Şimdiye dek sunulan raporlardan anlaşıldığına göre düşman kesin olarak yenilememiştir. 8 Kasım 1914 günü muharebesinde sevkülceyi kuşatma harekâtı ile görevlendirilen tümenin şiddet ve cesaretle sevk ve idare edilmemesinden ve muharebe meydanında muharebeye seyirci kalmasından düşman yakayı kurtardı. 11 Kasım muharebesinde dahi sol kanattan kuşatma ile görevlendirilen tümenin hareketini arazinin müşkülâtı, sis, kar ve düşman müfrezesi etkisiz bıraktı. Düşman bu nedenle adım adım savunarak geri çekiliyor. Arzu buyurulduğu gibi takip pek çok isteniyorsa da kıt'alarımızın durumu ve düşmanın kesin olarak yenilememesi bu isteğe engel oluyor. Öyle sanılıyor ki düşman Horum civarında ikinci savunmaya hazırlanıyor. Bu mevzide Rus kuvvetlerine II.Türkistan Kolordusu'nun da katılabileceği esirlerin soruşturulmasından anlaşıyor. İkinci bir taarruz için bizim de hazırlanmaklığımız lâzım gelir.

2- İhtiyat Süvari Tümenleri çapulculuktan başka bir şey yapamıyorlar. Çoğu da dağılmışlardır.

3- Çete teşkilâtı barıştan yapılamadığı için, acele ile yapılan bu teşkilâttan büyük bir yarar umulmamaktadır. Bununla beraber, bu birlikler için bazı girişimlerde bulunuyoruz.

4- Yeteri derecede cephanesi, bütün hayvanları ve personeli ile birlikte gönderilmek şartıyla 105 mm.lik obüs bataryalarından ancak faydalanabiliriz. 150 mm.lik obüsler için düşüncemi sonradan arz edeceğim.

5- Bu bölgede yiyecek ve cephanenin ikmali son derecede güçlük göstermektedir. Ayrıca bu iki hususla birlikte Ordu'nun kısmen çıplak bulunması ağır kış koşulları altında askerî harekâta pek büyük olumsuz etki yapmaktadır.

6- Her şeyden önce çabuk ve adi ateşli dağ topları için, gönderebileceğiniz kadar hazırlanmış cephane gönderiniz. En önemli sorun budur.

317 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.126.

318 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.36.

7- Bu düşüncelere göre Ordu'nun bu durumuyla ileri gitmek isteğinde olmadığı zannedilmesin. Birinci madde de belirtilen hazırlıklarla uğraşıyoruz"³¹⁹.

Başkumandanlık Vekâleti'nin 13 Kasım günlü emrine bir nevi cevap veren III.Ordu Kumandanlığı Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na da özeti aşağıda yazılı şu emri göndermiştir:

"Ordu, düşman kuvvetlerini Köprüköy bölgesinden geriye püskürtmüştür. Ordu şimdilik bu çevrededir. Höyükler mevziinin önemi devam etmektedir. Bu mevziin tahkimine mevcut bütün imkânlarla devam olunmaktadır. Tahkim işlerinde bölge halkından da faydalanılmaktadır.

Karagöbek'teki 84.Piyade Alayı ve dağ topçu taburu bağlı olduğu tümenine katılacaktır. Karagöbek ve Tafta tabyalarına yapılacak taarruzu Müstahkem Mevki kıt'aları önleyecek ve oradaki güvenliği sağlayacaktır. Palandöken dahi her an düşmanın baskınlarına karşı koyacak durumda bulunmalıdır.

Karagöbek ve Palandöken'de bulunan depo taburları kolordularına geri gönderilecektir.

Erzurum-Hinis yolu ve özellikle köprüler çeşitli sınıfların hareketine elverişli olacak surette onarılmalıdır.

Ağır topçu; Höyükler mevziinde kalacak ve gerektiğinde ileriye alınmak üzere şimdiden kısmen taşınabilir bir duruma getirilecektir"³²⁰.

13 Kasım günü verilen ordu emriyle kolordular tekrar eses teşkilâtlarını almışlardı. Ancak süvari tümeninin 34.Piyade Tümeni'nde, bu tümenin de süvari tümeninde bulunan birer bataryalarının, arazinin durumu sebebiyle, şimdilik değiştirilmemesi XI.Kolordu'ya emrolundu³²¹.

İşte Türk tarafının yeni bir yapılanma dönemine girdiği, Rus tarafının da yeni bir müdafaa mevzii hazırladığı dönemde Köprüköy Muharebesi Rusların geri çekilmeleri ile birlikte sona ermiştir.

5.2.1 - K Ö P R Ü K Ö Y M U H A R E B E S İ ' N İ N D E Ğ E R L E N D İ R İ L M E S İ

Köprüköy Muharebesi'nden önce III.Ordu'nun IX. ve XI.Kolorduları (33.Piyade Tümeni hariç) Erzurum bölgesinde bulunuyorlardı. III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Rusları Erzurum Müstahkem Mevkii'ne dayanmak suretiyle karşılayarak kesin sonucun burada alınması düşünce ve kararında idi.³²² Rusların durum ve tutumlarını dikkate almayan, geniş bir Osmanlı arazisini Rus işgaline bırakan, bölgenin demografik yapısını da göz ardı eden bu plân, Rus ilerlemeleri

319 ATASE, K.2950, H.6, F.1-131,132.

320 ATASE, K.2950, H.6, F.1-131.

321 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.209.

322 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.219.

sonucu Başkumandanlık Vekâleti'nin ısrarı ile terk edilmiş ve III.Ordu'nun taarruza yöneltilmesi sonucu ortaya çıkan Köprüköy Muharebesi'nde büyük fırsatlar kaçırılmıştır. Muharebe'nin birinci safhasına IX.Kolordu katılamamıştır. Yalnız XI.Kolordu ve süvari birlikleri ile yapılan taarruzda da kuvvetlerin müşterek tesiri sağlanamamış, muharebe iki tümenin hazırlanmış bir mevziye hazırlıksız taarruzundan ibaret kalmıştır³²³.

III.Ordu Kumandanlığı Uzunahmet-Höyükler manzume-i müdafaasında Rusları karşılamak gibi çok büyük bir sabit fikre sahip idi ki³²⁴, Başkumandanlık Vekâleti'nin müdahalesiyle taarruza karar vermekle beraber isteksiz ve pasif davranarak elde mevcut kuvvetleri parça parça muharebeye sokmuş, inisiyatifi ele geçirememiştir. Oysa ki, Ordu Köprüköy Muharebesi'ni elindeki bütün kuvvetiyle vermiş olsa idi "zayıf ve uydurma" Rus kolordusunu sol cenahtan sararak Aras'a atmak ve mahv eylemek pek mümkün idi³²⁵.

Taarruz tamamen hazırlıksız yapılmış, peyderpey gelen kuvvetler parça parça cepheye sürülmüştü. Kıt'alar muharebe içinde düşmana karşı yaptıkları yan yürüyüşleriyle büyük kayıplar vermişler ve yorgun düşmüşlerdi. Arazi durumu hiç dikkate alınamadığından, kıt'alara dik yamaçlı ve derin dereler içinde yararsız hareketler yaptırılmıştı.

Bu muharebenin ikinci safhasına 17.Tümen hariç bütün III.Ordu birlikleri katılmış olmakla beraber, muharebede teşkilât birliğine hiç dikkat edilmemiş, ana birlikler parçalanmış ve lüzumsuz yeni gruplanmalar yapılmıştı. IX.Kolordu kuruluşunu kaybettiğinden Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa, Ordu Kumandanı'na üzüntülerini bildirerek istifasını kabulünü istemişti. Emir ve komuta zincirinde meydana gelen bu boşluklar, kıt'aların moralini bozmuş ve sonuç üzerinde büyük etki yapmıştı.

Bütün bu gereksiz hareketlere karşın, taarruz başarıya ulaştıktan sonra, yeteri kadar kuvvet ve şiddetle bir takip de yapılamamıştı. 13 Kasım günü tümenlerden çıkarılan takip müfrezeleriyle yapılan takip harekâtı, 14 Kasım günü ordu emriyle durdurulmuş ve görev sadece 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne verilmişti. Bazı tümen komutanları kendi inisiyatifleriyle takibe devam ederek, düşman savunma mevzii ile teması sağlamışlardır³²⁶.

Miralay Baki'ye göre Köprüköy Muharebesi'nde; imha fikrinin hakim olmaması cür'eti ve tertiplerdeki kuvveti azaltmakta ve Ordu Kumandanlığı'nın bu fikri esasidekî tereddüdü alt kademelere de sirayet ederek bir çok fırsatların kaybedilmesine sebep olmuştu.

323 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.123.

324 BALKAN, "Azap Muharebesinde Türk ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri", s.95.

325 ŞERİF, Sarıkamış..., s.59-60.

326 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.220.

Ruslara karşı kazanılan küçük bir başarı halinde III.Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâleti'ne "Biemennihilkerim (Allah'ın yardımıyla)! Rus Ordusu (Köprüköy-Badicivan) hattından çekilmekte ve takip edilmektedir" gibi sık sık sevinçli telgraflar çekmiş ise de³²⁷, çoğu defa cephede olanlar hakkında detaylı bilgiler vermekten kaçınmıştır. III.Ordu Kumandanlığı'nın bu tutumu Başkumandanlık Vekâleti'nin cephede olanlar hakkında gerçek bir bilgiye sahip olmasını ve dolayısıyla doğru bir kanaata ulaşmasını zorlaştırmıştır.

Mareşal Fevzi Çakmak ise Köprüköy Muharebesi'ni şöyle değerlendirmektedir:

"Köprüköy Muharebesi dediğimiz 'bir tesadüfî muharebede XI. ve IX.Kolordular arasında cepheyi eğri kesen bu yola paralel olarak ara hattı verilmesinden dolayı eğri şeritler hasıl olmuş. Bunda(n) da yan ateşlerine ve yorgunluklarına ve kıt'aatın ileri geri dalgalanmasına sebebiyet verilmiştir. Bundan başka böyle düşmanın geri çekilme hattına paralel şeritler (verilmesi) düşmanı geri iter; kat'î netice alınamaz. Geri çekilme ve savunmada kıt'alara böyle geri çekilme hattına paralel şeritler verilebilir. Fakat taarruz ve takipte düşmanın geri çekilme yoluna dikey şeritler verilmelidir ki kat'î neticeler elde edilebilsin. Görülüyor ki III.Ordu'nun sevk ve idaresinde fikri müdir yoktur. Bir tesadüfî muharebe, keşif taarruzî, büyük karargâhın baskısından dolayı ilerleme vardır. Sırf kumandanların ve askerin kahramanlığı ile bu hareket başarıyla inkişaf edebilmiştir. Halbuki o vakit o civarda bulunan 6 piyade fırkası hudut ve jandarma taburi(y)le beraber 70 tabur elimizde bulunuyordu. Düşmanın 39.fırkası(y)la 20.fırkasının bir livası (24 tabur) ve muharebenin son safhasında Türkistan livası (14. 15.alaylar) ile beraber 30 taburu vardı. Düşmanın geri çekilme hattına paralel değil dikey istikamet vererek şu suretle tertibat almak imkânı vardı:

XI.Kolordu, hafif kuvvetlerle cepheden ve büyük kısmı ile süvariler Aras güneyinden düşmanın güney yanına;

IX.Kolordu da; üç fırkası topluca Gürcü Boğazı mıntikasıdan Top Yolu'na intikal edip burada yanını Olti müfrezesine karşı yancı ile irtibat temin ederek hattıbala (doruk çizgisi) üzerinden düşmanın kuzey yan ve gerilerine yöneltiseydi düşmanı buynuz (boynuz)undan değil arkasından yakalamak mümkün olacaktı. Bu suretle iki kat üstün olan kuvvetlerimizle düşmanın tam gerisine düşülecek ve Tanenberg hasıl olacaktı"³²⁸.

Belirtmek gerekir ki, III.Ordu Kumandanı'nın haleti ruhiyesinde isteksizlik, çekingenlik, düşmanın kuvvet ve hareketleri hakkında sürekli şüphe ve tereddüt bulunmaktadır ki, bu durum sonuç üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

327 BAKI, "Harp Tarihi Tetkikleri Meydan Muharebeleri", s.868.

328 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.34-35.

Sonuç olarak bu muharebede subayların ve erlerin üstün gayret ve feregatlarına karşın muharebenin sevk ve idaresinde görev alan en üst kademedeki komutanların bir kısmının isteksiz kalmaları ve isabetli kararlar alamamaları sebebiyle, arzulanan sonuç alınamamış ve büyük bir fırsat kaçırılmıştır.

5.3- AZAP MUHAREBESİ

Köprüköy Muharebesi sonrasında Azap Muharebesi'nde karşı karşıya gelecek olan Türk ve Rus kuvvetlerinin 15 Kasım günü itibariyle durumları şöyleydi:

5.3.1-Türk Ordusu'nun Durumu

XI.Kolordu

33.Piyade Tümeni; tümen birlikleri bu gün bulundukları yerlerde kalarak, düşmanın terk ettiği köyleri küçük birliklerle işgal etmiştir. Kesin bir zorunluluk olmadıkça silâh kullanılmamış ve birliklerin tam istirahat etmeleri sağlanmıştır. Çamurlu, Yüzveren, Ardi köylerine birer ikişer bölük gönderilerek tümen asıl kuvvetleriyle Todaveren-Komasor hattında kalmış ve tümen karargâhı Yağan'dan Mindivan'a intikal etmiştir.

34.Piyade Tümeni; tümen 14 Kasım günü kendi insiyatifiyle Horasan-Ardos hattı başına yanaşmıştı. 15 Kasım gününü Haran doğsu Kalender hattında geçirmiş ve tümen karargâhı Haran'a gelmiştir.

18.Piyade Tümeni; 53.Piyade Alayı ile Alakilise güneyinde diğer kıt'alarıyla Geçik-Bedrevans-Masra bölgesinde ve tümen karargâhı Geçik'te kalmıştır.

XI.Kolordu Karargâhı Köprüköy'deydi.

IX.Kolordu;

17.Piyade Tümeni; tümen 15 Kasım günü Ogümü'den hareketle bütün gün yürüyerek aynı gün akşamı Masra'ya gelmiştir.

28.Piyade Tümeni; tümen 15 Kasım akşamına kadar Alakilise ve İlimi bölgesine varmış ve geceyi bu bölgede geçirmiştir.

29.Piyade Tümeni; bu tûmende aynı gün Gerek-Maslahat bölgesine vararak bu bölgeye yerleşmiştir.

IX.Kolordu Karargâhı Tafdiker'deydi.

2.Nizamiye Süvari Tümeni; 15-16 Kasım gecesi Hoşap-Sıçankale bölgesinde bulunuyordu.

İhtiyat Süvari Kolordusu; Işkı-Harçlı bölgesindeydi. Bu kolordunun karşısında bulunan düşman süvarisinin güney kanadı Müşki hizasında bulunuyordu.

2.İhtiyat Süvari Tümeni Kepenek'teydi.

X.Kolordu

Kolordu bu gün yürüyüşe devam etmişti, tümenlerinin durumları şöyleydi:

30.Piyade Tümeni; Bayburt-Erzurum arasında, 3.Piyade Tümeni, Niksar ve 32.Piyade Tümeni de Amasya bölgelerinde bulunuyorlardı.

III.Ordu Karargâhı halen Hasankale'de bulunuyordu. Ordu Kumandanı Başkumandanlık Vekâleti'ne şu kısa raporu göndermişti:

"Durumda bir değişiklik yoktur. Ordu Karargâhı yarın Köprüköy doğusundaki Haran'a gidiyor."

Bu rapor Ordu'nun durumunu aydınlatıcı bir nitelikte olmadığı gibi Ordu'nun ertesi gün yapmayı kararlaştırdığı taarruz dahi bildirilmemişti. Ordu'nun harekâta gösterdiği bu isteksizlik ve ağırlık Başkomutanlık Karargâhı'nı harekete geçirmiş ve bu gün Genelkurmay Karargâhı subaylarıyla, diğer ilgili subaylar Başkomutan Vekili'nin yanında sık sık toplanarak durumu incelemişlerdi³²⁹.

5.3.2-Rus Kafkas Ordusu'nun Durumu

Azerbaycan'dan Eleşkirt Ovası'na kadar olan bölgede IV.Rus Kolordusu (Erivan Müfrezesi) bulunuyordu. Eleşkirt'ten itibaren Tahir-Kalbolas-Velibaba bölgesinde 20.Tümen'in 79.Piyade Alayı'ndan iki tabur, 20.Topçu Tugayı'ndan bir dağ bataryası ile bir Kazak süvari alayından kurulu Albay Kulebyakin (Karaderbent) Müfrezesi bu bölgeyi örtüyordu.

Aras Nehri güneyinde 1.Kafkas Kazak Süvrai Tümeni bulunuyordu. 1.Koban Plaston Tugayı, Kağızman bölgesinden Aras'ın güneyine gelmekteydi.

Aras Nehri kuzeyinde ise Zars-Ardos-Zanzak batısı-Sanamer hattında 1.Kafkas Kolordusu bulunmaktaydı. Bu kolordunun 39.Tümen mevziinin güneyinde ve 20.Tümen'in 80.Alayı ise kuzeyinde idi. 20.Tümen'in diğer birlikleri müfrezeler hâlinde dağılmışlardı.

III.Türkistan Kolordusu'nun yeni kurulmuş olan birliklerinden 4.Türkistan Tugayı Gümrü'den getirilmiş ve 20.Tümen'in kuzeyinde Ordu'nun sağ kanadını korumakla görevlendirilmişti. Ayrıca 14. ve 15.Avcı Alayları Albay Lastoçkin kumandasında olarak önce I.Kafkas Kolordusu gerisinde ihtiyata alınmış ve sonradan bu kolordunun güneyinde muharebeye sokulmuştu.

Kuzeyde Oltu bölgesinde Rus Kafkas Ordusu'nun sağ yanını korumak üzere General Stomin komutasında Oltu Müfrezesi bulunuyordu. Müfreze, 20.Piyade Tümeni'nden bir piyade tugayı, 20.Topçu Alayı'ndan bir topçu taburu, 3.Kazak Süvari Alayı bir istihkâm bölüğü, bir Ermeni taburu ve bir süvari bölüğünden oluşuyordu³³⁰.

Durumunu yukarıda ortaya koyduğumuz III.Ordu, 15 ve 16 Kasım günlerini yapılması düşünülen taarruza hazırlık dönemi olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Bir yandan eksikliklerin tamamlanması yoluna gidilirken diğer yandan da Rus kuvvetleri

329 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.224-225.

330 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.59-60 ve 66.

hakkında bilgi toplamaya gayret etmiştir. İşte tüm bu maksatlarla III.Ordu Kumandanlığı 15 Kasım 1914 günü için Hasankale'den şu emri vermiştir:

"1- Düşman çekilmeye devam ediyor.

2- Durumumuzda değişiklik yoktur. 2.Nizamiye Süvari Tümeni Hoşap-Sıçankale-Maslahat'ta düşmanla teması muhafaza etmektedir.

3- Ordu yarın bulunduğu yerde kalacaktır. Kıt'alar eksikliklerini tamamlayacak, kendilerine çeki düzen vermekle beraber muharebeye hazır bir durumda bulunacaklardır.

4- Takip müfrezeleri emrolunan hattı geçmeyeceklerdir.

5- XI.Kolordu, Karaçufa'dan Horasan'a kadar Aras Nehri'nin geçilmeye müsait olup olmadığını ve hangi sınıfın geçebileceğini keşfettirecektir. Horasan'dan Akkiran'a kadar olan kısmı da ihtiyat Süvari Kolordusu keşfettirecektir.

6- Süvari Kolordusu Aras Nehri'nin güneyinde keşiflere devam edecek düşmanın güney kanadını tayin ve icap ederse Aras'ın kuzeyine geçebilecektir. Velibaba Boğazı'nın tutulması gayet önemlidir. Boğaz işgal edilir edilmez Ordu'ya bilgi verilecektir. 2.Nizamiye Süvari Tümeni Aras Nehri'nin kuzeyinde keşif ve takibe devam edecektir.

7- Köprüköy'e kadar telefon bağlantısı vardır. Köprüköy'den Haran'a kadar XI.Kolordu telefonu uzatacaktır"³³¹.

15 Kasım günü verilen emir gereğince Rus kuvvetleri ile temasa devam eden 2.Nizamiye Süvari Tümeni Komutanı Rus kuvvetleri hakkında saat 10.30'da III.Ordu Kumandanlığı'na özeti aşağıda sunulan şu raporu göndermiştir:

"Üç tabur kadar düşman kuvveti Yukarı Horum'a gitmek üzere Zanzak doğrultusunda yürüyüş hâlinindedir. Bir alay kadar piyade kuvveti de düzlükte açılmış olarak bulunmaktadır. Bir topçu bataryası Horum düzünden Azap-Ardos doğrultusuna ateş etmektedir. Bir piyade taburu kolbaşı ile bu topçuya yakın olarak Zanzak'tan Horum'a yürümektedir.

Sanamer-Hoşap Deresi'nin doğusunda 300 m uzunluğunda bir avcı hendeği, Yukarı Ahalik ile Horum Dağı arasındaki sırtta da 100'er m.lik dört avcı hendeği vardır"³³².

Saat 10.30'da verdiği birinci raporun akabinde 2.Nizamiye Süvari Tümeni Kumandanı Gerek güneyindeki topçu mevziinden saat 14.50'de Rus kuvvetleri hakkında özeti aşağıda verilen ikinci raporu göndermiştir:

"Ardos-Zanzak-Sanamer-Hoşap'tan geçen derenin doğu sırtları ortalama üç km. uzunluğunda, doğudan itibaren Gerek'in dört km. doğusuna ve Hoşap yakınına kadar tahkim edilmiş ve düşman kıt'aları tarafından işgal olunmuştur. Tahkimât,

331 ATASE, K.2950, H.6, F.1-134.

332 ATASE, K.2950, H.6, F.1-141.

Ardos'un doğusundan itibaren 3-3.5 km.lik bitişik gruplar hâlinde ve üst tarafı birer takım veya birer bölüklük parçalar hâlinindedir. Ardos'un doğusundaki tahkimât ortalama bir alaylıktır.

Zanzak-Sanamer arasında bulunan iki sahra bataryası Gerek'in doğu ve batıya yakın sırtlardaki süvari tümenini aralıklı olarak dövmektedir. Diğer bir bataryanın da Ardos doğu sırtlarında olduğu sanılmakta ve ayrıca Horum yakınında da topçu bulunmaktadır.

Stavut'un dört km. batısında bulunan ufak bir düşman birliği 86.Alay tarafından geri atılmıştır"³³³.

Rus kuvvetleri hakkında iki raporla bilgiler ulaştıran 2.Nizamiye Süvari Tümeni Kumandanı Yarbay Yusuf İzzet Ordu'nun taarruzu sırasında Gerek-Gerek Yaylası-Sıçankale üzerinden düşmanın yanına gizli olarak yaklaşma imkânı bulunduğunu bildirerek, tümene bir piyade alayı ile bir dağ bataryasının verilmesini de teklif etmiştir.

Harçlı'da bulunan İhtiyat Süvari Kolordusu'ndan da Rus kuvvetleri hakkında özeti aşağıda sunulan şu rapor alınmıştır:

"Ardı'nın kuzeybatı sırtlarında düşmanın süvari ve piyade kuvveti vardır. Bu bölgede iki bölük kuvvetinde bir avcı hattı görülmüştür. Ardı'dan Müşkû'ye giden yol Rusların elindedir.

Ardı-Yüzveren-Döllek-sırtlarında düşman avcıları görülmüştür. Yüzveren'in kuzeybatı tepelerinde bir alay düşman süvarisi ve iki top bulunmaktadır.

Horasan yönünden başka düşman kuvvetinin geldiği görülmemiştir"³³⁴.

15 Kasım günü sözkonusu raporlarla alınan bilgilere göre; düşmanın asıl mevzii Ardı-Döllek-Yüzveren hattının batı sırtları-Ardos-Hoşap hattının doğusundaydı. Düşman mevziinin sol kanağı Ardı'da ve sağ kanadı Hoşap'ta bulunuyordu. Ayrıca Hoşap'ın batısında ve Gerek güneyinde süvari tümeni karşısında bir kısım kuvveti vardı"³³⁵.

Belirtmek gerekir ki bu bilgiler sonucunda III.Ordu Kumandanı, Rus Kafkas Ordusu'nun artçıları ile Sanamer-Azap-Horasan hattında ve asıl kuvvetiyle de Horum mevziinde yerleştiğini tahmin ediyordu. Halbuki düşmanın asıl kuvveti Sanamer-Horasan hattında idi. Köprüköy Muharebesi'nde olduğu gibi düşmanın kuzey kanadı hakkındaki bilgi de tahmine dayanıyordu"³³⁶.

Eksik bilgi ve yanlış tahminlere sahip olan III.Ordu Kumandanı 16 Kasım 1914 günü yapılacak harekât için 15 Kasım 1914 günü saat 21.30'da Hasankale'den şu emri vermiştir:

333 ATASE, K.2950, H.6, F.1-141,142.

334 ATASE, K.2950, H.6, F.1-144.

335 ATASE, K.2950, H.6, F.1-147.

336 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.128.

"1- Düşmanın Horum Dağı civarında bir savunma mevzii hazırlamakta olduğu anlaşıyor.

2- Ordu Velibaba batısındaki sırt-Horasan-Zanzak-Gerek-Gerek Yaylası hattına ilerleyecektir. Öğleden evvel saat 10.30'da piyadenin en ileri kademeleri bu hatta bulunacaktır.

3- Kolorduların istifade edeceği yollar:

XI.Kolordu; Köprüköy-Azap-Ardos ve güneyindeki yollar, IX.Kolordu; Haran-Sanamer yolu ve daha kuzeydeki yollar, aynı yol üzerinde iki tümenin birbiri arkasından yürümemesine dikkat olunacak.

4- Keşif görevleri:

2.Nizamiye Süvari Tümeni; düşmanın kuzey kanadında ve Keçesor-Kötek doğrultusunda, IX.Kolordu; Yukarı Ahalik-Keçesor cephesinde, XI.Kolordu; Yukarı Ahalik-Velibaba Cephesinde, Süvari Kolordusu; Tahir doğrultusunda ve düşmanın güney kanadı ve gerisine doğru keşif yaptıracaktır. Özellikle düşmanın işgal ettiği mevziin ileri mevzi mi yoksa asıl mevzii mi olduğu, bundan başka mevziin ne kadar kuvvetle tutulduğunu, kanatlarının, ihtiyatlarının kuvvetini ve yerlerini bilmek isterim.

5- Köprüköy'den Haran'a telefon hatta uzatılmaktadır.Kolordu Komutanlıkları yerlerini kendi malzemeleriyle Haran'a bağlayacaklardır.

6- Ben saat 07.30'da Hasankale'den hareketle Köprüköy üzerinden Haran'a gideceğim"³³⁷.

16 Kasım günü için 15 Kasım günü saat 21.30'da verilen ordu emrini alan XI.Kolordu Kumandanı 15 Kasım 1914 saat 23.45'te kendi emrini birliklerine bildirirken, IX.Kolordu Kumandanı da 16 Kasım 1914 günü saat 00.35'te Tafdiker'den emrini birliklerine tamim etmişti. Ancak, III.Ordu Kumandanlığı 16 Kasım günü saat 07.45'te yani birinci emre göre Hasankale'den ayrılması gereken vakitten sonra Hasankale'den ikinci emri vermiştir. İkinci emir şöyledir:

"1- Düşman mevzii Ardos'un üç kilometre doğusundan başlayarak, Zanzak doğusundan Gerek'in dört km. doğusuna kadar uzamaktadır. Kuvveti ortalama üç piyade alayı ve dört batarya tahmin olunmaktadır. Bir bataryası Ardos'un doğusunda, iki bataryası Sanamer doğusunda ve bir bataryası Horum civarında olduğu keşfolunmuştur.

2- III.Ordu Gençğa Çiftliği kuzeyindeki tepe-Horum Dağı-Gerek Dağı hattına ilerleyerek tesadüf edeceği düşmana şiddetle taarruz edecektir. her iki kolordunun taarruz bölgeleri arasındaki ara hattı Ardos-Yukarı Horum yoludur.

2.Nizamiye Süvari Tümeni, keşif görevlerine devam etmekle beraber düşmanın kuzey yan ve gerilerine baskı yapacaktır.

Süvari Kolordusu, Aras Nehri'nin kuzeyindeki düşmanın güney yan ve gerilerini ve Aras'ın güneyinden ilerleyecek düşman kuvvetlerini keşfedecek ve 33.Tümen'le birlikte Ordu'nun sağ yanını Velibaba-Tahir yönüne karşı koruyacaktır.

3- Telefon hattı Çakmak'tan Haran'a yapılmaktadır.

4- Ordu Karargâhı Köprüköy'den Haran'a gitmektedir³³⁸.

Sözkonusu ikinci emir birliklerin birinci emre göre harekete başlamış olmalarından dolayı uygulanmamıştır.

Hazırlanmış olan bir mevziye taarruz için esaslı hazırlığa ve keşfe ihtiyaç varken³³⁹, bunlar yapılmadığı gibi, tümenlerin taarruz edeceği Azap doğu sırtları-Zanzak batı sırtları-doğu sırtları hattı Rusların dört piyade alayı ile dört bataryası tarafından işgal olunmuştu. Bu hattı Ruslar oldukça tahkim etmişlerdi.

Ayrıca III.Ordu Kumandanlığı tarafından bu gün için verilmiş olan taarruz emrinin birinci ve ikinci maddelerinde, düşman savunma mevzii daha geride gösterilmiş ve taarruz hedefleri buna göre verilmiştir. Bu nedenle tümenler beklemedikleri bir anda, düşmanın şiddetli direnişleriyle karşılaştıklarından bocalamışlar ve bir hayli kayıp vermişlerdir.

Nitekim, uzun bir yürüyüşle düşmana yanaşarak Azap sırtlarına taarruza geçen XI.Kolordu'nun 34 ve 18.Tümenleri, 39.Rus Tümeni'nin iki alay tarafından durdurulmuş ve ağır kayıplarla geri atılmıştır. IX.Kolordu Alakilise-Gerek hattının doğusunda düşmanla teması sağlayarak, XI.Kolordu'nun yanaşmasını beklemiş ve yalnız topçusuyla düşman mevziilerini dövmekle yetinmiştir³⁴⁰.

Bu gün III.Ordu ilk hedef olarak Horasan-Ekrek Yaylası hattını seçmiş ise de bunda başarılı olamamıştır. 16 Kasım günü Hopa Hudut Taburu ve Ali Rıza Bey çeteleri hududu geçerek Borçka'ya doğru ilerlemişlerdir³⁴¹.

16 Kasım 1914 günü istenilen hedeflere varamayan III.Ordu, 17 Kasım günü için taarruza devam kararı ile birlikte III.Ordu Kumandanı tarafından 16 Kasım günü saat 21.00'de verilen şu emri almıştır:

"1- Düşman Gerek'in doğu, Sanamer'in batı ve Azap'ın doğusundaki sırtları işgal etmiştir. Son bilgilere göre Horum henüz düşman tarafından işgal edilmemiştir.

2- XI.Kolordu Azap'ın doğusundaki sırtlarda, IX.Kolordu Mollamelik-Sanamer arasında bulunmakta ve 17.Tümen Azap ile Mollamelik arasında alınmaktadır.

338 ATASE, K.2812, D.31, F.2-7; ATASE, K.2950, H.6, F.1-147,148.

339 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.128.

340 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.230-231.

341 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.41.

3- III.Ordu aşağıdaki gibi taarruza devam edecektir. XI.Kolordu sol kanadıyla Azap-Zanzak-Kötek doğrultusunda ilerleyecek, IX.Kolordu iki tümeniyle bu istikamet boyunca XI.Kolordu'yla birlikte taarruz edecek ve bir tümeniyle de düşmanın Horum Dağı civarında bulunan kuzey kanadını kuşatacaktır. Düşmanın geri çekilmesi hâlinde bu tümen geri çekilme yollarını kesmek üzere Kötek doğrultusunda ilerleyecektir.

XI.Kolordu 33.Tümen'den bu tümen karşısındaki düşmanı durduracak ve Ordu'nun sağ kanadını koruyacak yeterlilikte bir kuvveti Aras Nehri güneyinde bıraktıktan sonra kalan kuvvetiyle Aras Nehri güneyinde bıraktıktan sonra kalan kuvvetiyle Aras Nehri kuzeyinden taarruza devam edecektir.

2- Nizamiye Süvari Tümeni, düşmanın kuzey ve yan gerilerini keşfedecek ve düşmanın Kötek doğrultusunda geri çekilmesi halinde buna engel olacak veya durduracaktır.

İhtiyat Süvari Kolordusu asıl görevine devam edecektir. Yani Aras'ın kuzeyindeki düşmanın güney yan ve gerilerini Aras'ın güneyinden ilerleyecek düşman kuvvetlerini keşif ve 33.Tümen'den Aras Nehri güneyinde kalacak kuvvetlerle birlikte Ordu'nun sağ yanını koruyacaktır.

4- Taarruza saat 08.00'de başlanacaktır. Yalnız 33.Tümen'le IX.Kolordu'nun kuşatma ile görevlendirilen tümeni buna göre daha önceden hareket edeceklerdir.

5- Ordu Karargâhı saat 07.00'ye kadar Haran'da kalacak ve sonra Kalender'in güneyindeki sırta gidecektir"³⁴².

Sözkonusu emirle ortaya konan taarruz planının esası, düşmanı cepheden zorlarken iki kanadından kuşatarak yok etmeye çalışmaktır. Bu kesin sonuç alıcı klâsik bir taarruz şekli olmakla birlikte III.Ordu Kumandanlığı'nın şu hususları dikkate almadığı görülmektedir:

Rus 1.Koban Plaston Tugayı, bütün kuvvetiyle 1.Kazak Süvari Tümeni'ni takviye etmiş ve 33.Tümen'e taarruza başlamış bulunuyordu. Bu durumda 33.Tümen'in Aras Nehri kuzeyine geçebileceği şüpheliydi.

Keçesor'a kadar uzatılmış olan Rus kuzey kanadını kuşatma görevini alan 29.Tümen bölgeye nakline başlamış olan II.Türkistan Kolordusu'na cepheden taarruz etmek zorunda kalacaktı. III.Ordu Kumandanlığı, düşmanın kuvveti, işgal ettiği savunma mevziinin yeri ve kanatları hakkında iyi bir keşif ve doğru bir değerlendirme yapamamıştı.

Taarruzda belirli bir ağırlık merkezi yoktu. Tümenlere hemen hemen eşit genişlikte taarruz şeritleri verilmiş ve gereğinde kullanılmak üzere Ordu'nun elinde bir ihtiyat kuvveti bırakılmamıştı³⁴³.

342 ATASE, K.2950, D..31, F.2-9.

343 Genelkurmay,.....3ncü Ordu Harekâtı, s.224-225.

Verilen emir ve alınan tertiplerle mühim bir başarı elde etmek imkânının olmadığı 17 Kasım günü, III.Ordu iki koldan taarruza devam etmiş ve XI.Kolordu Aras Nehri kuzeyinde bulunan düşman mevziinin üç kilometrelik bir kısmına, Azap doğu ve kuzey sırtlarına (Zeki Bey Tepesi), girmeye muvaffak olmuştur. Gece baskın yapılması gerekirken yapılmamış, açık arazide bir taarruz çok kanlı olmuştur. Bu kolordu Aras güneyindeki 33.Tümeni de, Aras'ı geçirerek, kuzeyde kullanmak istiyordu. Hatta bir buçuk tabur Horasan civarından Aras'ı geçmiş ve Rusların gerilerine sarkmıştı. Fakat bu kuvvetlere yeni gelen 1.Plâston Livası taarruz ederek geri atmıştı. Aras'ı geçenlerde geri alınmış ve bu tümen Yüzveren'e geri çekildi. Tümeden firar eden 30 kadar Ermeni efradı Ruslara iltica ile vaziyeti anlattıklarından Rusların bu hareketi yapmalarını sağlamışlardı. Bu Plâston livası bundan sonra kısmen Aras kuzeyine geçerek 18.Tümen öncülerini de geri atmağa muvaffak oldu ise de mevzi önünde durduruldu.

IX.Kolordu 29.Tümeni'yle düşmanın kuzeyini kuşatacaktı. Düşman cephesini Türkistan Livası'yla uzuttağından Sanameri almağa muvaffak olamadı. Fakat Rusların tekrarlanan karşı taarruzlarını kanlı bir surette püskürtmüştür. 2.Nizamiye Süvari Tümeni piyade ile takviye olunarak bir livasını Ağvıran-Keçesor hattına sürmüş, fakat Ruslar Kötek'e kadar uzanan bu tazyik karşısında Türkistan Livasıyla (14., 15., alaylar) mukabil taarruza geçerek Zivin'e sokulan Türk kuvvetlerini Hoşap'a sürmüşlerdi³⁴⁴.

KöprükÖy Muharebesi sonrasında Rus kuvvetlerini takip etmeyerek adeta onları rahatlatan III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, 17 Kasım günü verdiği taarruz emri sonucu III.Ordu'nun kuvvetli bir Rus mevziine çatıldığını anlamış ve hazırlanmış bir mevziye taarruz etmek için iyi hazırlanmak, noksanlıkları gidermek ve Rus kuvvetleri hakkında yapılacak keşiflerle daha ayrıntılı ve doğru bilgiler edinmek gibi sebeplerle 18 Kasım 1914 günü saat 03.30'da Horasan'dan özetini sunacağımız şu emri vermiştir:

"1- Azap doğusundaki sırtlar Ordumuz tarafından hücumla ele geçirilmiştir. Düşmanın sağ kanadı dün akşam kuvvetli bir mevzii alan Horum'da bulunuyordu. Aras'ın güneyinde Müşki sırtları düşman tarafından işgal edilmiştir.

2- III.Ordu kıt'aları ele geçirdikleri mevzileri ve hakim sırtları tahkim edecektir.

IX.Kolordu cephesini daha geniş ve tehlikeli buluyorsa sol kanadını Gerek'in batısına alabilir. Karagöbek Müfrezesi'ne (84.Piyade Alayı ve emrindeki dağ topçu taburu)Aras'ın sağ kıyısındaki 33.Tümeni takviye etmesi emredilmiştir. Bu alay KöprükÖy'e gelmiştir.

XI.Kolordu, Ordu'nun sağ kanadını Aras'ın güneyinden koruyacaktır. Cephane noksanı ikmal ve kıt'alar tanzim edilecektir. Cephane ikmalı yapılır yapılmaz derhal Ordu'ya bilgi verilecektir.

3- Nizamiye Süvari Tümeni ve İhtiyat Süvari Kolordusu eski görevlerine devam edecekler ve Ordu'nun kanatlarını koruyacaklardır.

4- Ordu Karargâhı saat 08.00'e kadar Haran'da kalacak ve bundan sonra dün bulunduğu Kalender güneyindeki sırta gidecektir. IX.Kolordu bulunduğu yeri bu sırta telefonla bağlayacaktır.

5- Bu emri IX.Kolordu, 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne XI.Kolordu da İhtiyat Süvari Kolordusu'na ulaştıracaktır³⁴⁵.

III.Ordu, Azap Muharebelerinin ilk günlerinde güçlü Rus mevzileri karşısında mühim bir başarı elde edemediği dönemde Başkumandanlık Vekâleti nezdinde Köprüköy Muharebesi sonunda kısmen mevcut olan kredisini tüketmeye devam ederken, Başkumandanlık Vekâleti de III.Ordu'ya yardım meselesini yeniden gündeme alarak Batum'a çıkarma yapılması düşüncesini uygulamaya koymanın yollarını arıyordu. Özellikle X.Kolordu'nun III.Ordu emrine verilmesi sonrasında, III.Ordu'nun Kars doğrultusunda ilerleyerek kesin bir başarı elde edebilmesi için, Kafkas Harekâtı'nın denizden de takviye edilmesi ve bunun için de önce Batum'un ele geçirilmesi hem Başkumandanlık Vekâleti hem de müttefik Alman Genelkurmay Başkanlığı tarafından gerekli görüldüğünden I.Ordu'dan bir piyade tümeninin hazırlanarak deniz yoluyla Batum'a çıkarılması ile ilgili olarak sözkonusu istekle alakalı emir I.Ordu'ya ve Donanma Komutanlığı'na bildirilmiştir ki, emir şöyledir:

"Batum'un zaptının III.Ordu harekâtı için pek büyük bir önemi vardır. I.Ordu yaklaşık bir piyade tümeni kadar bir kuvveti denizden göndererek Batum'u zaptedecektir. Bunun için gerekli hazırlıklar yapılmalıdır. Bununla beraber harekâta 14 günden evvel başlanamaz. Harekâtın başlama zamanı Başkumandanlık Vekâleti'nden bildirilecektir. Donanma bu harekâtı koruyacaktır. Gereken emirler Başkumandanlık'tan bildirilecektir"³⁴⁶.

Başkumandanlık Vekâleti'nin tasavvurdan öteye geçmeyen Batum'a çıkarma yapma düşüncesinin tartışıldığı günlerde III.Ordu, cephede Azap civarında Ruslarla mücadelesine devam etmekte idi ki, 18 Kasım günü için verilen mezkûr emirle taarruzdan ziyade mevzilerinin güçlendirilmesi yolunu tercih etmiş ise de, Rus taarruzundan kendini kurtaramamıştır. Ruslar, IX. ve XI.Kolorduların açık kanatlarına kısmî taarruzlar yapmışlar ve özellikle etkili topçu ateşleriyle Türk birliklerine bazı kayıplar verdirmişlerdir.

345 ATASE, K.2812, D.357, F.2-11.

346 ATASE, K.4, H.10, F.1-77.

Öğleye kadar elde edilen bilgilerden III.Ordu karşısında bulunan Rus kuvvetlerinin, tahmin olunandan fazla olduğu anlaşılmıştır. Ruslar devamlı takviye alarak, mevzilerini tahkim etmekte ve özellikle Zars-Ardos hattının doğusundaki sırtlarda bulunan mevzilerine önem vermekteydiler³⁴⁷.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında yeni bir durum değerlendirmesi yapan III.Ordu Kumandanı 18 Kasım günü için ikinci emrini saat 11.40'da vermiştir. Bu emir şöyle idi:

"1- Düşman Ardos-Zanzak-Sanamer-Haşap hattı doğusundadır.

2- XI.Kolordu; Ardos'un güneyindeki sırtlarda, sol kanadıyla Ardos'ta, IX.Kolordu; Ardos kuzeybatı sırtları-Zanzak batısı-Hoşap hattındadır.

3- İki kolordunun ana hattı şimdiye kadar olduğu gibi Azap-Zanzak hattıdır. Her iki kolordu birbirleriyle irtibat yapmaya mecburdur. 17.Piyade Tümeni'nin kolordu arasındaki irtibat daha iyi yapılabilecek ve IX.Kolordu Cephesi biraz daha daralacaktır. 17.Piyade Tümeni karşısında fazla kuvvet yoksa, XI.Kolordu ile irtibat yaparak 17.Piyade Tümeni , adı geçen hatta kadar sürülmelidir.

4- III.Ordu'nun bu günkü görevi, bulunduğu hatta kalarak ele geçirilen mevzileri tahkim etmektir. Yalnız XI.Kolordu Cephesi'nde düşman geri çekilmişse daha ilerleyebilir"³⁴⁸.

Bahsettiğimiz iki emirin verildiği 18 Kasım günü cephede, Rus kuvvetleri IX.Kolordu'nun sol yanına taarruza başlarken, 29.Tümen'in yanına da şiddetli topçu ateşi ile Türkistan Livası hücum etmiştir. 86.Alay kahramanca mukavemetle düşmanı püskürtmüş, bütün cephede topçu muharebesi devam ederken, Rus taarruzları tard olunmuştur. Aras'ın güneyinde 33.Tümen'in karşı taarruzu üzerine Plâstonlar Aras'ın güneyine geçmeğe mecbur olmuşlardır. 18.Tümen'in vaziyeti sağlamlaşmış, fakat daha evvel bahsettiğimiz sebepler ve İd mıntıkasından Rusların faaliyeti hakkında alınan abartmalı raporlardan dolayı III.Ordu Kumandanı, Ordu'nun sol kolunu biraz geriye alarak ikinci emirde görüldüğü üzere taarruzdan kaçınmaya başlamıştır. III.Ordu Kumandanı, aynı zamanda Ordu'nun durumunu iyice sağlamlaştırmak için X.Kolordu'nun Köprüköy-Horasan istikametinde ilerleyen 30.Tümeni'ne Ordu'nun kuzey yanını koruma görevini vermek suretiyle ele geçirilen mevzilerde tutunmaya çalışmaya başlamıştır³⁴⁹. Böylece 18 Kasım cephede önemli bir hadisenin yaşanmadığı bir gün olmuştur, diyebiliriz.

III.Ordu Kumandanlığı, 18 Kasım gününü yukarıda izah ettiğimiz şekilde geçirmiş ve aldığı bilgileri de değerlendirerek 19 Kasım günü için 18 Kasım gecesi 21.40'da Horum'dan özetini sunacağımız şu emri vermiştir:

347 Genelkurmay,.....3ncü Ordu Harekâtı, s.264.

348 ATASE, K.2912, D..357, F.2-12.

349 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.37-38.

"1- Düşmanın durumunda bir değişiklik yoktur. Yalnız Narman civarında düşmanın bir alay kadar süvarisi, sekiz topu, makineli tüfeği ve kuvveti bildirilmeyen piyadesinin bulunduğu ve bazı kuvvetlerinin Liskav doğrultusunda ilerlediği 4.Sınır Taburu Komutanlığı'ndan bildirilmiştir.

2- Ordu'nun durumunda değişiklik yoktur.

3- Kıt'alar bulundukları mevzileri tahkim edecek ve tahkimâtı devamlı olarak kuvvetlendirecektir.

4- IX.Kolordu, 17 ve 18.Piyade Tümenleri arasındaki boşluğa düşman tarafından yapılacak taarruzu, Mollamelik civarına mevzilendireceği kuvvetli topçusuyla geri atabilir.

IX.Kolordu'nun sol kanadı Mollamelik civarındaki sırtlara 19-20 Kasım gecesi alınacağından, daha gündüzden takip olunacak yolların ve işgal edilecek mevzilerin keşfi, ağırlıkların cephane kollarının ve nakliye katarlarının uygun yerlere aldırılması lâzımdır.

IX.Kolordu, Narman doğrultusunda keşif ve gözetleme yaptıracak ve bu doğrultudan ilerlediği bildirilen düşman kuvvetinin takip ettiği yönü belirleyecektir.

5- XI.Kolordu Aras'ın sağ kıyısında yalnız 33.Tümen'le Ordu'nun sağ kanadını koruyabileceğine inanıyorsa, 84.Piyade Alayı'yla dağ topçu taburunu sol kanadına alması uygundur.

6- 2.Nizamiye Süvari Tümeni düşmanın kuzey yanında keşfe devam edecek ve ihtiyat Süvari Kolordusu Aras'ın kuzeyinde bulunan düşmanın güney yanılla, Aras'ın güneyindeki bütün kuvvetlerini keşfettirecektir.

7- Ben 19 Kasım saat 07.00'de Kalender güneyine gideceğim"³⁵⁰.

19 Kasım günü için verilen Ordu emrinden de anlaşılacağı üzere III.Ordu Kumandanı, IX.Kolordu Cephesi'nin solundaki 28 ve 29.Tümenleri cepheyi biraz daha daraltmak üzere gece Alâkilise-Stavut bölgesine çekerken, bütün kuvvetleri savunmaya dönük ve Rusları keşfe yönelik bir faaliyetle vazifelendirmiştir.

Buna rağmen 19 Kasım günü cephede kuzeyde çekilme hareketi yapılırken, Aras Nehri güneyinde 33.Tümen kendi teşebbüsüyle Rusların Kırık-Cicegrek batısındaki süvari tümeniyle Plaston taburuna taarruz ederek akşama kadar sözkonusu hatta varabilmişti.

III.Ordu Kumandanı'nın Ordu'nun yanları hakkındaki endişesinin hâlâ devam etmesi bu gün de Narman bölgesinden alınan mübalâğalı haberlerin gelmesi bu endişeyi artırmış ve cephe güneyinin emniyeti için 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin de Aras'ın güneyine geçirilmesine karar vermiştir³⁵¹.

350 ATASE, K.2812, D.31, F.2-14.

351 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.132.

Cephede önemli bir hadisenin olmadığı ve hatta 33.Tümen'in kendi teşebbüsüyle giriştiği taarruzun dışında sessizliğin hakim olduğu bir gün yaşanmıştır ki, Başkumandanlık Vekâleti'nin ısrarlı istek ve emirlerine rağmen Rusları yenilgiye uğratmak ve bir kısım kuvvetlerini ezmek daha mümkün iken bunu başaramamış, çekilmek zorunda kalan Rus kuvvetlerinin takibini bile sağlayamamış, netice itibariyle Rusları yenilgiye uğratmak imkânını kısmen de olsa yitirmiş, taarruz inisiyatifini Ruslara bırakarak, tamamen savunmaya dönmüş olan III.Ordu Kumandanı daha önce işaret ettiğimiz üzere Başkumandanlık Vekâleti'ne yanıltıcı bir mahiyet taşıyan şu raporu göndermiştir.

"Ruslar şimdiye kadar karşımızda bulundukları bütün kuvvetleriyle Azap-Zanzak-Hoşap hattında mevzi almıştır. III.Ordu bu hatta iki günden beri taarruz etmektedir. Kuvvetli olan bu mevziin Azap doğusundaki tepeleri Allah'ın yardımıyla alınmıştır. Muharebe henüz bitmemiştir. Neticeyi bilahare arz edeceğim".

III.Ordu ve cephe hakkında hiç bir ayrıntılı bilginin bulunmadığı ve hatta savunma yapmaya başlamış bir orduyu taarruz ediyor şeklinde gösteren bu rapora Başkumandanlık Vekâleti şu cevabı vermiştir:

"Cesur ve Fedakâr III.Ordu'yu ve bu Ordu'nun kahraman komutanını birbiri arkasına gösterdikleri fedakârlıklardan dolayı kutlarım. Bu harbin özel işaretini taşıyan altın liyakat madalyasıyla Padişah tarafından taltif edilmeniz kararlaştırılmıştır. 83.Piyade Alayı'nın sancağına da nişan verilecektir. Tarafınızdan kahramanlıkları görülen subay ve erlere hemen verilmek üzere, Padişah tarafından liyakat madalyaları gönderilmektedir. Bu kez etkili bir kuşatma hareketiyle, düşmanın bir daha kolaylıkla karşı koyamayacak derecede yenileceğini umarım. Allah yardımcınız olsun"³⁵².

Başkumandanlık Vekâleti, III.Ordu Kumandanlığı'nın gönderdiği ayrıntıdan mahrum, kaçamaklı ve hatta yanıltıcı mahiyette olan bazı raporlardan doğru bilgi elde edemediği gibi tatmin de olamamıştı. Buna rağmen Ruslarla karşı karşıya bulunan III.Ordu'nun yapması gereken hareketleri henüz yapamadığının bilincinde olarak harp açısından son derece önemli olan motivasyonu sağlamak gayesi taşıyan ve taltif edici, okşayıcı ifadelerle dolu olan sözkonusu cevabı yazıyı göndermiş olan Başkumandanlık Vekâleti Rusların kesin bir şekilde mağlup edilmesi beklentisini vurgulamayı da ihmal etmemiştir.

Bu cevabı yazısıyla III.Ordu'yu manen destekleyen Başkumandanlık Vekâleti, III.Ordu'ya yardım etmek üzere Hopa ve Batum'a asker çıkarmak düşüncesini kuvvetlendirerek böyle bir hareket için Harbiye Nezareti'ne sunulmak üzere Başkumandanlık Vekâleti Harekât Şubesi'nce bir harekât layihası hazırlamıştı. Bu layiha ana hatları itibariyle şöyleydi:

352 ATASE, K.4, H.10, F.1-81.

"III.Ordu, Köprüköy Muharebesi'nde, Rus Kafkas Ordusu'na üstünlüğünü kanıtlamıştır. Köprüköy Muharebesi'ne 18, 34, 29 ve 28.Piyade Tümenleri katılmış, 33,37 ve 17.Piyade Tümenleri bazı sebeplerle katılmamamışlardır. Bu kuvvetlerle birlikte III.Ordu'nun Azap Muharebesi'ni de kazanacağına şüphe yoktur.

Azap Muharebesi, iyi bir kuşatma hareketiyle kazanılırsa Kars yolu açılmış olacaktır. Çekilen Rus kuvvetleri Kars Müstahkem Mevzii'nde toplanacağından ve III.Ordu'nun elinde de yeteri kadar top bulunmadığından Kars'ın zorlanarak lüzumsuz kayıplar vermesi uygun değildir. Bu sebeple Erzurum bölgesine gelecek X.Kolordu Oltu doğrultusunda gönderilerek, öncelikle Ardahan alınmalı ve bundan sonra kolordunun bir kısım kuvvetleri Bastum doğrultusuna yöneltilmelidir. Batum'da 23.000 mevcutlu bir Rus İhtiyat Tümeni bulunduğundan, bir müstahkem mevziin bir tümenle alınması zordur. Burası ancak üç tümenle yapılacak bir harekâtla alınabilir.

Şöyle ki, III.Ordu'dan bir tümenin Çoruh Vadisi boyunca ilerlemesi ve I.Ordu tarafından hazırlanacak ve deniz yoluyla taşınacak iki tümenden birinin Hopa bölgesine, diğerinin Batum kuzeyine çıkarılması gerekir. X.Kolordu'nun bir tümeni de Batum'a doğru ilerleyerek bu harekâta yardım edebilir.

Batum'un alınması, askerî ve siyasî faydalardan başka, Ardahan ve güneyinde bulunacak III.Ordu'nun lojistik hizmetleri yönünden de çok yararlı olur. Batum'dan sonra Kars'ın alınması düşünülebilir. I.Ordu tarafından hazırlanacak tümenlerden biri dağ kuruluşunda olmalı ve buna göre donatılmalıdır.

X.Kolordu bir aydan evvel Ardahan yakınlarına gelemeyeceğine göre, Batum bölgesine deniz yoluyla gönderilecek tümenlerin bu tarihten evvel gönderilmemesi lâzımdır. Bu süre için Karadeniz'de deniz üstünlüğünün kazanılmasına çalışılmalıdır"³⁵³.

Zikrettiğimiz layihadan da anlaşılacağı üzere Başkumandanlık Vekâleti III.Ordu hakkında yeterli bilgilere sahip değildi. Çünkü yeterli bilgi Başkumandanlık Vekâleti'ne ulaştırılamamıştı. Şimdiye kadar yapılan muharebelerde birlikler kırılmış ve oldukça hırpalanmışlardı. X.Kolordu'nun kol sonu Tokat dolaylarında bulunuyordu. Bir aydan evvel toplanma olanağı yoktu. Bu kolorduyu parça parça muharebeye sokmak da yararlı değildi. Etkili bir kuşatma hareketiyle Azap Muharebesi'nin kazanılması ve Kars yolunun açılması, X.Kolordu'nun tamamının gelişinden sonra yapılabilirdi. Bu da zamana bağlıydı³⁵⁴. Bütün bu şartlar meydana getirilmiş olsa Batum'a sözkonusu dönemde çıkarma yapmak Karadeniz'de deniz üstünlüğünü gerektirmekte idi ki, bu üstünlük henüz sağlanamadığı gibi kısa bir sürede de sağlanamazdı.

353 ATASE, K.4, H.10, F.1-80.

354 Genelkurmay,.....3ncü Ordu Harekâtı, s.281.

Nitekim, Karadeniz'de deniz üstünlüğünün sağlanamamış olması ve boğazlar civarındaki Türk yığınağı ve boğazlar üzerinde karşı güçlerin tasavvurları dikkate alınarak Batum'a asker çıkarma plânına karşı çıkılmış ve diğer aşamalara geçiş mümkün olmamıştır.

Belirtmek gerekir ki muharebenin beklenenden uzun sürmesi, cephanenin iktisatlı kullanılmaması, ulaştırma imkânlarının iyi değerlendirilmemesi sonucu cephane sıkıntısı baş göstermiştir ki, bunun üzerine III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa bu gün bu konu ile ilgili olarak özetini sunacağımız şu emri yayınlamıştır:

"1- Lüzumsuz ve maksatsız olarak cephane ve özellikle topçu cephanesi sarfedilmektedir. Topçu ateşe ancak piyadenin taarruzunu desteklemek, düşman piyadesinin taarruzunu püskürtmek veya olağan bir etki, umulan hedeflere karşı yapılacaktır. Düşman topçusu ateş açtığı zamanlarda, her zaman karşılık vermek lüzumlu değildir. Böyle duraklama ve hazırlık günlerinde, iktisat edilecek kuvvet ve cephane, sonradan yapılacak muharebelerde pek yararlı olabilir.

2- Lüzumsuz yere düşmana görünerek kayıplar verilmektedir. Bunun için hiçbir er ve hiçbir atlı kendisini gösterecek surette hareket etmeyecektir. Mevzilerde bulunan erlerden yalnız gözcüler ileri araziye gözetmeli ve diğerleri gizli olarak kalmalıdır.

3- Mevziler boy çukuru düzeyinde tahkim olunmalıdır.

4- İhtiyatlar ve ağırlıklar kesin olarak toplu bulunmamalı ve grup grup yerleştirilmelidir.

5- Topçular görmeyerek atış yapacak surette yerleşmeli ve bu durumda dahi batarya mevzileri tahkim edilmelidir. Mevziini açıklayan bataryalar, karanlıktan veya araziden faydalanarak mevzi değiştirmelidirler.

6- Cephane ikmalinin düzenlenmesi kolordu topçu kumandanlarına, hareketi düzenlemek de bunlara aittir. Dolu kollar hiçbir zaman bekletilmeyecek ve her kolordu kendisi için Köprüköy batısında küçük bir depo teşkil edecektir"³⁵⁵.

Mevcut cephanenin iktisatlı kullanımı için sözkonusu emri veren III.Ordu Kumandanlığı bu gün kendisine ulaşan keşif raporlarını değerlendirerek şu sonuca varmıştı:

Rusların kuzey kanadında henüz kullanılmamış yeni kuvvetleri vardır. Narman bölgesinde de önemli Rus kuvvetleri bulunmaktadır. Bu bölgedeki Rus kuvvetleri esas Rus cephesine yardım için Şekerli-Koçkans-Gerek doğrultusunda Ordu'nun gerisine ilerleyebilirler. Her iki durumda III.Ordu için çok tehlikeli olur. Bu durumda Ordu'nun aldığı karar yerindedir. Narman bölgesinde bulunan Rus kuvvetlerinin ilerleme istikametini öğrenmek Ordu için çok önemlidir.

Bütün bu görüşlerden anlaşılacağı üzere, III.Ordu Kumandanlığı Ordu'nun kuzey kanadındaki Rus kuvvetlerini çok fazla önemsemekte ve bu kuvvetlerin muhtemel hareket tarzlarını da tehlikeli görmekteydi. Şimdiye dek alınan bilgilerden II.Türkistan Kolordusu'nun üç alaylı 4.Tugayı'nın, Rus Ordusu'nun kuzey kanadına geldiği bu tugayın bir alayının da Rus cephesinin güneyine gönderildiği sanılıyordu. Narman bölgesinde bulunan Stomin Müfrezesi yeni bir takviye almamıştı. Bu müfreze Narman bölgesinde kalarak mevziî hareketlerle görevini yapmaya çalışıyordu. Esas cephedeki Rus kuvvetleri de devamlı olarak tahkimatla uğraştıklarından, büyük ölçüde bir taarruz beklenemezdi.

Cephede iki tarafında tahkimata yöneldiği bu gün Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri Ruslara yaptıkları saldırılarda 4 subay, 63 er esir almışlar ve bazı köy ve kasabaları ele geçirmişlerdi³⁵⁶.

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz 19 Kasım günü Ordu Kumandanı saat 22.30'da Haran'dan 20 Kasım 1914 günü için özetini sunacağımız şu emri vermiştir:

"1- Düşmanın durumunda bir değişiklik yoktur.

2- IX.Kolordu Ardos-Azap yolunun kuzeyinde ve Ardos-Alâkilise Deresi'nin batısında, XI.Kolordu eski durumundadır.

3- Tahkimata devam olunacaktır.

4- 2.Nizamiye Süvari Tümeni Haran üzerinden gizli olarak Aras'ın güneyine ve Ordu'nun sağ kanadına geçecek 33. Tümen ve İhtiyat Süvari Kolordusu'yla beraber Ordu'nun sağ kanadını koruyacaktır. Ordu'nun kuzey kanadında keşifler yapmak için yarım süvari alayı bırakılacaktır.

5- Haberler, hem Kalender'in güneyindeki gözetleme yerine ve hem de Haran'a gönderilecektir.

6- Bu emir, IX.Kolordu Kumandanlığı tarafından 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne ve XI.Kolordu Kumandanlığı tarafından da İhtiyat Süvari Kolordusu'na bildirilecektir"³⁵⁷.

Tamamiyle savunmaya dönük olan sözkonusu emrin uygulama günü 20 Kasım'da Aras'ın güneyinde 33.Tümen'e Plâstonların taarruzu; tümenin mukavemeti ve Aras'ın kuzeyinde 18.Tümen topçularının yandan ateşleri sayesinde püskürtülmüş ve Ruslar muharebe yerinde 300 telefât ile bir çok tüfek bırakarak Müşki-Kırık hattına çekilmişlerdir³⁵⁸.

Bu gün cephede değindiğimiz hadiselerin dışında pek önemli fiilî bir durum meydana gelmemiş ise de Başkumandanlık Vekâleti'yle III.Ordu Kumandanlığı arasında çok önemli yazışmalar olmuştur ki bu yazışmaya temel teşkil eden Başkumandanlık Vekâleti'nin 16 Kasım 1914 tarihli özeti aşağıda yazılı şu emridir:

356 Genelkurmay,.....3ncü Ordu Harekâtı, s.287 ve 293.

357 ATASE, K.2812, D..31, F.2-15.

358 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.38.

"Büyük ölçüde yapılacak bir taarruz harekâtı hakkında esaslı bir karara varabilmek için, Ordu'nun tasarladığı harekâtı ve son durumunu bilmek zarureti vardır. Türkistan Kolordusu esasen zayıf bulunduğundan III.Ordu'nun manen ve madden kuvvet üstünlüğünü yok edemez. I.Kafkas Kolordusu'nun avcı tugayı olmadığı gibi, beş bataryalık topçusu bulunan bu kolordu zayıf ve takviyesi zamana muhtaçtır. Yeni gelecek kıt'alar da önemsiz bir teşkilâttan ibaret olacaktır. Bu bakımdan III.Ordu'nun süratle taarruza devam edeceği umulmaktadır.

III.Ordu Kars-Ardahan hattına ilerlemeyi tasarlamakta ise de hem Ordu'nun taarruz harekâtını kolaylaştırmak ve hem de kıymetli bir hareket üssü teşkil edilmek üzere, İstanbul'dan gönderilecek kuvvetlerle Batum'un ele geçirilmesi düşünülmektedir. Rus donanması tamamen ezilmediğine göre, bu harekâtın Trabzon, Rize ve Hopa'ya dayanarak karadan yapılmasının düşünüldüğü, bu hususta Ordu'nun düşüncesinin ne olduğu, Batum'a giden kıyı ve iç yolların ne durumda bulunduğu³⁵⁹ şeklindedir.

III.Ordu Kumandanlığı bu yazıya 20 Kasım 1914 günü şu cevabı vermiştir:

"1- Köprüköy Muharebesi'nden önce III.Ordu'nun IX. ve XI.Kolorduları büyük kısımlarıyla Erzurum civarında bulunuyordu. 37. ve 33.Tümenler de güneyden Hasankale'ye yürüyecek şekilde tertiplenmişlerdi. Bu durumdayken düşmanın Hasankale'ye doğru ilerleyen kuvvetlerinin zayıf olduğu anlaşılmış ve diğer kuvvetleri yetişmeden bu kuvvetlerin yok edilmesi istenilmiştir. Bu maksatla taarruz harekâtına başlandı. Köprüköy civarında yapılan muharebede düşmanın I.Kafkas Kolordusu ve I.Kafkas Kazak Süvari Tümeni'yle muharebe edildiği anlaşıldı.

Bu mevziin kuvvetli olmasına rağmen muharebe kazanıldı ve düşman geriye çekilmek zorunda kaldı, Azap'a kadar takip edildi. Gayet kuvvetli olan Azap hattında olan düşmana ikinci kez taarruz edilerek, Azap'ın doğusundaki sırtları da boşaltmak zorunda bırakıldı. Düşman şimdi Ardos'un doğusundaki sırtları işgal etmiştir.

Ordu'nun bu taarruzlarda verdiği subay ve er zayiatı dolayısıyla, kuvvetli tahkim edilmiş olan bu mevziye yeniden taarruz etmek için 30.Tümen'in gelmesini beklemeye ve bu zamana kadar bulunulan hatta savunmada kalmaya karar verdim.

Sol kanadımızda muharebe eden kıt'alarımızın verdiği haberlere göre II.Türkistan Kolordusu'ndan üç piyade alayı daha cepheye katılmıştır. Yapılan ve yapılacak olan bu taarruzun maksadı; askerî harekâtı güçleştirecek kadar kış bastırmadan ve takviye kıt'aları almadan düşman ordusunu az zamanda iyice yenilgiye uğratmaktır. Çünkü bu bölgenin hâli , cephane ve yiyecek araçlarının miktarı, uzun bir harbi karşılayacak durumda değildir. X.Kolordu'nun diğer tümenlerinin gelmesinden önce bu maksat hâsıl olmazsa, bu kolordu'nun tamamının gelmesinden sonra aynı maksadın elde edilmesine çalışılacaktır. X.Kolordunun

gelmesinden ve düşman ordusuna karşı da başarı elde edilmesinden sonra Kars doğrultusunda ilerlemeyi düşünüyorum. Cephane ihtiyacı evvelce birkaç kez arz olunmuştu. Bu ihtiyacımız sağlanmazsa, bir taarruz veya savunma muharebesinin kazanılması ve bundan başka demiryolu olmayan bu bölgede taşıt araçları ve yiyecek maddeleri yeteri kadar bulunmayan Ordumuzla bir istilâ harbi yapmak mümkün olmayacaktır kanaatindeyim.

2- Bu bölgede kullanılacak diğer ordunun harekâtına gelince;

Bu ordu kendi kıyılarıımıza çıkarılırsa Kafkasya derinliklerine ilerlemek için, askerî harekâta elverişli tek şose vardır ki o da Trabzon-Erzurum-Kars şosesidir. Bu yolun da Hasankale'den sınıra kadar olan kısmı şose hâlinde değildir. Erzurum'dan Oltu doğrultusunda giden yol ise, bir dereceye kadar harekâta elverişlidir. Bunların kuzeyinde, kesin olarak askerî harekâta elverişli hiçbir yol yoktur. Ne Çoruh Vadisi, ne de kıyı. Diğer önemli bir husus daha vardır ki o da yiyecek sorunudur. Bu bölgede bu araçlarla ikinci bir ordu beslenemez. Çünkü Ordu'muzun yiyecek maddeleri bile genel olarak güçlkle sağlanmakta ve bazen de aksamaktadır. Bu düşüncelere göre Kafkasya'ya sefer yapacak Ordu'nun Batum'un kuzeyinde karaya çıkarılması uygun olur. Bu durum III.Ordu'nun da ileri hareketini çok kolaylaştırır"³⁶⁰.

Başkumandanlık Vekâleti'nin hakiki durumu bilmeyişinden kaynaklanan yeni bir ordu hazırlayarak bu bölgeye göndermek ve III.Ordu ile birlikte geniş bir istilâ hareketine başlatmak isteği sözkonusu idi ki, böyle bir hareketin başarı şansı iki ordunun yakın ve müşterek hareketiyle mümkün olabilirdi. Oysa ki, III.Ordu Kumandanı yeni kuvvetlerin Batum'un kuzeyine çıkarılmasını teklif ve bunun III.Ordu'nun ileri hareketini çok kolaylaştıracağını bildirmiştir ki, bu düşünce ve teklif hiçbir askerî mülahazaya dayanmadığı gibi samimiyetten de yoksundur.

Ancak, Başkumandanlık Vekâleti'nin bu teşebbüsü de daha önce izah ettiğimiz sebepler dolayısıyla uygulama alanına konulamamıştır.

Belirtmek gerekir ki, bu gün III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa yukarıda değerlendirdiğimiz cevabı yazıyı sunduktan sonra, III.Ordu'nun cephanesi durumu hakkında Başkumandanlık Vekâleti'ne şu raporu göndermiştir.

"Ordumuzda kuvvetli topçu ateşi olmaksızın piyadelerin ileri gidemeyeceği ve hatta uzun süre savunmada bile kalamayacağı yüksek malûmlarınızdır. Halen mevcut topçu cephanesi ise ancak iki üç gün devam edecek bir muharebeye yetecek kadardır. Bu suretle cephanenin azlığı, en uygun durumlarda bile, harekâtımızı değiştirmeye bizi zorlamaktadır. Bu sebeple bize mümkün olan her vasıta ile çok miktarda topçu cephanesi göndermenizi önemle rica ederim. Avrupa harple meşgul bulunsa dahi, aynı gayeyi takip eden Ordumuz için, fabrikaların gece ve gündüz çalıştırılmak suretiyle cephanesi yardımına devam etmesi, bu günkü hakikî

durumumuzun münasip surette anlatılmasıyla belki mümkün olur. Bizim ise yeni cephaneye yardımlarını beklemeyerek, diğer kolorduların yedeklerinden gönderilmesine şiddetle ihtiyacımız vardır. Rusların Köprüköy mevziinde arazi müşkülâtından dolayı bataryalarının tamamını kullanamadığı, fakat yeteri kadar topçusu bulunduğu ve hatta 12 cm.lik obüslerinin olduğu iki gündür yapılan muharebelerde(n) iyice anlaşılıyor. Bu bakımdan topçu cephanesine şiddetle ihtiyacımız vardır"³⁶¹.

Başkumandanlık Vekâleti'nin Rusları mağlûp ederek ileri harekât beklediği III.Ordu, Azap Muharebesi'nde içine düştüğü durumu biraz da abartılı bir şekilde sözkonusu raporla Başkumandanlık Vekâleti'ne yansıtmış ve bu rapor üzerine aynı gün saat 22.00'de Başkumandanlık Vekâleti'nden III.Ordu'ya şu emir gönderilmiştir:

"Akdeniz ve Zonguldak vaporlarıyla bu gece 10.000 sahra ve 10.000 dağ topçu mermisi, 12.000 sandık piyade mermisi tam teçhizatla 15 cm.lik bir obüs bataryası, 600 mekhariden kurulu muntazam nakliye kolu, bir yük otomobili ve 42.000 lira gönderiyorum. Elinizdeki en seri araçlarla cephaneyi aldırınız. Ancak bu cephanenin muharebe meydanına varması za'mana muhtaç olduğundan, herhalde manen ve maddeten düşmana üstün olduğuna emin olduğum III.Ordu'nun, Köprüköy'de olduğu gibi, yakında yine başarılı olacağına inanıyorum. Ordumuzun ve düşmanın son durumunu ve muharebenin suret-i cereyanını bildiriniz. X.Kolordu'dan ne kadar kuvvet geldi? Rize veyahut Hopa civarına dağ teşkilâtı bulunan bir tümen çıkartarak düşmana etki yapmak istiyorum. Bu hususta ve özellikle bu tümenin kullanılması hakkındaki düşüncelerinizi çok gizli olarak hemen bana bildiriniz"³⁶².

Görüldüğü üzere III.Ordu Kumandanı'nın istekleri Başkumandanlık Vekâleti tarafından dikkate alınarak karşılanmış ve başarı beklentisi tekrar vurgulanmıştır.

Başkumandanlık Vekâleti ile III.Ordu Kumandanlığı arasında önemli ve yoğun yazışmaların olduğu bu günün akabinde III.Ordu Kumandanlığı 21 Kasım 1914 günü için Haran'dan birliklere özetle şu emri vermiştir:

"1- Cephe'deki düşmanın durumunda bir değişiklik yoktur. Narman'daki Rus kuvvetleri sekiz piyade taburu, sekiz toplu bir batarya, dört makineli tüfek ve bir alaydan fazla süvariden ibarettir. Bu düşmanın ilerleyip ilerlemediği belli değildir.

2- Ordu, 21 Kasım 1914 günü tahkimâta devam edecek ve düşman taarruz ederse bulunduğu hattı savunacaktır.

3- Ordu'yu Narman'a karşı örtmek için 29.Tümen 21 Kasım 1914 günü saat 05.00'ten itibaren Dazlak yaylasına yürüyüşe hazır bulunacaktır.

4- 2.Nizamiye Süvari Tümeni, 21 Kasım 1914 günü kesin olarak Haran'a gelmelidir. Kuzey kanatta keşif için kalacak yarım süvari alayı IX.Kolordu emrinde bulunacaktır.

361 ATASE, K.4, H.10, F.1-84.

362 ATASE, K.4, H.10, F.1-87.

5- Büyük ağırlıklar, cephane kolları, nakliye kolları, seyyar hastahaneler ve diğer teşkiller bu gece ve gündüz Köprüköy batısına gidecektir. Bunlar 21 Kasım 1914 günü saat 17.00'ye kadar Kırtağaz-Çobandede Köprüsü-Paşapınarı hattının batısına gitmiş bulunacaktır. Bunlardan büyük ağırlıklar ve erzak kolları her şeyden önce gönderilmelidir. Gündüz hareket teşkillerinin gizli olarak çekilmeleri önemlidir.

XI.Kolordu Azap-Karaçuka-Çobandede yoluyla bunun güneyindeki yollardan, IX.Kolordu ise bu yolun kuzeyindeki yollardan faydalanacaktır.

6- Narman bölgesinde bulunan düşman hakkında alınacak bilgiler derhal Ordu'ya bildirilecektir.

7- Bu emir IX.Kolordu Kumandanlığı'nca 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne ve XI.Kolordu Kumandanlığı'nca İhtiyat Süvari Kolordusu'na süratle duyurulacaktır"³⁶³.

2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin çekildiğinin belli olmaması ve tehlikeye düşmemesi için şafakla beraber Maslahat'a gelmiş olması ayrıca emrolunmuştur"³⁶⁴.

Narman bölgesindeki hareketler Türk hudut birliklerinin gösterdikleri hareketlere karşı küçük ölçüde mukabil taarrüzlardan ibaret olmasına rağmen"³⁶⁵ III.Ordu Kumandanlığı'na ulaşan abartmalı raporlar III.Ordu Kumandanı'nın bu konudaki fobilerini depreştirmiş olacak ki, Narman bölgesindeki Rus kuvvetlerinin Karagöbek doğrultusunda ilerlemeleri ihtimaline karşı Erzurum Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na özetini sunacağımız şu emir verilmiştir:

"Düşmanın sekiz piyade taburu, bir süvari alayı, sekiz toplu bir topçu bataryası ve dört makineli tüfekten oluşan bir kuvvetinin Narman'da bulunduğu haber alınmıştır. Müstahkem Mevki Kumandanlığı, yalnız kendi kıt'alarıyla ani bir Rus taarruzuna karşı Karagöbek'i savunup savunamayacağını ve gereğinde Erzurum bölgesinde bulunan, 30.Piyade Tümeni kıt'alarıyla takviye zorunluluğu olup olmadığını derhal telgarfla bildirecektir. Bu mevzii mümkün mertebe takviye ediniz"³⁶⁶.

Erzurum Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na mezkûr emri veren III.Ordu Kumandanlığı, 30.Piyade Tümeni'ne yeni bir emir verilinceye kadar yerinde kalmasını emrederken, III.Ordu üzerinde henüz mevcut olmayan Rus tehditlerine karşı her türlü tedbiri almış bulunuyordu.

Oysa ki, bu gün ulaşan iki rapordan da anlaşılacağı üzere Narman'daki Rus kuvvetleri tahmin edilenden çok zayıf ve mevzilerini tahkim etmekle meşgul olmakta Köprüköy ve Hasankale'ye doğru ilerlemedikleri görülmektedir"³⁶⁷.

363 ATASE, K.2812, D..31, F.2-17.

364 Genelkurmay,.....3ncü Ordu Harekâtı, s.300.

365 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.133.

366 ATASE, K.2950, H.6, F.1-182.

367 ATASE, K.2950, H.6, F.1-184.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hasankale ve Karagöbek doğrultularında hâlen bir Rus taarruzu tehlikesi olmadığı gibi, Aras güneyinde de 33. Tümen durumunu düzeltmişti. Fakat Ordu Kumandanı ve Kurmay Başkanı Guze hâlâ yanlardan endişe duymakta idiler. Onlar X.Kolordu tamamiyle gelmeden ve topçu cephanesi tamamlanmadan Rus Ordusu ile yakın muharebe temasında kalmayı tehlikeli bulmaktaydılar. Geri çekilmeye karar verilmiş olmakla beraber bunu yapmak için zaman bekliyorlardı³⁶⁸.

Guze'nin hatıratının çevirisini yapan Hakkı Bey konuyla ilgili olarak hatırata yaptığı bu katkısında cephane sarfiyatının önüne geçmek için bir çare düşünüldü. İlk hatıra gelen çare düşmanla aramızdaki mesafeyi büyütmek oldu. Bu fikir ilk evvel Erkânıharbiye Reisi tarafından teklif ve kumandan tarafından da kabul edildi"³⁶⁹. Şeklinde bir durum tespiti yaparak geriye çekilme fikrinin Guze'den kaynaklandığını belirtmiş ve gerekçenin de cephane sarfiyatının önüne geçmek olduğunu kaydetmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu'dan geri çekilme değil, Rusları kesin bir şekilde mağlûp ederek ileri harekâta geçmesini ısrarla istediği ve beklediği bir dönemde, kısmen mevcut olan cephane sıkıntısını abartarak yapılmasına karar verilmiş olan geriye çekilmenin asıl sebebi, beyni Höyükler mevziine takılmış III.Ordu Kumandanı bile ötedenberi hissettiği her tehlike karşısında çekilme teklifini yapan Kurmay Başkanı'nın sabit fikridir ki, nihayet bu fikir ve tutum III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın Todaveren-Haran-Menevürt hattına çekilme kararı olarak saat 11.00'de verdiği ordu emri ile tatbikat mevkiine konulmuştur³⁷⁰. Hasan İzzet Paşa tarafından verilen mezkûr emir özet olarak şöyledir:

"1- Düşmanın durumunda bir değişiklik yoktur.

2- Ordu tekrar taarruza geçinceye kadar geçici olarak, savunma durumunu düzeltmek için Todeveren-Haran-Menevür hattını işgal etmek üzere, bu gece saat 19.00'da harekete başlayacaktır.

3- XI.Kolordu Haran (dahil) güneyinde, IX.Kolordu Haran'ın kuzeyinde bulunacaktır. Kolordu Kumandanları tarafından daha gündüzden esas mevziin keşif ve incelenmesi ve kıt'aların yeni mevzide işgal edec ekleri savunma bölgelerinin tespiti ve faydalanılacak yolların tayini lâzımdır.

Her kolordu şimdilik bulunan mevzide ileri karakolları ve tek dağ topları bırakacaktır. Düşman taarruz etmedikçe bu günkü bulunan hat tamamiyle terk edilmeyecektir. 84.Piyade Alayı ve beraberindeki topçu taburu XI.Kolordu'nun sol kanat gerisine alınacaktır.

368 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.133.

369 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.34.

370 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.134.

4- 2.Nizamiye Süvari Tümeni 21-22 Kasım 1914 gecesini Aşağı Çakmak-Hopik-Geçik bölgesinde geçirecektir. Süvari Kolordusu görevine devam edecektir.

5- 30.Tümen'in Hasankale ve buradaki kuvveti ordu emrinde olmak üzere, bu geceyi Yukarı Söğütlü-Köprüköy bölgesinde geçirecek ve Erzurum'daki kıt'aları ise Hasankale'ye yürüyecektir.

6- Ordu Karargâhı bu gün Haran'da kalacaktır"³⁷¹.

Emrin ekinde, gece yürüyüşünün tüfekler boşaltılmış olarak sessizlik içinde yapılması ve bu sebeple kıt'a kumandanlarının erlerin tüfeklerini kontrol etmeleri ve emrolunan hatta varıldığında yeni mevzide alınacak işgal tertiplerinin Ordu'ya bildirilmesi istenmiştir.

Sözkonusu emir verildikten sonra, Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Guze ile Birinci Şube Müdürü Binbaşı Feldman Bey yeni mevzileri görmek ve incelemek üzere gönderilmiştir.

Belirtmek gerekir ki, Azap Muharebesi'nin başlangıcında Türk kuvvetleri pek önemli olmamakla beraber, özellikle mevziin güney kesiminde, beş ile altı km kadar ilerlemişler ve Rus kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. Bu oldukça iyi bir başarı sayılabilirdi. Çünkü Rusların tahkim ettikleri ve kısmen hazırladıkları mevziler ele geçirilmiş ve yeniden mevzi hazırlamak zorunda bırakılmışlardı. Bu mevzilere taarruza devam etmek, ilk yapılan taarruzdan daha kolay olacaktı³⁷².

Oysa ki, bu dönemde Ruslar Borçka, Artvin ve Ardanuç'u terk etmeğe mecbur kalmışlar ve Batum bölgesinde de büyük bir zaaf içine düşmüşlerdi. Şüphesiz ki bu durum Enver Paşa'yı Ruslara karşı taarruza girişmek konusunda cesaretlendirmişti.

Ayrıca Yudenich'in Pasin ziyareti intibaları fena idi. Bergmann'ı manen çökmüş, bütün geri hizmetleri bozuk bulmuş ve birliklerin sıkıntılı bir durumda olduklarını ve kumanda heyetinin neden kendilerinden o kadar uzakta Tiflis'de bulunduğu şaşıklarını görmüştü. Yudenich'in genel valiye verdiği rapor üzerine Bergmann işten alınmış, fakat Vorontsov Dackkov, General Bergmann'ı İmparator'un şahsen tanıdığı, popüler bir şahsı görevden alamamıştı³⁷³.

İşte Rusların morallerinin bozuk, durumlarının kötü olduğu bir zamanda elde 30.Tümen gibi taze ve zinde bir kuvvet varken Todaveren-Haran-Menevürt hattına geri çekilmek uygun bir hareket olmadığı gibi burada en iyi ve isabetli karar, kazanılmış olan başarıyı devam ettirmek üzere taarruza devam etmek olmalıydı. Hiç

371 ATASE, K.2812, D.31, F.2-19; ATASE, K.2950, H.6, F.1-185.

372 Genelkurmay,.....3ncü Ordu Harekâtı, s.302-303.

373 MURATOFF, Kafkas Harekâtı..., s.220-221.

olmazsa kısa bir süre derlenip toparlanıncaya kadar işgal edilen mevzilerde kalınabilirdi³⁷⁴.

Bütün sözkonusu ettiğimiz değerlendirmelerin hiçbirisi III.Ordu Kumandanlığı tarafından dikkate dahi alınmamış ve mezkûr emirle birlikler şiddetli kar ve tipi altında mevzilerinden çekilmeye zorlanmışlardır. Birlikler şiddetli kar ve tipi altında büyük bir yorgunlukla gece verilen hedeflere bitkin ve hatta inzibatsız bir halde gelebilmişler ve kıt'alarını kaybedenler, köylerde barınanlar, büyük bir yekûn oluşturmuştur³⁷⁵.

Ordu'nun geri çekilme kararı, kararı alanların dışında hiç kimseyi memnun etmemiştir. Şiddetli kar ve tipi altında ve gece hazırlıksız yapılan geri çekilme hareketi, kıt'aları muharebeden çok yormuş, üzmüş ve manen sarsmıştı. Bu sebeple, 21-22 Kasım gecesi Geçik'te IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa ile Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa arasında bazı tatsız ve sert konuşmalar geçmiş ve Ordu Kumandanlığı'nın teklifi doğrultusunda Başkumandanlık Vekâleti IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'yı emekli ederek yerine 34.Tümen Kumandanı İhsan Paşa'nın getirilmesi sağlanmıştır³⁷⁶.

III.Ordu Kumandanı 21 Kasım günü için saat 11.00'de verdiği emrinde "İhtiyat Süvari Kolordusu görevine devam edecektir" derken saat 18.00'de bu kıt'aların lağvına karar verildiğini şu emirle ortaya koymuştur:

"1- Şimdiki halde İhtiyat Süvari Kolordusu lağvedilmiştir.

2- Bu kolordunun istifade edebilecek insanları hayvanlarıyla beraber doğrudan doğruya 2.Nizamiye Süvari Tümeni bölüklerine verilecektir. İstifade edilemeyen erlerin hayvanları alınacak ve erler Erzurum'da depo kıt'alarına verilecektir.

3- 2.Nizamiye Süvari Tümen Kumandanı fazla kalan subayların isimlerini Ordu'ya bildirecektir.

4- Teşkilât mümkün olduğu kadar erken yapılarak netice Ordu'ya bildirilecektir"³⁷⁷.

III.Ordu Kumandanı bu emriyle bu güne kadar harp içerisinde hiçbir yararlılıkları görülmediği gibi III.Ordu'ya beslenme ve cephane açısından yük olan, çatışmadan kaçan köylerde çapulculuk ve talan yapan ihtiyat süvari birliklerini kaldırmıştır ki, bu emir ve tatbiki III.Ordu Kumandanı'nın belki de harp içerisinde yaptığı en olumlu bir iştir.

374- Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.303.

375 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.134.

376 ATASE, K.4, H.10, F.-90. Bkz. BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.135; ÇAKMAK Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.40.

377 ATASE, K.2812, D..31, F.1-16.

Olumlu bulduğumuz sözkonusu emirden sonra III.Ordu Kumandanlığı Haran'dan 22 Kasım 1914 günü için saat 19.40'ta aşağıda yazılı şu emri vermiştir:

"1- Esas savunma hattı dün verilen emirde genel olarak bildirilmiştir. Bu mevziin ayrıntılı olarak tayini kolordulara aittir. Yalnız dünkü ordu emrinde merkez olarak gösterilen Haran yerine Hopik'in kuzeydoğusundaki tepeler seçilecektir.

2- 22 Kasım günü saat 06.00'da kıt'alar genel olarak mevzilerine yerleşmiş bulunacak ve mümkün olduğu kadar süratle tahkimâta başlanacaktır.

3- Köprüköy-Hopik-Zanzak hattı, her iki kolordunun keşif ve muharebe bölgelerinin ara hattıdır. IX.Kolordu'ya bu hattın kuzeyi, XI.Kolordu'ya bu hattın güneyi verilmiştir. Bu hat IX.Kolordu'ya aittir.

Narman'daki düşman müfrezesine karşı Ordu'nun sol yanını ve Narman-Hasankale doğrultusunda Ordu'nun irtibat yollarını korumak için Dazlak Yaylası'na gönderilen müfreze, IX.Kolordu'ya bağlıdır.

4- 2.Nizamiye Süvari Tümeni, Aras Nehri'nin güneyinden Ordu'nun sağ kanadına geçecek ve Aras'ın güneyinden ilerleyecek kuvvetlerle Aras'ın kuzeyinden ilerleyecek kuvvetlerin güney yan ve gerilerini keşfettirecektir.

Ordu'nun kuzey kanadında keşif için süvari tümeninden bırakılan süvari müfrezesinin emir ve komutası ve düşmanın kuzey kanadında ve Narman doğrultusunda keşif yaptırılması IX.Kolordu'ya aittir.

5- 30.Tümen'in 88.Piyade Alayı dağ topçu taburuyla ordu ihtiyatı olarak Yukarı Söğütlü'de bulunacak ve tümenin diğer kıt'aları Köprüköy'e ilerleyecektir.

6- Ordu Karargâhı 21-22 Kasım 1914 gecesı saat 22.00'den itibaren Geçik'e gidecektir"³⁷⁸.

Bu emirle olmayan tehditlere karşı ikinci defa tedbirler düşünen III.Ordu Kumandanı 21-22 Kasım gecesı Geçik'ten Başkumandanlık Vekâleti'ne özeti aşağıda verilen şu raporu göndermiştir:

"1- Düşman, Ardos Deresi'nin doğusundaki sırtlardadır. Sağ kanadı Gerek doğusundaki sırtlarda, sol kanadı Aras Nehri'nin güneyinde Müşki sırtlarındadır. Kuvveti; bir kolordu, üç Türkistan alayı ve bir Kazak süvari tümenidir. Bundan başka Narman civarında bir piyade alayı, bir süvari bölüğü ve sekiz toplu bir batarya vardır.

2- III.Ordu; cephe ikmaline ve X.Kolordu'nun gelişine kadar taarruzdan kaçmışdır. Ordu bu gece Todaveren-Haran-Menevürt hattına gelmektedir. İleri karakollar Azap-Ardos arasındaki sırtlarda düşmanla temas hâlinde bırakılmışdır.

3- Muharebenin cereyan tarzı evvelce arz edilmiştir.

4- X.Kolordu'dan iki piyade alayı, bir sahra ve bir dağ taburu gelmiştir. Bu kıt'alar henüz muharebeye katılmamıştır.

5- Düşman kuvvetini bizim üstümüze çekecek her teşebbüs bizim için pek tabii faydalıdır. Hopa veya Pazar civarına yapılacak bir çıkarma hareketi de böyle bir maksadı sağlayabilir. Fakat bu tümenden daha fazla bir iş beklemek şimdilik mümkün değildir. Arada yol olmaması, bu kuvvetin III.Ordu'yla birlikte hareketine engeldir. Bu müfreze için yegâne hareket istikameti, kıyı yolu boyunca Batum'a yürümektir. Batum'un ise, dağ topçusu ve bu kuvvetle zaptı kabil değildir. Diğer cihetten bu taraftaki iklimi ve mevsimi de dikkate almak gerekir. Kars, Erzurum cihetinde gayet şiddetli kuru soğuklar vardır. Kars'ta Ocak ayında eksi 44 derece soğuk olduğu hâlde, kıyıda sıcak aynı ayda altı derecedir ve orada devamlı olarak yağmur yağmaktadır"³⁷⁹.

Nihayet Rus kuvvetleri hakkında kısmen de olsa doğru tahminler yapmaya başlayan III.Ordu Kumandanı şimdilik taarruzdan vazgeçildiğini itiraf etmiş ve muharebenin cereyan tarzı hakkında bilgi vermemeye çalışmıştır. Başkumandanlık Vekâleti'ne daha evvel gönderdiği cevabî raporda Batum'un kuzeyine çıkarma yapılması teklifinde bulunan III.Ordu Kumandanı'nın bu günkü raporunda Pazar civarına bir çıkarma hareketinden bahsederek, III.Ordu bölgesindeki yol ve iklim olumsuzluklarını en abartmalı bir şekilde dikkatlere sunması, artık III.Ordu'nun bir hareket yapması mümkün değildir anlamını taşımaktadır.

III.Ordu Kumandanı'nın Başkumandanlık Vekâleti'ne sunduğu son rapora cevap olarak, Başkumandanlık Vekâleti özetini sunacağımız şu emri vermiştir:

"Karşınızda I.Kafkas Kolordusu tamam değildir.Türkistan Kolordusu zayıftır. Plaston Tümeni zayıf bir mustahfaz tümenidir. Düşman topçusunun bir kısmı da muhakkak Avrupa Cephesi'ndedir. Binaenaleyh siz herhalde piyade ve topçu kuvvetleri bakımından düşmana esaslı bir üstünlüğe maliksiniz. Erzurum'a 3000 mermi geliyor. Trabzon'dan bir haftaya kadar 20.000 mermi yetiştirileceğini Erzurum Valisi temin etmektedir. Akdeniz vapuruyla 20.000 mermi daha yarın Trabzon'a varıyor. Böyle uygun bir durumda, mevzii geri çekmekten vazgeçerek, 30.Tümeni ileri almanızı ve Ruslara karşı cepheden yürümektense üstün kuvvetlerle yandan taarruz etmenizi daha uygun görüyorum. Topçu cephanesi gelinceye kadar, cephaneyi idare için, bataryaların yalnız bir kısmını muharebe hattında bırakarak, diğer bataryaların cephanesinden istifade etmek kabildir. Herhalde bataryalarımız lüzumsuz yere düşman topçusuyla mücadele etmemeli ve piyade ilerlemeden düşman mevzilerine günlerce ateş ederek cephaneye ısraf edilmemelidir. Ordu'nun yiyeceği için de geri gelmekten ziyade ileriye ve Soğanlı ilerisine geçmek daha iyidir. Sizin harekâtınızı kolaylaştırmak için yakında Batum'a karşı da harekâta başlamayı ümit ediyorum. Eğer bildirdiğiniz tedbirleri icap ettiren başka zorunlu sebepler varsa, o başka. Onu ve Ordu'nun son durumunu ve kesin niyetlerinizi açıkça bildiriniz. Benim fikrim bu

durumda geri gitmektense ileri gitmektir. Bununla beraber duruma nazaran son kararı vermek size aittir"³⁸⁰.

III.Ordu Kumandanı'nı geri çekilmekten vazgeçirmek ve taarruza yöneltmek amacına dönük olan Başkumandanlık Vekâleti'nin sözkonusu telgrafında dikkati çeken en önemli husus, "Ordu'nun yiyeceği için de geri gitmekten ziyade, ileriye ve Soğanlı ilerisine geçmek daha iyidir" şeklindeki hedeflemedir ki, bu husus Sarıkamış Harekâtı'na kaynaklık etmesi bakımından pek dikkate değerdir.

Başkumandanlık Vekâleti'nin mezkûr yazısına III.Ordu Kumandanlığı tarafından şu cevap verilmiştir:

"1- 1.Kafkas Kolordusu tamamıyla karşımızdadır. Türkistan Kolordusu kısmen gelmiş ve bu güne kadar diğer kısımlarının gelmesi belki de tamamlanmıştır. Plaston Tugayı muntazam ve daimî bir tugaydır. Düşman topçusu evvelce arz ettiğimiz derecelerde az değildir. Ancak ilk muharebelerde mevzi dolayısıyla muharebeye katılmamıştır. Bununla beraber piyade taburu ve bataryalar sayısında düşmana üstün olduğumuzu tahmin ediyorum.

2- Erzurum ve Trabzon'dan yetiştirilmekte olan mermiler ise esasen hesaba dahil edilmektedir. Yine top başına, ciddî ve birkaç gün sürecek muharebeye yeterli mermi isabet etmiyor. Halbuki düşmanın mevzii, bir iki günlük muharebe ile sökülecek gibi değildir. Birbiri gerisinde mevziler vardır. Yanları da sarp ve geçilmez bir hâldedir. Nitekim sağ yana 29.Tümen hayli ileri sürülmüştü. Halbuki az kuvvetle tutulabilir bir araziye rastladı.

3- Topçu cephanesinden istifade için bataryaların bir kısmının ateşinden vazgeçmek, tabiidir ki batarya adedinden ve üstünlükten vazgeçmek olur. Az mermi sarf etmek ve beyhude israfta bulunmamak ciheti de tavsiye olunmakta ise de ateş başladıktan sonra bunların hükmünün özellikle Ordu'da ne dereceye kadar cari olacağı malûm-u devletleridir.

4- Gerek Ordu'nun iaşesi gerek manevi etkisi ve gerekse birçok hususatta ileri gitmenin çok büyük ölçüde faydalı olacağı şüphesiz gözden uzak tutulmamakta ve geriye bir adım atmamaya son derece itina etmekteyiz.

5- Düşman mevzii karşısında ve iyice yakınındaki durumumuz hemen taarruz etmeye çok müsaitti. Düşmanın takviye aldığına ve artık topçu cephanesinin kâfi gelmeyeceğine kesin olarak kanaat getirdikten sonra, bu durumda günlerce beklemek doğru olamazdı. Düşmanın mevzii daha hâkim olduğundan topçu ateşleriyle askeri fena bunaltır ve topçularımızı tahrip ederdi. Bu sebeple bu günkü duruma geçmek mecburiyetindeydik. Sebepler bunlardan ibarettir.

6- Çıkarma konusuna gelince: Evvelce de arz edildiği gibi Kafkasya'daki bütün kuvvetler karşımıza gelmiştir. O dereceye kadar ki bu gün çeteler ve sınır

taburları Artvin'e giriyor ve ötede beride düşman topraklarını zaptediyorlar. Bu bakımdan bu yöne asker çıkarılması kolaylaşmıştır. Bunun III.Ordu'ya faydası olacağı şüphesizdir.

7- Yukarıda arz ettiğim gibi, ileri gitmenin faydalarını tamamıyla tastik ediyoruz. Kalben ve ruhen bunu istiyoruz. Fakat eldeki kuvvetlerle, başarı ümidinin derecesine göre, yerinde verilecek ve tatbiki mümkün karar yolunu seçtim.Fırsat ve zaman kaybetmemek büyük isteği ile beraber bugün, geleceği tehlikeye uğratmamak için ancak buna karar verdim. Geriye atılan adım önemli değildir. Birkaç kilometreden ibarettir. Cesaretimizi kaybetmediğimize itimat buyurulması rica olunur.

8- Ordu'nun moralinde bir değişiklik ve düşüklük yoktur. Topçu cephanesinin gönderilmesine devam edilmesi icap eder. 20.000 mermi top başına iki yüz mermiden aşağı eder ki çabuk ateşli toplar için önemli bir şey olmadığı tabiidir"³⁸¹.

Başkumandanlık Vekâleti'nden sorulan sorulara III.Ordu Kumandanlığı'nın cevaplarını teşkil eden sözkonusu yazıda Ruslar karşısında III.Ordu Kumandanlığı'nın tedirginliği, tereddütlü tutumu, abartmacı tavrı ve her zaman yaptığı gibi gerçekleri saklayarak kendini haklı çıkarma gayretleri görülmektedir. Ordu Kumandanı bu tutumuyla Başkumandanlık Vekâleti'ni zihnen adeta iğfal etmiştir³⁸².

Geriye çekilme kararını uygulayan III.Ordu'nun dağılan erlerinin toplatılması, kıt'aların intizama sokulması ve yeni mevzilerin işgali 22 Kasım akşamına kadar devam etmiş ve Ruslar da herhangi bir takip ve taciz hareketinde bulunmadıklarından yerleşme sükûnetle yapılmıştır³⁸³.

III.Ordu Kumandanı yerleşmesini tamamlamaya çalışan birliklere 22-23 Kasım gecesi Köprüköy'den saat 15.00'de verdiği emirde savunma ağırlıklı emniyet tedbirleri aldırılmış ve keşif görevleri vermiş, kıt'aların durumu hakkında raporların mümkün olduğu kadar erken olarak Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Köprüköy'e gönderilmesini istemiştir³⁸⁴.

Bugün akşama doğru alınan raporda bir düşman yürüyüş kolunun Gerek-Maslahat-İlimi istikametinde ilerlediğinin bildirilmesi üzerine III.Ordu Kumandanı IX.Kolordu'nun kuzey kanadının Hızardere'ye kadar uzanmasını, XI.Kolordu'nun Aras güneyindeki 18.Tümen'in Komakor'da toplanmasını emretti. Bu tedbirler alınırken haberlerin mübalağalı olduğu, düşmanın İlimi'den tekrar Gerek'e döndüğü anlaşılmıştır.

381 ATASE, K.2950, H.6, F.1-93.

382 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.133.

383 Genelkurmay,.....,3ncü Ordu Harekâtı, s.314.

384 ATASE, K.2950, H.6, F.1-189.

Bugün İhtiyat Süvari Tümenlerinin üçer alaylı birer tugay halinde teşkiline başlanmış ve bu suretle Süvari Kolordusu yerine kuvvetli bir süvari tümeni kurulması amaçlanmıştır³⁸⁵.

23 Kasım 1914 günü için, 22 Kasım 1914 günü saat 23.30'ta Köprüköy'den verdiği emirle savunmanın pekiştirilmesi için birlikler mevzilerini tahkim ve Rus kuvvetlerini keşfe yönlendirilmiş³⁸⁶ ve böylece Azap Muharebesi'ne bağlı olarak geri çekilme dönemi de tamamlanmıştır.

C.3-1 AZAP MUHAREBESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Köprüköy Muharebesi'nde geri çekilmeye mecbur edilen Rus kuvvetleri III.Ordu Kumandanı'nın yanlış tutumu yüzünden gerektiği kadar şiddetli bir takip hareketine maruz kalmadıklarından dolayı kendilerine yeni bir mevzi oluşturabilmişler ve Türk birliklerinin takip etmemesi sonucu rahatlayan Rus kuvvetleri yeni mevzilerini tahkim etme gayretine yönelmişlerdir.

İki günlük bir aradan sonra Köprüköy Muharebesi'nin bir devamı niteliğini taşıyan Azap Muharebesi yine Başkumandanlık Vekâleti'nin ısrarlı tutum ve emirleri üzerine 15 Kasım günü Rus mevzilerine yaklaşan III.Ordu'nun Köprüköy Muharebesi'nde uygulanan taarruz plânına benzer bir plânla, Rus mevzilerini cepheden zorlamasıyla başlamıştır. Oysa ki, Başkumandanlık Vekâleti, III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir çok yazıda; dağınık bir halde bulunan Rus kuvvetlerinin ezilmesi ve eğer Rus kuvvetleri toplu halde ise yanlardan kuşatmak suretiyle Rus kuvvetlerini imha etmek yolunun tercih edilmesini öneriyordu. III.Ordu Kumandanlığı da bu doğrultuda bazı teşebbüslerde bulunmuş ise de Rus kuvvetlerinin yanlarının iyi tespit edilememesi sonucu sözkonusu kuşatma girişimleri cepheden taarruza dönüşmüştür.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere Ruslar tarafından tahkim edilmiş mevzilere cepheden taarruz etmek yolunu herhangi bir hazırlık yapmadan tercih eden III.Ordu Kumandanlığı, birliklerin pek ağır kayıplar vermesine sebep olmuştur³⁸⁷.

Hiçbir geçerli sebebe dayanmayan geri çekilme teşebbüsünde de çok acele edilmiş ve kıt'alara yeterli hazırlık imkânı verilmeden şiddetli kar ve tipili bir havada harekete geçilmesi birlikleri madden ve manen yorgun düşürmüştür.

Rusların panik yaşadığı bir dönemde III.Ordu Kumandanı'nın Ordu'yu geri çekmeye karar vermesini Fevzi Çakmak, "garip bir tesadüf eseri"³⁸⁸ olarak değerlendirirken, Fahri Belen, "Türk Ordusu değil, Ordu Kumandanı mağlûp olmuştur. Muharebe kumandanlarının sinirleri ve askerlerin kahramanlıklarıyla

385 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.135-136.

386 ATASE, K.2812, D..31, F.2-25; ATASE, K.2950, H.6, F.1-194.

387 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.320-321.

388 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.39.

hallonulan bir muadiledir. Azap Muharebesi'nde sevk ve idarenin fenalığı kadar Ordu Kumandanı'nın sinirlerinin bozulması da felâkete sebep olmuştur"³⁸⁹ diyerek Ordu Kumandanı'nın olumsuzluklarını ve yetersizliklerini ortaya koymasının yanında sonucu felâket şeklinde nitelemesi oldukça karamsarlık kokmaktır.

Azap Meydan Muharebesi hakkında Recep Balkan ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Sevk ve idare ve komutanlık sanatı; her iki kudret muhasalasının istimal tarzını, tatbik şeklini ve hadisata intibak derecesini en müşkül ahvalde ve en makul bir şekilde tayin ve tatbik etmektir. Azap Meydan Muharebesi'nde maddî kudretler en büyük fedakârlıklar mukabili hasma üstünlük temin etmişti. Türk Ordusu sarsılmış, zafere itimadı azalmıştı. Muvaffakiyetin her türlü menafii hasmın lehine terkedildi. On binlerce insanın hayatına mal olan ve hakikatte kazanılmış olan Meydan Muharebesi Ordu'nun ricat kararıyla kaybedildi. Bu kararın tatbikine geçildiği anda Ruslar hezimete uğramış ve başkomutanlıklarının müdahalesiyle cepheleleri güçlkle yerinde tutabilmişti. Zafer hasmından bir dakika fazla dayananındır. Eğer Ordu'nun ricat ettiği o gece dayanılmış olsaydı hem Meydan Muharebesi kazanılmış ve hem de Sarıkamış hadisesi meydana gelmemiş olacaktı"³⁹⁰.

Muharebelerde sarsılan III.Ordu da subaylardan 69 şehit, 158 yaralı vardı. İki Ermeni kökenli subay firar etmişti. Erlerden de 1914 şehit 6012 yaralı, 3069 esir 2792 firar vardı. 10.000 ihtiyat süvari eri de dağılarak köylerine gitmişlerdi³⁹¹.

Rus Kafkas Ordusu'nun kayıpları Türk III.Ordusu'nun kayıplarına nazaran daha ağırdı. Maslofski'ye göre; 39.Piyade Tümeni Köprüköy ve Azap Muharebelerinde mevcudunun %40'ını kaybetmişti³⁹². 20.Piyade Tümeni'nin 1. Tugayı, 39.Tümenle birlikte muharebelere katıldığından, bu tugayın insan kayıpları da daha aşağı değildir. Her iki birliğin insan mevcutları ortalama 30.000 kabul edilirse, bunun %40'ı 12.000 eder. Ayrıca bu rakama diğer birliklerin kayıpları da eklenirse, Rusların insan kayıplarının 15-20 bini bulacağı rahatlıkla söylenebilir³⁹³. Maslofski, insan kaybı olarak 6.000 rakamını vermektedir³⁹⁴. Ancak bu sayı genel kayıp değil, sadece ölenlerin miktarı ile ilgili olsa gerektir.

Her iki tarafında kendilerinin yenildiği zannıyla biten bu muharebelerin sonucu, Rus kuvvetleri hesabına daha kazançlı olmuştur denebilir. Şöyleki;

389 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.135.

390 - BALKAN, "Azap Muharebesinde Türk ve Rus Süvarilerinin Operatif Hareketleri", s.91-92.

391 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.135.

392 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.75.

393 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.322-323.

394 MASLOFSKI Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.74.

"a) Muharebeler Türk toprakları üzerinde yapıldığından, Rus arazisi muharebenin kötü etkilerinden korunmuş ve bu suretle Rus askerinin ve Rus halkının morali yüksek tutulmuştur.

b) Ruslar az bir kuvvet ve az bir külfetle fakat bilinçli bir direnişle III.Ordu'yu 20 gün oyalamış, Avrupa cephelerine gönderilen iki kolordunun yokluğu hissettirilmemiş, yeni kuvvetlerin teşkili ve cepheye nakli için gereken zaman kazanılmıştır.

c) III.Ordu'nun uzun bir süre için taarruz gücü kırılmıştır.

d) Rus komutanlığı, Türk Ordusu'nun zayıf ve eksik taraflarını öğrendiğinden bundan sonra yapılacak muharebelerde daha etkili tedbirler almak olanağını bulmuştur"³⁹⁵.

Ancak bütün bu kazanımlara rağmen III.Ordu karşısındaki Rus kuvvetleri panik içerisinde bulunmakta idi. Fakat daha öncede ifade ettiğimiz üzere Ordu Kumandanı'nın hatalı tutumu yüzünden galip III.Ordu, mağlup bir ordu gibi geriye çekilmiş ve bu geri çekilme hadisesi IX.Kolordu Kumandanı'nın emekliliğine sebep olurken, Ordu'da güvensizlik ve memnuniyetsizlik uyandırmıştır³⁹⁶.

Azap Muharebesi sonrasında Ordu'nun geri çekilmesiyle birlikte, valiler ve parti adamları da kendi açılarından harekâta müdahaleye başlamışlardır. Erzurum Valisi Tahsin Bey, Teşkilât-ı Mahsusa'cı* ve İttihat ve Terakki Murahhası Mes'ulu Bahaeddin Şakir Bey Ordu Kumandanı'nı istemiyorlardı. Bahaeddin Şakir Bey Dahiliye Nazırı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü isimlerinden Talat Bey'e ve mezkûr cemiyetin merkez-i umumîsine Ordu Kumandanı'nı şikayette bulunmuştur. Van Valisi Cevdet Bey Van'daki kuvvetlerin emniyete lâayık olmadığını, Trabzon Valisi Cemal Azmiy Bey'de Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetlerinin takviyesi lüzumunu bildirmişlerdi. İttihat ve Terakki'nin bu nüfuzlu şahıslarının müdahalelerini men'eden Başkumandan Vekili Enver Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti Murahhası Mes'ulunu Ordu Karargâhı'ndan uzaklaştırmıştır³⁹⁷.

III.Ordu Kumandanı'nın geri çekilme kararı üzerine doğan hoşnutsuzluk zemininde fırtına koparan Bahaeddin Şakir, Tahsin, Cevdet ve Cemal Azmi Beylerin ortak özellikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olmalarının yanında tümünün Teşkilât-ı Mahsusacı oluşlarıdır.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Enver Paşa, III.Ordu Karargâhı üzerinde başlayan baskı sürecini, oluşturanların gücüne rağmen kırmış ve Ordu

395 Genelkurmay,..... 3ncü Ordu Harekâtı, s.322.

396 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.340.

* Belen, Bahaeddin Şakir Beyi eserinde Teşkilât-ı Mahsusa Reisi olarak göstermiştir ki bu doğru değildir. Teşkilâtın iki reisi olmuştur; bunlardan biri Süleyman Askerî Bey, diğeri ise Kuşçubaşı Eşref Bey'dir.

397 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.135.

Kumandanı üzerinde siyasi bir baskı kurulmasına engel olmuş ve siyasetin askere bulaşmasına izin vermemiştir.

III.Ordu Kumandanı'nın geri çekilme kararı söz konusu ettiğimiz gelişmelere yol açarken, bilhassa müttefiklerimizden Almanya'nın bu dönemde yeni bir Lehistan taarruzu düşünüyor olması dikkate alınacak olur ise geri çekilme kararının müttefikleri de olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

1- KÖPRÜKÖY-AZAP MUHAREBELERİ SONRASI ORTAYA ÇIKAN DURUM

Köprüköy ve Azap Muharebeleri sonrası ortaya çıkan durumu bütün yönleriyle ortaya koyabilmek için askerî ve siyasî açıdan konunun irdelenmesi gerektiğine inandığımızdan dolayı biz konuyu önce askerî sonra da siyasî açıdan ele alacağız.

1.1- ASKERİ AÇIDAN ORTAYA ÇIKAN DURUM

Çıkabilecek bir harpte tüm ihtimaller dikkate alarak yapılan sefer plânları, harbin başlangıcından itibaren her iki tarafca arafa kaldırılmış, Kafkas Cephesi'ne kuvvet kaydırılmak suretiyle bu cephe gittikçe önem kazanan ağırlıklı bir cephe haline getirilmiştir.

Bu cephede Karadeniz Olayı üzerine başlayan Rus ilerlemeleri Türk hudut birliklerinin de direnmemeleriyle birlikte başarılı bir şekilde Türk topraklarında devam etmiştir. Hatta Türk topraklarındaki bu kolay ilerleyiş Rus kuvvetlerine yeni hedeflerin verilmesi sonucunu doğurmuş, Erzurum kilidinin anahtarı durumundaki Pasinler hedef itihaz edilmeye başlanmıştır.

Kafkas Cephesi'nde Rus kuvvetleri karşısında bulunan III.Ordu'nun Kumandanı olan Hasan İzzet Paşa, Rus ilerlemeleri karşısında pek ciddi bir tedbir dahi almamış, O, Rusları Erzurum Müstahkem Mevkii'ne dayanarak Erzurum önünde verilecek bir meydan muharebesinde yenmek düşüncesini taşımıştır ki, III.Ordu'nun konuşlandırılması da bu düşünceye göre gerçekleştirilmiştir.

Ancak, III.Ordu Kumandanı bu şekilde bir plâna sahip olmakla beraber, Rus ilerlemeleri hakkında ulaşan bilgiler Rusların pek güçlü olmayan kuvvetlerle bu harekete başladıklarını ortaya koyuyordu. Başkumandanlık Vekâleti, kendisine ulaşan bilgiler ışığından Rusların zayıf kuvvetlerle ve pek dağınık bir şekilde ilerlemeye devam ettiklerini anlamış ve yerinde bir kararla III.Ordu'ya peyderpey gelen bu Rus kuvvetlerini ezmesini emretmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti'nin ısrarlı istek ve emirleri doğrultusunda III.Ordu Kumandanı'nın tüm gönülsüzlüğüne karşın, ilerleyen Rus kuvvetlerine karşı Türk taarruzları başlamış, ancak III.Ordu Kumandanı'nın gönülsüzlüğü, güvensizliği gereğinden fazla tedbirli tutumu ve hatalı cephe yönetimi sonucunda Türk birlikleri bir kısım başarılar elde etmiş olmalarına rağmen, Rus birlikleri tam olarak yenilgiye uğratabilememişlerdir.

Köprüköy Muharebesi'nde Rus kuvvetlerini imha etmek dahi mümkün iken fırsatlar kaçırılmıştır. Hatta geri çekilmekte olan Rus birlikleri şiddetle takip edilmemiş ve adeta Ruslar rahatlatılmıştır.

Rusların daha önceden hazırlamış oldukları mevzilere dönüşleri sonrasında yine Başkumandanlık Vekâleti'nin istek ve emirleri ile Ordu taarruza başlamış, fakat Başkumandanlık Vekâleti'nin yanlarından kuşatma taarruzu şeklindeki tatbikî önerisi uygulanamamış, Ruslara cepheden taarruz edilmiştir. bunun sonucu olarak fazla kayıp verilmiş, cephane ısraf edilmiş ve neticede Ruslar panik içerisine düşerlerken, III.Ordu Kumandanı'nın da azmî kırılmış olması ki bunun haricinde hiçbir geçerli sebep yokken Ordu'nun geri çekilmesine karar vermiş ve adeta panik içerisindeki Rusları yenilgiden kurtarmıştır.

Başkumandanlık Vekâleti'nin kendisinden başarılı ve ileri harekât beklediği III.Ordu'nun geri çekilmesi Başkumandanlık Vekâleti'ne bir emrivaki olmuş¹ ve bu durum hiç de iyi karşılanmamıştır.

Rusların cephede panik ve cephe gerisinde Batum ve çevresinde isyanla başbaşa kaldıkları bu dönemde, III.Ordu bu durumdan istifade edememiştir.

Kesin sonucun pek belirgin olmadığı bu muharebelerde Ruslar önemli kayıplara uğrarken, Türklerin kayıpları sayı itibariyle mahdut olup, 6.000 kişidir. Türklerin maddî kayıplarının mahdut olmasına rağmen geri çekiliş sonrasında Ordu manen hasara uğramış ve moraller bozulmuştur.

Bütün bu olanlar sonucunda askerî açıdan Ruslar, harbi hasmın toprağına yıkarak bazı kazanımlar elde etmekle beraber seçtikleri hedeflere varamadıkları gibi ulaştıkları hatta da tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlar, ağır maddi ve manevi kayıplara uğrayarak paniklemişlerdi.

Türkler açısından durum ise şöyledir: Türk Ordusu yaptığı taarruzlarla Rus birliklerini geri atmayı başarmış, madden ve manen Ruslar karşısında üstün bir duruma geçmiştir, Muhareberelerde madden kısmen yıpranmış olan III.Ordu, Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın geri çekilme kararının uygulanmasıyla manen hasara uğratılmıştı.

Netice itibariyle, Kafkas Cephesi'nde sebepleri ve oluşum şekli farklı olmakla beraber taarruz etmek niyetinden büyük ölçüde mahrum iki ordu mevzilerinde karşı karşıya bulunmakta idi.

1.2- SİYASİ AÇIDAN ORTAYA ÇIKAN DURUM

Kafkas Cephesi, askerî öneminin yanında harekât alanının demografik ve etnik yapı itibariyle ve tarafların besledikleri siyasî emeller bakımından oldukça siyâsi önem arz eden bir cephe dir.

Bu itibarla, taraflardan birisinin zayıf düşmesi ya da yenilgisi halinde kendisini isyan, ayrılma ve asayişsizlik gibi büyük handikaplar beklemektedir. Bu yönleriyle taraflar birbirlerinin zayıf ve hassas noktalarını yakalamak ve fırsatlardan

¹ Fahri BELEN, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Ankara-1964, s.139.

istifade etmek niyetindedirler. Ruslar bu konuda Ermenilerle ittifak içerisinde olmalarının yanında bölgedeki bazı gruplarla da temas kurarak onları da kendi emelleri doğrultusunda kullanabilmek ve Türk Ordusu'nun cephe gerisini ısıtmanın yollarını aramaktadırlar. Türk tarafı ise, Çarlık Rusyası'nın zulmü altında yıllarca ezilen Türk ve diğer Müslüman kardeşleriyle İttifak yaparak, çıkartılacak isyanlarla Rusları cephe gerisinde meşgul ederek yapacağı ileri hareketlerle sonuç almak niyetini taşımaktadır. Kısaca, Ruslar tarihî siyasetlerinin tahakkuku, Türkler ise yurtlarını korumak, onurlu ve bağımsız yaşamak, doğacak fırsatlardan yararlanarak kardeşleriyle bütünleşmek için Kafkas Cephesi'nde karşı karşıya gelmişlerdi.

Son derece büyük emellerin çarpıştığı Kafkas Cephesi'nde Türk tarafının karşılaştığı ilk önemli mesele Rus ilerlemeleri karşısında III.Ordu Kumandanı'nın Pasinler ve çevresinin boşaltılması kararı olmuştur ki, milletin orduya beslediği sevgiyi ve güveni sarsacak, verdiği desteği sona erdirecek bir yığın risk ve olumsuzlukları ihtiva ediyordu. Erzurum Valisi Tahsin Bey'in verdiği teminat ve Başkumandanlık Vekâleti'nin yaptığı müdahalelerle III.Ordu Kumandanı vermiş olduğu boşaltma kararından döndürülmek suretiyle mesele sorun haline gelmeden çözümlenmiştir.

Siyasî anlamda ikinci mesele ise; III.Ordu'da bulunan Ermeni subay ve erlerin firar ederek, Ruslara katılmaları ve bir kısım Ermenilerin bölgede giriştikleri çetecilik faaliyetleridir. Türk tarafı bunlara karşı bazı güvenlik tedbirleri almış ve Teşkilât-ı Mahsusa birliklerini harekete geçirmiş ise de tam bir sonuç alamamış dış destekli Ermeni faaliyetleri devam etmiştir ki, neticede sonuç alıcı tedbir olarak 1915 yılı Mart ayında "tehcir kanunu" çıkarılarak uygulamaya konulmuş ve bu mesele de böyle çözüme kavuşturulmuştur.

Köprüköy ve Azap Muharebeleri sonrasında ortaya çıkan en önemli siyasî mesele ise; III.Ordu Kumandanı'nın III.Ordu birliklerini geri çekme kararı ve uygulamasıyla birlikte başlamıştır. III.Ordu Kumandanı'nın daha önce sözkonusu ettiğimiz geçerli sebeplere dayanmayan mezkûr kararı Ordu'da memnuniyetsizliğe sebep olmasının yanında, bölgede görev yapan ve aynı zamanda Teşkilât-ı Mahsusa mensubu olan valilerin şikâyetlerine de yol açmıştır. Ayrıca bölgede görevli İttihat ve Terakki Cemiyeti Murahhası Mes'ulu ve Teşkilât-ı Mahsusa mensubu Bahaeddin Şakir Bey'in merkeze III.Ordu Kumandanı'nı şikâyetine vesile olmuştur. Böylece III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa üzerinde bir siyasî baskı oluşmaya başlamıştır. Askeri açıdan sözkonusu ettiğimiz son derece mahsurlu olan siyasî baskı Başkumandanlık Vekâleti'nin girişimleri sonucu kırılarak bu mesele geçici olarak çözüme kavuşturulmuştur.

Belirtmek gerekir ki, ortaya çıkan bu meseleler Başkumandanlık Vekâleti'ne ve Genel Karargâh'ta, III.Ordu bölgesinde ve cephesinde bir takım olumsuzlukların olduğu düşüncesini uyandırmış olmalıdır ki, üst seviyede ziyaret ve teftişlere ihtiyaç

duyulmuştur. Sözkonusu ziyaret ve teftişler hakkında önemine binaen daha sonra ayrıca bilgi vereceğiz.

Türk tarafında yukarıda temas ettiğimiz siyasî meseleler ortaya çıkarken Rus tarafında da cephe gerisinde çıkabilecek olaylara karşı güvenlik tedbirleri artırılmış, olaylara liderlik edebilecek kişiler tutuklanmış ise de özellikle Batum ve çevresinde Müslüman halkın isyânının önüne geçilememiştir. Türkler tarafından kısmen denizden desteklenen bu hareket², Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı Batum'a çıkarma yapmak düşüncesini gündeme yeniden almak yoluna götürmüştür. Ancak deniz hakimiyetinin kurulamamış olması ve boğazlar bölgesine yönelik tehdit beklentileri bu düşüncenin tatbikât alanına sokulmasını engellemiş ise de başlayan isyan harekâtı Sarıkamış Harekâtı'nın sonuna kadar Rusları meşgul etmeye devam etmiştir. Ne var ki, Sarıkamış Çevirme Manevrası'nın Ruslar lehine sonuçlanması üzerine Türkleri destekleyen Müslüman halk Ruslar tarafından cezalandırılmış, isyanın sözkonusu olduğu Çoraka Vadisi'nin 52.000 kişilik nüfusundan sadece 7.000 kişi canlı kalabilmiş³, 45.000 kişi ise soykırıma tabi tutulmuştur.

2- GENEL KARARGAH'IN OLAYLARA VE DURUMA BAKIŞI

III.Ordu Kumandanı'nın geri çekilme kararı verdiği günde Ali İhsan Bey ile karşılanan Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey Köprüköy ve Azap Muharebeleri sonrası ortaya çıkan durumu; "-Üçüncü Ordu, işleri izam ediyor, mütemadiyen cephe talebi, icat edilmiş bir vesile olabilir. Batum'un zaptı hakkındaki tekliflere de daima sudan cevap veriyor. Köprüköy muharebesini, parça parça kuvvet sokarak gayri müsait şartlar içinde yaptı. Azap Muharebesi azim ve metanet ile idare edilmedi. Muvaffak olacaklarında daima şüphe ve tereddüt ederek işe başladı ve tabîi muvaffak olamadı ve olamayacaktır"⁴ şeklindeki ifadelerle ortaya koyarken III.Ordu Kumandanı'nın yüzeysel ve yanıltıcı raporlarına rağmen yapılan hatalara doğru teşhisler koyarak değerlendirebilmiştir.

Bahsettiğimiz değerlendirmeleri yapan Yarbay Hafız Hakkı 24 Kasım 1914 günü Genelkurmay İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Kâzım Karabekir'den Kars ile çevresine ilişkin harita ve bilgi istemiş, haritaları geri getireceğini söylemiş olmasına rağmen bir kısmını geri vermemesi üzerine kuşkuları iyece depreşen Kâzım Karabekir dayanamayarak şunları söylemiştir:

"Efendim, Kars Kalesi hakkındaki incelemeiniz Doğu Anadolu'da bir saldırı istenildiği yolunda bende kaygılar uyandırıyor. Çocukluğumun üç yılı o bölgedeki

2 W.E.D.ALLEN-Paul MURATOFF, Kafkas Harekâtı 1821-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi), Ankara-1966, s.231, 10 nolu dipnottan

3 Tadeusz SWIETOCHOWSKI, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920 (Çev:Nuray MERT), Ankara-1988, s.112-113.

4 Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.II, İstanbul-1990, s.182-183.

arazi ve şiddetli kış saldırıya kalkacaklara kardetli geçtiğini gördüm. Tümöyle dağlık olan o kesimdeki arazi ve şiddetli kış saldırıya kalkacaklara karşı pek yaman birer düşmandır. Böyle bir girişim varsa bütün gücümüzle önlemeliyiz. Korkarım Almanya Odesa yakınlarına asker çıkartmıyoruz diye Kafkasya'ya saldırı istiyorlar. Kışlık giyimi ve donatımı çok eksik olan üçüncü ordumuzun yıkımına yol açmayalım."

Yarbay Hafız Hakkı bu konuşmaya şu cevabı vermiş: "Ben de kışın saldırıya karşıyım. Kars hakkındaki incelemelerimin nedeni, şimdiye dek orası ile hiç ilgilenmediğimdir".

Hafız Hakkı Bey'in bu kaçamak cevabı Kâzım Karabekir'i tatmin etmemiş olacak ki, 25 Kasım 1914'te cepheye gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan Hafız Hakkı Bey'in gidişi hakkında Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya şunları söylemekten geri kalmamıştır:

"Paşa Hazretleri, Hafız Hakkı Bey bizlere veda etmeden bir görevle doğuya hareket etmiş. Siz benden şimdiye dek Kars hakkında bilgi istemediniz. Hafız Hakkı Bey bunun hakkında bilgi aldı, bazı haritaları da yanında götürdü. Erzurum ve Kars yaylalarının kışı çok şiddetlidir. Kışın kentlerin sokaklarında bile kar bir metreyi aşar, dağlardan kuş uçmaz, kervan geçmez. Eğer Kars için bir saldırı düşünülüyorsa az kuvvetle savunulsa da Soğanlı Dağları bir drama yol açacaktır. Kars kalesi ise son sistem berkitilmiş, kat kat tel örgüleri ve kuvvetli direnek noktalarıyla desteklenmiştir. Ruslar demiryoluyla Kars'a hatta Sarıkamış'a destek yetiştirebilirler. Bizim yollarımız yok. Kuvvet göndersek bile yiyecek yetiştiremeyiz. Cephane noksanlığı da başlı başına bir sorundur. Liman Paşa da, Bronzart Paşa da önce Odesa yakınlarına asker çıkartmakla uğraştılar. Bu olmayınca bu kez bizi Kafkasya'ya saldırtmalarından korkuyorum"

Kâzım Karabekir'in bu konuşmasına Enver Paşa şu cevabı vermiştir: "Senin doğudaki durumdan haberin yok galiba. Ordumuzun bir çok özverilerle elde ettiği Azap-Gerek-Sıçankale çizgisinden Heran-Minavort-Pertanos çizgisine çekilmesi işi anarşiye sürükledi. Valiler, İttihat ve Terakki ileri gelenleri bana, Talat Paşa'ya şifreli telgraflar yağıyorlar. Bunun için Hafız Hakkı Beyi acele oraya gönderdim. Durumu yerinde görerek bana bildirecektir. Kars kalesine saldırmayı düşünen yok. Hakkı Bey daha evvel incelemek istemiş olabilir"⁵.

Binbaşı Ali İhsan Bey ise durumu şu şekilde değerlendiriyor: "Üçüncü Ordu'nun menzil işleri iyi değildir. İyi bir menzil olmadıkça devamlı bir taarruz yapılamaz. Hususiyle şu mevsimde, kış başında, Batum civarına bir fırka asker çıkarmak tehlikeli oyundur. Hangi deniz kuvvetine dayanarak bu iş yapılacaktır. Süpriz tarzında bir defa cesaret gösterip muvaffak olmak ile karaya asker çıkarma

5 Kâzım KARABEKİR, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik, C.II, İstanbul-1994, s.412-413. Bkz.Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Sarıkamış Dramı, C.I, İstanbul-1988, s.118-123.

manevrası devam ettirilemez. Üçüncü Ordu Kumandanı'nın "Batım civarına asker çıkarmak için halihazır en müsait zamandır" demesine ehemmiyet vermek caiz değildir. Çetelerin ufak tefek hareketlerine ve Artvin'e doğru ilerlemelerine bir kıymet atfolunamaz" diyen Ali İhsan Bey, Hafız Hakkı Bey'e "Siz de mi Bahaddin Şakir Bey'in Talât Bey'e ve Merkezi Umumî'ye şikayetlerini haklı buluyorsunuz?"⁶ sorusunu sormaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Genel Karargâh'ta duruma iki türlü bakış vardır. Birinci bakış açısı Kafkas Cephesi'nde olanlardan memnun olmayıp, III.Ordu'dan büyük başarılar bekleyenlerin bakış açısıdır ki, III.Ordu'nun geri çekilmesi karşısında iyimserliklerini kaybetmişlerdir. III.Ordu Kumandanı'nın küçük başarıları büyük başarılar şeklinde Başkumandanlık Vekâleti'ne yansıtması da bir takım ümitleri artırmış, ancak son tutumu ise bu ümitleri kırmıştır. III.Ordu Kumandanlığı'ndan alınan raporların istenilen seviyede detaylı bilgiler içermemesi ve hatta yanıltıcı bilgiler vermesi de Enver Paşa ve Hafız Hakkı Bey gibi üst kumandanların cephede neler olup bittiğini merak etmelerine ve beklentilerine cevap aramağa başlamalarına yol açmıştır.

İkinci bakış açısı ise; kışın doğu bölgesinde hiçbir şey yapılamayacağını esasından hareketle bir kış taarruzundan endişe edenlere aittir ki, bunlar Genel Karargâh'ta şube müdürü seviyesinde ki Türk kurmaylarıdır. Bunlara göre; yüksek, soğuk ve karlı olan bu bölgede karakışta taarruz yapılamaz, ordular mevzilere girerek havanın ılınmasını beklemek durumundadır. Bu Doğu Cephesi'nde yüzyıllardır süregelen bir durumun tekrarının istenmesidir⁷.

Ancak, belirtmek gerekir ki Birinci Dünya Harbi, bir çok şeyin ilki olmuş, tabular yıkılmış ve daha önce izah ettiğimiz üzere geçilmedik nehir aşılmadık dağın kalmadığı, her mevsimde hareketlerin görüldüğü bir savaştır. Bu yönüyle kışın hareket yapılamaz düşüncesi geçerliliğini yitirmiştir.

Verdiğimiz bilgi ve yaptığımız atıflardan sonra diyebiliriz ki, Genel Karargâh üst kademesindeki III.Ordu'da neler olup bittiğinin merakı, tetkik ve kış taarruzu düşüncesinin doğuşu sözkonusudur. Alt kademedekiler ise bundan tedirginlik duymaktadırlar.

3- GENELKURMAY İKİNCİ BAŞKANI YARBAY HAFIZ HAKKI'NIN ERZURUM'A GELİŞİ VE FAALİYETLERİ

Kafkas Cephesi'nde, Azap Muharebesi'nden sonra, taarruzdan vazgeçilerek, müdafaa vaziyeti alındığı zaman gerek Almanlar tarafından ve gerek İttihat ve Terakki'nin sivil erkânı, valileri, umumî merkez azası, Teşkilâtı Mahsusa'ya memur

6 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.183.

7 Mehmet Tanju AKAD, 20.Yüzyıl Savaşları, C.I, İstanbul-1992, s.188.

olan gayri mes'ul kişiler tarafından III.Ordu'nun askerî erkânı ve kumandanları aleyhinde şikâyetler yapılmaya başlanmıştır. Ali İhsan Sabis hatıratında bu olayları entrika olarak niteliyor ise de doğru değildir. Çünkü, yapılanlar şikâyetin ötesine geçmemiş ve hatta Ordu Kumandanı'nın sakladığı durum şikâyetler üzerine daha iyi kavranmıştır.

Sözkonusu şikâyetlerin olduğu dönemde Irak Cephesi'nde Cavid Paşa, Suriye Cephesi'nde Zeki Paşa değiştirildiğinden dolayı Kafkas Cephesi Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın da değiştirilmek istendiği düşüncesi zihinlerde yer etmeye başlamıştır.

İşte yukarıda ortaya koyduğumuz zaman ve zeminde Kafkas Cephesi'nde zuhur eden bu gürültüler, muvaffakiyetsizlikler ve hayal kırıklığına uğramalar, Hafız Hakkı'nın hemen o cepheye gönderilmesine ve mahallinde tetkikler yapmasına karar vermediği gerekli kılmıştır⁸. Bunun üzerine Genelkurmay İkinci Başkanı Yarbay Hafız Hakkı'nın Erzurum'a gönderilmesine karar verilmiş ve III.Ordu Kumandanlığı'na çekilen bir telgrafla, Hafız Hakkı Bey'in 25 Kasım 1914 (Salı) günü deniz yoluyla hareket ettiği, Çarşamba akşamı Trabzon'a varacağı ve kendisini Erzurum'a götürmek için bir otomobilin Trabzon'da bulundurulması istenilmiştir⁹.

Başkumandanlık Vekâleti tarafından Kafkas Cephesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmış olan Hafız Hakkı Bey, Kâzım Karabekir'den aldığı haritalardan bir kısmını da yanına alarak kimseye veda etmeden 25 Kasım 1914 günü Mecidiye Kruvazör'ü ile yola çıkarılmıştır. Kendisine Almanca olarak verilen yazılı talimatta, Rus Ordusu'nun cephesi kuvvetli ise bir taþya hareketiyle muvaffakiyet elde edilemeyeceğine kanaat getirilirse, bir kolordunun Erzurum Müstahkem Mevkiinden toplanarak takviye edilerek Rus Cephesi'ne ve iki kolordu ile de Rus yanlarına kuşatıcı bir taarruz tevcih olunabilir denilmekte idi.

Hafız Hakkı Bey'in gönderilmesiyle bir taraftan III.Ordu bölgesinde sözkonusu talimâtla yapılacağı belirlenen ve esas itibariyle geniş bir kuşatma hareketi tetkik edilirken, Enver Paşa, güneyden İran içinden yapılacak hareketlere de önem vermekte ve bu maksatla İstanbul'da seferî kuvvetler hazırlanmakta idi¹⁰.

Alman Guze'ye göre; Hafız Hakkı Bey, General Bronzart'a inanmak istemediği ve kendi nokta-i nazarını mahallinde tatbikat yaptıktan sonra, arz etmek üzere III.Ordu'ya gönderilmişti¹¹.

Oysa ki, Hafız Hakkı'nın gönderiliş maksadının iyice anlaşılabilmesi için Enver Paşa'nın şu ifadelerine bakmak yeterli olacaktır:

8 - SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.192-193.

9 - ATASE, K.4, H.10, F.1-101.

10 - BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.140.

11 - GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler" (Çev:HAKKI), Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı:20 (1 Kânunusani 1931), s.36.

"Şu veya bu kararını buraya yazacak; elbette biz de düşüneceğiz"

İşte şu veya bu kararını yazacak ama sonuçta yazacakları üzerine düşünülecek olan Hafız Hakkı Bey 25 Kasım 1914 tarihinde başladığı yolculuğunda 26 Kasım 1914 akşamı Trabzon'a varmış ve Trabzon'dan gönderdiği telgrafta; "Hopa'ya ihraç hareketinin mümkün olduğunu, Hopa'dan piyade ve mekkâri hareketine mahsus yol ile Çoruh Nehri'ne varılabileceğini" bildirmişti. Hopa'ya çıkarılacak askerin miktarına göre bu imkân değişebilirdi ki, bu hususta izahat verilmemişti.

Hafız Hakkı Bey'in bu ilk raporu, yola çıkarken kendisine verildiğini belirttiğimiz gizli talimatla örtüşmekte ve onu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bütün bunlardan anlaşılan Hafız Hakkı Bey'in Kafkas Cephesi'nde Enver Paşa'nın yaptırmak istediği taarruz hareketleri için mahallinde araştırma yapmak üzere gönderildiği ve bu işe Hafız Hakkı Bey'in karaya ayak basarbasmaz başladığıdır. Hafız Hakkı Bey'in sözkonusu ettiğimiz ilk raporu, zikrettiğimiz tasavvurları destekleyici bir mahiyette müspet olmuştu¹².

26 Kasım akşamı Trabzon'a varmış olan Hafız Hakkı Bey ertesi sabah yola çıkmış 29 Kasım 1914 günü Erzurum'a gelmiştir. 29 Kasım günü diğer bir kısım subaylarla beraber terfi ettirilerek albaylığa yükseltilmiştir. Erzurum'a gelişinin ve albaylığa terfi ettirilisinin ilk gecesi yani 29-30 Kasım gecesi İstanbul'a şu raporu göndermiştir:

"Çoğunlukla geceleri yürüyerek, ancak bu gece saat 22.00 sıralarında Erzurum'a gelebildim. Yollar ve havalar gayet fenadır. Trabzon ile Erzurum arasındaki menzil durumu hakkında yaptığım incelemede, III.Ordu'nun bu durumuyla yiyecek, giyecek ve cephaneye ikmal meselelerinin gittikçe fenalaşacağına kani oldum. Menzil işlerini yürütmekte olan emeklilerin hiçbir işe yaramadıkları görülmüştür. Trabzon'daki III.Ordu adına gönderilen yiyecek, donatım ve araçlar hâlâ oralarda durmaktadır. Yolların muhtelif yerlerinde idaresizlik belirtisi olan mekkâri ve öküz ölümleri duruyor. Bu duruma ivedilikle bir çare bulunmazsa Ordu'nun hiçbir eksiği muntazaman ikmal edilmeyeceği gibi, elde bulunan taşıt araçları da yakında mahvolacaktır.

Yarın gerek görevimi kapsayan hususlarla ve gerekse menzil işleri için Hasan İzzet Paşa'yla görüşeceğim"¹³.

Hafız Hakkı Bey'in gönderdiği ilk raporda gördüğümüz olumlu ve bahsolunan tasavvurları destekleyici ifadeler yerini bölge gerçekleri, menzil durumun kötü olduğu ve daha da fenalaşacağı, gönderilenlerin istenilen yere ulaştırılamadığı, idaresizlik ve bunlara ivedilikle çare bulunmazsa Ordu'nun hiçbir eksiğinin muntazaman ikmal

12 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.198 ve 195.

13 ATASE, K.4, H.11, F.1-14.

edilemeyeceği, elde bulunan taşıt araçları da yakında mahvolacaktır ve benzeri ifadeler bırakmıştır ki, bu da durumun hiç de içaçıcı olmadığını gösterir. Böylece, Hafız Hakkı Bey durumu, sözkonusu ettiğimiz raporuyla objektif bir şekilde Başkumandanlık Vekâleti'ne aktarmıştır.

Genelkurmay İkinci Başkanı Albay Hafız Hakkı, Erzurum'a vararak sözkonusu ettiğimiz telgrafi gönderdikten sonra Erzurum Valisi Tahsin Bey'i, Bahaeddin Şakir Bey'i vesaireyi dinlemiş, Ordu Menzil Müfettişi Avni Paşa'dan da malûmat alarak, 1914 senesi Aralık ayı başında Köprüköy'e varmış ve burada III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ve kurmay heyeti ile görüşmelerde bulunmuştur.

Köprüköy'deki müzakereler neticesinde, ilk önce III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa da Hafız Hakkı'nın ve kendi karargâhında O'nun düşüncelerine taraftar olanların teklifine razı olmuş ancak, bu hususta bazı noksanların sür'atle ikmali şartını ileri sürmüştür. Bunun anlamı, Hasan İzzet Paşa'nın bilinen tutumunu devam ettirdiğidir.

Son günlerde Alman Doğu Cephesi'nde, Alman Orduları Mareşal Von Hindenburg'un kumandası altında Ruslara karşı mühim bir başarı kazanmışlar ve Ruslardan büyük miktarda esir ve ganimet almışlardı. Bu vaziyet Osmanlı "altıncı kol" mensuplarını yeniden şevke ve harekete getirmişti¹⁴.

Bu dönemde müttefiklerimiz olan Almanlar ise yeni bir Lehistan taarruzu düşünüyorlardı¹⁵.

Ayrıca Türk istihbarat örgütü Teşkilât-ı Mahsusa'nın Rusların şayet İstanbul üzerinde bir anlaşmaya varılırsa Almanlarla harbi durduracaklarına dair istihbaratı vardı¹⁶. Kaynaklar bu istihbaratın doğruluğunu teyid etmemiş ise de, bunu Alman propagandasının sonucu yada başarısı olarak değerlendirmek ve sözkonusu istihbaratın mevcudiyetini dikkate almak gerekir.

1 Aralık günü Van Valisi'nin istekleri ve bölgede Ermenilerin isyan çıkarabilecekleri hususunu dikkate alan Başkumandanlık Vekâleti, III.Ordu Kumandanlığı'ndan bölgeye kuvvet sevk edilmesini istemiş¹⁷ ve bu isteğe imkânsızlıklar dolayısıyla olumlu cevap verilememiş ise de¹⁸, bölgenin içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemli bir olgu olarak görmek ve değerlendirmek lüzumlu olsa gerektir.

Nihayet böyle bir zemin ve zamanda Hafız Hakkı Bey'e verildiğini belirttiğimiz talimat doğrultusunda 2 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'de yapılan

14 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.222-223.

15 Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936, s.40.

16 Samih Nafiz TANSU, İki Devrin Perde Arkası (Anlatan: Hüsamettin ERTÜRK), İstanbul-1969, s.118.

17 ATASE, K.4, H.11, F.1-19.

18 ATASE, K.4, H.11, F.1-27; ATASE, K.2950, H.6, F.1-258.

görüşmeler neticesinde verilen karar üzerine taarruz hazırlıklarına başlanmış, X.Kolordu'nun geride bulunan birliklerinin sür'atle ileri celbine çalışılmış, Başkumandanlık Vekâleti'ne noksanların ikmali için müracaat olunmuş ve ayrıca 3 Aralık 1914 akşamı, Hafız Hakkı Bey Başkumandanlık Vekâleti'ne daha evvel bölgesel güçlüklerden bahseden raporuna ters olan şu raporu göndermiştir:

"Rusların sağ cenahına taarruz kabildir. Sıçankale Dağı üzerinden hareket mümkündür. İd'deki düşman sekiz tabur piyade, bir bölük süvari ve bir batarya kuvvetindedir. Merkezde düşman cephesinde endah meydanı geniştir. Sol cenaha doğru ilerlemek kabil ise de Aras Nehri'ni geçmek müşküldür. Binaenaleyh evvelâ Onbirinci Kolordu ile taarruz edip düşmanın nazarı dikkatini sol cenaha celbetmeli ve bu esnada Dokuzuncu ve Onuncu Kolordular Koşa-Tortum hattında toplanan badehu İd üzerine hareket; İd'deki düşman berbad edildikten sonra ya Sıçankale Dağı'ndan düşmanın sağ cenahına taarruz veya bu dağ üzerindeki geçitleri seddederek Oltu üzerinden düşmanın gerilerine taarruz; fakat Ordu Kumandanı ve Erkânıharp Reisi müteredit; metaneti lâzimeyi haiz değil, Cephe'de Onbirinci Kolordu ile sahra topları ve kale topları kalsın; İd cihetindeki kuvvetlere ben kumanda edeyim. Hasan İzzet Paşa her iki gruba kumanda etsin; başka bir ordu kumandanı tayini muvafık değil.

İmza: Hafız Hakkı"

Ali İhsan Bey hatıratında bu şifre hakkında; Öyle zannediyorum ki Sarıkamış seferi hakkında felâket doğuran kararı, bu şifre tacil etmiştir" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır¹⁹. Ancak, bu değerlendirmede şifrenin Sarıkamış Seferi'ni tacil ettiği görüşüne katılmak kısmen mümkün ise de diğer görüşlerine katılmak mümkün değildir. Çünkü bu sefer felâket için değil, zafer için düşünülmüştür.

Belirtmek gerekir ki, Hafız Hakkı Bey'in bu raporu Karargâh-ı Umumi'de yankı bulmuş ve itirazlara yol açmıştır. Bu itirazlara karşı Enver Paşa şu cevabı vermiştir:

"Hafız Hakkı, ahvali yerinde gördükten sonra bu teklifi yapıyor. Valilere, merkezi umumî azaları da bu taarruzu lâzım ve mümkün görüyorlar; bununla beraber henüz daha verilmiş bir karar yoktur"²⁰.

Bu bilgiler ışığında 2 Aralık tarihli Köprüköy görüşmelerine rağmen daha evvelce de vurguladığımız üzere III.Ordu Kumandanı'nın ve Erkânıharbiyesi'nin tutumunda bir değişiklik göze çarpmamakla birlikte Hafız Hakkı Bey, daha henüz tam netleşmemiş taarruzun nasıl yapılması gerektiği üzerinde durmaya başlamıştır. Ordu Kumandanı'ndan pek memnun olmamasına rağmen, değiştirilmesini uygun bulmaması Hafız Hakkı Bey'in Hasan İzzet Paşa'yı görüşmeleri sonucu etkilemiş olabileceği ve O'na istediklerini yaptırabileceği düşüncesi sebep olmuş olmalıdır.

19 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.223-225.

20 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.229.

2 Aralık 1914 tarihli Köprüköy görüşmeleri neticesi verilen karar ve bunun yazıya dökülerek 3 Aralık 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmesi olarak niteleyebileceğimiz sözkonusu raporun Başkumandanlık Vekâleti'ne ulaştırılmasından sonra Hafız Hakkı Bey birlikleri ziyaret ve teftişle kumandanları yapılacak harekât konusunda motive etmeye çalışmıştır.

Bu maksatla 4 Aralık 1914 tarihinde yaptığı ziyaret esnasında 34.Fırka Karargâhı'na Gırabeneli Bekir, Bahaeddin Şakir gibi Turancı olarak nitelendirebileceğimiz kişilerle birlikte gelmiş olan Albay Hafız Hakkı Taşlıtepe'deki topçu mevziine de uğramış ve burada 34.Fırka Kumandanı Aziz Samih Bey'le arasında şu konuşma geçmiştir:

"İstanbul'dan teşekkürlerinin sebebini sordum. Anlayamadın mı? dedi. Anladım. Daha ne duruyorsunuz demeğe geldiniz dedim. Gülererek dedi ki: İyi bildin. Ne duruyorsunuz? Beni Batum'dan vapura bindirmelisiniz. Yoksa Trabzon'dan gitmem. Bu suretle bir taarruz yapılmasından bahsedildi. Etraftaki dağların büründüğü karların derinliğini gösterdim. Hatta bu mevsimde muharebenin ilânı(nı)n da vakitsizliğinden bahsettim. Dedi ki: Ben de bu fikirdeyim. Hatta Alman Erkânıharbiyesini ikna için Bronzar(t) ile Berlin'e gitmiştik. Oteldeki odalarımıza ayrılıp yıkandıktan sonra tekrar buluştuğumuz zaman Bronzar(t) dedi ki (Hazırol gidiyoruz. İstanbul'a dönüyoruz. Harp başlamıştır.) Karadeniz'deki vakayı orada öğrendim. Geri döndük. Binaenaleyh başlayan bu harbi iyi bitirmekten başka düşünülecek şey kalmamıştır. O halde kışı olduğumuz yerlerde geçirip, ilkbaharda taarruz etmek lüzumunu anlattım. Hafız Hakkı Bey dedi ki: İlkbaharda sulh olması ihtimali vardır. Böyle olursa sulh masasına hangi işimizle oturacağız. Binaenaleyh herhalde bir taarruz yapmalıyız.

Havanın, yerlerin, askerlerin halini gösterdim. İhtiyaçlarını anlattım. Kolordu erkânıharbiyesini telefonla çağırdı. O da geldi. Taarruz imkânını ona da sordu. O da aynı fikri söyledi. Fakat mülayimane bir imkânsızlık gösterdi"²¹.

Yukarıda metinden de anlaşılacağı üzere bir kış taarruzu yapılması gereği fikrinin arka plânında bir çok faktörle birlikte Alman altıncı kol faaliyetleri ve Türk istihbarat teşkilâtının ilkbaharda bir sulh olması ihtimalinin bulunduğu şeklinde ki haberlerin varlığı gerçeği sözkonusudur.

34.Fırka Kumandanı Aziz Samih Bey ve XI.Kolordu Kurmay Başkanı'na atfen aktardığı ifadeler, gelişmeler sonucunda yapılmış olan harekâtın görünür başarısızlığı ve Cihan Harbi içerisinde Hafız Hakkı Bey'in ölümü ve Enver Paşa'nın yurt dışına çıkmak zorunda kalması faktörlerinin yanında hatıra sahibinin tarih önünde aklanma gayretlerinden başka bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü

21 Aziz SAMİH (İlter), Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivin'den Peteriç'e, Ankara-1934, s.8-9.

söz konusu kişiler III.Ordu Kumandanı'nın geri çekiliş kararından da şikâyet etmekte, fakat düşmanla ön cepheden temas halinde olan bir ordunun kışı tam anlamı ile nasıl geçireceklerinin izahını yapamamaktadırlar.

Hafız Hakkı Bey'in III.Ordu birliklerini teftiş ve ziyaretleri konusunda 29.Fırka Kumandanı Arif Bey ise şunları yazmaktadır:

"Bay Hafız Hakkı'ya tümenin vaziyeti ve düşmanın ahvali hakkında malûmat verildiği sırada Kuşa'daki müfrezemizin kendilerine verilen malûmata göre Olti tarafına ait keşifleri kâfi görmediklerinden bu cihete, telefattan ürkmiyerek genç ve müntehap subaylar komutasında keşif kolları gönderilmesini iymali bir tarzda ifade etmişlerdi.

Bay Hafız Hakkı teftişlerini ikmal ile 22 İkinciteşrin 1330 (5 Aralık 1914) tarihinde IX.Kolordu Karargâhına da uğrayarak İstanbul'dan hareketleri sırasında Ordu'nun Başkomutanı Beşinci Mehmed Reşad'ın Ordu'ya karşı iltifat ve selamlarının bildirilmesi hakkındaki irade-i seniyyei neşir ve tamim ederek Erzurum'a dönmüştür²².

Bu ifadelerden anlaşılabilceği gibi, Hafız Hakkı Bey'in Oltu doğrultusunda keşif isteği yapılacak harekâtın yönünü görünür bir duruma getirmekle beraber, mezkûr isteğin yerine getirilmesini genç ve seçkin subaylardan beklemesi, "ümit nesli"nin beklentilerinin cevabını gençlerde araması bakımından anlamlı olsa gerektir.

Ayrıca söz konusu bilgiler ışığında diyebiliriz ki; Hafız Hakkı Bey, teftiş ve motivasyon amaçlı gezilerini 5 Aralık 1915 tarihinde tamamlamış ve Erzurum'a dönmüştür.

Bu dönemde yani 4 ve 5 Aralık günlerinde Hafız Hakkı'dan iki yeni şifre gelmiştir. Bu şifrelerde:

"Gerek X.Kolordu'nun ve gerek III.Ordu'nun Alman olan Erkânıharp Reislerinin (Kurmay Başkanlarının) kendi taarruz tertiplerini muvafık bulduklarını, Ordu Kumandanı'nın da kabul ederek lâzım gelen hazırlıklara başladığı ve fakat Onuncu Kolordu Kumandanı'nın zayıf olduğu ve Sivas'tan Erzurum'a yürüyüş esnasında Kolordusuna sevk ve idarede gevşeklik göstererek pek geç kalmalarına meydan verdiği ve emre intizar ettiği" yazılmıştı²³. Bu yazılardan Hafız Hakkı Bey'in III.Ordu üst kademesinde mevcut tereddütleri görünürde giderdiği taarruz için hazırlıklara başladığı ve 3 Aralık tarihli telgrafında mevzubahs ettiği id yönündeki kuvvetlere kumanda etmek istediğini biraz daha barizleştirerek, X.Kolordu Kumandanlığı'na kendisinin tayinini istediği anlaşılmaktadır.

22 Arif BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, İstanbul-1944, s.57-58.

23 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.229-230.

Hafız Hakkı Bey'in Erzurum'a döndüğü gün 5 Aralık'ta Harbiye Nezareti'ne şu telgraf ulaştırılmıştır:

"Harbiye Nezâret-i Celilesine

Evrak-ı Umumi Numrosu : 168

Kalem Numrosu : 8093

III.Ordu'ya ait erzak ve zehairin sûrat-i mümkün ile nakl ve sevki hususunda gerek memurin gerek ahali tarafından imkân derecesinde sarf-ı gayret edilmekte ise de nakliyatın vesait-i mevcude ile ifası gayr-ı mümkün bulunduğundan bahisle sûrat-ı matlubenin temini için Trabzon ile Hamsiköy arasında işlettirilmek (üzere) orada(n) gönderileceği evvelce bildirilen beş otomobilin sekize iblağıyla beraber dekovil hattında istihdam edilmek üzere yol taburlarından üçyüz neferle iki zabitin verilmesi (2) ahiren Hamsiköy ile Baybûrd arasında işletilmek üzere tekâlif-i harbiye suretiyle tedarik edilmekte olan mekkârilerin sevkinde kullanmak için yol taburlarından mekkâricilikle aşına dörtyüzelli neferle bunlara nezaret için iffet ve faaliyetleri mücerreb dört zabit itası (3) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis-i Sanisi Hafız Hakkı Beyefendi tarafından beyan olunan bin devenin vilâyete hasrıyla sûrat-ı irsali(4) nakliyatda müstahdem ahali ve hayvanlara yevmiye ve yem verilmek üzere üçbin liralık havale name itası muktezi bulunduğu Acem ve Kürtlerde mevcut bütün deve ve mekkâriler Üçüncü Ordu'ca Erzurum Vilâyeti'ne tahsisi ve oradaki otomobiller dahi celb edilerek ahalinin merkeblerinden başka vesait-i nakliye bırakmamak ve Erzurum ile hatt-ı harp civarındaki mevakiden levazım nakli ile oraca her taburdan seksen-yüz kadar mekkâri mevcut bulunmuş olduğunun Baybûrd'dan Erzurum'a kadar olan nakliyatın da Erzurum Vilâyetince icrası lüzumu Trabzon Vilâyeti'nden ahiren alınan telgrafnâmede ehemmiyetle bildirilmekle iktizasının müsaraaften ifa ve inbası mütemennadır. Olbabda.

5 Aralık 1914

İmza (Okunamadı)"²⁴

Sunduğumuz belge metninden de anlaşılacağı üzere III.Ordu'da menzil işlerinin iyi gitmediği ve birçok eksikliğin bulunduğu bir vakta olup, işte bu eksikliklerin giderilebilmesi için ihtiyaç duyulan asker, zabıt, para, otomobil ve diğer nakil vasıtalarının temini istenmektedir. Bu isteklerdeki şiddet derecesinin yüksek olması 2 Ağustos 1914 tarihinde başlayan seferberlik dönemi içerisinde yeni bir devreye girildiğine işaret etmesi bakımından öneme sahiptir.

İşaret ettiğimiz yeni devre; Hafız Hakkı Bey'in cepheye gelmesi ve 2 Aralık tarihli kararlar görülebilir bir hal almaya başlamış, yukarıdaki telgrafla belirginleşmiş, Başkumandanlık Vekâleti'nin 6 Aralık 1914 tarihinde III.Ordu Kumandanlığı'na verdiği emirle kesinleşmiştir ki, emir şöyledir:

"Rusların Lehistan'da düştükleri kötü durum nedeniyle, Kafkasya'daki kıt'alarını takviye etmeleri imkânı yoktur. Belki bazı 2. ve 3.hat kıt'aları bu bölgeye gönderilebilir.

Çoruh Vadisi'nde elde edilen başarılar, Batum'da bulunan Rus kuvvetlerinin büyük kısmının Aras bölgesindeki Rus asıl kuvvetlerini takviye için gönderildiğini gösteriyor. Ruslar şimdiye kadar Aras vadisinden bir taarruz yapmadıklarına göre, şimdiki durumlarını korumaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. III.Ordu bazı ihtiyaçlarının sağlanamaması yönünden sıkıntılı bir durumda olmakla beraber, herhalde Ruslara nazaran maddî ve manevî bakımdan üstündür. Şimdiye kadar yapılan muharebelere göre, Ruslara cepheden taarruz ve taktik kuşatmasıyla başarı kazanmak pek güç ve kanlı olacaktır.

Lehistan'daki tecrübeler de gösteriyor ki Rusların stratejik kuşatmayla perişan edilmesi pek mümkündür. Bu Rus kuvvetlerinin perişan edilmesiyle de Kafkasya'nın zengin arazisi elimize geçecek ve herhalde III.Ordu'nun durumu daha iyi olacaktır. Buna göre aşağıdaki maddeler hakkındaki düşüncelerinizin ivedi olarak bildirilmesini rica ederim.

1- XI.Kolordu bütün kolorduların ve kalenin (Erzurum Müstahkem Mevkii) sahra bataryalarıyla birlikte evvelâ şimdiki mevziinde savunmada kalacak.

2- IX. ve X.Kolordular Narman ve Oltu istikametlerinde birkaç koldan ilerleyerek Narman'daki düşman kuvvetini kuşatmalı ve yok etmelidirler.

3- Ardahan istikametinde ilerleyen çeteler de düşmanın gerideki irtibat yollarını kesecekler ve bu suretle kuşatma harekâtına katılacaklardır.

4- Narman'daki düşman perişan edildikten sonra, Rusların asıl kuvvetlerine karşı taarruza başlamalı ve bu taarruzda muhtelif kolların aynı zamanda muharebe temasına gelmeleri sağlanmalıdır. IX. ve X.Kolordular düşmanın yan ve gerilerine taarruz etmeli ve bu taarruz harekâtı etkisini göstermeye başlayınca XI.Kolordu da cepheden taarruza başlamalıdır. Eğer düşman' bu sırada XI.Kolordu'ya cepheden taarruz ederse, bu kolordu sonuna kadar savunmada kalmalıdır. Şayet düşman, bu kuşatma harekâtı etki yapmadan geri çekilmeye başlarsa XI.Kolordu hemen şiddetle taarruza geçerek onu yerinde tummaya çalışmalıdır"²⁵.

Askerî makamlar arasında üst makamın ast makama gönderdiği yazılar genelde emir telakki edilmektedir. Bu yönüyle Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu Kumandanı'na gönderdiği mezkûr yazı da emir mahiyeti taşımaktadır.

Hafız Hakkı Bey'in Kafkas Cephesi'ne gönderilmesi, kendisine verilen talimât ve 2 Aralık günü alınan karar, yapılan teftişler ve eksikliklerin giderilmesi için girişilen faaliyetler temelde bir kış taarruzunun yapılması amacına dönüktü.

Yukarıda metnini sunduğumuz 6 Aralık 1914 tarihli Başkumandanlık Vekâleti'nden III.Ordu Kumandanlığı'na gönderilmiş olan yazı da kış taarruzu için yapılan faaliyetlerle aynı amacı taşımaktadır. Yani Ordu'nun motivasyonu öncelikli bir amaç güdülmektedir. Ancak, daha öncekilerden farkı da vardı ki, o da yapılacak olan kış taarruzunun profilinin net bir şekilde ortaya konması ve cevabının acele olarak istenmesidir. Nitekim, bu yazıya III.Ordu Kumandanlığı 6 Aralık 1914 günü aşağıdaki cevabı vermiştir:

"1- III.Ordu'nun taarruzu hakkında Ordu'ca verilen karar da yüksek görüşlerinize uygundur.

2- XI.Kolordu Kale'den alınacak 120 milimetrelik ağır topçu taburu ve bundan başka Kale'den Ordu'ya verilmiş ve verilecek olan mantelli bataryalarla takviye edilecektir. İşbu kolorduya diğer kolordulardan bir tümen veyahut Kale'den jandarma taburlarından bir kısmı verilecektir. Bu kolordu için çeşitli ihtimallere göre savunma mevzileri hazırlanmaktadır.

3- Kuşatma ile görevli kolorduların sahra bataryalarını da yanlarında bırakmak fikrindeyim. Çünkü yalnız dağ bataryalarıyla bu kolordular zayıf kalacaklardır. Zaten cephane noksanlığından dolayı IX. ve XI.Kolorduların üçer sahra bataryası Erzurum'a gönderilmektedir.

IX.Kolordu'yla X.Kolordu'nun buraya gelmiş olan kısımları Koşa-Oltu doğrultusunda, X.Kolordu'nun Erzurum'a gelecek diğer kısımları Erzurum-Oltu doğrultusunda yürüyecek ve Rus arazisine girildikten sonra Yeniköy-Sarıkamış hattına dönülecektir. Düşman Kolordu'ya taarruz ettiği takdirde kuşatmaya memur olan bu kolorduların daha önce güneye doğru yöneltilmeleri gerekecektir. Bu kolordular yüksek dağlardan ve müşkül araziden geçeceklerdir. Özellikle düşman müfrezelerinin direnmeleri karşısında hareketleri gecikecektir. Bu sebeple bu kolorduların birlikte etki yapmaları güçlkle karşılacaktır ki bu da çaresizdir.

4- Narman'daki düşman küçük bir müfreze olduğundan kendisinin yok edilmesine meydan vermeden kolayca çekilecektir.

5- Ardahan istikametinde ilerleyen çetelerden ve sınır taburlarından dahi istifade olunacaktır.

6- Taarruz ve kuşatma harekâtının yapılma zamanına gelince, bu hususta X.Kolordu kıt'alarının ihtiyacı olan giyim eşyasının gelmesini beklemekteyiz. Çünkü erlerin bir kısmı hakikaten sefil bir durumda olup, hasta olmaktadırlar. Etraf kardır.

7- Çetelerin Batum yakınına kadar ilerlemeleri, Batum'u savunan Rus kuvvetlerinin gayet zayıf olduğunu gösteriyor. Binaenaleyh Hopa'ya çıkarılacağı evvelce düşünülen tümenin Batum'u alması ihtimali vardır. Batum'un alınması Ordu'nun ileri harekâtını son derece kolaylaştıracaktır. Bu husus mümkün olmazsa,

bu tümenin Artvin-Ardanuç, Ardahan güneyinden Ordu'nun sol kanadına doğru getirilmesi mümkün ve lâzımdır"²⁶.

Bu karşılıklı yazılardan anlaşılacağı üzere Başkumandanlık Vekâleti'nin yapmağı düşündüğü kış taarruzuna III.Ordu Kumandanlığı da Başkumandanlık Vekâleti nezdinde sözkonusu cevabî nitelikli yazısıyla olumlu baktığını bildirmiştir ki, böylece taarruzun yapılması biraz daha netleşmiş ve artık taarruzun nasıl yapılması gerektiği konusunda fikirler sorulmaya ve açıklanmaya başlanmıştır ki, bu yazıların kaynağında Hafız Hakkı Bey'in gönderdiği telgraflarda ortaya koyduğu düşüncelere karşı, Genel Karargâh'ta şube müdürlüğü seviyesinde Türk kurmaylarının itirazları ve Ordu Kumandanı'nın da fikrinin sorulması isteği vardır.

Ali İhsan Bey'e göre yukarıda sözkonusu ettiğimiz son kararda şu amillerin etkisi vardır:

1- Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinin Batum'un güneyinde kolayca yaptıkları ileri hareketler ve bunlar üzerinde yapılan propaganda;

2- Hafız Hakkı'nın fikir değiştirerek yaptığı teklif ve dağlar üzerinde hareketin mümkün olduğunu bildirmesi;

3- Alman Orduları'nın Lehistan'daki başarılarının, oradaki büyük farklara dikkat edilmeyerek, Osmanlı'da da istihsali ümidine düşülmesi²⁷.

Bize göre Ali İhsan Bey'in son kararda etkili olduklarını belirttiği üç faktör doğru fakat eksiktir. Çünkü, son kararın ortaya çıkışı, kendisinden önceki gelişmelere bağlı olmakla birlikte, netice itibariyle karara imza koyan kişi olan Enver Paşa'nın aktif kişiliği ile de ilgilidir.

Ancak bilinmesi gereken diğer bir husus da Enver Paşa'nın 6 Aralık günü gelişmeleri sonrasında Kafkas Cephesi'ne gitmeye karar verdiği ve harekete geçtiğidir.

Nitekim daha önce temas ettiğimiz üzere Hafız Hakkı Bey'in 3 Aralık tarihli telgrafında İd cihetindeki birliklere komuta etme isteği, daha sonraki telgrafında X.Kolordu Kumandanı hakkındaki şikâyetleri 7 Aralık günü X.Kolordu Kumandanı Ziya Paşa emekliye sevk edilmek ve yerine de Hafız Hakkı Bey atanmak suretiyle giderilmiştir²⁸.

Artık X.Kolordu Kumandanlığı vazifesini deruhte etmeğe başlayan Albay Hafız Hakkı, gerek Errzurum-Oltu doğrultusunda hareket ettirilecek birliklerin yiyeceklerinin sağlanması ve gerekse uzun süredir hemen hemen hiç ekmek

26 ATASE, K.2950, H.6 F.1-267.

27 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.234.

28 ATASE, K.2950, H.6 F.1-271.

alamayan IX.Kolordu kıt'alarının ekmek ihtiyacının giderilmesi için Erzurum Levazım İdare Reisi ile konuşacaktı²⁹.

Kaynaklarda Erzurum Levazım İdare Reisi ile Hafız Hakkı Bey arasında yapılacağı söylenen sözkonusu görüşme hakkında doğrudan doğruya bir bilgi yok ise de Hafız Hakkı Bey'in 7-8 Aralık gecesı gönderdiği řu telgraf özellikle yiyecek ve giyecek konusunda yaşanan sıkıntının şiddet derecesini görmek ve sözkonusu görüşmeden olumlu sonuç alınamadığına hükmetmek mümkündür. Çünkü görüşmeden olumlu bir sonuç alınabilseydi Hafız Hakkı'nın metnini aşağıda sunacağımız telgrafi yazmasına ve göndermesine gerek yoktu. 7-8 Aralık 1914 gecesı gönderilen sözkonusu telgraf şöyledir:

"Allah aşkına Sivas Diyarbekir ve Mamuretülaziz valilerine emr ediniz. Birkaç bin deve ve mekkârinin erzak yani un, peksimet, arpa ve var ise pamuklu minteni(*) hemen yola çıkarsınlar ve yolda kalmadan Erzurum'a kadar getirsinler. Yoksa bu gidişle Ordu varlık içinde aç kalır. Valilerden kolların ne zaman hareket ettiğini ve ne zaman Erzurum'a varacağını teminat olarak sorarsanız iyi olur. Netice hakkında serian cevabını rica ederim"³⁰.

Hafız Hakkı Bey'in cepheye gelişi sonrasında başladığını söylediğimiz seferberlik içerisinde yeniden seferberlik diye niteleyebildiğimiz bu dönemde metnini yukarıda sunduğumuz belgeden de anlaşılacağı üzere isteklerin şiddet derecesinin son derece artması ve isteklerin yerine getirilmesinde eskiye nazaran görülen sūratlenme dikkat çekicidir. Hafız Hakkı Bey, böylece cephe gerisi ile cepheyi irtibatlandırmak, Ordu'yu sıkıntılardan kurtararak neticeyi başarıya tahvil etmek istemektedir.

Bu yeni dönemde önceden mevcut olan askerî ve sivil makamlar arasındaki kopukluk, Dahiliye Nezareti devreye sokulmak ve bir kısım düzenlemeler yapılmak suretiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Bu yeni dönemin mimarı olan X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey 7 Aralık 1914 günü Köprüköy'den III.Ordu Kumandanlığı tarafından verilen řu emri almıştır:

"1- Düşmanın Narman civarında bir alay piyadesi, bir batarya topçusu ve iki bölük kadar süvarisi vardır. Bu kuvvetin durumunda şimdilik bir değişiklik yoktur. Narman-Pertuvan hattının kuzeyindeki sırtlarda birer taburluk iki grup tahkimâtı ve iki topu ve Narman'ın güneyindeki sırtlarda da yedi topu bulunmaktadır. Ardos'taki düşman kuvveti evvelce iki taburdu, şimdi malûmat yoktur.

29 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, Birinci Kitap C.II, Ankara-1993, s.341.

(*) Nimteni: Çekete altına giyilen giyecek, mintan, gömlek.

30 BOA, DHSYS, 123.

2- 30.Tümen, Çakmak-Homigi-Köprüköy-Badicivan bölgesinde, Fethi Bey Müfrezesi (93.Piyade Alayı, 92.Piyade Alayı'nın 2.Taburu ve iki makineli tüfek), Hekbat, Epsemce bölgesinde olup bunlar geçici olarak Ordu emrindedir.

3- III.Ordu'nun maksadı, X.Kolordu kıt'aları geldikten ve ihtiyaçları mümkün olduğu kadar sağlandıktan sonra asıl kuvvetleriyle Oltu üzerinden taarruza başlamaktır.

4-X.Kolordu, Erzurum-Kaleboğazı-Oltu, Erzurum-Narman-Oltu doğrultularında sahra toplarının hareket edip edemeyeceği ve Kaleboğazı tarafında düşman kuvveti olup olmadığını keşfettirecektir. Oltu ile Sarıkamış ve daha doğusu arasındaki bölge ve yollar hakkında keşif yaptıracaktır.

5- X.Kolordu'nun Erzurum'a 13 Aralık 1914 'e kadar gelecek kıt'aları Erzurum kuzeyinde Karagöbek-Tufanç arasındaki bölgede konaklayacaktır.

6- Kale'ye bağlı yol taburundan dahi istifade olunarak Erzurum-Kaleboğazı yolunun onarıma muhtaç kısımlarının yaptırılması lâzımdır. Erzurum'un kuzeyindeki Soğukçermik civarında bulunan yol ve köprülerin bozuk kısımları Kale tarafından onarılacaktır.

7- Erzurum'a gelecek X.Kolordu kıt'alarının geliş tarihleri şimdiden Ordu'ya bildirilecektir. Kış sebebiyle gecikme olursa vaktinde bilgi verilecektir"³¹.

7 Aralık tarihli bu emir ikinci ve üçüncü maddeleri itibariyle daha evvel sözkonusu ettiğimiz ikinci dönemde frenleyici bir mahiyet taşımakta olmasına rağmen, III.Ordu'nun yapacağı hareket doğrultusunda bulunan yol ve köprülerin onarımının yapılması ve keşif sorumluluğunun da X.Kolordu'ya verilmesi bakımından dikkate değerdir.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey ise bu emirden pek memnun olmamış olacak ki 8-9 Aralık 1914 tarihinde III.Ordu Kumandanlığı'na özeti aşağıda verilen telgrafla şu öneride bulunmuştur:

"30.Piyade Tümeni ile Fethi Bey Müfrezesi'nin şimdiden X.Kolordu emrine verilerek konma bölgesine gönderilmesi ve X.Kolordu'nun ayrıca IX.Kolordu'nun bir tümeni ile takviyesi 13 Aralık'a kadar, sahra topçusu hariç 31.Piyade Tümeni ve bir telgraf takımı ile bir beygir deposunun 18 Aralık'a kadar, diğer birliklerin 20 Aralık'a kadar, seyyar hastahanelerde sıhhiye bölüklüğünün ve erzak kolları ile cephane kollarının sonunun ise 28 Aralık'ta Erzurum'a gelebileceği"³² bildirilmektedir.

III.Ordu Kumandanlığı tarafından bu teklife verilen cevapta, Ordu'nun taarruz zamanının şimdiden saptanamayacağı, 32.Tümen'in gelmesinin beklenebileceği, lüzumu kadar giyecek eşyasının ne zaman geleceğinin belli olmadığı ve bu nedenlerle 30.Tümen'le Fethi Bey Müfrezesi'nin şimdiden kolorduya katılmasının uygun

31 ATASE, K.2950, H.6 F.1-272.

32 ATASE, K.2950, H.6 F.1-277.

görülmeyişi bildirilmiştir. Ordu Komutanlığı, IX.Kolordu Narman'ın doğusuna yürürken bu kıt'alarında X.Kolordu'ya katılacaklarını bildirmekte ve Oltu-Ardahan yoluyla, Kars-Sarıkamış yolu arasındaki enine yollar hakkında bir an evvel keşif yapılmasını istemektedir³³.

III.Ordu Kumandanlığı'nın Hafız Hakkı Bey'in önerisine verdiği bu cevap; 7 Aralık 1914 tarihinde III.ordu Kumandanlığı tarafından X.Kolordu'ya verilen emirdeki düşüncelerle paralellikler taşıdığı gayet net bir şekilde görülmekte ve bundan dolayı bizim bu cevabı da mezkûr emir gibi frenleyici olarak nitelendirme imkânımız bulunmaktadır.

Netice itibariyle diyebiliriz ki; III.Ordu Kumandanı'nın yaptığı hatalar ve kendisinden şikâyetlerin arttığı bir dönemde, Lehistan Cephesi'ndeki Alman niyet ve başarıları, Çoruh Vadisi'nde Teşkilât-ı Mahsusa birliklerinin kazandığı başarılar, Batum ve çevresinde Ruslara karşı isyan, Alman altıncı kolunun propagandası ve Teşkilât-ı Mahsusa kaynaklı istihbaratlar ve nihayet gönüllerde beslenen emeller sonucu oldukça netleşmiş Kafkas Taarruzu fikrinin mahallinde tetkikatla karar altına alınarak, uygulanması amacıyla gönderilen Hafız Hakkı Bey, bir yandan keşif, bir yandan teftiş, bir yandan da yapılacak olan taarruz konusunda kumandanları psikolojik olarak hazırlamak ve bütün bunların yanında III.Ordu'nun ihtiyaç duyduğu malzemenin bir an önce cepheye ulaştırılması konusunda faaliyetler ve cephe gerisiyle cepheyi irtibatlandırma çabalarını yürütmüştür. Bu çalışmaları ile Hafız Hakkı Bey daha önce de ifade ettiğimiz üzere seferberlik içinde yeniden seferberlik dönemini başlatarak bu dönemin mimarı olmuştur.

4- III.ORDU'NUN KUMANDA KADEMELERİNDE YAPILAN BAZI DEĞİŞİKLİKLER

Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcında III.Ordu'nun teşkilâtlanması sırasında Ahmet Fevzi Paşa Van ve Havalisi Kumandanlığı'ndan Erzurum'da teşkilâtını tamamlamakta olan IX.Kolordu Kumandanlığı'na getirilmişti. Ordu'yu gençleştirme çabaları içerisinde Ziya Paşa X.Kolordu Kumandanlığı'na, Galip Paşa da Elazığ'daki XI.Kolordu Kumandanlığı'na atanmışlardı. Bu iki komutan da genç ve dinamik oldukları ve Harbiye Nezareti tarafından beğenildikleri için bu görevlere getirilmişlerdi.

III.Ordu Kumandanlığı'na ise Enver Paşa'nın hocası olması sebebiyle kolordu kumandanlarından daha kıdemsiz olduğu halde Hasan İzzet Paşa tayin edilmişti.

33 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.344.

Bu tayinden dolayı başlangıçta görünür bir rahatsızlık ortaya koymayan kumandanlar bu durumdan pek hoşnut değillerdi³⁴. Gayet tabiidir ki bu hoşnutsuzluk karşılıklı idi. Çünkü, kolordu kumandanları kendilerinden daha kıdemsiz olan birinin kendilerine kumandan olmasından hoşnutsuzluk duydukları gibi, atanan Ordu Kumandanı da kendisinden kıdemli maiyet kumandanları ile çalıştığından bir kumandan gibi değilde bir arkadaş gibi ilişkilerini tanzim etmek zorunda kalmasından hoşnut değildi.

Vazife şuuru ve durumun nezaketinin farkında olan paşalar, mevcut hoşnutsuzluğu vazifelerine yansıtmak yolundan uzak durmuşlar ise de zamanla meydana gelen birikimin ilk kıvılcımı Azap Muharebesi sonrası geri çekilme kararının verilmesiyle birlikte IX.Kolordu Kumandanı yıllarca bölgede kalmış olan Ahmet Fevzi Paşa tarafından çıkartılmış ve Ordu Kumandanı ile Kolordu Kumandanı arasındaki hoşnutsuzluk görünür hale gelmiş ve tabir-i caiz ise şiddetli geçimsizliğe dönüşmüştür.

Azap Muharebesi sonrası geri çekilme kararının tatbiki sonrasında IX.Kolordu Karargâhının bulunduğu Geçik Köyü'ne gelen III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile orada bulunan IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'nın tartışmaları bu geçimsizliğin göstergesidir. Bu tartışma zeminini ve sözkonusu tartışmayı IX.Kolordu Kurmay Başkanı şöyle anlatıyor:

"Hasan İzzet Paşa me'yus idi; ikide bir de Ahmet Fevzi Paşa'dan askerin yeni yerlerine muvasalatına dair raporların gelip gelmediğini soruyordu. Ahmet Fevzi biraz lakayd ve sanki müntakim, bu müteessir Ordu Kumandanı'yla yamağı olan Bahaeddin Şakir Bey'in endişesini izale edecek bir cevap veremiyordu. Henüz hiçbir rapor gelmemişti. Bunun üzerine Hazan İzzet Paşa, Ahmet Fevzi Paşa aleyhinde köpüren hissiyatının eski hesaplarını görmek için şöyle bir tarik-i mükâleme açtı:

Hasan İzzet Paşa- Paşa, ben sizin mizacınızı bir türlü anlayamadım. Herkesin şevk ve neşe ile telakki ettiği işlerde sizi "bedbin", telaş ve endişe edilen yerlerde ise bilakis pek lakayd görüyorum. Meselâ bu gece hiçbir şey yokmuş gibi duruyorsunuz.Siz buna ne dersiniz?

Ahmet Fevzi Paşa- Bir hakikati teşrih ediyorsunuz, derim Paşa Hazretleri.."

Belirtmek gerekir ki, Şerif Bey yazdığı hatıratında yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere genelde İttihatçı Türkçüler hakkında hakaret etmekten geri duramamış, yaşadığı esaretin kinini onlara kusmuştur. Şerif Bey'in Bahaeddin Şakir Bey hakkında Ordu Kumandanı'nın yamağı şeklindeki saldırısını da mezkûr yaklaşım içerisinde algılamak gerekir.

34 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.351.

Şerif Bey, bu tartışmanın devamında Bahaeddin Şakir Bey ile Ahmet Fevzi Paşa'yı karşı karşıya getirerek IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'nın görevden alınmasında da sorumluluğu Bahaeddin Şakir Bey'e yükleyebilmektedir³⁵.

Oysa ki, diğer kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmadığı gibi, Bahaeddin Şakir Bey'in Azap Muharebesi sonrası geri çekilme kararı dolayısıyla III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'dan şikayetleri söz konusu olup, Bahaeddin Şakir Bey, bu şikayetlerini İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî'si'ne de iletmiş ve daha evvel belirttiğimiz üzere bu şikâyetler merkezde yankı bulabilmiştir. Hatta Hafız Hakkı Bey'in cepheye gönderilmesinin sebepleri arasında Bahaeddin Şakir Bey'in rolünün bulunduğu dikkate alınırsa Şerif Bey'in, Ahmet Fevzi Paşa'nın görevden alınması ile ilgili olarak Bahaeddin Şakir Bey'i suçlayıcı ifadelerinin gerçek bir değer taşımadığı gayet kolaylıkla anlaşılabilir.

Elimizde mevcut olan bir askerî belgede ise IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'nın hastalığı ve moralinin bozuk olması sebebiyle emekli edilerek IX.Kolordu Kumandanlığı'na 34.Piyade Tümeni Kumandanı İhsan Paşa'nın atandığı³⁶ şeklinde kuru ve doyurucu olmayan bilgiler bulunmakta ve olayın arka plânının izahı ihmal edilmektedir. Kaldı ki, bu belgedeki bilgiler Ahmet Fevzi Paşa'yı bedbinlik ithamıyla karşı karşıya getirmektedir.

Ancak, olayın arka plânına bakıldığında Ahmet Fevzi Paşa ile Hasan İzzet Paşa arasında yukarıda zikrettiğimiz tartışmanın geçmesi ve bu tartışma sırasında geriye çekilişin iyi bir tedbir olmadığının Ahmet Fevzi Paşa tarafından Hasan İzzet Paşa'ya bildirilmesi ve harbe erken girildiğinden bahsedilmesi hadisesinin bulunduğu görülecektir³⁷.

İşte Azap Muharebesi sonrası verilen geri çekilme kararının yarattığı gergin ortamda, önceden mevcut olan hoşnutsuzluğun birikimi sonucu ortaya çıktığını ifade ettiğimiz tartışmalar ve karşılıklı olarak doğan güven bunalımı nedeniyle 21-22 Kasım gecesi III.Ordu Kumandanlığı'nın teklifine iki gün sonra olumlu cevap alınmasıyla IX.Kolordu Kumandanı daha önce de belirttiğimiz üzere emekliye sevk edilmiş ve yerine de 34.Piyade Tümeni Kumandanı İhsan Paşa atanmıştır ki, böylece Kafkas Cephesi'nde III.Ordu üst kumanda kademesinde ilk değişiklik gerçekleştirilmiştir.

Kafkas Cephesi'nde III.Ordu kademesinde yapılan ikinci değişiklik ise çalışmamızın bundan önceki kısmında detaylı bir şekilde izah ettiğimiz üzere X.Kolordu Kumandanı Ziya Paşa'nın emekliye sevk edilerek Albay Hafız Hakkı'nın 7 Aralık 1914 tarihinde bu göreve atanmasıdır.

35 Şerif (KÖPRÜLÜ), Sarıkamış İhata Manevrası, İstanbul-1338, s.113-114.

36 ATASE, K.2950, H.6 F.1-203.

37 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.135.

Bu dönemde III.Ordu, yapılması düşünülen kış taarruzuna yöneltilirken, IV.Ordu'da Mısır Seferi'ne yöneltilmiş, III.Ordu kumanda kademesinde henüz bahsettiğimiz değişiklikler yapılırken, IV.Ordu kumanda kademesinde de değişiklik yapılarak, IV.Ordu Kumandanı Zeki Paşa Alman Karargâhı Umumisi'ne Türk Başkumandanlığı'nın Murahhası olarak görevlendirilmiş ve O'nun yerine IV.Ordu Kumandanlığı'na Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır. Ayrıca II.Ordu lağvolunarak, birliklerinin I.Ordu emrine verildiği tebliğ olunmuştur ki, böylece sözkonusu orduların harp düzenleri ve kumandanları yeniden değiştirilmiştir³⁸.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, taarruza yönelen III.ve IV.Orduların Kumanda kademesinde değişiklikler olmuş ve III.Ordu'da bu durumdan şimdilik IX. ve X.Kolorduların kumandanları nasibini almış ve başlayan yeni döneme güçlü, bilgili ve taarruza inanmış kumandanlarla girilmek istenmiştir.

5- BAŞKUMANDAN VEKİLİ VE HARBİYE NAZIRI ENVER PAŞA'NIN KAFKAS CEPHESİ'NDE BAZI TASAVVURLARI VE ERZURUM'A GELİŞİ

Birinci Dünya Harbi'nde Türk askerî hareketlerinin temel yönlendirici mevkiinde bulunan Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'nde ileride temas edeceğimiz tasavvurları ve Erzurum'a gelişinin sebeplerini derinliğine anlayabilmek için Enver Paşa'nın şahsiyetinin analiz edilmesi gerekir. Biz de bu amaçla öncelikle Enver Paşa'nın şahsiyetini analiz ederek, Kafkas Cephesi'ndeki tasavvurlarının ve Erzurum'a gelişinin sebeplerini izah etmeye çalışacağız.

5.1- ENVER PAŞA'NIN ŞAHSİYETİ

Enver Paşa'nın doğum yeri İstanbul'da Divânyolu'nda, eski Lisân Mektebi karşısındaki ailesine ait ev olarak kaynaklarda ittifakla belirtilmektedir.

Ancak Enver Paşa'nın doğum tarihi konusunda kaynaklar çelişkili tarihler vermekte iseler de Enver Paşa'nın Anıları isimli eseri yayına hazırlayan Halil Erdoğan Cengiz'in yapmış olduğu kaynak tenkidi ve hesaplamalar sonucu verdiği tarih 23 Kasım 1881 tarihidir ki³⁹, biz de buna itibar edeceğiz. Zaten bizim için bu konuda aslolan, nokta bulgular olmayıp, Enver Paşa'nın şahsiyetinin analizinde yararlanabileceğimiz tespitlerdir.

Hacı Ahmet Efendi ile Ayşe Hanım'ın evliliklerinin sonucu 23 Kasım 1881 tarihinde dünyaya gelen ilk çocuğuna aile İsmail Enver adını vermiştir⁴⁰.

38 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.221.

39 Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908) (Yayına Hazırlayan: Halil Erdoğan CENGİZ), İstanbul-1991, s.29, 1 nolu dipnottan.

40 Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları, s.29.

Şevket Süreyya Aydemir'in İsmail Enver'in ailesinden aldığı bilgileri de göz önünde bulundurarak tespit ettiği aile şeceresine göre, İsmail Enver'in annesi Ayşe Hanım, babası Hacı Ahmet Efendi'dir. Ailenin, İsmail Enver'den başka beş çocuğu vardır. Bunlar; Hasene, Nûrî, Mediha, Kâmil ve Ertuğrul'dur⁴¹.

İsmail Enver'in ailesi oldukça mütevazı bir hayat standartına sahip olup, babası Hacı Ahmet Efendi nâfia kondüktörü görevinde bulunmaktadır⁴².

İsmail Enver üç yaşında, oturdukları evin yanındaki ibtidâî mektebine giderek, tahsil hayatına dinî bir eğitim veren bu mektepte başlamıştır. Böylece İsmail Enver oldukça küçük bir yaşta dinî bir eğitimle tahsil hayatına ilk adımını atmıştır.

Altı yaşına kadar, İstanbul'da kalan İsmail Enver, muhtelif ibtidâîlere devam etmiş ve nihayet Fatih Mekteb-i İbtidâîsi ikinci senede iken, babasının Manastır Vilâyeti Nafia Kondüktörlüğü'ne tayini üzerine, Manastır'a gitmiştir. Manastır'da ibtidâî tahsilini tamamlayarak 1889 senesinde Rüşdiyye-i Askeri birinci sınıfına girmiştir. Böylece modern bir askerî tahsil hayatına ilk adımını atan İsmail Enver, dördüncü senesinin sonunda okuldan on yedinci olarak mezun olmuştur.

Mekteb-i i'dâdiye on beşinci olarak giren İsmail Enver, kendi ifadesiyle "doğruluktaki ta'assubu" dolayısıyla dokuz hafta izinsizlik cezası ile cezalandırılmıştır.

Doğruluğundan dolayı cezaya çarptırılması İsmail Enver'in pek gücüne gitmiştir ki, hayatı boyunca doğruluktan ayrılmama gayreti bütün olumsuzluklara rağmen devam etmiştir.

Siyasî meselelerle ilgilenmeye başlaması da Mekteb-i i'dâdî'nin son senesinde başlamıştır. İsmail Enver bu durumu şöyle anlatıyor:

"Mekteb-i i'dâdî'nin son senesinde Girid Vakaayı'ı başlamışdı. Yunanistan'la ilân-ı harb edilmek üzere idi. Bütün arkadaşlarımlın askerlik hislerini galeyâna getiriyordu. Soba başında toplandığımız istirahat zamânlarında, hükûmetin aczinden, idare-i mutlakanın hasseten (özellikle) Sultan Hamîd'in fenalığından bahsederdik. Fakat, bunlar söz olarak kalır, yalnız fikirde bir intibah (uyanma) hasıl ederdi."

Sunduğumuz metinden de anlaşılacağı üzere vatanının dış tehditlere maruz kalması karşısında bir Türk genci olarak milli ve askerî hislerle dolan İsmail Enver, iç durumdan da memnuniyetsizdir. İsmail Enver'in yetişme döneminde okullarda ve Osmanlı entellektüelinde görülen Abdülhamid düşmanlığı O'nda da mevcuttur*. Fakat memnuniyetsizliğin lafta kalmasından gönülden rahatsız olan İsmail Enver, fikirlerindeki uyanmadan yine de memnun görünmektedir. İsmail Enver'in "Fakat,

41 - Şevket Süreyya AYDEMİR, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C.I, İstanbul-1970, s.579.

42 - Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları, s.33, 2 nolu dipnottan.

* İsmail Enver'in II.Abdülhamit hakkında taşıdığı olumsuz düşünceler dönemin şartları içerisinde değerlendirilmelidir. Belirtmek gerekir ki, İsmail Enver'in II.Abdülhamit hakkında düşünceleri zaman içerisinde katılığını kaybederek, ılımlılık kazanmıştır.

bunlar söz olarak kalır" şeklindeki ifadesinde olanlar karşısında bir şey yapamamaktan doğan sıkıntının şiddet derecesinin yüksekliği O'nun ileride söz etmekten çok hareket yapmağa yöneleceğinin ip uçlarını vermesi bakımından manidardır.

Mekteb-i idâdî'den sonra Mekteb-i Harbiye'ye elli altıncı olarak giren İsmail Enver, erkân-ı harb (kurmay) sınıfı dershâneleri önünden geçerken, bu sıralarda okumak hususunda istek belirtmekten kendini alamayacak bir ruh hali içerisinde bulunmakta, yalnızlığı tercih ederek, derslerinde başarılı olmanın gayreti içerisinde bulunmaktadır.

Mekteb-i Harbiye'ye devam eden tahsil hayatı içerisinde İsmail Enver, kendi okulundan ve Mekteb-i Tıbbiye'den birçok kişinin Sultan Abdülhamid aleyhinde teşebbüsât-ı cinâyetskârânede (cinayet işleyenlere yakışır girişimlerde) bulunduklarından dolayı kovulma, sürgün ve idam cezalarıyla mahkum olmaları olaylarını yaşamıştır ki, her halde bu olay İsmail Enver'de II. Abdülhamid'e karşı olan mevcut olumsuz düşünceleri artırmış olsa gerektir.

Mekteb-i Harbiye'yi dokuzuncu olarak bitiren İsmail Enver, kurmay adaylığına seçilen kırkbeş öğrenci arasına girmeyi başarmıştır.

Belirtmek gerekir ki, Mekteb-i Harbiye'de de bir hafta izinsizlik cezasından kurtulamayan İsmail Enver, kurmaylık tahsili esnasında Yıldız'da sorgulanmış ve suçsuzluğunun anlaşılması üzerine okuluna dönmesine izin verilmiştir. Bu olayın etkilerini İsmail Enver hatıratında şu ifadelerle kaydetmektedir: "Maamâfih, yalnız yaşamağa alışmış olduğumdan, arkadaşlardan muvakkaten tecrîd edilmek üzerimde fena tesir yapmadı. Fakat, bundan sonra, Sultân Hamîd'in ve etrafındaki alçakların, böyle ehemmiyetsiz husûsatı izam ederek (abartarak) birçok hânedânı (ocağı) mahvedişleri(ni) ve bununla berâber milleti bir girdâb-ı felâkete sürükleyişlerini bizzât görüşüm, bende bunlara karşı fevkalâde bir kîn uyandırdı. Bundan sonra, ara sıra itimâd ettiğim arkadaşlara bu idâre-i zâlimeyi devirmek çarelerinden bahse başlamışdım. Fakat bunlar söz olarak kalıyordu."

İsmail Enver'in yukarıda sunduğumuz ifadelerinden anlaşılması gereken; Osmanlı'nın mevcut idaresine karşı İsmail Enver'de biriken kinin O'nu idareyi devirme çarelerini düşünmeye itmeye ve bu düşüncelerini dışa vurmaya başlatması ve de bunların eyleme dönüştürülememesinden dolayı şikâyetinin devam ettiğidir.

Nihayet, İsmail Enver tahsil hayatının sonuna yani kurmaylık son sınıfına gelmiştir. Kurmay olabilmesi için yapılacak olan genel sınavda başarılı olması gerekmektedir. İsmail Enver'in bu sınavla ilgili tutumu hayat sınavında göstereceği tavır ve tutumu ile alakalı bilgiler sunacağından dolayı bizi dikkatlice davranmaya ve kendi ifadelerini aktarmaya yöneltmektedir. İsmail Enver, hatıratında bu konuda şunları yazmaktadır:

"Son senede arkadaşlarımda gördüğüm gayret, hele imtihan-ı umûmî* esnasında, beni ürkütmüşdü. Herkes, imtihanından çıkdıkça, hocalarının mazhar-ı iltifâtı olduğunu ve iyi numara aldığını söylüyordu. Ben, hocalarımın açıkça mazhar-ı iltifâtı olmadığım gibi, hasbe'l-beşeriyeye, bazı hatalar da yapmıştım. Maamâfih müsterihdim. Ben, elimden geldiği kadar çalışmış ve vus'um (gücüm) derecesinde vazifemi ifa etmiştim. Bundan sonra Cenâb-ı Hakkın kudretine sığınmışdım. Bu tevekkül ile imtihanâ girerken soğukkanlılığımı muhâfaza ediyor, böylece bildiğimi unutacak telaş göstermiyordum. Her vakit Cenâb-ı Hak'dan vatanıma, milletime, dînime iyi hizmet etmeği nasîb etmesini temenni ederdim."

İsmail Enver'in yukarıdaki ifadelerini tahlil edersek; mütevazı, çalışkan, kendine güvenen, soğuk kanlı, vazife şınas, tevekkül inancına sahip, dinine milletine, vatanına hizmet etmeği kendisine şiar edinmiş bir kişilik taşıdığına hükmedebiliriz.

Söz konusu ettiğimiz genel sınavdan sınıf birincisi olarak çıkan İsmail Enver, üç sene içerisinde alınan not ortalamasına göre olan düzenlemede, seçilen on iki kurmay arasında birinciliği alan İsmail Hakkı'dan* sonra ikinci olmuş, yirmibir yaşında tahsil hayatını tamamlamış ve kurmay yüzbaşı olarak III.Ordu'ya tayin olunmuştur. Böylece daha sonra fiilen başkumandanlığa kadar yükseleceği Osmanlı Ordusu'na topçu kurmay yüzbayı olarak ilk adımını atmıştır ki, bu İsmail Enver'in askerlik hayatının tatbikî devresinin başlangıcıdır. Artık İsmail Enver "efendi" olmaktan çıkmış "bey" olmuştur.

III.Ordu'da göreve başlayan Enver Bey, Ordu Merkezi olan Manastır'daki Seyyar Topçu Onüçüncü Alaya memur edilmiştir.

Okul yıllarında teneffüs ettiği havayı vazife hayatının başlangıcında bulamayan Enver Bey, bir fikir değişikliği yaşamıştır. Kurmay Yüzbaşı Enver o günleri şöyle anlatıyor:

"Burada fikrim tamamen değişmişti. İdâreyi değiştirmek pek müşkül, çünkü kimse büyük teşebbüsâtta bulunmağa mail değildi. Binaenaleyh, herkes hamıyyeten ifa-yı vazife etmelidir (yurtseverlik gayretiyle görevine yerine getirmelidir); bu sûretle her şey düzelir diyordum ve bir mülâzimin vazîfesini yapmadan, ser-askeri ve sâireyi mu'aheze (tenkid) etmesini ta'yib ediyordum (ayıplıyordum). Burada, şahsen, fevkalâde çok gayret ediyorsam da, batarya arkadaşlarımı biraz serbest bıraktığımdan, hepsi memnûn idiler. Böylece çalışıyorduk."

Enver Bey daha "efendi" olduğu yıllarda kendisinde mevcut olduğunu belirttiğimiz eylemsizlikten doğan sıkıntısının henüz devam etmekte olduğunu

* İmtihan-ı Umûmî; genel sınav olup, yıl içinde önce yazılı sınavlar yapılır, yıl sonunda da genel sınav yapılır. Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları, s.43, 12 nolu dipnottan. Fakat, buradaki anlamı mezuniyet genel sınavıdır.

* İsmail Hakkı hakkında çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında Hafız Hakkı olarak bahsedilecektir.

yukarıda kaydettiğimiz metinde ifade ederken, aynı zamanda herkes yurtseverlik gayretiyle görevini yerine getirirse, her şeyin düzeleceğini belirtmiş olması O'nun vazife anlayışının temelinde volontarist (iradeci) bir yaklaşım bulunduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Enver Bey'in Ordu'ya katıldığı dönemde Osmanlı Devleti, büyük nispette hayatiyet dinamiklerini kaybetmiş, eski gücünü yitirmiş, toprakları üzerinde devlet-i muazzama denilen büyük devletlerin çıkar çatışmalarına girdiği, mevcudiyeti üzerinde iç ve dış tehditler yaşayan ve özellikle Balkanlarda çetecilik faaliyetlerinden rahatsız, yıpranmış, yıkılış sürecinin çözülme dönemini yaşamakta idi.

İşte bu olumsuz tablo içerisinde Enver Bey askerlik hayatının başlangıcında Balkanlar'daki çetecilik olaylarına karşı faaliyetlerde bulunmuş, görev bölgesinde bir çok Rum ve Bulgar çetesini yok etmiştir.

Belirtmek gerekir ki, Harp Okulu'ndan dönem arkadaşı ve birinciliği kaptırdığı Hafız Hakkı da aynı bölgede görevli olduğundan Enver Paşa ile Hafız Hakkı Bey gerektiğinde birlikte operasyonlar yapmışlar veya operasyonlara katılmışlardır. Bu demektir ki, Enver Bey ile Hafız Hakkı Bey okulda dönem arkadaşlığının yanında, Ordu'ya katılışlarının ilk yıllarında da mesai arkadaşlarıdır.

Bu arada III.Ordu'daki görevi esnasında kendi ifadeleriyle sunacağımız ve üzerinde yoğun bir etki yaratan ve bırakan Manastır Rus Konsolosu'nun öldürülmesi olayı ve sonrasındaki hadiseleri yaşayan Enver Bey, hatıratında bu konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

"Bu sırada zuhûr eden bir vak'a büsbütün işi karıştırdı. Rusya Hükümeti'nin Manastır Ceneral Konsolosu Mösyü Rostkofski askerlere taarruza, rastgeldiği yerde selâm vermediğinden dolayı tekdire ve hattâ bir topçu neferini darba kadar varmıştı. Nüzhetiyye Karakolu önünden geçerken orada bulunan jandarma neferi Halim, tanımadığından arz-ı ihtiram etmez. (Konsolos) bunun üzerine kırbaça yürür. Nefer de nâmûs-ı askerîsini muhâfaza için ateş eder. Konsolos iki kolunu, vücudunu delen bir kurşunla yere serilir.

Silâh sesi üzerine, kışladan, mahall-i vak'aya (olay yerine) koşmuşdum. Nefer temkinini bozmayarak : Ben vurdum, dedi ve silâhını bana teslim etdi. Derhal teşekkül eden divân-ı harb-i askerîde bulundum. Orada Rusya Sefâreti Baştercümanı Mandelstam'ın hükümete yaptığı hakaret bütün âsâbımı tahrik ediyor: Ah ne vakit iyi bir idare teşekkül edecek, ne vakit bizi bu tahkirlerden kurtaracak bir hükümet teessüs edecek, diyordum.

- ...Divân-ı harb, Halim ile bir refikinin i'damina karar verdi...

Bu suretle divân-ı harb ebediyyen nâmını lekedar edecek bir hüküm vermiş oluyordu. Bu iki nefere verilecek azamî cezâ, on beş ve beş sene kürek olacaktı. Divan-ı Harb bu hükmü böyle verdikten sonra, o vakte mahsûs bir idâre bunu

idâreten, idâma tahvil ederdi. Fakat, divân-ı harb haksız bir muamele yapmış olmazdı. Hükm-i idâmın icrasında, Sefaret Baştercümânı, benimle berâber, seyre gitmek istedi. Divân-ı harb reisi, Müfettiş-i Umûmîlik'in bu emrini tebliği etdi; fakat kabûl edemeyeceğimi recâ etdim ve muvâfakat etdiler. Yalnız, konsolosun cenaze alayı giderken, bataryam beş top endahına memûr olmuşdu. Bunu yaptım. Maamâfih bu vak'adaki haksızlığı, hiç bir vakit unutamayacağım"⁴³.

Enver Bey'in siyasî anlamda Ruslarla ilgili ilk yakın temasını gördüğümüz bu olayda Rus Konsolosu'nun ve konsolosluk görevlilerinin tutumu karşısında 'Ah ne vakit iyi bir idâre teşekkül edecek, ne vakit bizi bu tahkirlerden kurtaracak bir hükümet teessüs edecek" şeklindeki ifadelerle beklentilerini ortaya koyması ve onur arayışı sözkonusudur. Burada onur arayışı olayda taraf durumundaki Ruslara karşı bir arayıştır ki, bu durum Enver Bey'de Ruslara karşı ömür boyu sürecek kini besleyecek bir etki yapmış ve milliyetçilik fikirlerini alevlendirmiştir⁴⁴. Ruslara karşı oluşan bu kinin Enver Bey'in Ruslarla olan ilişkilerine yansıyabileceğine ifadelerindeki yoğunluktan dolayı hükmolunabilir.

İki yıllık değişik sınıflar hizmetini tamamlayan Enver Bey, Manastır'a Ordu Merkezi'ne dönmüş, erkân-ı harbiye birinci şubede Refet Bey'le on beş gün, on beş günde Miralay Hüseyin Bey'in ikinci şubede çalıştıktan sonra, o vakit yeni kurulmuş olan, Manastır Mıntıkası-i Askeriyesi Ohri , Kırçova Mıntıkaları Müfettişliği'ne tayin olunmuş ve 9 Mart 1906 tarihinde kolağalığına terfi etmiştir.

Bu görevinde sorumluluğundaki bölgeyi tanıma, askerî birliklerle daha yakından temas kurma imkânı bulabilen Kolağası Enver, çetelerle olan mücadelelerde de üstün başarılarına yenilerini eklemeyi devam etmiş ve bu başarıları neticesinde Dördüncü, üçüncü Mecîdî nişânlarıyla Dördüncü Osmânî nişânlarını ve altın liyakat madalyasını almış ve kolağalığından hemen sonra 13 Eylül 1906 tarihinde, fevkalâde olarak binbaşılığa terfi eylemiştir. Böylece Ordu içerisinde çalışkanlığı, cesareti ve netice itibarıyla başarılarından dolayı yıldızı parlayan Enver Bey'in fevkalâde yükseliş dönemi başlamıştır.

Mesleğinde yıldızı parlayan Enver Bey, eskiden beri şikâyet ettiği kötü idarenin değiştirilmesi için yapılması gerekenlerin lafta kalması, bunları kuvveten fiile çıkarmak için teşebbüs yokluğu şeklinde özetleyebileceğimiz rahatsızlığından kurtulma zeminin 1906 Eylül'ünde Selânik'e gelişinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 'ne"

43 Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları, s.33-48.

44 M.Şükrü HANIOĞLU, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, İstanbul-1989, s.26.

* Tanık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler isimli eserinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında bilgi verirken, "Rumeli'de Yeniden Doğuş" başlığı altında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Bu cemiyet 1906 Eylül'ünde Selânik'te çoğunluğu III.Ordu subayları olan on kişi tarafından kurulmuştur. Kurucuları; Bursalı Tahir Bey (Yarbay), Naki (Yücekök) Bey /Binbaşı), Edip Servet (Tör) Bey (Kurmaya Yüzbaşı), Kâzım Nami (Duru) Bey (Yüzbaşı ve Müşiriyet Yaveri),

on ikinci üye olarak girişiyle yakalamış ve bu konudaki şikâyetleri ortadan kalkmıştır. Enver Bey, bu cemiyetin varlığından son derece hoşnut ve bu cemiyete girmesinden dolayı pek mutludur. Enver Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olması sonrasındaki ruh halini hatıratında şöyle ifade ediyor: "Artık kalbim vatanın kurtulacağına fevkalâde mutma'in olduğu hâlde, ertesi gün trenle Manastır'a hareket ettim"⁴⁵.

Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Binbaşı Enver, sözkonusu cemiyeti vatanın kurtuluşunun teminatı görmüş ve bundan dolayı cemiyeti adeta kutsamıştır. Vatanı için her türlü fedakârlığı yapacak kadar vatansever olduğunu daha evvel vurguladığımız Enver Bey'in vatanın kurtuluşunun teminatı olarak gördüğü ve bir nevi kutsadığı cemiyet için pek çok yapacağı da tarafımızdan rahatlıkla çıkarılabilir.

Enver Bey, cemiyete girmekle siyasî faaliyetlerine örgüt bazında ilk adımını atmış ve kısa zamanda Manastır'da cemiyetin şubesini faaliyete geçirmiş, hareketli ve çalışkan kişiliği ile de cemiyetin genişlemesini sağlamayı başarmıştır. O'nun başarıları cemiyet içerisinde kendisine güç kazandırmış ve cemiyetin "İttihat ve Terakki"ye dönüşümü de mevcut gücünü artırmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin giderek artan orandaki faaliyetleri Osmanlı merkez idaresinin dikkatini çekmiş ve yapılan bazı tutuklamalar sonucu örgüt açığa çıkarılmıştır. Bunu Enver Bey'in eniştesi ve Selanik Merkez Kumandanı olan Kaymakam Nazım Bey, Yunan İhtilâl Komitesi'ne karşı olmak üzere kurduğu hafiyet teşkilâtının çalışmaları sonucu başarmış, fakat örgütün de acil hedefleri arasına girmişti. Cemiyet, Merkez-i Umûmî, Nâzım Bey'in, kendisine akrabâsı tarafından teklif edildiği vechile, İstanbul'a nakl etmediği halde i'damına karar vermiştir.

Verilen karar Enver Bey'in bilgi ve yardımıyla Nazım Bey kurşunlanarak öldürülmek suretiyle uygulanmıştır. Eniştesinin ölümü karşısında "artık sevincimden gülüyordum" ifadeleriyle ruh halini ve tavrını ortaya koyan Enver Bey'e göre sözkonusu olay; basit bir kurşunlama olmayıp, Osmanlılar arasında vatanın selâmetini temin etmek için meşrutiyet uğruna atılan ilk kurşundu. İşte bundan

Ömer Naci Bey (Yüzbaşı), İsmail Canbolat Bey (Yüzbaşı), Hakkı Baha Bey (Yüzbaşı), Mehmet Talat Bey (Posta ve Telgraf Idaresi Başkatiibi), Rahmi (Aslan) Bey, Mithat Şükrü (Bleda) Bey olup, kurucularından yedisi asker üçü sivilidir.

Cemiyet, silâhlı kuvvetler içiresinde hızla yayılmış, asker ve sivil üyeleri hızla artmış ve ihtilâlcı bir güç olmuştur.

Bu oluşum doğrudan doğruya Osmanlı Ordusu'nun bir girişimi ve eseri olup, siviller bu kadro içine katılmışlardır.

Paris'teki ittihatçılar bu cemiyetle ilgilenme gereği duymuşlar ve birleşme amacıyla Selanik'e gizli olarak Paris temsilcisi Dr.Nazım Bey'i göndererek, birleşme anlaşmasının yapılmasını sağlamışlar ve bu anlaşma ile "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"de "Terakki ve İttihat" adını almıştır (Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I, İstanbul-1984, s.21-23).

Bu cemiyetin amacı; 1877 Kanun-i Esâsisi'ni tatbik etmek suretiyle, meşrutiyetin tesisine çalışmaktır. (Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları (18881-1908), s.57-58).

dolayı eniştesinin öldürülmesi olayını gayet rahatlıkla ve sevinçle karşılayabilmişti. O'nun için önce vatan arkasından vatan için cemiyet geliyordu. Zaten cemiyete girişi sonrasındaki kutsayıcı ifadelerde de bunu bulmak mümkündür.

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz gelişmeler üzerine hükûmetin dikkatinin örgütün güçlü olduğu Selanik ve Manastır üzerinde toplandığı ve özellikle Nazım Bey'in öldürülmesi girişimi olayının dikkatleri yoğunlaştırdığı söylenebilir. Bu yoğunlaşma sebebiyle olacak hükümet kısmen de olsa gelişmeleri fark etmiş ve bir kısım tedbirler almaya başlamış ve bu arada Enver Bey'i de bir bahane ile İstanbul'a celb emek çabalarına girişmiştir. Hükümetin yapmak istediklerinin farkında olan Enver Bey, durumu cemiyet yetkilileri ile de görüşmüş ve nihayet Selanik'i terk ile dağa çıkması kararlaştırılmıştır. Bu kararın gereği, Enver Bey tarafından Manastır'da Niyazi Bey tarafından da Resne'de dağa çıkılmak suretiyle yerine getirilmiş ve kendi deyimiyle istekleri kuvveden fiile geçirilmeye başlanmıştır. Artık ferman padişahın dağlar O ve O'nun gibi düşünenlerindir.

Enver ve Niyazi Beylerin dağa çıkışları arkadaşlarını da cesaretlendirmiş, onlar da dağa çıkarak Enver ve Niyazi Beylerin başlattığı harekete destek olmuşlardır.

Olaylardan haberdar olan idare olayları ortadan kaldırmak için Şemsi Paşa kumandasında üç tabur kuvveti ihtilâl ikliminin merkezi olan Manastır'a göndermiş ise de, Şemsi Paşa da Nazım Bey'in akibetine uğramıştır. Bu gelişmeler karşısında hiçbir şey yapamayacağını anlayan merkezî idare, cemiyetin zaten 23 Temmuz 1908'de ilân etmiş olduğu meşrutiyeti 24 Temmuz 1908'de kabul ve ilân etmiştir.

Bütün bu gelişmelerde hep önde ya da ön safta bulunan Binbaşı Enver, başveren başeğen değil, başkaldırandır. Bunu Enver Bey'in siyasî otoriteye karşı verdiği mücadeleden ve dağa çıkışından dolayı rahatlıkla kaydedebiliriz.

O başkaldırmış, siyasî otoriteye başeğdirerek meşrutiyetin kabul ve ilânını sağlamış, meşrutiyetin mimarlarından biri olmuştur. Artık O, bu yaptıklarıyla "hürriyet kahramanı"dır. Rütbesi küçük, itibarı büyüktür.

Enver Bey, meşrutiyetin ilânını hastanın tedavi edildiği şeklindeki ifadelerle pek romantik bir şekilde karşılamıştır⁴⁶. Bu ifadeler O'nun siyasî alanda "reel politika" sahibi olmadığını göstermesi bakımından manidardır⁴⁷.

İki yıl gibi oldukça kısa sayılabilecek siyasî hayatının "Hürriyet Kahramanlığı" ünvanıyla şahlandığı bu dönemde Enver Bey'in siyasî alanda da fevkalâde yükselişinin devam ettiği artık çok net bir şekilde görülmektedir.

46 Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları, s.90-123.

47 Mîm Kemal ÖKE, Sürgündeki Seveda, İstanbul-1993, s.109.

Meşrutiyetin ilânını sağlayan, parlamentonun açılmasının zeminine katkı yapan ve hürriyet kahramanı olan Enver Bey'in parlamento, dolayısıyla siyasî yapı hakkındaki düşünceleri ilginç olup, şöyledir:

"...Ama asker olarak ben ordunun mutlakiyetine inanırım. Hükümet sistemi olarak da sizdekine benzer ılımlı bir Kanun-ı Esasiye. İktidarı paylaşmak isteyen bütün vasat kafaları ezmek lazım, bir Fransız çok doğru söylüyor: "Cumhuriyetten önce Fransa'da bir tek despot vardı, şimdi yüzlerce, çünkü bütün mebuslar kendi iktidارlarını hissettirmeye çalışıyorlar."

Bu ifadeler O'nun siyasal temsil kurumuna da pek olumlu bir gözle bakmadığını ortaya koyuyor. Kendisinin burada bir Fransız olarak zikrettiği kişinin Gustave Le Bon olduğuna kuşku yoktur ve bu sivil Osmanlı seçkinlerinin büyük bir bölümünün hayran olduğu düşünür'e askerî kanada mensup Osmanlı entellektüellerinin de benzer ilgiyi duyduklarını gösteriyor. Ancak bu ilgiyi duyan sivil entellektüeller toplumu eğitim ile pekiştirilmiş, biyolojik üstünlüklere sahip bir seçkinler grubunun yönetmesini arzularken, Enver Bey bu vazife için akli başında birinin demirden elini uygun görüyordu.

Uzun süre aşırı pasif bir politika takip eden, Osmanlı Devleti'nin pasif adamları, sorunları diplomatik yollardan-ama sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin aleyhine çözerek gelişmeleri asgari zarar ile atlatmaya çalışmaktaydılar. Bu siyasetin temel amacı mevcut durumu mümkün mertebe korumaktı. Bu fikrin savunucularına göre, zaten Osmanlı Devleti'nin düvel-i muazzama tarafından belirlenen bu düzene itirazı mümkün değildi.

Enver Bey'e göre ise, aslında Osmanlı Devleti'nin siyasî gelişmelere çok daha aktif bizimde müdahalesi olabilirdi. Yani O, aktif bu politika takip etmekten yana idi⁴⁸. Çünkü O, başkaldırmış başegdirmişti. Mîm Kemal Öke'nin deyişiyle Enver Bey, "Ya hep, ya hiç!" diye gidiyor⁴⁹ ama başarısızlık diye bir şeye tahammülü olmadığı ve inanmadığı için O, "ya hep"e oynuyordu.

Söz konusu ettiğimiz politik düşüncelerin sahibi olan Enver Bey 1909 yılında Berlin Ataşemiliterliği'ne atanmış, Almanya'yı ve Alman Ordusu'nu yakından tanıma imkânı bulabilmiştir.

Enver Bey'in Berlin'e ataşemiliter olarak tayin edildiği dönemde Almanya, Osmanlı topraklarının zenginliklerinden yararlanmak için yoğun bir kampanya başlatmak niyetindedir. Bu dönemde Anadolu'nun ve özellikle Mezopotamya'nın zenginlikleri Alman yatırımcıların ilgisini çekmekteydi. Ancak buralara kadar uzanabilmek için temel yatırımın yapılması gerekiyordu. Bağdat'tan Basra'ya kadar uzanacak demiryolu projesi böylece tarih sahnesine çıkmıştı.

48 HANİOĞLU, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.19-22.

49 ÖKE, Sürgündeki Seveda, s.109.

İmparatorluk Almanyası sıcak denizlere, etkisi altına aldığı Osmanlı topraklarından geçireceği demiryoluyla inmeyi planlıyordu. Politikacılar, kitle kuruluşları, tabii bu kârlı işin hesabını yapmış olan işadamları ve ordu, yüzyılın teknik harikası saydıkları bu demiryolunun candamarı olacağı düşüncesinde birleşiyorlardı⁵⁰.

Belirtmek gerekir ki, II.Abdülhamit döneminde başlayan ve yukarıdaki metinle ifadelendirdiğimiz Alman ekonomik iştihası Envre Bey'in ataşemiliterlik dönemine de miras olarak kalmıştır.

Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri ve Osmanlı Devleti'ne bakışı hakkında Almanya'nın Osmanlı ve hatta doğu politikasının yönlendirici Paul Rohrbach şunları yazmaktadır:

"Her yandan haris komşularla çevrili olan Türkiye'nin kendine dayanak olarak, Doğu'da toprak çıkarları olmayan bir devlet araması, eşyanın tabiatı gereğidir. Bu ülke Almanya'dır. Türkiye'nin ortadan kalkmasından büyük zarar göreceğiz. Eğer Türkiye'nin mirasçıları İngiltere'ye Rusya olursa, bu yolla iki devletin gücünün önemli ölçüde genişlemesi kaçınılmazdır. Eğer Türkiye, bize önemli bir parça düşecek biçimde paylaşılsa bile, bu bizim açımızdan güçlüklerin sona ermesi anlamına gelmeyecektir. Çünkü Rusya, İngiltere ve bir anlamda Fransa ile İtalya bugünkü Türk topraklarına komşudurlar. Karadan ya da denizden veya her iki yoldan birden kendi paylarına düşen toprakları işgal edebilirler ve savunabilirler. Buna karşılık biz, Doğu ile doğrudan her türlü ilişkiden yoksunuz. Bir Alman Anadolu'sunun ya da bir Alman Mezopotamya'sının gerçekleşmesi, ancak en azından Rusya, dolayısıyla Fransa bugünkü siyasal amaç ve düşüncelerinden vazgeçerse mümkün olacaktır, yani bu, Dünya Harbi'nin sonucu Alman çıkarlarına uygun bir biçimde belirlenirse gerçekleşebilir⁵¹.

Rohrbach'ın harp yılları içerisinde kaleme aldığı bu metin Almanya'nın 1882 yılı sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politik sürecin yansıması olduğundan öneme haizdir ki, işte böyle bir Almanya'nın Enver Bey ve Enver Bey'in de Alman yetkililer üzerinde ne gibi tesirlerinin olduğu konusunda bize yardımcı olacağı için dikkate değerdir.

Yukarıda sunduğumuz metinlerden ve çalışmamızın Türk-Alman ittifakı ile ilgili kısmında verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, Enver Bey'in Almanya'da ataşemiliter olarak görev yaptığı dönemde Almanya Pan-Germen merkezli bir siyaset tikibiyle birlikte yayılmacı bir sömürgecilik politikasına yönelmiş bulunmaktadır.

50 İlber ORTAYLI, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul-1983, s.87.

51 Paul ROHRBACH, Der Krieg und die deutsche Politik, Dresden-1914, s.36-37.

Sömürgecilik faaliyetlerinde Fransa ve İngiltere'nin rakibi durumuna gelmiş olan Almanya, bunlar karşısında daha güçlü bir konuma sahip olabilmenin tek yolu olarak sermaye gücünü desteklemek amacıyla en azından rakipleri kadar güçlü bir ordu yaratma emeliyle militarizme yönelmiştir.

İtaat, hareket, disiplin, cesaret, cesamet, rekabet ve ilerleme esasına dayanan savaşçı Alman militarizmi sömürgecilik politikasının dayanakları olarak yapılandırılırken bir yandan da silâh sanayii geliştirilmişti. Almanya, yarattığı militarizmi ile disiplinli, geliştirdiği silâh sanayii ile de güçlü bir orduya Enver Bey'in Almanya'da ataşemiliter olarak bulunduğu dönemde sahipti. Disiplin ve güce dayanan Alman militarizminin yarattığı Alman Ordusu, Pan-Germen merkezli sömürgecilik siyasetinin temel dinamiği haline gelmişti.

Karakteristiğini ortaya koyduğumuz Alman militarizminin Osmanlı Devleti'ne yönelik amacı; Osmanlı Ordusu'nda Alman militarizmine bağlı bir çekirdek kadro oluşturarak Yakın Doğu istilâ programının uygulanmasını sağlamaktı⁵².

1798'lerde başlayan Prusyalı subayların Osmanlı Ordusu'nu yetiştirme çabaları giderek artan oranda Prusya askeri geleneğinin Osmanlı Ordusu'nda etkilerini artırmış ise de Almanların sözkonusu ettiğimiz amaçlarının tahakkuku için ihtiyaç duydukları çekirdek kadro Enver Bey'in ataşemiliterlik döneminde henüz oluşturulamamıştı.

Almanlar, Osmanlı Devleti'nde büyük bir şöhrete sahip olan Ataşemiliter Enver Bey'in öneminin farkında olmuş olacaklar ki, taşıdıkları emellerinde bilinciyle O'na özel bir ihtimam göstererek, O'nun en üst seviyede bulunan Alman yöneticileriyle özel ilişkiler ve dostluklar kurmasını sağlamışlardır. Bu özel ihtimam ve dostluklar, Enver Bey'de mevcut olan Alman sempatisini dostluğa dönüştürmüştür.

Bu arada Osmanlı Devleti 31 Mart Olayı'nı yaşamış ve Enver Bey, Almanya'dan vatanına dönerek 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında rol almıştır.

Bu olay sonrasında iktidara biraz daha yaklaşan Enver Bey, Almanya'daki ataşemiliterlik vazifesine dönmüştür.

Enver Bey, Almanya'da bulunduğu dönemde zirvede bulunan Alman askerî gücünü yakından tanıma imkânı bulabilmiş ve gelişen olaylar karşısında Alman gücüne inanmak durumunda kalmıştır.

Enver Bey, İtalyanların 1911'de Trablusgarb'a asker çıkarmaları üzerine Berlin'deki görevinden ayrılarak Arnavutluk üzerinden Bingazi'ye geçmiş ve İtalyan kuvvetlerine karşı halkı örgütleyerek başarılı bir savunma harbi vermesi üzerine yarbaylığa yükseltilmiştir.

52 Lothar RATHMANN, Alman Eimperyalizminin Türkiye'ye Girişi (Çev: Ragıp ZARALI), İstanbul-1976, s.34.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki egemenliğine son veren Londra Konferansı sonrası Yarbay Enver bir grup arkadaşıyla birlikte Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi ve Sadrazam Kâmil Paşa'nın zorla istifa ettirilmesiyle sonuçlanan Babiâli Baskını'nı gerçekleştirmiş ve cemiyete yakınlığı bilinen Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. ki, böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti kısmen de olsa iktidara taşınmıştır.

I.Balkan Harbi'nin çıkması üzerine Türkiye'ye dönen Enver Bey, düşman kuvvetlerinin Çatalca'da durdurulmasında rol oynamış ve bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük kongresine katılarak, kendisinin cemiyete girmesine vesile olan arkadaşı Talat Bey'in Katib-i Umûmiliğe getirilmesini sağlayarak örgüt içerisindeki gücünü pekiştirmiştir.

I.Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun yenilgisinin önüne geçemeyen Enver Bey, II.Balkan Harbi'nin çıkması üzerine Bulgarların eline düşmüş olan Edirne'yi kurtarmış ve kendisine diğer ünvanlarının yanında "Edirne Fatihi" ünvanının da verilmesini sağlamıştır. Bu başarısı üzerine Enver Bey önce Albaylığa bundan 17 gün sonra da generalliğe (mirliva) yükseltilmiş ve istifa etmek zorunda kalan Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırlığı'na getirilmiştir.

İsmail Enver'in beylik dönemi de bitmiş, paşalık dönemi başlamış ve O mesleğinin zirvesine oturmuştur. Enver Paşa artık sadece mesleğinin zirvesine oturmuş bir asker de değil, aynı zamanda Bafra Kaymakamı Ahmet Hamdi Bey'in ifadesiyle Osmanlılığın "kürretülayn intihacı"dır⁵³.

Harbiye Nazırlığı makamına ulaşmış olan Enver Paşa, "Balkan Bozgunu"nu yaşamış Osmanlı Ordusu'nda gençleştirme, revizyon ve yeniden yapılanma operasyonlarının zihnen bağlı olduğu Prusya ekolüne ve bu operasyonlarda kendisine yardım ve danışmanlık yapmış olan Alman Heyet-i Islahiyesi'ne ve de şartlara göre gerçekleştirmiş ve kısa zamanda önemli gelişmeler sağlamıştır.

Bu olumlu gelişmelerin yanında sözkonusu dönemde etkili olmaya başlamış ve Almanların ötedenberi takip ettikleri ordu vasıtasıyla iktidarı yönlendirme politikaları Almanya'da iktidara gelmiş olan Alman militarizmi Almanlar gibi düşünen Türk subayları tarafından da iktidara taşınınca sonuç vermiş oldu. Almanlar gibi düşünen yani Alman ekolüne bağlı olan Türk subaylarının en mürevvici, Genç Türk Fırkası'nın "kılıcı"⁵⁴ ve II.Wilhem'in takdirini kazanmış Enver Paşa idi⁵⁵.

Askerî alanda Alman militarizmi ekolüne bağlı olduğunu verdiğimiz bilgilerle ortaya koyduğumuz Enver Paşa'nın temsil olayına da pek sıcak bakmadığını kaydetmiştik. Ancak, burada üzerinde durulması gereken olgu, Enver Bey'in yaygın

53 BOA, DHSYS, 2.

54 M.LARŞER, "Büyük Harp Eshasında Alman ve Türk Kumandanlıkları" (Çev: İBRAHİM), Mecmuai Askeriye Sayı:59, (30 Ağustos 1341), s.49.

55 RATHMAN, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, ZARALI'nın yazdığı önsözden, s.13.

kanaate uygun olarak I.Dünya Harbi öncesi kendisi ve Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaşan Alman propagandasının çok öncesinde tercihini -mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla- yapmış olmasıdır. Burada belirtmemiz gereken diğer bir olgu ise Enver Bey'in bazı ifadelerinde görüldüğü gibi bu Alman taraftarlığının basit bir yabancı ülke ittifakını tercih etme fikrinin ötesinde, o ülkenin sosyal düzenine duyulan hayranlıktan kaynaklanan temelleri bulunduğuudur.

Enver Paşa'nın şahsiyetinin en belirgin vasfı Türk milliyetçiliği fikrine sahip oluşudur. Bu milliyetçiliğin altında batı yayılmacılığına ve nüfuzuna karşı yoğun bir tepkinin olduğu bir gerçektir⁵⁶. Bu manada Enver Paşa Almanya'da dahil, batının Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin ve emellerinin farkındadır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi ve siyasî platformlarda güçlü bir yer edinebilmesi için de güçlü devletlerden herhangi birinin desteğine ihtiyacı olduğunun da bilincindedir. Enver Paşa, zaten bu bilinçle ve Osmanlı Devleti'nin hassas yapısını da dikkate alarak merkezîyetçi ve otoriter tarzından ve de yukarıda ortaya koyduğumuz sebeplerle Almanya'yı tercih etmiştir. Bilinmelidir ki, bu tercih, hiç bir zaman Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni sömürge haline getirmesine yol açacak bir safdillik veya bilinçsiz bir tercih değildir. Bu tercih bilinçli bir tercih olduğu gibi Enver Paşa, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni iktisaden istilasına karşı olmuş ve böyle bir gelişmeyi vatanı ve milleti için pek zararlı görmüştür⁵⁷.

Enver Paşa'nın Almanlar ile olan ilişkilerinde bize göre vurgulanması gereken en önemli hususiyet şudur: Almanlar Enver Paşa'nın şahsında kendileriyle Yakın Doğu politikalarında ittifak edebilecek çok önemli bir güç bulmuşlar ise Enver Paşa'da Osmanlı Devleti'nin devamı, kötü durumdan kurtulması ve doğabilecek fırsatlardan istifade ile kuvvetlendirilmesi ve de Türk milliyetçiliği düşüncesi içerisinde pragmatik bir yaklaşımla "Turan"ın tahakkuku için Almanlardan destek bulmaya ve onları bu düşüncelerinin gerçekleştirilmesinde kullanmaya çalışmıştır.

Enver Paşa, bu düşünce ve niyetlerle Almanlarla ittifaka girmiş ve I.Dünya Harbi'ni de sözkonusu niyet ve düşüncelerinin tahakkuku için bir fırsat olarak görmüştür.

Bizim bu düşüncelerimizi Ali İhsan SABİs hatıralarında şöyle teyit etmektedir.

"Enver Paşa'nın ötedenberi sezilen endişesi Almanların süratle zaferi kazanacakları muhakkak olup çabuk harekete geçerek zafer kfilesine katılmazsak harbin neticesinde kârdan hisse alamayacağımızı ve elimizin boş kalacağını düşünmekti.

56 HANIOĞLU, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.23-25.

57 Cavit Bey, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları" (Yayına Hazırlayan: H.Cahit YALÇIN), Tanin, 11 Birincikânun 1944, No.4454-458, s.52.

Enver Paşa merhum, Rusya ile İngiltere'nin Almanya ile uğraştıkları sırada Mısır meselesinin lehimize hallini, Kafkas Müşlûmanlarıyla Azerbaycan Türklerinin ve Türkistan'ın Rus boyunduruğundan kurtarılmasını Afganistan ile İran'ın ecnebi tesirlerinden âzâde birer kuvvetli müstakil müslûman devlet haline getirilmelerini şiddetle arzu ediyor ve bütün bu meselelerin ancak böyle bir zamanda hallonulabileceğine iman etmiş görünüyordu"⁵⁸.

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan ise Enver Paşa'nın şahsiyeti ile ilgili olarak, Enver Paşa, dünyada hiç bir şeyden korkmayan, korku kelimesinin ifade ettiği mânâyı dahi bilmeyen bir askerdi"⁵⁹ diyerek bilgi verdikten sonra kocamın bütün gayesi; Orta Asya Türklerini ve Hint Müslûmanlarını gayesine kavuşturmakta⁶⁰ şeklindeki ifadeleriyle Enver Paşa'nın emellerine açıklık kazandırmıştır.

Şahsiyeti ve şahsiyetiyle bütünleşmiş fikir ve emelleri ile ilgili tahliller yaptığımız Enver Paşa hakkında konu ile ilgili alakalı olarak Hüseyin Cahit Yalçın şunları yazmaktadır:

Enver Paşa, ulusal bir kahraman, bir özgürlük fedaisi, sanki efsane bir kişilik, ince, utangaç, alçak gönüllü, özverili, cesur ve çalışkan bir kahramandı⁶¹.

Mim Kemal Öke ise Enver Paşa'yı şahin ve inkılâpçı kelimeleriyle tavsif etmiştir⁶².

Fevzi Çakmak da Enver Paşa'yı ultra aktif bir kişi olarak değerlendirmiştir⁶³.

Rıza Tevfik, Enver Bey için genç, mahcup ve ciddi tavırlı, yüzü gözü düzgün bir zabıt ifadesini kullanırken, Enver Bey'i kendisine takdim kişinin de şu ifadelerini hatıratı mahiyetindeki Biraz da Ben Konuşayım isimli eserinde şu şekilde aktarmaktadır:

"-İstikbâlin ümidlerinden biridir. Pek müstaid, münevver ve hamiyetli bir gençtir, ismi de Enver'dir"⁶⁴.

Ahmet İzzet Paşa ise halefi olmuş ve kendisine rakîp gördüğü Enver Paşa'nın şahsiyetini ve emellerini, değerlendirmekten çok uzak ifadelerle şu şekilde zemmetmektedir:

58 Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.II, İstanbul-1990, s.167-168.

59 O.Gazi AŞİROĞLU, Acı Zamanlar (Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları), Ankara-1990, s.45.

60 AŞİROĞLU, Acı Zamanlar, s.59.

61 Hüseyin Cahit YALÇIN, Siyasal Anılar, (Baskıya Hazırlayan: Rauf MUTLUAY), İstanbul-1976, s.202-203.

62 ÖKE, Sürgündeki Sevda, s.151 ve diğerleri.

63 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.48.

64 Rıza TEVFİK, Biraz da Ben Konuşayım (Yayına Hazırlayan: Abdullah UÇMAN), İstanbul-1993, s.179.

"En azılı deliler kadar hayalî, oldukça asabî* ve hayli cahil, yalancı bir şöhrət sahibi ve aldatıcı ve bedbaht milleti harbe sürükleyen adam"⁶⁵.

Ahmet İzzet Paşa'nın yukarıda sunduğumuz ifadelerinde hiçbir hakikat payı yoktur. Çünkü Enver Paşa kendi kendisini taşıyan bir kişidir. Hatta yarattığı karizmatik kişiliği ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne güç veren bir kişidir. Yani haklı bir şöhrete sahiptir.

Burada belki üzerinde durmağa kısmen değer bir suçlama varsa o da "en azılı deliler kadar hayali" ifadesiyle yapılan suçlamadır. Bunun da en azılı deliler kadar olan kısmını ciddiye almadan "hayali" suçlamasını irdelleyeceğiz. Bunu yapmamızın sebebi de Enver Paşa ve Türk milliyetçiliği düşüncesine muhalif ya da düşman olanların ittifakla yönelttiği bir suçlama oluşudur.

Hayalî suçlamasının altında Türk milliyetçiliği ya da bir başka deyimle Türkçülük düşüncesinin uzak mefkuresi ve eski akrabaları kavmî bir camia halinde birleştiren müşterek bir ünvan olan "Turan" mefkûresi⁶⁶ düşmanlığı yatmaktadır.

"Turan" konusunu çalışmamızın daha sonraki bir bölümünde ayrıca ele alacağımızdan bu konu üzerinde şimdilik fazla durmayıp, "Turan"ın hayal değil, emel, hayalî değil, gerçekleşmesi çabalara bağlı ve Türk düşmanlarının korkulu rüyası, Türkiye'nin uzaktan korunması ve Rusya'nın Türkiye'ye ve Türk dünyasına yönelik düşmanca faaliyetlerinin freni olduğunu belirtmekle yetineceğiz. Kaldı ki, XX.Yüzyılın ilk çeyreğindeki süreç bu düşüncenin gerçekleşebileceği ümidini veriyordu.

İşte Enver Paşa da Şerif Mardin'in ifadesiyle "bilgiden ziyade ümitle hareket eden bir nesil"⁶⁷dendi. Onlar hayallerin değil ümitlerin peşindeydiler.

Erol Güngör ise savaşa girişin bir zaruret, Enver Paşa'nın büyük bir Turan hayalî peşinde koştuğu için devleti savaşa soktuğu fikri de, sırf O'nun arkasından atılmış bir iftiradır⁶⁸ değerlendirmesini yapmakta ve harbe girişin nüansını ve Turan düşüncesinin harbe girişte büyük bir politik ağırlık taşımadığının farkında olduğunu ortaya koymaktadır.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, Enver Paşa, dürüst, hareketli, çalışkan, zeki, soğukkanlı, inkılâpçı, tevekkülcü bir şuura sahip, vazife şinas, onurlu, bilinçli, güçlü, kendine ve milletine güvenen, Turan idealine ve aksiyonuna yatkın, mücadeleci, örgütçü ve tam anlamıyla Türk milliyetçisi bir kişiliktir.

O, hürriyet kahramanı, meşrutiyetin mimarî, Trablusgarp kahramanı, Edirne Fatihî, Erkân-ı Harbiye Reisi ve Harbiye Nazırı olarak modern Türk Ordusu'nun

* Gabî: Ahmaklık, budalalık eden.

65 Ahmet İzzet Paşa, Feryadım I, İstanbul-1992, s.143.

66 Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları, İstanbul-1974, s.24-25.

67 Şerif MARDİN, Siyasal ve Sosyal Bilimler, İstanbul-1992, s.143.

68 Erol GÜNGÖR, Tarihte Türkler, İstanbul-1988, s.424.

temellendiricisi ve Başkumandan Vekilidir. O bir devrin efsanevi adamı ve karizmatik kişiliğidir.

5.2- SARIKAMIŞ HAREKATI ÖNCESİNDE BAZI TASAVVURLAR VE ENVER PAŞA

Odesa, Rusya'nın Karadeniz kıyısında bulunan en önemli liman kentidir. Rus İmparatorluğu'nun ikinci büyük limanıdır⁶⁹. Son derece stratejik öneme sahip olan Odesa, Rusya ile savaşa girişen devletlerin dikkatini çekmiş ve bu yüzden işgaller yaşamıştır.

Kafkasya'ya yönelik hareketler açısından da büyük bir öneme sahip olan Odesa, I.Dünya Harbi başlangıcında Rusya'nın karşısındaki ittifakta yer alan Alman ve Türk Genelkurmayları tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır.

Goben ve Breslau zırhlılarının Türkiyeye gelişi ve Türk Donanması'na katılması sonrasında bir kısım Türk ve Alman subaylarında uyanan kanaat artık Karadeniz'de üstünlüğün ele geçirildiğidir.

Bu düşünce ile Goben ve Breslau zırhlıların donanmaya katılımı sonrasında Türk ve Türkiye'de çalışan Alman subaylarının üst kademe kurmaylarının katıldığı bir toplantıda Liman von Sanders tarafından Odesa'ya çıkarma yapılması önerisi getirilmiştir. Böylece Odesa'ya asker çıkarılması zihni gündeme alınmıştır. Toplantıya teklif sunan Liman von Sanders "o zamanki kanaatime göre, Rusya'daki Alman-Avusturya cephesinin sağ cenahında ve Odesa ile Akkerman arasında Türk birliklerine yaptırılacak bir çıkarma hareketi, Avusturya cephesinin sol kanadının yükünü çok hafifletecekti" şeklindeki hareketi kendisinin düşündüğünü ve amacını da gayet net bir şekilde ortaya koymuştur⁷⁰.

Aslında Liman von Sanders'in teklif ettiği Odesa'ya asker çıkarma fikri Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'nin 4 Ağustos tarihli telgrafından mülhemdir⁷¹. Ancak belirtmek gerekir ki Liman von Sanders'in Ağustos'un ikinci yarısında Türkiye'de gündeme getirdiği bu mesele⁷², Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'nin 10 Ağustos 1914'te Alman Askeri Heyeti Başkanı General Liman von Sanders'e: "Romanya'nın antlaşmaya yanaşmaması sebebi ile bu hareket konusunda endişe duyuyor ve Mısır'a karşı bir harekâtın daha uygun olacağını düşünüyorum. Çünkü, İngilizler Mısır'ı kaybettiği an bu Türkiye için bir başarı olur" dediği telgrafında meseleyi Alman Genelkurmay'ının gündeminden çıkardığına işaret ediyor ve Türkiye'yi Mısır Seferi konusunda yönlendirmeye çalışıyordu⁷³.

69 Büyük Larousse, Odessa Maddesi, C.XIV, s.8780.

70 Liman von SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl (Çev: M.Şevki YAZMAN), İstanbul-1968, s.41.

71 Carl MUHLMANN, Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis Im Weltkrieg, Leipzig-1940, s.23.

72 SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl, s.41.

73 MUHLMANN, Das Deutsche..., s.24.

Liman von Sanders'in Moltke'ye rağmen ısrarı üzerine Bronzart tarafından hazırlanan ve Osmanlı Genelkurmayı tarafından da tasvip edilen layihada Odesa ihracı meselesi yer bulmuş olmasına karşın, bu teşebbüsün yapılabilmesi Karadeniz'de hakimiyet ve Romanya'nın dostane tarafsızlığı şartlarına bağlanmıştı.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, şartlar müsaade ettiği zaman tatbik edilmek üzere hazırlıklar yapılmasını kabul etmişti. Fakat Avusturya Ordularının Galiçya'daki ric'at hareketleri Romanya'nın da Üçlü İtilafa yani karşı gruba yönelmesi çıkarma hususundaki zorlukları artırmış⁷⁴ ve Amiral Souchon'un 10 Eylül 1914 tarihli raporunda "Hakimiyet-i Bahriye emin değildir" şeklindeki raporu Karadeniz'de Rus Donanması'na üstünlük sağlanamamış olması üzerine vazgeçilmiştir.

Bu vazgeçme hadisesi aslında 3-4 kolordu ile yapılması düşünülen büyük çaplı bir ihraç hareketinden vazgeçıştır. Çünkü büyük çaplı ihraç hareketinden vazgeçilmiş olmasına rağmen Mecidiye Kruvazörü korumasında Akkerman sahiline 24 atlıdan ibaret bir birlik çıkarılmış ve bunlar tahrip etmek istedikleri bir demiryolu köprüsüne yanaşmadan esir edilmişlerdir⁷⁵.

Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından şartların müsaadesiyle koşullanan Odesa'ya ihraç konusunda netice itibariyle şunu söyleyebiliriz; Liman von Sanders'in teklif ve ısrarı ile değerlendirmeye alınan sözkonusu hareketin geniş çaplısından yukarıda ortaya koyduğumuz sebeplerle vazgeçilirken, çok küçük çaplı teşebbüsten de olumlu bir sonuç alınamamıştır.

5.2.1- ARDAHAN-BATUM DOĞRULTUSUNDA YAPILMASI DÜŞÜNÜLEN TAARRUZ BATUM'A ÇIKARMA YAPMA TEŞEBBUSU VE ENVER PAŞA

2 Ağustos 1914 günü seferberliğin ilân edilmesiyle birlikte III.Ordu seferberliğini tamamlamaya ve seferî duruma gelmeye çalıştığı bir aylık dönemde Başkumandanlık Vekâleti tarafından Türk-Rus sınırını örtme, hareketli savunma ve kısmî taarruz göreviyle vazifelendirilmişti.

Ancak Başkumandanlık bir aylık bir süre içerisinde meydana gelen değişme ve gelişmeleri dikkate alarak, 6 Eylül 1914 tarihinde III.Ordu Kumandanlığı'na verdiği bir emirle; IX. ve XI.Kolordulara XIII.Kolordu (38.Piyade Tümeni hariç), 2.Nizamiye Süvari Tümeni, dört ihtiyat süvari tümeni ve Erzurum Müstahkem Mevkii'nin III.Ordu emir ve kuruluşuna verildiğini bildirmiş ve III.Ordu'nun görevini de yeniden şöyle belirlemişti:

74 - BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.78..

75 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.7 ve 45. Çakmak Odesa'ya ihracın Umumi'de genel bir istekmiş gibi gösteriyor ise de bu doğru değildir. Bu fikr-i sabit haline getiren tek kişi kendisinin de itiraf ettiği üzere Liman von SANDERS'tir (SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl, s.41).

"III.Ordu, Rusların bir taarruzu halinde ayrı ayrı kollarla ilerleyecek Rus taarruz kollarına üstün kuvvetlerle taarruz edebilecek bir durumda Erzurum civarında toplanılacaktı. Ruslar taarruz etmedikleri takdirde Kafkasya'ya taarruz için hazır olacaktı. Türk donanması Karadeniz'de üstün olduğundan ve Kars Müstahkem Mevkii de kuvvetli bir suretle tahkim edildiğinden, bu taarruzun Ardahan-Batum doğrultusunda yapılması Başkumandanlık Vekâleti'nce uygun görülüyordu".

Bu emrin ortaya çıkış zaman ve zeminine bakılır ise görülecektir ki, Ardahan ve Batum doğrultusunda bir taarruz gerçekleştirme düşüncesi Odesa çıkarmasından büyük nispette vazgeçildiği, III.Ordu'nun emrine yeni kuvvetler verilerek güçlendirildiği bir zamanda Karadeniz'de üstünlüğün Türk Donanması'nda olduğunun düşünüldüğü bir zeminde gündemde yer bulmuştur.

Ayrıca Başkumandanlık Vekâleti yukarıda mevzubahs ettiğimiz emriyle, III.Ordu'dan Ardahan-Batum doğrultusunda yapılması düşünülen harekât hakkındaki düşünceleri ve tertibatı ve yığınağın ne zaman tamamlanacağını bildirilmesi istenmiştir⁷⁶.

III.Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâleti'nin 6 Eylül 1914 tarihli emrine 8 Eylül 1914 tarihinde şu cevabı vermiştir:

"Sarıkamış-Kars arasında toplanan Rus kuvvetleri yenildikten sonra, Ardahan-Batum doğrultusunda taarruzî harekâta geçilecektir. Bu nedenle evvela Sarıkamış-Kars arasındaki Rus kuvvetlerine tarruz edilecektir. Taarruz tertibatını şöyle düşünüyorum:

IX.Kolordu, 2.Nizamiye Süvari Tümeni Oltu doğrultusunda, XI.Kolordu'nun iki piyade tümeni ve iki ihtiyat süvari tümeni Erzurum-Sarıkamış doğrultusunda, 33.Piyade Tümeni ve iki ihtiyat süvari tümeni Eleşkirt doğrultusunda ilerleyecektir.

Van İhtiyat Süvari Tugayı, Van Jandarma Tümeni ve İran sınır taburları İran bölgesinde durum belli oluncaya kadar yerlerinde kalacaklardır"⁷⁷.

Başkumandanlık Vekâleti ile III.Ordu Kumandanlığı arasında sözkonusu ettiğimiz bu yazışmalardan Ardahan ve Batum doğrultusunda yapılması düşünülen taarruz ve Enver Paşa başlığı altında incelediğimiz konu ile ilgili olarak çıkarsamayı yapmak mümkündür: Başkumandanlık Vekâleti, Ruslara karşı konuşlandırılmış olan III.Ordu'yu savunmadan taarruza yöneltiyor ve yapılması düşünülen taarruzun da Ardahan-Batum doğrultusunda yapılmasını uygun bulduğunu III.Ordu Kumandanlığı'na iş'ar ile taarruz hakkında görünürde düşüncelerini sorarken aslında uygun bulduğunu bildirdiği taarruz için gereken tertibatın ve yığınağın bildirilmesini istiyor, III.Ordu Kumandanlığı ise evvela Sarıkamış-Kars arasında toplanan Rus

76 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.70.

77 ATASE, K.2950, H.2, F.1-59-60.

kuvvetleri yenildikten sonra, Ardahan-Batum doğrultusunda taarruza geçilebileceğini vurguluyordu.

Böylece III.Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâleti'nin uygun bularak yapılmasını bildirdiği Ardahan-Batum doğrultusundaki taarruzî harekâta, önce Sarıkamış-Kars doğrultusunda taarruz yapılması önerisiyle alternatif sunuyor ve ilk defa Başkumandanlık Vekâleti'nde Sarıkamış Taarruzu'nu düşünce bazında uyandırarak Sarıkamış Harekâtı'nın tohumlarını ekiyordu.

Mevzubahs ettiğimiz her iki taarruzî harekâtın tek ortak noktası her iki harekâtın da stratejik kuşatma şeklinde yapılmasının öngörülmüş olmasıdır.

Ardahan-Batum doğrultusunda taarruzî harekât konusunda oldukça istekli ve kararlı görünen Başkumandanlık Vekâleti 8 Ekim'de kendisine karşı alternatif bir cevap vermiş olan III.Ordu Kumandanlığı'ndan 9 Ekim 1914 tarihinde;

Türk Donanması Karadeniz'e hâkim olduğuna göre, Rusların Kafkasya'dan yapacakları bir taarruzda, III.Ordu'nun savunma plânları hakkındaki düşüncesini sormuş ve tümenlerin en son bulundukları yerlerin bildirilmesini istemiştir⁷⁸.

Bir aylık bir aradan sonra Başkumandanlık Vekâleti'nin mevcut niyetlerinin depreştiği ve Almanların Osmanlı Devleti'nin bir an evvel harbe girmesi için tazyiklerini son derece artırdıkları bir ortamda III.Ordu'nun durumunu ve III.Ordu Kumandanlığı'nın niyetlerini anlamak maksadıyla Başkumandanlık Vekâleti tarafından gönderilen bu yazıya III.Ordu Kumandanlığı tarafından şu cevap verilmiştir:

"Bütün kuvvetleri Erzurum bölgesinde toplayarak, bir kısım kuvvetle Erzurum'un doğusunda Höyükler-Uzunahmet mevziinde Rus taarruzlarını durdurmak, kalan kuvvetlerle de ayrı ayrı ilerleyen Rus kuvvetleri üzerine veya Erzurum doğusunda asıl Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerinden birine taarruz etmek. Yapılacak bu harekâta doğrudan doğruya bir yardım beklenemez. Eğer batıya doğru çekilmek mecburiyeti hasıl olursa, Rusların yan ve gerilerine yapılacak bir çıkarmada donanmadan faydalanmak imkânı vardır.

Şayet biz taarruz edersek ilk önce Kars bölgesinde toplanan esas Rus kuvvetlerini yenmemiz lâzımdır. Bundan sonra Batum doğrultusunda yapılacak bir taarruzda donanmadan da faydalanabiliriz. Batum alındıktan sonra, ikmal yolları buraya bağlanır ve aynı zamanda demiryollarından istifade olunur.

Sarıkamış ve Kars bölgesindeki tehlike giderilmeden, Batum civarına yapılacak bir çıkarmadan fayda beklenemez.

Sarıkamış-Kars istikametinde taarruz edilirken Batum'a çıkarma aynı zamanda yapıldığı takdirde, oradaki mesafenin uzaklığı sebebiyle bu iki harekât birleştirilemez"⁷⁹.

Başkumandanlık Vekâleti, Türk donanmasının Karadeniz'de kısmî hakimiyetine dayanarak, III.Ordu harekâtının eyvelâ Ardahan-Batum doğrultusunda yapılması ve bu harekâtın Batum civarına yapılacak bir çıkarma ile kolaylaştırılması düşüncesinde direnmiş ve Batum'un alınmasını önemli görmüştü.

III.Ordu Kumandanlığı ise; Batum'un öneminin farkında olduğunu ima ile Sarıkamış-Kars istikametinde ya da Sarıkamış ve Kars bölgesindeki tehlike giderilmeden Batum civarına yapılacak taarruzdan fayda beklenemeyeceği kanaatini izhar ettirmişti. III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa önceki düşüncelerini muhafaza etmekle III.Ordu'nun Rus Kafkas Ordusu tarafından kuzeye itilme ve Erzurum-Erzincan ana doğrultusundan uzaklaştırılma riskini ortadan kaldırmış ve önerdiği taarruzî hareketle isabetli bir karar vermiştir⁸⁰.

Belirtmek gerekir ki, yukarıda sözkonusu ettiğimiz yazışmalardan 20 gün sonra yani 29 Ekim 1914'te Karadeniz Olayı meydana gelmiş ve Rus Kafkas Ordusu sınırı geçerek ilerlemeye başlamıştır. Aynı ayrı kollar halinde ilerleyen Rus birliklerine karşı Başkumandanlık Vekâleti'nin emri ve kendi cevaplarında yer almış olmasına rağmen önemli bir müdahalede bulunmayan III.Ordu Kumandanlığı çalışmamızın ilgili kısmında belirttiğimiz üzere, Köprüköy Muharebesi sonrası Rusların geri çekilmelerine adeta seyirci kalmıştır. Köprüköy Muharebesi sonunda Rusları geri çekilmeleri üzerine, Başkumandanlık Karargâhı'nda III.Ordu'ya yardım konusu yeniden ele alınmıştır. Özellikle X.Kolordu'nun III.Ordu'ya katılmasından sonra, Ordu'nun Kars doğrultusunda ilerleyerek kesin bir başarı elde edebilmesi için Kafkas Harekâtı'nın denizden takviye edilmesi ve bu nedenle evvela Batum'un ele geçirilmesi Başkumandanlık Vekâleti ve Alman Genelkurmay Başkanlığı tarafından lüzumlu görülüyordu. I.Ordu'dan bir piyade tümeninin hazırlanarak deniz yoluyla Batum'a çıkarılması hususu⁸¹, aşağıdaki emirle I.Ordu'ya ve Donanma Komutanlığı'na bildirilmişti:

"Batum'un zaptının III.Ordu harekâtı için pek büyük bir önemi vardır. I.Ordu yaklaşık bir piyade tümeni kadar bir kuvveti denizden göndererek Batum'u zaptedecektir. Bunun için gerekli hazırlıklar yapılmalıdır. Bununla beraber harekâta 14 günden evvel başlanamaz. Harekâtın başlama zamanı Başkumandanlık Vekâleti'nden bildirilecektir. Donanma bu harekâtı koruyacaktır. Gereken emirler Başkumandanlık'tan verilecektir"⁸².

79 ATASE, K.2950, H.2, F.1-120.

80 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.72.

81 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.263-264.

82 ATASE, K.4, H.10, F.1-77.

III.Ordu'nun durumunu Başkumandanlık Vekâleti pek açık ve kesin olarak bilmiyordu. Çünkü, III.ordu Kumandanlığı tarafından yanılıyordu. Başkumandanlık Vekâleti daha evvel temas ettiğimiz üzere, kendisinde mevcut olan Batum'a asker çıkarma düşüncesine Hopa'ya asker çıkarmayı da ekleyerek kuvvet kazandırmaya başlamış ve böyle bir hareket için Harbiye Nezareti'ne sunulmak üzere Başkumandanlık Vekâleti Harekât Şubesi'nce bir harekât layihası hazırlanmıştı. Bu lâyiha'nın ana hatları özetle şöyleydi:

"III.Ordu, Köprüköy Muharebesi'nde, Rus Kafkas Ordusu'na üstünlüğünü kanıtlamıştır. Köprüköy Muharebesi'ne 18, 34, 29 ve 28.Piyade Tümenleri katılmış, 33, 37 ve 17. Piyade Tümenleri bazı nedenlerle katılamamışlardır. Bu kuvvetlerle birlikte III.Ordu'nun Azap Muharebesi'ni de kazanacağına şüphe yoktur.

Azap Muharebesi, iyi bir kuşatma hareketiyle kazanılırsa Kars yolu açılmış olacaktır. Çekilen Rus kuvvetleri Kars Müstahkem Mevzii'nde toplanacağından ve III.Ordu'nun elin de yeteri kadar top bulunmadığından Kars'ın zorlanarak lüzumsuz kayıplar verilmesi uygun değildir. Bu nedenle Erzurum bölgesine gelecek X.Kolordu Oltu doğrultusunda gönderilerek, öncelikle Ardahan alınmalı ve bundan sonra kolordunun bir kısım kuvvetleri Batum doğrultusuna yöneltilmelidir. Batum'da 23.000 mevcutlu bir Rus İhtiyat Tümeni bulunduğundan, bir müstahkem mevziin bir tümenle alınması zordur. Burası ancak üç tümenle yapılacak harekâtla alınabilir.

Şöyle ki, III.Ordu'dan bir tümenin Çoruh Vadisi boyunca ilerlemesi ve I.Ordu tarafından hazırlanacak ve deniz yoluyla taşınacak iki tümenden birinin Hopa bölgesine diğerinin Batum kuzeyine çıkarılması gerekir, X.Kolordu'nun bir tümeni de Batum'a doğru ilerleyerek bu harekâta yardım edebilir.

Batum'un alınması askerî ve siyasî faydalardan başka, Ardahan ve güneyinde bulunacak III.Ordu'nun lojistik hizmetleri yönünden de çok yararlı olur. Batum'dan sonra Kars'ın alınması düşünülebilir. I.Ordu tarafından hazırlanacak tümenlerden biri dağ kuruluşunda olmalı ve buna göre donatılmalıdır.

X.Kolordu bir aydan evvel Ardahan yakınlarına gelemeyeceğine göre, Batum bölgesine deniz yoluyla gönderilecek tümenlerin bu tarihten evvel gönderilmemesi lâzımdır. Bu süre içerisinde Karadeniz'de deniz üstünlüğünün kazanılmasına çalışılmalıdır"⁸³.

Başkumandanlık Vekâleti Harekât Şubesi tarafından hazırlanan bu layihadan anlaşılacağı üzere Başkumandanlık Vekâleti Ardahan ve Batum doğrultusunda yapmayı düşündüğü taarruzî harekât konusunda ciddî çalışmalar içerisine girmiş ve bu harekâtı kolaylaştırmak amacı ile de Hopa ve Batum'a çıkarma yapmayı tasarlamıştır. Ancak bütün bu tasarlananların kuvveden fiile dökülebilmesi X.Kolordu'nun Ardahan yakınlarına gelmesine endekslenmiştir. X.Kolordu'nun bir

aydan evvel Ardahan yakınlarına gelemeyeceğinin vurgulanması ise tasarlanan harekâtın bir aydan evvel başlatılmayacağını kabulü şeklinde yorumlanabilir.

Ne var ki, Başkumandanlık Vekâleti'nin deniz yolu ile Hopa'ya ve Batum'a asker çıkarmayı tasarladıkları bu günlerde Karadeniz'de yeniden harekete geçen Rus Donanması'nın iki kruvazörü Hopa'yı bombardıman etmiş ve önemsiz hasarlar yapmıştı. Bunun üzerine Başkumandanlık Vekâleti Donanma Kumandanlığı'ndan bu bölgeye bir muharebe gemisi gönderilmesi, isteğinde bulunmuş ve Donanma Kumandanı da bu sırada Hopa bölgesine gemi gönderme imkânı bulunmadığını bildirmişti. Bu suretle Karadeniz'de deniz hâkimiyetinin Ruslarda bulunduğu bir kez daha saptanmış oluyordu⁸⁴.

Karadeniz'de deniz hakimiyetinin Türklerde olmadığını Başkumandanlık Vekâleti tarafından da kabul edilmeye başlandığı bir dönemde taarruzî harekât ile ilgili olarak 16 Kasım 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nin III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta* ;

III.Ordu Kars-Ardahan hattına ilerlemeyi tasarlamakta ise de hem Ordu'nun taarruz harekâtını kolaylaştırmak ve hem de kıymetli harekât üssü teşkil edilmek üzere, İstanbul'dan gönderilecek kuvvetlerle Batum'un ele geçirilmesi düşünülmektedir. Rus donanması tamamen ezilemediğine göre, bu harekâtın Trabzon, Rize ve Hopa'ya dayanarak karadan yapılmasının düşünüldüğü, bu hususta Ordu'nun düşüncesinin ne olduğu Batum'a giden kıyı ve iç yolların ne durumda bulunduğu⁸⁵ sorularak bilgi istenmekteydi:

III.Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâleti'nin 16 Kasım 1914 tarihli bu yazısına 4 günlük bir bekletmeden sonra 20 Kasım 1914 tarihinde verdiği cevapta, harbin başlangıcından itibaren cepheye meydana gelen olayların kısa bir değerlendirmesini yaptıktan sonra yapılması tasarlanan taarruzî harekât hakkında şunları yazmıştır:

"Sol kanadımızda muharebe eden kıtalarımızın verdiği haberlere göre II.Türkistan Kolordusu'ndan üç piyade alayı daha cepheye katılmıştır. Yapılan ve yapılacak olan bu taarruzun maksadı; askerî harekâtı güçleştirecek kadar kış bastırmadan ve takviye kıtaları almadan düşman ordusunu az zamanda iyice yenilgiye uğratmaktır. Çünkü bu bölgenin hâli ve yiyecek araçlarının miktarı, uzun bir Harbi karşılayacak durumda değildir. X.Kolordu'nun diğer tümenlerinin gelmesinden önce bu maksat hasıl olmazsa, bu kolordunun tamamının gelmesinden sonra aynı maksadın elde edilmesine çalışılacaktır. X.Kolordu'nun gelmesinden ve düşman ordusuna karşı da başarı elde edilmesinden sonra Kars doğrultusunda ilerlemeyi düşünüyorum. Cephane ihtiyacı evvelce birkaç kez arz olunmuştu. Bu ihtiyacımız

84 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.293.

* Söz konusu telgraf çalışmamızın Azap Muharebesi ile ilgili kısmında özet olarak verilmiştir.

85 ATASE, K.2950, H.6, F.1-178.

sağlanmazsa, bir taarruz veya savunma muharebesinin kazanılması ve bundan başka demiryolu olmayan bu bölgede taşıt araçları ve yiyecek maddeleri yeteri kadar bulunmayan ordumuzla bir istilâ harbi yapmak mümkün olamayacaktır kanısındayım."

Birinci maddesini kısmen sunduğumuz bu cevabî yazının ikinci maddesinin tamamı taarruzî harekât ile ilgili olup, şöyledir:

"2- Bu bölgede kullanılacak diğer ordunun harekâtına gelince:

Bu ordu kendi kıyılarına çıkarılırsa Kafkasya derinliklerine ilerlemek için, askerî harekâta elverişli tek şose vardır ki o da Trabzon-Erzurum-Kars şosesidir. Bu yolun da Hasankale'den sınıra kadar olan kısmı şose hâlinde değildir. Erzurum'dan Oltu doğrultusunda giden yol ise, bir dereceye kadar harekâta elverişlidir. Bunların kuzeyinde, kesin olarak askerî harekâta elverişli hiçbir yol yoktur. Ne Çoruh Vadisi, ne de kıyı. Diğer önemli bir husus daha vardır ki o da yiyecek sorunudur. Bu bölgede bu araçlarla ikinci bir ordu beslenemez. Çünkü Ordumuzun yiyecek maddeleri bile güçlükle sağlanmakta ve bazen de aksamaktadır. Bu düşüncelere göre Kafkasya'ya sefer yapacak ordunun Batum'un kuzeyinde karaya çıkarılması çok uygundur. Bu durum III.Ordu'nun da ileri harekâtını çok kolaylaştırır"⁸⁶.

Bu yazışmalardan yola çıkarak, Başkumandanlık Vekâleti'nin Karadeniz'de deniz hakimiyetinin ele geçirilemediğini kabul ederek deniz yolu ile Hopa ve Batum'a çıkarma yapma düşüncesinden vazgeçerek sözkonusu harekâtın Trabzon, Rize ve Hopa'ya dayanarak karadan yapılması düşüncesine yöneldiği ve III.Ordu Kumandanlığı'nın da mevcut durumunun elverişsizliğini ileriye sürdüğünü fakat Başkumandanlık Vekâleti'nin yani Enver Paşa'nın ısrarlı tutumu karşısında gayet samimiyetsiz daha önce onayladığımız düşüncelerine tamamen zıt ve askerî açıdan oldukça mahzurlar taşıyan bir teklifte bulunduğu ki, bu teklif; Batum'un kuzeyinde karaya asker çıkarma teklifidir. Deniz hâkimiyetinin Türklerde olmadığı bir dönemde, daha önce olumsuz baktığı deniz yolu ile Batum'a asker çıkarma düşüncesini olumlu hiçbir değişimin olmadığı bir süreçte III.Ordu Kumandanı'nın karadan yapılması düşünülen taarruzî harekâta alternatif olarak sunmasını O'nun yaşadığı kararsızlığa ve Başkumandanlık Vekâleti'ni oyalama çabalarına bağlamak mümkündür ki, cephede sonradan yaşanan olumsuzlukların temelinde bu tutum yatmaktadır.

Başkumandanlık Vekâleti, III.Ordu Kumandanlığı'nın Batum'un kuzeyine çıkarma yapma düşüncesini onaylamamış olacak ki, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın cephane sıkıntısı hakkında Başkumandanlık Vekâleti'ne sunduğu rapora verdiği cevapta konu ile ilgili olarak, "X.Kolordu'dan muharebe meydanına ne kadar kuvvet geldi? Rize veyahut Hopa civarına dağ teşkilâtı bulunan bir tümen çıkartarak

düşmana etki yapmak istiyorum. Bu hususta ve özellikle bu tümenin kullanılması hakkındaki düşüncelerinizi çok gizli olarak bana bildiriniz"⁸⁷ diyebilmektedir.

Enver Paşa'nın Batum'a büyük kuvvetlerle müdahale fikrinden vazgeçerek doğrudan III.Ordu Cephesi'ni etkilemek amacıyla Rize veyahut Hopa civarına dağ teşkilâtı bulunan bir tümen çıkarma düşüncesine yöneldiği bir dönemde III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa cephede geri çekilme kararı vermiş ve bunu da 21 Kasım 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmek suretiyle emri vaki yapmıştır ki, bu durum üzerine Başkumandanlık Vekâleti III.Ordu Kumandanlığı'na sorgulayıcı bir cevap vermiştir. Çalışmamızın ilgili kısmında özetini sunduğumuz bu cevapta Batum ile ilgili harekât konusunda şu ifâdeler yer almaktadır:

"...Ordu'nun yiyeceği için de geri gelmekten ziyade, ileriye ve Soğanlı ilerisine geçmek daha iyidir. Sizin harekâtınızı kolaylaştırmak için yakında Batum'a karşı da harekâta başlamayı ümit ediyorum. Eğer bildirdiğiniz tedbirleri icap ettiren başka zorunlu sebepler varsa, o başka. Onu ve Ordu'nun son durumunu ve kesin niyetlerinizi açıkça bildiriniz. Benim fikrim bu durumda geri gitmektense ileri gitmektir"⁸⁸.

Başkumandan Vekili Enver Paşa sorgulayıcı bir muhteva ve rahatsızlığını belli eden bir tutum biraz da sertlik kokan bir üslupla kaleme aldığı bu cevabı yazısında cephede Soğanlı ilerisine geçmeyi gerekli gördüğünü Soğanlı ilerisine geçmek daha iyidir şeklindeki ifadesiyle ele verirken, "Sizin harekâtınızı kolaylaştırmak için yakında Batum'a karşı da harekâta başlamayı ümit ediyorum" diyerek III.Ordu Kumandanı'nı motive etmek ve yeniden taarruza yöneltmek isterken, Batum'a karşı harekâta başlamaya da mesafeli bir ümitle baktığını ifade etmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti tarafından gönderilen sözkonusu yazıda yöneltilen sorulara III.Ordu Kumandanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen yazı ile pek de kısa sayılamayacak cevaplar verilmiş ise de irdelemekte olduğumuz konuya pek muğlak ve kaçamak ifadelerle şu şekilde temas edilmiştir:

"6- Çıkarma konusuna gelince: Evvelce de arz edildiği gibi Kafkasya'daki bütün kuvvetler karşımıza gelmiştir. O dereceye kadar ki bu gün çeteler ve sınır taburları Artvin'e giriyor ve ötede beride düşman topraklarını zaptediyorlar. Bu bakımdan bu yöne asker çıkarılması kolaylaştırmıştır. Bunun için III.Ordu'ya faydası olacağı şüphesizdir"⁸⁹.

Yukarıdaki belgede kullanılan ifadelerden de anlaşılacağı üzere III.Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâleti'nin istekli ve ısrarlı olduğu Ardahan-Batum doğrultusunda taarruzî harekât, Batum'a denizden veya karadan müdahale etme

87 ATASE, K.4, H.10, F.1-87.

88 ATASE, K.4, H.10, F.1-92.

89 ATASE, K.2950, H.6, F.1-93.

tasarılarına ve bütün bunların yanında Hopa'ya da asker çıkarma tasavvurlarına karşı başlangıçta mantıklı ve olumlu bir tutumla bakmadığını usulüne uygun ifadelerle ortaya koyarken daha sonraları Başkumandanlık Vekâleti'ni beynen iğfal edici bir tutum sergilemiştir.

Belirtmek gerekir ki bu dönemde Başkumandan Vekili Enver Paşa, Rusların iki kolorduluk bir kuvvetinin mağlup edilmemiş olmasından dolayı müteessir olmakla birlikte Üçüncü Ordu ile Rusları cepheden tazyik etmek, Karadeniz ve İran'dan sevkolunacak kuvvetlerle Rusların iki yanında ve gerilerinde darbeler vurmak, O'na göre işarete bakan yerli Müslüman ve Türk halkı ayaklandırıp bütün Kafkasya'yı Rus boyunduruğundan kurtarmak istiyordu⁹⁰.

Enver Paşa'nın sözkonusu ettiğimiz çıkarma ve taarruzî hareketler konusunda istekli ve ısrarlı oluşunun sebepleri taşıdığı emeller, harbin kazanmış olduğu seyir, Acaralıların Ruslara karşı isyan hareketini başlatmış olmaları ve Rusların içinde bulundukları sıkıntılı durumdur.

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz büyük tasavvurlar kuvveden fiile sokulamamış ve Odesa çıkarması tasavvuru konusunda olduğu gibi tasavvur büyük olmasına rağmen, teşebbüs küçük olmuş ve dağ, fare doğurmuş, Stange kumandasında bir birliğin Hopa civarına çıkarılması ile yetinilmek durumunda kalmıştır.

Tasavvur olarak büyük, teşebbüs olarak küçük kalmış olan Batum'a ihraç tasavvurunun böyle bir akamete uğramaması Karadeniz'de deniz hakimiyetinin Türkler tarafından ele geçirilememesinden ve büyük ölçüde Azap Muharebesi sonrası III.Ordu Kumandanlığı'nın III.Ordu'yu geriye çekme kararı ve uygulaması ile ilgilidir.

III.Ordu Kumandanlığı'nın mevzubahş ettiğimiz tasavvurlar konusundaki tereddüt, geçiştirici ve Başkumandanlık Vekâleti'ni yanıltıcı ve oyalayıcı tutum, buna bağlı olarak Başkumandanlık Vekâleti'nin X.Kolordu'nun III.Ordu'ya tahsisi hususunda yaşadığı tereddüt netice itibariyle zaman kaybına ve bundan dolayı da Sarıkamış Harekâtı'nın daha genç bir zamanda yapılmasına sebep teşkil etmiştir ki, Sarıkamış Harekâtı sırasında mevsimin Türk askeri üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınırsa sonucun olumsuzluğunun boyutu daha iyi anlaşılabilir.

5.3- TURAN VE KAFKAS CEPHESİ

Turan bazılarının zannettiği gibi, Türklerden başka Moğolları, Tanguzları, Finvaları, Macarları da ihtiva eden bir kavimler halitası olmayıp, eski akrabaları

kavmi bir camia halinde birleştiren müşterek bir unvan⁹¹ olmakla birlikte Türk birliğini istihdaf eden siyasi bir ideolojidir.

Turan düşüncesinin Türklerde uyanmasının ve gelişmesinin sebepleri bu düşüncenin ortaya çıktığı zaman, dünyadaki mevcut süreçtir. Bu süreçte Ruslar Pan-Slavist, İtalyanlar İtalyan Birliği ve Almanlar da Pan-Germanist politikalar takip etmeye başlamışlardır ki, bu durum Türk düşünürlerini de etkilemiştir. Sözkonusu ettiğimiz bu süreçte bir yandan çeşitli uluslardan oluşan imparatorluklar dağılırken, öte yandan aynı ulustan halkların oluşturduğu çeşitli ülkelerin birleştirilmesi için savaşılmaktadır. (İtalya ve Almanya gibi)⁹². Türk aydınları üzerinde bahsettiğimiz etkilenme de bu mana da olmuştur. Bu demektir ki, Turan düşüncesinin oluşumu ve ortaya çıkışı dünyadaki mevcut sürecin bir sonucudur.

Turan düşüncesinin Türk aydınları arasında taraftar bulmaya başladığı dönemde Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Balkan Harpleri'ni sıcak bir şekilde yaşamış ve 1683 sonrası kayıplarına yeni kayıplar eklenmiştir.

Ayrıca İngiltere, Rusya ve Fransa gibi devletler Osmanlı Devleti'nin paylaşımına karar vermiş ve bunun tahakkuku için de diğer sebeplerle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışını sağlamışlardır.

Çıkan bu savaşta Osmanlı Devleti'ni yöneten İttihat ve Terakki Partisi savaşa Almanya'nın yanında girmek zorunda bırakılmış ve İttihatçı kadro Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasındaki hâkimiyetini yeniden tesis etmenin, siyasi üstünlüklerini kurmanın ve hatta Kuzey Afrika ve Batı Asya'da toprak kazanmanın, özellikle Mısır, Libya, İran'ın bazı kısımları ve Rus hâkimiyetindeki Kafkasya'yı elde etmenin bir fırsatı olarak değerlendirmişlerdir⁹³.

Yukarıda ortaya koyduğumuz amacın gerçekleşmesi için İttihatçılar da ikiye ayırmıştı ki, bunlar Pan-İslamizm ve Turandır. Ancak çalışmamızın konusu itibarıyla biz Turan fikri yüzünde durmaya devam edeceğiz.

Enver Paşa'nın aksiyoner olarak başını çektiği Turan akımı, İran vilâyetlerinden Azerbaycan ile Erdilân, Kafkasya, Kırım, Volga Bölgesi, Türkistan, Hive ve Buhara'nın Osmanlı Devleti'ne ilhakını öngörmekteydi⁹⁴. Bu öngörünün altında yatan sosyolojik gerçek ise; bu tarihte dünyada Türkçe konuşan nüfusun 2/3'ünün sözkonusu topraklarda Rus idâre ve nüfuzu altında yaşıyor olmasıdır⁹⁵.

Gerçekleşmesi tamamiyle Türk Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ndeki başarılarına ve merkezî devletlerin nihaî zaferine endeksli olan Turan siyaseti,

91 GÖKALP, Türkçülüğün Esasları, s.24-25.

92 Uriel HEYD, Türk Ulusçuluğun Temelleri (Çev: Kadir GÜNAY), Ankara-1979, s.147.

93 Ulrich TRUMPENER, Germany and the Ottoman Empire 1914-1918. Princeton-New Jersey-1968, s.114.

94 Josep POMIANKOWSKI, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I.Dünya Savaşı) (Çev:Kemal TURAN), İstanbul-1990, s.89.

95 Edward Dennis SOKOL, The Revolt of 1916 in Russian Central Asia, Baltimore-1953, s.74.

Almanların doğu politikaları ile de genelde örtüştüğünden dolayı Almanlar tarafından da desteklenmiş ve hatta Türk-Alman propaganda heyetleri Orta Asya'daki Türk halkları arasında propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır⁹⁶.

Rusların tarihî emeli olan sıcak denizlere inme ve Pan-Slavist politikaları güttükleri Birinci Dünya Harbi'nde Türkler de Rusya'nın bu politikalarına karşı Pan-Türkist ve Pan-İslamist politikalarla karşılık vermişlerdir.

Kafkas Cephesi'nde Ruslar sıcak denizlere karadan inmek temel emeliyle bulunurlarken, Türkler, vatanlarını korumak ve Turan idealini gerçekleştirmek emeline sahiptirler.

Askerî bakımından harbin sonucuna tesirî son derece sınırlı olan Kafkas Cephesi siyasî açıdan görüldüğü üzere daha büyük bir ehemmiyet arz etmesi bakımından da dikkat çekicidir.

Verdiğimiz bilgilerin ışığında diyebiliriz ki, askerî önemden daha çok siyasî öneme sahip bör cephe olan Kafkas Cephesi, Turan'a giden yollarda bulunuyor veya Turan'a giden yollar buradan geçiyordu.

Turan düşüncesinin aksiyoner lideri Enver Paşa Turan'a giden yolların buradan geçtiğinin şuurunda olup Almanlardan da bu amaca önelik olarak istifade etmek yolunu tercih etmiş ve bu gayeye matuf bir siyasetle Kafkas Cephesi'ne pek ehemmiyet vermiş ve ileri de izah edeceğimiz üzere Kafkas Cephesi'ne gelmiştir.

5.4- BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'NIN KAFKAS CEPHESİ'NE GELİŞİ VE DÜŞÜNCELERİ

Köprüköy ve Azap Muharebeleri sonrasında Kafkas Cephesi'nde ortaya çıkan durum, Lehistan'da Rusların içine düştükleri kötü vaziyet ve diğer gelişmelerin sonucu Türk ve Alman Erkân-ı Harbiyelerinin yaptıkları bir durum değerlendirmesi neticesinde Kafkas Cephesi'nde büyük ölçüde ve kuşatma tarzında bir taarruz harekâtı yapılması kararı hasıl olmuştur.

Çalışmamızın Köprüköy-Azap Muharebeleri sonrası ortaya çıkan durum ve Hafız Hakkı Bey'in Erzurum'a gelişi ve faaliyetleri başlıkları altında verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere yukarıda sözkonusu ettiğimiz karar, Hafız Hakkı Bey'in bu kararın tatbikini mümkün gören telgrafları ve 6 Aralık 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti ile III.Ordu Kumandanlığı arasında vuku bulan yazışmalar* üzerine III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın mevzubahs ettiğimiz harekât

96 - Jacob M.LANDAU, Pan-Turkism in Turkey. A Study in Irredentism, Hamden, Connecticut-1981, s.53. Belirtmek gerekir ki, Turan veya başka bir deyimle Pan-Türkizm konusunda en geniş ve metobik eser, Londau'nun mevzubahs ettiğimiz kitabıdır. Bu konuda yapılacak araştırmalar için klavuz kitap niteliği taşımaktadır.

* Sözkonusu yazışmalar çalışmamızın ilgili bölümünde sunulmuştur.

konusunda şartlı da olsa mutabakatını bildirmesi üzerine Enver Paşa Kafkas Cephesi'ne gitmeye karar vermiştir.

Bu arada belirtmek gerekir ki, Enver Paşa yapılmasına karar verdiği taarruzî harekât için III.Ordu Kumandanlığı'na Liman von Sanders'i düşünmüş ve Liman Paşa'ya teklifte bulunmuş ise de, bu teklif Liman Paşa tarafından kabul edilmemiştir. Liman Paşa'nın bu tutumu Alman Büyükelçisi Wangenheim ve Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın memnuniyetsizliğine yol açmıştır.

Wallach ortaya çıkan bu olayı, harp başladıktan sonra can sıkıcı ilk çatışma ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı Kafkas Cephesi'ne gidişe karar verdiren bir hadise⁹⁷ olarak nitelerken, Sabis de Enver Paşa'nın bu gelişme üzerine Kafkas Cephesi'ne gitmeye karar verdiğini yazmaktadır⁹⁸. Ancak, Wallach ve Sabis'in Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ne gidiş kararı ile ilgili olarak verdikleri bu bilgi onların kişisel yorumları olup, doğru olmasa gerektir. Çünkü, Enver Paşa'nın ultra aktif kişiliği, taşıdığı siyâsî emeller ve bu emellerin gerçekleşmesi için yapılmasına karar verdiği Türk dünyasının kaderiyle yakından alakalı bir harekâtın sorumluluğunu Almanlara tevdi etmesi düşünölemeyeceği gibi Almanların Orta Asya'ya yönelik emellerinin farkında olduğu da bir gerçek iken böyle bir duruma tahammölünün olamayacağı gayet rahatlıkla anlaşılabılır ki, bu demektir ki Enver Paşa'nın Liman Paşa'ya III.Ordu Kumandanlığı'nı teklif etmesi, kendisinin Kafkas Cephesi'ne gitmemesi mânâsını taşımamaktadır.

Aslında yukarıda sözkonusu ettiğimiz teklif, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'yı görevinden almak ve Liman Paşa'yı bu göreve getirmek niyetinde olduğunu göstermesi yanında Ruslara karşı oldukça başarılı olan Almanların Türkiye'de bulunan kurmaylarından Kafkas Cephesi'nde yararlanmak isteğini ortaya koyar ki, bu konuda bunun ötesinde yapılacak yorumlar, değerlendirmeden çok zorlama niteliği kazanır.

III.Ordu Kumandanlığı'nın kendisine teklif edilmesini hatıratında mevzubahs etmekten dahi kaçınan Liman von Sanders, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ne gitmeye karar verdiği 6 Aralık günü taşıdığı düşünce ve içinde bulunduğu ruh hali ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

"6 Kasım'da Enver, Harbiye Nezareti'ndeki Alman Askerî Heyeti Başkanı'na ayrılan odama çıkageldi ve aynı akşam bir harp gemisi ile Trabzon'a hareket edeceğini haber verdi. Oradan da 3.Ordu'ya geçecekti.

97 Jehuda WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Çev:Fahri ÇELİKER) Ankara-1977, s.169, Wallach sözkonusu teklif ve Liman Paşa'nın tutumundan doğan memnuniyetsizliğe eserinde referans olarak şu yazıları göstermektedir: "Büyükelçinin Dışişlerine 6.12.1914 ve Falkenhayn'ın Laffert'e 7.12.1914 tarihli yazıları, Dışişleri Politik Arşivi, Türkiye 139, Bd.33 ve de Büyükelçi'nin Dışişlerine 9.12.1914 gün ve 1567 sayılı yazısı Bd.33, A.34101"; WALLACH, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s.169. dipnottan.

98 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.239.

Kendisine Harbiye Nezareti'nde Levâzım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa vekâlet edecekti. Diğer konularda ise Dahiliye Nâzırı Talât Bey vekâlet edecekti Bu hususu özellikle belirtiyorum. Çünkü bu, Türklerin bu bahisteki tutumlarını ve yabancı basında çok kere yere alan haberlerin asılsızlığını iyi gösteren bir örnektir. Türkler, rütbeleri ne olursa olsun, Almanlara ne asaleten ne de vekâleten Türk hükümet mekanizmasının iç işlerine tesir edebilecek hak ve fırsatı hiç bir zaman vermediler.

Enver, elindeki haritanın üzerine 3.Ordu'ya yaptıracak bir hareketin krokisini çizdi. Buna göre Enver, ana yol istikametinde ve cepheden XI.Kolordu ve Rusları oyalarken, diğer iki Kolordu (IX. ve X.Kolordular) sola doğru ve dağlar üzerinden günlerce devam edecek bir yürüyüşle Sarıkamış'ta Rusların yan ve arkasını çevirerek, sonra da 3.Ordu Kars'ı zaptedecekti.

Bundan birkaç gün önce, Türk Karargâhı'nda bulunan bir Alman subayı, plânlanan soldan çevirme hareketi anlatmış ve bende hareketin başarı şansını araştırmıştım. Kanaatim oydu ki, bu hareket imkânsız değilse bile, çok güçtü. Haritalardan ve diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, yollar çok dar dağ yollarından ve çok yükseklerden geçen ve ancak yayaların gidebilecekleri patikalardan ibaretti. Bu zamanlarda da ihtimal kar ile örtülüydüler. Bu şartlar altında cephe ve yiyecek nakliyatının eldeki vasıtalarla nasıl yapılabilceği dahi, başlıbaşına bir meseleydi.

Ben görevim icabı, bu meselelere Enver'in dikkatini çektim. O cevaben bütün bu konuların incelendiğini, yol keşiflerinin yapıldığını ve o tarihe kadar diğer keşiflerinde tamamlanacağını söyledi. Konuşmamızın sonunda hatalı ve dikkat çekici fikirler ortaya attı. Bana ilerde Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüyeceğini bile söyleyerek vedâ etti"⁹⁹.

Liman von Sanders'in bu ifadelerinden Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ne gitmek hususunda oldukça kararlı ve istekli olduğu, yapılması kararlaştırılan taarruzî harekât için gereken hazırlıkların tamamlanmasına çalışıldığı, harekâtın krokisinin ortaya çıktığı* ve Türklerin Almanları yetkilendirme konusunda oldukça hassas davrandıkları anlaşılmaktadır ki, bu ifadeler netice itibariyle bizim yukarıda ortaya koyduğumuz düşünceleri doğrulayarak pekiştirmektedir.

Kafkas Cephesi'ne gitmeye oldukça istekli ve taarruzî harekâtı yapmaya pek kararlı olduğunu tespit ettiğimiz Başkumandan Vekili Enver Paşa cepheye gitmeye karar verdiği 6 Kasım 1914 tarihinde şu düşüncelere sahiptir: Ruslar Lehistan'da kötü bir duruma düşmüşlerdir. Bu sebeple Kafkasya'daki kıt'alarını takviye etmeleri ihtimali yoktur.

⁹⁹ SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl, s.55-56.

* Liman von Sanders Enver Paşa'nın Sarıkamış'a taarruz düşüncesinde olduğunu söylüyor ise de bu dönemde taarruz daha geniş bir tarzda düşünülüyordu.

Çoruh Vadisi'nde başarılar elde edilmiştir. Aras Vadisi'nden Rusların taarruz yapmamakta ve mevcut durumu korumaya çalışmaktadırlar. III.Ordu bazı ihtiyaçlarının bulunmasına rağmen, herhalde Rûslara madden ve mânen üstündür.

Şimdiye kadar yapılan muharebeler göre, Ruslara cepheden taarruz ve taktik kuşatmayla başarı kazanmak pek güç ve kanlı olmaktadır. Fakat Lehistan'daki tecrübeler de gösteriyor ki, stratejik kuşatma taarruzu ile Rusların perişan edilmesi pek mümkündür. Rus kuvvetlerinin perişan edilmesiyle de Kafkasya'nın zengin arazisi elimize geçecek ve herhalde III.Ordu'nun durumu daha iyi olacaktır.

Demek oluyor ki, Enver Paşa bu dönemde III.Ordu'nun karşısında bulunan Rus kuvvetlerine madden ve manen üstün olduğu noktasından hareketle, Rusların içine düştükleri kötü durum ve stratejik kuşatmaya karşı hassasiyetlerini de dikkate alarak, Rus kuvvetlerine karşı bir stratejik kuşatma harekâtı düşünmekte ve bu stratejik kuşatma harekâtı ile Rus kuvvetlerini kendi deyimiyle "perişan ettikten sonra Kafkasya'nın zengin arazisini ele geçirmeyi plânlamaktadır. Ancak, Enver Paşa'nın ileri harekât için net bir hedef ortaya koymamış olması, O'nun pragmatik Turancı ve aksiyoner kişiliği dikkate alınırca asgari hedef olarak Kafkasya'yı ele geçirmeyi istihdaf ettiği düşünülebilir.

Bütün bunların olabilmesi için yapılmasına karar verdiği stratejik kuşatma harekâtının da şu şekilde yapılmasını tasarlamaktadır:

"1- XI.Kolordu bütün kolorduların ve kalenin (Erzurum Müstahkem Mevkii) sahra bataryalarıyla birlikte evvelâ şimdiki mevziinde savunmada kalacak.

2- IX. ve X.Kolordular Narman ve Oltu istikametlerinde birkaç koldan ilerleyerek Narman'daki düşman kuvvetini kuşatmalı ve yok etmelidirler.

3- Ardahan istikametinde ilerleyen çeteler de düşmanın gerideki irtibat yollarını kesecekler ve bu suretle kuşatma harekâtına katılacaklardır.

4- Narman'daki düşman perişan edildikten sonra, Rusların asıl kuvvetlerine karşı taarruza başlamalı ve bu taarruzda muhtelif kolların aynı zamanda muharebe temasına gelmeleri sağlanmalıdır. IX. ve X.Kolordular düşmanın yan ve gerilerine taarruz etmeli ve bu taarruz harekâtı etkisini göstermeye başlayınca XI.Kolordu da cepheden taarruza başlamalıdır. Eğer düşman bu sırada XI.Kolordu'ya cepheden taarruz ederse, bu kolordu sonuna kadar savunmada kalmalıdır. Şayet düşman, bu kuşatma harekâtı etki yapmadan geri çekilmeye başlarsa XI.Kolordu hemen şiddetle taarruza geçerek onu yerinde tutmaya çalışmalıdır"¹⁰⁰.

Yukarıda sunduğumuz bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Enver Paşa Rusların ve yan ve gerilerinde baskın tarzında stratejik bir kuşatma taarruzu gerçekleştirmeyi düşünmekte ve bu kuşatmada XI.Kolordu'nun Rus kuvvetleri karşısında bırakılmasını IX. ve X.Kolorduların Narman ve Oltu doğrultusunda ilerleyerek

Narman'daki Rus kuvvetlerini yok ettikten sonra Rusların asıl kuvvetlerine karşı taarruza başlamalarını muhtelif kolların aynı zamanda muharebe temasına gelmelerini esas ittihaz etmektedir. Enver Paşa harekâtın gerçekleştirilmesinde çetelerden de yararlanılabileceği kanaatini taşımaktadır.

Belirtmek gerekir ki, yukarıda sunduğumuz metin bütünlüğü itibariyle bir plân mahiyeti taşımakla beraber, detaylardan yoksundur. Bunun sebebi ise Enver Paşa'nın cephedeki durum hakkında tam anlamıyla aydınlatılmamış olması ve yapılması kararlaştırılmış olan stratejik kuşatma harekâtına Narman-Oltu doğrultusunun ilerisinde verilecek olan istikamet henüz kesinlik kazanmamasıdır.

Mevzubahs ettiğimiz metinde Sarıkamış isminin anılmaması ve çetelerin Ardahan doğrultusunda ilerletilmesi Enver Paşa'nın cepheye gitmeye karar verdiği günde dahi yapılması kararlaştırılmış olan stratejik kuşatma taarruzunu Sarıkamış doğusuna yapmayı tasarladığını ortaya koyar.

Ayrıca stratejik kuşatma harekâtının düşünülme ve kararlaştırma aşamalarında Enver Paşa üzerinde Alman militarizminin etkileri net bir şekilde verdiğimiz bilgiler ışığında gözlemlenebilmektedir.

Enver Paşa'nın sözkonusu ettiğimiz düşünceleri hakkında ivedi olarak fikirlerinin bildirilmesini istediği III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ise cevabı yazısında; birçok şartlara bağlayarak taarruz kararını uygun bulduğunu belirtmiş, "IX.Kolordu'yla X.Kolordu'nun buraya gelmiş olan kısımları Koşa-Oltu doğrultusunda, X.Kolordu'nun Erzurum'a gelecek diğer kısımları Erzurum-Oltu doğrultusunda yürüyecek ve Rus arazisine girildikten sonra Yeniköy-Sarıkamış hattına dönelecektir"¹⁰¹ diyerek, Başkumandan Vekili'nin dikkatini Yeniköy-Sarıkamış hattına çekmek suretiyle Sarıkamış doğusuna geniş bir çevirme harekâtının alanını daraltmayı ve Yeniköy-Sarıkamış hattına yönelmeyi teklif etmiştir.

İşte Başkumandan Vekili Enver Paşa mevzubahs ettiğimiz düşünceler, karar ve teklifle, Stange Bey Müfrezesi'nin ve onbeşlik obüs bataryasının yola çıkarıldığı 6 Aralık Pazar günü Genelkurmay Başkanı General Bronzart, Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürü Yarbay Feldmann ve yaverlerle beraber Yavuz (Goben) Kruvazörü ile Kafkas Cephesi'ne gitmek üzere yola çıkmıştır¹⁰². Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ne gidişi başlangıçta gizli tutulmaya çalışılmıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ne vasıl olmak amacıyla çıktığı bu yolculuğunun hemen akabinde 7 Aralık 1914 tarihinde III.Ordu üst

101 ATASE, K.2950, H.6, F.1-267.

102 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.241.

kademesinde değişiklik yapılarak X.Kolordu Kumandanı Ziya Paşa emekliye sevk edilmiş ve yerine Albay Hafız Hakkı atanmıştır¹⁰³.

Bu değişiklikle birlikte X.Kolordu'da yapılması kararlaştırılmış olan stratejik kuşatma harekâtının hazırlıkları ile ilgili hareketlenme dikkat çekerken, X.Kolordu bu manada III.Ordu Kumandanlığı'nın emrini de almıştır¹⁰⁴.

III.Ordu Kumandanlığı X.Kolordu ile birlikte hareketi öngörülen IX.Kolordu'ya da, batı kolu Koşa-Ekrek yolundan ilerlemek üzere iki kol hâlinde şimdiki konaklarından hareketle bir günde bu iki kol ile Ekrek-Verintap mıntıkasına, mümkünse üçüncü bir kol ile bu mıntıkanın doğusuna ilerlemek zorunluluğuna göre şimdiden yolların keşfedilmesi gibi önerilerin Ordu'ya bildirilmesini emretmiştir¹⁰⁵.

6 Aralık 1914 tarihinde yola çıktığını belirttiğimiz Enver Paşa 8 Aralık 1914 tarihinde Trabzon'a ulaşmış ve aynı tarihte Liman Paşa'ya Trabzon'dan gönderdiği bir telgraf ile:

"Halil Bey kuvvei seferiyesinin arkasından Kâzım Bey kuvvei seferiyesini yola çıkarınız. Kendisine lâzım gelen talimatı ben vereceğim" emrini tebliğ eylemiştir*.

İstanbul'la temasını kesmeyen ve ipleri elinden bırakmayacağını bu telgrafi ile gösteren Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın zikrettiğimiz telgrafına Liman Paşa cevap olarak:

"Diğer kuvvei seferiye hemen yola çıkacak ise Kâzım Bey'in şimdiden fırkasının kumandasını deruhte etmesi(nin) münasip olacağını" bildirmiştir¹⁰⁶.

Başkumandan Vekili Enver Paşa sözkonusu kuvvei seferiyelerle III.Ordu'ya yaptırmak istediği taarruzlar ve operatif hareketlerde, Rusların kuvvet kaydırmalarını önlemek, dikkatlerinin merkeze yönelmesini engellemek ve harekât alanlarında Rus nüfuzunu kırmak hedeflerine ulaşmak istemektedir.

Kuvve-i seferiyelerin oldukça uzaklardan ve çetin yollardan dolaşarak harekât alanlarına intikal etmelerinin uzun bir zaman alacağını bilincinde olan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Rus asıl kuvvetlerine karşı yaptırmayı istediği baskın tarzındaki stratejik kuşatma harekâtının mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirmeyi harekâtın başarısı için mecburiyet olarak gördüğü düşünülürse Sarıkamış-Azap arasındaki Rus kuvvetleri yok edildikten sonra da ileri harekâtın devamını düşündüğü rahatlıkla söylenebilir.

103 ATASE, K.2950, H.6, F.1-271.

104 ATASE, K.2950, H.6, F.1-272.

105 - ATASE, K.2950, H.6, F.1-273.

* Telgrafta ismi geçenlerden Halil Bey, Enver Paşa'nın amcası olup daha sonra Kut soyadını almıştır. Kâzım Bey ise Kurtuluş Savaşı esnasında Doğu Cephesi Kumandanı olan Kâzım Karabekir'dir.

106 SABİS, Birinci Dünya Savaşı, s.251.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Liman von Sanders'e 8 Aralık 1914 tarihinde kuvve-i seferiyelerle ilgili olarak gönderdiği telgrafın akabinde, Enver Paşa gibi stratejik kuşatma harekâtının yapılması konusunda oldukça kararlı olan X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey de 8-9 Aralık 1914 tarihinde III.Ordu Kumandanlığı'na özeti aşağıda verilen şu öneride bulunmuş ve bazı açıklamalar yapmıştır:

"30.Piyade Tümeni ile Fethi Bey Müfrezesi'nin şimdiden X.Kolordu emrine verilerek konma bölgesine gönderilmesi ve X.Kolordu'nun ayrıca IX.Kolordu'nun bir tümeni ile takviyesi 13 Aralık'a kadar, sahra topçusu hariç 31.Piyade Tümeni ve bir telgraf takımı ile bir beygir deposunun 18 Aralık'a kadar, diğer birliklerin de 20 Aralık'a kadar, seyyar hastahanelerle sıhhiye bölüklerinin ve erzak kolları ile cephane kollarının sonunun ise 28 Aralık'ta Erzurum'a gelebileceğini" bildirmiştir¹⁰⁷.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı bu önerisiyle III.Ordu Kumandanlığı'ndan X.Kolordu'nun takviyesini ve yapılması III.Ordu Kumandanı tarafından da kabul edilmiş olan taarruz harekâtının tarihinin belirlenmesini istemektedir.

III.Ordu Kumandanlığı Hafız Hakkı Bey'in bu teklifine verdiği cevapta; Ordu'nun taarruz zamanını şimdiden belirlenemeyeceği, 32.Tümen'in gelmesinin beklenebileceği, lüzumu kadar giyecek eşyasının ne zaman geleceğinin belli olmadığı ve bu sebeplerle 30.Tümen'le Fethi Bey Müfrezesi'nin şimdiden X.Kolordu'ya katılmasının uygun görülmediği bildirilmiştir.¹⁰⁸ III.Ordu Kumandanlığı, IX.Kolordu Narman'ın doğusuna yürürken, bu kıt'aların da IX.Kolordu'nun solundan yürüyerek X.Kolordu'ya katılacağını bildirmekte ve Oltu-Ardahan yoluyla, Kars-Sarıkamış yolu arasındaki enine yollar hakkında bir an evvel soruşturma yapılmasını istemektedir¹⁰⁸.

III.Ordu Kumandanlığı bu cevabı ile taarruz zamanının ileri sürmüş olduğu şartlar yerine getirildikten düşünülebileceğini bildirmek suretiyle şartlarının yerine getirilmesinde ısrarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca III.Ordu Kumandanlığı'nın sözkonusu cevabı bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın ikilem yaşadığı net bir şekilde görülmektedir.

10 Aralık günü III.Ordu birlikleri keşif ve tahtimât faaliyetlerinde bulunurlarken yola çıkarıldığını daha önce belirttiğimiz 15 santimetrelik seri ateşli obüs bataryası da Bayburt'a gelmişti. Nakil vasıtalarının azlığı ve menzil teşkilatının pek iyi olmadığı III.Ordu bölgesinde sözkonusu ettiğimiz obüslerin hızlı bir şekilde nakli ve Bayburt'a ulaştırılması Başkumandan Vekili'nin Kafkas Cephesi'ne gtimek üzere Trabzon'da bulunmasından kaynaklanmış olsa gerektir.

107 ATASE, K.2950, H.6, F.1-277.

108 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.344.

Aynı gün Başkumandan Vekili Enver Paşa III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta; 3.Piyade Tümeni'nden bir piyade alayı ile iki dağ bataryasının Rize'ye çıkarıldığı ve bu kuvvetin 10 Aralık 1914 günü Hopa-Artvin üzerinden Oltu'ya yürüyeceği ve Ardahan civarındaki çetelerle birlikte Narman bölgesindeki Rus kuvvetlerine geriden taarruz edeceğini bildirmişti.¹⁰⁹

Anlaşılan odur ki, Enver Paşa 6 Ekim 1914'te III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıya aynı gün aldığı cevapta Narman'daki düşman kuvvetleri ile ilgili olarak "Narman'daki düşman küçük bir müfreze olduğundan kendisinin yok edilmesine meydan vermeden kolayca çekilecektir"¹¹⁰ şeklinde III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa tarafından belirtilen fikrin etkisinde kalmış ve Narman bölgesindeki Rus kuvvetlerine karşı sahilden küçük kuvvetlerle ve Ardahan'lı oldukları düşünülen çetelerle geriden taarruz etmeyi uygun bularak mevzubahs ettiğimiz emrini vermiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 10 Aralık 1914 tarihli emrini alan III.Ordu Kumandanlığı, Trabzon Vilâyeti'nden bu kıtaların durumunu sormuş ve alınan cevapta Rize'ye çıkan alayın 10 Aralık günü kara yoluyla, Trabzon'a gleen çetelerin de 11 Aralık günü kayıklarla Rize'ye gönderildiği bildirilmiştir¹¹¹.

3.Tümen'in kalan kısımlarının denizden taşınması şimdilik durdurulmuş, beşinci sınır bölgesinde bulunan sınır taburlarının X.Kolordu emrine girmesi ve Batum bölgesindeki Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetiyle çetelere de Batum'u kuşatmaları emderilmiştir¹¹².

Ordu'nun mevcut süvari kuvvetleri yeniden tanzim edilmiş, 2.Nizamiye Süvari Tümeni güçlendirilerek yeniden yapılandırılmıştır¹¹³.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ne gelmek üzere oluşu ile ilgili olarak ortaya çıkan teklif, emir ve yapılanmalar yapılması istenilen stratejik kuşatma harekâtının hazırlık zeminindeki hareketlenmeyi göstermesi bakımından önemlidir. Hareketliliğin oldukça yoğunlaştığı bu zeminde Başkumandan Vekili Enver paşa 10-11 Aralık 1914 tarihinde Gümüşhane'ye gelmiştir. X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 11 Aralık günü Erzurum'a gelmesinin muhtemel olduğunu ve gelir gelmez taarruza başlaması umulduğundan Ordu emrindeki kıtaların kolorduya geri verilmesini tekrar teklif etmiş ise de¹¹⁴, III.ordu Kumandanlığı tarafından bu teklif tekrar reddedilmiş ve bu kıt'aların Todan'da Kolordu emrine gireceği bildirilmiştir¹¹⁵.

109 ATASE, K.2950, H.6, F.1-281.

110 ATASE, K.2950, H.6, F.1-267.

111 ATASE, K.2950, H.6, F.1-286.

112 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.344.

113 ATASE, K.2950, H.6, F.1-281.

114 ATASE, K.2950, H.6, F.1-285.

115 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.345.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Erzurum'a geleceğinden dolayı Erzurum'da 11 Aralık tarihinde pek hararetli hazırlıklar yapılırken¹¹⁶, Yarbay Halil Bey'in kumandasındaki V.Kuvve-i Seferiye'nin ilk kafilesi de Haydarpaşa'dan trenle yola çıkarılmıştır¹¹⁷.

Bu hazırlıklar yapılırken Başkumandan Vekili Enver Paşa da 12 Aralık 1914 akşam üstü Erzurum'a gelmiştir. Buradaki ilk icraatı Menzil Müfettişi Miralay Refik Bey'i maaşsız emekliye sevkle yerine Poselt Paşa'nın tayini ve doktor kaymakamlardan birinin neferlikle ilk hatta sevki olmuştur¹¹⁸.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu icraatı ile fena halde bulunan menzil teşkilâtının düzenlenmesini ve III.Ordu'nun mümkün mertebe disiplinize edilmesini sağlamaya çalışmış olsa gerektir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'nın Ruslara kat'i bir darbe vuramadığını anladığından¹¹⁹, Ruslara kat'i bir darbe indirmek maksadı ile yapılmasına karar verilmiş olan stratejik kuşatma harekâtında, bu harekâta katılacak olan birliklerin hareketlerini tanzim¹²⁰ ve harekâtı yakından takip etmek maksadı ile Erzurum'a gelmiştir¹²¹. Enver Paşa'nın niyeti III.Ordu'nun başına geçmek değil, geniş bir alanda yapılacak olan taarruz harekâtında gerekli olan koordinasyonu sağlamak ve koordinatörlük yapmaktır.

5.5- BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'NIN ASKERİ BİRLİKLERİ DENETLEMESİ

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Erzurum'da daha çok menzil işleri ile ilgilenmiş ve çalışmalarını tamamladıktan sonra 13 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'de bulunan III.Ordu Karargâhı'na gelmiştir¹²².

Yapılması kararlaştırılmış olan kış taarruzunun hazırlıklarının Enver Paşa'nın kararlı ve istekli tutumu, Hafız Hakkı Bey'in cepheye gelmesi ve bunların sonucu olarak III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın da şartlı da olsa onayıyla arttığı bu günlerde; hududun her iki tarafındaki arazi ve yollar keşfedilmiş, kışın bu mıntıkada dolaşmış adamlar karargâha getirilerek bunlardan yol ve arazi hakkında bilgi alınmış, harekâtın ne suretle yapılmasının uygun olacağı araştırılmış, cephede kalacak kuvvete verilecek talimât hazırlanmış, kuşatmayı yapacak kuvvetlerin takip edecekleri yollar, muhtelif günlerde varacakları hedefler tespit ve tayin edilmiştir.

116 Aziz SAMİH, Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hattıraları, Zivin'den Peteriç'e, Ankara-1934, s.9-10.

117 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.255.

118 A.SAMİH, Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hattıraları..., s.9-10.

119 ŞERİF, Sarıkamış..., s.117.

120 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.141.

121 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.49.

122 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.60.

III.Ordu Kumandanlığı tarafından hazırlanmış olan emirler ve talimatlar yapılması kararlaştırılmış olan harekâtı yakından takip etmek maksadıyla Ordu Karargâhı'na gelmiş olan Enver Paşa'ya ve maiyyetine gösterilmiş ve bunlar da hiç bir düzeltme yapmadan emirleri imza etmişlerdir¹²³.

Bu demektir ki, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ve Kurmay Başkanı Guze tereddütler taşımalarına rağmen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın yapılmasını istediği stratejik kuşatma harekâtı ile ilgili hazırlıklar yapmışlar ve gerekli talimat ve emirleri tanzim etmişlerdi. Bunlar, Başkumandan Vekili Enver Paşa ve maiyyeti tarafından da onaylanmış ve böylece Başkumandanlık Vekâleti ile III.Ordu Kumandanlığı arasında varlığını daha önce tespit ettiğimiz kış taarruzu konusundaki fikir ayrılıkları şimdilik giderilmiştir.

III.ordu Kurmay Başkanı Guze'nin verdiği bilgilere istinaden yaptığımız bu değerlendirmeleri doğrulayan ve pekiştiren bilgilerden ilki; Enver Paşa'nın 13 Aralık 1914 günü III.Ordu Karargâhı'na yaptığı ziyaret aynı gün tamamlayarak Erzurum'a dönmesidir¹²⁴. Buradan anlaşılmaktadır ki, bu ziyaret sırasında yapılan görüşmeler mutabakatla neticelenmiştir. Bizi teyid ve tekid eden bilgilerden ikincisi ise; 14 Aralık 1914 tarihinden itibaren Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın hazırlıklarına başlanılmış olmasıdır ki, bu konuda III.Ordu Kumandanlığı tarafından 14 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'den X.Kolordu Kumandanlığı'na verilen ilk ve ön emir şöyledir:

"1- X.Kolordu kıtaları kâmilten ve cephaneye kolları ve katarları diğer kolordulara muhtaç olmayacak dereceye geldikten sonra taarruz harekâtına başlanacaktır.

Kolordu'nun raporuna göre, piyade kıtaları 18 Aralık 1914'te Erzurum'a ve 20 Aralık 1914'te de Tortum dolaylarına varmış olacaklardır. Bu duruma göre kıt'alar bir gün dinlendikten sonra 22 Aralık 1914'te Tortum'un doğusundan harekâta başlanabilecektir.

2- Kolordu'nun yerleşim bölgesi Kızıldağ-Karapınar hattının batısıdır. Bu hat düşman keşif kollarına karşı kesin olarak örtülmelidir. İleri karakollar o suretle tertip edilmelidir ki, düşman kuvvet ve niyetimiz hakkında bir bilgi edinmesin.

3- Keşif görevleri:

Narman'a (İd) karşı yollar haricinden ve tepeler üzerinden düşmanın yan ve gerilerine doğru yürümek imkânı var mıdır? Kaleboğazı'ndaki düşmanın kuvveti ne kadardır? Bu düşmana en iyi ne süratle taarruz edilebilir?

4- Ştange Bey Müfrezesi kolordu emrine girecektir. Müfreze Arhavi'den hareket etmek üzeredir. Ve Artvin'in üzerinden Oltu'ya yürümesi için emir verilmiştir.

123 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.49.

124 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.60.

5- Emriniz altında bulunan çete ve sınır taburları ile Ştange Bey Müfrezesi'ni Kolordu ile birlikte hareket edecek ve düşmanın çekilme yollarını kesecek surette, Oltu genel istikametinde ve Oltu'nun kuzey doğusuna doğru gönderiniz.

Yalnız Batum karşısında bulunan Rıza Bey Müfrezesi ile Hopa Sınır Taburu, bulunduğu bölgede kalarak görevlerine devam edeceklerdir"¹²⁵.

Böylece Sarıkamış Kuşatma Harekâtı ile ilgili ilk emir, Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından değil, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa tarafından verilmiş ve bununla birlikte harekâtın tarihi de ilk defa 22 Aralık 1914 olarak beyan edilmiştir.

Ayrıca III.Ordu Kumandanlığı Arhavi'de bulunan Stange Bey'e yukarıda sözkonusu ettiğimiz emirle ilgili olarak verdiği emirde özetle şunları;

"III.Ordu'nun Oltu üzerinden taarruz harekâtına devam edeceği, sol kanatta bulunan X.Kolordu'nun büyük bir ihtimalle 22 Aralık 1914'de Tortum bölgesinden Oltu'ya doğru yürüyüşe geçeceği, taarruz harekâtına başladıktan bir gün sonra Oltu hizalarına gelinebileceği, Narman civarında bulunan Rus kuvvetlerinin bir piyade alayı, iki süvari bölüğü ve bir ilâ iki topçu bataryasından ibaret olduğu, Ştange Bey Müfrezesi'nin X.Kolordu emrine verildiği ve X.Kolordu Karargâhı'nın da Erzurum'da bulunduğunu"¹²⁶ bildirmiştir.

Yine aynı emirle alakalı olarak "30.Piyade Tümeni ile Fethi Bey Müfrezesi'nin 15 Aralık 1914 tarihinden itibaren X.Kolordu emrine verildiği ve X.Kolordu'nun bu birliklerini arzu ettiği yere alabileceği"¹²⁷ bildirilmiştir.

Bütün bu gelişmelerden anlaşılan odur ki, menzil işleri ile ilgili çalışmalarının akabinde Enver Paşa'nın 13 Aralık 1914 tarihinde III.Ordu Karargâhı'na gelmesiyle birlikte III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile yapılan görüşmede Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın yapılması kararlaştırılmış ve bu karar sonrasında bu harekâtla ilgili olarak yukarıda bahsettiğimiz yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Sarıkamış Harekâtı'nın hazırlıkları bahsinde üzerinde duracağımız faaliyetler belirtmek lazımdır ki, Enver Paşa'nın cepheye gelmesiyle birlikte büyük bir ivme kazanmıştır.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı kararının alınmasını sağlayan ve bu harekât ile alakalı faaliyetlere hızlılık kazandıran Başkumandan Vekili Enver Paşa, 15.12.1914 tarihinde cepheye gelerek teftişlere başlamış cepheyi gezmiş, hatt-ı harbi baştan sona dolaştıktan sonra III.Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Köprüköy'e dönmüştür. Cephede askerleri aç ve çıplak görmüş, askerleri ve subayları Şerif Bey'in deyiimiyle "bin türlü ümidlerle teşci'edecek (cesaretlendirecek) sözler söylemiştir"¹²⁸.

125 ATASE, K.2950, H.7, F.1-7.

126 ATASE, K.2950, H.7, F.1-8.

127 ATASE, K.2950, H.7, F.1-14.

128 ŞERİF, Sarıkamış..., s.120-121.

Başkumandan Vekili Enver Paşa aynı tarihte 29.Tümen'i de ziyaret ve teftiş etmiştir. Bununla ilgili olarak 29.Tümen Kumandanı Albay Arif Baytın hatıratında şu bilgileri vermektedir:

"Ordu Başkumandan Vekili'nin saat onda Geçik'e geldiği ve muharebe hattını dolaşacağı sırada 29uncu tümene de uğrayacağı haberini aldık. Usulen tümen mıntikası hududuna girecekleri bir noktaya kadar çıkararak vürudlarına intizar ettik.

Enver Paşa yanında kurmay başkanı Bronzar(t) Paşa ile ordu ve kolordu komutanları ve maiyetleri bulunduğu halde öğle vakti, gayet açık ve güneşli bir havada ve yalnız ceket giyinmiş bir kıyafetle uzaktan göründüler. Kendilerini usulen selamlayarak fırkanın mevcudu ve vaziyetine dair taktir verdik. Ve oradan birlikte Hizardere'deki 29uncu tümen karargâhına geldik ve kendilerine; o sırada kaynatmağa muvaffak olduğumuz karargâh çorbasından ikram eyledik. Ve böyle bir müddet istirahat ve kendi aralarında bazı görüşmelerden sonra hep birlikte sırtlara ve yapılan tahkimat hattını görmeğe çıktık. Mevzi hakkında lüzumlu tafsilat verdik.

Bugünlerde yağan kar ile donmuş olan siperlerin temizlenmesini ve bizzat ele aldıkları bir kürek ile hendeklere mesafe mesafe yan siperlerinin de yapılmasını işaret ettiler. Kendilerine tümende kazma ve kürek miktarı pek az olup görülen siperlerin de portatif küreklerle yapılabildiği arzedilmesi üzerine Erzurum'dan lüzumu kadar kazma ve kürek gönderilmesi için maiyetlerine emir verdiler ve buradan geri döndüler.

Belki bizi mazur görmüşlerdi. Çünkü subaylar olsun, nefer olsun umumiyetle giyim işleri mevsimin ve mahallin icaplarına hiç bir vechile uygun değildi"¹²⁹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa cepheyi teftişinin ferdası günü ise bütün Ordu'ya uzun bir emir yayınlamıştır. Bu emir bir beyanname tarzında olup, er ve subaylara hitaben kaleme alınmıştır ki, özetle şöyle idi:

"Askerler hepinizi ziyaret ettim, ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Lâkin karşınızdaki düşman sizden korkuyor, yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceksiniz. Siz orada her türlü nan-ü nimete kavuşacaksınız. Âlem-i İslâmın bütün ümidi sizin son bir himmetinize bakıyor...ilâh"¹³⁰.

Başkumandan Vekili Enver Paşa yaptığı teftişlerde ihmali görülenlerin değiştirilmelerini sağlamış, firar olaylarına karşı kurşuna dizmek gibi tedbirler aldırılmış, taarruz harekâtı hazırlıklarını hızlandırmış ve Ordu'nun içinde bulunduğu maddî imkânsızlıkları görmüştür.

Maddî eksikliklerin giderilmesinin zamana ve imkâna bağlı olduğunun farkında olan Enver Paşa, teftişleri sırasında yaptığı konuşmalar ve özetini

¹²⁹ BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.61-62.

¹³⁰ ŞERİF, Sarıkamış..., s.121.

sunduğumuz beyannâme ile Ordu'yu mânen kuvvetlendirmek ve harekât konusunda motive etmeye çalışmıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın gayretleri Ordu'yu mânen güçlendirme, harbe psikolojik olarak yeniden hazırlama ve zafere inandırma çabaları olup, bağlı bulunduğu Alman militarizminin özelliğidir ki, yine aynı ekola bağlı olan Hafız Hakkı Bey tarafından "harp bir fen meselesi olmaktan ziyade, bir ruh meselesidir"¹³¹ şeklinde ifade edilmiştir. Harpte ruhî faktörlerin önemine işaret eden Kazancıyef, yukarıda bahsettiğimiz tutumu şu ifadeleriyle dorulayarak kuvvetlendirmiştir.

"Bugünkü harplerin icra vasıtalarına göre zafer iki milletten hangisinin sınırları kavi ve maneviyatı yüksek ise ona müyesser ve mev'ud olduğundan orduların maneviyatı mühim bir zafer âmilidir.

Demek oluyor ki, zaferi kazanan en mühim âmil vazife, şeref, millî ve fedakârlık hisleriyle zafer imanına istinat eden ruhî âmildir"¹³².

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz faaliyetlerini yürütme gayretlerini sürdüren Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı ile ilgili olarak faydalanmayı düşündüğü ve hazırlattığı kuvve-i seferiye birliklerinin kumandanlarına da 15 Aralık 1914 tarihinde şu telgrafları göndermiştir:

"Köprüköy'den 15/12/1914

Dersaadet (İstanbul) Merkez Kumandanı Kaymakam Halil Bey'e

1- Vazifeniz, fırkanızla İran'da Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek orada umumî bir isyana esas olmak, yürüyüş esnasında Rus şimendifer ve telgraf hatlarını, hasseten Bakû-Tiflis hattını tahrip eylemek, Rusları Bahrihazar garbından geri sürmek; yoldaki aşairi Ruslar aleyhine muharebeye teşvik ve sevkilemektir.

2- Tebriz'e hareket için Rumiye Gölü'nün şimal ve cenubundan yürümek hususunu Van Valisi ve oradaki kuvvetler kumadaniyle muharebe ederek bizzat tayinde serbestsiniz.

3- Harekâtınız hakkında Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na daima malûmat veriniz.

4- Sizin fırkanızın nakliyatı hitamında Kaymakam Kâzım Bey kumandasında mürettep bir fırka Bağdat üzerinden İran'a hareket etmek üzere nakle başlanacaktır. Bu fırkaya verilen vazife Tahran'a yürüyerek orasını Ruslardan tathir ve işgal eylemektir. Bu fırka ile daima irtibatta bulununuz. Tahran Sefirimizle de muhabere edebilirsiniz.

5 Fırka'nın iâşesini, yollar üzerindeki mevkilere vüsulünüzden evvel valilere malûmat vererek müstakîlen te'min etmeniz lâzımdır. İâşenin teshili için tekmil

¹³¹ Hafız HAKKI (PAŞA), Bozgun, İstanbul-T.Y, s.115.

¹³² KAZANCIYEF, Harp Psikolojisi (Çe:Osman Nuri BALKANLI), İstanbul-1944, s.4.

fırkanın toplu bulunmayarak müteaddit küçük kısımlar halinde yürümesi ve ancak düşmana yaklaşıldığı vakit toplanılması tavsiye olunur.

6- İran'a hakim sıfatıyla değil; ancak İran'ı Rus boyunduruğundan kurtarmak vazifesiyle geldiğinizi ve Rusların Avrupa'da her taraftaki muharebelerde hiç muvaffak olamadıklarını söylemelisiniz.

İmza: Başkumandan Vekili: Enver"

İstanbul'da Karargâh-ı Umumî İstihbarat Şubesi Müdürü Kaymakam Kâzım Bey'e;

"1- Vazifeniz fırkanızla İran'a yürümek ve Tahran'ı işgal ile İran hükümetini Rus nüfuzundan tahlis eylemek ve mümkün ise Türkistan dahilinde isyan çıkartmaya çalışmak ve geçtiğiniz yerleri Rus ve İngilizler'aleyhine tahrik etmektir. Afganistan cihetinde de tesire çalışmanız muvafık olur.

2- Henüz yolda bulunan Basra Fırkası Kumandanı Süleyman Askerî Beyle vakit ve zamaniyle irtibat tesis ediniz. Ve Bağdad'ın İngilizler eline düşmemesi için iktiza ederse İran'a girmezden evvel Bağdad'a yürüyünüz. Lüzum olmadığı halde en kısa yoldan Tahran'a yürüyünüz.

3- Tebriz üzerinden Dağıstan'a ilerleyecek olan Halil Bey fırkası ile irtibat tesis ediniz. Tahran'daki Sefirimiz ile muharebe edebilirsiniz.

4 Fırkanın işesini yolunuz üzerindeki mevkilere vüsulünüzden evvel valilere haber vererek temin etmeniz lâzımdır. İşenin teshili için tekmil fırkanın toplu bulunmayarak müteaddit küçük kısımlar halinde yürümesi ve ancak düşmana yaklaşıldığı vakit toplanılması tavsiye olunur.

5- Giderken Levazım Riyaseti ile görüşerek beş aylık idarenize kâfi para alınız.

6- İran'a hakim sıfatıyla değil, ancak İran'ı Rus boyunduruğundan kurtarmak vazifesiyle geldiğinizi ve Rusların Avrupa'da' ve her taraftaki muharebelerde hiç muvaffak olamadıklarını söyleyiniz.

İmza: Başkumandan Vekili Enver"¹³³

Başkumandan Vekili Enver Paşa yukarıda metinlerini sunduğumuz emirleri ile Sarıkamış Harekâtı'nın zaferle neticeleneceği nokta-i nazarından hareketle, bu harekât sonrası devam edecek ileri harekât için Rusların Kafkasya'daki ulaşım ve haberleşme imkânlarını mümkün mertebe ortadan kaldırmak, Rusların dikkatlerini başka bölgelere çekerek III.Ordu'nun asıl kuvvetleriyle yapılması düşünülen Kafkasya'nın fethini kolaylaştırmak, İran üzerindeki Rus nüfuzunu kırmak, emirlerde bahsi geçen alanlarda meskun toplulukları Ruslara karşı isyana teşvik ve sevk ederek, Rusları psikolojik ve stratejik kuşatma harekâtı ile çökerterek Kafkas Taarruzu'nun birinci aşaması olan Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'ndan sonra, ikinci

aşama olarak Rusları Hazar Denizi batısından geriye sürmek niyetinde olduğunu ortaya koymuştur.

Yukarıda çaba ve niyetleri hakkında bilgiler sunduğumuz Başkumandan Vekili III.Ordu Kakargâhı'nda bulunduğu 15,16,17 Aralık günlerinde III.Ordu Kumandanı ile Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın detayları konusunda görüşme ve çalışmalarda bulunmuş, bunlar tamamlandıktan sonra 17 Aralık 1914 tarihinde cepheden ayrılarak Erzurum'a dönmüştür. Sabis'e göre; "Veda esnasında, Başkumandan Vekili, diğer subaylar huzurunda, Hasan İzzet Paşa'ya şu sözleri söylemiştir: Ben Erzurum'a gidiyorum. Ya oradan İstanbul'a dönerim, veya seyirci sıfatıyla hareketlerinize bakarım"¹³⁴.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ultra aktif kişiliği, taşıdığı emeller cepheye geliş sebepleri ve III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın Köprüköy ve Azap Muharebeleri esnasındaki yönetimi karşısındaki tutumu dikkate alınır ise Ali İhsan Sabis'in verdiği bilgilerin sahih olmadığı anlaşılmakla birlikte, mevcut kaynaklar tarafındanda doğrulanmadığı bir gerçektir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Enver Paşa cepheye seyirci kalmak ya da hemen İstanbul'a dönmek üzere gelmemiş, bölgede geçen önceki Türk-Rus Savaşlarından edindiği tecrübe ile yapılması kararlaştırılmış harekâtı yakından takip etmek ve bu harekâta gerekli olacak olan koordinatörlük vazifesini yapmak için gelmiştir.

5.6- HASAN İZZET PAŞA'NIN III.ORDU KUMANDANLIĞI GÖREVİNDEN İSTİFASI VE BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'NIN III.ORDU KUMANDANLIĞI'NI DA SORUMLULUĞUNA ALMASI

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinin akabinde Kafkas Cephesi'nde yapılan muharebelerde sürekli düalite (ikirciklilik) yaşayan, tereddütlü bir tutum içinde bulunan ve kararlı ir tavır ortaya koyamayan Hasan İzzet Paşa, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın müdahaleleri ile Köprüköy ve Azap Muharebeleri'ni yapmak zorunda kalmıştır. Bu muharebelerde istenilen başarıyı sağlayamamış ve ele geçirilen fırsatları değerlendirememiştir. Ayrıca Başkumandanlık Vekâleti'nin ihtiyaç duyduğu bilgileri vermekten kaçındığı gibi bazen de yanıltıcı bilgiler vererek, Başkumandanlık Vekâleti'ni Fahri Belen'in ifadesiyle zihnen "iğfal" etmiştir¹³⁵.

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'nin emirlerine rağmen oyalayıcı tutumunu sürdürmüştür.

134 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.263.

135 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.133.

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın yukarıda yinelediğimiz tutum ve tavırları ve de çalışmamızın ilgili kısmında vurguladığımız sebeplerle cepheye gelen Hafız Hakkı Bey ile yaptığı görüşmelerde Kafkas Taarruzu konusunda ikna olmuş görünen Hasan İzzet Paşa, Hafız Hakkı Bey'in harekât ile alakalı hazırlıklara girişmesi üzerine hatırlanacağı üzere frenleyici bir tutum takınarak yeniden kararsızlık hastalığına yakalanmıştır.

İşte böyle bir halet-i ruhiye içerisinde bulunan III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'yı Başkumandan Vekili Enver Paşa önce gönderdiği telgraflarla yapılmasına karar verdiği stratejik kuşatma harekâtı konusunda hem fikirlerini almak ve hem de O'nu motive etmek istemiş ve kısmen de olsa bu çabalarında görünüşte başarılı olmuş olacak ki, Hasan İzzet Paşa'nın stratejik kuşatma harekâtı ile ilgili teklife şartlı da olsa onayını alabilmiştir.

Daha önce belirttiğimiz sebep ve yinelediğimiz gelişmeler üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, Erzurum'a 12 Aralık 1914 tarihinde gelmiş ve ertesi günü Köprüköy'de bulunan III.Ordu Karargâhı'na giderek III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile Genel Karargâh'ta kararlaştırılmış olan stratejik kuşatma harekâtı konusunu görüşmüştür. Bu görüşmenin akabinde III.Ordu Kumandanlığı'nca X.Kolordu Kumandanlığı'na verilen emirden anlaşılmaktadır ki¹³⁶, Başkumandan Vekili Enver Paşa sözkonusu görüşmenin sonucunda cepheye gelirken taşıdığı geniş bir çevirme fikrinden vazgeçmiş¹³⁷, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın teklif etmiş olduğu Sarıkamış merkezli kuşatma harekâtı fikrini benimsemiş ve Hasan İzzet Paşa'nın tereddütleri giderilmiş olacak ki, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı konusunda mutabakat sağlanmıştır.

Bu mutabakatla beraber Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın hazırlıkları hızlı bir şekilde yapılmaya başlanırken, 15,16 ve 17 Aralık günlerinde harekâtın plânlanması Başkumandan Vekili Enver Paşa, Genelkurmay Başkanı Bronzart, Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürü Feldman, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ve III.Ordu Kurmay Başkanı Guze tarafından yapılan sön düzenlemelerle tamamlanmıştır. Sözkonusu ettiğimiz çalışmaların tamamlanması üzerine 17 Aralık 1914 tarihinde Enver Paşa ve maiyeti Erzurum'a dönmüştür.

Başkumandan Vekili Enver Paşa ve maiyetinin Erzurum'a dönüşünün ertesi günü yani 18 Aralık 1914'te III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya şu telgrafi göndermiştir:

"IX.Kolordu, X.Kolordu kol başıları (Kötek-Kars) yoluna sekiz dokuz günde varır, bu esnada yalnız kalan XI.Kolordu'nun ezilmeyeceği şüphelidir. Kol başıları büyük dağlardan çıkınca kendilerinden pek az olmayan düşman karşısında güç bir

136 ATASE., K.2950, H.7, F.1-7.

137 Derin Kar, Şiddetli Soğuk ve Dağlarda Muharebe Esasları, İstanbul-1972, s.112.

vaziyete düşeceklerdir. Bu taarruzi meydan muharebesinin neticesini hazırlığımıza göre meşkûk görüyorum. Ademî muvaffakiyet halinde uzun sürecek olan sefer aleyhimize dönecektir. Meydan Muharebesi vermeyüp (İd) deki düşmanı tartla iktifa edelim. İlerisi için taarruz ve istilâya ümit bırakır..."¹³⁸

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa bu telgrafı ile büyük ölçüde bir taarruz yapmayarak, yalnız Narman'daki düşman kuvvetlerini geri atmayı öneriyor ve kış mevsimi sebebiyle büyük çapta bir harekâta girişmek istemediğini Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bildiriyordu¹³⁹.

Aslında Hasan İzzet Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı'na önce taraftar görünmesi, sonradan bundan vazgeçerek Narman üzerine bir harekât yapılması önerisi Kafkas Cephesi'nde muharebelerin başlangıcından beri ortaya koyduğu ruh hali, klâsik savunmacı kumandanlık anlayışı ve kararsız tutumunun depresmesinden başka bir şey olmadığı gibi fikir kaynağı olduğu plânlarının yapılmasında, ortaya koyduğu bu tutum ileri görüşlülüğünden çok Mustafa Kemâl ATATÜRK'ün deyimiyle; "komutanların en büyük cesareti sorumluluktan korkmamaktır"¹⁴⁰ beyanındaki komutanlık vasfından yoksun oluşu ile ilgili olsa gerektir.

Belirtmek gerekir ki, Kafkas Cephesi'nde vuruşmaların başlangıcından itibaren III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa Narman'daki Rus kuvvetlerini abartarak zihnen Höyükler mevziine takılı kalmıştır. Hafız Hakkı Bey'in cepheye gelişi ve kendisiyle görüşerek Kafkas Taarruzu konusunda bir ön mutabakat sağlanmış olmasına rağmen bu dönemde de Narman üzerine hareket icrasını tasarlamıştır. Hasan İzzet Paşa'nın bu tasarısı ile ilgili olarak 29.Tümen Kumandanlığı görevini bu dönemde yürütmekte olan Albay Arif Bey şu bilgileri vermektedir:

"Vaziyet hakkında görüşüldüğü sırada iki tümenle Narman üzerine bir hareket icrası muvasavver olduğu da öğrenilmiş oluyordu"¹⁴¹.

Demek oluyor ki, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa Kafkas Taarruzu'nun gündeme ciddî bir şekilde girişiyle beraber Narman'daki Rus birliklerine karşı bir hareket yapmayı tasarlamaya başlamıştır.

Ancak Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kafkas Taarruzu hususunda kararlı ve istekli tutumu ve cepheye gelişi sonrasında Sarıkamış Taarruzu konusunda sağlanan mutabakat ve de başlayan hazırlıklarla iş iyice ciddiyet kazanınca vurguladığımız üzere mes'uliyetten kaçarak 18 Aralık 1914 tarihli telgrafını Enver Paşa'ya göndererek eski tutumuna geri dönüş yapmış ve Narman üzerine hareket yapılması isteğini tekrarlamıştır.Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya taarruzda

138 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.48.

139 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.367.

140 Enver Ziya KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul-1981, s.113.

141 BAYTIN, İlk Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi, s.59.

başarılı olunacağı ve bu taarruzun gerekli olduğunu söyleyen III.Ordu Kurmay Başkanı Felix Guze ise¹⁴², sözkonusu ettiğimiz telgrafın ortaya çıkış nedenlerini şu ifadelerle kaydetmiştir: "Harekâtı yakından takip etmek maksadiyle Ordu Karargâhına gelmiş olan Enver Paşa'ya ve maiyyetine Ordu tarafından hazırlanmış olan emirler ve talimatlar gösterildi. Bunlar da hiç bir tashihat yapmadan emirleri imza ettiler. Bugünlerde Hasan İzzet Paşa sık sık cepheyi dolaşıyordu; kış ta günden güne şiddetleniyordu. Ötede beride mevziî donmalar hakkında malûmat vardı. Ordu kışa göre teçhiz edilmemişti. Henüz entari ile dolaşan neferler vardı. Bu hal Hasan İzzet Paşa'nın asabına çok tesir etti. Şimdiye kadar edindiği tecrübeye göre bu mevsimde Ordunun büyük mikyasta kuşatma harekâtını yapamayacağını düşündü. Bir iki gün için Erzurum'a gelmiş olan Enver Paşa'ya hususî olarak fikrini yazdı"¹⁴³.

Hasan İzzet Paşa'nın zikrettiğimiz telgrafının muhtevası ve bu telgrafın ortaya çıkış sebepleri olarak Guze tarafından verilen bilgiler hazırlıkların yetersizliği, iklim şartlarının olumsuzluğu ve bunların neticesi olarak harekâtın başarısının şüpheli görüldüğü izlenimini vermekte ise de bunlar maddî faktörlerdir ki, bir günlük sürede değişimleri mümkün değildir. O halde Enver Paşa'nın cepheden ayrılmasından bir gün sonra böyle bir telgrafın ortaya çıkışı Hasan İzzet Paşa'nın hususiyetlerini belirttiğimiz ruh halinden kaynaklanmış olsa gerektir.

Hasan İzzet Paşa'nın mevzubahs ettiğimiz telgrafı Ordu Kumandanlığı'ndan ayrılmasına sebep olarak görülebilir ise de¹⁴⁴, bu telgraf mahiyeti ve uslubu itibariyle görevden istifa ya da affedilme isteği niteliği taşımamaktadır.

Nitekim, III.Ordu Kurmay Başkanı Guze, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın görevden ayrılması ile ilgili olarak; "Enver Paşa'nın Erzurum'a hareketinden az zaman sonra Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, bu taarruzdan bir muvaffakiyet beklemediğinden Ordu kumandanlığından affedilmesini rica etti"¹⁴⁵ şeklinde bilgi vermektedir.

Bu konuda Ali İhsan Sabis, Guze'nin verdiği bilgileri doğrulayan 18 Aralık 1914 tarihli şu telgrafı sunmaktadır:

"Ben bu hareketleri icra için nefsimde kuvvet ve itimat göremediğimden ve esasen fevkalâde bir asabiyet gelerek rahatsız olduğumdan memuriyeti hâzıramdan affımı istirham ederim"¹⁴⁶.

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın görevinden ayrılmasına doğrudan sebep teşkil eden bu telgraftır.

142 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.37.

143 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.49.

144 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.142.

145 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.37.

146 SABIS, Birinci Dünya Harbi, s.263.

Sözkonusu telgraf, Hasan İzzet Paşa hakkında tarafımızdan yapılan değerlendirmeleri de doğrulamaktadır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa bu gelişmeler üzerine maiyetiyle birlikte Pâsinler'e gelmiştir¹⁴⁷. Bu arada hocası olan Hasan İzzet Paşa'nın görevden affedilmesi ricasını kabul eden Enver Paşa¹⁴⁸, O'nun Avusturya-Macaristan Genel Karargâhı'na gitmek üzere¹⁴⁹ İstanbul'a gidişini sağlamıştır.

Meydana gelen olaylar sonucu III.Ordu Kumandanlığı görevi üzerinde kalan Enver Paşa bu sorumluluğu bizzat almış, III.Ordu Kurmay Başkanlığı'na Bronzart Paşa'yı, Kurmay Başkanı Yardımcılığı'na da Guze'yi getirmiştir¹⁵⁰.

Bu durumu Hasan İzzet Paşa şu emri ile III.ordu birliklerine 19 Aralık 1914 tarihinde bildirmiştir:

"Üçüncü Ordu'da bulunduğu müddetçe, mezkûr ordunun kumandasını bizzat Başkumandan Paşa Hazretlerinin deruhte edeceği ve Erkânıharbiye Reisliği vazifesini de Bronzart Paşa'nın ifa edeceği müşarünileyh hazretlerinin emri sâimleri üzerine tamim olunur"¹⁵¹.

Verdiğimiz bilgiler ışığında Köprüköy-Azap Muharebeleri sonrası, Sarıkamış Harekâtı öncesi III.Ordu Cephesi'nde yukarıda mevzubahs ettiğimiz çok önemli gelişmeler ve değişmelerin yaşandığı ve netice itibariyle bu olguların Sarıkamış Harekâtı'nın zemininde oluştuğu söylenebilir.

147 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.370.

148 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.37

149 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.370.

150 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.37.

151 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.271.

UÇUNCU BÖLÜM

1- SARIKAMIŞ'A TAARRUZ FIKRİNİN DOĞUŞU

Osmanlı Devleti'nin henüz harbe girmediği, fakat seferberlik çalışmalarını yürütürken 6 Eylül 1914'te ileri sürülen harp plânı ile hareketli savunma fikrinden vazgeçilen Kafkas Cephesi'nde taarruz fikrinin kabul edilmesi üzerine Osmanlı Genel Karargâhı'nın III.Ordu'ya 1877'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Zivin ve Halyas Muharebeleri'nde yaptığı gibi¹ Rusların taarruzu halinde, birbirinden ayrılmış Rus kuvvetlerine, karşı taarruza geçilmesi, Rusların taarruz etmemesi halinde, Ordu'nun Kafkaslar üzerinden Ardahan-Batum doğrultusunda ilerlemesi görevi verilmesi plânlanmıştır².

Harbin yakında sonuçlanacağı fikrinin yarattığı bir atmosferde ortaya konulan bu plân ile Kafkas Cephesi'nde Ardahan-Batum doğrultusunda taarruz yapılması fikren doğmuştur.

III.Ordu'nun Ardahan-Batum doğrultusunda ilerlemesi fikrine karşı, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Sarıkamış mıntıkasında iki kolordu halinde toplanmakta olan Rus kuvvetlerini yanda bırakarak Ardahan-Batum yönünde ilerlemeyi sevkülceyş kurallarına uygun bulmadığını, önce Sarıkamış mıntıkasındaki Rus kuvvetlerini mağlup etmek, Kars'a tarassut kuvveti bıraktıktan sonra Batum'a doğru ilerlemek istediğini Genel Karargâh'a bildirmiş ve tasvip edilmiştir. Bu suretle Sarıkamış Harekâtı'nın esası kurulmuştur. Hasan İzzet Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne çektiği 8 Eylül 1914 tarihli şifre telğafnâmesinde;

"Erzurum ve şimalinde toplanacak IX.Kolordu ve 2.Nizamiye Süvari Fırkasıyla (Gürcü Boğazı, İspir) üzerlerinden (Olti) istikameti umumiyesinde, XI.Kolordu'nun iki fırkasıyla iki ihtiyat süvari fırkası Hasankale'den, cepheden (Sarıkamış'a), 33.Fırka ve bir ihtiyat süvari fırkasıyla (Totak) dan, (Toprakkale)den Kağızman'a doğru ilerlemek istiyordu. Van Jandarma Alayı, Van İhtiyat Süvari Livası, hudut taburları vaziyet açılıncaya kadar yerlerinde kalacaktı. XIII.Kolordu (37.Fırka) Bitlis'e yürüyordu. 1.İhtiyat Süvari Fırkası (Köprüköy) de, 2.İhtiyat Süvari Fırkası (Karaköse) de, 3.İhtiyat Süvari Fırkası (Diyadin) de, 4. İhtiyat Süvari Fırkası (Velibaba) da bulunuyordu.

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa bu telgrafı ile Sarıkamış'ı kuşatmak için kuvvetli bir sol cenah harekâtı teklifi ile cepheden düşmanı tespit, yandan kuşatmak suretiyle hedefe gitmek istediğini izhar etmişti"³.

1 Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936, s.10.

2 Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyetler ve Lojistik, C.X, Ankara,1985, s.108.

3 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.11-12.

Ruslar tarafından Anadolu istilâsına üs ittihaz edilmiş, Sami Sabit Karaman tarafından muazzam bir ordugâh olarak nitelenen Sarıkamış'a⁴, sözkonusu telgraf ile Hasan İzzet Paşa tarafından stratejik kuşatma harekâtı tasavvur edildiği fikren belirginleşmiş ve şeklen de ortaya çıkmıştır ki bunu biz Sarıkamış Harekâtı'nın proto-plânı olarak vasıflandırabiliriz.

Kafkas Cephesi'nde taarruz fikrinin uygulanmaya konulması Rusların tutumuna endekslenirken bunun bir çevirme harekâtı, şeklinde ortaya çıkışı Hindenburg'un Rus Ordusu'nu mahv etmek esasını ittihaz eden stratejik kuşatma karakterli bir plânla⁵ Tannenberg dolaylarında 26-28 Ağustos 1914 tarihinde VIII.Alman Ordusu vasıtasıyla kendisinden çok üstün mevcutlu, iki Rus Ordusu karşısında büyük bir başarı kazanması üzerinedir ki⁶, böylece dikkati çeken stratejik kuşatma harekâtı ya da Tannenberg Muharebesi Türk tarafının Kafkas Cephesi'nde yapmayı tasarlamaya başladığı taarruzî harekâtın ilham kaynağı olmuştur. Bu durum özellikle Enver Paşa'nın konu üzerinde yoğunlaşmasını sağlarken, Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey'in Hindenburg Karargâhı'ndan Ruslar hakkında gönderdiği raporda, "Rusların tahkim edilmiş mevziilerine taarruz etmenin yararsız olduğu, Ruslara karşı en etkili harekâtın kuşatma olacağı"⁷ şeklindeki değerlendirmeleri O'nun stratejik kuşatma harekâtı hakkındaki düşüncelerini kuvvetlendirmiştir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Tannenberg Muharebesi'nden mülhem stratejik kuşatma harekâtı Türk harp plânlarına yansımış ve Genel Karargâhı'n Ardahan-Batum civarında yapmayı tasarladığı, bu harekâta karşı III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa tarafından alternatif olarak Sarıkamış'ı teklif etmesi sonucunda Sarıkamış Kuşatma Harekâtı olarak fikren doğmuştur.

2- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂTI'NIN HAZIRLIKLARI VE ENVER PAŞA

Köprüköy ve Azap Muharebeleri sonrası ortaya çıkan iç ve dış durum sebebi ile Kafkas Cephesi'ne gönderilen Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey, daha Erzurum'a varmadan bir gün evvel Başkumandan Vekili Enver Paşa, gönderdiği bir telgraf ile çevirme harekâtına karar verilir ise yapılmasını istediklerini Hafız Hakkı Bey'e bildirmiş ve böylece kuşatma harekâtının şartlı da olsa hazırlıklarının başlatılmasını istemiştir. Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın gönderdiği sözkonusu telgraf şöyledir:

"Erzurum Valisi Vasıtasıyla Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey'e

4 Sami Sabit KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmit-1949, s.22.

5 von HINDENBURG, Hayatım (Mütercimi: Tahsin İsmail), İstanbul-1341, s.39-40.

6 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C.II, Birinci Kitap, Ankara-1993, s.349.

7 ATASE, K,2950, H.7, F.1-29.

Yolların hareket kabiliyeti açısından keşiflerini dikkatlice yaptınız.

1- Erzurum ve Tortum-Oltu

2- Hasankale, Yeniköy, Kızılkilise. Eğer çevirme harekâtına karar verilirse o halde IX. ve X.Kolordular için yalnız cebel topçusunu beraber almalarını ve sahra topçusunu XI.Kolordu'da bırakmaları lazımdır.

27 Kasım 1914

Başkumandan Vekili

Enver"⁸

Kuşatma harekâtının hazırlıklarına işaret eden bu ilk telgrafı Hafız Hakkı Bey 29 Kasım 1914 tarihinde Erzurum'a geldikten sonra almıştır. Hatta Hafız Hakkı Bey'in Erzurum'dan gönderdiği 29-30 Kasım 1914 tarihli olan ve Trabzon-Erzurum arasında gördükleri ve edindiği intibalara dayanarak bir durum değerlendirmesi yaptığı telgrafında⁹ zikrettiğimiz telgraf ile ilgili bir bilginin bulunmaması telgrafın henüz kendisine ulaşmadığını göstermektedir.

30 Kasım günü Hafız Hakkı Bey Erzurum'da Erzurum Valisi Tahsin Bey ile görüşmüştür¹⁰. Bu görüşme sırasında Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan gelen telgrafı almış olacak ki, Hafız Hakkı Bey 2 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'de III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda kuşatma harekâtının yapılması kararının alınması üzerine, kendisine verilen talimatı da dikkate alarak 3 Aralık 1914 akşamı Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği raporda; Rusların sağ yanına taarruzun mümkün bir kısım yolların buna müsait olduğunu bildirmiştir¹¹.

Nitekim Hafız Hakkı Bey, bu raporunun akabinde cephede teftiş ve ziyaretlere başlamıştır. Hafız Hakkı Bey'in bu girişimiyle kuşatma harekâtının hazırlıklarına fiilen başlanmıştır¹².

Bu durumu Hafız Hakkı Bey, 4-5 Aralık günlerinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgraflarında; III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ve III.Ordu Kurmay Başkanı Felix Guze'nin kuşatma harekâtını onayladıklarını ve gerekli hazırlıklara başlandığı şeklindeki ifadeleriyle Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir¹³.

Birliklerle temaslarında onları moralize etme çabaları dikkat çeken Hafız Hakkı Bey kuşatma harekâtı ile ilgili hazırlıkları madden ve manen sürdürmüş ve 5 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a dönmüştür.

8 ATASE, K,2816, Dos.173, F.2.

9 ATASE, K.4, H.11, F.1-14.

10 Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, C.II, İstanbul-1990, s.222-223.

11 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.223-225.

12 Aziz SAMİH, (İlter), Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivin'den Peteriç'e, Ankara-1934, s.8-9.

13 SABİS, Birinci Dünya Harbi, s.229-230.

Tespit etmiş olduğu eksikliklerin tamamlanması için ihtiyaçların giderilmesini şiddetle isteyen Hafız Hakkı Bey, bu isteklerini Harbiye Nezareti'ne gönderilen 5 Aralık 1914 tarihli telgraf ile Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya iletmiştir¹⁴.

Kuşatma kararının 2 Aralık 1914 tarihinde alınması üzerine Hafız Hakkı Bey'in hazırlıklarla ilgili çabaları sonucu seferberlik içinde başlatılan yeniden seferberlik dönemi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır.

Daha önce vurguladığımız faktörlerle birlikte ortaya çıkan yeni durumu da değerlendiren Başkumandanlık Vekâleti 6 Aralık 1914 günü kuşatma harekâtı ile ilgili olarak III.Ordu Kumandanlığı'nın fikrini sorarken, kuşatma harekâtı hakkındaki düşüncelerini de ona empoze etmeye çalışmış¹⁵ ve kuşatma harekâtı konusunda zikredilen kumandanlıktan olumlu bir cevap alırken, kuşatma taarruzunun kavislerinin daraltılarak Sarıkamış'a yönlendirilmesi teklifi ile de karşılaşmıştır¹⁶.

III.Ordu Kumandanlığı'nın teklif ve şartlı kabulunu sağlayan Başkumandanlık Vekâleti, Hafız Hakkı Bey'in teklif ve durumunu da dikkate alarak, X.Kolordu Kumandanı Ziya Paşa'yı emekliye sevk etmiş ve yerine de kuşatma harekâtı konusunda şiddetli isteğe sahip Hafız Hakkı Bey'i atamak suretiyle kuşatma harekâtında önemli bir görevi olan X.Kolordu'nun kumandasında ehemmiyetli bir değişikliği gerçekleştirmiştir.

7 Aralık 1914 tarihinde X.Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilen Hafız Hakkı Bey, kuşatma harekâtının hazırlıklarını hızlı bir şekilde yürütmek isterken, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın frenleyici tutumuyla karşılaşmıştır. Ancak, III.Ordu Kumandanı mütereddit tutumunu sergilerken dahi Başkumandanlık Vekâleti'nin kuşatma taarruzu konusundaki ısrarlı isteklerini dikkate almak durumunda kalmış ve harekât doğrultusunda yolların keşfedilmesi görevini X.Kolordu'ya verirken, yolların ve köprülerin onarımı işini de Kale'deki ilgili taburlara tevdi etmiştir¹⁷. Böylece III.Ordu Kumandanlığı da kuşatma harekâtı hazırlıklarına fiilen katılmaya başlamıştır.

Hafız Hakkı Bey'in teklifi, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın da desteği ile hazırlıklar sivil kesimlerin de katkıları sağlanarak yürütülmüş ve bu konuda kısmen de olsa başarılı olunmuştur.

6 Aralık 1914 tarihli yazışmalar sonrasında merkezde çalışmalarını tamamlamış olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, 8 Aralık 1914 tarihinde Trabzon'a gelmiş, buradan yolculuğuna karayolu ile devam ederek 12 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a varmıştır.

14 BOA, DHSYS, 123.

15 ATASE, K.2950, H.6, F.1-266.

16 ATASE, K.2950, H.6, F.1-267.

17 ATASE, K.2950, H.6, F.1-272.

Başkumandan Vekili, ihmalleri görülenleri cezalandırarak Erzurum'dan teftişlere başlarken O'nun cepheye gelebileceği dolayısıyla hazırlıklar hızlandırılmıştır¹⁸.

13 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'de bulunan III.Ordu karargâhına gelen Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya kuşatma taarruzu ile ilgili olarak yapılan hazırlıklar konusunda bilgi verilmiştir¹⁹. Bu bilgilendirme hususunda III.Ordu Kurmay Başkanı Felix Guze'nin aktarmalarından anlaşılan odur ki, III.Ordu Kumandanlığı arazi ve yolları keşfettirmiş, harekât alanında kışın dolaşmış adamlar karargâha getirilerek bilgiler alınmış, harekâtın ne şekilde yapılmasının uygun olacağı araştırılmış, cephede kalacak kuvvete verilecek talimât hazırlanmış, kuşatmayı yapacak kuvvetlerin takip edecekleri yolların muhtelif günlerde varacakları hedefler tespit ve tayin edilmiştir. III.Ordu Kumandanlığı tarafından hazırlanmış olan emir ve talimât Başkumandan Vekili Enver Paşa ve maiyetince kabul görmüştür ki²⁰, bu kuşatma harekâtının kurmaylık hazırlıklarının III.Ordu Kumandanlığı tarafından yapıldığını göstermekle beraber bir kısım hatırat da iddia edildiği gibi kuşatma harekâtına hazırlıksız başlandığı iddiasını da geçersiz hale getirmektedir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 13 Aralık 1914 tarihli ziyareti sonrasında yani 14 Aralık 1914'te Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın hazırlıklarına başlanmıştır²¹.

Harekâta katılacak olan birliklere III.Ordu Kumandanlığı tarafından gerekli emirler verilirken, Başkumandan Vekili Enver Paşa da cephede teftiş gezilerine 15 Aralık 1914 tarihinde başlamış ve kendisinde mevcut olan ümit ve zafer inancını birliklere vererek onları cesaretlendirmek ve Sarıkamış Kuşatma Harekâtı konusunda onları mânen hazırlamak çabalarını yürütmüştür²².

Bu arada Ruslarla sıcak temasın durduğu kuşatma hazırlıklarının yapıldığı bu dönemde, ileri karakol birlikleri hariç bütün kıtaların iki günde bir 1-2 saat gece eğitimine çıkmaları istenmiş ve bu istek üzerine birliklerde gece eğitimlerine başlanmıştır²³. Böylece, birliklerin eğitim bakımından da Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'na hazırlanmasına gayret edilmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, mahrumiyet ve iâşesizlik yüzünden idam cezasına rağmen firar olaylarının yaşandığı III.Ordu'da, askerin beslenmesi ve harekâta dinç ve güçlü başlayabilmesi için düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır.

18 A.SAMİH, Büyük Harpte Kafkas Cephesi..., s.9-10.

19 Arif BAYTIN, İlk Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi, İstanbul-1944, s.60.

20 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı:20, (1 Kânunusani 1931), s.49.

21 ATASE, K.2950, H.7, F.1-7.

22 ŞERİF (Köprülü), Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi, İstanbul-1338, s.120-121.

23 ATASE, K.2813, D.516-36, F.40.

Bu durumu 51.Piyade Alayı Komutanı Şark Cephesi Harekâtına dair verdiği özel muhtırasında şöyle ifade etmiştir:

"...Yine bu gibi mahrumiyet ve iâşesizlik yüzünden firar çoğalmakta idi. Bu hususta kararlaştırılan idam cezası dahi etki yapamadı. Başkumandan Enver Paşa Hazretlerinin cepheyi teşriflerine (gelmelerine) kadar iâşe bu şekilde devam etti. Enver Paşa'nın gelmesiyle (birlikte) iki gün ve bir yarım gün itlihak (tayin) verildi"²⁴.

Belirtmek gerekir ki, sözkonusu ettiğimiz faaliyetlerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemde, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın yapılmasının kesinlik kazanması üzerine keşif faaliyetleri yoğunlaştırılırken birliklerin taarruz mıntıkalarına yakın yerlere doğru kaydırılması X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey tarafından 15-16 Aralık 1914 tarihinde gönderilen şu telgrafla istenmiştir:

"Köprüköy'ünde Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na

1- Erkân-ı Harbimle beraber Tortum ve dördüncü hudud mıntikasını gezdim. Gerek-Tortum ve İd vatilerinde kar yoktur. Tepelerde azdır. İşbu iyi günlerin sayılı günlerden olduğu ve ziyade kar yağarsa yolların kapanacağını mahallinden öğrendim.

2- Arazi pek dağlık ve yollar arızalı ve kar sebebiyle bazı kısımları temizlenmeye muhtaç olduğundan kıtaatın taze ve zinde bir halde taarruz edebilmeleri temizlik ve gerekli keşiflerin vaktiyle yapılması için fırkaların taarruz gününden herhalde birkaç gün evvel taarruz mıntıkları yakınında toplanmaları lâzımdır.

3- Keşif subaylarının evvelce takdim ettiği raporların içeriği gözlemlerle teyid edilmiştir"²⁵.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın hazırlıkları içerisinde haberleşme meselesi de ihmal edilmemiştir. Daha seferberlik döneminin başlangıcından askerî posta merkezlerinin hızlı bir şekilde kurulmasını isteyen Başkumandan Vekili Enver Paşa²⁶, Telgraf Nezareti'ni de devreye sokarak²⁷ konuya verdiği önemi ortaya koymuş ve gösterilen gayretler sonucunda da 7 Aralık 1914 tarihinde Kafkas Cephesi'nde sahra telefonlarının kullanımını sağlamıştır²⁸.

Ayrıca, kuşatma harekâtı sırasında gerekli olan Kafkasya haritaları III.Ordu ve bağlı birliklerine gönderilmiştir²⁹.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki, III.Ordu netice itibarıyla Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'na özellikle Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Genelkurmay İkinci Başkanı olarak cepheye gelen ve daha sonra X.Kolordu

24 ATASE, K.5311, D.1, F.1-4.

25 ATASE, K.2814, D.40, F.25-1.

26 ATASE, K.3018, D.1, F.13.

27 ATASE, K.3018, D.1, F.11.

28 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.59-60.

29 ATASE, K.2829, D.26-107, F.1-1,2,3.

Kumandanlığı'na getirilen Hafız Hakkı Bey tarafından madden ve mânen elde mevcut olan imkânlarla hazırlanmaya çalışılmıştır.

Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntılar gayet tabiidir ki, diğer cephelerde bulunan ordularda kendisini hissettirdiği gibi, III.Ordu da kendisini hissettirmiş ve III.Ordu bu durumdan dolayı bazı imkânsızlıklar içerisinde Sarıkamış Kuşatma Taarruzu'na başlamak zorunda kalmıştır.

3- KAFKAS CEPHESİ'NİN RUS TARAFINDA BAZI GELİŞMELER

Harbin başlangıcında Rus Ordusu kısa zamanda ilerleyerek sınırı geçmiş ve Köprüköy'e kadar Türk topraklarına girebilmiş ve harbi Türk topraklarına yıkmıştı.

Rus istihbarat birimleri Türk Ordusu'nu arkadan vurmak için Kafkas Cephesi harekât alanlarında özellikle Ermenilere yönelik faaliyetlerini artırmışlar ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan hareketine hazırlamış ve yöneltmişlerdir.

Bu konuda önemli başarılar gösteren Rus istihbarat birimleri bölgede oturan aşiretleri de kendi yanlarına çekebilmek için çalışmalar yürütmüşlerdir. Bir kısım aşiretler üzerinde sözkonusu faaliyetlerinde Ruslar kısmen de olsa başarılı olabilmışler ve bölgeyi yoğun bir atmosfere sokmayı başaramışlerdir.

Türk istihbaratının başarısız karşı koyma çabalarına rağmen, faaliyetlerini başarı ile yürüten Rus İstihbarat birimlerinin çalışmaları sonucu doğan durumu bu hadiseleri çok sıcak bir şekilde hisseden Van Valisi Cevdet Bey'den alınan yüzlerce telgrafın içerisinde manidar bulduğumuz şu telgraf ortaya koymaktadır:

"Erzurum Valisi Tahsin Bey'den gelen 22.1.1914 tarihli telgraftır.

Van Valisi Cevdet Bey'den şimdi alınan telgrafa nazaran vaziyetleri müşkül görülüyor. Ermenilerin ihtilâl, Kürtlerin Ruslara iltihakını şüpheli buluyorlar..."³⁰

Sunduğumuz belgenin ortaya koyduğu durumun nezaketinin farkında olan Osmanlı oevlet adamları bölgeye bir kısım birliklerin kaydırılması yolunda isteklerde bulunurlarken devletin fiilen zirvesinde bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa mevcut tehditleri tamamiyle ortadan kaldırmak amacıyla Kafkasya'ya taarruz fikrini tatbikata koymak çabası içerisinde idi.

Bölgede Rus emel ve faaliyetlerine karşı Ruslarla girişilen Köprüköy ve Azap Muharebelerinde Türk Ordusu Rus ilerlemelerini durdurmuş ve Rus Ordusunu geri çekilmeye mecbur etmiş ise de kesin bir sonuç alamamıştır.

Sözkonusu muharebeler sonrası meydana gelen durumdan her iki taraf da memnuniyetsiz olduklarından, Rus tarafı durumunu gözden geçirmek amacıyla General Yudenich'i cepheye gönderirken Türk tarafı da Hafız Hakkı Bey'i cepheye göndermiştir.

Bu devrede Van Jandarma Tümeni Azerbaycan'a girmiş, Çoruh Hudut ve Teşkilât-ı Mahsusa Birlikleri Artvin ve Borçka'yı alarak Batum yakınlarına kadar ilerlemişler³¹ ve Batum'da Rusların içine düştükleri durum biraz daha vehamet kazanmıştır.

Aynı günlerde Ruslar Lehistan taraflarında da çok zor durumlar yaşamaktadırlar. Osmanlı Devleti ve müttefikleri bu durumdan faydalanmak için III.Ordu'nun Ruslara karşı taarruza geçmesini arzulamaktadırlar ki, Almanya'nın Erzurum Konsolosu III.Ordu Kumandanı'nın Başkomutanlık Vekâleti'nin yaptığı gibi motive etmek amacıyla şu telgrafı göndermiştir:

"Hasan İzzet Paşa Hazretlerine

Lehistan şimalinde ve Vistol'un sol sahilinde ilerlemekte olan askerimiz Pirzaziç şehrinü hucüm ile zapt etmişlerdir ve 600 esir, birkaç mitralyöz ele geçirmişlerdir. Lehistan güneyinde muharebe devam ediyor. Rusların bütün taarruzları püskürtülmüştür."

Galiçya'nın batısında ise Avusturyalılar Ruslardan 10.000 den fazla esir almışlardır. Avusturyalılar Sırplardan da bir çok esir 20 top bir projetskör ve daha bir çok ganimet elde etmişlerdir³² şeklinde abartmalı ve tamamiyle motivasyon amaçlı bu telgraf, müttefiklerin III.Ordu'dan beklentilerini ve III.ordu Kumandanlığı nezdindeki girişimlerini görünür bir şekilde yansıtmaları bakımından önemlidir. Bununla beraber Rusların içinde bulundukları durumu abartmalı da olsa ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir.

Ruslar bulundukları kötü durumdan kurtulmak için özellikle öncelikli olarak Kafkas Cephesi'ne yönelmiş olacaklar ki, Rus Çarı Kafkas Cephesi'ne gelmiştir.

Rusların içinde bulundukları kötü durumdan faydalanarak, Kafkasya'ya taarruzu gerçekleştirmek amacıyla Enver Paşa 12 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a geldiğinde, Rus Çarı da Rus Ordusu'nun sarsılan maneviyatını kuvvetlendirmek amacıyla Kafkas Cephesi'ne gelmiş bulunuyordu³³.

Rus Çarı'nın Kafkas Cephesi' karargâhının bulunduğu Tiflis'e geleceğinden III.Ordu Kumandanlığı, Almanya Erzurum Konsolosu tarafından şu telgrafla haberdar edilmiştir:

"Hasan İzzet Paşa Hazretlerine

İstanbul'dan aldığım telgrafa nazaran Ruslar Karpatlar'da yeni bir bozgunluğa uğramışlardır. Rus kaynaklardan alınan haberlere göre Çar Tiflis'e gelecektir"³⁴.

31 Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Ankara-1964, s.143.

32 ATASE, K.2829, D.26-107, F.17.

33 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.143.

34 ATASE, K.2829, D.26-107, F.17.

13 Aralık 1914 tarihinde yani Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın kuşatma harekâtı konusunda III.Ordu Karargâhı'nda bulunduğu bir tarihte III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'ya gönderilen bu telgraf ile Hasan İzzet Paşa hem kuşatma taarruzu konusunda cesaretlendirilmek istenmiş hem de Rus Çarı'nın Kafkas Cephesi'ne gelebileceği haberi Alman Konsolosu tarafından aktarılmıştır ki, bu duyuma rağmen Türk tarafının Çar ile ilgili herhangi bir faaliyete girişmemesi dikkat çekici olmakla beraber, Ruslara karşı yapılması plânlanan harekâtın gizliliği ile alakalı olsa gerektir.

Rusların Alman taarruzu dolayısıyla kuvvet kaydırma imkânlarının bulunmadığı bir dönemde³⁵, Rus Çarı'nın cepheye gelmesiyle ilgili olarak Maslofski şunları yazmaktadır:

"Sarıkamış Harekâtı ne kadar fevkalâde gayri muntazar tesadüfi ahvali ile dolu bulunuyorsa harekâtın başlangıcından evvelki günler dahi o kadar hilâfı mutat bir mahiyette idiler. Filhakika müthiş muharebelerin başlamasından-ki bu muharebelerde defa(a)tle tali'in (talihin) tecellesine kıl kadar bir şey kalmıştı- hemen bir haftadan az evvel mıntıkayı Rus Ordusu'nun Başkumandanı İmparator ziyaret etti.

Yine bu zamanda Enver Paşa hummalı bir faaliyetle cesurane taarruzunu ihzar ile meşgul iken aynı zamanda İmparator dahi Sarıkamış grubunu ziyaret ve teftiş eylemekte idi.

Kariben (yakında) destanî bir muharebe meydanı olacak olan bu mahallerde İmparatorun geçirdiği saatlerle harbin başlangıcı arasında ancak bir kaç günlük bir zaman fasılası vardı. İmparator Sarıkamış'tan Mecingird'e gitmeğe karar vermekle büyük bir tehlikeye maruz kalıyordu. Kıtaat mümessilleri için Hükümdarlarına karşı güzel müdahane (kendilerini gösterme) vesilesi olmuş ise de bu seyahat fikrini meydana ko(y)muş olanların pek akıllı olmadıkları anlaşılır. Bilâhare esirlerden alınan malûmata göre İmparator ve maiyetinin otomobiller ile dağlık, ormanlık geçitten geçtiğini ve bu harekâtı yola mücavir olan ormanlık sırtın içinde bulunan Türk keşif kollarının görmüş oldukları ve ancak tesadüfün İmparatoru muhtemel tüfek ateşinden masun bulundurduğu tebeyyün (belli olma) eylemiştir. Ordu erkânıharbiye reisi bu seyahatin arzu edilir bir şey olmadığına ısrar etmiş ve Sarıkamış'tan Mecingird'e giden yolun tehlikeli olduğunu arzetmiş ise de İmparator Mecingird'e gitmeyi arzu etmiştir. Orada muhareberde temayüz ederek nişanlar ile taltife kesbi istihkak eden zabitan ve efrat ve kazaklar toplanmışlardır. Kazaklardan her bölükten beşer kişi bunlar meyanında (arasında) idiler. Bunların cümlesi İmparatorun elinden nişanlarını almışlardır. İmparatorun en hücre (uzak) köşesi olan bu mahallere gelmesi ve anı (onu) görmek keyfiyeti toplanmış olan bütün kıtaat mümessilleri

üzerinde şüphesiz büyük bir hüsnü tesir husule getirmiş ve taltif edilenlerin kıt'alarına avdetlerinde bu tesir kıt'alara da sirayet eylemişti ve bu keyfiyet tabiati(y)le kıtaatımızın ahvali ruhiyelerinin yükselmesine yardım etmiş ve neticede muzafferiyetin tecellisini teshil eylemiştir (kolaylaştırmıştır)"³⁶.

Maslofski'nin verdiği bilgilerden anlaşılan odur ki, Çar'ın cepheye gelmesiyle birlikte Rus Ordusu'nda iyi bir motivasyon süreci yaşanmış ve Rus Ordusu moralize edilmiştir.

Ancak Maslofski'nin sunduğu bu bilgilerden birisi de Çar'ın tesadüfen ateşten kurtulduğudur ki, bu doğru değildir. Çünkü Rus birliklerinin gerilerine Hafız Hakkı Bey tarafından gönderilen çetelere zorunlu olmadıkça kendilerini göstermemeleri ve ateş etmemeleri talimatı verildiğinden Rus Çarı'nın otomobiline ateş açılmadığı anlaşılmaktadır³⁷.

Gelebileceğinden haberdar olunmasına rağmen Türk tarafı ister harekâtın gizliliği, isterse çetelere verilen talimat dolayısıyla olsun, Rus Çarı'na karşı yapılabileceklerini yapmayarak çok önemli bir fırsatı değerlendirememiştir.

4- SARIKAMIŞ KIŞ TAARRUZU ÖNCESİ ASKERİ DURUM

Sarıkamuş Kış Taarruzu'nun tüm boyutlarıyla ortaya konulabilmesi için harekât üzerinde etkileri olan bütün faktörlerin dikkate alınması gerekir.

Bu amaçla çalışmamızın önceki kısmında üzerinde durduğumuz hazırlıkların sonucunda husule gelen diğer değişikliklerle Türk ve Rus taraflarının askeri durumunu öneminden dolayı irdelemeyi tercih ettik.

Bu düşünceyle, Türk ve Rus taraflarının durumlarını ayrı ayrı tespiti çalışacağız.

4.1- SARIKAMIŞ HAREKATI ÖNCESİ (15 Aralık 1914) TÜRK III.ORDUSU'NUN GENEL DURUMU

Sarıkamuş Kış Taarruzu öncesin (15 Aralık 1914)'de Türk III.Ordu'su'nun genel durumu şöyle idi:

Van Seyyar Jandarma Tümeni, büyük bir kısmı ile Kotur'da, bir kısım kuvveti de Selmas doğusunda, Van İhtiyat Seyyar Tugayı az bir kuvvetle Muradiye'de,

XIII.Kolordu; Kolordu Karargâhı Malazgirt'te, 37.Piyade Tümeni Karargâhı Harbesor, bir kısım birlikleri Tutak güneyinde,

3.İhtiyat Süvari Tümeni, mevcut olan iki İhtiyat Süvari Alayı ile Tutak doğusunda Sincan-Şeyhzilan-Bayındır bölgesinde karışık müfreze Mollahasan'da,

36 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi (Çev: Nazmi), Ankara-1935, s.84-85.

37 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.49.

keşif kolları Palandöken* -Ohan-Esmer hattında bulunmaktadır. Tutak'da her iki tarafın da kuvveti yoktur.

2.Nizamiye Süvari Tümeni Kadıcelâl-Harçlı-Işkı-Hasnikâr bölgesinde, ileri kıt'aları Karayazı-Delikli-Kepenek hattında ve tümen karargâhı Işkı'da.

XI.Kolordu, Menevürt (hariç)-Maslahat-Gerek hattının güneyinde olmak üzere Mindivan doğusu-Haran batısı-Masra hattında, 33.Tümeni Aras Nehri güneyinde ve diğer kıtaları Aras Nehri kuzeyinde, Kolordu Karargâhı Söğütlü'de

IX.Kolordu; Menevürt (dahil)-Maslahat-Gerek hattının kuzeyinde olmak üzere Menevürt-Hızardere köy, Pirtanos hattında, Kolordu Karargâhı Pazaçur'da,

X.Kolordu;

30.Piyade Tümeni, Aşağı Çakmak-Homigi-Köprüköy bölgesinde,

Fehti Bey Müfrezesi, Pekeçik-Ebsemce-Danişment bölgesinde,

31.Piyade Tümeni, Tufanc, Hins-Tafta-Ahırcık bölgesinde, 16 Aralık 1914'te ve 32.Piyade Tümeni; Stavuk-Umudum bölgesine 17 Aralık 1914'te gelmiş olacaktırlar.

Her iki tümen de Erzurum doğrultusunda yürüyüş hâlinde bulunmaktadırlar.

X.Kolordu Karargâhı Erzurum'dadır.

Daha kuzeyde, bir sınır taburu Yusufeli doğrultusunda, çetelerden kurulu küçük bir müfreze Artvin'de,

Rıza Bey Müfrezesi Yukarı Acara ve Borçka bölgesinde

Kıyı Müfrezesi Çoruh Nehri ağzının güneyinde düşman müfrezeleriyle temas halindedir.

Ştange Bey Müfrezesi Arhavi bölgesindedir.

Ordu Karargâhı Köprüköy'ünde olup Erzurum'da Müstahkem Mevkii birlikleri vardır³⁸.

Sarıkamış Harekâtı öncesi yukarıda konuşlanmasını ve genel durumunu verdiğimiz Türk III.Ordu'sunun seyyar kuvvetlerinin mevcudu 120.000 kişi olmakla beraber³⁹, Türk Ordusu Sarıkamış Harekâtı'na 75.000 tüfekle başlamıştır⁴⁰.

75.000 tüfekle Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'na başlamak durumunda olan III.Ordu'nun eğitim durumu da pek iyi bir durumda değildir. Girişilecek her fiilde eğitimin başarı açısından son derece büyük bir öneme sahip olduğu düşünülür ise, III.Ordu'nun eğitim durumunun yapacağı kuşatma taarruzunun sonucunda oldukça etkili olacağı gayet rahatlıkla tasavvur edilebilir. III.Ordu'nun eğitim durumunu ve Kafkas Cephesi'nde şimdiye kadar yapılan muharebelerin genel bir eleştirisi

* Burada adı geçen Palandöken Köyü Tutak'ın bir köyüdür.

38 ATASE, K.2950, H.7, F.1-13,14,15.

39 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.165.

40 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.167.

mahiyetini taşıyan 17 Aralık 1914 tarihli ordu emri vardır ki, öneminden dolayı çalışmamızda sunacağımız bu ordu emri şöyledir:

"1- Topçuya ait.

Özellikle topçu cephanesi elde edilen sonuçla orantılı olmayacak dercede gereksiz harcanmıştır. Cephane ikmalindeki zorluklar herkesçe malûmdur. Evvelce de belirtildiği gibi bundan sonra topçu atışlarında aşağıdaki hususlar dikkate alınacaktır.

a. Muharebenin başında bütün topçu ateşe katılmamalı, yeteri kadarı muharebeye sokulmalı, geri kalan kısmı gözetleme durumunda veya ihtiyat olarak tutulmalıdır. Makineli tüfekler gibi, kesin bir sonuç zamanında ve yerinde muharebeye sokulmalı ve ateşe başlatılmalıdır.

b. Topçu ateşi piyademinin taarruzunu himaye etmek, ilerlemesine en çok engel olan düşman hedeflerini ateş altına almak, düşman piyadesinin taarruzunu geri atmak ve isabet imkânı bulunan mesafelerde sonuç alınabilecek hedefleri dövmek için kullanılmalıdır.

Piyade, ilerlemeden düşman mevziilerini ateşle dövmek yararlı değildir.

Aynı durumda saklı düşman topçusunu ateşle taramak suretiyle etki yapmaya çalışmak yararsız ve savurganlıktır. Topçu ateşi muharebe alanının her tarafına gelişigüzel dağıtılmamalıdır. Bilâkis kesin sonuç yerine özellikle yanlardan ateş etmek suretiyle istenilen etki elde edilmelidir. Ateşin topluca ve maksada uygun olarak tanzimini tümende topçu alay komutanı, kolorduda topçu komutanı sağlamalıdır. (Bu durum tümen komutanının elinden topçusunu almak değildir).

c. Piyadenin ileri hattı ile topçu arasında bağlantı bulunmalıdır. Özellikle kendi piyadesine ateş etmemelidir. En ilerdeki piyadelerin durumlarını topçuya bildirmek için işaret flâmalarının kullanılması gereklidir.

d. Topçular ateş mevziinde, bataryalar içinde toplanırlar birbirine yakın bulundurmamalı ve aksine geniş aralıklarla yerleştirmelidir. Mevziî düşman tarafından kesin olarak keşfedilen saklı bataryalar derhal mevzi değiştirmelidirler.

e. Düşmanı aldatmak için sahte siperler, sahte hedefler yapmalıdır.

f. Muharebeye başlarken topçuya muharebe görevi verilmesi unutulmamalıdır.

2. Piyadeye ait:

a. Komutanlar çoğunlukla kıt'alarıyla beraber ileri gitmediklerinden genel olarak ateş baskınına (18.Tümen'in Badicivan Muharebesinde olduğu gibi) uğramaktadırlar. Her kıta komutanı, kıtasından ileri fırlayarak araziye, düşmanın durumunu görmeli, kıtasını ne şekilde kullanacağı hakkında kararını vermeli ve geç kalmadan kıtasına emrini ulaştırmalıdır.

b. Açılma için gereksiz hareketlerden ve dolaşmalardan sakınılmalıdır.

c. İhtiyatlar çok geride bırakılmamalı, muharebe durumunu düşünerek arazinin elverdiği oranda bunları ileriye yaklaştırmalıdır. Büyük ihtiyatlar açılmış olduğu hâlde yerleştirilmelidir. Hatta saklı bulunsu dahi büyük bir kıt'a toplu durmamalıdır. Birkaç şarapnel büyük kayıplara sebep olabilir (Azap Muharebesi'nde 28.Tümen'de olduğu gibi). Uzun süre yerlerinde kalan ihtiyatlar için derhal korunma hendekleri yapılmalıdır.

d. Dik meyilli sırtlarda mevzi alan düşmana karşı ilerlendiği zaman düşmanın etkili ateşi altında uzun süre yatıp kalmamalı, bilâkis düşmanın işgal etmiş olduğu dik meyilli sırtların eteklerinde çoğunlukla ölü noktalar olduğunu düşünmeli ve avcı hatlarını bu bölgeler içine bir an evvel atmalıdır.

e. Düşmanın en etkili ateşi altında adi adımla yürünmemeli, sıçramalarla ilerlemelidir.

f. Piyadeler, topçu ateşi ile düşmanın yerleştiği mevzilerden atılmasını beklememeli, şiddetle ilerleyerek düşman mevziilerini işgal etmeli ve topçumuza elverişli bir hedef meydana getirmeye çalışmalıdır.

g. Düşman, mevzilerini bırakarak geri çekilirken, evvelâ sükûnetle ve şiddetle ateş edilmeli, tekrar takip için boşaltılan mevzie ilerlenirken disiplin ve intizama kesin olarak uyulmalı ve çoğunlukla bu sırada dağınıklık yaratılmamalıdır. Avcı hatları insan yığını hâline geliyor. Erler, yaralılar ve ölülerin(i) soymaya koyuluyor. Düşmanın bu anda çok küçük bir kuvvetle yaptığı karşı taarruzlar, elde edilen araziden büyük kayıplarla geri atılmaya sebep oluyor (Bu durum Azap'ın kuzeyinde 17.Tümen'in bir kısmında meydana gelmek üzere idi). Bu sebeple, bu gibi durumlarda az zamanda kaybolan intizam ve disiplinin yeniden sağlanmasına çalışılmalı ve şiddetle hareket edilmelidir.

h. Ele geçirilen düşman mevziinin düşmana dönük ve atışa elverişli olan kısmı işgal edilmeli, yan ve gerilerde diğer kuvvetlerin yetişeceği zamana kadar süratle tahkim olunmalı ve gerilerdeki ihtiyatlar da derhal ileri alınmalıdır.

4- Süvari; düşmanın asıl kuvvetlerine ait olan bilgilerin en önemli olduğunu düşünerek, buna dair bilgileri elde etmeye çalışmalıdır.

5- Büyük karargâhlar hakkında, orduya sık sık bilgi vermelidir. Bildirilmesi önemli hiçbir şey olmadığı hâllerde; hiçbir şeyin olmadığı, düşman mevziilerinin durumları bildirilmelidir. Özellikle bunalımlı günlerde hiç olmazsa iki saatte iki rapor gönderilmelidir.

Akşam haberleri evvelâ kısa olarak erken bildirilmelidir. Ayrıntılı raporlar ise biraz daha sonra gönderilebilir.

Karargâhlar çabuk ve vaktinde iş görmeye alışmalı, emirler kıtalara vaktinde ulaştırılmalıdır.

6- Eğer kıt'a gecedan emir almazsa ertesi gün şafakla beraber hareket veya muharebe edebilecek surette hazırlanmalıdır.

7. Özellikle muharebe günlerinde genel kuvvet, kayıp listesi (şehit, yaralı, kayıp), cephane sarfiyatı ve mevcudu bildirilmelidir.

8- Emrolunan zamanda hareket etmeye son derece dikkat ve itina edilmelidir.

İlerde harekât yapılacak arazide nasıl hareket edileceğine dair:

a. Vadilerde ilerlendiği vakit yanlardaki yüksek sırtlar üzerinden keşif kolları gönderilmeli ve bu keşif kolları hareket edecekleri arazinin müşkülâtından dolayı kolbaşılarıyla uzun müddet bir hizada yürümeye imkân bulamayacaklarından, bunlar tedricen kolların nihayetine katılmalı ve yeniden kolbaşından keşif kolları çıkarılmalı ve yürüyüşün sonuna kadar bu şekilde harekete devam olunmalıdır.

b. Ormanlık araziden geçilirken ileriye ve yanlara sık keşif kolları çıkarılmalı, sıkı irtibat sağlanmasına istikametinin muhafazası için güneşten veya pusuladan faydalanılmasına çalışılmalıdır"⁴¹.

III.Ordu'nun eğitim eksikliğini, geçmişte yapılan hataları ve yapılacak harekât esnasında dikkat edilmesi gereken hususları tanzim eden bir ordu emridir ki, Sarıkamış Harekâtı'nın sonuçları değerlendirilirken tekrar dikkate alınacaktır.

4.2- SARIKAMIŞ KIŞ TAARRUZU ÖNCESİ (14 Aralık 1915)

RUS KAFKAS ORDUSU'NUN GENEL DURUMU

Maslofski, Sarıkamış Harekâtı öncesi Rus Kafkas Ordusu'nun genel durumu hakkında şu bilgileri vermektedir:

"914 senesi Aralık bidayetinde (başlarında) Sarıkamış grubu kıtaatı atideki (aşağıdaki) mevkileri işgal ediyorlardı: Grubun sağ cenahında Kocot dağından Sanamir (dahil) köyüne kadar olan mevzii 2.Türkistan kolordusu işgal eylemekte idi. Kolordunun meziide 4.Türkistan avcı livası ve 5.Türkistan livasının 2 alayı- kolordu ihtiyatında: 17.Türkistan avcı alayı Horum'da ve 18.Türkistan avcı alayı Akviren ve Karaorgan'da-Türkistan kolordusunun solunda 1.Kafkas Kolordusu bulunmakta idi. Önde ve mevzide Zanzak, Ardos, Zars'tan Aras suyuna kadar olan hattı 39.piyade fırkasının alayları işgal eylemekte idi. Daha sonra cenuba (güneye) doğru Aras suyunun sağ sahilinde (Yüzviren) deki mevzii,1.Koban Plaston livası tutmakta ve (Arzi) köyü mıntıkasında 2.Koban Plaston livası bulunmakta idi. Grubun sol cenahı muntehası (sonu) arkasında Tayhoca-Mişki mıntıkasında 1.Kafkas kazak fırkası aksamı toplanmıştı. 79.piyade alayının 2 taburu, 2.Koban Plaston livası emrinde idi.

Sağ cenahı Aleşkirt ovasında bulunan 4.Kafkas Kolordusu ile irtibatı temin için (Velibaba) da miralay (Kulebyakin) in kumandasında atideki kıt'alardan mürekkep bir müfreze bulunuyordu.

20.piyade fırkasının 79.piyade alayından 2 tabur, 20.topçu livasının dağ bataryası, 1.Gorskamozdofski kazak alayı ve (Amazacpa)nın kumandasındaki 3.Ermeni taburu.

Müfreze (Tahir) e ve (Eşekilyas)a doğru ufak bir öncü çıkarmıştı. 3.Ermeni taburu (Alagöz) karyesinde (köyünde) idi.

Kolordunun ihtiyatı olarak 80. piyade Kabardinski alayının 4 taburu ve 1.Kafkas havan topçu taburu (Horasan) da tahaşşüt (yığılma) etmişlerdi"⁴².

Karadeniz Kıyı Müfrezesi; Artvin, Borçka ve Batum dolaylarında bulunmaktadır. Batum'da Müstahkem Mevki birlikleri vardır.

Rus Kafkas Ordusu'nun geri bölgesinde güvenliğin korunması ve ordu ihtiyatı olarak 3.Kafkas Avcı Tugayı ile Sibiry Kazak Süvari Tugayı Gümrü'de, 263.Piyade Alayı Kars'ta bulunmaktadır. Bunlardan başka çok sayıda mustahfız birlikleri ile ikmal taburları teşkil olunmuş idi⁴³.

Toplanan Rus Kafkas Ordusu seyyar kuvvetleri, 100 tabur, 117 süvari bölüğü, 256 top, 15 istihkâm bölüğü olarak yapılandırılmıştı⁴⁴.

Kafkas Cephesi'nde kullanılan asker sayısı hakkında kesin rakam vermekten kaçınan Rus kaynakları, askerî birliklerin adetini de az göstermek yolunu tercih ettiklerinden kesin rakama ulaşmak mümkün olamamaktadır*.

Top ve süvari bakımından Türk III.Ordusu'na üstün olan Rus Kafkas Ordusu⁴⁵, verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere dağınık bir haldedir ki bu Rusların bir taktiğidir. Bunu Türklere Rus Ordusu hakkında Kop Savaşları sonrasında bilgi vermek amacıyla bir mektup yazarak bırakan Rus Ordusu'nda görevli Süleymanof mektubunda şu cümlelerle ifade ediyor:

"Ey Müslüman ve Türk kardeşler, Rus'un kuvveti kırılmıştır. bilhassa Girmanya cephesinde çok kırıma uğramıştır, fakat Rus'un bir taktikası vardır. Her yerde kuvvetlerini zayıf bırakır, bir yere toplar ve oradan saldırır. Eğer siz de bütün cepheden birden taarruza kalkarsanız onu yenersiniz..."⁴⁶

42 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.85.

43 Genelkurmay,.... 3ncü Ordu Harekâtı, s.354.

44 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.102.

* Kafkas Ordusu'nun Sarıkamış Grubu'nda bulunan Rus kuvvetleri hakkında bilgi veren Maslofski, Sarıkamış Grubu'nun 54 taburu olarak göstermiştir. Oysa ki, Rus Kafkas Ordusu Sarıkamış Grubu 86 taburdur. Bkz.MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.163.

45 BELEN, Birinci Dünya Harbinde..., s.102.

46 Rahmi APAK, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara-1988, s.113.

5- SARIKAMIŞ KUŞATMA TAARRUZU ÖNCESİ SON GELİŞMELER

15 Aralık 1914 tarihinden itibaren Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın plânına göre konuşlanmaya başlayan III.Ordu birlikleri 22 Aralık 1914 tarihinde harekâta geçecek bir şekilde hazırlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu arada Tortum'da bulunan çetelerle, seçilmiş subay ve erlerden kurulu atlı ve yaya keşif kolları çıkarılarak, bunlara Sarıkamış-Kars şosesi ve demiryolu köprülerinin tahribi, Oltu ile Kars arasındaki telgraf hattının kesilmesi ve yeteri kadar kuvvetle Kosor Boğazı'nın tutulması görevi verilmiştir. Bu görevlerin 22 Aralık 1914'ten itibaren yapılması ve bu tarihten evvel kesin olarak kendilerini düşmana hissettirmemeleri emrolunmuştur⁴⁷.

III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın sonucunu olumsuz bulduğunu bildiren raporunu sunduğu 18 Aralık 1914 tarihinde, XI.Kolordu karşısındaki bazı Rus piyade ve topçu kıt'alarının Horum doğrultusunda, Narman'daki piyade kıt'alarının da Oltu doğrultusunda çekildikleri yolunda haber alınmış ve bu haberler III.Ordu Karargâhı'nda Rusların bütün cephede genel bir çekilişe başladıkları kanısını uyandırmıştır ki, III.Ordu Kumandanlığı bu konuda X.Kolordu'dan keşif yaparak bilgi vermesini isterken⁴⁸, aynı tarihte kıt'lara gönderdiği yazılı emirle;

"Dün Narman'daki Rus Müfrezesi'nden bir piyade taburu ve bir sahra bataryası kadar kuvvetin ve birçok ağırlıklarıyla saat 11.30'da Rus Narman'ına doğru gittiği, bugünde iki topçu yürüyüş kolunun Kötek doğrultusunda hareket ettiği, Horum Caddesi üzerinden Horum'a nakliyat yapıldığı öğrenilmiştir. Görünüşe göre Ruslar genel bir çekilme yapmaktadır"⁴⁹ şeklinde genel çekiliş kanısını birliklere aktarmaktadır.

Rusların muharebelerin durmasından faydalanarak taktikleri gereği olduğu anlaşılan toplanma ve toparlanma faaliyetleri dolayısıyla Rus tarafında görülen hareketlilik Türk tarafınca yanlış bir şekilde değerlendirilerek Rusların genel bir çekilişe yöneldikleri kanaatine varılmıştır ki, bu durum III.Ordu'yu yanlış bir beklentiye itmiştir.

18 Aralık 1914 tarihinde X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, X.Kolordu ile kısa bir sürede Oltu yolunu açabileceği kanaatini beyanla, Kars-Sarıkamış doğrultusunda ve Rusların gerilerinde tam zamanında kullanmak üzere şimdiden bir süvari tugayının verilmesini istemiş⁵⁰, ancak bu istek III.Ordu Kumandanlığı'nca "şimdilik X.Kolordu'nun bütün tümenlerini Kaleboğazı üzerinden Oltu doğrultusunda

47 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.369.

48 ATASE, K.2950, H.7, F.1-32.

49 ATASE, K.2950, H.7, F.1-33.

50 ATASE, K.2950, H.7, F.1-34.

yürütmek fikrindeyim. Narman'ın düşman tarafından boşaltılıp boşaltılmadığı kesin olarak anlaşılmadığından telgrafınızdaki diğer hususları cevaplamak imkânı yoktur"⁵¹ şeklinde bir cevapla karşılanmıştır.

Yine aynı tarihte Hafız Hakkı Bey Tuzla'dan gönderdiği telgrafı ile;

"Düşmanın kuşatma harekâtımıza karşı Oltu dolaylarına toplanacağı anlaşıldığından tümenlerin 20 Aralık 1914 günü öğle vakti Tortum bölgesine gelmelerini emrettiğini 21 Aralık 1914'te erkenden sür'at ve şiddetle taarruz halinde düşmanın çekilmesine meydan verilmeyeceğine emin olduğunu ve bu yeni durum karşısında süvari tümeninin çabuk ve sıkı bir şekilde hareketinin yararlı olacağını zannettiğini"⁵² bildirmiştir.

III.Ordu Kumandanlığı'nın yukarıda sözkonusu ettiğimiz ve yanlış değerlendirmeler sonucu ortaya çıktığını belirttiğimiz yazılı emri sonrasında X.Kolordu Kumandanı'nın yeni bir durumun doğduğu kanısına itilmesi neticesinde gönderdiği anlaşılan bu telgrafında kuşatma harekâtını birgün öne alma isteği dikkati çekmekte ve harekât konusunda önceden de belirttiğimiz üzere şiddetli bir arzu taşıdığı görülmektedir.

Yoğun bir yazışma günü olarak niteleyebileceğimiz 18 Aralık 1914'ün akabinde yani 19 Aralık 1914'de 2.Nizamiye Süvari Tümen Kumandanlığı tarafından Alagöz'e bir gece baskını düzenlenmiştir. Bu baskına 11.Kolordu'dan alınan bir piyade taburu da katılmıştır.

Alagöz'de iki süvari bölüğü ile 500 mevcutlu bir Ermeni taburu* ve 50 kadar Ermeni atlısı bulunuyordu. Baskın saat 02.00'de başladığından, köyde bulunan Rus kuvvetleri uykuda yakalanmışlar ve 150 kadar ölü ve yaralı bırakarak çoğu çıplak olarak kaçmışlardır. Bu baskında pek çok hayvanla harp malzemesi Türklerce ele geçirilmiştir⁵³.

Türk tarafınca gerçekleştirilen Alagöz baskını başarıyla icra edilmiş olması bakımından III.Ordu birliklerinin Sarıkamış Kuşatma Harekâtı açısından olumlu anlamda etkilemiş olsa gerektir. Bunun yanında hareketin gece baskını olarak gerçekleştirilmiş olması da III.Ordu birliklerinin gece taarruzu yapabileceğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Ayrıca, Alagöz baskınının III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın III.Ordu Kumandanlığı'nı fiilen bırakmasının akabinde gerçekleştirilmiş olması da dikkat çekici olmakla beraber, hareketli yeni dönemin fiili ilk işaretini vermesi bakımından da manidardır.

51 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.370.

52 ATASE, K.2950, H.7, F.1-35.

* Bu tabur 3. Ermeni taburudur.

53 ATASE, K.2950, H.7, F.1-36.

Hareketli yeni dönemin ilk işaretini veren Alagöz baskınının yapıldığı gecenin sabahında Hasan İzzet Paşa kendi isteği üzerine III.Ordu Kumandanlığı görevinden alınmış ve bu görevi Erzurum'da bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa üstlenmiştir. Böylece hareketli yeni dönemin ultra aktif bir kişiliğe sahip olan Enver Paşa tarafından fiilen yönlendirileceği bir devre başlamıştır ki, bu içinde bulunulan dönem açısından çok önemli bir gelişmedir. Alagöz baskınının yapıldığı ve III.Ordu Kumandanlığı'nda değişikliğin gerçekleştirildiği 19 Aralık 1914 tarihinde Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı olan Enver Paşa 22 Aralık 1914'te başlayacak kuşatma harekâtı için (III.Ordu Kumandanı olarak) ilk emrini saat 22.00'de Köprüköy'den kıt'alara vermiştir ki, bu taarruz emri şöyledir:

"1- Düşmanın asıl kuvvetleri eski mevziindedir.

2- Bu kuvvetleri Kars doğrultusundan ayırarak Aras Nehri Vadisi'ne doğru, güneye atmak üzere, III.Ordu kuvvet çoğunluğu ile Oltu üzerinden düşmanın sağ yan ve gerilerine ilerleyecektir.

3- 2.Nizamiye Süvari Tümeni, piyade ve topçu ile takviye edilmiş olarak, düşmanın Aras Nehri güneyindeki yanına taarruzla dikkatini bu yana çekecektir. Bu hususta ayrıca talimat verilecektir.

4- XI.Kolordu mevziinde kalarak düşmanın dikkatini üzerine çekmek için bütün cephede gösteriş taarruzları yapacak ve Ruslar üstün kuvvetlerle ilerlediği taktirde bu taarruzları karşılayarak durduracaktır.

XI.Kolordu'ya özel talimat verilmiştir.

5- IX. Kolordu en az iki kolla olmak üzere sol kol Ekrek-Yeniköy yolundan ilerleyecek ve hiç olmazsa Narman yoluna varacaktır.

Narman Müfrezesi'nin doğruya doğru çekilerek asıl kuvvetlerine katılmasına engel olacaktır.

6- X.Kolordu bir tümeniyle Narman (31.Tümen) ve diğer iki tümeniyle (30, 32.Tümenler) Ardos'a varacaktır. Her iki kolordu rastlayacakları düşmana taarruz edeceklerdir.

Harekât emrolunduğu tarzda yürütüldüğü taktirde, 23 Aralık 1914 günü IX.Kolordu'nun Çatak-Pitkir hattına, X.Kolordu'nun Oltu dolaylarına ve 24 Aralık 1914 günü de IX.Kolordu'nun Kötek X.Kolordu'nun Bardiz doğrultusunda ilerlemesi ihtimali vardır.

7- Keşif bölgeleri:

2.Nizamiye Süvari Tümeni ile XI.Kolordu'nun keşif ve muharebe bölgesi ara hattı Aras Nehri'dir.

XI.Kolordu ile IX.Kolordu arasındaki ara hattı, Karabıyık-Sıçankale-Gerek Dağı'ndan geçen doruk hattıdır.

IX.Kolordu ile X.Kolordu arasındaki keşif ve muharebe bölgesi ara hattı şimdiye kadar olduğu gibi Kargapazar silsilesi-Narman-Oltu hattıdır.

Keşif görevleri:

Düşman asıl kuvvetlerinin bir kısmı veya tamamı mevziinde duruyor mu? Hareket halinde iseler geriye mi, XI.Kolordu'ya doğru mu, yoksa kuzey batı istikametinden IX.Kolordu'ya doğru mu gitmektedirler. Karakilise ve Oltu dolaylarındaki düşman kuvvetlerinin miktarları ne kadardır ve hareket tarzları nedir. Düşman büyük kuvvetlerle Aras Nehri güneyinden mi yoksa kuzeyinden mi ilerlemektedir.

8- Muhabere bağlantıları konusunda ayrıca emir verilecektir"⁵⁴.

IX. ,XI.Kolordularla 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne yazılı olarak, X.Kolordu'ya şifreli telgrafla gönderilen bu emir harekât şubesi müdürü Feldman Bey tarafından hazırlanmış, Kurmay Başkanı Bronzart Paşa'ca paraf edilmiş ve Enver Paşa tarafından imzalanmıştır⁵⁵.

Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa'nın III.Ordu birliklerine kuşatma harekâtı ile ilgili ilk emri olan bu taarruz emrinde birliklere verilen hedeflerin bulunulan mevziden uzaklığı düşünülür ve hareket tarzları da dikkate alınır ise kuşatma harekâtının baskın tarzında yapılmasının plânlandığı rahatlıkla görülebilir.

III.Ordu Kumandanlığı'nca verilen sözkonusu taarruz emrinde XI.Kolordu'ya verildiği belirtilen talimat ise şöyledir:

"Kolordu devamlı olarak gösteriş taarruzları yapmak suretiyle düşmanı aldatacak ve bu hususta süvari tümeni ile birlikte hareket edecektir. Ruslar büyük kuvvetlerle taarruz ederlerse bu taarruzu karşılayacak, Rusların geri çekilmeleri veya kuzey batıya doğru IX.Kolordu'ya taarruz etmesi veya XI. ve X.Kolorduların düşmanın yan ve gerilerine etki yapacak bir duruma gelmeleri veya uygun bir durumun meydana gelmesi hallerinde şiddetle düşmana taarruz edilecektir.

XI.Kolordu, III.Ordu'dan emir alamadığı hallerde dahi özel talimata göre hareket ederek görevini yapacaktır. Bu talimat, kuşatma harekâtının devamı süresince yürürlükte kalacak ve talimat, esas noktaları kapsamakta olduğundan, değişik durumlar karşısında kolordu hareketinde serbest olacak ve bu talimata bağlı kalmayacaktır.

Kolordu başlangıçta mevziini zayıf kuvvetlerle tutarak, asıl kuvvetlerini geride ve uzakta bulunduracak ve fakat bu husus asıl kuvvetlerin istenilen yere zamanında yetişmelerine engel olmayacaktır.

Ruslar asıl kuvvetleriyle Aras Nehri'nin güneyinden taarruz ederlerse, Aras'ın kuzeyindeki mevzii elde tutulacak, Aras Nehri güneyinde batıya doğru

54 ATASE, K.2950, H.7, F.1-39,40.

55 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.372.

ilerlemekte olan Rusların kuzey yanına karşı, kuzeyden güneye doğru taarruz etmek imkânı aranacaktır.

Düşman Tenzile-Kırtabaz hattını elde ettiği takdirde, Köprüköy ile Erzurum civarında bulunan kolordu katarları kısmen Erzurum'a veya Yeniköy'e gönderilecek ve geri ile olan bağlantı Yeniköy üzerinden kuzeye doğru yapılacaktır.

2-Nizamiye Süvari Tümeni'ne verilen talimât bu talimâta ekli olarak kolorduya da bilgi için gönderilmiştir⁵⁶.

XI.Kolordu ile birlikte hareket etmesi plânlanan 2.Nizamiye Süvari Tümenine de şu talimât verilmiştir:

Düşmanın güney yanı, devamlı surette yapılacak gösteriş taarruzları ve ağır topçu ateşi ile baskı altında bulundurulacak ve bu maksatla süvari tümenine dört piyade taburu, bir dağ bataryası ve 12 cm.lik iki ağır top verilecektir.

XI.Kolordu ile birlikte hareket edilerek düşmanın gerisi ile olan bağlantılarının kesilmesine ve düşmanın güney yanından dolaşarak geride büyük kuvvetlerinin bulunup bulunmadığının öğrenilmesine çalışılacaktır.

Ruslar büyük kuvvetlerle XI.Kolordu'ya taarruz ederlerse, düşmanın güney yanına taarruz etmek suretiyle bu kolorduya yardım edilecek Ruslar geri çekilirlerse düşmanın gerisine doğru ilerlemek suretiyle çekilme yolları kesilecektir⁵⁷.

Ayrıca, III.Ordu Kumandanlığı tarafından XI.Kolordu ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne verilen ayrı bir emirde; XI.Kolordu'nun Aras güneyindeki bütün birliklerini 21 Aralık 1914 günü akşamına kadar Aras Nehri kuzeyine alması ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne verilmek üzere bir piyade alayı, bir jandarma taburu ve bir dağ bataryasının Aras Nehri güneyinde bırakılması emredilmiştir⁵⁸.

XI.Kolordu ve onunla birlikte hareket etmesi kararlaştırılmış olan 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne verilen emir ve talimâtlarda esas itibariyle bu kuvvetlerin Rusları cepheden tespit etmesi ittihaz edilmiş, ayrıca ortaya çıkabilecek durum yada durumlara göre bu birliklere harekât inisiyatifi bırakılmıştır.

Hareketli yeni dönemin ilk günü olan 19 Aralık 1914'de XI.Kolordu'nun piyade taburlarının mevcutları çok azalmış olduğundan, noksanları tamamlanmak üzere Erzurum Müstahkem Mevzii'ndeki topçu erlerinden 2.500 er bu kolorduya verilmiştir⁵⁹.

Aynı tarihte IX.Kolordu'dan bir piyade alayı Ordu Kumandanlığı'nın bilgisi dışında Rusların süvari ileri karakol hattının bulunduğu Ekrek'e taarruz etmiş⁶⁰ ve bu hareket Rusların dikkatini çekmesi yönünde maksada aykırı bulunarak genel taarruz

56 ATASE, K.2950, H.7, F.1-41,42.

57 ATASE, K.2950, H.7, F.1-40,41.

58 ATASE, K.2950, H.7, F.1-42.

59 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.374.

60 ATASE, K.2813, D.38, F.58.

başlamadan evvel bu gibi hareketlerin yapılmaması hususunda kolordunun dikkati çekilmiştir⁶¹.

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu Kumandanı olarak III.Ordu'ya verdiği emre ek mahiyetindeki 20 Aralık 1914 tarihli IX, X ve XI.Kolordularla 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne verilen emir şöyledir:

"1- IX. ve X.Kolorduların yapacakları kuşatma harekâtının gizlenmesi ve düşmana bilgi verilmemesi için, uzak mesafelere çıkarılacak keşif kollarıyla düşman telgraf hatları tahrip olunmalıdır.

2- Yürüyüşün duraklamadan devamı için, yürüyüş yollarının keşfinin vaktinde yapılması ve yerli halktan bazılarının ileri yürüyüşte klâvuz olarak kullanılması uygun olur.

3- IX. ve X.Kolorduların harekâtını örtmek maksadıyla çok sayıda süvari ve piyade keşif kolları çıkarılması lâzımdır.

4- Ordu'nun yürüyüş düzeninin sağlanması ve aksamadan devamı hususunda yürüyüş disiplinine çok önem verilmeli ve yürüyüşe başlamadan evvel erlerin bütün ihtiyaçları giderilmiş olmalıdır. Yürüyüşe başladıktan bir saat sonra küçük bir mola verilerek erlerin ihtiyaçları giderilmeli ve arasıra bu gibi molaların verilmesine devam olunmalıdır. Hiç bir erin geri kalmaması ve döküntü verilmemesi için yürüyüş kollarının gerisinde yetenekli subaylar bulundurulmalıdır.

Kıt'alar yürüdükleri yolun bir tarafını boş bırakmalı, mekkâriciler hayvanların baş ucunda yürümelidirler.

5- Düşman üzerinde, birlikte etkinin sağlanabilmesi için kıt'alar kendilerine komşu bulunan kıt'alarla bağlantı kurmalı ve devam ettirmelidir.

6- Özel bir görevle gönderilecek müfrezeler bağlı oldukları kıt'alara kendi hareketleri hakkında devamlı olarak bilgi vermeli ve önemli hususlar gecikmeden hemen bildirilmelidir.

7- Topçunun korunması ve engebeli yollardan geçerken yardımın yapılabilmesi için topçu kıt'alarının yanına piyade bölüklerinin verilmesi mecburidir.

8- Topçu cephanesinin ısrafından mümkün olduğu kadar kaçınılmalıdır. Çabuk ateşli bataryalar, makineli tüfekler gibi yalnız kesin sonuç alınacak zamanlarda fazlaca kullanılmalıdır.

9- Gerek mekkâri, gerek araba hayvanlarının baktırılması hususlarına kıt'a komutanları ayrıca dikkat etmelidirler. Sağlıklı erlerin mekkâri hayvanlarına bindikleri görüldüğü taktirde bu erlerin derhal cezalandırılmaları lâzımdır. Yeni varılan yerlerde mümkün olursa zayıf hayvanlar kuvvetlilerle değiştirilmelidir.

10- Alınacak yiyecek tedbirleri sırasında hayvanlar da unutulmamalıdır.

11- Rus sınırı geçilir geçilmez Rus halkının paralarına, hayvanlarına ve mallarına el konulacaktır. Bu suretle halktan alınacak para Osmanlı dostu halktan senet karşılığı alınan eşya ve hayvanların bedellerinin ödenmesi için ordu sorumlularına teslim edilecektir. Meydana gelecek fırsatlarda kıt'alar, kendi zayıf hayvanlarını rastlayacakları halka ait hayvanlarla değiştirmelidir.

12- Yiyecek, giyecek ve malzeme gibi hususlar ele geçirildiği zaman, bunlar özenle korunmalı ısrafından sakınılmalı ve komşu birliklerle eşit olarak paylaşılmalıdır.

13- Bulaşıcı hastalıklardan korunmak için hayvan ölülerinin gömdürülmesi gerekir.

14- Askerî harekâtın iyi bir şekilde yürütülebilmesi için, bütün durumlar hakkında vakit geçirilmeden bilgi verilmesi kesin olarak zorunludur"⁶².

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı ile ilgili 17-19 Aralık 1914 tarihleri arasında talimât ve emirleri tamamlayıcı bir mahiyet taşıyan bu ordu emri harekât esnasında birliklerin idarî ve yürüyüş disiplinleri ve harekât tarzlarının tanzimi amacına yöneliktir.

Bu emrin yayınlandığı tarihte X.Kolordu Kumandanlığı tarafından Ardos ve Todan'a karşı bir keşif taarruzu tertip edilmiştir. Harekâtı bir gün önce başlatmak niyetini bildiğimiz Hafız Hakkı Bey'in kumandasındaki bir kısım birlikler tarafından gerçekleştirilen keşif taarruzu hakkında bilgi ulaşması üzerine Başkumandan Vekili namına Kurmay Başkanı Bronzart Paşa tarafından gönderilen bir telgraf ile, bu keşif taarruzunun Rusların dikkatini vaktinden evvel sağ yana çekeceğinden Başkumandanlık'ın maksadına uygun bulunmadığı ve Ruslar durdukça Başkumandanlık'ın maksadını ifşa edebilecek her türlü harekâtı 22 Aralık'tan evvel gündüz yapmaktan kaçınılması X.Kolordu Kumandanlığı'na bildirilmiştir⁶³.

Ruslara karşı gündüz taarruz edilmesini harekât başlayıncaya kadar yasaklayan, gece taarruzu yapılmasına ise olumlu bakışın görüldüğü bu emrin önceden IX.Kolordu'ya verildiği gibi X.Kolordu'ya da verildiği bugün Borçka'da bulunmakta olan Rıza Bey Müfrezesi'ne Köprüköy'den şu emir gönderilmiştir:

"22 Aralık 1914 günü buradan taarruz harekâtına başlanacaktır. Düşmanın dikkatini üzerine çekecek surette bütün kuvvetinizle Batum dolaylarında harekâta geçiniz ve şu andan itibaren Rusların Batum'dan kuvvet alarak III.Ordu bölgesine göndermelerine engel olunuz"⁶⁴.

Ştange Bey Müfrezesi'ne bir kısım kuvvetiyle Ardahan ve bir kısım kuvvetiyle Olur istikametinde ilerlemesi, eğer hareketi gecikirse bütün kuvvetiyle Ardahan'a yürümesi emredilmiştir.

62 ATASE, K.2950, H.7, F.1-46.

63 ATASE, K.2814, D.40, F.35-11.

64 ATASE, K.2950, H.7, F.1-44.

Tortum kuzeyinde bulunan Fethi Bey Müfrezesi Tortum Gölü doğusundaki Otha'dan geçerek 22 Aralık 1914 de Kaleboğazı'nda düşmanın gerisine varmak vazifesini almıştı⁶⁵.

Bu emirden anlaşılmaktadır ki, Başkumandan Vekili, esas kuvvetlerle Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'na başlamadan evvel, harekâtı, uzak yanlardan destekleyecek olan kuvvetleri 22 Aralık 1914 tarihinde harekâta başlatmıştır. Bundan maksat, Rusların cepheye kuvvet kaydırmalarını önlemek ve esas itibariyle de kuşatma harekâtını Rusların dikkatinden kaçırarak yanıltmaktır.

Rusların geri çekilmekte olduğuna inanan X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey ise; Stange Bey Müfrezesi'ni Ardahan'a yönelmiştir ki, kendi inisiyatifini aşan bu emir harekât açısından da mahzurları beraberinde getirmektedir.

Söz konusu ettiğimiz gelişmelerin yaşandığı 20 Aralık 1914'te Rus kuvvetleri hakkında da şu bilgiler alınmıştır:

Aras Nehri'nin Güneyinde:

1. ve 2.Plaston Tugayları, 500 kişiden kurulu bir Ermeni gönüllü taburu, 1.Kazak Süvari Tümeni'nden 3 süvari alayı, iki sınır bölüğü, 4 top olmak üzere toplam 13 piyade taburu, 8 süvari bölüğü ve 1 bataryadan ibaret bir kuvvet bulunmakta olup, bunun 2-3 taburu Velibaba Boğazı ve Eleşkirt taraflarındadır.

Aras Nehri'nin kuzeyinde:

Rusların 3.Plaston Tugayı, I.Kafkas Kolordusu, 4.Türkistan Tugayı, 5.Süvari Alayı ve 13 batarya olmak üzere toplam 50 piyade taburu 30 süvari bölüğü ve 13 bataryası vardır.

Süvari alayları 700, piyade taburları 800 mevcudundadır. Süvari bataryaları altışar toplu diğerleri dörder topludur. Obüs bataryalarının top adedi öğrenilememiştir.

Narman Müfrezesi; iki piyade ve bir süvari alayı ile bir sahra bataryasından ibarettir. Oltu, Sarıkamış ve Kars dolaylarında kuvvet bulunmadığı, ancak dördüncü sınıf bir Kazak tümeninin Kafkasya'da kurulmakta olduğu öğrenilmiştir⁶⁶.

22 Aralık günü başlatılacak kuşatma harekâtı için 19 Aralık'ta verilen ve icra edilip edilmeyeceği 21 Aralık 1914'te tebliğ edileceği kaydıyla yalnız bilmeleri kat'iyen icap eden kıt'a kumandanlarına bildirilmesi ve son derece gizli tutulması istenen⁶⁷ ordu emrinin yürürlükte olduğunun bütün kıt'alara tebliğ edildiği⁶⁸ 21 Aralık 1914 günü kuşatma harekâtı açısından mahzurlu hareketler içerisinde bulunan X.Kolordu Kumandanlığı'na Köprüköy'den şu emir gönderilmiştir:

"Tortum'da X.Kolordu Kumandanlığına

65 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.147.

66 ATASE, K.2950, H.7, F.1-144,145.

67 ATASE, K.2814, D.40, F.34-1.

68 ATASE, K.2950, H.7, F.1-49.

1- IX.Kolordu'dan başka olarak X.Kolordu'dan bir fırka dahi İd istikametinde yürüyeceğinden bu fırkanın IX.Kolordu'nun ilerideki fırkası ile birlikte muharebeye iştirak eylemesi muhtemeldir. Bu halde fırkanın emir ve kumandasını da IX.Kolordu Kumandanı deruhte edecektir. X.Kolordu, IX.Kolordu ile irtibatta bulunarak bu fırkanın ne vakit ve nerede iştirak edeceğini IX.Kolordu'ya malûmat edecektir.

2- 22 Aralık 1914 için verilmiş olan ordu emri icra edilecektir"⁶⁹.

Bu emirle Narman (İd) bölgesinde kumuta ve harekât birliği sağlamak isteyen Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kurmay Başkanı Bronzart Paşa Harekât Şubesi Müdürü Feldman Bey, yaverleri ve iki emir subayı ile birlikte 21 Aralık 1914 günü Köprüköy'den Koşa'ya gitmişlerdir. Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın ertesi gün başlatılması pekiştirildikten sonra gerçekleşen bu yer değişikliği sonucu Köprüköy'de Kurmay Başkanı Yardımcısı Yarbay Guze ve karargâh şubeleri kalmışlardır⁷⁰.

21 Aralık 1914 tarihinde maiyetiyle birlikte Koşa'ya geldiğini belirttiğimiz Başkumandan Vekili Enver Paşa, Ordu emir subayı Şükrü Bey vasıtasıyla Köprüköy'de bulunan Kurmay Yüzbaşı Hüsnü Bey'e gönderilen bir telgraf ile X.Kolordu Tümenlerinin ikamet noktalarının durumu hakkında gelen raporları kapsamlı bir şekilde ve acil olarak istemiştir⁷¹.

Kuşatma harekâtı esas kuvvetlerinden olan X.Kolordu'nun son durumu hakkında Köprüköy'e ulaşmış olabilecek bilgilerin kendisine iletilmesini isteyen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bilgi akışı konusunda gösterdiği itina burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın sözkonusu emrinin ulaştırıldığı gün 30.Tümeni Şinansi-Tutmaç, 31.Tümeni Ağasor-Libka ve 32.Tümeni Ağasor-Mımasov hattında bulunan⁷² X.Kolordu'nun Kumandanı Hafız Hakkı Bey Kolordusu'nun durumu hakkında Tortum'dan gönderdiği özetini vereceğimiz şu raporu ve ulaştırmıştır:

"1- 31.Tümen 21-22 Aralık gecesi Ağasor-Yukarı Liskav'dan hareketle 22 Aralık günü saat 04.00'te Karapınar-Ziyarettepe hattını geçerek Todan'daki düşmana taarruz edecektir.

2- 31. Tümen 21 Aralık 1914'ten itibaren IX.Kolordu'nun emrine girmiştir.

3- Kolordu Karargâhı 21 Aralık 1914 saat 11.00'de Tortum'dan hareketle Ahbisor üzerinden İslâmkötek'e gidecektir"⁷³.

69 ATASE, K.2814, D.40, F.35-14.

70 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.377.

71 ATASE, K.2814, D.40, F.35-22.

72 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.377.

73 ATASE, K.2950, H.7, F.1-50.

Kolordusunun durumunu yukarıdaki telgrafla ortaya koyan X.Kolordu Kumandanı, kuşatma harekâtının Sarıkamış Kars hattına yöneltilmesi gereğine inandığından III.Ordu Kumandanlığı'nın 19 Aralık 1914 günü verdiği taarruz emrini uygun bulmamış olacak ki, bu emri değiştirmek isteği ile 21 Aralık 1914 tarihinde Tortum'dan şu telgrafı göndermiştir:

"Dün Ziyarettepe'den bütün kurmay heyetimle ve tümen kumandanları ile beraber Narman, Pitkir ve Soğanlı doğrultularında giden araziye keşfettim. Şekerli ve Narman'dan Soğanlı Dağlarına doğru uzanan arazi o kadar dik ve o kadar karla kapalı görülüyorki IX.Kolordu'nun Narman'ın zaptından sonra Kötek ve Çatak doğrultusuna yürümesi bu kolordunun harekâtını tamamiyle geciktirecek ve sonuç olarak bu kolordu Soğanlı silsilesine cepheden taarruz etmek zorunda kalacaktır. Bugün en alçak olan Tortum Vadisi'ne dahi 10-20 cm. kar yağdığından IX.Kolordu'nun Pitkir-Çatak üzerinden hareketi büsbütün güçlüğü uğrayacağı gibi kuşatma hareketinin de tehlikeye düşeceğinden eminim.

Pek hayırlı sonuçlar vermesi muhtemel büyük kuşatma harekâtından kesin sonucun alınabilmesi için arazinin durumuna göre aşağıdaki hususları saygı ile arz ederim.

1- IX.Kolordu, Narman'ı zaptettikten sonra Pitkir-Çatak tarafına dönmeyerek önce Oltu istikametine ilerlemeli, buradan sağa dönerek sağ kol Bardız-Sarıkamış olmak üzere ileri yürüyüşe devam etmelidir.

2- X.Kolordu, Ardos'ta daha ziyade zayıfladığı bugünkü raporlardan anlaşılan düşmanı takip için 22 Aralık 1914 akşamı Oltu'ya varmalıdır. Ben buna göre tedbirlerimi aldım.

3- Şayet düşman, 22 Aralık 1914'ten itibaren görülen hareketi ile IX. ve X.Kolordulara karşı Oltu dolaylarında önemli kuvvetlerle taarruz etmeyi başarsa 23 Aralık 1914'te bu iki kolordu doğrudan doğruya idareniz altında, birlikte bu düşman kuvvetine şiddetli bir taarruz yapmalıdır.

4- Ondan sonra IX.Kolordu günde ortalama 25 ve X.Kolordu 30 km.yürüyüş yaparak, düşman tarafından başka bir önemli engel meydana getirilmezse her iki kolordu 25 Aralık 1914'de Sarıkamış-Yedikilise hattına varmaya çalışmalıdır. Ştange Bey Müfrezesi 16 Aralık 1914'te Borçka'da olduğu halde verilen emirlere rağmen hâlâ Artvin'e gelmediğinden, şayet bu gecede gelmezse çetelerin kısmen Ardahan'a ve kısmen de Oltu doğrultusunda ilerlemelerini emrettim. Ştange Bey gelirse günde 30-40 km. yürüyerek Kars doğrultusunda Rusların geri bağlantısını kesmek üzere ilerlemesini bildirdim"⁷⁴.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey Tortum'un 10 km. kadar kuzey doğusunda ve X.Kolordu bölgesinin tam ortasında bulunan bölgenin oldukça hakim

bir yeri olan Ziyarettepe'den yaptığı yetersiz keşif ve Rus Kafkas Ordusu'nun çeşitli hareket tarzlarını mütalâa ederek⁷⁵, kuşatma harekâtının 19 Aralık 1914 günü verilen taarruz emrinde belirlenmiş hattın daha kuzeyinde Kosor Boğazı bölgesi ve Örtülü üzerinden Kars güney doğrultusunda yapılmasını teklif ediyordu.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in Kolordusu ile kuşatma harekâtını yapmayı tasarladığı bölgede arazi dağlık ve yolsuz olup, mevsim itibariyle de çetin kış şartları hüküm sürmekte idi. Yeterince gıydirilememiş, ikmal kolları noksan kıt'alarla, düşman kanadından 60 km. uzaklaşarak ve araya geçit vermeyen büyük dağları alarak yapılacak bir geniş kuşatma harekâtından başarı beklemek iyimserlik olurdu⁷⁶.

Böylece, Hafız Hakkı Bey daha öncede belirttiğimiz üzere kuşatma harekâtını Sarıkamış-Selim hattına doğru yöneltmek ve bu suretle 19 Aralık 1914 tarihli taarruz emrinde gösterilen Kötek-Bardız hattından, IX.ve X.Kolorduları 15 km. daha doğuya kaydırmak istiyordu. Bu fikir kuşatma harekâtı hakkında değerlendirme yapan bütün kişilerce Sarıkamış yenilgisine doğru atılan ilk adım olarak nitelendirilmiştir⁷⁷.

Belirtmek gerekir ki, Kafkas Cephesi'nde yapılması tasavvur edilen kuşatma harekâtı esas itibariyle Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın cepheye geliş sonrasında III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile yapılan görüşmeler sonucunda Sarıkamış Kuşatma Harekâtı olarak belirginleşirken, harekât hakkında ilk olumsuz tenkit de Hasan İzzet Paşa'dan gelmiştir. III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, kuşatma harekâtının yapılmasını olumsuzlayarak top yekûn bir reddiye ortaya koymuştur. Netice itibariyle ortaya çıkan bu olumsuz durum III.Ordu Kumandanı'nın görevden ayrılmasına yol açmıştır.

Hasan İzzet Paşa'nın III.Ordu Kumandanlığı'ndan ayrılması sonrası III.Ordu Kumandanlığı görevini de sorumluluğuna alarak, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı ile ilgili olarak ortaya çıkan olumsuzluğu gidermeyi başaran Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu olaydan iki gün sonra, kararlaştırılmış olan kuşatma taarruzunun başlamasından birgün evvel, oldukça yoğun bir dönemde Hafız Hakkı Bey'in, harekât plânına karşı yukarıda sözkonusu ettiğimiz itirazı ve karşı teklifi ile karşılaşmıştır.

Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa ile X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey arasında kuşatma harekâtı konusunda mevcut olan fikir ayrılığını iyice açığa çıkaran bu durum karşısında Başkumandan Vekili Enver Paşa itirazın mahiyeti itibariyle şekli oluşu ve zamanlanması dolayısıyla olmuş olacak ki, ortaya konulan itiraz ve sunulan teklife karşı net bir tavır takınamamıştır.

75 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.147.

76 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.379-380.

77 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.147-148.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın net bir tavır takınamaması 19 Aralık 1914 tarihli taarruz emri yürürlükte olmasına rağmen Sarıkamış Kuşatma Harekâtı öncesinde III.Ordu zirvesinde harekâtın plânlanması konusunda fikir birliği sağlanamadan harekâtın başlaması neticesini doğurmuştur.

Son derece önemli ve tamamen olumsuzluklarla yüklü olan bu gelişmenin yaşanmaya başlandığı 21 Aralık 1914 günü III.Ordu Kumandanlığı'na Ruslar hakkında Sarıkamış Harekâtı öncesi ulaşan son bilgilerde şöyledir:

Rus kıt'aları genel olarak eski mevziilerinde bulunmakta ve bu mevziin tahkimatını kuvvetlendirmektedirler. Engelleme için gerekli tel ve malzeme gelmişse de, henüz yerlerine konulamamıştır. Sarıkamış'ta kuvvet yoktur. Ancak Sarıkamış batı sırtlarında yer yer zayıf tahkimat vardır. Türklerin Köprüköy yönünden taarruz edecekleri sanılmakta ve bütün hazırlıklar buna göre yapılmaktadır. Ruslar bugünlerde taarruz etmek niyetinde değillerdir. Ruslar tarafından casusluk için dün, Köték'ten gönderilen bir Müslüman köylünün ifadesine göre; Türk Ordusu'nun büyük kısımları karşısında Rusların I.Kafkas Kolordusu, 4.Türkistan Tugayı, 1.Kafkas Kafkas Süvari Tümeni ile plaston tugayları vardır. Grup komutanı General Baratof'un karargâhı İslâmsor'dadır.

Rus arazisinde karın daha az olduğu öğrenilmiştir. Oltu'dan Sarıkamış'a giden yol, piyadenin yardımı ile sahra topçusunun geçmesine elverişlidir⁷⁸.

Verdiğimiz bilgiler ışığında netice itibariyle diyebiliriz ki, Kafkas Cephesi'nde Azap Muharebesi sonrası doğan sükûnet döneminde Türk tarafı kuşatma taarruzunun hazırlıklarını yapmış, Rus tarafı ise toparlanma ve bulunduğu mevzileri tahkim etme çabalarını yürütmüştür.

İki kolordusunu batı cephesine ayırdıklarından dolayı Kafkas Cephesi'nde büyük bir güç kaybına uğrayan Ruslar, Kafkas Ordusu'nu güçlendirme çabası içerisinde olmalarına rağmen, büyük bir taarruzî harekât yapmayı düşünmedikleri gibi⁷⁹ Türklerin de önemli bir taarruzî harekât yapabileceklerine ihtimal vermiyorlardı⁸⁰.

Türklerin taarruz hazırlıklarını gizli bir şekilde yürütmeleri ve Rusların beklemedikleri bir zamanda kuşatma harekâtını yapmaya karar vermiş olmaları Kafkas Cephesi'nde Rusları gafil bir duruma düşürmüş ise de bazı Türk Kumandanlarının Başkumandan Vekili'nin bilgisi dışında Rus birliklerine karşı baskın ve keşfi taarruzlarda bulunması Rusların dikkatinden kaçmamış olacak ki, "(20 Aralık günü) Oltu Müfrezesi Komutanı General İstomin, General Berhman'a* telgraf mesajı göndermiş (2282 sayılı mesaj) ve bu mesajıyla Türk taarruzunun başladığını,

78 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.377-378.

79 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.73-74.

80 ATASE, K.2814, D.40, F.29-9.

* Bu ismin doğru yazılışı Bergmann şeklinde olmalıdır.

taarruz eden kuvvetin makinalı tüfeklerle desteklenen bir piyade ve bir süvari bölüğünden ibaret olduğunu, "Kuşa"* bölgesinde içinde topçu birlikleri de bulunan 2 Türk alayının toplandığını rapor etmiştir"⁸¹. Böyle bir rapor pek tabii olarak General Bergmann'ın merakına ve endişesine neden olmuştur.

Ertesi gün General Stomin, durumu daha da açık olarak ifade eden bir telgraf mesajını (2326 Sayılı Mesaj) General Bergmann'a göndermiştir. Bir Ermeni firarisinin ifadesine dayanarak hazırlanan⁷ bu mesaj kendilerine Yüzveren bölgesinden gelen 84.Alay'ın taarruz ettiğini, bu alayın gerisinde topçu birlikleri de dahil olmak üzere 83.ve 87.Alayların intikal halinde olduklarını belirtmekteydi.

Bu suretle; 21 Aralık günü Ardos bölgesinde çok sayıda birliğin toplandığı ve bu kuvvetlerin Rus sağ kanadı üzerine sevk edildikleri anlaşılmış bulunuyordu.

General Bergmann, Oltu Müfrezesi'nden gelen bu mesajı aldıktan sonra Oltu Müfrezesi'ni takviye maksadiyle Türkistan Avcı Tugayı'nı bölgeye sevk etmiştir. Ancak bu tuğay karın çokluğundan ve arazinin fazla engelebeli oluşundan dolayı Narman'a kadar gelememiş ve 22 Aralık gecesi geri dönmüştür⁸².

Kendilerine ulaşan bu bilgilere ve meydana gelen gelişmelere rağmen ciddi bir tedbir almaya lüzum görmeyen Rusların böylece şüpheli bir gaflet içerisinde bulundukları anlaşılmaktadır.

Yukarıda ortaya koyduğumuz gelişmelerin yaşandığı Kafkas Cephesi'nde Rusların toparlanma, Türklerin Sarıkamış Kuşatma Harekâtına hazırlanma çabalarının yoğunlaştığını ve kuşatma harekâtı öncesinde son gelişmelerin yaşandığı bu dönem 21 Aralık 1914 günü akşamı son bulmuştur.

* Bu isim bölgede Koşa şeklinde ifade edilmektedir.

81 NIKOLSKI, Sarıkamış Hareketleri (Çev:Nazmi), Ankara-1935, s.104.

82 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı (Çev: Nazmi), Ankara-1990, s.8-9.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂTI'NIN SEBEPLERİ

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın ve bu harekât içerisinde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın rolünü anlayabilmek için Sarıkamış Harekâtı'nın sebeplerinin izah edilmesi gereklidir.

Biz de bu gereklilikten hareketle çalışmamızın bu kısmında Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın sebeplerini izah edeceğiz.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın birinci derecede önemli sebeplerinden ilki; Rusların Tannenberg Muharebesi'nde Almanlar tarafından büyük bir bozguna uğratılmaları, diğer cephelerde de başarısız olmaları ve bunlarla birlikte Lehistan Cephesi'nde içinde bulundukları durumdur. Almanlar ve Avusturyalılar Lehistan'daki Alman ve Avusturya kuvvetlerinin yükünü azaltmak için Kafkas Cephesi'nde mümkün olduğu kadar çok Rus kuvvetinin tutulması amacı ile Sarıkamış Kuşatma Taarruzu'nun yapılmasını isterlerken¹, Türkler de iki kolordusunu batıya ayırdıktan sonra zaaf peyda eylemiş², Rus Kafkas Ordusu'nun dağılık durumundan faydalanmak ve bölge üzerindeki mevcut emellerini gerçekleştirmek gayesi ile Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın yapılmasına karar vermişlerdir.

Türklerin, Rusların durumundan faydalanması gereğinden Fahri Belen şöyle bahsetmiştir:

"Burada hemen söylemeliyim ki bütün Kafkasya'daki kuvvetleriyle Türk ordusundan üstün olan Rus ordusunun dağılık durumundan faydalanarak, fırsatı kaçırmamak lazımdı. Bu durumdan faydalanmamak hatalı bir hareket olur, tarih böyle bir komutanı affetmezdi"³.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın birinci derecede sebeplerinden ilki olarak doğmuş olan fırsattan yararlanma isteğinin yanında ikincisi; Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ultra aktif kişiliği, taşıdığı emeller, beklentileri ve harbin genel seyrine bakışıdır.

Çalışmamızın daha önceki kısımlarında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ultra aktif kişiliği, taşıdığı emeller ve beklentilerine temas etmiş idik. Çalışmamızda mümkün olduğu kadar tekrara düşmemek için bu aşamada Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın harbin genel seyrine bakışı üzerinde duracağız. Enver Paşa'nın harbin seyrine genel bakışı konusunda Moskova'da Enver Paşa ile yıllar sonra

1 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı:20, (1 Kanunusani 1931), s.34.

2 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.73.

3 Fahri BELEN, "Binlerce Şehide Malolan Kafkas Seferi ve Sarıkamış Savaşı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:39, (Aralık 1970), s.8.

yapmış olduğu bir görüşmeyi aktaran Ali Fuat Paşa bu konuda şu bilgileri vermektedir:

"Sözü Sarıkamış'a getirmişti:

- Alman askerî kudretinin devam edeceğine inandığınız bir sırada ve kara kışın en çok hüküm sürdüğü aylarda alelâcele Sarıkamış taarruzuna neden lüzum görmüştünüz? Bu harekâtı daha sonralara bırakmak acaba mümkün olmaz mı idi?

Eski Başkumandan vekilinin gözleri dumanlanmıştı. Sağ elinin parmakları ile kır düşmüş saçlarını karıştırdı.

- Almanlar netice verecek kat'i meydan muharebelerine doğru yürürken bizleri ataletle ithama başlamışlardı. Bu sebeple Sarıkamış taarruzu tamamen askerî bir lüzum üzerine yapılmıştır"⁴.

Bu ifadelerden anlaşılan Başkumandan Vekili Enver Paşa, Almanlar tarafından atalet ithamı ile karşı karşıya bulunduğuna işaret etmekle beraber harbin sonuca doğru gittiğini beyanla, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın tamamı askeri bir lüzum üzerine yapıldığını belirterek, sözkonusu harekâtın birinci derecede önemli sebeplerinden ikincisinin izaha muhtaç kısmını da aydınlatmıştır. X

Sarıkamış Harekâtı'nın diğer sebeplerini de şöyle sıralamak mümkündür:

1- Yapılması tasavvur edilen Odesa ve Batum çıkarmalarının gerçekleştirilememiş olması⁵,

2- Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış Kuşatma Harekâtı öncesinde yapılan Köprüköy ve Azap Muharebeleri'nde III.Ordu'nun kısmî başarılar elde etmesiyle birlikte sözkonusu başarıların abartılarak, Başkumandanlık Vekâleti'ne yansıtılması,

3- Kısmî başarıların elde edildiği Kafkas Cephesi'nde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın istediği kesin sonucun alınamaması,

4- Azap Muharebesi sonrasında III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın gerçekte hiçbir sebebe dayanmayan geri çekilme kararı üzerine bölgede sivil idarecilerin, parti mensuplarının yaptığı teşebbüsler sonucunda ortaya çıkan durum⁶,

5- Teşkilât-ı Mahsusa'nın başarısız çalışmalarına karşın, Rus istihbarat birimlerinin başarılı faaliyetleri sonucunda bölgede Osmanlı Devleti aleyhine son derece gerginleşmiş olan ortam⁷,

6- Türk çetelerinin Rus kuvvetlerine karşı Çoruh Vadisi'nde elde etmiş oldukları başarıların Başkumandan Vekili Enver Paşa üzerindeki etkileri,

7- Daha savaş başlamadan evvel, Türkiye'de mevcut şartlarda bir hayli etkinleşen Türkçülük fikrinin yarattığı fikrî zemin⁸,

4 Ali Fuat CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul-1953, s.17.

5 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.44-45.

6 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.139.

7 ATASE, K.2813, D.516-36, F.2.

8 Tahir SÜNBÜL, Azerbaycan Dosyası I, Ankara-1990, s.52.

8- Bakır madenleri ve bilhassa Bakû petrol yatakları gibi doğal hazineyi ihtiva eden Rus hakimiyetindeki Kafkas mıntıkasının cihan harbinin çerçevesi dahilinde mühim bir hedef teşkil etmesi,

9- Harbin Rus topraklarına yıkılması halinde Türk ve Müslüman toplulukların Rusya aleyhine isyan edeceklerinin Türk tarafınca hesap edilmesidir⁹.

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz sebeplerle yapılmasına Türk tarafınca karar verilen Sarıkamış taarruzunun stratejik kuşatma harekâtı olarak plânlanmasının sebebi ise, Rusların kuşatma taarruzlarına karşı hassasiyetlerinin öğrenilmesinden dolayıdır.

Stratejik kuşatma taarruzunun Sarıkamış mevkiine yöneltilmesinin sebebi ise, Sarıkamış'ın taşıdığı jeopolitik ve jeostratejik değerdir.

Sarıkamış mevkiinin jeopolitik önemi konusunda Sami Sabit Karaman tarafından Ruslarca Anadolu istilâsına üs ittihaz edilmiş, muazzam ordugâh ifadesi kullanılırken¹⁰, Maslofski Sarıkamış mevkiinin jeostratejik önemi konusunda şunları yazmaktadır:

"Sarıkamış mevkiî için endişe etmek tabiidir. Sarıkamış, Sarıkamış grubunu geri ile irtibatla bulunduran yegane şimendifer mebdeini vücade getirmektedir. Grubun bütün levazım ve mühimmat ve cephanesi ve ihtiyat eşyası ve hastahaneleri hep Sarıkamış'ta toplanmış ve depolanmıştır.

Sarıkamış, Tiflis'ten Kars vasıtası(y)le hududa Karaorgan'a kadar uzanan yegâne şosanın üzerindedir"¹¹.

Belirtmek gerekir ki, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın yapılmasının ortaya koyduğumuz sebepleri mevcut olmasına rağmen, harekâtı sebepsiz ve gereksiz bir harekât olarak niteleyenler de vardır ki¹², verdiğimiz bilgiler ışığında bu gibi nitelemelerin haksızlığı ve yanlışlığı gayet net bir şekilde görülebilir.

Netice itibariyle, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı İttifak grubu devletlerinin çıkarlarının örtüşmesi askerî, siyasî ve iktisadî sebepler zinciriyle kararlaştırılmıştır.

2- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKÂTI'NIN PLANI

Kafkasya'ya taarruz fikrinin Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından ciddi bir şekilde düşünülmeye başlanması üzerine, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, düşünülen taarruzun Sarıkamış mevziine yöneltilmesi teklifinde bulunmuştur. Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından da kabul gören bu teklifin kurmaylık çalışmaları III.Ordu Kumandanlığı Karargâhı mensuplarınca yapılmış ve bu büyük kuşatma harekâtı Tannenberg model alınarak şöyle plânlanmıştır:

9 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.35.

10 Sami Sabit KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmit-1949, s.22.

11 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi, s.88.

12 Lütfi Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul-TY, s.343-344.

Rusların asıl kuvvetlerini Kars doğrultusundan ayırarak güneye atmak üzere, III.Ordu kuvvet çoğunluğu ile Oltu üzerinden Rusların sağ yan ve gerilerine ilerleyecek, 2.Nizamiye Süvari Tümeni, piyade ve topçu ile takviye edilmiş olarak, Rusların Aras Nehri güneyindeki kuvvetlerine taarruzla dikkatini bu yana çekecek, XI.Kolordu mevziinde kalarak, Rusların dikkatini üzerine çekmek için bütün cephede gösteriş taarruzları yapacak ve Ruslar üstün kuvvetlerle ilerlediği taktirde bu taarruzları karşılayarak durduracak, IX.Kolordu en az iki kolla olmak üzere sol kol Ekrek-Yeniköy yolundan ilerleyecek ve hiç olmazsa İd (Narman) yoluna varacak, Narman Müfrezesi'nin doğuya doğru çekilerek asıl kuvvetlerine katılmasını kesin olarak engelleyecek, X.Kolordu bir tümeni ile Narman 31.Tümen diğer iki tümeniyle (30,32.Tümenler) Ardos'a varacak her iki kolordu rastlayacakları düşmana taarruz edeceklerdir. Harekât emrolunduğu tarzda yürütüldüğü taktirde 23.12.1914 günü IX.Kolordu Çatak-Pitkir hattına X.Kolordu'nun Oltu dolaylarına ilerlemesi ve 24.12.1914'de IX.Kolordu'nun Kötek, X.Kolordu'nun Bardız doğrultusunda ilerlemesi öngörülmüştü¹³.

Artvin bölgesindeki Stange Bey Müfrezesi, hudut birlikleri, hususî teşekküllerle beraber Olur istikametinde Oltu'nun gerisine ilerleyerek X.Kolordu'nun harekâtını kolaylaştıracaktı¹⁴.

Stratejik kuşatma ve baskın esasına dayanan bu plânda ana fikir olarak, biri zayıf diğeri kuvvetli olmak üzere Ordu iki gruba ayrılacak; zayıf grup, Rusların Aras Nehri'nin iki yanından Erzurum doğrultusunda yapacakları taarruzları önlerken, diğer kuvvetli grup, Rus mevziinin kuzey ve yan ve gerisine büyük, derin ve kuşatıcı bir taarruz yapacak¹⁵ ve böylece kuşatma taarruzlarına karşı hassasiyetleri bilinen Rus kuvvetleri imha edilecekti.

Hasan İzzet Paşa tarafından başarı şansı tanınmayan¹⁶ bu plânı General Fahri Belen kuşatmanın geniş tertip edildiğinden dolayı hatalı bulmakla beraber parlak bir zafer sağlayabilecek bir plân olarak değerlendirmiştir¹⁷.

Maslofski ise sözkonusu plân hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Plân cesurâne düşünülmüş ve tertip edilmiş ve muvaffakiyet takdirinde Türkiye için bütün menfaatleri mev'ut bulunmuştu"¹⁸.

Türk tarafı yukarıda izah ederek değerlendirmelerini sunduğumuz bu plân ile Sarıkamış Harekâtı'na başlamıştır.

13 ATASE, K.2950, H.7, F.1-39,40.

14 Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Ankara-1964, s.146.

15 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C.II, Birinci Kitap, Ankara-1993, s.355.

16 Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936, s.48.

17 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.158-159.

18 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi (Çev:Nazmi) Ankara-1939, s.150.

3- SARIKAMIŞ KUŞATMA HAREKATI'NIN BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA TARAFINDAN BAŞLATILMASI

XI.Kolordu cephesinde Rusları sabit tutarak, IX ve X.Kolordularla Rusların yan ve gerisine yetişerek geri çekilmelerine meydan vermeden mağlûp ve esir etmek amacına yönelik olarak plânlanan Sarıkamış Harerâtı¹⁹, Alman ve Avusturyalılar açısından da Rus kuvvetlerini bölmek amacıyla arzu edilen bir harekât olarak²⁰, 21 Aralık 1914 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından verilen emirle 22 Aralık 1914'te başlatılmıştır²¹.

Soğuk bir gecenin²² hafif sisli, karlı ve mülayim sabahında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın başlatmış olduğu Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın birinci günü Rusları cephede tutmakla vazifeli XI.Kolordu'nun 34.Tümeni kolordudan aldığı telefon emri üzerine, topçu ile takviye edilmiş bir piyade alayı vasıtasıyla saat 09.00'da taarruza başlamış, saat 12.00'ye doğru karşısındaki Rus kuvvetleri çekilmeye başladığından saat 13.00'te Kalender'i işgal etmiştir. Kalender'in kuzeydoğusundaki kuvvetlerini de geri çeken Ruslar, yalnız postalarını bırakmışlardır.

XI.Kolordu'nun 33.Tümeni 22 Aralık 1914 günü harekete hazır durumda beklemiş²³, kolordudan 23 Aralık 1914 günü saat 10.00'da Pirtanos-Koşa-Çermiksu bölgesinde bulunması yolunda emir almıştır²⁴.

18.Tümen'in 28 ve 102.Alaylarından birer piyade taburu, birer seri ateşli dağ topçu takımı ile takviye edilerek 21-22 Aralık akşamından itibaren ileri karakol mevzilerine gönderilmiş ve bu mevzilerden Rus kuvvetlerini ateş altına almaları emrolunmuştu. 53.Piyade Alayı'ndan bir piyade taburu da Aras boyunca ilerleyerek, ilerideki taburların ihtiyatını teşkil edecekti. Tümen komutanı saat 08.00'de Hopik'ten hareket ederek Aşağı Kızılca civarındaki gözetleme yerine geldiği zaman, ortalama derinliği 4 km. olan bir düşman yürüyüş kolunun Azap'tan Ardos istikametinde gittiğini, Ardos'tan kuzeye doğru mekkâri kafilelerinin gitmekte olduğunu ve Azap doğu sırtlarında düşmanın grup grup yerleştiğini görmüş²⁵ ve bu bilgileri bir raporla kolorduya da bildirmiştir.

18.Tümen birliklerinin 6-7 km ilerledikleri halde karşısındaki Rus kuvvetlerinin kısmî taarruzları sözkonusu ise de, genelde muharebeyi kabul etmeyerek geri çekilmeleri sonucu akşama doğru Azap batı sırtları, ileri sürülen postalarca işgal edilmiştir²⁶.

19 Aziz SAMİH, Büyük Kafkas Cephesi Hatıraları Zivâiden Peteriçe, Ankara,1934, s.11.

20 Bilge CRISS, İsgal Altında İstanbul 1918-1923, İstanbul-1993, s.68.

21 ATASE, K.2950, H.7, F.1-49.

22 ATASE, K.5079, H.5, F.1-12.

23 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.387.

24 ATASE, K.5079, H.5, F.1-24.

25 ATASE, K.4816, H.3, F.1-47

26 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.386.

Aras güneyinde, kendisinden iki misli üstün Rus kuvvetlerini tutmakla görevli 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nden 11.Süvari Tugayı bu gün Todaveren doğusunda bulunan Rus kuvvetlerine mahdut hedefli bir taarruz yapmasına rağmen, Rus ileri birlikleri Müşki istikametinde çekilmiş ve tümen de Müşki-Endek hattına doğru ilerlemiştir.

Aras kuzeyinde XI.Kolordu karşısındaki Rus ileri birliklerinin de geri çekildikleri 22 Aralık 1914 günü XI.Kolordu cephesinde ortaya çıkan bu durumdan Rusların genel bir çekilme hareketine yöneldikleri mânası çıkarılmıştır ki kuşatmanın daha geniş yapılmasında bu haberlerin de tesiri olmuştur²⁷.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nda Rus kuvvetlerini yan ve gerilerinden kuşatmakta görevli IX.Kolordu birliklerinin 22 Aralık 1914 günü hareketleri ise şöyle olmuştur:

IX.Kolordu'nun 29.Tümeni kolordu emrinin kendilerine geç ulaşması sonucu harekete geçmekte geç kalmış olmasına rağmen²⁸ Verintap-Koçkans-Lafsor istikametinde yürüyerek Verintap'taki iki Rus bölüğünü geriye atmış, 28.Tümen de iki kol ile Ekrek üzerinden Karşim-Şekerli hattında ilerleyerek rastladığı Rus kuvvetini kuzeye doğru taretmiştir. 17.Tümen de 29.Tümeni takip ederek Koçkans batısına varmıştır²⁹.

IX.Kolordu emrine verilmiş olan 31.Tümen, Ağasor-Narman doğrultusunda ilerleyerek, Todan-Simserkiz hattında oyalama muharebeleri yapan zayıf Rus kuvvetlerine taarruz ederek, bu kuvvetleri geriye attıktan sonra, Narman'ı ele geçirmiştir. 31.Tümen, hareketlerine devamla saat 17.00'de Rus-Türk sınırında bulunan Yeniköy'e varmış ve buradan Rus topraklarına girerek Rus Narmanı'nı işgal etmiştir³⁰.

31.Tümen'in bu hareketleri esnasında karşısında bulunan iki yüz mevcutlu bir Rus piyade alayı darmadağın bir halde geri çekilmekten ziyade kaçıma başlamıştır³¹.

X.Kolordu 22 Aralık 1914 günü, 30.Tümen ilerde ve 32.Tümen bu tümenin gerisinde olarak, Kaleboğazı-Oltu genel doğrultusunda ilerlemeye başlamıştı. Kolordu Süvari Alayı 30.Piyade Tümeni'nin emrinde idi. Fethi Bey Müfrezesi (dört piyade taburu, bir batarya) ne Kaleboğazı'nı açık tutmak görevi verilmiş ve bu sebeple Fethi Bey Müfrezesi, diğer birliklerden daha evvel Otha ve Hasköy üzerinden Kaleboğazı'nın gerisine gönderilmişti. Arazinin çok engebeli olması

27 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.149-150.

28 Arif BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, İstanbul-1944, s.67.

29 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.150.

30 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.390.

31 ATASE, K.1457, D.225-26, F.1-19 ve 1-21.

sebebiyle bu müfrezenin ilerlemesi gecikmiş ve Rus kuvvetinin gerisine düşmesi mümkün olmamıştı³².

Çünkü 20 Aralık 1914'te Türk taarruzunun farkına varan Oltu Grubu Kumandanı General Stomin, ağırlıkların ve bir kısım kuvvetlerin geri çekilmelerini sağlamak amacıyla, Tamros-Corcoris-Zardans hattını tutmuş ve oyalama muharebeleriyle Ruslara zaman kazandırmak yolunu tercih ederek, muharebelerde fazla ısrar etmemiş³³ ve birliklerin büyük bir kısmını Oltu'nun güneyine çekmiştir.

Bir top bırakarak Oltu'nun güneyine, kadar çekilen Stomin kuvvetleri, Oltu'nun güneybatısında önemli geçitleri olan kritik arazi kesimlerini tutmuştu. X.Kolordu'nun 30.Tümeni Kaleboğazı'nda ve bu tümenin gerisindeki 32.Tümen de daha geride geceyi geçirmiş ve ertesi günü Rusların Oltu mevziine taarruz edecek duruma gelmiş bulunuyorlardı. Fethi Bey Müfrezesi de Kaleboğazı kuzeyine gelmiş ve kolordu ile işbirliğine başlamıştı³⁴.

Bu gün sabahleyin Koşa'dan Ekrek güneyindeki sırtlara giden Başkumandan Vekili Enver Paşa, harekât ile ilgili bilgi akışının hızlı bir şekilde teminini sağlamak amacıyla telefon bağlantısının yapılmasını istemiş olacak ki, bu istek Bronsart Paşa tarafından IX.Kolordu Kumandanlığı'na şu ifadelerle iletilmiştir:

"Ordu Kumandanı bugün Hahor'da kalıyor. Kolordu Koşa ile Hahor'u ve Kolordu Karargâhı'nın bulunacağı zannedilen Ekrek'i telefon ile rapt edecektir"³⁵.

Bu emirde Hahor'da kalacağı belirtilen III.Ordu Kumandanı Enver Paşa, akşama doğru Hahor'a dönmüştür. Ordu Kumandanı'nın Hahor'da kalacağını bilen Ordu Karargâhı da Köprüköy'den hareketle Koşa'ya oradan da Hahor'a varmıştır. Böylece III.Ordu Karargâhı 22 Aralık 1914 akşamı Hahor'da toplanmıştır³⁶.

Ancak, bu emir üzerine akşama kadar yapılan çalışmalarla telefon hatlarının döşenmesi tamamlanmış olmasına rağmen personel ve malzeme yetersizliği sebebiyle telefonla konuşma imkânı henüz sağlanamamıştı³⁷.

III.Ordu Kumandanlığı henüz telefonla bağlantı kurma imkânı sağlanamayan, Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Hahor'dan 23 Aralık 1914 günü için 22 Aralık 1914 günü saat 15.20'da şu emri vermiştir:

"1- Düşmanın XI.Kolordu karşısında bulunan kıt'aları büyük bir kısmı ile geri çekilmiştir. Diğer kolorduların karşısında bulunan düşman hakkında bilgi yoktur. Yalnız IX.Kolordu'nun karşısında bulunan düşmanın ileri kıt'aları Narman'ın kuzeydoğusu istikametinde çekilmeye zorlanmıştır.

2- Ordu, başlamış olduğu taarruz harekâtına devam edecektir.

32 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.150.

33 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.9.

34 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.391.

35 ATASE, K.2814, D.40, F.38-2.

36 ATASE, K.2950, H.7, F.1-53.

37 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.385.

3- Süvari tümeni düşmanı güney yanından tacize devam edecek ve düşmanın geri çekilmesi halinde, mümkün olduğu kadar erkenden geri çekilme yollarını etki altına alacaktır. Keşif bölükleri ve keşif kolları ile düşmanın telgraf hatları ve demiryollarında tahribat yapacaktır.

4- XI.Kolordu, asıl görevine devam edecektir. Şayet düşman geri çekilirse derhal onu takip edecek ve fakat bu takip esnasında kesin sonuçlu muharebeye girişmeyecektir. Düşmanın Kars doğrultusunda çekilmesini önlemek için, mümkün olduğu kadar kuzey yanını baskı altında bulunduracaktır.

5- IX. ve X.Kolordular, 23 Aralık 1914 günü evvelce emrolunan hedeflere varmalıdırlar. 24 Aralık 1914 günü IX.Kolordu, büyük bir ihtimalle Rusya içindeki iyi yollardan Bardız doğrultusunda ve X.Kolordu da Oltu üzerinden sağ yan koluyla ortalama Oltu'nun 22 km. doğusunda bulunan Kop Köyü doğrultusunda ilerleyecektir. Kuvvetçe üstün olmamız sebebiyle sis ateş etmeye engel olsa bile, piyadelerin gecikmeden ilerlemelerini ve hücum etmelerini ve topçunun da piyadeyi yakından korumak için ileri yanaşmasını isterim.

6.Ordu Karargâhı 23 Aralık 1914 günü Hahor'da bulunacaktır. Kolordular, derhal Ordu ile ve komşu kolordularla her an işleyebilir surette telgraf veya telefon ile bağlantı kurmaya çalışacaklardır. Şimdiye kadar yalnız IX.Kolordu'dan muharebeye dair eksik bir rapor oldum. X.Kolordu'dan hiç haber alamadım.

7- XI.Kolordu bu emri 2.Nizamiye Süvari Tümeni'ne de gönderecektir³⁸.

Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa'nın müsaadesiyle Harekât Şubesi Müdürü Feldman imzasıyla kıt'alara gönderilen bu emir 23 Aralık 1914 günü yapılması istenen faaliyetlere genelde ulaşılmış olmasına rağmen 22 Aralık günü başlayan harekât içerisinde görülen aksaklıklara da işaret ediyordu. Şöyle ki; IX. ve X.Kolorduların ileri hareketlerinde Başkumandan Vekili'nin istediği beraberlik ve haberleşme yeteri kadar sağlanamamıştı. Harekâtın başarılı olabilmesi için, Rusları yan ve gerilerinden kuşatmakla görevli IX. ve X.Kolorduların birlikte hareket ve Rus kuvvetlerine karşı birlikte taarruz etmeleri konusunda oldukça ısrarlı çabalar sarfettiğini daha önce vurguladığımız Başkumandan Vekil Enver Paşa, bunun gerçekleşmemesi üzerine sözkonusu ettiğimiz emrin altıncı maddesinde kolorduların birbirleriyle daha sıkı irtibatta bulunmalarını emretmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa harekâtın seyri içerisinde gereken tedbirlerin alınabilmesi için ihtiyaç duyulan bilgilerin yeterli ve hızlı bir şekilde kendisine ulaştırılmasına da IX. ve X.Kolorduların kumandanlarının şiddetle dikkatini çekmiş ve adeta onları uyarmıştır.

22 Aralık gününün tenkidi ve 23 Aralık gününün hedeflerini içeren bu emrin diğer bir özelliği de beşinci maddesinden de anlaşılacağı üzere Başkumandan Vekili

Enver Paşa'nın Sarıkamış Kuşatma Harekâtı plânını aynen uygulamak kararında olduğunu göstermesidir.

Bu gün Ruslar hakkında ise, Türk tarafınca şu bilgiler alınmıştır:

"Ordu Kumandanı Baratof Mecigerd güneyi.

4. Türkistan livası

5. Türkistan livası hiç gelmemiş.

Bir Plaston taburu

Bir süvari alayı, Birinci Kafkas Kazak Alayı.

On gün evvel Bardiz üzerinden Oltu'ya gelmek üzere iki tabur.

12 sahra topu, 2 süvari bölüğü gitmiş Kötük'den geçmiş.

Kötük'den 2 hudut bölüğü Oltu'ya gitmek için dün emir almış.

Aras'ın güney(i); 3 süvari alayı plastonlar var. Miktarı mâlum.

4. Türkistan Livası'ndan bir alay Alicekekrek-Velibaba'da Karaorgan ile Hanik'i (Horum civarı) bir-iki alay. Büyük kısmı Zanzak-Horasan arasında (4 Alay). Obüsleri Horasan'da.

Diğer topçusu Zanzak-Horasan arası.

Zanzak-Horum arasında Kavaktepe'de 4 sahra toplu) var. Başka yok.

Keçesor-Akviran bölgesinde bir alay.

Gerek'de Hoşap'da bir alay.

Rusların Aras mıntıkasında taarruz niyetleri yok. Bizden (de) beklemiyorlar.

Tabur mevcutları (600)

Tel örgüleri yapılmamış.

Karaorgan'da bir Ermeni söylemiş. Sibarya alayları Batum'a gelmiş. Bu ayın 30'unda çıkacaklarmış. Miktarı malûm değil"³⁹.

Rusların niyetleri ve genel durumları hakkında bilgiler içeren bu rapor Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın mevcut plân dahilinde yapılması konusunda Başkumandan Vekili'nin vermiş olduğu kararın doğruluğunu ortaya koyması ve harekâtın yönlendirilmesinde gereken bilgileri kısmen de olsa kapsamı bakımından önemlidir.

Yukarıda ortaya koyduğumuz gelişmelerin yaşandığı ve sözkonusu ettiğimiz bilgilerin Türk tarafına ulaştığı 22 Aralık 1914 günü, Türk taarruzu konusunda General Stomin tarafından yapılan uyarılara rağmen ciddi hiçbir tedbir almaya ihtiyaç duymayan Rus Kafkas Ordusu Karargâhı'na yabancı ajanların raporlarıyla Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Erzurum'a geldiği haberi ulaştırılmıştır. Bu haber, General Stomin tarafından gönderilen haberlerle birleştirilince Ruslar büyük

bir Türk taarruzunun başladığını ve yeni bir durum karşısında bulunduklarını anlamağa başlamışlardır⁴⁰.

Bu konuda Maslofski şunları yazmaktadır:

"Türk Ordusu Erkânıharbiye Reisi General (Bronzar Fon Şellendorf ile beraber Enver Paşa'nın Erzurum'a gelmiş olması fikirlerde büyük harekâtın başlaması ihtimalini derpiş ettirmekte idi. Doğrusu Türklerin manevra harekâtı başlar başlamaz Oltu Müfrezesi'nin Kumandanlığı'ndan kendisinin aleyhinde Türklerin faaliyetlerinin başlamış olduktan başka Oltu istikametinde taarruz eden düşman kuvvetlerinin kolordudan az olmadıklarını ve Türklerin müthiş tazyikleri karşısında geri çekilmeye mecbur kaldığını bildiren bir çok raporlar aralıksız olarak gelmeye başlamıştı.

Bu durum Ordu Erkânıharbiye Reisi'ni Sarıkamış havalisinde cereyan eden olaylar hakkında Başkumandan'a malûmat vermeye mecbur etmiş ve hakikaten Sarıkamış'ın durumu ziyade ciddiyet peyda eylemiş olduğundan Başkumandan, Erkânıharbiye Reisi ile kendi yardımcısının Sarıkamış Grubu Karargâhı olan Mecingerd'e gitmelerini ve grup kumandani(y)le müzakere ve icap ettiği takdirde mahallinde lâzım gelen tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Erkânıharbiye Reisi hal ve mevkii çok kritik bulduğundan yalnızca hareket etmeyerek gerektiği zaman grup kumandanlığını Başkumandan Muavini deruhte ettiği taktirde erkânıharbiyeden ona yardımda bulunabilecek kişileri de beraberine almıştır."

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Erzurum'a geldiği haberi ve General Stomin'in gönderdiği raporların bir sonucu olarak ortaya çıkan durum üzerine Rus Kafkas Ordusu Karargahı'nda yapılan görüşmeler 23 Aralık 1914 tarihinde General Myshlayevski General Yudenich ve maiyetindekiler ve Harekât Şubesi Amiri Maslofski'nin sür'at treniyle Mecingerd'e müteveccihen hareket etmelerini sağlamıştır⁴¹.

Rus Kafkas Ordusu üst düzey kumandanlarının Mecingert'e hareket ettikleri 23 Aralık 1914 günü öğleden sonra Ruslar dört piyade alayı ve bir topçu taburu ile XI.Kolordu cephesine taarruz etmişlerdir. Bu taarruz üzerine XI.Kolordu'nun ileri birlikleri asıl muharebe hattına çekilmişlerdir. Haran-Bedrevans hattındaki ileri karakol birlikleri ise yerlerini muhafaza edebilmişlerdir.

İkinci Süvari Tümeni karşısında da Ruslar Kadıcelâl-Husreviran hattına kadar ilerlemiş iseler de tümenin durumunda bir değişiklik olmamıştır⁴².

XI.Kolordu cephesinde görülen bu Rus taarruzunun sebebi; Sarıkamış Grubu Kumandanı Bergmann'ın Oltu Müfrezesi'ni düştüğü güç durumdan kurtarmak

40 W.E.D.ALLEN-Paul MURATOF, Kafkas Harekâtı Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi (1828-1921). Ankara-1966, s.239.

41 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi, s.87-89.

42 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.151.

amacıyla Köprüköy cephesinde Türklere taarruzla, bu kesimde Türkleri bozguna uğratmak ve bilahare bir kısım birlikleri General Stomin'in Oltu Müfrezesi'ne taarruz eden Türk birliklerinin gerilerine kaydırmak şeklindeki tasarısıdır⁴³.

Böyle bir tasarı ve buna göre takınılan Rus tutumu mevcut iken, Ruslar hakkında XI.Kolordu'dan alınan raporlar, genel olarak Rusların, bulunduğu hattı terketmeye başladığı şeklindedir ki⁴⁴, bu yanlış bilgilerin Sarıkamış Kuşatma Harekâtı üzerindeki olumsuz etkileri mevcut plândan yapılacak sapma ile ortaya çıkacaktır.

IX.Kolordu 23 Aralık 1914 gününü müsademesiz geçirmiştir⁴⁵. Bununla beraber kuşatma harekâtı içerisinde meydana gelen gelişmeleri kendisine göre yorumlayan IX.Kolordu Kumandanı 04.35'de Sarıkamış Harekât plânına göre verdiği emri⁴⁶ saat 16.25'te tümenlere verdiği yeni bir emirle değiştirmiştir. Söz konusu emrin özeti şöyledir:

"Düşmanım Narman Müfrezesi'nin Pitkir doğrultusuna çekildiği ve ve sınır gerisinden IX.Kolordu ile X.Kolordu arasında ikinci bir mevzide savunmaya başladığı tahmin olunmaktadır. X.Kolordu sol kanadı ile Oltu'ya varmıştır.

28.Tümen öncüsü ile bu gün Pitkir'i geçmeyecek, tümen büyük kısmı Kornes-Kompes bölgesinde kalacaktır. Tümen, 24 Aralık 1914 sabahı Pitkir'den hareketle Toprakkale yoluna vararak Kavaklı Dağı'nı geçecek ve Oltu doğrultusunda Bağçecik doğrultusuna yürüyecektir. Tümenin esas görevi Oltu güneyinde X.Kolordu kıt'aları tarafından durdurulduğu tahmin olunan Rus kuvvetlerinin gerisine düşmektir.

29.Tümen en ileri kıt'aları ile Norşin-Aşağı Kemhas hattında kalacak ve Bardız'a şimdilik öncüsünü göndermeyecektir. Bu tümen Yukarı Kemhas, Çilhoroz, Bardız ve Dölgâh doğrultularını keşfettirecektir.

17.Tümen, ikinci bir emre kadar Mihkâr-Lafsor hattında kalacak, kolorduca çok önemli görülen Mihkâr-Keçesor, Mihkâr-Koçkans doğrultularının kesin olarak güvenliğini sağlayacaktır.

Ordu Karargâhı Narman'a gelmiştir.

Kolordu Karargâhı Kızılkilisedir"⁴⁷

IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa bu emriyle kuşatma harekâtının mihverini teşkil eden 29.Tümen'in⁴⁸, harekâtını yavaşlatmakta, 17. Tümen'i Mihkâr-Lafsor bölgesinde bekletmekte ve 28.Tümen'i ise Oltu doğusunda bulunan Bağçecik doğrultusunda yürütmek suretiyle Sarıkamış Kuşatma Plânı'nın ana fikrine ters

43 NİKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.9.

44 Genelkurmay,...3ncü ORdu Harekâtı, s.396.

45 ŞERİF, Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi, İstanbul-1338, s.146.

46 ATASE, K.2950, H.7, F.1-65.

47 ATASE, K.2950, H.7, F.1-71.

48 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.72.

düşmektedir⁴⁹. Baskın tarzında stratejik kuşatma harekâtı olarak tertip edilmiş, gizlilik ve hızlilik üzerine bina edilmeye çalışılan Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın gizliliğine X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in, hızliliğine da sözkonusu ettiğimiz frenleyici emri veren IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa'nın önem vermediği anlaşılmaktadır.

Daha evvel de kolordu kumandanlarının yaptığı hatalar dolayısıyla onları uyardığını bildiğimiz Başkumandan Vekili Enver Paşa, 23 Aralık 1914 günü ortaya çıkan bu durum üzerine IX.Kolordu Kumandanlığı'na uyarıcı ve ikaz edici bir mahiyet taşıyan bir telgraf göndermiştir. Gönderilen bu telgrafla IX.Kolordu'ya; X.Kolordu'nun Oltu bölgesinde Rusları tamamen yendiği ve kuvvetlerini dağıttığı, bir albay ile birden fazla esir ve altı top ele geçirdiğini bildirmiş ve 23 Aralık günü verilmiş olan ordu emrindeki hedeflere bir an evvel varılmasını isteyerek, kollar arasında kalacak küçük müfrezelere önem verilmemesini emretmiştir⁵⁰.

Belirtmek gerekir ki, yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin yaşandığı IX.Kolordu'da İhsan Paşa'nın vermiş olduğu ikinci emir, bir kısım birliklere gece yarısı ulaşmış⁵¹, birlikler duraklamadan hareketlerine devam ederek, kendilerine verilmiş hedeflere varmışlardır.

IX.Kolordu birlikleri 23 Aralık günü için verilmiş hedeflere ulaşmıştı. Ancak pek sıkı bir yürüyüşle ilerlemiş, kar tipisi dolayısıyla erzak ve cephane depoları Yeniköy'den ileriye getirilemediği için birliklerin yiyecek ihtiyaçlarını bulundukları yerlerden temin etmeleri, cephaneyi de idareli safetmeleri emrolunmuştur. Sahra topraklarının da verilen istikamette kullanılmayacağını da anlaşıldığı bu gün yani harekâtın ikinci günü IX.Kolordu ikmal zorluğu ile karşılaşmıştır⁵².

X.Kolordu Kumandanı, 23 Aralık 1914 günü için, 22 Aralık 1914 saat 22.00'de Oltu'nun beş kilometre batısındaki tepeden tümenlere özeti aşağıda yazılı şu emri vermiştir:

"Düşman akşama doğru işgal ettiği Oltu'nun batısındaki mevzii tutuyor.

Kolordu yarın (23 Aralık 1914) saat 06.30'da aşağıdaki şekilde taarruza devam edecektir.

32.Tümen sol yani Rus karantinası olmak üzere vadi içinden Oltu doğrultusunda düşmanın sol yanına taarruz edecektir.

30.Tümen, Fethi Bey Müfrezesi ile beraber düşmanın sağ yanını kuşatacak şekilde taarruz edecek ve bu yandaki taarruzu desteklemek üzere on topluk bir mevzi geceden seçilerek hazırlanacak ve toplar taarruzdan evvel mevziilerine girmiş

49 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.399.

50 ATASE, K.2950, H.7, F.1-75.

51 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.70.

52 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.151.

olacaktır. Düşmanın yanını kuşatmak için bu geceden kuvvetli keşif kolları ile yan belirlemesi yapılacaktır.

Ben bu gece Kaleboğazı Köyü'nde bulunacağım ve yarın sabahleyin erkenden sol yana gideceğim"⁵³.

Aslen X.Kolordu'ya bağlı olup, geçici bir süre için IX.Kolordu emrine verilmiş olan 31.Tümen Komutanı kendisine herhangi bir emir ulaştırılmaması üzerine X.Kolordu'ya katılma ve akşama doğru Oltu'ya girme kararı almıştır.

23 Aralık 1914 günü yapılacak harekât için emir ve kararını gördüğümüz X.Kolordu'nun harekâtı da şöyle olmuştur:

Dün gece Oltu önlerine varan X.Kolordu'nun 30. ve 32.Tümenleri 23 Aralık 1914 saat 07.00'de Oltu geçitlerini tutmuş olan Rusları sağ ve sol kanadından kuşatacak şekilde taarruza başlamışlardır. Öğleye kadar devam eden muharebelerden sonra Ruslar Oltu'nun doğusuna atılmış ve Oltu Kasabası Türkler tarafından ele geçirilmiştir⁵⁴.

31. Tümen ise Oltu'ya doğru hareketle Yeniköy Boğazı'nda Rus artçısını yakalayıp perişan etmiş, bir albay 5 ağır makineli tüfek, 4 top, 5 mitralyöz ele geçirmiş⁵⁵ ve tekrar Oltu doğrultusunda hareketine devamla boğazdan çıkmak üzere iken kendilerini Rus kıtaları sanan 32.Tümen birliklerinin ateşi ile karşılaşmıştır. 31.Tümen'in de ateşe karşılık vermesi ile çatışma çıkmıştır.

İrtibat kopukluğu ve keşif noksanlığından dolayı meydana gelen bu çatışma⁵⁶ sırasında Başkumandan Vekili Enver Paşa 31.Tümen'in Oltu Boğazı'nda kuvvetli bir mukavemete uğradığına hükmederek 28.Tümen'i de bu bölgeye yönlendirmek istemiş ise de durumun anlaşılması üzerine çatışma sona erdirilirken 28.Tümen de kendi hedefi olan Pitkir istikametinde yürütülmüştür⁵⁷.

Harp ceridelerinde yer almayan bu olaydan ilk defa bahseden Şerif Bey; "bu hata muharebesine taraflardan en az 24 bölük iştirak etmişti. Adetleri mucibince resmî vesikalarda tamamiyle gizlenmiş olan bu vak'adaki zayıyatımızın mevcudu 2.000 nefere ulaştığını bir kumandan arkadaşım söylemişti"⁵⁸ diyerek olaya katılım ve zayıyat konusunda oldukça abartmalı bilgiler vermektedir.

Şerif Bey'in bu olaydan bahsetmesi üzerine bizzat olayın içinde bulunan kişilerden bilgi istenmiş, bunlardan Binbaşı Rifat ölü ve yaralı sayısını 70⁵⁹, 92.Alay

53 ATASE, K.5074, H.2, F.1-86.

54 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.400.

55 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.51.

56 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-16.

57 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.152.

58 ŞERİF, Sarıkamış..., s.141.

59 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-6.

Yaveri Emin 40⁶⁰, Kaymakam Ali Rıza 27⁶¹, ve Binbaşı Rasim 253 kişi olarak vermişlerdir ki⁶², bu bilgiler sözkonusu çatışmanın Şerif Bey tarafından abartıldığı şeklindeki değerlendirmemizi haklı kılmaktadır.

Zaman kazanmak ve çeviklik sağlamak amacı ile bazı birliklerin çanta ve kaputlarının çıkartıldığı bir günde⁶³, meydana gelen bu çatışma, Rusların zaman kazanmasını ve geriye çekilişlerini kolaylaştırırken, Türklerin gereksiz zaman kaybına, 31. ve 32. Fırkalarının zayiata uğramalarına yol açmış ve bu tümenleri vazifelerinden alıkoymuştur⁶⁴.

Oltu'ya ilk giren 30.Tümen Pernek doğrultusunda Rusları takip ederken Kaleboğazı Köyü'nde bırakılmış olan 30.Tümen Komutanı Yarbay Ali Osman 23 Aralık 1914 tarihinde X.Kolordu Kumandanlığı'na "Kaleboğazı Köyü'nün kuzey sırtlarında bırakılan çanta ve kaputlara şiddetle ihtiyaç duyulduğundan, sağlanacak vasıtalarla tümenin gerisinden süratle yetiştirilmesi"⁶⁵ şeklinde bir yazı göndermiştir.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey 23 Aralık günü yapılan ve bundan sonra da yapılmasını istediği harekât için III.Ordu Kumandanlığı'na özeti aşağıda verilecek olan şu raporu göndermiştir:

"Şimdiye kadar yapılan muharebelerde düşmandan 800'den fazla esir, iki top ve dört makineli tüfek ele geçirilmiştir.

Kolordu, büyük kısmı ile Ardahan caddesi doğrultusunda düşmanı takip etmekte, iki piyade alayı ve iki batarya ile de Narman doğrultusuna dönerek o cihete taarruz etmektedir.

Bu başarılarından sonra, Rus ordusunu yok edebilmek için X.Kolordu'nun üç tümeni ile daha ziyade Kars yakınında geri çekilme hattına yürümesi ve IX.Kolordu'nun da Oltu'dan geçerek Bardız doğrultusuna ilerlemesi lâzımdır.

Bana verilecek emirlerin Oltu Karargâhı vasıtasıyla gönderilmesi"⁶⁶.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, bu teklifi ile 21 Aralık 1914 günü yapmış olduğu önerisini tekrarlamaktadır. III.Ordu'nun 19 Aralık 1914 tarihli emre göre icra etmekte olduğu harekâtı, zaman ve mesafe açısından uzatan, III.Ordu'nun kurmuş olduğu ağırlık merkezini dağıtan, Rus kuvvetlerine Sarıkamış bölgesinde toplanma ve toparlanma imkânı doğurabilecek bu teklif, baskın tarzında tertip edilmiş stratejik kuşatma harekâtını da cephe muharebesine dönüştürebilecek bir karakter taşımaktadır.

60 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-16.

61 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-8,9.

62 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-10 ve 14.

63 ATASE, K.5054, H.2, F.1-88.

64 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-16.

65 ATASE, K.5054, H.2, F.1-88.

66 ATASE, K.2950, H.7, F.1-78.

Karargâhını Oltu'ya taşımış olan X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bahsettiğimiz ve Sarıkamış Kuşatma Harekâtı açısından olumsuz bulduğumuz teklifini yaparken, emri altındaki X.Kolordu birliklerine de icra ettirmeğe başlamış idi⁶⁷.

23 Aralık 1914 günü Hahor'dan Hahor-Ekrek yoluyla Narman'a (İd) hareket eden Başkumandan Vekili Enver Paşa ve III.Ordu Karargâhı⁶⁸, geceyi Narman'da geçirmiştir. Bu gün Narman'dan III.Ordu Kumandanlığı'nca saat 22.00'de 24 Aralık 1914 günü için şu emir verilmiştir:

"1- IX. ve X.Kolorduların cephesindeki düşman her taraftan geri atılmıştır. Düşmanın geri çekilme doğrultusu Ordu Kumandanlığı'nca henüz bilinmemektedir.

Bu gün XI.Kolordu bölgesinde önemli bir olay olmamıştır. IX.Kolordu Cephesi'nde 29.Tümen kolbaşısıyla, Norşin-Aşağı Kemhas hattına 28.Tümen kolbaşısıyla Pitkir'e 17.Tümen kolbaşısıyla Lafsor'a varmıştır.

2- 2.Nizamiye Süvari Tümeni, düşmanın Aras'ın kuzeyinden geçme ihtimali olan çekilme hatlarına mümkün olduğu kadar erken varmış olacaktır.

3- XI.Kolordu düşmanın kuzey yanını kuvvetli kıt'alarla bastırarak bütün cephede taarruz edecektir.

4- IX.Kolordu, iki kolla ve kolbaşlarıyla Akmezar Dağı'ndaki yolların birleşme noktasına ve Zakim'in dört kilometre doğusundaki kiliseye varmış olacaktır.

5- X.Kolordu, kolbaşlarıyla mümkün olduğu kadar Vartan'ın Divik Köyü'nün altı kilometre batısındaki yolların birleştiği noktaya varmış olacak ve Kolordu Oltu'da bir bölük bırakacaktır.

6- IX. ve X.Kolorduların keşif bölgeleri hududu, Zakim-Piyankom-Akkilise-Boyalı hattıdır.

7- Ordu Kumandanı yarın (24 Aralık 1914) saat 07.00'de Narman'dan hareket ederek, Pitkir-Kemhas (Hamas) üzerinden ve 28.Tümen'le birlikte Bardiz'e gidecektir.

Bardiz'da 28.Tümen Ordu Karargâhı için yer ve yiyecek sağlayacaktır. Ordu Kumandanlığı'nın karargâhı gizli tutulacaktır"⁶⁹.

XI.Kolordu Kumandanlığı'nın Rusların geri çekilmekte olduğunu bildirmesi⁷⁰, özellikle Kötek'e giden yolun kardan dolayı kapandığı haberinin gelmesi⁷¹ ve X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in teklif⁷² ve yarattığı fiilî durum sebebiyle verildiği anlaşılan bu emir Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın plânı olarak vasıflandırdığımız 19 Aralık 1914 tarihli ilk emirden sapmalar görülen bir mahiyet

67 ATASE, K.2950, H.7, F.1-75.

68 ATASE, K.2950, H.7, F.1-70.

69 ATASE, K.2950, H.7, F.1-73,74.

70 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.151.

71 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.39.

72 ŞERİF, Sarıkamış..., s.144.

taşımaktadır. Şöyle ki, verilen ilk emre göre kuşatma kollarının bu gün akşama kadar Kötek-Bardız hattına ilerlemeleri sözkonusu iken 23 Aralık 1914 tarihli emirle, kolordulara Bardız-Beyköy hedefi verilmiştir. Böylece esasen geniş olan kuşatma harekâtı 15 Km. kadar doğuya uzatılmıştır⁷³. Bundan maksat kuşatma harekâtını daha kuzeyden gerçekleştirmektir⁷⁴.

Ancak böyle bir maksada yönelik de olsa bu emir; kuşatma harekâtını yapmakta olan III.Ordu'nun ağırlık merkezini dağıtmış ve Ordu'yu asıl hedefinden uzaklaştırmıştır⁷⁵.

Bugün Rus kuvvetleri hakkında Türkler önemli bilgiler elde etmişlerdir⁷⁶. Bu bilgilerden Sarıkamış Kuşatma Harekâtı açısından en önemlileri; Zakim bölgesinde Rus kuvvetinin bulunmadığı, Bardız ve kuzeyindeki Rus kuvvetlerinin Kızılkilise doğrultusunda çekildiği, Sarıkamış'ta bir müstahfaz (ihtiyat) taburunun, Karaorgan ve bölgesinde 5.Türkistan Avcı Tugayı'ndan bir piyade alayının, Kars'ta 2.Kafkas Avcı Tugayı'nın üç alayının bulunduğu, Kars'ta mevcut çabuk ateşli 12 topçu bataryasının cephe de bulunan birliklere eşit olarak dağıtılmış olduğu⁷⁷ şeklinde özetleyebileceğimiz bilgilerdir.

Yukarıda ortaya koyduğumuz gelişmelerin yaşandığı 23 Aralık gününün akabinde yani 24 Aralık günü ise, III.Ordu Kuşatma Harekâtı'na devam etmiştir.

24 Aralık 1914 günü gelişmeleri ise şöyle olmuştur: 23-24 Aralık gecesini Oltu'da geçirmiş olan X.Kolordu Karargâhı ile 30. ve 31.Tümenler 24 Aralık sabahı erkenden ileriye yürüyüşe geçerek Tuzla'da ve İsmailağa çayırlarında Rus artçıları geriye attıktan sonra Harapkale'de yeni bir mukavemete çatmışlardır⁷⁸.

Nikolski'nin Penyak⁷⁹, bazı Türk askerî yazarlarının ise, Harapkale olarak isimlendirdiği⁸⁰ Pernek Kalesi ve karşısında bulunan mevki de mukavemetle karşılaşan Türk kuvvetleri bu mevki karanlık basmadan önce topçu ateşi ile dövmeye başlamışlar ve harp gece de devam etmiştir⁸¹.

Gece hücumunun yapıldığı Pernek* Vuruşması⁸² hakkında 31.Tümen Kumandanı Hasan Vasfı Bey şunları yazmaktadır:

73 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.152.

74 ŞERİF, Sarıkamış..., s.144.

75 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.72.

76 ATASE, K.2950, H.7, F.1-76, 1-81, 1-88.

77 ATASE, K.2950, H.7, F.1-84.

78 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.52.

79 NIKOLSKI, Sarıkamış, s.9.

80 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.153.

81 NIKOLSKI, Sarıkamış, s.9-10.

* Bir kısım kaynaklarda bu çatışmanın Penek'de meydana geldiği yazılmış ise de bölge hakkında verdikleri bilgilerden vuruşmanın yapıldığı yerin Pernek olduğu anlaşılmaktadır.

82 ATASE, K.5490, D.2326, H.1, F.1.

"23-24 Aralık gecesini Oltu'da geçirmiş X.Kolordu Karargâhı ile 30. ve 31.Tümenler 24 Aralık sabahı erkenden ileriye yürüyüşe ve İsmailağa çayırlarında bütün gün ve Penek kalesi harabesi karşısında bütün gece harbe devam etmiş idi. 31.Tümen genel taarruz öncesinde Liskâvlarda iken ilerisindeki üç hudut bölüğü ile Binbaşı Abdülhamit kumandasına verdiği mürettep alay ya o gecenin zifiri karanlık olmasından veya kendisine klâvuzluk eden yerlinin casus ve hain çıkmasından olacak ki Penek Kalesi harebesinin kayalık ve tırmanması imkânsız tarafından zaptına kıyam ve gece hucumu esnasında tümenimizin Rus topraklarına girinceye kadar öncüsü de Narmanlardaki utkumuzun başlıca kahramanı olan Binbaşı Abdülhamit yüz kadar askerî ile şehit düştü"⁸³.

Pernek Vuruşması'nı sonucu itibariyle ve Türkler açısından değerlendiren Çakmak, Türk birliklerinin burada beyhûde oyalandıkları görüşündedir⁸⁴.

Nikolski ise bu vuruşmayı; kanlı bir muharebe olarak vasıflandırmakta ve bu bölgede yapılan muharebeler neticesinde artık Türklerin oldukça üstün kuvvetlere sahip olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir⁸⁵.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, verilmiş Ordu emri hilâfına harekâta devam ederek, X.Kolordu'nun tayin edilmiş olan Vartanek hattına ilerlememiş Pernek'den sonra da Kosor istikametinde ilerlemeye devam etmiştir. 24-25 Aralık 1914 gecesi Kosor Boğazı'nda Rus artçıları perişan edilmiş ise de vakit kaybedilmiştir. Kolordu sahra topraklarını bir piyade ve bir istihkâm taburu muhafazasında terke mecbur olmuş ve bilâhare 12 topu müşkülâtlarla nakledebilmiştir⁸⁶.

24 Aralık 1914 günü için verilmiş Ordu emrinin hilafına X.Kolordu'ya Hafız Hakkı Bey tarafından verilmiş olan kolordu emrine göre 32 Tümen bu gün Pertüs-Kop üzerinden Vartanut'a gidecekti⁸⁷. Tümen kendisine verilen istikamette yürüyüş esnasında büyük zorluklarla karşılaşarak yorgun düşmüş ve tüm çabalarına rağmen büyük kısmı ile henüz Kop Köyü'ne varamamıştır⁸⁸.

X.Kolordu Kumandanı, 24 Aralık 1914 günü saat 18.30'da Oltu'nun 22 km kuzeydoğusundaki Ardahan yolu üzerinden III.Ordu Kumandanlığı'na özeti aşağıda yazılı şu raporu göndermiştir:

"Simin Deresi gerisindeki boğazda, mevzi alan beş toplu bir batarya ile takviye edilmiş iki tabur kadar düşman artçısına, 30. ve 31.Tümenlerin öncüleriyle yapılan müşterek taarruz sonucunda, düşman yüze yakın tutsak ve çok sayıda cephane ve hastahane arabaları bırakmış ve insanca ağır kayıplar vermiştir.

83 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-22,23.

84 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.52.

85 NIKOLSKI, Sarıkamış, s.10.

86 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.52.

87 ATASE, K.5062, H.3, F.1-16.

88 ATASE, K.2950, H.7, F.1-9.

Şiddetle takip eden askerimiz şimdi de Pernek sırtlarında mevzi alan düşman artçısına taarruz ediyor. Düşman kısmen Pernek üzerinden kuzeye çekiliyor. Çekilen düşmanın bütün kuvvetinin dört alay olduğu esirler tarafından söylenmektedir. Alay numaraları 77, 79, 9 dur. Bir alayın numarası bilinmemektedir.

Dün, 30.Tümen ayrıca yedi makineli tüfek ele geçirmiş ve makineli tüfek adedi on ikiye yükselmiştir.

Ben, kemâl-i şiddetle düşmanı takip ederek, iyi yola olan ihtiyaç karşısında Kosor Boğazı'ndan sonra Beyköy doğrultusuna döneceğim, arz eder ve bu gece herhalde verilen hedefe varabileceğimi ümit ederim.

Kolordu Kurmay Başkanı Nasuhi Bey, 30.Tümeni ileri sürmek için giderken ortadan kaybolmuştur. Gece ve bu gün yapılan muharebelerde yine bir miktar şehit verilmiştir. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na vekâlet etmek üzere Poselt Paşa maiyetindeki Önyüzbaşı Şefik'in, tabur ve bölüklere komuta etmek için de, bir miktar subayın gönderilmesini arz ederim.

Ben, buradaki iki tümenle ilerliyorum"⁸⁹.

Hafız Hakkı Bey'in bu raporundan şu sonuçlar çıkarılabilir:

30.Tümen ile 31.Tümen aynı cadde üzerinde yürümektedir. 32. Tümen de Vartanut doğrultusunda ilerliyor. Bu tümen ortalama 40 km yürümek zorundadır.

2.Maddedeki (şimdi) sözünden, tümenlerin saat 18.30'da Pernek sırtlarında muharebede oldukları anlaşılıyor. Raporun dördüncü maddesinde de Beyköy'üne Kosor Boğazı'ndan sonra döneceğini söylüyor ki, Pernek sırtlarından Kosor Boğazı ve Beyköy 40 km.dir. Bu mesafeyi bu gece alabilmesi biraz şüphelidir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi 24-25 Aralık gecesi tümenler Berdik-Penek bölgesinde bulunacaktır.

Hafız Hakkı Bey, bu raporu ile geniş bir kuşatma harekâtı içine girdiğini bir kez daha belirtmektedir. Kolordu Kosor'dan sonra güneydoğuya döndüğünde Beyköy bölgesine varmak için Allahüekber Dağları'nı aşmak zorunda kalacaktır. bu da ayrıca zaman kaybetmesine ve kıtaların hırpalanmasına sebep olacaktır⁹⁰.

Raporda, Hafız Hakkı Bey'in subay gönderilmesi isteği sözkonusudur ki, henüz harekâtın başlangıcında böyle bir isteğin ortaya çıkması X.Kolordu'nun hissedilir derecede subay kaybettiğini gösterir ki, bu da X.Kolordu Kumandanı'nın mevcut subayları iyi değerlendiremediği sonuca bizi ulaştırır.

Ruslara karşı bazı başarıların elde edildiği X.Kolordu cephesinde netice itibariyle Sarıkamış Kuşatma Harekâtı açısından olumsuzlukların yaşandığı 24 Aralık 1914 günü Hafız Hakkı Bey'in sözkonusu ettiğimiz raporunda kaybolduğunu belirttiği Kolordu Kurmay Başkanı Nasuhi Bey Ruslar tarafından esir edilmiş ve

89 ATASE, K.2950, H.7, F.1-92.

90 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.413.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın vermiş olduğu emir Rusların eline geçmiştir⁹¹. Bu olayla Sarıkamış Harekâtı Rusların bilgileri dahiline girmiştir ki, bu gün X.Kolordu cephesinde meydana gelen bu olaylar Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın başarı şansını azaltmış ve hatta başarısızlığını hazırlamıştır.

Bu gün IX.Kolordu; 29.Tümeni ile 300 kişilik Rus hudut müfrezesini atmış saat 16.00 sıralarında halkın Ruslar tarafından geri sürüldüğü, kilisesinde Rus bayrağı sallanan, hiç bir binası tahrip edilmemiş, eşyaları kaçırılmamış, resmî-hususî dükkân ve anbarları olduğu gibi bırakılmış, oldukça bol yiyecek ve giyecek bulunan Bardız'ı ele geçirmiştir⁹².

IX.Kolordu'nun 17.Tümeni, sabahleyin Mihkâr ve Lâfsor'dan hareket ederek, 29.Tümen'i takip etmiş⁹³, yol emniyeti, gözetleme ve bazı mevkillerde örtme görevini de yapan bu tümen Norşin bölgesine ulaşmıştır⁹⁴.

IX.Kolordu'nun 28.Tümeni ise öğleye kadar Pitkir bölgesine toplanarak başında III.Ordu Kumandanı Enver Paşa olduğu halde harekâta başlamıştır⁹⁵. Bölge engebeli, yol çok bozuk dar ve kaygan olduğundan piyadelerin ancak tek kolla yürüdüğü bir yoldan 28.Tümen Terpenk'e varabilmiştir.

28.Tümen ile birlikte Bardız hedefine yönelmiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa tümenin yavaş ilerlemesi ve Tepehk'de konaklaması üzerine karargâhı ve 9-10 kadar süvariye yanına alarak yoluna devam etmiştir. Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu yolculuğu hakkında Şerif Bey şunları yazmaktadır: "Kendisi de -dikkat buyrunuz- beş-on karargâh atlısını önüne ve bütün erkânıharbiyesini peşine takarak hiç bilmediği ve tanımadığı bu yalçın arazide karanlıklar içinde Bardız'e doğru başını aldı gitti... Karargâhta hiç kimse bu geceki hedefleri olan Bardız'e bizim kıtaatımızın varıp varmadığını bilmiyordu... Mamafih bir köylü yolda kendilerine bizim askerin Bardız'a girmiş olduğunu bildirdi.

Bu gün Narman'dan hareket etmiş olan Enver Paşa ve maiyeti tam 14 saat at üstünde yol tepmişler idi. Karargâh geceleyin Bardız'a girdi"⁹⁶.

Türk Başkumandanlık geleneğine göre hareket ettiği anlaşılan Başkumandan Vekili büyük bir risk alarak, büyük bir cesaret ve metanet örneği vererek, 24 Aralık 1914 günü için seçtiği Bardız hedefine ulaşmış ve kolordu karargâhının bulunduğu binayı boşalttırarak karargâhı ile birlikte buraya yerleşmiştir⁹⁷.

91 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.53.

92 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.72-73.

93 ŞERİF, Sarıkamış..., s.144.

94 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.153.

95 ATASE, K.2950, H.7, F.1-81.

96 ŞERİF, Sarıkamış..., s.144.

97 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.74.

XI.Kolordu cephesinde ise önemli bir gelişmenin meydana gelmediği 24 Aralık 1914 günü her iki taraf yeni bir durum değerlendirmesi yapmak gereğini hissetmişlerdir ki, Türkler bunu Bardız'da Ruslar ise Sarıkamış Grubu Karargâhı'nın bulunduğu Mecingerd'de yapmışlardır.

3.1- BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'NIN BARDIZ'DA YAPTIĞI DURUM DEĞERLENDİRMESİ

24 Aralık 1914 günü saat 21.00'de Bardız'a gelmiş⁹⁸ ve karargâhına yerleşmiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu andan itibaren yapılacak harekâtın tanzim ve icrası için kumandanlarla görüşmeye başlamıştır⁹⁹.

Bardız'da yapılan görüşmeye IX.Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan Yarbay Şerif bu görüşme hakkında şunları yazmıştır:

"IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ve Kurmay Başkanı yazar, Enver Paşa'nın odasına davet edildik. Gittik bir müddet karargâh kurmay subaylarıyla görüştük. Karşımıza çıkan Almanlar bize X.Kolordu ile irtibatımız olup olmadığını sordular:

- Yoktur cevabını verdik. Bronzart ekşi ve sinirli bir yüzle;
- Yoktur ne demek? Vazifeniz değil mi idi? buyurdu.. Şu cevabı aldı.

-Efendim, biz bu gün sabahtan beri yolda idik ve İd doğusundaki Kızılkilise'den yola çıktık. X.Kolordu'nun hangi yollardan yürümesi lâzım geldiğini henüz burada öğrendik. Yegâne keşf vasıtamız olan süvari bölüğümüzü dünden itibaren X.Kolordu(nun) peşine gönderdik. Bu ana kadar ne bu kolordudan ve hatta kendi süvari bölüğümüzden bir haber geldi.

Bu tekdirleri hazmetmeğe vakit kalmadan Enver Paşa'nın odasına çağrıldık. odaya Bronzart ve Feldman da geldiler. Enver Paşa, şimdi alınan malûmata göre Sarıkamış'ta Rusların iki bölükten fazla kuvveti olmadığı.. Henüz X.Kolordu'dan bir haber alınmamakla beraber Hafız Hakkı Bey'in gece gündüz yürüyerek yarın Sarıkamış'a varacağına kani olduğunu söyledikten sonra bizim fikrimizi sordu. İhsan Paşa pek tabii bir hal ve ifade ile şu cevabı verdi:

- Paşa Hazretleri bu akşam yirmi dokuzuncu fırkanın sevincini kendiniz gördünüz; kuzu kızartıyorlar. 17.Fırka'nın yarın öğleye kadar muvasalat edeceğini ümid ederim. 28.Fırka'yı ise bu gün zât-ı devletiniz yürüttünüz. Bunga göre IX.Kolordu'dan şimdilik el altında 29.Fırka'dan başka kuvvet yok, demektir. Orduya ilişkin harekât gereğini bendeniz bilmiyorum; X.Kolordu'dan şimdilik malûmat yok, buyuruyorlar. Eğer yarın maksadınız bir fırkanın kuvvetiyle gerçekleştirilebilirse 29.Fırka harekete ve emre hazırdır.

98 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.407.

99 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.74-75.

İhsan Paşa'dan sonra Enver, Almanlara dönerek fikirlerini sordu. Harekât Şubesi Müdürlüğü vazifesini gören Feldman ayrı ellerini birbirine umud ve mail vaziyetlerle masa üstündeki haritaya vurarak gayet ciddî, açık ve kesin bir ifade ile fikirlerini Almanca olarak, aşağıdaki gibi izah eyledi:

-Düşmanın durumunda büyük (bir) değişiklik yok. Dünkü malûmat Rusların ağır bir surette kuzeye, Horum mevzilerine doğru çekildiğini söylüyor. Bizim esas kararımızı değiştirecek yegâne hadise X.Kolordu ile IX.Kolordu'nun bu akşam ki vaziyetidir. IX.Kolordu henüz tamamiyle Bardız-Zakim şarkı hattında bulunuyor. X.Kolordu'nun ise nerelerde bulunduğu meçhul. Buna göre kararım: X.Kolordu Vartanek* -Beyköy hattına gelinceye kadar IX.Kolordu Bardız'da bekleyecektir.

Enver, Kurmay Başkanı General Bronzart'a dönerek fikrini sordu. Bronzart:

-Aynen Feldman'ın fikrindeyim. IX.Kolordu yarın Bardız'de toplanacaktır.

Bu fikirlerin hiçbirisi Enver'inn hoşuna gitmedi, Hafız Hakkı Bey'in bizden evvel Sarıkamış'a gireceğine kani olduğunu söyleyerek IX.Kolordu'nun da yarın 29.Tümen Fırka'sıyla Bardız'a** hareket etmesini emr eyledi"¹⁰⁰.

III.Ordu Kurmay Başkanı Yardımcısı Guze ise bu görüşme hakkında şunları yazmaktadır: "Bronzar(t) Paşa istirahat günü ve kolorduların çark hareketleri hakkında açık ve kat'i ifadelerle Enver Paşa'ya tekliflerde bulundu. Enver Paşa'nın fikri başka bir istikamette idi. Enver Paşa da İsmail Hakkı Bey gibi Rusların muharebeyi kabul etmeden çekileceklerini zannediyordu ve Rusları doğuya doğru Kars istikametinde çekilmekten menetmek istiyordu. Rusların muharebe vermeden geri çekileceklerinin kabul edilmesi fazla bir iyimserlik idi"¹⁰¹.

Bardız görüşmesinden anlaşılan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bir an önce Sarıkamış'a varmak gereği fikrinde olduğudur. IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, III.Ordu Kurmay Başkanı General Bronzart ve III.Harekât Şubesi Müdürü Feldman Bey'in beyan ve itirazlarına rağmen Enver Paşa'nın fikrinde ısrar ettiği görülmektedir. Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu fikir ve tutuma yönelmesinde; Rusların Sarıkamış'ta hiç bir tedbir almadığı ve Sarıkamış'ın korumasız olduğu şeklinde bir bilginin kendisine ulaşmış olması, X.Kolordu Kumandanı'nın aktif tutumu, kolordunun hareketleri, Sarıkamış'ta Hafız Hakkı Bey'in yalnız kalabileceği endişesi¹⁰² ve daha evvel vurguladığımız üzere XI.Kolordu'dan gelen bazı raporlarda Rusların geri çekilmekte olduğunun bildirilmesi etkili olmuştur.

* Bu gün Aktaş adını almış olan Vartanek bazı kaynaklarda Vartanut olarak isimlendirilmiştir.

** Yazar burada yanlışlıkla Bardız'a hareketten bahsetmektedir. 29.Fırka zaten Bardız'dadır. 29.Fırka'ya Sarıkamış'a hareket etmesi emredilmiştir. Bkz.BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.76.

100 ŞERİF, Sarıkamış..., s.148-150.

101 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.39.

102 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.52-54.

İşte sözkonusu ettiğimiz etkilenmeler altında ortaya koyduğu fikir ve tutumla Başkumandan Vekili Enver Paşa 25 Aralık 1914 günü harekâtı için Bardız'dan aşağıdaki emri vermiştir:

"1- Dün Oltu civarında düşmandan bir albay, birkaç subay, binden fazla er tutsak edilmiş, altı top, dört makineli tüfek çok sayıda silâh ve malzeme ele geçirilmiştir. Düşmanın IX. ve X.Kolorduların cephesinde kalan kısımları, kısmen Ardahan doğrultusunda ve kısmen de dağlara atılmıştır. XI.Kolordu'nun ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni'nin bölgelerinde yapılan muharebelerden bilgi alınamamıştır.

2- Ordu mümkün olduğu kadar süratle IX. ve X.Kolordularla düşmanın Kars ile olan bağlantı hatlarını ele geçirerek kesecektir.

3- 25 Aralık 1914 günü IX.Kolordu, 29. ve 17.Tümenlerle Sarıkamış'a varacak, orada cephe güneydoğuya alınarak geçitler ve Sarıkamış işgal olunacak, savunma için gerekli tertibat alınacaktır.

28.Tümen Bardız'ı işgal ederek Yeniköy yolunu örtecektir.

4- X.Kolordu Sarıkamış doğrultusunda ilerleyecek nasıl bir düzenle ilerlemek istediğini ve ne vakit Sarıkamış'a varacağını umduğunu Ordu'ya yazacaktır.

5- Yapılacak keşifler.

IX.Kolordu, Bardız-Kesmesor, Sarıkamış-Tavaklık (dahil) hattı arasında,

X.Kolordu, Sarıkamış-Tavaklık (hariç), Kars-Kağızman (dahil) hattı arasında,

Bundan başka Kars'a karşı da keşifler yapılacaktır.

6- XI.Kolordu ve 2.Nizamiye Süvari Tümeni geçici olarak hiç bir emir almayacaklardır. Onlar hareketlerini benim maksadına göre tanzim edeceklerdir. Eğer düşman geri çekilirse Sarıkamış'ta yok edilecek, yerinde durursa Sarıkamış doğrultusundan IX. ve X.Kolordular gerisinden taarruz edeceklerdir.

7- Ordu Kumandanlığı 25 Aralık 1914 günü saat 10.00'a kadar Bardız'da kalacak ve sonra Sarıkamış'a gidecek ve büyük bir ihtimalle 26 Aralık günü de orada kalacaktır"¹⁰³.

25 Aralık 1914 günü uygulamaya konulacak bu emir; III.Ordu Kurmay Başkanı Guze tarafından hatıratı sonradan yazdığı için tersine bir göndermeyle uğursuz olarak nitelendirilmiştir¹⁰⁴.

IX.Kolordu Kurmay Başkanı Şerif Bey ise sözkonusu ettiğimiz Ordu emrini büyük facianın başlangıcı olarak değerlendirmiştir¹⁰⁵.

Oysa ki, ne Sarıkamış Kuşatma Harekâtı büyük bir faciadır, ne de bu ordu emri büyük bir facianın başlangıcıdır.

¹⁰³ ATASE, K.2950, H.7, F.1-86,87.

¹⁰⁴ GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.39.

¹⁰⁵ ŞERİF, Sarıkamış..., s.150.

Aslında Başkumandan Vekili Enver Paşa aldığı bilgilere göre biranevvel Sarıkamış'a varmak isteğinde haklıdır¹⁰⁶. Bu istek ve yukarıda verdiğimiz izahattan sonra ortaya çıkmış olan mezkûr ordu emri büyük bir risk taşımakla beraber, Rus karşı harekâtının da olabileceği düşünülür ise kendi mantığı içerisinde tutarlı ve doğru bir ordu emri olarak değerlendirilebilir.

3.2-RUS KUMANDANLARININ MECİNGERT'TE YAPTIKLARI DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Erzurum'a gelmiş olduğu haberi ve Rus Kafkas Ordusu Oltu Grubu Kumandanı General Stomin'in Türk taarruzu ile ilgili olarak gönderdiği raporların örtüştürülerek yapılan değerlendirmeler üzerine Tiflis'te bulunan Rus Kafkas Ordusu Karargâhı'nda da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 23 Aralık 1914 tarihinde Rus Kafkas Ordusu Karargâhı'nda yapılan görüşmelerde diğer olaylarla birlikte Sarıkamış'ın durumu ziyade ciddiyet kazanmış bulunduğundan Rus Kafkas Ordusu Başkomutanı General Graf Vorontsov Dackhov, Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Yudenich, Başkumandan Muavini Myshlayeski, Harekât Şubesi Amiri Maslofski ile karargâh maiyetinden gerekli görülenlerin Sarıkamış Grubu Kumandanı General Bergman'la durumu müzakere ve icap ettiği takdirde mahallinde lâzım gelen tedbirlerin alınmasını emretmiştir.

Rus Kafkas Ordusu Başkomutanı Dackhov'un bu emri üzerine General Myshlayeski, General Yudenich ve maiyetindekiler sür'at treniyle 23 Aralık 1914 günü yola çıkmışlar ve 24 Aralık 1914 günü Mecingert'e ulaşmışlardır. Mecingert'e ulaşılır ulaşılmaz grup karargâhında görüşmelere başlanmış, bu görüşmelere Sarıkamış Grubu kurmayları da katılmışlardır.

Mecingert görüşmesinde Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Yudenich, Türklerin büyük kuvvetlerle Rus sağ cenahını kuşatmayı hedefleyen harekâta başlamış olduklarını ve bundan dolayı Oltu Müfrezesi'nin büyük kuvvetlerin tazyiki üzerine çekilmekte olduğu şeklinde durumu izah etmiştir.

Bu görüşmede Sarıkamış Grubu Kumandanı General Bergmann, Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Yunedinch ile Kafkas Ordusu Karargâhı kurmay subaylarının Türklerin sağ cenahını kuşatmaya yönelik büyük manevra harekâtına dair olan fikirlerine iştirak ve muvafakat etmediğini belirtmiş ve kendisinin yegâne korkusunun Rus sol cenahı olduğunu söylemiştir.

Bunun üzerine toplantıya II.Türkistan Kolordusu kurmaylarının gönderdiği raporlar getirilmiş ve bunlar da tetkik edildikten sonra Ordu Kurmay Başkanlığı'nın düşüncelerinin tamamen doğru olduğu anlaşılmıştır.

106 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.154.

Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı Yudenich elde etmiş olduğu bilgiler ışığında yapılması gerekenler konusunda da görüşlerini şöyle ortaya koymuştur:

Sarıkamış Grubu'nun cephede başlatmış olduğu taarruz faydasız ve maksatsız olduğundan derhal durdurulmalı ve Pasin ovasında evvelce yapılmış olan tahkimata dayanarak oradaki kıtaattan lâzım gelenleri bırakılmalı ve diğer kuvvetler hemen ve hızlı bir şekilde Sarıkamış'a yetiştirilmelidir. Bütün grubun üssünü ve ukde (düğüm) noktasını teşkil eden ve son derece önemli bir mevki olan Sarıkamış Türk kuşatma kuvvetlerinin muhtemel darbe ve hücumuna karşı güçlendirilmeli ve korunmalıdır.

Sarıkamış Grubu Kumandanı General Bergmann ise cephede başlatmış olduğu taarruzun devamında ısrar etmiştir.

Bunun üzerine devreye sokulan Başkumandan Muavini General Myshlayeski, her türlü izahata rağmen taarruz fikrinde ısrar eden General Bergmann'dan zuhur etmek üzere olan büyük olayların neticelerinin mesuliyetini, grubun kumandanlığında kaldığı takdirde ve kendi kararını tatbik eylediği surette, kabul edip etmeyeceğini sormuştur. Menfi cevap alması üzerine General Myshlayeski Ordu'nun ve Grubun doğrudan doğruya kumanda ve idaresini deruhte ettiğini beyan ve buna dair emrini 24 Aralık 1914 günü saat 16.30'da vermiştir¹⁰⁷. Korsun'un Başkumandan Muavini Myshlayeski'nin Türk plânı hakkında bilgi aldıktan sonra verdiği berittiği emir¹⁰⁸ şöyledir:

"Mecingerd'de Başkumandan'dan aldığım emre istinaden Oltu ve Sarıkamış istikametinde harekât yapan kıtaların muvakkaten doğrudan doğruya idaresini deruhte ediyorum.

General İstomin'in raporiyle General Bergman'ın, Sarıkamış Müfrezesi'nin hedef aldığı sonuçları içeren raporuna göre kıtaatin bundan sonraki harekâtı hususunda vazifeleri aşağıdaki gibi taksim edilmiştir:

1- I.Kolordu General Bergmann kumandasında: 39.Piyade Tümeni, 29.Topçu Livası (Tugay), 1.Koban Plaston Tugayı, 20.Topçu Tugayı'nın hafif topçu taburu, 1.Kafkas Kazak Tümeni havan topçu taburu ile bunlara bağlı diğer kısımlardan oluşmuştur.

Kolordu'nun vazifesi, evvelce gösterilen istikamette şiddetle taarruz etmek, Bedrevans-Pazaçor-Heran-Hopik istikametine ve Aras'ın sağ (güney) sahilinde Yüzveren-Kamasor istikametine taarruz ederek bu istikametlerde yapacağı şiddetli harekât ile Köprüköy mevziini zapt ve oradaki düşmanı yok etmektir.

2- General Yüdeniç'in Karma Kolordusu: 4.Türkistan Avcı Tugayı, 17.Türkistan Avcı Alayı ve bu kıtalarda bulunan topçu, 20.Piyade Tümeni'nin

107 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.89-92.

108 N.G.KORSUN, I.Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi, Moskova-1946, s.34-35.

2.Tugayı topçusu ile beraber ve Kafkas Kazak Alayı'nın 3.Bölüğü. Karma kolordunun olmak üzere bu gün Pertanos-Hopik ve Karabah-Çermiksu istikametlerinde kazanılan başarıları geliştirerek Türk Ordusu'nun sol cenahını bozguna uğratmak ve onu Oltu'ya taarruza giden kıtalarından ayırmak maksadını gerçekleştirmektedir.

3- Miralay Dovgirt'in Müfrezesi: 18.Türkistan Avcı Alayı, 5.Türkistan Avcı Topçu Taburu'nun bir bataryası, Bardız Hudut Müfrezesi'nin atlı ve yaya bölükleri, hükümet müstahfazlarından bir tabur (bu tabur Sarıkamış'tan sevkolunabilir). Bu müfreze Bardız'da toplanacak, Sarıkamış yolunu muhafaza edecek Oltu Müfrezesi ve Karma Kolordu ile irtibat kuracaktır.

4- General İstomin'in Oltu Müfrezesi: 20.Piyade Tümeni'nin 1.Tugayı ve buna mensup kıtaat, 2.Kafkas Avcı Tugayı iki batarya ile beraber (bu bataryalar Kars'tan gönderilmiştir). Bu müfreze Oltu istikametinde hareket edecek ve 3.Kafkas Avcı Tugayı ile birleşerek Oltu'yu zapteden düşmana taarruz edecektir.

5- General Bergman 2.Plaston Tugayı ile bu tugaya ait dağ bataryasını Horasan'da toplayacak ve General Baratof Süvarisi'ne bu tugayın görevi devredilecek, Karaderbent Müfrezesi gibi ve bu müfrezenin mevcudu arasında bulunan 79.Alay'ın bir taburu Karma Kolordusu'nun emrine verilecektir. 2.Plaston Tugayı'nın bundan sonraki vazifesi duruma göre tesbit edilecektir.

6- Ordu Kurmay Başkanlığı görevini muvakkaten General Bolhovitinof yapacaktır. Ordu karargâhı hemen kurtuluş ile irtibat faaliyetlerini tanzim eyleyecektir.Ordu Karargâhı şimdilik Sarıkamış'ta kurulacaktır.

7- Vekil General Bergman'dır"¹⁰⁹.

Bu emriyle General Myshlayeski, Sarıkamış'ı önemsemiş olmasına rağmen nispeten önemsiz tedbirler almış ve bu bölgeyi Albay Dovgirt'in küçük müfrezesiyle elde bulundurmak istemiştir. Düşünülen faraziye Türklerin Sarıkamış'a Oltu Müfrezesi ile Karma Kolordu arasından gelecekleri şeklindedir. Ancak; General Myshlayeski'nin Türk Ordusu'nun asıl kuvvetleriyle bu istikamette taarruz ettiklerini değerlendiremediği apaçık görülmektedir.

Zikredilmeye değer bir husus da; perişan haldeki Oltu Müfrezesi'ne gücünün çok üstünde bir vazife verilmiş olmasıdır.

Emir, bütünüyle değerlendirildiğinde General Myshlayeski'nin Enver Paşa'nın başlatmış olduğu taarruz harekâtının ciddiyetini kavrayamadığı anlaşılmaktadır¹¹⁰.

General Bergmann ve General Yudenich'in ortaya koymuş oldukları birbirinden tamamiyle farklı görüşlerin harmanlanmasıyla meydana getirildiği sözkonusu olan bu emirle ordunun doğrudan doğruya kumandanlığını eline almış

109 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.94-95.

110 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.12.

bulunan General Myshlayeski'nin aynı zamanda kendisini sevk ve idarenin hazırlanmış olan unsurlarından mahrum bırakması koordinatör olarak vazife yapacağına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Mecingert görüşmesi ve bunun sonucunda verilmiş olan sözkonusu emir, aynı günün akşamı geç vakit fevkalâde ciddî ve heyecanlı raporlar alınmaya başlanması¹¹¹, Türklerin kuvvet ve harekâtının öneminin öğrenilmesi¹¹² üzerine General Myshlayeski tarafından Mecingert'den Sarıkamış'a dönerken görüşmede General Yudenich tarafından ortaya konulmuş fikirleri esas ittihaz eden, Sarıkamış Grubu kıt'atının muharebeden çekilerek taarruza geçmeden evvel bulundukları savunma mevzilerinde toplanmaları¹¹³ ve savunmaya çekilmeleri şeklinde özetleyebileceğimiz yeni bir emirle değiştirilmiştir. Böylece Türklerin başlatmış olduğu kuşatma harekâtı karşısında henüz ciddî hiç bir tedbir almamış olan Rusların Mecingert görüşmesi ve sonrasında bahsettiğimiz kararlar doğrultusunda tedbirli yeni bir döneme girdikleri görülmektedir.

4-DURUM DEĞERLENDİRMELERİ SONRASINDA SARIKAMIŞ HAREKATI VE BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA

Türklerin Bardız'da Rusların Mecingert'te yaptıkları durum değerlendirmeleri ve ortaya koydukları kararlar doğrultusunda her iki taraf da faaliyetlerini yönlendirerek, hareketlerini tanzim etmeye başlamışlardır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın her türlü itirazlara rağmen, Sarıkamış'ın ele geçirilmesini hedefleyerek 24 Aralık 1914 tarihinde 25 Aralık günü için verdiği emirle Türk taarruzu 25 Aralık sabahı başlamış ve şöyle gelişmiştir:

General Myshlayeski'nin vermiş olduğu çekilme emrini uygulamak durumunda olan Sarıkamış Grubu kuvvetleri karşısında bulunan XI.Kolordu Rusların geri çekilmelerine engel olmak için Kolordu Kumandanı Galip Paşa'nın Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Söğütlü'den verdiği emir gereğince başlamış¹¹⁴ ve devam etmiştir.

Rusların çekilme, Türklerin çekilmeye engel olmak için taarruza yöneldikleri bu cephede 25 Aralık günü meydana gelen olayları XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa, III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği raporunda bildirmiştir. Saat 24.00'te gönderilen sözkonusu rapor özetle şöyledir:

"Bu gün kolordu düşmanı takip ederek, akşama doğru Azap Deresi batı sırtları-Kalender doğu sırtları-Mollamelik-Maslahat hattına ulaşmış bulunmaktadır.

111 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.94-95.

112 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.53.

113 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.95.

114 ATASE, K.4896, H.5, F.1-43.

Kolordunun cephesinde düşmanın 153, 154, 155, 156.Kafkas ve 13,14,15,16,18.Türkistan Alayları ile iki topçu bataryası olduğu öğrenilmiştir.

Bu gün akşama kadar altmıştan fazla esir, 400 kadar tüfek, pek çok cephane ve eşya ele geçirilmiştir. 33. ve 34.Tümenler bölgesinde düşman, çok sayıda ölü ve yaralı bırakmıştır.

Kolordu yarın taarruza devam edecektir.

Kolordu Karargâhı Hopik'tedir"¹¹⁵.

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere XI.Kolordu, karşısında bulunan ve General Myshlayeski'nin emri üzerine geri çekilmekte olan Rus kuvvetlerine taarruz ederek, baskı altına almaya çalışmıştır.

Belirtmek gerekir ki, XI.Kolordu kendisine verilen emirde Rusların geri çekilmesine engel olma şeklinde belirtilen amacına ulaşmayı başaramamıştır.

X.Kolordu, Albay Hafız Hakkı tarafından saat 02.00'de Harap kale'den verilen emre göre, 25 Aralık 1914 sabahı erkenden harekete geçmiştir¹¹⁶.

X.Kolordu'nun 31.Tümen'i; Tahtaköy-Kosor-Ersinek doğrultusunda ilerlemeye başlamış, ateşler içinde yanan Kosor'a¹¹⁷ akşama doğru ulaşabilmiş ve burada konaklamıştır¹¹⁸.

Kolordu'dan sabah aldığı emre göre 31.Tümen'i takiben ana yoldan ilerlemesi gereken 30.Tümen'e yapılan keşifler sonucunda tümen cephesinde bir kısım Rus kuvvetinin bulunduğu bildirilince Tümen Komutanı Ardahan caddesi üzerinden şu emri vermiştir:

"Tümen bir alay ile caddenin solundan ilerleyerek önüne çıkacak düşmanı geri atacak ve sonra takiben devam etmek üzere kıt'alar ilerdeki birliklerin gerisinde toplanacaktır. Tümen'in diğer kıt'aları, yol üzerinden Harap kale önündeki dirseğe doğru ilerleyerek, yolun sağındaki sırt gerisinde toplanarak dinleneceklerdir. Bu taarruz bu gün saat 20.00'de başlayacak ve düşman mevzii elde edilince birlikler daha ileri gitmeyeceklerdir"¹¹⁹.

Bu emre göre hareket geçen 30.Tümen 25 Aralık 1914 akşamı Ersinek köyüne varabilmiştir.

Kop Köyünde bulunan yorgun, dağınık ve çok döküntü vermiş olan 32.Tümen 25 aralık öğleye kadar dinlenmiş ve birliklerini tanzim ederek III.Ordu Kumandanlığı'nca verilen emir gereğince Bardız doğrultusunda ilerlemeye başlamıştır. Aynı emirle 32.Tümen'den IX.Kolordu ile irtibat kurması da istenmiştir¹²⁰.

¹¹⁵ ATASE, K.2950, H.7, F.1-99.

¹¹⁶ ATASE, K.5062, H.13, F.1-18.

¹¹⁷ ATASE, K.5490, D.236, H.1, F.1.

¹¹⁸ ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-23.

¹¹⁹ ATASE, K.5054, H.2, F.1-91.

¹²⁰ ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.53.

Aldığı emre göre hareketlerini tanzim etmeye çalışan 32.Tümen dağ yollarında 15 km. yürüyerek Posik Köyü'ne gelebilmiştir.

Böylece Hafız Hakkı Bey Sarıkamış Harekâtı öncesi başlayan ve harekât içerisinde de devam eden hatalar zincirine bu gün büyük bir halka daha eklemiştir. Çünkü Hafız Hakkı Bey, Beyköy-Vartanut hattına bu akşam varacağını bildirdiği halde bu hatta yönelmeyerek Kosor-Allahüekber yolunu seçmek suretiyle büyük bir zaman kaybına sebep olurken, henüz yıpranmamış ve savaşa pek istekli X.Kolordu'yu kış mevsiminde bölgenin en yüksek dağına aşmak zorunda bırakarak bu kolordunun maddî ve manevî kuvvetini eritmiştir¹²¹.

Sarıkamış'a varmak konusunda son derece şiddetli bir istek içerisinde bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın yanında olan IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, 25 Aralık günü IX.Kolordu harekâtı için özeti aşağıda yazılı şu emri vermiştir:

"Ordu Rus kuvvetlerinin Kars ile olan irtibatını, IX. ve X.Kolorduların yapacakları müşterek harekâtla süratle kesmek kararındadır. Bu sebeple, IX.Kolordu, 25 Aralık 1914 günü 29 ve 17.Tümenleriyle, Sarıkamış'a vararak Soğanlı geçitlerini ve Sarıkamış'ı ele geçirecek, savunma tertibatı alacak ve tahkimata başlayacaktır. 29.Tümen ve onu aralıksız takip edecek olan 17.Tümen Bardız-Sarıkamış yolunu takip edeceklerdir. 29.Tümen, süvarisiyle Bardız-Sarıkamış ve Bardız-Vartanut-Karakale doğrultularını keşfettirecektir.

Bardız-Karaorgan ve Bardız-Köroğlu doğrultuları arasında Soğanlı Dağı güneyindeki bölgenin keşfini, kolordu süvarisi yapacaktır.

28.Tümen Bardız'a gelecek, Norşin-Kesmesor hattıyla Bardız-Köroğlu hattı arasındaki bölgeyi keşfettirecek ve Bardız-Yeniköy doğrultusunun güvenliğini sağlayacaktır.

X.Kolordu'nun durumu hakkında bilgi alınamamıştır. Ordu Kumandanlığı'nca bu kolorduya da Sarıkamış doğrultusunda ilerleme emri verilmiştir.

Sarıkamış'ta telgraf ve telefon istasyonunun (postahanenin) işgalini 29.Tümen unutmamalıdır. Sarıkamış demiryolunun keşif kolları tarafından tahrip edilmesi çok önemlidir. Bu hususun gerçekleştirilmesini 17 ve 29.Tümenlerden ivedi olarak isterim.

Kolordu Karargâhı 29.Tümen ile beraber bulunacaktır"¹²².

Bu emrin haricinde III.Ordu Kumandanlığı tarafından IX.Kolordu'ya Bardız'da bulunan yiyecek ve araçların toplattırılarak depo edilmesi, yiyecek maddeleri miktarlarının Sarıkamış'a bildirilmesi, yine Bardız'da hastahane teşkili için hazırlık yapılması ve Sarıkamış'ta dükkânlara sür'atle el konulması emri verilmiştir. Bu arada

¹²¹ ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-25; Bkz.BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde...,s.156.

¹²² ATASE, K.2950, H.7, F.1-92.

IX.Kolordu Kumandanlığı'nca 28.Tümen'e kıt'alar çok yorgun değilse Bardız'da kalmayarak Sarıkamış'a kadar yürümesi emri gönderilmiştir¹²³.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın IX.Kolordu'ya vermiş olduğu emir, Oltu'nun ele geçirilmesi sırasında yağma edildiğinden dolayı beklenen istifadenin sağlanamaması gibi bir olumsuzluğun¹²⁴ Bardız'da ve işgali hedeflenen Sarıkamış'ta yaşanmasının önüne geçmek isteğinden kaynaklanmış olsa gerektir.

III.Ordu Kumandanlığı yukarıda sözkonusu ettiğimiz emirlerin verildiği 25 Aralık 1914 günü Bardız-Yeniköy doğrultusundan bir yan taarruzu tehlikesinin duyumlanması üzerine özeti aşağıda yazılı şu emri IX.Kolordu'ya (17. ve 28.Tümenlere) vermiştir:

"Tutsaklardan alınan bilgilere göre, düşmanın Bardız'a doğru bir karşı taarruz niyetinde olduğu öğrenilmiştir. Bu taarruzun Türk topraklarında yapılması muhtemeldir. 17. ve 29.Tümenlerin Yeniköy doğrultusunu örtmek üzere Bardız'ın güneyine çıkardığı kıt'anın hâlâ bu bölgede bulunmadığı araştırılacaktır. 29.Tümen, bu ileri karakol kıt'asını geri çektiği takdirde 17.Tümen bu bölgeye bir piyade taburu, iki makineli tüfek, iki top gönderecek ve keşif için de bu müfrezeye yeteri kadar süvari verecektir. Çatak'tan Bardız doğrultusunda yürümekte olan 28.Tümen kıt'aları Bardız'a gelinceye kadar, bu müfreze yerinde kalacak ve sonra 28.Tümen kıt'alarıyla değiştirilecektir.

Bu emir, 17.Tümen Kurmay Subayı'na yazdırıldı"¹²⁵.

İşte bu emirlere göre hareket etmesi istenen IX.Kolordu'nun 25 Aralık günü harekâtı şöyle olmuştur:

IX.Kolordu'nun 29.Tümen'i geceden birliklere verdiği yürüyüş emri ile sabah erkenden harekete geçmiştir.

Sarıkamış'ı ele geçirmek hedefine yöneltilmiş olan 29.Tümen artık vadilerden yaylalara çıkmak ve oraları aşmak zorundadır. 29.Tümen'in Sarıkamış'a ulaşmak için katetmesi gereken yollar ve arazinin durumu hakkında Tümen Kumandanı Arif Bey hatıratında şunları yazmaktadır:

"Bardız'dan Sarıkamış'a giden yol kasabanın önündeki dereyi geçtikten sonra güneye doğru sırtları sarmağa ve yükselmeğe başlar ve iki istikamete ayrılır. Biri yaz yolu olarak Bardız Yaylası'na ve Malakan Komları'na oldukça dik meyillerle gider. İkincisi Kızılkilise üzerinden kış yolu olarak daha hafif meyille bir dereciği takiben Çerkesköy-Sarıkamış cephesine atlamak üzere bel noktasını geçer. Bu istikametlerin batı sırtları ağaçsız ve çıplak olduğu halde doğu tarafı Malakan Komları hizasında Soğanlıdağ Ormanlarının sık ağaçlı parçalarıyla örtülüdür.

123 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.421-422.

124 ŞERİF, Sarıkamış..., s.142.

125 ATASE, K.2950, H.7, F.1-94,95.

Bugünlerde her taraf karla örtülü ve hava açık olup karlar güneşin hararetiyle öğle üzerleri ergen ve cıvık ve akşama doğru ince serin rüzgârların tesiriyle yükseklerde donuk ve sertleşmiş bulunuyordu.

Birinci yol ikinci yola göre kısa olmakla beraber bizzat klâvuzdan alınan malûmat üzerine yürüyüşe daha elverişli olması sebebiyle Kızılkilise yolunu tercih etmiş olan 29.Tümen'e¹²⁶ IX.Kolordu Kumandanlığı'nca da Kızılkilise yolunu takip etmesi emrolunmuş ve birinci yoldan gitmiş olan tümen öncüsü geri çevrilmemiştir¹²⁷.

25 Aralık 1914 günü 29.Tümen'in yapmakta olduğu bu yürüyüş sırasında yürüyüş kolunun uzaması dolayısıyla Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından uyarılmış¹²⁸ ve Ordu Karargâhı beraberinde 5-6 süvari olduğu halde tümenin önüne geçmiştir. Kızılkilise Köyü'ne yaklaşıldığında, köy kuşatılmış ve boş olduğu görülerek köye girilmiştir. 29.Tümen'in öncüleri ise Kızılkilise'ye Başkumandan Vekili Enver Paşa ve maiyetinden 10 dakika sonra ulaşabilmişlerdir.

Büyük ve bakımlı bir köy olan Kızılkilise'nin halkı Bardız'da olduğu gibi boşaltılmıştı. Bol miktarda yiyecek, arpa, saman ve ocaklarında pişmekte bulunan yemeklerin olduğu Kızılkilise'nin bu durumu' askerî bir birlik tarafından henüz boşaltıldığı kanısını uyandırıyordu¹²⁹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya Kızılkilise'de IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ve 29.Tümen Kumandanı Arif Bey tarafından takrir verilmiştir. Bu takrir sırasında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın keşif faaliyetleri hakkında bilgi almaya çalıştığı görülmektedir.

Bir saat kadar kalınan Kızılkilise'de sözkonusu takririn akabinde hemen harekete devam edilmesi emri verildiğinden burada durulmayarak yola çıkılmıştır.

Yürüyüş düzenli fakat ağır devam etmiştir. Öncü bel noktasına ve yancı taburu da komları geçerek öncü taburuna yaklaştığında saat dördü bulmuştur. Bu sırada bel noktasının iki tarafında Rus avcılarının aralarından bazı karartılar görüldüğü halde mevzi almış oldukları kanaatine varılmış ve Tümen Kumandanı Arif Bey, mühim olayların başlangıcında bir durum değerlendirmesi yapmak ihtiyacını duymuş ve bunu yaparak Kolordu Kumandanı'na sunmuştur.

29.Tümen Kumandanı Arif Bey'in Kolordu Kumandanı'na sunduğu teklifinde şu düşünceleri ileri sürmüştür:

"Birlikler sabahtan beri güç ve ağır yürüyüşlerle pek yorgun düştüğünden akşam üzeri de hava soğumağa başlamış ve hatta erler arasında donma vakaları görülmüş olduğundan eratı istirahat ettirmek için öncü arazi üzerinde tarif ettiğimiz

126 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.77.

127 ATASE, K.2950, H.7, F.1-95.

128 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.77.

129 ATASE, K.2950, H.7, F.1-95, 96.

bir hatta kadar ilerleterek ileri karakol tesis etmek ve gerideki taburları ileri yanaştırmak; bu halde geceyi geçirecek eratı dinlendirmek ve şafak sökmeden bir iki saat evvel karanlıktan istifade ile düşmana hücum ve taretmek".

Arif Bey'in bu düşünce ve teklifi Kolordu Kumandanı İhsan Paşa tarafından da kabul edildiğinden öncü alayı komutanına emir verilmiş ve diğer birliklere de bu meyanda emir gönderilmeye başlanmıştır. Tümen karargâhı için de Malakan Komları'nda bir yer hazırlamak üzere yardımcı subaylar gönderilmiş ve hatta Kolordu Karargâhı ile ağırlıklarının da burada geceyi geçirmeleri için tertibat alınmağa başlanmıştır. Tam bu sırada bir top mermesinin öncünün önüne düştüğü görülmüştür.

Kolordu Kumandanı, vaziyeti anlamak üzere bir subay göndermiş ve gelen haberde; Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın en ileride bulunan 17.Topçu Alayı'nın 3.Taburu'ndan bir bataryaya mevzi aldırarak karşıda görülen düşman hatları arasında görülmekte olan karartıların top olup olmadığını anlamak için ateş ettirdiği öğrenilmiştir¹³⁰.

Akşam olmak üzere iken, Başkumandan Vekili Enver Paşa boyun noktasına gelmiş ve 29.Tümen öncüsü de boyun noktasını kısmen geçmiştir.

Akşama doğru geline bu noktada Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu gün kendi kontrolünde kalan tek kolordu olan IX.Kolordu'nun Kumandanı İhsan Paşa'dan durum ve yapılması gerekenler konusunda fikirlerini sormuştur. Bunun üzerine İhsan Paşa, emir subayı süvari Üsteğmeni Şükrü'yü Ordu Karargâhı'na göndererek; "Kıt'aların pek yorgun ve döküntünün pek fazla olması nedeniyle gece taarruzunun başarılı olamayacağını, X.Kolordu'nun yanaşmasını beklemek ve gayet uzun olan yürüyüş kolunu yanaştırarak kıt'aları dinlendirmek ve yarın erkenden taarruza kalkarak Sarıkamış'ı işgal etmek fikrinde olduğunu"¹³¹ bildirmiştir.

Bu gün sabahdan beri 29.Tümen ile beraber bulunduğu için askerin durumunun farkında olan Başkumandan Vekili Enver Paşa ise, İhsan Paşa'nın 29.Tümen Kumandanı Arif Bey'in fikirleriyle tamamen örtüşen teklifine vakıf olmasına rağmen, Sarıkamış'ın adeta korumasız olduğu ve beklenilmesi halinde Ruslar tarafından tedbirler alınabileceğini düşünerek harekete devam edilmesini emretmiştir.

Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla tebliğ olunan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bizzat verdiği bu emre göre kısm-î küllî başında bulunan 87.Alay'ın Ordu Karargâhı'nın bulunduğu noktadan itibaren bel noktasına doğru el işareti ile gösterilen bir hat üzere, dere, tepe ve ormanlar arasında ileri atılması ve öncü alayının da ilerlemesi ve yalnız topçuların yol boyunca ileri sokulması lâzım geliyordu.

¹³⁰ BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.78-79.

¹³¹ ATASE, K.2950, H.7, F.1-9.

Bu emri alan Tümen Kumandanı Arif Bey, önünde ve pek yakınında olan arazinin halini ve bu harekette kıt'atının uğrayacağı güçlüğü pek ehemmiyetle anlamış olduğundan topçularla ağırlıklarını ertesi gün için ileri almak üzere 17.Tümen refaketinde terk ile öncü alayının yol boyunca ilerlemesini ve kendisi öncünün soluna geçerek ilerlemekte olan 87.Alay'ın başında bulunmaya karar vermiş ve kolorduyu haberdar ettikten sonra böylece hareket etmiştir. Bu sırada saat 18.00'i geçmiş ve gece karanlığı da başlamıştır. Tümen Karargâhı, Başkumandanlık Vekâleti'nden aldığı emir üzerine ilerlemekte olan 87.Alayı yolda karşılayarak birlikte harekete geçmişlerdir¹³².

Ordu Kumandanlığı muharip kademesi ortadaki 86.Piyade Alayı ile beraber gitmiş ve önde süngü takmış olan avcı hattından hemen 100 metre geride bulunmuştur. Ordu Karargâhı'nın geri kademesi ise Rus hattından 800 metre kadar mesafede dere içindedir ki, bu kademeyi, önlerinde bulunan bir arazi kabartısı düşman piyade ateşlerinden korumaktadır. Kıt'alar yorgun ve kar kalınlığı aşağı yukarı 30 cm.yi geçmiş bir durumdadır.

IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, Süvari Üsteğmen Şükrü'yü 29.Tümen Kumandanı Albay Arif'e göndererek, Tümen'in Sarıkamış'ı işgal etmesini, istasyon, telgrafhane vehükümet konağını ele geçirmesini ve Karaorgan yolunun güvenliğinin sağlanmasını emretmiştir¹³³.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bahsettiğimiz emri sonucu, yapılması kesinleşen gece taarruzu gruptan sonra başlamış ve gece yarısına kadar sürmüştür. Bu hücum için cepheden 86.Piyade Alayı memur edilmiştir. 29.Tümen'in diğer iki alayı ise, soldaki ormanın içinden geçerek yaylaya çıkacaklar, Rusların sağ yanını kuşatacaklar ve Sarıkamış'a yürüyüp işgal edeceklerdi.

Bu tertip ve amaçla bölükler ileriye yürümüş, Başkumandan Vekili Enver Paşa, avcıyı adım adım takip etmiştir. 86.Alay'ın başında bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa bu alayın hareketini fiilen, diğer alayları ise emirleriyle yönlendirmeye çalışmıştır.

Doğrudan doğruya cepheden taarruz görevi verilmiş olan 85 Alay'ın İkinci Taburu Rus hattına sokularak süngü hücumu yapmıştır.

Bir iki bölükten ibaret olan Rus kuvvetleri, yaylada mitralyözlerinin namlularını alıp, yalnız kazaklarını bırakarak geri çekilmişlerdir¹³⁴.

29.Tümen Kumandanı Albay Arif, Süvari Üsteğmen Şükrü'nün gelişinden biraz sonra Kolordu'ya giderek Rusların geriye atıldığı haberini vermiş olduğundan, kıt'aların yorgunluğu sebebiyle Kolordu Kumandanı, yukarıdaki emrinden vazgeçerek Tümen'in elde edilen Rus mevziinde kalmasını, yalnız Sarıkamış'ın hemen

132 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.79-80.

133 Genelkurmay, 3ncü Ordu Harekâtı, s.425.

134 ŞERİF, Sarıkamış..., s.159-162.

kuzeybatısında bulunan Çerkesköy'deki Rus ileri kıt'aları ile temas edilmesini emretmiştir¹³⁵.

Bu emir üzerine, Rus mevziine ilk dahil olan 86.Alay'ın İkinci Taburu takibi pek ileri götürerek Çerkesköy'ün batısını örten ormanlı tepelere kadar ilerlemiştir. Burada bir kısım Rus kuvvetinin ateşiyle karşılaşmış ve bir kaç defa denediği gece hücumlarında başarılı olamamıştır¹³⁶.

86.Alay bu gece taarruzunda 200 kadar şehit ve yaralı vermiş, 87.Alay ormanda kalarak¹³⁷ muharebeye katılmazken, 85.Alay da yorgunluğundan dolayı taarruza iştirak etmemiştir¹³⁸.

IX.Kolordu'nun 17.Tümen'i Norşin'den Bardız'a gelerek Bardız-Yeniköy istikametini temin için bir alay bıraktıktan sonra büyük kısmıyla 29.Tümen'i takip ederek gece geç vakitte 29.Tümen'in solundaki ormanlığa varmış ise de¹³⁹, bu tümenin tutum ve hareketi Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı memnun etmemiş olacak ki, bu memnuniyetsizliğini ağır bir tavırla İhsan Paşa'ya bildirmiştir¹⁴⁰.

Belirtmek gerekir ki, sözkonusu ettiğimiz muharebeye 17.Tümen de katılmamıştır.

Kolordu Kumandanlığı'nın erleri yorgun değilse Bardız'da kalmayarak Sarıkamış'a yürümesi emrini verdiği 28.Tümen de Bardız'a gelerek, 17.Tümen Müfrezesi'ni değiştirmekle yetinmiştir.

Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere 15 Aralık 1914 günü için hedef ittihaz edilen Sarıkamış'a sadece, 29.Tümen yönelmiş ancak Sarıkamış'ın ele geçirilmesi için yapılan gece taarruzuna 29.Tümen'in 86.Alayı teşebbüs etmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın başında bulunduğu bu alayın taarruzu ise, diğer alayların taarruza katılmaması ve Rus kuvvetlerinin direnişi sonucu istenilen şekilde geliştirilememiştir.

Sarıkamış'ın Ruslar tarafından adeta savunmasız bırakıldığıının farkında olan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın tüm çabalarına rağmen istediği şekilde gelişmeyen gece taarruzu, başlangıcından beri bu taarruza karşı olan Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, kurmay heyeti ve Başkumandan Vekili maiyetince engellenmiştir¹⁴¹.

Gece taarruzunu 86.Alay ile yapmak durumunda bırakılmış olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, taarruzun devamında oldukça istekli olmasına rağmen fikren ve fiilen ortaya çıkan sözkonusu ettiğimiz durum üzerine Şerif Bey'in

135 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.425.

136 ŞERİF, Sarıkamış..., s.161-162.

137 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.425.

138 ŞERİF, Sarıkamış..., s.162.

139 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.155.

140 ŞERİF, Sarıkamış..., s.154.

141 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.155.

deyimiyle "başka bir suret-i hal bulamadığı"¹⁴² için taarruzu durdurmak zorunda kalmıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emriyle yapılan gece taarruzunun bahsettiğimiz sebeplerle durdurulduğu tarihte Sarıkamış'taki durumu Kafkas Ordusu Harekât Şubesi Amiri Maslofski şu şekilde anlatmaktadır:

"...Binaenaleyh Sarıkamış artık doğrudan doğruya tehdit edilmekte idi. Bununla beraber Sarıkamış külliye müdafaasız bir halde bulunmakta ve 24 Aralık'a kadar orada ancak 2 müstahfaz taburu ikamet eylemekte idi. Bu taburlardan birisi menzil hizmetinde, diğeri Sarıkamış'taki müteaddit mağaza ve depoların karakol ve muhafaza hizmetinde idiler. Her iki tabur çok yaşlı fertlerden oluşturulmuş ve Berdanga tüfekleriyle donatılmıştı. Bunların subayları azdı ve ihtiyattan alınmışlardı.

24 Aralık akşamına doğru tesadüfî olarak II.Türkistan Kolordusu'nun her alayından birer takım askerle 1.Kafkas Topçu Havan Taburu'ndan 2 obüs Sarıkamış'a gelmişti ve bunlar Tiflis'e gitmekte bulunmuşlardı. Bunlar Tiflis'te ordu nöbetçi generali tarafından acil olarak istenmekte ve 23.Türkistan Avcı Alayı'nın* 5.Türkistan Avcı Topçu Taburu'nun ve Kafkas hususi obüs bataryasının teşkilâtına mahsus olmak üzere oraya sevkolunmakta idiler. Türklerin burada gördükleri raporu alınır alınmaz Sarıkamış'tan hemen 2 müstahfaz bölüğü Bardiz geçitine gönderilmiş ve Sarıkamış'ta dahi müdafa için nakliye efradından toplanılmak üzere kıt'aat teşkiline tevessül edilmiştir.

İşte bu durumdaki Ruslar kendileri açısından mes'ut bir tesadüf eseri olarak Sarıkamış'a gelmiş olan 23.Türkistan Avcı Alayı ve obüsleriyle sözkonusu ettiğimiz Türk taarruzunu geçiştirmeyi başarmışlardır.

General Yudenich tarafından 24-25 Aralık gecesi Karaorgan'dan gönderilen 18.Türkistan Avcı Alayı'nın bir taburu da 25 Aralık akşamı Sarıkamış'a gelmiştir.

Sarıkamış Garnizon Kumandanı General Voronpanof'un tam dalgınlığına rağmen, izinden dönmekte olan 2.Koban Plaston Tugayı'nın Kurmay Başkanı Albay Bukretof tesadüfî olarak bulunduğu Sarıkamış'ta 18.Türkistan Avcı Alayı'nın bu taburundan bir müfreze kurmuştur. Albay Bukretof bu müfreze ile Yukarı Sarıkamış (Eski Sarıkamış-Çerkesköy)'ün ve Yağmurludağ'ın zapt ve müdafaası görevini üstlenmiştir¹⁴³.

Tiflis Harp Okulu'nu bitirerek kıt'alara atanmış olan 120 kadar subay adayının kumandasında 2000 kadar ikmal personelinden Myshlayeski'nin emri ile

¹⁴² ŞERİF, Sarıkamış..., s.162.

* Bu 5.Türkistan Avcı Livası'nın 4.Alayı oluyor. Bkz.MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.98. dipnottan.

¹⁴³ MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.96-106.

Albay Bukretof tarafından teşkil edilen bölükler de bu günkü muharebelere katılmışlardır¹⁴⁴.

Bu gün, Türk taarruzu karşısında gafil avlandıkları anlaşılan Ruslar ele geçirebildikleri kuvvetleri cepheye sürmüşlerdir.

Belirtmek gerekir ki, Türk taarruzunu cepheye sürülen Rus birlikleri değil, yukarıda izah ettiğimiz üzere Başkumandan Vekili Enver Paşa dışında Türk Kumanda heyetinde görülen isteksizlik akamete uğratmıştır.

Netice itibariyle, Bardız'ın ele geçirilmesi ile kilidi kırılmış olan Sarıkamış'a taarruzun durdurulmasından dolayı kapısı aralıklı olmasına rağmen girilmemiş ve bu olay Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın dönüm noktasını teşkil etmiştir¹⁴⁵.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın ve buna bağlı olarak gelişen Kafkas Cephesi olaylarının mukadderatına önemli etkide bulunan bu olayı¹⁴⁶ General Fahri Belen ve Mareşal Fevzi Çakmak Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın istekliliğine rağmen kaçırılmış pek önemli bir fırsat olarak değerlendirmektedirler¹⁴⁷.

Yukarıda ortaya koyduğumuz ve değerlendirmesini yaptığımız 25 Aralık günü Türk tarafı, önemli bir fırsatı kaçırmış ise de, henüz ciddî bir tedbirin Ruslarca alınmadığı ve hedeflenmiş mevki olan Sarıkamış'ın önüne varılmış, tehdit altına alınabilmiş idi.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın dördüncü günü olan 26 Aralık 1914 günü için 25 Aralık 1914 günü Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından verilmiş Ordu emrinde gösterilen hedeflere varılamadığından dolayı bu gün de geçerli olduğu bildirilmiştir.

Türk tarafının yeni bir ordu emrine lüzum görmediği ve zafer ümidinin çok kuvvetli olduğu bu gün¹⁴⁸, harp şöyle cereyan etmiştir:

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı içerisinde karşısında bulunan Rus kuvvetlerini sabitleştirmek göreviyle sorumlu kılınan XI.Kolordu'ya Kolordu Kumandanı Galip Paşa, 26 Aralık 1914 günü için 25/26 Aralık gecesi 23.15'te Hopik'ten verdiği emirde; " bu gün kolordu cephesinde düşmanın perişan bir suretle çekildiğini, yarın sabahleyin aydınlığın başlamasıyla beraber bütün topçuların (mantetliler de dahil) mevziye girerek, şayet düşman yerinde duruyorsa, saat 07.00'den başlayarak verilecek kolordu emrini beklemelerini bildirmiştir¹⁴⁹.

XI.Kolordu; bu gün öğleye kadar yoğun sis ve öğleden sonra da Kolordu Kumandanı'nın yeni bir emrini beklemiş, ancak akşama doğru Kalender-Maslahat

144 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.12.

145 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler", s.40.

146 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.105.

147 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.155; Bkz.ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.52.

148 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.85.

149 ATASE, K.5079, H.5, F.1-42.

hattına doğru ilerleyerek Ruslardan bir kısım esir ve 400 tüfek ele geçirmiş ise de¹⁵⁰ önemli bir gelişme sağlayamamıştır.

Çünkü, Rus kuvvetleri Azap-Zanzak-Sanamer hattında bulunuyor ve bu hattı savunuyorlardı. Gerek ve Gerek Yaylası henüz Rusların elinde bulunmaktadır. Kolordu 22 Aralık'tan beri yaptığı taarruzlar sonucunda hâlâ Kötek-Yeniköy-Bardız yolunu etkileyecek bir duruma gelmemiştir. Esasen kolordu, Rusları cepheden geri iterek yukarıda belirtilen mevzie kadar çekilmeye zorlamıştır¹⁵¹.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı sırasında kendisine verilmiş olan vazifeyi yerine getirmediği ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın beklentilerine cevap veremediği anlaşılan XI.Kolordu, yukarıda izah ettiğimiz üzere ağır davranarak ihtiyarı çekilme çabası içerisinde bulunan Rus kuvvetlerine bilinçsiz bir şekilde zaman kazandırmıştır.

IX.Kolordu ile hareket birliği yapması gerektiği halde, Ardahan doğrultusuna saptığını tespit etmiş olduğumuz X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey ise, kolordusuna 26 Aralık günü harekâtı için 25/26 Aralık gecesi Ersinek köyünden özetle şu emri vermiştir:

"Kolordu'nün bütün subay ve erlerinin üstün gayretleri sonucunda ve Allahın yardımıyla karşımızdaki düşman alayları kâmilten dağılarak Ardahan doğrultusunda çekilmiştir. Düşmanın bir çok subayı, yüzlerce eri esir edilmiş, binden fazla silâh, araba ve çok sayıda cephaneye ele geçirilmiştir.

Kolordu bu gece aşağıdaki şekilde dinlenecektir.

30.Tümen Ersinek'te 31.Tümen Kosorw'da kalacak, 30.Tümen Beyköy doğrultusuna ve 31.Tümen Oltu ve Ardahan doğrultularına ileri karakol birlikleri çıkaracaklardır.

Bu gece behemahal civardan koyun ve sığır toplanarak erlere bolca yemek yedirecek ve hayvanların da karnı iyice doldurulacaktır.

Bu gece 30.Tümen Ersinek'ten, 31.Tümen Kosor'dan gece yarısından sonra saat 03.00'te hareket ederek Beyköy doğrultusunda ilerleyecektir.

Konaklara ilk gelen kıt'alar önce yürütülecek ve bu suretle bütün kıt'aların yeteri kadar dinlenmeleri sağlanmış olacaktır.

30.Tümen'deki dört sahra bataryası bundan sonra da tümen de kalacak, ayrıca 31.Tümen'in yanında bulunan tümen dağ bataryalarını da bu gece Ersinek'e, 30.Tümen'e gönderilecektir.

Ben bu gece Ersinek Köyü'ndeyim. Yarın 30.Tümenle beraber bulunacağım"¹⁵².

150 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.162.

151 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.433-434. ;

152 ATASE, K.5054, H2, F.1-92.

Bu emre göre hareketleri tanzim edilen X.Kolordu'nun 30.Tümeni, Tümen Kumandanı Yarbay Ali Osman Bey'in Türk askerî geleneğine göre ifadelendirdiği emrini de alarak¹⁵³ saat 03.00'te Ersinek Köyünden hareket etmiş, çok soğuk bir havada Allahüekber Dağları üzerinden zorlukla ilerlemiştir. Tümen, tek kolda yürütüldüğünden yürüyüş kolunun derinliği çok uzamış, Allahüekber Dağları'nda, erler tamamen elden çıkmış, sabaha ikadar gelen erlerle taburların mevcudu yüz eri dahi bulamamıştır. Bütün bu olumsuzluklar içerisinde tümenin uç bölümü saat 17.15'te kendilerine Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in verdiği hedef olan Beyköy'e varabilmiştir¹⁵⁴. 30.Tümen Komutanı Ali Osman Bey de kolorduya bir rapor göndererek; "Tümenin arkasının pek geç alınabileceğini ve belki de kol sonucunun ancak 23.00'e doğru gelebileceğini"¹⁵⁵ bildirmiştir.

Kosor'dan saat 09.00'da hareketle Başköy'e gitmesi istenilen 31.Tümen 90. ve 92.Piyade Alayları ile doğ topçu taburları Tahtaköy'den Kosor'a gelemedikleri için istenilen saatte harekete geçememiştir. Tümen karargâhı saat 15.00'e kadar beklemiş ve bu saatte 93.Piyade Alayı ile birlikte Başköy'e doğru ilerlemeye başlamış, diğer alayları ise, saat 15.30'da Kosor'a gelebilmişlerdir. 93.Piyade Alayı da soğuk, kar ve yolsuzluk sebebiyle güçlüklerle maruz kalmış, pek çok döküntü ve kayıplar vererek 300 kadar bir mevcut ile gece Başköy'e varmıştır.

Tümen Kumandanı, geride kalan birliklerin Başköy'e gelmeleri için şiddetli emir vermiş ve bugün 31.Tümen yüzde yetmiş-seksen nispetinde donmalardan dolayı kayıp vermiştir¹⁵⁶.

32.Tümen ise, Posik'ten hareketle Vartanut doğrultusunda hareket etmesi gerekirken, Vartanut yolunun çok karlı olmasından dolayı Bardız yönünde ilerlemiş ve saat 15.00'e doğru Bardız'a varmıştır. Tümenin durumunu ve Kızılkilise'ye varmak niyetini kolorduya iletilmiş olan Tümen Kumandanı Bardız'dan hareket ettiği sırada Çakırbaba Dağı bölgesinde muharebe etmekte olan 28.Tümen 82.alayı'nın çok zor durumda olduğunu ve Rusların bu alayın sağ yanını kuşatmak üzere bulunduklarını haber almıştır. Bunun üzerine durumu yakından görmek için biraz ileriye gitmiş, çok sayıda yaralının getirilmekte olduğunu ve morali sarsılmış olan alayın düzensiz bir şekilde geriye çekildiğini görünce yürüyüşe devam imkânı görmediğinden öncü

153 ATASE, K.5054, H.2, F.1-93; 30.Tümen Kumandan Ali Osman Bey'in verdiği mezkûr emrin ilgili kısmı şöyledir:

"Askere bu bege behamah sıcak yemek yedirilmesi ve hayvanların iyice doyurulması gerekli bulunduğundan, köy muhtarı vasıtasıyla senet karşılığında her tabura birer sığır verilmesi ve lüzumu kadar arpa ve samanın tedarik edilmesi sağlanmış olduğundan, hemen muhtara muhtara müracaat edilerek erzak alınacak ve mukabilinde senet verilecektir. Ancak, gerek subaylar ve gerekse erlerden, halkın mal, ırz ve canına vaki olacak en ufak bir taarruz ve tecavüzün cezası yarın sabah idam olacağı herkes bilmeli ve maiyetine anlatmalıdır."

154 ATASE, K.5054, H.2, F.1-93.

155 ATASE, K.5054, H.2, F.1-96.

156 ATASE, K.1487 D.225-26, F.1-23.

alayının gerisinden ilerleyen 94.Piyade Alayı'nı bu yöne çevirerek Çakırbaba Dağı'na göndermiştir. 94.Alay'dan bir bölükle Zakim Boğazı'nı, iki bölükle de Nusuak Boğazı'nı kapatan Tümen Kumandanı, öncüde bulunan 95.Alayı Bardız Yaylası'na çevirerek Çakırbaba Dağı doğrultusunda ilerlemesini emretmiş ve diğer birliklerle beraber Bardız'da kalmıştır¹⁵⁷.

Yukarıda bahsettiğimiz durumdan dolayı yeni bir değerlendirme yapan 32.Tümen Kumandanı Albay Abdülkerim Bardız'da yan emniyeti için bırakılmış olan 17.Tümen'in 49.Alayı'na hareket birliği temin edebilmek amacı ile özetle şöyle bir emir vermiştir:

"Bildiginiz şekilde 82.Alay mevziini muhafaza edemeyerek perişan bir durumda Bardız'a çekilmektedir.

32.Tümen biraz evvel Bardız'a gelmiş olduğundan bu tehlikeli durumu önlemek üzere 94.Alayı Çilhoroz Tepesi'ne,95.Alayı Bardız Yaylası'na bu geceden gönderdim. Siz de yarın düşmanın çekilmesine engel olmak için muharebeye katılınız. 27 Aralık 1914 günü sabahı erkenden taarruza başlanacaktır. Beni sabahleyin Bardız'da veya Bardız kuzeyindeki tepede görmeye çalışınız"¹⁵⁸.

X.Kolordu, tümenlerini izah ettiğimiz üzere yönlendirirken Vasıf Bey Müfrezesi'ni yan emniyeti için Göle istikametinde göndermiştir.

Görüldüğü üzere Oltu'nun ele geçirilmesi sonrasında kendi kararıyla X.Kolordu'yu Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın amacından uzaklaştırmış olan Hafız Hakkı Bey, bu gün kolordusunu harekâtın bilinen amacına yönlendirmiş ise de harekete sadece 32.Tümen'in 94. ve 95 Alayları ile Bardız Yaylası'nda müdahale edebilmiştir ki, bu durum Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sarıkamış önlerinde bu gün de yalnız bırakıldığını göstermektedir.

Ayrıca, belirtmek gerekir ki X.Kolordu'nun bu günkü faaliyetleri ve durumu hakkında Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya hiç bir bilgi ulaştırılmamıştır.

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın başlangıcında Oltu doğrultusunda hareket etmesi istenilen Stange Bey Müfrezesi'nden bu gün ulaşan 23 Aralık tarihli raporla sözkonusu müfrezenin Ardanoç'ta bulunduğu ve Oltu'ya giden yolun çok sarp olduğu için Ardahan istikametinin takip edileceği şeklinde bir bilgi alınabilmiştir¹⁵⁹.

25 Aralık 1914 günü Sarıkamış önlerine gelmiş, Sarıkamış'ı ele geçirememesine rağmen, esas ittihaz edilmiş olan hedefe oldukça yaklaşmış olan IX.Kolordu cephesinde stratejik kuşatma harekâtı olarak tertip edilmiş harekât, mahiyet itibarıyla bir dönüşüm geçirmiştir.

157 ATASE, K.5074, H.15, F.1-11.

158 ATASE, K.5074, H.15, F.1-12.

159 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.161.

Bu durumu Şerif Bey, ihata manevrasından meydan muharebesine dönüşüm olarak ifadelendirmektedir¹⁶⁰.

Arif Baytın ise, sözkonusu ettiğimiz durumu ihata manevrasından muharebeye dönüşüm şeklinde tavsif etmektedir¹⁶¹.

Ancak, belirtmek gerekir ki, gizlilik esası ve baskın tarzında stratejik kuşatma taarruzu olarak tertip edilmiş olan Sarıkamış Kuşatma Harekâtı, taarruz özelliğinin dışında kalan özelliklerini kaybetmiştir.

Artık Ruslar tarafından da plânına vakıf olunan bu harekât, karşı tedbirlerin de alınması ile birlikte stratejik kuşatma taarruzundan, meydan muharebesine değil, taarruzî muharebeye, ya da daha kapsamlı bir tabirle muharebeye dönüşmüştür.

Biz de bu dönüşümün yaşandığı süreçte meydana gelen olayları Sarıkamış Muharebesi başlığı altında inceleyeceğiz.

5- SARIKAMIŞ MUHAREBESİ

Sarıkamış Muharebesi 26 Aralık 1914 günü için sadece IX.Kolordu ile Türklerin Sarıkamış'ı ele geçirmek, Rusların ise Sarıkamış'ı Türk taarruzundan korumak amacıyla Sarıkamış civarında karşı karşıya gelmeleriyle başlayan bir muharebedir.

Sarıkamış Muharebesi'nin yapılacağı arazi, Sarıkamış vadisine doğru tatlı meyillerle 4-5 km.lik bir uzunluk üzerinde iniş halinde devam etmekte ve parça parça ağaçlar ve tarla haline getirilmiş düzlükler birbirini takip etmektedir. Sarıkamış Kasabası'nın doğusunda bir demiryolu boyunca düzlük devam etmekte ve Kötek-Sarıkamış yolunun geçtiği vadinin güney sırtları dik meyillerle yükselmektedir.

Bel noktasından itibaren, hafif meyillerle Çerkesköy üzerinden İstasyon'a giden yol, muharebenin devam müddetince daima esas mihveri teşkil edecektir.

Böyle bir arazide cereyan edecek olan Sarıkamış Muharebesi'nin ilk günü Türkler, bu muharebeye IX.Kolordu'dan 29.Tümen ve 17.Tümeni sokabilmişlerdir.

Belirtmek gerekir ki, bu gün IX.Kolordu'nun yapacağı hareketlerde de esas eksen 29.Tümen teşkil edecektir.

26 Aralık 1914 günü sabahında 29.Tümen Kumandanı Arif Bey, birliklerin toplanmasını sağlamış ve kumandanlarla görüşmelerde bulunarak, irtibatı tesis ettikten sonra, hemen orada bir gün evvelden tümence bilinen esas ve cephe dairesinde hareket için gönderilen 86.Alay'a geceleyin takviye etmekle görevli 85.Alay'ın İkinci Taburu ile birlikte yolu takip etmesi ve diğer 85. ve 87.Alayların yolun solundan Sarıkamış'a ilerlemesi emrini vermiştir.

¹⁶⁰ ŞERİF, Sarıkamış..., s.163.

¹⁶¹ BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.86.

Kolordu Karargâhı ile kurulan temas sonucunda sözkonusu emrin kolorduca benimsendiği ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Bardız'da verilmiş olan emrin hükmünün geçerliliğini koruduğu öğrenilmiştir.

Bunun üzerine 29.Tümen harekâta başlamış ise de, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın müdahalesiyle karşılaşmıştır¹⁶². Bu müdahalenin sebebi Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya Sarıkamış'ın dört kilometre kadar batısında Taşlıtepe'den saat 03.20'de Binbaşı Nuri tarafından gönderilen rapordur. Sözkonusu rapor şöyledir:

"Kötek Caddesi'ne çıkmak üzere buradan hareket ettiğimizde, sağ kanat açığında sarı tepelerin yüksek noktaları düşman piyadeleri tarafından tutulduğundan ve yoğun bir topçu ateşine hedef olduğumuzdan, başka bir yol ile eski gözetleme yerine çekilmek zorunda kaldım. Hâlen bu yüksek tepeler hattı düşman piyadesi elindedir.

Sarıkamış'tan güvenlik tertibi almış altı kilometre derinliğinde bir yürüyüş kolu Kars doğrultusunda, bu doğrultuya paralel ve Sarıkamış'a uğrayan birçok araba kolu da geri çekilmeye devam ediyorlar. Bu çekilen kolların kuvvetli olması, XI.Kolordu ile Süvari Tümeni karşısındaki Rus kuvvetlerinin Kars doğrultusunda çekilmekte olduğu ve Sarıkamış'ta direnen kuvvetlerin de bu geri çekilmeyi koruduğu kanısını kuvvetlendirmektedir.

Sağ kanatta düşman birlikleri gittikçe artmaktadır. Bu raporu yazdığım tepenin bir piyade taburu ile tutulması, Sarıkamış-Kızılkilise yolunu güvenlikte bulundurur"¹⁶³.

Bu raporla, Sarıkamış-Kızılkilise hattının güvenlikte bulundurulması gereği kendisine iletilmiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa sogulanan iki Rus esirinin verdiği bilgilerden de Yeniköy'den kuzeye doğru bazı Rus birliklerinin sarmakta olduğunu öğrenmiş idi.

Özellikle Nuri Bey'in gönderdiği rapor üzerine, müdahalede bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa, yapılan kışifleri de dikkate alarak harekâtı yeniden tanzim etmiştir. Buna göre; 29.Tümen Sarıkamış-Kızılkilise yolu ve güneyinden, 17.Tümen ise, bu yolun kuzeyinden olmak üzere taarruza başlayacaklardır.

26 Aralık 1914 günü için kolorduya saat 06.00'da taarruza başlaması emredilmiş ise de durumun ortaya çıkardığı bir sonuç olarak taarruz ancak saat 07.30'da¹⁶⁴ Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emriyle başlamıştır¹⁶⁵.

162 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.85-86.

163 ATASE, K.2950, H.7, F.1-102.

164 ATASE, K.2950, H.7, F.1-100.

165 ŞERİF, Sarıkamış..., s.163.

Harekete geçen 29.Tümen yayılıp ilerlemeye başladığı sırada Rusların şiddetli piyade ve makinalı tüfek ateşine uğrarken, Rus sahra topçusu tarafından da gerilerdeki Türk topçusuna şarapnel yağdırılmağa başlanmıştır.

Türk topraklarının menzilleri kısa olduğu için Rus topçusu rahat atış yapabilmiş ve hatta Çerkesköy'e inmek isteyen Ordu ve Kolordu Karargâhları'nda da zarar verebilmiştir.

Hedefe yaklaştıkça hareketlendiği dikkat çeken Başkumandan Vekili Enver Paşa, Türk topçusunun hareketlerinden memnun olmamış olacak ki, topçu mevziinin yanından geçerken Topçu Taburu Kumandanı Binbaşı Hamdi'ye toprak yerlerini değiştirerek ilerlenmesi emrini vermiş, burada da durmayarak hemen yalnız başına denecek bir şekilde ileri sokularak, 29.Tümen Karargâhı'nın ilerisine gitmiştir. Kendisi toprak sütünin arkasına çömelmiş ve devam eden topçu ateşinin altında mermiler başlar üzerinde parçalandıkça gayri ihtiyarî eğilmekle yetinmiştir.

Türk askeri geleneğine ve kendi şahsiyetine uygun, ultra aktif bir tutum sergileyen Başkumandan Vekili, 29.Tümen Kumandanı Arif Bey'den durum hakkında izahât aldıktan sonra alayların daha batıya yanaşarak Kötek-Sarıkamış yolunu kesmek üzere şiddetle ilerlemelerini ve aynı zamanda toprak makinalı tüfek gibi avcı hatlarında kullanılması için ileri alınmaları emrini vermiştir.

Bu emir üzerine, bataryalar Çerkesköy'ün kuzeyine kadar sokulabilen 87.Alay piyadesinin hemen yakınına kadar getirilmiş ve burada mevzi girerek hafif bir ateşle Ruslara mukabeleye başlamışlardır.

Çerkesköy yolunun sağından ilerleyen 86.Alay ormanlara dalarak Sarıkamış'ın batısındaki dereye kadar inmiş ise de, karşısında Rus piyadesinin ve yandan da topçusunun ve makinalı tüfeklerinin ateşine uğrayarak oldukça zayıf vermiş ve Alay Kumandanı Binbaşı Ali Agâh şehit düşmüş¹⁶⁶, Alay da ilerleyememiştir.

17.Tümen Sarıkamış İstasyonu'na kadar ileri atılmış ise de, bu tümenin solundan giden 50.Alayı Rusların yandan mukabil taarruzuna tutulduğundan dolayı geri çekilmiş ve bunun üzerine 51.Alay da duraklamıştır¹⁶⁷.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, taarruzun durduğunu görünce tümen ve alay kumandanlarının birliklerinin önüne geçerek taarruza devam edilmesini emretmiş ise de, yine sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Enver Paşa, taarruzun mihverini teşkil eden 29.Tümen'in ileri hatlarına kadar giderek durumu incelemiştir.

Bu sırada devreye giren IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, dağılan erleri toplayarak kıt'aları yeniden düzene sokmak suretiyle yarın sabaha karşı taarruza devam edilmesi teklifinde bulunmuş ve bu

166 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.86-87..

167 ŞERİF, Sarıkamış..., s.163.

teklifin kabul edilmesiyle 26 Aralık 1914 günü için sözkonusu ettiğimiz taarruz durdurulmuştur¹⁶⁸.

Sarıkamış Muharebesi'nin ilk günü olan 26 Aralık 1914'te de Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın tüm gayret ve çabalarına rağmen Sarıkamış'a girilememiştir.

Sarıkamış'ın ele geçirilememesi ve ağırlıkların da henüz gelmemesi sebebiyle, Ordu Karargâhı çadırsız olarak karlar üstünde kurulurken, erzak sıkıntısı da görünür hale gelmeye başlamıştır¹⁶⁹.

Netice itibariyle Türkler, bu gün yine Sarıkamış'ı alamadıkları için çok önemli bir fırsatı kaçırmaları sonucu yeni sıkıntılar da yaşamaya başlamışlardır.

IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, sözkonusu durumu saat 22.30'da Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir raporda Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın dikkatine sunmuştur ki, bu rapor özetle şöyledir:

"Bardız'da Kaymakam Vekili sıfatıyla bırakılan Kolordu Yargılama Şubesi Müdürü'nden 26 Aralık günü saat 16.20'de alınan raporda Çakırbaba Tepesi'nden" gelen bir süvarinin Bardız'a taarruza başladığı ve bunun üzerine Bardız'a varmış olan 32.Tümen'in muharebe bölgesine iki tabur gönderdiği bildirilmiştir. Bu anda IX.Kolordu'nun durumu şöyledir:

29.Tümen, bütün kuvvetini birinci hatta bulundurmakta ve sağ kanadı düşman tarafından sıkıştırılmaktadır. Bu durum üzerine tümenin son ihtiyat taburunun da ileriye sürülmesine lüzum görülmüştür.

17.Tümen'in elinde ihtiyat olarak ancak 500 mevcutlu bir tabur bulunmaktadır. Bu sebeple 29.Tümen'i takviye etmek imkânı yoktur. Çünkü bir tabur kadar düşman kuvvetinin 17.Tümen'in sol kanadını kuşatmakta olduğunu tümen kumandanı bildirmiştir. 29. ve 17.Tümen Kumandanları, 28.Tümen'in en az bir alayı ile takviye edilmedikçe taarruza devam edemeyeceklerini bildirmişlerdir. (Bu durumun asıl sebebi; zayıflar, hastalar, kayıplar ve döküntülerin çok fazla olması, ayrıca 17.Tümen'in geride bıraktığı kuvvetlerinin henüz tümenine katılmamış olması ile 29. ve 17.Tümenlerin iki tam alayının muharip gücüne inmiş bulunmasıdır.)

17.Tümen, Sarıkamış kuzeybatısındaki ormanlık sırtta karın fazlalığı sebebiyle, bu gün kendisine verilen dağ bataryalarını kullanamamış ve geride uzak bir yerde bırakmıştır.

28.Tümen'den şimdiye kadar nerede bulunduğu ve ne yaptığı hakkında bilgi alınamamıştır. Tümen'e gönderilen irtibat subayı da henüz dönmemiştir.

Kolordu Karargâhı Çerkesköy kuzeyinde 29.Tümen Karargâhı ile beraber bulunmaktadır¹⁷⁰.

168 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.434.

169 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindek Muharebeler", s.40-41.

* Raporda Çakırbaba Tepesi adıyla geçen mevki, bölgede Çakırbaba Dağı olarak anılmaktadır.

170 ATASE, K.2950, H.7, F.1-104.

Raporda kendisinden haber alınmadığı ve ileriye getirilmesi için irtibat subayının gönderildiği belirtilen 28.Tümen, yan emniyeti için 82.Alayı'nı Bardız Yaylası'na bırakarak gece geç vakit kolordusuna 84.Alayı ile iltihak etmiş ise de gece yürüyüşleri dolayısıyla çok döküntü vermiştir¹⁷¹.

Kaymakam Selahattin, bu alayın 100 kişilik bir mevcutla Sarıkamış önlerine geldiğini yazmakta ise de¹⁷², yukarıdaki rapordan ayrı olarak IX.Kolordu Kumandanı 29. ve 17.Tümenlerin insan mevcutlarının birer alaya indiğini ve bu gece cephede en önemli görevi yapmak üzere, çok zorlukla getirilmiş olan 28.Tümen'in 84.Alayı'nın insan mevcudunun da 300 kadar olduğunu bildirmesi sözkonusudur. 83. ve Bardız'da bırakılan 82.Alay'ın da aynı durumda oldukları sanılıyordu. Kolordu Kumandanı ise, taarruz için verilen emirlerin sonuçlarının nereye vardığını anlamak maksadıyla muhtelif bölgelere gönderdiği şahısların gelmelerini beklemekteyim diyordu¹⁷³.

Görüldüğü üzere IX.Kolordu bu gün de kendisinden beklenen başarıyı sağlayamadığı gibi havanın soğukluğu ve muharebe sebebiyle önemli bir güç kaybına uğramış, takviye alamadığı için taarruz gücünü de büyük ölçüde yitirmiştir.

Ruslar ise, XI.Kolordu karşısındaki kuvvetlerini Zanzak-Sanemer hattına çekerek bu hattı muhafaza ile dün başlamış oldukları ihtiyari geri çekilişlerini sürdürmüşlerdir. Bundan amaçları; Sarıkamış-Yolgeçmez bölgesini kontrol ve güvenlik altında bulundurmaktır¹⁷⁴.

Sarıkamış bölgesinde ise, Rus kuvvetleri hâlen yok denecek kadar azdı. 25 Aralık günü Sarıkamış'ta mevcut kuvvetlerine 18.Türkistan Avcı Alayı'ndan bir tabur katılabilmiş ve bu tabur Sarıkamış kuzey sırtlarını savunmuştur. Türk taarruzu karşısında bu tabur büyük bir zayiata uğramış ve Tabur Kumandanı Yarbay Koban de ölmüştür.

Albay Bukretof Müfrezesi'nin Yukarı Sarıkamış'ı savunan kısımları burayı terke mecbur olmuşlardır.

17.Türkistan Avcı Alayı'nın bir taburu bu gün Çamurludağ bölgesine gelerek, Rus mevzilerinin sol kanadını uzatarak Sarıkamış önlerine gelmiş olan Türk birliklerine yandan etki yapacak bir duruma girmiştir.

Albay Dovgirt Kumandası'ndaki Bardız Müfrezesi, 26 Aralık 1914 akşamına doğru Çakırdağı bölgesine gelerek Türk kıt'aları ile muharebeye tutuşmuştur¹⁷⁵.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu gün Ruslar için de son derece kritik bir gün olmuştur.

171 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.161.

172 SELAHATTİN, "Kafkas Cephesi'nde X.Kolordu'nun Büyük Harbin İptidasından Nihayetine Kadar", Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, Sayı:88, (1 Kanunuevvel 1933), s.60.

173 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.437.

174 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.16.

175 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi., s.104-107.

Netice itibariyle, 26 Aralık 1914 günü başlayan Sarıkamış Muharebesi, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın haklı istek ve yerinde müdahalelerine rağmen, IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ve tümen kumandanlarının gayretsizlikleri sonucu taarruz durdurulmuş, bir fırsat daha kaçırılmıştır.

Oysa ki taarruza devam etmiş olsalardı pek kritik duruma düşmüş olan Sarıkamış'a girmeleri rahatlıkla mümkün olabilirdi¹⁷⁶.

Sarıkamış Muharebesi'nin birinci gününde istedikleri sonucu alamayan Türkler, beklentilerini ikinci güne taşımışlardır.

Daha önce bahsettiğimiz beklentilerin sahibi olan Türklerin 27 Aralık günü hareketleri şöyle olmuştur:

Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Bardız'da verilen emirde genel maksada uygun olarak serbest hareket etmek yetkisi verdiği XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa, bu kolorduya 27 Aralık günü için özetle şu emri vermiştir:

"Düşman Azap-Ardos-Zanzak-Sanamer-Gerek hattındadır. Kuvveti henüz anlaşılamamıştır. Tümenler kuvvetli keşif kolları çıkarmak ve topçu ateşleri açmak suretiyle düşmanın durumunu ve kuvvetini öğreneceklerdir.

Bu gün kıt'alar bulundukları hatta kalarak mevzilerini berkiteceklerdir.

34.Tümen lüzumu halinde 33.Tümen emrine verilmek üzere Mollamelik'te iki piyade taburu bulunduracaktır. 33. Tümen de 34.Tümen'le irtibatı devam ettirmek kaydıyla, düşmanın kanadına baskı yapacak ve ihtiyaç hâlinde 33.Tümen'in Mollamelik'te bulunduracağı iki taburu derhal emrine alacaktır.

18.Tümen, kendi sağ kanat gerisinde Çamurlu doğu sırtlarına ve Aras Vadisi'ne ateş etmek üzere bir mantelli batarya yerleştirecektir.

Kolordu Karargâhı yarın saat 08.00'de Haran'da olacaktır"¹⁷⁷.

Bu emre göre hareketleri tanzim edilen XI.Kolordu'nun 18.Tümeni havanın sisli olması sebebiyle topçularını kullanmamış ve kuvvetli keşif kolları çıkarmakla yetinirken, ancak Ruslar hakkında şu bilgileri elde etmiştir:

Aras güneyinde; Yüzveren batısında Rus kuvvetinin kalmadığı anlaşılmış, Kırık Köyü'nün yakıldığı ve bölgedeki bir kısım Rus birliklerinin geri çekilmekte olduğu görülmüştür.

Aras kuzeyinde; Azap ve Ardos, doğu sırtlarında Rusların tahkimât yapmakta oldukları ve bu mevziin önüne tel örgü engelleri konulduğu tespit edilmiştir¹⁷⁸.

Alınan bu bilgilerden Rusların mevzilerini korudukları sonucu çıkarılmıştır.

176 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi., s.107.

177 ATASE, K.4896, H.5, F.1-49,52.

178 ATASE, K.4896, H.5, F.1-56.

Rusların sağ kanadını tazyik etmesi istenilen 33.Tümen'in gerek istikametinde ilerleyen taburu taarruzla bir miktar esir almış ise de köyü ele geçirememiş, bulunduğu hatta kalarak tahkim ve keşif faaliyetinde bulunmuştur.

Bu gün 34.Tümen de önemli bir harekette bulunmamış, Azap civarında muharebe ederek, Rusları tesbite çalışmıştır.

Sağda bulunan 2.Nizamiye Süvari Tümeni ise Yüzveren'i alarak Kazak fırkasının peşine takılmıştır¹⁷⁹.

XI.Kolordu sözkonusu ettiğimiz hareketleriyle Sarıkamış Muharebesi açısından pek de önemli olmayan bir hareket tarzı ortaya koymuştur.

Belen'e göre; bu kolordunun ele geçirdiği köyler Rus asıl muharebe hattının üzerinde bulunduğundan Rusların çekilmekte olduğunun anlaşılması kolaydı. Kolordu'nun bunu anlayarak şiddetli taarruz yapması lâzımdı. Eğer kolordu iki tümeni ile Kötek istikametinde kuvvetli bir sıklet merkezi yaparak taarruza devam etseydi, kat'i neticeye büyük ölçüde yardım ederek Sarıkamış Muharebesi'nin makûs talihini değiştirebilecekti¹⁸⁰.

İşte böyle bir imkânı değerlendiremeyen XI.Kolordu, kendisinden beklenen amaca hizmet etmemiş, bu günü genelde tahkim ve keşif faaliyetleriyle geçirmiştir.

Sarıkamış Taarruzu'nun başlangıcından beri esas plâna muhalefet ederek kuşatmayı Ardahan doğrultusuna çekmek isteyen ve bu isteğine kendi kolordusunu fiilen yönlendirmiş bulunan X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey ise, 26-27 Aralık 1914 gecesini 27 Aralık günü için Başköy'den tümenlere özetle şu emri vermiştir:

"Bu gün Benli Ahmet Köyü'nde düşmanın iki piyade taburu ile iki topluk bir ordugâhı görülmüştür. Ayrıca Başköy'ün (Bölükbaşköy) güneyinden batıdan doğuya doğru üç piyade taburunun daha geçtiği tespit edilmiştir.

Kolordu yarın bulunduğu bölgelerde istirahat edecektir. Bu dinlenme esnasında erlerin noksanları tamamlanacaktır. Düşmana varlığımızı sezdirmemek için gerekli güvenlik tedbirleri alınacak, köylerin dışına asker ve sivil hiç kimse bırakılmayacaktır. Uzaktan gözetlemeye elverişli tepeler keşif kolları ile tutulacaktır.

Düşmanın geri çekilmesi veya başka bir hareketi hâlinde hemen karşı koyabilmek için, kıt'alar toplu bulunacak ve her an harekete hazır olacaktır"¹⁸¹.

Bu emriyle Hafız Hakkı Bey, Allahüekber Dağlarını aşmak zorunda bıraktığı ve bu sebeple perişan bir hale gelmiş olan X.Kolordu birliklerine derlenip toparlanmaları için istirahat vermiş, birlikler de bu durumu değerlendirmeye çalışmışlardır.

X.Kolordu'nun 30. ve 31.Tümenleri toparlanmaya çalışırken, Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey tarafından gönderilmiş olan Üsteğmen Recep saat

179 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.57.

180 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.164-165.

181 ATASE, K.5062, H.13, F.1-19.

15.20'de III.Ordu Karargâhı'na gelerek Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, kolordunun kolbaşısı ile 26/27 Aralık Başköy'e geldiğini, çok fazla döküntü ve yorgunluk sebebiyle iki gün dinlenmeye ihtiyacı olduğunu, uygun görüldüğü takdirde, IX.Kolordu'nun da hareketinin o yolda düzenlenmesi teklifini sunmuştur. Bu teklif, Enver Paşa tarafından uygun görülmeyle kolordunun derhal Sarıkamış'a ilerlemesi emriyle bu subay geriye gönderilmiştir¹⁸².

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın sunulan teklifi reddederek, kolordunun derhal Sarıkamış'a ilerlemesini emretmesi, IX.Kolordu'nun Sarıkamış önlerinde bulunduğu durum ve Rusların Sarıkamış'a kuvvet yığmağa başladıkları düşünülürse haklı ve yerinde bir karar olduğu rahatlıkla anlaşılabılır.

Kaldı ki, X.Kolordu Kumandanı da vermiş olduğu istirahat kararından yaklaşık olarak Üsteğmen Recep'in III.Ordu Karargâhı'na ulaştığı saatlerde vazgeçmiş ve kıt'aları yeniden harekete geçirmiştir. X.Kolordu Kumandanı bu durumu 27 Aralık 1914 günü Başköy'den III.Ordu Kumandanlığı'na yazdığı saatsiz şu raporunda bildirmiştir:

"Dün (26 Aralık 1914) düşmanın iki piyade taburu ve iki toplu Benli Ahmet'te ordugâhta bulunuyordu. Uç piyade taburu batıdan doğuya doğru Kakaç doğrultusunda ilerlemekte idi. Bu gün süvarimiz düşman keşif kollarını geri atarak Selim'i işgal etti. Şimdi bu dakikada demiryolunu da kesmiş olduğunu ümit ediyorum. Şimdi düşman, Sarıkamış'tan 23 vagonlu bir trenle piyade getirdi. Bu piyadeler Kakaç'a doğru yayılmış ilerliyorlar. Süvariye yardımcı olmak üzere iki piyade bölümü gönderilmişti. Bunlarla süvariler bu düşmanı geri atacaktır.

Rum ve Ermeni ahali bütün arabaları ve eşyaları ile kaçıyorlar. Çoğunun arabalarını çevirdik.

2- Dün Kolordu'nun Allahüekber Dağı'ndan aşması fevkalâde zor oldu. Sahra bataryaları Ersinek'ten Beyköyü'ne olan kısa mesafeyi ancak bu gün akşama kadar alabildiler. Henüz şimdi Beyköyü'ne geliyorlar. Piyadelerle ayakları şiş olanlar yüzde yirmiyi buluyor.

3- Buna karşın Kolordu görevini hakkıyla yapabilmek ve düşmanın çekilme hattını bir an evvel kesmek için bugün saat 14.00'te 30.Tümen, Selim doğrultusunda hareket etmiştir. 31.Tümen'in kısmen dinlenen bir alayı da 30.Tümen'le birlikte hareket edecektir. 31.Tümen'in diğer alayları dört ilâ beş saat dinlendikten sonra bu gece Benli Ahmet doğrultusuna hareket edeceklerdir.

Kolordu bu gece buralarda rast geleceği düşmanı Allah'ın yardımıyla şiddetli taarruzlarla perişan edecek ve yarın sabah Selim'den Sarıkamış'a doğru ordumuzun önündeki düşman kısm-ı küllisinin gerilerine taarruz edecektir.

Bu gece iki tümenim Divik-Çatak hattında bulunacaktır. Sabah erkenden saat 04.00'te taarruza geçeceğim.

Be bu gece Selim'deyim"¹⁸³.

Hafız Hakkı Bey tarafından sözkonusu ettiğimiz rapordaki gibi yönlendirilmiş olan X.Kolordu'nun 30. ve 31.Tümenlerinin hareketi de şöyle olmuştur: 30.Tümen Yolgeçmez ve Karahamza'yı taarruzla ele geçirirken 31.Tümen'de Divik doğrultusunda harekete geçmiş ve 19.Süvari Alayı da Nevoselim'i zapt etmiştir¹⁸⁴.

X.Kolordu'ya bağlı olduğu halde bu raporda bahsi geçmeyen 32.Tümen'e ise Hafız Hakkı Bey;

"Tümenin karşısında bulunan düşman, tümeni kesin olarak bağlamıyorsa Başköy yoluyla hareket ederek bu gece (27/28 Aralık 1914) Karakale-Akçakale bölgesine gelmesi, düşmanın çekilme yollarını kesmek için yarın yapılacak büyük taarruzda kolordunun üç tümeni ile taarruz etmesi düşünüldüğünden, kesin bir zorunluluk olmadıkça bulunduğu bölgede oyalanmaması ve tümen zorunlu görülürse yapacağı yürüyüşün güvenliği bakımından ufak bir kuvvet bırakabileceği şayet tümen Vartanut'ta değilse, hemen bulunduğu yerden Başköy doğrultusunda ilerleyerek bu gece kolordu ile birleşmeye çalışması" emrini vermiştir¹⁸⁵.

Oysa ki, 32.Tümen 26 Aralık 1914 günü Başkumandanlık Vekâleti'nden Bardız-Kızılkilise üzerinden Sarıkamış'a yürümesi emrini almış olmasına rağmen, Akmezar Dağı-Çilhoroz Tepe bölgesinde Ruslarla şiddetli bir muharebenin yapılmakta ve bir kısım Türk birliklerinin dağınık bir şekilde Kızılkilise doğrultusunda çekilmekte olduklarını görerek bu muharebelere katılmak zorunda kalmıştır.

Bu gün de X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'den zikrettiğimiz emri almış olan 32.Tümen Ruslara karşı dün giriştiği muharebeye devam ederek, Rus Bardız Müfrezesi'ni püskürtmüş ve Çilhoroz Tepe'yi almıştır. Ruslar ise Çakır Baba Dağı'nda tutunmaya çalışmışlardır¹⁸⁶.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in X.Kolordu'ya bu gün yaptırdığı hareketleri Belen, istirahat teklifinin kabul edilmemesine bağlıyor ise de bu doğru değildir. Çünkü, Kolordu Kumandanı, sözkonusu ettiğimiz raporunda Başkumandanlık Vekâleti'nin her hangi bir emrinden bahsetmemekte ve birlikleri de zaten Enver Paşa'nın emirlerine göre değil de harekâtın başlangıcından beri yaptığı gibi kendi inisiyatifıyla yönlendirmeye devam etmektedir.

Netice itibariyle, X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, bu gün ne tümenlerinin dinlenmelerini sağlamış ve ne de ittihaz edilmiş hedefe yönelmiştir. Hafız Hakkı Bey'in bu tarz harekâtının sebepleri; öteden beri bilinen tutumu, süvari

183 ATASE, K.2950, H.7, F.1-113.

184 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.57.

185 ATASE, K.5074, H.15, F.1-13.

186 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.57.

keşif kollarının Benli Ahmet ve Novoselim'de Rus birlikleri olduğunu bildirmeleridir¹⁸⁷.

Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, Hafız Hakkı Bey, X.Kolordu'nun 30. ve 31. Tümenlerini bu gün de Rus döküntülerinin peşine takmış ve Selim bölgesinde bir gün daha oyalanarak Sarıkamış Muharebesi'nin kaderi ile oynamıştır.

Şayet Hafız Hakkı Bey, emri altındaki kuvvetleri toplayarak Başköy-Verişan-Boyalı üzerinden Rus asıl kuvvetlerinin yanına düşseydi genel durum açısından çok uygun bir hareket yapmış olur Sarıkamış Muharebesi'ne oldukça etki yapabilirdi.

X. ve XI.Kolorduların etkisiz kaldıkları 27 Aralık 1914 günü Sarıkamış Muharebesi'nin yine esas mihverini Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın da başında bulunduğu IX.Kolordu teşkil etmiş ve bu günkü hareketleri şöyle olmuştur:

Dün beklenen hefede ulaşılamadığından yeni bir ordu emri verilmemiştir. ancak 25 Aralık 1914 tarihli ordu emri bu gün de geçerli olmakla beraber buna ek olarak Başkumandan Vekili Enver Paşa şifahi bir emir daha vermiş ve bu emrini ordu irtibat subayı Kurmay Binbaşı Tahir vasıtasıyla birliklere bildirmiştir. Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu emriyle, subayların önde olarak erâti beraberce ileri sürmelerini şiddetle istemiştir¹⁸⁸.

25 Aralık 1914 tarihli yazılı ve 27 Aralık 1914 tarihinde ise Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından verilen sözlü emirlerle yeniden taarruz başlamış ve dağ topraklarının 3.5 km. olan menzilleri Rus kuvvetlerinin gerilerine tesir etmediğinden, topçunun bir kısmı avcı hatlarına kadar sürülmüş¹⁸⁹, orman içine dağılmış perakende erleri ordu karargâh subaylarına toplatılarak taarruz hatları takviye edilmeye çalışılmıştır¹⁹⁰.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu düzenlemelerle beraber, istifade etmek amacıyla yanında bulundurduğu Alman subaylarından III.Ordu Kurmay İkinci Başkanı Felix Guze'yi 17 Tümen'e göndermiştir¹⁹¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, sabahleyin 32.Tümen'e bir emir subayı göndererek, Sarıkamış doğrultusunda ilerlemesini emretmiştir.

Ne var ki, bütün bu tedbir ve emirlerle Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Çerkesköy ve Sarıkamış doğrultularında başlatılmış olan Türk taarruzu istenilen şekilde gelişmemiş ve bu taarruz sırasında Enver Paşa da birliklerin hareketlerini yakından takip etmiştir. Hatta mevziini terk eden bir üsteğmenin idam edilmesini emretmiştir.

187 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.164.

188 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.90.

189 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.163.

190 ATASE, K.2950, H.7, F.1-109.

191 GUZE., "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.41.

Ortaya çıkan bu durum üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa 32.Tümen'e tekrar bir emir subayı göndererek, tümenin derhal Sarıkamış doğrultusunda harekete geçmesini emretmiş¹⁹², bu günkü harekâta en önemli görevleri üstlenmiş olan 29.Tümen'e de şu emri vermiştir:

"Bu emrin ulaşması ile beraber tek mil ihtiyat kuvvetleri sağ taraftan ileri sürünüz ve bizzat bütün zabitanı ileri atınız. Düşmanın sol yanına karşı telefâtı nazarı dikkate almayarak şiddetli hücum ediniz.

Sağ tarafta taarruza geçildiği zaman düşmanın karşımızdaki sol yanını bütün topçunuzla dövünüz. Makineli tüfekler de şiddetle dövsün.

Bu sabah ileride telefât çok olduğundan dolayı mevkiini terkederek geri dönen bir zabıt kurşuna dizilmiştir"¹⁹³.

İsteksiz ve verimsiz olarak devam etmekte olan Türk taarruzuna¹⁹⁴, yeni bir ivme kazandırmak amacı ile verilen bu emir sonrasında 29.Tümen birlikleri son kuvvetlerini toplayarak ileriye atılmışlardır. Akşama doğru 29.Tümen'in 87.Alayı Çerkesköy'e girmeyi başarmış ise de, Rusların karşı taarruzu sonucu çekilmek zorunda kalmışlardır¹⁹⁵.

17.Tümen de 29.Tümen gibi 12 tabur bir süvari alayı 6 bölük, 6 top, 16 mitralyöz toplayarak tanzim edilmiş Rus savunması karşısında başarılı olamamıştır¹⁹⁶.

Durumu yakından takip eden Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Muharebesi'nin yeni bir döneme girdiğini görerek, kumandanlarla durum değerlendirmesi yaptıktan sonra şu ordu emrini vermiştir:

"Bu gün kendisinden beklenen sonucu elde edemeyen IX.Kolordu, şimdi bulunduğu hatta kalacak ve bu hattı, görüşüldüğü gibi tahkim ederek savunmaya hazır bir duruma getirecektir. Kesin sonucu elde etmek için X.Kolordu'nun gelmesini bekleyeceğim.

XI.Kolordu karşısında bulunan düşman, bu kolordu tarafından takip edilerek geri çekiliyor. Çekilen bu düşmanın ilk kısımlarının muharebe meydanına gelmesi muhtemeldir"¹⁹⁷.

Harekâtın başlangıcından beri taarruz eden taraf olan Türkler bu emirle geçici olarak da olsa savunma yapan taraf haline gelmeye başlamışlardır.

İşte bu yeni döneme işaret eden ordu emrinden sonra, Yarbay Guze'ye yazdırılan ve bu durumda yapılması gereken faaliyetleri tanzim eden bir emir daha söz konusudur ki, bu emir şöyledir:

192 ATASE, K.2950, H.7, F.1-109..

193 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.91-92.

194 ATASE, K.2950, H.7, F.1-109.

195 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.92-94.

196 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.57.

197 ATASE, K.2950, H.7, F.1-109.

"1- IX.Kolordu, güvenliğini sağlamak ve tahkimât yapmak için çıkaracağı kuvvetten başkası, düşmanın durumu müsaade ederse, dinlenecek ve tüm kıt'alarını yeniden tanzim edecektir. Cephane noksanları tamamlanacak ve tümenlerdeki cephane miktarları eşit bir hâle getirilecek 29 Aralık günü için muharebeye hazır olacak.

2- Cephane ve yiyecek kollarında ve katarlarda bulunan usta erler kıt'alara verilecek ve onların yerinde hafif yaralıları kullanılacaktır. Bir ere beş mekkâri hayvanı verilebilir.

3- Sağlık personeli özellikle muharebede en ileride bulunacaklardır.

4- Cephane sarfiyatında tasarrufa dikkat edilmesi bir çok defa emrolunmuştu. Kesin sonucun hazırlanmasında kısa bir süre için veya düşman taarruzunun püstürtülmesinde, cephane sarfiyatında tasarruf düşünülemez. Toplar makineli tüfekler gibi kullanılmalıdır.

5- Kızılkilise'de veya Bardız'da ağır yaralıları için hastahaneler açılacak, hafif yaralıları Narman ve Erzurum'a gönderilecektir"¹⁹⁸.

Kaçak ve perakende er sayısı artmış olacak ki, 27 Aralık 1914 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa, Oltu ile Bardız'da disiplin işlerinde kullanılmak ve kaçaklarla perakende erleri toplamak üzere, bir jandarma taburunun yarısını Bardız'a ve diğer yarısını da Oltu'ya göndermesini Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na emretmiştir¹⁹⁹.

Belirtmek gerekir ki, Sarıkamış'a giremeyerek yukarıda bahsettiğimiz tedbirleri almak zorunda kalmış olan Türklerin karşısındaki Rusların durumu da kendi açılarından çok ciddileşmiş bulunuyordu²⁰⁰.

Nitekim General Myshlayeski Türk'te tehdidini yakından hissederek²⁰¹, General Bergmann ile görüşmek amacıyla Mecingert'e gelmiştir. Yapılan ilk görüşme sonunda Kolordu Kurmay Başkanı Albay Lastoçkin tarafından General Perjevalski'ye şu mesaj gönderilmiştir:

"Sarıkamış'ta durumun çok ciddileşmesi üzerine kolordu komutanı tarafından tugayınız ve hafif dağ toplarınız ile birlikte derhal Mecingert'e gelmeniz emredilmiştir. Ağırlıklar sizden sonra hareket edeceklerdir. General Gulik'e Tayhoca'daki mevzileri hemen işgal etmesi için kolordu komutanının emrini tebliğ ediniz ve Mecingert'e hareket saatinizi bildiriniz. Zatialinizin 27 Aralık sabahı şafak vakti buraya ulaşmasının beklenmekte olduğunu söyleyebilirim"²⁰².

198 ATASE, K.2950, H.7, F.1-110.

199 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.448.

200 NIKOLSKI, Sarıkamış Hareketi, s.15-16.

201 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.98-99.

202 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.16.

General Myshlayeski'nin General Bergmann ile yaptığı görüşme sonucunda ortaya çıkan bu mesaj sonrasında General Yudenich de Mecingert'e davet edilmiş ve O da Kurmay Başkanı Albay Maslofski ve Yarbay Drasenکو ile beraber 27 Aralık gecesi I.Kafkas Kolordusu Karargâhı'nın bulunduğu Mecingert'e gelmiştir.

General Yudenich gerek General Myshlayeski ve gerekse General Bergmann'ı birliklere daha evvel verilmiş olan genel çekiliş emrinin lüzum ve ilgası hakkında iknaya muvaffak olmuş ve General Bergmann hemen o gece kendi kıt'aatına mezkûr emrin değiştirilmiş olduğunu tebliğ etmiştir.

27 Aralık günü General Myshleyeski; General Bergmann, General Yudenich, General Bolhovitinof, I.Kafkas Kolordusu Kurmay Başkanı Albay Lastockin, Albay Maslofski ve Yarbay Drasenکو'nun hazır bulundukları toplantılarda yapılan görüşmeler sonucunda şu düşüncelerini Albay Lastockin'e dikte ettirmiştir:

"1- Sarıkamış yolu açıktır.

2- Buradan kıt'aatı Mihailofski'ye göndermelidir. (Tiflis-Batum yolu üzerinde buradan Barjuma bir demiryolu gider).

3- Lüzum ve zaruret hasıl olursa Kars'a doğru çekilmeyi tanzim etmelidir ve kuvvetli bir tampon kıt'ası bırakılarak kıt'aatımızın hezimete uğramasına meydan verilmemelidir. Bütün bu meseleler tam bir itilâf dahilinde olmak üzere ifa edilmelidir.

Cephede 39.Piyade Tümeni'ni 4.Türkistan Avcı Livası'nı 20.Tümen'in 2.Livası'nı ve Kafkas Kazak Tümeni'ni hepsinin topçuları ile beraber bırakmayı düşünüyorum.

Mihailova'ya gönderilecekler:

1 ve 2.Plaston Livaları ve 5.Türkistan Avcı Livası bütün topçuları ile beraber, Kars'a ric'at takdirinde 20.Tümen'in livası oranın garnizonuna iltihak edecektir. 39.Tümen ile 4.Türkistan Avcı Livası ve 1.Kafkas Kazak Tümeni manevra grubunu meydana getirirler.

Sarıkamış'taki hükümet müstahfazları taburları ve hastahaneler Sarıkamış'tan Kars'a gideceklerdir ve Karakurt ve Başköy'de olanlar oralardan Kağızman'a gideceklerdir. İhtiyat kıt'aat, kadro ve ikmaller kendi tayin edildikleri mahallere giderler.

Kumandanların ve vazifelerin taksimi:

1- General Bergman; Karargâhı ile Sarıkamış'ta bulunacak ve yolları tefrik ettikten sonra Mihailovo'ya gidecek olan kıt'aatı göndermeye ve Sarıkamış ve Kars'ta binmelerini temine bakacaktır.

2- General Yüdeniç, cephenin müdafaasını idare eder ve gerileri nakliye kolları için hazırlamakla meşgul olur. Bunun için en uygun noktayı seçer. Bu nokta tercihen Mecingert olup burada gerek cephe ile gerek Sarıkamış'la muvasala ve muharebe tertibatı yapılmıştır. Cephe gerisinin Sarıkamış'ta bulunan bütün teşkilât

ve tesisatı General Yüdeniç'in emri altındaki Albay Bejan (Becan)'ın emrinde bulunacaktır.

Sarıkamış'a yardım ve Sarıkamış'ı elde tutmak için 20.Tümen'in 2.Livası, 1 ve 2.Plaston Livaları, 5.Türkistan Avcı Livası, 155.Alay, bu son alayı 79. (Piyade Kurinski) Alayı değiştirecektir.

1 ve 2.Plaston Livaları nakliyeleri Karakurt'tadır. Ben, karargâhımla Karakurt'a gidiyorum. Bura ile telefon muharebesi şimdi tesis edilmek üzeredir. General Bergmann; benimle olan irtibatını telgrafla sağlayacaktır. 1.Kolordu Karargâh'na; harp karargâhı olarak araç ve personel tahsis edilecektir. Eğer bu gün akşama doğru yani 27 Aralık akşamına kadar tarafımızdan Türklerin Sarıkamış'tan tart ve defilerine muvaffakiyet hâsıl olmayıpta bilâkis Türklerin yeni tahkimat ve siperler inşa ettikleri keşfedilecek olursa ancak bu halde kumandanların nakil ve tebdili mevkilerine dair olan emir ve tertibat mevkii tatbikata konulacaktır. Eğer General Bergmann Türkleri Sarıkamış'tan geri atmaya muvaffak olamazsa Sarıkamış'a ve Karakurt'a doğru bir set kuvveti meydana getirecek ve General Yüdenich ile beraber 39.Tümen'le Türkistanlıları Karakurt'a veya ahvale göre daha uzağa en iyisi Kars'a doğru sevkedeceklerdir.

Maahaza bütün bunlar şimdilik tasavvurat kabilinden mevcut olup bunların mevkii tatbik ve fiile konulmaları Sarıkamış vekayinin vüzuh kesbeylemesine mütevakıf bulunur"²⁰³.

Büyük bir psikolojik baskı altında olduğu anlaşılan General Myshlayeski tarafından hazırlanan ve 27 Aralık 1914 günü muharebelerinin sonucuna endekslenen bu tasarı plânı esas itibariyle Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından yönlendirilen Türk tuzak²⁰⁴ ve darbelerinden Rus Kafkas Ordusu'nu uzaklaştırarak hiç olmazsa elde kalabilecek kıt'alarla geride yeni bir ordu kurmak emelinden ibaret idi²⁰⁵.

Ruslar açısından da son derece kritik bir gün olan 27 Aralık 1914 günü yapılan muharebelerde Türkler Sarıkamış'ı ele geçirememelerine rağmen Ruslara önemli kayıplar verdirerek Turnagöl Dağları'nın eteklerini (ki demiryolu üzerine hâkim olup oradan 600 adım kadar mesafede bulunuyorlardı) işgal etmiş ve keza Sarıkamış üzerinde Kartalyuvası mevkiini, şimendifer hattı ve Kars şosesine hâkim bütün sırtları zaptetmişlerdi. Bu son sırtlar Sarıkamış'ın aşağı kısmına hâkim olup, bu aşağı kısım ise, Rusların bütün ihtiyat levazım ve eşyalarının dopdolu depolarının bulunduğu bölge idi.

203 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.108-110, Bkz.NİKOLSKİ, Sarıkamış Harekâtı, s.17.

204 NİKOLSKİ, Sarıkamış Harekâtı, s.16.

205 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.111-112.

Türkler, Ruslar için son derece öneme sahip Sarıkamış-Karaorgan şosesini de tehdit altında bulunduruyorlardı ki, bu durum Rusların Sarıkamış ile Pasinler ovası bağlantısının da kesilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu göstermekteydi.

Ayrıca, X.Kolordu'nun 19.Süvari Alayı'nın Novoselim'i ele geçirmesi de Ruslar tarafından Sarıkamış Grubu ile Tiflis arasındaki her türlü irtibatın kesildiği anlamında algılanmıştı.

İşte Türklerin Sarıkamış mıntıkasında kat'i taarruzlarına dair alınan yeni haberlerle, Türklerin 27 Aralık bütün gün taarruz etmeleri ve Sarıkamış ile Kars arasındaki yolun ortasında bulunan Novoselim'e girmeleri keyfiyeti görünüşe nazaran General Myshaleski'nin üzerinde şiddetli bir tesir yapmış olmalı ve Sarıkamış Grubu'nun bir çıkmaza girdiğine hükmetmiş bulunmalı ki, kıt'aatı bırakmaya ve Tiflis'e dönmeye karar vermiştir²⁰⁶.

Bunun anlamı ise, 27 Aralık 1914 günü Sarıkamış olaylarına endekslenen tasavvur plânının tatbikatına sokulmasıdır.

Demek oluyor ki, 27 Aralık 1914 günü Türkler Sarıkamış'a giremediklerinden dolayı hareketlerinde taarruzdan geçici olarak savunmaya dönmeye yönelirlerken, Ruslar da General Myshlayeski tarafından ortaya konulan plânı uygulamaya koymak için adım atmaya ve büyük bir panik yaşamaya başlamışlardır.

Tarafların beklentilerini elde edemedikleri için yeni tedbirler ve dönüşümler yaşadıkları 27 Aralık gününün akabinde yani 28 Aralık 1914 tarihinde iki taraf da hareketlerini amaçları doğrultusunda geliştirme çabalarına yönelmişlerdir.

28 Aralık 1914 günü Türk tarafındaki gelişmeler şöyle olmuştur:

Çerkesköy'ün 1.5 km. kuzeybatısında bulunan Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa, dün Sarıkamış doğrultusunda hareketlenmesini ve yeniden taarruz için de ısrarla beklediği X.Kolordu'ya saat 05.20'de emir subayı Mazhar vasıtasıyla özetini sunacağımız şu emri göndermiştir:

"XI.Kolordu karşısında bulunan Rus kuvvetleri 25 Aralık 1914'ten beri çekilmektedir. XI.Kolordu bu düşmanı takip ediyor. Şimdiye kadar üç makineli tüfek, iki top ve çok sayıda esir almıştır.

Çekilen düşman kuvvetlerinin, 3.Kafkas ve 4.Türkistan Tümenleri olduğu gibi*, yani yedi alaydan ibaret bulunduğu anlaşılmıştır. Bu kuvvetlerin bu gün (28 Aralık 1914) Sarıkamış bölgesinde muharebeye başlayacakları sanılmaktadır.

IX.Kolordu, iki günden beri Sarıkamış'a yaptığı taarruzlarda başarı sağlayamamıştır. Bu durumda ben, Horum bölgesinden gelen Rus kuvvetlerini bu hatta karşılayarak ilk önce savunmada kalmak ve sonra yeniden taarruz etmek düşüncesindeyim. Bunun için, X.Kolordu'nun bir an evvel Sarıkamış doğrultusunda

206 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi, s.111-112.

* XI.Kolordu cephesinde Rusların 3.Kafkas ve 4.Türkistan Tümenleri değil, 4.Türkistan Livası ve 3 süvari alayı plastonlar vardır. Bkz. ATASE, K.2814, D.40, F.29-9.

ilerleyerek IX.Kolordu'nun sol kanadına yaklaşması gerekir. Tafsilâtlı emri sonradan vereceğim.

Ben, Kızılkilise'den Sarıkamış'a giden yolun üzerinde, yüksek tepeler hattının Sarıkamış yönünde bulunuyorum²⁰⁷.

Henüz haber alınamayan X.Kolordu'ya bir kez daha Sarıkamış doğrultusunda ilerlemesini emrini veren Başkumandan Vekili Enver Paşa, mevzilerini koruyarak derlenme ve toparlanma çabalarını yürütmesi emrini vermiş olduğu IX.Kolordu'nun Ruslarla temasının sözkonusu olabileceğinden dolayı saat 08.00'de gözetleme yerine çıkarak ilerdeki kıt'aları bizzat gözetlemeye başlamış, muharebenin gayet cansız devam ettiğini, Sarıkamış ve Çerkesköy'de bazı geri çekilme emarelerini andırır hareketler, Sarıkamış barakalarından birisiyle Çerkesköy'de bir evde yangın belirtileri ve istasyonda dumanlar görmüştür. Bu işaretlerden, Rusların geri çekilmeye karar vermiş oldukları kanaati uyanmış olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, IX.Kolordu birliklerine taarruzlarını sıklaştırmalarını emrederken XI.Kolordu'ya da saat 09.00'da şu emri göndermiştir:

"IX.Kolordu Sarıkamış önünde muharebededir. Düşman geri çekilmeye başlamıştır. X.Kolordu'nun bu gün gelmesi beklenmektedir.

XI.Kolordu ve Süvari Tümeni kendi önlerinden geri çekilen düşmanın asıl kuvvetlerini şiddetle takip edecektir. Düşmanın tutacağı artçı mevzileri kanatlarına doğru ilerlemek suretiyle geri çekilmeye zorlamalıdır.

32.Tümen Bardız bölgesinde muharebe etmektedir. Bu tümenle bağlantı kurmaya çalışınız"²⁰⁸.

Zikrettiğimiz bu emirlerle birliklerin hareketlerini Sarıkamış Muharebesi'nin gereklerine göre tanzim ve yönlendirmeye çalışan Başkumandan Vekili Enver Paşa, Bardız Kaymakamlığı'na da, Bardız bölgesinde bulabileceği yiyecek maddelerinin, etlik, koşum ve yük hayvanlarının hemen toplatılması, geriden gelecek piyade ve topçu cephanesi ile birlikte bekletilmeden ileri gönderilmesini emretmiştir.

Ayrıca, Başkumandan Vekili Enver Paşa, yetersizliği görülen 17.Tümen Kumandanı Albay Abdullah'ı da Bardız Nokta Kumandanlığı'na göndererek²⁰⁹ idari ve geri işlerini de düzenlemek yolu ile hızlandırmaya çalışmıştır.

İşte Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sarıkamış Muharebesi'nin sonucuna etki edecek tarzda saat 09.00'da gönderdiği emir henüz ulaşmadan XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa, 28 Aralık günü için Haran'dan 00.30'da özetle şu emri vermiştir:

"Aras'ın kuzey ve güneyinde düşman her taraftan çekilmektedir.

207 ATASE, K.2950, H.7, F.1-111.

208 ATASE, K.2950, H.7, F.1-111.

209 ATASE, K.2950, H.7, F.1-112.

Kolordu yarın 28 Aralık 1914 saat 07.00'den itibaren 18.Tümen; Kalender-Ardos hattı (hariç)nın güneyindeki bölgeden 34.Tümen, Kalender-Ardos hatı (dahil) ile Mollamelik-Zanzak hattı (dahil) arasından ve 33.Tümen; Mollamelik-Zanzak hattı (hariç) ile Gerek-Sanamer-Yukarı Ahalik hattı arasından karşısındaki düşmana taarruz edecektir.

Azap-Ardos-Zanzak-Yukarı Ahalik hattında düşmanın ciddî bir mukavemetiyle karşılaşmadığı takdirde, Kolordu'dan yeni bir emir alınıncaya kadar Horasan-Aşağı Ahalik-Yukarı Ahalik hattı ilerisine yalnız güvenli kıt'aları sürülecek ve daha ileri gidilmeyecektir. Böyle bir durum karşısında tümenler, süvari bölüklerini derhal ileri sürerek düşmanla teması devam ettireceklerdir. Açık kanatlarının güvenliği unutulmamalıdır.

Kolordu Karargâhı saat 08.00'den itibaren Haran-Azap yolu üzerinde bulunacaktır"²¹⁰.

Başkumandan Vekil Enver Paşa tarafından kendilerine gönderilen emir öncesinde Galip Paşa'ca verilen bu emir, bu gün için ihtiyatlı bir taarruzu esas olmakla beraber Enver Paşa'nın beklentileriyle pek örtüşmemektedir.

Sarıkamış Muharebesi'ne göre verilmeyen bu emir üzerine XI.Kolordu birliklerinin hareketleri şöyle olmuştur:

18.Tümen; havanın sisli olmasından yararlanarak, Ruslara yaklaşılmış, öğleye doğru sisinde nispeten azalması ile taarruza başlamış ve ancak akşama doğru Rus kıt'alarını Zars doğusundaki mevzilerine çekilmek zorunda bırakmıştır. 18.Tümen, bu günkü muharebede üç subay, 117 er şehit ve 12 subay 497 er yaralı vermiştir²¹¹.

34.Tümen; Ardos Dağı sırtlarını ele geçirmiş ancak, Zanzak mevziinde Rus direnişi ile karşılaşmış, kendisine destek vermesi gereken 33.Tümen'den destek alamadığı gibi ağır kayıplar da vermiştir.

33.Tümen ise; bu gün 52.Alay'ının yanlış hareketinden dolayı ancak, saat 16.45'e doğru Gerek batı sırtlarını ele geçirebilmiştir²¹².

Netice itibariyle, XI.Kolordu, 28 Aralık;günü değil Sarıkamış Muharebesi'nin sonucuna etki edecek harekette bulunmayı, Kolordu Kumandanı'nın alınmasını emrettiği hatta dahi ulaşamamıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından saat 05.20'de derhal Sarıkamış doğrultusunda harekete geçmesi isteği ile gönderilen emir öncesinde 27/28 Aralık gecesi Hafız Hakkı Bey, Selim'den tümenlere verdiği emirde; kolordunun bu gece Başköy ve Kakaç'tan hareket ederek Sarıkamış'taki Rus kuvvetlerinin gerilerine

210 ATASE, K.4896, H.5, F.1-55.

211 ATASE, K.2596, H.5, F.1-60.

212 ATASE, K..5079 ,H.5, F.1-56.

taarruz edeceğini, 31.Tümen'in saat 22.00'de Başköy-Çıplaklı üzerinden hareketle Divik'e ve 30.Tümen'in de Karahamza üzerinden Çatak'a ilerlemelerini emretmiştir.

Bu emre göre hareketlerini tanzim etmek durumundaki birliklerden 30.Tümen; Rus trenlerini durdurarak 250 kadar Rus erini esir etmiş²¹³ ve tümen akşama doğru Divik'e yönelerek 28/29 Aralık gecesini 88. ve 89.Alayları ile Divik'te 92.Alayı da Karahamza ile Yolgeçmez Köyü arasında geçirmiştir.

Kolordu emriyle saat 22.00'de Başköy-Çıplaklı üzerinden Divik'e hareket etmesi istenmiş olan 31.Tümen, çok yorgun olduğundan 28/29 Aralık gece yarısına doğru hareket ederek Divik'e ulaşabilmiştir²¹⁴.

Bu sırada 31.Tümen Kumandanı, Başköy'den daha evvel hareket etmiş olan 91.Alay Kumandanı Binbaşı Bahattin'den alayın çok güç durumda bulunduğu ve Ruslar tarafından çevrilmekte olduğu yolunda bir rapor almış ise de²¹⁵, Hafız Hakkı Bey alayın geri çekilmesini emretmiştir.

X.Kolordu'nun 32.Tümeni ise takviye almış Rus Bardız Müfrezesi ile vuruşmaya devam etmiş, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ısrarlı isteğine rağmen, bulunulan durumdan dolayı Sarıkamış doğrultusunda ilerleyememiştir.

32.Tümen Kumandanı 28/29 Aralık gecesi X.Kolordu Kumandanlığı'na yazdığı raporda; Rusların Yeniköy bölgesindeki durumu hakkında bilgi alınamadığını, yeni takviye kuvvetleri aldığı takdirde tümeni uzun müddet oyalayabileceğini ve karşısındaki Rus engelini kaldırarak, kolorduya ulaşmak isteğinde olduğunu bildirerek cephanenin azalmakta olduğundan bahisle ikmalinin nasıl yapılacağını sormuştur²¹⁶.

Böylece X.Kolordu Sarıkamış'a ancak 29 Aralık sabahı gelebilecek bir duruma gelmiş idi ki, dört gündür Sarıkamış önlerinde muharebeye devam etmekte olan IX.Kolordu birlikleri, 28 Aralık günü de X.Kolordu birliklerinin sebebi pek de anlaşılamayan uzun yürüyüşlerden dolayı yalnız kalmış idiler.

Sarıkamış Muharebesi'nde önemli miktarda kayıp vermiş olan IX.Kolordu birlikleri Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından taarruzlarını sıklaştırma şeklindeki şifahi emriyle 17.Tümen, Sarıkamış İstasyonuna, 29.Tümen de, 87.Alay'ın girmiş olduğu ve Ruslarca muhasara edilmiş olan Çerkesköy'e taarruza yönelmişlerse de başarılı olamamışlardır²¹⁷.

Bu gün IX.Kolordu birliklerinin katıldığı muharebelerle ilgili olarak bir rapor hazırlayan İhsan Paşa saat 21.00'de raporunu Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya göndermiştir. Söz konusu rapor özetle şöyledir:

213 ATASE, K.5054, H.2, F.1-96.

214 ATASE, K.5062, H.13, F.1-20.

215 ATASE, K.5062, H.13, F.1-21.

216 ATASE, K.5074, H.15, F.1-15.

217 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.94-95.

"Şimdi 29.Tümen'in yanına geldim. Son yürüyüşten evvel bu tümenin genel mevcudu diğer tümenler gibi 6500 civarında idi. Hâlen tümenin bütün kuvveti 300 piyade, 11 top ve sekiz ağır makinelei tüfekten ibarettir.

Çerkesköy'de tümenin taburlarından, hatta 51. ve 84.Alaylardan bir kısım subay ve erler vardır. Bunlar, bir taraftan Sarıkamış'tan, diğer taraftan Kötek yönünden gelen Rus kuvvetleriyle kuşatılmış ve tümenle olan tek bağlantı yolu da düşmanın şiddetli topçu ateşi altındaydı. İrtibat için aralıklı zamanlarda tümenden ve köyden gönderilen yirmiyi aşkın er şehit olmuştu. Şimdi köyden gelebilen bir erin getirdiği rapordan anlaşıldığına göre, burada bulunan erler bir evi ve samanlığı savunma yuvası hâline getirmişlerdir. Mevcudun hemen hepsi şehit olmuş ve yaralanmış, hasta düşmüş ve halen sağlam olarak birkaç subayla yirmi kadar er kalmıştır. 29.Tümen'in mevcut durumu nedeniyle fırsat çıktığı anda taarruz edilecektir. X.Kolordu, geceleyin duyacağı silâh ve top sesleri üzerine veya 29 Aralık 1914 şafak vakti silâh sesi duysun veya duymasın mutlaka bütün silâhları ile emir olunan yöne ateş edecektir. 17.Tümen'e de bir taarruz hâlinde kendi doğrultusunda rastlayan istasyona karşı bütün kuvveti ile taarruz etmesi emrolunmuştur. Köydeki çevrilmiş müfreze 29.Tümen'ce rapor getiren er aracılığı ile metin olmaları bildirilmiş ve o sırada mümkün olursa, çıkış yapmaya çalışmaları emrolunmuştur.

Bu gün Rusların Çamurludağ üzerinde bazı hareketleri görülmüştür. Bu nedenle 28.Tümen gerisinde bulunan boyun noktasının güneyindeki tepeye bir topçu bataryası, iki makineli tüfek, kolordu ve ordu karargâhı takımları sürülmek suretiyle bu yönün güvenliği sağlanmıştır. Akşama doğru Çamurludağ doğrultusunda Rusların faaliyeti çok arttığından 28.Tümen'den buraya piyade kuvveti gönderilmesi emrolunmuş ve 84.Piyade Alayı 120 mevcuduyla ve başta alay kumandanı olmak üzere Çamurludağ doğrultusunda gönderilmiştir"²¹⁸.

Bu rapordan da anlaşılabileceği üzere birlikler bu gün de Sarıkamış hedefine ulaşamadıkları gibi muharebelerde adeta erimişlerdir.

Yine aynı rapordan anlaşıldığı kadarıyla 29 Aralık günü için X.Kolordu'ya bir emir verilmiş olup, taarruza katılması beklenmektedir.

28 Aralık 1914 günü Ruslar ise panik havasını yaşamaya devam etmişlerdir.

Rus Kafkas Ordusu Başkumandan Vekili Myshlayeski ümitsiz ve panik içerisinde bu gün saat 08.00'de refakatinde Karargâh Kurmay Başkanı General Bolhovitinof bulunduğu halde I.Kafkas Kolordusu'nun arabaları ile yegâne serbest kalmış fena ve dolaşık bir yoldan Karakurt ve Kağızman üzerinden Tiflis'e hareket etmiş ve söylediğine göre Kafkasya'yı savunmak için yeni bir ordunun teşkiline azmeylemiştir. Myshlayeski Karakurt'ta durmayarak Kağızman'a doğru yoluna devam etmiştir.

General Myshlayeski, Erivan şimendifer hattı üzerinde bulunan Alagöz istasyonuna çağırdığı IV.Kafkas Kolordusu Kumandanı General Oganofski'ye Erivan-Akistafa istikametinde geri çekilmesini emretmiş, Azerbaycan Müfrezesi Kumandanı General Çernezübof'a da Tebriz ve Rumiye'yi derekap tahliye ederek Culfa'ya çekilmesini tebliğ etmiştir. Ancak, General Çernezübof bu emri uygulamamıştır²¹⁹.

General Myshlayeski yola çıkarken, General Bergmann'a vermiş olduğu şifahî emirle yetinmemiş olacak ki, Karakurt'tan 28 Aralık 1914 tarih ve 21 numara ile yine Bergman'a şu mesajı göndermiştir:

"Bugakale'den; Genarl Bolhovitinof ile gönderilen talimatın icrası hususunda şunu belirtmek isterim ki, birliklerin Mecingert'ten Karakurt'a çekilmeleri, arazinin çok engebeli oluşundan dolayı zor olacaktır. Hayvanların istenilen vasıflarda olmamasından dolayı, topçunun bir kısmının kaybedilmesi (zayıata uğratılması) tehlikesi mevcuttur. Ağırlıklara gelince; onların hareketleri daha da güç olacaktır. Bunların bir kısmı yolu kapatacak ve bu suretle yol birliklere kapalı olacaktır. Bu güçlük; yeterli sayıda koşum hayvanı sağlandığı ve yol üzerindeki rampalardır, arabalara yardım etmek üzere vaktinden önce çok sayıda erat gönderildiği takdirde belki bir dereceye kadar kolaylaştırılabilir. Bu hususlar dikkate alındığında; dün sizinle ve General Yudenich ile beraber 27 Aralık akşamı kararlaştırılan plâna uygun olarak, 4.Avcı Tugayı ve 39.Tümen'in ağırlıkları ile beraber Mecingert'ten Karakurt'a intikallerinin de çok tehlikeli olacağı anlaşıyor. Üzülerek belirteyim ki bölgede doğru dürüst bir yol görememekteyim. Dolayısıyla ağırlıkların bir kısmını Velibaba üzerinden gönderebilirsiniz. Bununla beraber; Türkleri Sarıkamış'tan geri atmak için, mevcut kuvvetlerimizin tümünün bu maksatla ayrılmasının gerekli olduğuna bir kere daha kesin olarak kanaat getirmiş bulunmaktayım. Belirtilen bu hususları lütfen General Yudenich'e bildiriniz"²²⁰.

General Myshlayeski'nin vermiş olduğu şifahî ve yazılı mesajları olan Bergmann ile Yudenich arasındaki fikir mücadelesi yeniden başlamıştır. Bergmann, Sarıkamış'ı açmak, bu mümkün olmaz ise Kars'a gitmek ve cepheyi daraltmak gerektiğini savunurken, Yudenich de etrafı çevirmiş olan Türklerle kat'i surette mücadeleye devamı, hayat ve mevcudiyet için zarurî ve elzem görerek, mukavemet etmek gerektiğini iddia ediyordu²²¹.

Esasen her iki kumandan da General Myshlayeski'den farklı düşüncelere sahip olduklarından birbirleriyle de fikir mücadelesi içinde bulunmaktadır. Bu gün Yudenich Sanamer'den Karaorgan'a çekilmiş ve böylece Rus cephesi Horasan-Ardos doğusu-Zanzak-Gerek Yaylası hattına ric'at etmiştir.

219 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.112-113.

220 NİKOLSKİ, Sarıkamış Harekâtı, s.18.

221 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.115.

II.Türkistan Kolordusu (12 tabur) Bardız güneyi Yeniköy-Karaorgan (Horum Dağı) Sanamer hattında mukavemete çalışmıştır. 155.Alay Çamurludağ mevkiini tamamen ele geçirmiş ve akşama doğru 1.Plaston Livası Sarıkamış'a ulaşmıştır ki; böylece Sarıkamış civarındaki Rus kuvvetleri 22 tabura çıkmıştır. Bu birliklerin kumandasını Liva Kumandanı General Prejevalski almıştır²²².

Bu gün, cephede Ruslar panik yapmışlar ise de, görülen odur ki, Myshlayeski tarafından verilmiş olan ric'at emri, özellikle cephe gerisinde Türkler açısından olumlu Ruslar açısından olumsuz gelişmeler doğuracak bir hal almaya doğru gitmiştir²²³.

Netice itibariyle, bu gün Ruslar, XI.Kolordu karşısındaki birliklerini kademe kademe geri çekmeyi ve Sarıkamış civarındaki birliklerini de takviye etmeyi başarmış iseler de, Türklerin durumunu tespit edememeleri ve Myshlayeski'nin tutumu dolayısıyla kritik bir gün daha geçirmişlerdir.

İşte böyle bir günün akabinde taraflar beklentilerini 29 Aralık 1914 gününe taşımışlardır.

Havanın kapalı, sisli ve çok soğuk olduğu 29 Aralık 1914 günü için XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa 28 Aralık gecesi Haran'dan özetle şu emri vermiştir:

"Düşman bu gün Azap Dağı ve Ardos batı sırtlarında bulunan tahkim edilmiş mevzilerinden geri atılmıştır. Zars ve Ardos doğu sırtlarında, Zanzak ve Gerek civarında düşmanın henüz bazı kıt'aları vardır.

18. ve 34.Tümenler bu gün, bulundukları hatta kalacaklar, Horasan-Aşağı Ahalik-Yukarı Ahalik doğrultusunda keşif kolları ve güvenlik kıt'aları çıkaracaklardır. Düşman mevziinin tahkimâtı ve kanatları belirlenecek ve düşmanla temas kaybedilmeyecektir. 33.Tümen 28 Aralık günü için verilen emirde belirtilen Zanzak-Sanamer hattına kesin olarak varmaya çalışacaktır. Tümen bu hatta yaklaştığı zaman 34.Tümen de Zanzak'a taarruz edecektir.

18. ve 34.Tümenler yarın bütün ihtiyaçlarını tamamlayacaklar ve her an için ileri harekete hazır bulunacaklardır.

34.Tümen lüzumunda 33.Tümen'e yardım etmek üzere sol yanında ihtiyat olarak bir alay bulunduracak ve kesin olarak bu tümenle irtibat yapacaktır.

Kolordu Karargâhı yarın 29 Aralık 1914 saat 08.00'den itibaren Haran'da bulunacaktır"²²⁴.

Bu emirle, XI.Kolordu Kumandanı dün saat 09.00'da XI.Kolordu'ya Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından gönderilen emri hiç dikkate almadığını

222 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.59.

223 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.114-115.

224 ATASE, Kıs4896, H.5, F.1-62.

ortaya koyarak, çekilmekte olan Rusları şiddetle takip etmek yerine, Kolordu'yu sadece 33.Tümen bölgesinde mahdut hedefli bir taarruza yöneltmeyi tercih etmiştir.

Bu yöneltme ile harekete geçirilen XI.Kolordu'nun 33.Tümen'i bölgesinde mahdut hedefli bir taarruz yaparak kuzey yanda biraz ilerlememiştir. Diğer tümen bulunduğu hatta karılarken, İkinci Nizamiye Süvari Tümeni, Kırık ve Cicegrek'i almıştır²²⁵.

Oysa ki, bu kolordudan beklenen, Ruslara şiddetle taarruz etmesi ve kuzeye kaymalarına engel olması idi. Ne var ki, kolordu beklenileni yapmayarak genel amaçtan uzak kalmıştı.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ısrarla Sarıkamış doğrultusunda hareketlenmeye çalıştığı ve bugün yapılacak olan taarruza katılımını beklediği X.Kolordu'nun Kumandanı Hafız Hakkı Bey ise 28/29 Aralık 1914 gecesi Sarıkamış güney doğrultusundan tümenlere özetle şu emri vermiştir:

"Düşman XI.Kolordu karşısından çekilmeye başlamıştır. 30.Tümen bu gün düşmandan 250 kadar esir ve bir askerî tren ele geçirmiştir.

Kolordu, şimdi Divik'te toplanacak ve bu toplanma sessizlik ve intizam içinde yapılacaktır. Her bağımsız kıt'a kumandanı Divik'e gelince bana tekmil verecektir.

Ben şimdi Divik'e gidiyorum. Süvari alayının dahi Divik'e gelmesi lâzımdır. Bu husustaki emri 30.Tümen Kumandanı verecektir"²²⁶.

Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, bu emriyle kıt'aları biraraya getirmeye ve durumlarını anlamaya çalışmakta olduğunu ortaya koyarken, sonrası için herhangi bir fikir beyan etmemektedir.

Ancak, X.Kolordu birliklerinin durumu dikkate alındığında Kolordu Kumandanı'nın çok yorulmuş olan erlerini biraz olsun dinlendirmek, perakende erlerini toplamak ve birlikleri düzene sokmak sebepleriyle 29 ve 30 Aralık günleri Çatak ve Divik bölgelerinde kalmaya karar verdiği anlaşılabılır.

Nitekim, bu kararını bir emirle birliklere de bildiren Hafız Hakkı Bey, 31.Tümen'i Kars-Sarıkamış yolunun kuzeyinde (yol hariç) Divik bölgesinde, 30.Tümen'i bu tümenin güneyinde Çatak bölgesinde toplamıştır. Bu emre göre tümenler, Sarıkamış ve Kars doğrultularında güvenlik tedbirlerini alarak Ruslar tarafından yapılacak her türlü taciz ve taarruzları şiddetle karşılayacak ve geri atacaklardı²²⁷.

Birlikler, sözkonusu emirde istenilen tertipleri alarak dinlenmeye geçmişlerdi ki, Yağbasan batısında 31.Tümen'in güvenliği için görevlendirilmiş olan 91.Alay'dan saat 11.40'ta alınan raporda; Rus tehdidinin arttığının görülmesi üzerine

225 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.60.

226 ATASE, K.5054, H.2, F.1-95.

227 ATASE, K.5062, H.18, F.1-22.

19.Süvari Alayı 91.Piyade Alayı'nın yardımına gönderilmiş ve 31.Tümen'e de Yağbasan'a doğru harekete geçmesi emri verilmiştir.

31.Tümen saat 16.00'da Kolordu'dan aldığı emirle Sarıkamış doğrultusunda, bölgeden toplanan 600 kadar perakende erle taarruza başlamış ve bu taarruz bizzat Tümen Kumandanı tarafından idare edilmiştir²²⁸.

Tümen Kumandanı tarafından yönetilen bu taarruzda , erler son derece fedakârlık göstererek şiddetli bir taarruzla Sarıkamış'a girmiş iseler de Rusların takviyeler alarak muharebeye girişmesi ve daha ziyade kasabaya giren erlerin dağılarak intizam ve zabitanın bozulmasından dolayı, Sarıkamış'ın kuzeyindeki hakim sırtlara kadar gerilemişlerdir²²⁹.

Belirtmek gerekir ki, Hafız Hakkı Bey, Sarıkamış'ı bu gece ele geçirmek istiyiyle yönlendirdiği 31.Tümen'e özel olarak iki top ve makineli tüfekle kuvvetlendirilmiş biri tabur hazırlayarak, bu gece yapılacak bir baskınla Sarıkamış'ın kesin olarak ele geçirilmesini emretmiş ise de, yukarıda sözkonusu ettiğimiz taarruzun geç saatlere kadar sürmesi ve Rusların geceyi gündüze çeviren projöktörler kullanmaları sebepleriyle olacak ki²³⁰, 29 Aralık gecesi Sarıkamış'a tasavvur edilen gece baskını yapılamamıştır.

X.Kolordu'nun 32.Tümen'i , takviye almış Rus kuvvetleriyle Bardız Yaylası'nda girdiği muharebede Ruslara ağır kayıplar verdirerek, Rus taarruzunu durdurmuştur. Bu günkü muharebede tümen 100 kadar yaralı ve şehit verirken, Rusların kayıpları 1000'den fazla olmuştur.

Bu kolordunun 30.Tümen'i ise, iki alayı ile doğu Sarıkamış'a 300 metreye kadar yanaşarak şiddetli bir muharebeye tutuşurken, tümenin ihtiyatı olan 89.Alay da Çatak'ın güneyinde Ruslarla vuruşmaya başlamıştır²³¹.

Birliklerini dinlendirmek ve düzenlemek emeliyle 29 Aralık gününe giren X.Kolordu, olayların dayatmasıyle günün öğleden sonraki kısmında Sarıkamış Muharebesi'ne katılmak durumunda kalmış ve Kolordu Kumandanı da henüz 31.Tümen'in yaptığı taarruzun devam ettiği saat 23.30'da III.Ordu Kumandanlığı'na şu raporu göndermiştir:

"Sarıkamış Muharebesi'ni bu gece olmazsa her halde yarın kesin bir sonuca vardırarak üzere, bölgeye dağılmış olan erleri toplamak için subaylar gönderdim. 92.Piyade Alayı 800 mevcudundadır. 89.Alay'ın bir kısmı ile yolda bulunan iki sınır taburu ve bir sahra topçu bataryası bu sabaha kadar gelmiş olacaktırlar. Bu kuvvetler toplanınca, şiddetli bir topçu ateşi ve üstün kuvvetlerle düşman mevziinin kilit noktası zannettiğim tam sağ kanattaki bir noktaya yükleneceğim ve bu sırada

228 ATASE, K.5062, H.13, F.1-24.

229 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.98.

230 ATASE, K.1487, D.225-26, F.1-27.

231 ATASE, K.5490, D.236, H.1, F.1.

kolordunun bütün kıt'alarıyla Sarıkamış doğrultusunda taarruz edeceğim. Bu gün X.Kolordu düşmanın bir kısmını üzerine çektiğinden, III.Ordu her tarafta birden taarruza geçince Allah'ın yardımı ile başarıya ulaşacağımız kanısındayım.

Ben, Sarıkamış'ın üç kilometre kuzeyinde orman kenarında topçu mevziindeyim"²³².

Sarıkamış Muharebesi'ne X.Kolordu'yu dört günlük bir gecikme sonrasında müdahale ettiren Hafız Hakkı Bey'in sözkonusu ettiği bu geceki beklentisi, Kafkas Cephesi'nde harbin başlangıcında ilk defa keşif amacı ile uçak kullanan Rusların²³³, 29 Aralık gecesi de önceki gece baskınlarından ders almış olacaklar ki, takviye kuvveti almalarının yanında projöktör de kullanmaları sonucu gerçekleşmemiş ve Hafız Hakkı Bey, zikrettiği beklentisini yarına taşımak durumunda kalmıştır.

25 Aralık 1914 günü sonrası k endi emri altında bulunan IX.Kolordu'ya Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa, 29 Aralık günü için Çerkesköy'ün bir buçuk kilometre kuzeybatısında bulunan Ordu Karargâhı'nda özetle şu emri vermiştir:

"Ordu IX.ve X.Kolorduların Sarıkamış'ta birleşmelerini sağladıktan sonra, ikinci ve en önemli görevi olan düşman ordusunu yok etmeli ve bunun için gerekli hazırlıkları yapmalıdır.

Şayet, bu sırada Rus Ordusu yeni kuvvetler alarak karşı taarruza başlamazsa 29 Aralık 1914 günü kıt'alar taarruz bölgelerine yerleşmeli, cephane ve yiyecek noksanlarını tamamlamalı ve sağlık işlerini yoluna koymalıdır.

İyi binici subay ve erlerden çıkarılacak keşif kolları, geri çekilmekte olan düşman kuvvetlerinin peşine takılmalı ve devamlı olarak teması temin etmelidir. Bu keşif kolları birkaç gün düşman karşısında kalabilecek derecede kuvvetli olmalıdır.

Kolordu ve tümen kumandanlarının ileri muharebe hatlarından çok geride kaldıkları dikkatimi çekti. Kumandanlar ve karargâhları ortada ve olaylara vaktinde müdahale edebilecek kadar ileride bulunmalıdırlar.

Doktorlar, sargı yerlerinde, yaralı ve hasta erler için çay ve bunların altına ot, saman ve benzeri şeyler bularak koymalıdırlar.

Kıt'alar gönderdikleri raporlarda devamlı olarak mevcutlarının azlığından bahsetmektedirler. Gözetlemelerime göre Rus bölükleri de 20 erden fazla değildir. Biz ise gerek topçu, gerek makineli tüfek ve gerekse er yönünden düşmana üstün bulunuyoruz. Bu kuvvetleri yerinde kullanabilirsek, o vakit düşmana daha üstün olabiliriz. Bununla beraber üç sınıf (piyade, süvari ve topçu) ellerindeki silâhlarla düşmana birlikte etki yapmalıdırlar"²³⁴.

232 ATASE, K.2950, H.7, F.1-130.

233 ATASE, K.2813, D.516-36, F.6.

234 ATASE, K.2950, H.7, F.1-117.

Sarıkamış Muharebesi'nde bu güne kadar yaşanan bir çok olumsuzluklara rağmen, ümit dolu bir bekleyiş içinde olduğu anlaşılan Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu emrinde, özellikle kumandan üst kademesindeki subayların muharebe içerisindeki tutumundan dolayı rahatsızlığını ortaya koymakta, taarruz esnasında harekât birliğinin sağlanmasını istemekte, eksikliklere dikkat çektikten sonra bazı hazırlıkların yapılmasına işaret etmekte ve birlikleri motive etmek amacını gütmektedir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu gün için noksanlıkların tamamlanmasını istediği sözkonusu emrinde bir taarruzdan bahsetmemesine rağmen, yapılan gözetlemelerde Rus birliklerinin tehdit edici bir mahiyette hareketleri tespit edilince yeni bir durum değerlendirmesi yapılarak, Ordu Kumandanlığı'nın emriyle birlikler yeniden konuşlandırılmışlardır²³⁵.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın istek ve direktifleri doğrultusunda bu gün için kolordudan bir emir verilmiştir ki, bu emre göre; Kumandanlığına yarbaylığa yükseltilerek Tahir Bey'in getirdiği 17.Tümen Çerkesköy'ün Taşlıtepe mevkiine taarruz edecek ve 29.Tümende bu saldırıyı kolaylaştırmak için yardımcı olacaktır.

X.Kolordu'nun Allahüekber Dağları'nı aşarak ilk kademelerinin ovaya indiği ve Sarıkamış'a doğru yaklaşmakta olduğunu da haber veren bu kolordu emri²³⁶ ile birlikler harekete geçmişler ve Sarıkamış önlerinde Ruslarla muharebeye yeniden tutuşmuşlardır.

Akşama kadar devam eden bu muharebeleri IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa 29 Aralık 1914 günü saat 23.30'da III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği, fakat haberci erin yolu kaybetmesi sebebiyle Ordu Kumandanlığı'na geç ulaşan raporunda şöyle anlatmaktadır:

"Sağ kanatta 28.Tümen tarafından tutulan ve caddenin geçtiği boyun noktasının güneyine rastlayan yerde evvelce verilen emir gereğince, bu istinat noktası oluşturulmuştur. Bu mevzide ihtiyat olarak bulundurulmuş 120 mevcutlu 84.Piyade Alayı ile 100 mevcutlu 82.Piyade Alayı'nın 2.Taburu, 28.Tümen'den dört top ve 51.Piyade Alayı'ndan iki makineli tüfek bulunmaktadır.

28.Tümen'in yegâne ihtiyatı olan 86.Piyade Alayı'nın 2.Taburu, düşman piyadelerinin Soğanlı Dağları'nın hâkim noktalarını işgale başlamaları üzerine, bu bölgeye gönderilmiştir. Ayrıca, akşama doğru, Sarıkamış-Bardız yolunun kesilmemesi için, 28.Tümen bölgesinin güney batısında bulunan 300 mevcutlu 83.Piyade Alayı ile 85.Piyade Alayı'ndan iki makineli tüfek yukarıda belirtilen mevzie doğru gönderilmiş, kanat gerisine ve caddenin geçtiği boyun noktasının kuzeyine konulmuştur.

235 ATASE, K.2950, H.7, F.1-126,127.

236 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.96.

29.Tümen'e, cephesinde zayıf postaları bırakarak, kuvvetlerini toplu bir halde bulundurması için emir verilmiştir.

Bu gün, 29. ve özellikle 17.Tümen bölgesinde yine kanlı muharebeler olmuş fakat düşman mevziine yaklaşılmamasına karşı hedefler ele geçirilememiştir.

Eğer beş günden beri devam eden ve IX.Kolordu için pek kanlı bir şekil alan Sarıkamış Muharebesi için, tümenler henüz veremedikleri muharebe raporlarını hazırlamaya vakit bulmuş olsalardı, bu muharebelerin ne kadar büyük fedakârlık safhalarını kapsadığı daha açık bir şekilde belirmiş olurdu. Son anda öğrenildiğine göre; tabur ve bölük kumandanlarının yarından fazlası ve takım subaylarının üçte biri ya şehit veya yaralıdır. Er kayıpları tümenlerde her gün bir kaç yüzü bulmaktadır.

Son alınan raporda, 29.Tümen'in elinde 190 erlik toplu bir kuvvet bulunmaktadır"²³⁷.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu gün için vermiş olduğu emirde komuta kademesiyle ilgili olan düşüncelerine katılmadığını nazik bir şekilde raporunda hissettiren İhsan Paşa, bu gün de hedeflerin geçirilemediğini belirtmekte ve 29 Aralık günü de sonuca gidilemediğini ortaya koymaktadır.

Sarıkamış önlerindeki bu muharebelerde bir sonuç alınamayan 29 Aralık günü, daha önce Yakup Cemil, Halit ve Bahaeddin Şakir Bey çeteleriyle birleşmiş olan Stange Bey Müfrezesi, Rus 3.Plaston Livası ve bir Kazak alayı tarafından savunulan Ardahan'ı ele geçirmiştir ki, bu olay Myshlayeski'nin kararlarına tesir etmiştir²³⁸.

Netice itibariyle 29 Aralık günü, Türkler açısından Ardahan'ın ele geçirilmesi başarısı dışında Rus karşı taarruzunun hissedilir hale geldiği bir gün olarak geçmiştir.

Bu gün Rus Kafkas Ordusu'nda ise, şu gelişmeler yaşanmıştır:

Panik içerisinde Tiflis'e gitmekte olan General Myshlayeski, yola çıkmadan önce vermiş olduğu emirindeki kumanda belirsizliğini gidermek amacıyla, General Bergmann'a Sarıkamış Grubu'nun tüm sorumluluğunun kendisine verildiğini bildiren telgrafi göndermiştir²³⁹.

Emir ve kumandanın yeniden Bergmann'a devredildiği 29 Aralık 1914 günü, Rus 80.Alayı Alisofu Köyü'nü ele geçirmiş, solda Bükretof Müfrezesi takviye edilerek IX.Kolordu sıkıştırılmış ve iki Rus taburu Çamurludağ'dan Bardız Geçidi'ne taarruz etmişlerdir. Bardız'ın güneyinden Hanposta mevziine de 5.Türkistan Livası taarruz ederek Malakan Yaylası üzerinden Bardız'a giden yolu zaptetmişlerdir.

Bardız civarında Ruslar bu başarıları elde ederlerken, Sarıkamış'a yöneltmiş Türk taarruzunun Sarıkamış İstasyonu'na kadar ulaşmasının yaptığı

237 ATASE, K.2950, H.7, F.1-128.

238 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.60-61.

239 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.19

tesirden olmalıdır ki, General Bergmann kıt'aatına yeniden çekilmek üzere emir vermiştir. Durumu öğrenen General Yudenich evvela Drasenکو vasıtasıyla ve sonra da bizzat Kafkas Kolordusu Kumandanı'ndan kıt'aatını mevzilerinden almamasını rica ederek, Türkler tarafından onların üzerine bir tazyik yapılmamakta olduğunu ilave ile kısmen bir panik yaşayan Bergmann'ı motive etmiştir.

Bu suretle ilk defa iki Türk kolordusunun Sarıkamış'a yönelttiği kat'î darbe Ruslar tarafından büyük mesai ve çok zayıyla akim bırakılmıştır. Böylece, Ruslar tarafından Sarıkamış'ın yakınlarda kurtarılmasının imkân dahilinde olduğuna bir dereceye kadar emniyet husule gelmiş ve Rusların yaşadığı kısmî panik ve gerginlik gevşemeye başlamıştır²⁴⁰.

Rusların gerginlikten ümide, savunmadan taarruza yöneldikleri, Türklerin zafere ümitlerini taşıdıkları 30 Aralık günü için Başkumandan Vekili Enver Paşa, Çerkesköy'ün kuzeyinde bulunan III.Ordu Karargâhı'ndan şu emri vermiştir:

"1- Düşman kuvvetleri dağılmıştır. Bu sebeple ordumuza oranla o kadar kuvvetli değildir. X.Kolordu dün düşmanı püskürterek 250 tutsak almıştır.

2- Ordu Sarıkamış ve Çerkesköy'ne taarruza devam edecektir.

3- X.Kolordu, mümkün olduğu kadar sür'atle Sarıkamış'a taarruza başlayacaktır.

4- IX.Kolordu, mevziini savunabilecek veya X.Kolordu'nun Sarıkamış'a taarruza geçtiğini görür görmez kendisi de müstakilen Çerkesköy'ne taarruz edecek surette kıt'alarını harekete hazır bulunduracaktır.

Yalnız 28.Tümen kuvvet çoğunluğu ile geçici olarak sağ kanadı koruyacaktır.

5- Her iki kolordu arasındaki buluşma noktası Sarıkamış'ın istasyon binasıdır.

6- Ordu Kumandanlığı gündüzün(ki) eski yerinde yani, Çerkesköy'nün iki kilometre kadar kuzeyinde bulunacaktır"²⁴¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu emrine göre; Sarıkamış ve Çerkesköy doğrultularında taarruzları istenen kolordulardan IX.Kolordu'nun harekâtın başlangıcından 30 Aralık 1914 gününe kadar yaptığı muharebelerden dolayı içine düştüğü durum şöyle idi:

"Kolordu'nun Pasinler mıntkasında ileri yürüyüşe başladığı 22 Aralık 1914 günü muharip piyade kuvveti 21.000 ve kollar hariç olmak üzere genel mevcudu 28.000 idi.

İleri hareketle beraber, özellikle sınıra yaklaşıldıkça, yanların güvenliği için toplam olarak iki piyade taburu, beş piyade bölüğü çıkarılmış ve sınır geçilirken bu piyade kuvvetlerinden hiç bir birlik tümenlerine katılamamıştı Bundan maada

240 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.125-127.

241 ATASE, K.2950, H.7, F.1-24,25.

Kolordu'nun sahra topraklarını korumak ve gerektiğinden hareketlerine yardım etmek üzere, tümenlerin üç istihkâm bölüğü ile altı piyade bölüğü bırakılmıştır. 24 Aralık 1914'te sınır geçildiği zaman genel muharip mevcudu 18.000 civarında idi. Bardız'da Kolordu'nun üç tümeninin sıra ile yaptığı muharebeler* ve 25-26 Aralık'tan 30 Aralık tarihine kadar yapılan Sarıkamış taarruzunda, şiddetli kışın etkisi ve düşmanın inatla direnmesi sonucunda Kolordu'nun, halihazır mevcudu aşağıdaki duruma düşmüştür. Tümenlerin bu gün ortalama mevcutları şöyledir:

17.Tümen'in muharip piyade kuvveti	110
29.Tümen'in muharip piyade kuvveti	190
28.Tümen'in muharip piyade kuvveti	700
86.Alay dahil olmak üzere kolordu toplamı olarak	1000 erdir.

Bunlardan 520 er, boyun noktasının iki tarafında bulunmaktadır. Kolordu Bardız ve daha geride kalan erlerle, sağlık teşkilleri tarafından geriye gönderilen donmuş ve yaralı perakende erlerinin miktarı hakkında kesin bilgi almamıştır.

Fakat pek kuvvetli bir surette ümit olunabilir ki, Kolordu gerilerde kalan perakendelerini toplamak ve hâlen 32.Tümen'le birlikte muharebe eden kıt'alarından faydalanmak üzere on gün zaman bulabilseydi 10.000 mevcuda yükselmesi mümkün olurdu. Mevcut erler ve harp gereçlerinin bu günkü muharebe kıymetinin azlığı malûmdur. Mesela muharip kabul ettiğimiz mevcut erlerin büyük kısmının bedenî kabiliyetleri zaafa uğramıştır. Topçu er ve subayları yarı yarıya kaybedilmiştir. Hayvanlar takatsız ve zayıftır. 40 dağ topundan ancak 20 dağ topu iyi bir durumdadır. Mevzilerde 126 makineli tüfekten istifade edebilmektedir.

Çıkarılan sonuç, Kolordu'nun taarruz kabiliyetinin kalmadığıdır. Bu izahattan maksadım Kolordu'nun bu günkü durumunu belirterek, bundan ne dereceye kadar başarı sağlanabileceğini rakamlara dayanarak açıklamaya çalışmaktır.

Şimdiye kadar verilen muharebe görevlerinin son derece kahramanlık ve fedakârlıkla yapılması sonucunda büyük kayıplara uğramış olan IX.Kolordu, mevcut kaynaklardan yararlanabilmek için 10-15 günlük bir fırsat elde edebilseydi, kendisini toplamaya hususunda pek büyük umutların var olduğunu ayrıca arz ederim"²⁴².

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 29 Aralık 1914 tarihli ve özellikle üst kademe subaylarına karşı memnuniyetsizliğini ortaya koyduğu emrine aynı gün kısmen cevap veren IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa bu gün de cevap vermeye devam ederek adeta IX.Kolordu'nun kuvvet olarak tükendiğini ve taarruz gücünün bulunmadığını belirtmiştir. Bu rapor sonrasında da Ordu Kumandanı'nın emri doğrultusunda taarruza başlanmıştır.

* Daha önceki verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bardız civarındaki muharebelere IX.Kolordu'dan sadece 28.Tümen ile 17.Tümen'in 49.Piyade alayı katılmışlardır.

242 ATASE, K.2950, H.7, F.1-131.

Türklerin yönelttiği taarruza, karşı taarruzla cevap vermeye başlayan Ruslar, 28.Tümen'in sağ kanadına doğru olan baskılarını artırmışlardır. Bunun üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, IX.Kolordu Kumandanlığı'na 17.Tümen'den bir kısım kuvvetin bu kanada kaydırılmasını emretmiştir.

Bu gün saat 13.30'a kadar IX.Kolordu'nun hareketleri ile ilgili olarak bir rapor hazırlayan İhsan Paşa, bu raporunu Ordu Kumandanı'na göndermiştir ki, sözkonusu rapor özetle şöyledir:

"28.Tümen'in sağ kanadından şimdiye kadar dolgun mevcutlu sekiz kadar piyade bölüğü ilerlemiştir. Tümen'in sağ yanında bulunan alayın ihtiyatı bu kanada sürülmüş ve böylece sağ kanatta mevzide bulunan kuvvetlerin toplamı üç bölüğü geçmiştir. İçinde topçusu bulunan bu düşmanın bir piyade alayı kadar olduğu sanılmaktadır. Kızılkilise doğrultusunda gönderilen süvari keşif kolundan Malakan Köyü'nde düşman olmadığı öğrenilmiştir.

Ordu Kumandanlığı'ndan alınan emir üzerine, 17.Tümen Cephesi'nde düşmana sezdirmeden zayıf piyade postaları ile dört top ve dört makineli bırakılarak geri kalan dört top, altı makineli tüfek ve 60-70 kadar piyade eri yeni mevzie gönderilmiştir. Toplar mevzie girmek üzeredir.

29 Tümen Cephesi'nde bir değişiklik yoktur. Çamurludağ doğrultusunda sükûnet vardır. Yalnız düşman topçusu Kızılkilise-Sarıkamış yolunun geçtiği dereyi ve buna paralel olan diğer dereleri devamlı olarak ateş altında bulundurmaktadır.

Bu gün, düşmanın dört toplu bir obüs bataryası da muharebeye katıldı. Bu obüsler halen hem IX. ve hem de X.Kolordu'ya ateş ediyorlar. Devamlı olarak müsademeli mermi attıklarından, etkileri yok denecek kadar azdır"²⁴³.

Bardız-Kızılkilise-Sarıkamış hattını, Kızılkilise-Sarıkamış hattında keserek Sarıkamış önlerindeki Türk birliklerinin arka bağlantısını koparmaya çalıştıkları anlaşılan Ruslar, dört toplu obüs bataryası ile pek de etkili olamazlarken, havan bataryalarının ateşleri Türk birlikleri üzerinde ziyadesiyle müessir olmuştur²⁴⁴.

Öğleden sonra saat 14.30 sıralarında ise, Ordu Karargâhı gözetleme yerinde iken, birdenbire Rus avcıları boyun noktasının bir kilometre kadar doğusundaki sırta, Sarıkamış-Yeniköy yolunun geçtiği dereden çıkarak, görünmeye başlamışlardır.

Rus avcılarının, Ordu Karargâhı gözetleme yerine 500 m. kadar mesafeder bulunduklarının görülmesi ve bunları karşılayacak elde kuvvet bulunmadığı için bu sırtların altındaki 28.Tümen'e derhal birkaç emir subayı gönderilerek mümkün olan sayıda erin ordu gözetleme yerine getirilmesi emredilmiş ise de, bu kuvvetler yetişmeden Ordu gözetleme yerine piyade ve makineli tüfek ateşleri başlamıştır. Bu ateş sonucunda Ordu Karargâhı'ndan başyaverle bir emir subayı yaralanmıştır.

243 ATASE, K.2950, H.7, F.1-134,135.

244 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.98-99.

Ordu Karargâhı gözetleme yerine yöneltilen bu saldırı üzerine karargâh bu mevziin 500 m. kadar kuzeyindeki dere içine çekilmiştir.

Kızılkilise-Sarıkamış yolunu kapamaya çalışan Rus kuvvetleri de bu sırada Kızılkilise-Sarıkamış yoluna inerek boyun noktasının bir kilometre kadar doğusunda bulunan 28.Tümen Sıhhiye Bölüğü'nü esir etmişlerdir²⁴⁵.

Bu gün toplu bir esaret hadisesi de 29.Tümen Cephesi'nde meydana gelmiştir. Şöyle ki, on beşlik havanların göz açtırmayan şiddetli himâyesi altında ilerleyen Ruslar, 27 Aralık'tan beri etrafı çevrilmiş bulunan 87.Alay'a hücum etmiş²⁴⁶ ve gördükleri direniş karşısında Kars'tan getirilmiş olan tahrip kıt'ası devreye sokularak Çerkesköy müdafilerini berhava etmişlerdir. Böylece Çerkesköy'ü tamamiyle ele geçiren Ruslar, 87.Alay Kumandanı Lütfullah ve adı geçen alayın bakiyesi yirmi kadar eri esir almışlardır²⁴⁷.

17.Tümen Cephesi'nde ise saat 17.30'da İhsan Paşa'nın verdiği rapora göre önemli bir olay meydana gelmemiştir.

IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, ayrıca, Sarıkamış'a girilemediği, cephane ve erzak kollarından da henüz darbe alamadığı için cephane ve yiyecek durumunun çok sıkıntılı bir hal almaya başlamış olması üzerine, bu kollardan bu güne kadar haber alınamadığını ve bunun takibi hususunu da bir raporla III.Ordu Kumandanlığı'na bildirmiştir²⁴⁸.

Verdiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki, 30 Aralık günü IX.Kolordu, Sarıkamış Muharebesi açısından bir ilerleme kaydedemezken, iki teşekkülünü Ruslara esir bırakmış, Bardız-Sarıkamış bağlantısını kaybetmiş, Başkumandan Vekili Enver Paşa ve III.Ordu Karargâhı'nın diğer mensupları da Rus tehdidini yakından hissederek büyük bir tehlike atlatmışlardır.

Hatta bu gün IX.Kolordu'nun bir kısım birliklerinde geri çekilme beklentisi dahi ortaya çıkmıştır²⁴⁹.

IX.Kolordu Cephesi'nde Türkler açısından olumsuz olayların yaşandığı bir gün olarak geçen 30 Aralık günü, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emre göre; mümkün olduğu kadar sür'atle Sarıkamış'a taarruz etmesi gereken X.Kolordu, bu güne Göle bölgesindeki müfrezesinden şu şekilde bir rapor alarak başlamıştır:

"Ardahan yolundan ilerleyen kuvvetimiz Merdenek'te düşmanla muharebe ediyor. Müfreze Kumandanı şehit olmuştur. Düşman Kazak kuvvetleriyle Agundur'dan arkamızı kesti. Kuvvetimiz, piyademiz azdır. Tekmil sahra topları

245 ATASE, K.2950, H.7, F.1-136.

246 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.100.

247 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.35.

248 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.480.

249 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.99-100.

yanımızdadır. Lütfen ve merhameten bize takviye kuvveti gönderiniz. Burada düşmanın kuvveti fazladır ve topçusu vardır"²⁵⁰.

X.Kolordu Kumandanı'nın Ardahan istikametinin güvenliği için Göle doğrultusunda yönlendirmiş olduğu sözkonusu müfreze, Rus kuvvetlerince oldukça zor duruma düşürüldüğünü belirterek şiddetle takviye kuvveti isteğini bu raporda vurgularken, Hafız Hakkı Bey zikrettiğimiz rapora, "şimdi Başköy telgraf merkezi aracılığı ile aldığım telgrafi sunuyorum, tabii buradan oraya takviye kuvveti gönderilemez.

Ben bu gün topladığım 800 eri cidden cansız bulduğumdan taarruz değil tahkimât yapıyorum ve askerimi dinlendiriyorum. Arkadan daha asker gelir ve bu askeri de biraz canlandırabilirsem yarın taarruz ederim. Bu gün bütün Kolordu başı Sarıkamış'ta sonu Başköy'de dağınık bir hâldedir. Muharebe meydanında elimde bulunan kuvvet, toplam 1800 tüfek, sekiz sahra ve 16 dağ topundan ibarettir. Herhalde düşman da iyi bir durumda olmadığından burada toplanabiliyoruz. Yarın için Allah kismet ederse taarruz yapmayı tasarlıyorum. Sol kanadı biraz toplayabildiğimden şimdi Sarıkamış yakınında sağ kanada gidiyorum" şeklindeki bilgileri de ekleyerek saat 15.00'te Ordu Kumandanı'na sunmuştur²⁵¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın taarruz etmeleri konusundaki emrine rağmen, X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey bu raporuyla; bu gün, dağılmış olan erleri toplatarak birliklere düzen vermeye ve yorgun erleri dinlendirmeye karar verdiğini ortaya koymaktadır.

Ancak , IX.Kolordu'nun Rus kuvvetleriyle mücadele ettiğini gören X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, birlikleri dinlendirme kararından vazgeçerek şifahi, bir emirle kıt'aları Sarıkamış üzerine taarruza geçirmiştir²⁵².

X.Kolordu Kumandanı dün mürettep bir alayla düşündüğü gece taarruzunu bu gün saat 22.00'de Rusların sağ kanadına yöneltmiş ve bu taarruz kısmen de olsa başarılı olmuştur.

31.Tümen'in askerî bir trenle Karahamza'ya Ruslarca gönderilen piyade ve makineli tüfekleri getiren birliği topçusuyla dağıtıp²⁵³ kanlı bir orman muharebesinden sonra saat 20.00'de Sarıkamış'a 300 m. yanaştığı²⁵⁴ ve yukarıda sözkonusu ettiğimiz gece taarruzunun devam ettiği saatlerde Hafız Hakkı Bey, III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği raporda; "şayet Sarıkamış ve civarı bu gece zapt edilirse oradaki kıt'aların kumandanı size bilgi verecektir.

250 ATASE, K.2950, H.7, F.1-138.

251 ATASE, K.2950, H.7, F.1-141.

252 ATASE, K.5490, D.236, H.1, F.1,

253 ATASE, K.2950, H.7, F.1-139.

254 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.169.

Sarıkamış'ı tutabilirsek burasını savunma hâline getirerek kıt'alarımızı ileriye doğru toplamaya çalışacağım. Başaramazsak, köylerin azlığı ve iâşe güçlüğü sebebiyle kıt'aları Divik-Çatak hattına çekeceğim.

Ben, bu gece Sarıkamış'ın üç kilometre kuzeyinde topçu mevziindeyim"²⁵⁵ diyerek harekât tarzını taarruzun sonucuna endeksliyordu.

Ne var ki, X.Kolordu'nun harekât tarzını oldukça etkileyeceği anlaşılan bu gece taarruzu kısmî bir başarı sağlayınca raporda bahsedilen iki harekât tarzı da devre dışı kalmıştır.

X.Kolordu'nun 32.Tümen'i ise, Rus Bardız Müfrezesi karşısında 4-5 günden beri yaptığı muharebeler ve özellikle de soğuktan adeta erimiş ve genel mevcudu 500 ere düşmüştür²⁵⁶.

Verdiğimiz bilgilerden X.Kolordu'nun da IX.Kolordu gibi oldukça zor bir durumda olduğu anlaşılırken, Hafız Hakkı Bey'in bu gün son olarak sunduğu raporda kullandığı üsluptan da zafere olan itimadının bir hayli sarsıldığı sezilmekte ve kısmî bir geri çekilişi dahi düşünmeye başladığı görülmektedir.

IX. ve X.Kolorduların Sarıkamış önlerinde ölüm-kalım muharebesi verdikleri 30 Aralık 1914 günü için XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa XI.Kolordu'ya verdiği emirde; 18. ve 34.Tümenlerin yeni bir emir verilinceye kadar bulundukları hatta kalmalarını, 33.Tümen'in Rusların küçük kuvvetlerine karşı yeteri kadar yancı ayırdıktan sonra taarruza devam ederek kesinlikle karargâhının saat 09.00'dan sonra Azap'ın batı sırtlarında bulunacağını bildirmiştir²⁵⁷.

Bu emre göre, taarruza devam etmesi istenen 33.Tümen harekete geçerek Sanamer'i alırken, İkinci Nizamiye Süvari Fırkası da Tayhocaları ile geçirmiştir²⁵⁸.

Yeni bir emir verilinceye kadar bulundukları hatta kalmaları istenen 18. ve 34.Tümenlere saat 10.30'da verilen yeni bir emirle; zayıf Rus kuvvetlerinin her taraftan çekildiği, tümenlerin süvari birliklerini ileri sürerek, Ruslarla teması kaybetmemeleri Horasan-Aşağı Ahalik-Yukarı Ahalik hattına kadar ilerleyerek bu hattın ilerisine yalnız güvenlik ve keşif kıt'alarını çıkarmaları ve Kolordu Karargâhı'nın Azap'ta olduğu bildirilmiştir.

Öğleden sonra alınan raporlarda Rusların, bütün kıt'alarıyla Zivin Çayı'nın doğusuna çekildiği öğrenilmiştir²⁵⁹.

Kolordu Karargâhı'nın Hopik'ten Azap'a taşındığı havanın sisli olduğu 30 Aralık 1914 günü XI.Kolordu yukarıda bahsettiğimiz hareketleriyle adeta Rusların

255 ATASE, K.2950, H.7, F.1-141.

256 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.482.

257 ATASE, K.4896, H.5, F.1-67.

258 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.62.

259 Genelkurmay,... 3ncü Ordu Harekâtı, s.475.

çekilmesine seyirci kalmış ve Sarıkamış Muharebesi'ne Türkler açısından hiçbir olumlu katkıda bulunmamıştır.

Oysa ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'na başlarken XI.Kolordu'ya verdiği emirde, ordu ile irtibat yapılamadığında genel durum yararına olarak kendi karar ve inisiyatifi ile hareket etmesi ve karşısındaki Ruslarla sıkı temasta bulunarak Sarıkamış bölgesine kuvvet kaydırılmasını engel olunmasını istemişti.

Bu güne kadar III.Ordu Kumandanlığı ile temas kurma çabası görülemeyen XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa, sözkonusu tutum ve yönlendirmeleriyle beklentileri bu gün de boşa çıkarmıştır.

Netice itibariyle, Rusları kuşatarak, yok etme esasıyla Türkler tarafından başlatılmış olan Sarıkamış Kuşatma Harekâtı 30 Aralık günü tersine dönüşüm geçirmeye başlamıştır.

Baytın'ın deyimle 30 Aralık 1914, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın "dönüm günü" olmuş²⁶⁰ ve kuşatanlar kuşatılmaya başlanmıştır.

29 Aralık günü muharebeleri sonucunda gerginlikten kurtulmuş olan Rusların 30 Aralık gününe ümitle girdikleri Karma Türkistan Kolordusu Kumandanı General Yudenich'in 30 Aralık tarih ve 439 sayı ile General Bergmann'a gönderdiği rapordaki şu ifadelerinden anlaşılmaktadır "Aldığım bilgilere göre Sarıkamış'ta muharebeler başarılı bir şekilde devam etmekte, Türkler geri atılmak ve kuşatılmak üzeredir. Bardız ve Bardız Yaylası birliklerimiz tarafından ele geçirilmiştir* . Taarruzumuz Türkleri Bardız Deresi'ne atmak maksadıyla ilerlemektedir. Düşmanın Bardız ile Sarıkamış arasındaki ikmal yolu tarafımızdan keşilmiştir.

Türkleri Sarıkamış'tan geri atarak kendimize sadece yol açmak ve onların çekilip gitmelerine meydan vermek bizim için pek kârlı bir iş olmaz. Onları tamamen imhaya mecburuz ve buna da gücümüz vardır. Bu günkü fırsattan istifade ediniz. Zira bu fırsat bir daha ele geçmeyecektir²⁶¹.

Gelişmelerden pek moral bulduğu anlaşılan ve General Bergmann'a fırsattan istifade ediniz tavsiyesinde bulunan General Yudenich'in sözkonusu telgrafının Bergmann'a ulaştığı gün, Bergmann da bu gün cereyan eden muharebelere ait 977 sayılı raporunu, akşam saat 21.00'de Başkumandanlığa göndermiştir ki, Ruslar açısından meydana gelen durumu yansıtan bu rapor şöyledir:

"Geçen gecedan itibaren birliklerimiz asıl mevzilerinden, Türklere lüzumlu hiçbir şey bırakmayarak çekilmeye başlamıştır.Tüm hastalar, yaralılar ve ağırlıklar önceden Karakurt ve Sarıkamış'a gönderilmiştir. Bu gün artçılar; Kabaktepe Dağ-

260 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.98.

* Bardız henüz Ruslar tarafından ele geçirilememiştir.

261 MASLOFSKİ, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.128; Bkz.NİKOLSKİ , Sarıkamış Harekâtı, s.36-37.

Horumdağ-Kırdağ-Toti köyü hattına çekilmiş olup, Türkler tarafından gayet zayıf bir takip yapılmıştır. Sarıkamış'ta ise çatışmalar hiç durmamıştır.

Dün gece Türkler Bağbasan Geçiti civarına büyük kuvvetler toplayarak onları muhtelif kollar halinde demiryolu köprüsüne ve Sarıkamış istikametine sevk etmişlerdir. Bu kuvvetler mevcut birliklerimiz ve bölgeye henüz gelmiş olan ihtiyatlarımız tarafından yoğun bir makineli tüfek ateşi ile karşılanmışlardır. Türklerin büyük zayiata uğradıkları sabahleyin anlaşılmıştır. 400'den fazla esir alınmış ve geçit bölgesinin cesetlerle dolu olduğu görülmüştür. Ne yazık ki; Zaporojki Kazak Alay Komutanı Albay Kravçenko ile 3.Plaston Tabur Komutanı Albay Kvartokin'i ve daha birkaç subayı kaybettik.

Türklerin gece hücumu geri püskürtüldükten sonra ateş muharebesi sona ermiş ancak şafakta cephemiz boyunca tekrar başlamıştır. Bir gün evvel güneyden Bardız Geçiti'ni kuşatan sol kanattaki birliklerimiz, topçu desteğinde geçide taarruz etmiştir. Taarruz eden ve ormanlarda gizlenmiş olan Türklere çok sayıda zayıat verdirilmiştir. Türkler, korku ve heyecan içinde ormandan çıkıp geri çekilmişlerdir.

Yukarı Sarıkamış Köyü'nde şöyle bir olay cereyan etmiştir: Buradaki kulübeleri ele geçirmiş olan bir Türk taburu ile bunun karşısında bizim iki Kabardinski Bölüğü bulunmakta idi. Uç gündür uğraşıldığı halde, buradaki Türkleri esir almak mümkün olmuyordu. Çünkü kulübelere yaklaşan askerimize civardaki tepelerden yoğun bir şekilde ateş edilmekte idi. Obüslerimizin tepelerde bulunan Türkleri ateş altına alıp geri atmasından sonra avcılarımız sürünmek suretiyle ilerleyerek en yakın olan kulübeyi havaya uçurmuşlardır. Bu feci akibet diğer Türk esirlerini de etkilediğinden 3 yüksek rütbeli subay, 7 subay, 1 doktor ile 300'den fazla er silâhlarını teslim etmek zorunda kalmışlardır. Tahrip edilen kulübede bir paşanın cesedi bulunmuş ise de, esirler bu zatın ismini söylememişlerdir*.

Bardız Müfrezesi gece yaptığı süngü hücumu ile Bardız yaylası yakınındaki sel yarınlarına doğru Türkleri geri atmıştır. Sarıkamış'taki Türklerin tamamen bozguna uğratılması için her türlü gayreti gösteriyorum. Dış cepheden çektiğim birliklerden ihtiyatımı teşkil etmekteyim. Daha ziyade soğuktan donarak meydana gelen çok fazla zayiata ve günlerden beri barınacak bir çatı altı görmemelerine rağmen, zafere herkes tam bir güvenle bakmaktadır.

Cereyan eden muharebelerin neticesi olarak; 20'den fazla subay ve 1.500 kadar erden ibaret olan esirler büyük bir problem teşkil etmektedir. Onlara muhafız, iskân edilecek yer ve yiyecek tedarik etmek gerekiyor. Birçok yaralının tedaviye ihtiyacı vardır. Esirlerin ifadesine göre; Türklerin; Sarıkamış istikâmetindeki

* Çerkesköy'de bulunan 87.Alayı Rus avcıları değil, Kars İstihkâm Taburu'nun tahrip küt'ası havaya uçurmuştur. Ölenler arasında paşa bulunmadığı gibi raporda verilen esir sayısı da Türk kaynaklarına göre bir hayli abartmalıdır. Çalışmamızın ilgili kısmında bu konuda bilgi verilmiştir.

harekâtını 17., 28., 29., 30. ve 31.Tümenleriyle icra ettikleri 18., 33. ve 34. Tümenlerinin Köprüköy bölgesinden hareketle; halen intikal halinde oldukları anlaşılmaktadır"²⁶².

Görüldüğü üzere Yudenich, Bergmann'a gönderdiği telgrafında Türkleri imhadan bahsederken, bu güne kadar ki Türk taarruzları karşısında büyük bir gerginlik ve hatta panik yaşamış olan Bergmann, zafere artık herkes tam bir güvenle bakmaktadır diyerek, Rus Kafkas Ordusu Başkumandanlığı'na adeta zafer müjdesini vermektedir.

Böylece, 30 Aralık günü gelişmeleri Ruslarda zafere güveni artırıcı Türkler de ise zafere itimadı kısmen sarsıcı bir mahiyette sonuçlanırken Sarıkamış Muharebesi'nde de yeni bir evreye girişi netilecendiriyordu.

6- SARIKAMIŞ MUHAREBESİ'NDE YENİ EVRE VE BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA

Sarıkamış Muharebesi'nde 30 Aralık 1914 günü muharebeleri sonucunda ortaya çıkan, Rusların kuvvet ve ateş üstünlüğünü tamamiyle ele geçirdikleri, zafere güvenmeye başladıkları ve Türklerin ise büyük nispette kuvvet kaybına uğrayarak zafere itimatlarının henüz kısmen sarsıldığı yeni bir evre söz konusudur.

Bu yeni evrenin ilk emri Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından verilmiştir²⁶³. 31 Aralık günü için verilmiş olan ordu emri şöyledir:

"1- Düşman sol kanadını kuzeye doğru uzatmıştır.

2- X.Kolordu kolbaşıyla Sarıkamış İstasyonu civarında ve son kıt'alarıyla Başköy'de bulunmaktadır. Toplandıktan sonra taarruz edecektir.

XI.Kolordu, cephe batıya olmak üzere Sarıkamış'ın kuzeyindedir.

XI.Kolordu, 25 Aralık 1914'te Horum'u almıştır.

3- X.Kolordu hazır olur olmaz taarruza geçecektir.

4- X.Kolordu, mümkün olduğu kadar sür'atle taarruza başlayacaktır.

5- IX.Kolordu, X.Kolordu taarruza geçince sol kanadıyla bu taarruza katılacaktır. Bu zamana kadar yapılması muhtemel düşman taarruzuna karşı bulunduğu mevzii şiddetle savunacaktır.

6- Her iki kolordu arasında muharebe sınırı Sarıkamış İstasyon Binası yanındaki deredir.

7- Ordu Kumandanı, IX.Kolordu'nun sol kanadında bulunan 17.Tümen'in yanında bulunacaktır"²⁶⁴.

262 NİKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.38.

263 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.107.

264 ATASE, K.2950, H.7, F.1-139, 140.

Bu emirle Başkumandan Vekili Enver Paşa, dünkü esas emri dairesinde IX ve X.Kolorduların taarruz etmeleri kararı üzerinde durarak, iki kolordu için Sarıkamış İstasyon Binası yanındaki dereyi hudut göstermiştir²⁶⁵.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu emrinden 31 Aralık günü yapılacak taarruzda mihveri X.Kolordu'nun teşkil ettiği anlaşılmakta, savunmada şiddet taarruzda mümkün olan sür'atle hareket istenmektedir.

31 Aralık günü hareketlerini Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın mezkûr emrine göre tanzim etmesi, emrini almış olan X.Kolordu, dün geride kalan perakende erlerini toplayarak, 250-400 mevcudunda üç tabur teşkil etmiş ve bunları 30 Aralık günü akşamı 31.Tümen bölgesine göndermişti. Ayrıca, 31.Tümen Cephesi'nden toplanabilen erlerle de bir tabur daha kurulmuştu.

İşte bu kıt'alarla Başkumandan Vekili, Enver Paşa'nın emrettiği taarruzun yapılmasına karar verilmiş 31 Aralık günü saat 06.00'da üç taburla taarruza başlanmış ve dördüncü tabur da sol kanatta ihtiyatta bırakılmıştır²⁶⁶.

30.Topçu Alayı Kumandanı Binbaşı von Berg²⁶⁷'in kumandasında başlatılmış olan bu taarruz, sağ kanatta orman içinde kalan taburların geç kalmalarından dolayı başarılı olamamış²⁶⁸ ve saat 09.00'da bölgeye gelen Kolordu Kumandanı Albay Hafız Hakkı ihtiyat taburunun da Rus sol kanadına taarruz etmesini emretmiştir. Rus sağ kanadına taarruz etmekte olan birlikleri muharebenin cereyan tarzına göre idare leden Kolordu Kumandanı, öğleye doğru sisin de yardımıyla ilerledikleri bir sırada Sarıkamış'ın hemen kuzeyinden saat 16.30'da III.Ordu Kumandanlığı'na şu raporu göndermiştir:

"Dün gece sol kanada yaptığım hücum başarı ile sonuçlanmadığı gibi, sağ kanatta ormandaki kıt'alar da zamanında hazırlanmadığından, genel durumun yararı bakımından bu gün gündüz yine bütün kuvvetimle taarruz ettim. İlerdeki birlikler Sarıkamış'ın önünden geçen dereye bu gün, öğleden beri girerek düşman mevziine hücum için uğraşmaktadır.

Dağ bataryalarından, toplayabildiğim dördünü düşman mevziine ve Sarıkamış'a çok hâkim yerlere mevzilendirerek 1200-1800 metreden açılan ateşle düşmana çok ağır kayıplar verdirdim.

Elde küçük bir ihtiyat teşkil etmek üzere gerideki perakendeleri toplamak için subaylar gönderdim.

Öğleden sonra yoğun bir sis bastığından hücumun topçu ile desteklenme imkânı bulunamıyor. Tekmil karargâh subaylarını avcı hattına sürerek, saat 17.00'de genel bir hücum yaptıracağım. Şayet başarı sağlarsam Sarıkamış'ı işgal edeceğim.

265 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.107.

266 ATASE, K.5062, H.13, F.1-24.

267 İsmet GÖRGÜLÜ, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Ankara-1993, s.108.

268 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.107.

Başaramazsam şimdi bulunduğum sırta kıt'aları toplamaya çalışacağım (savunulacak hat IX.Kolordu'nun, yaklaşık bir kilometre kadar solundan başlayarak Yağbasan kuzeyine kadar devam ediyor. Sarıkamış, sağ kanada 400-500 metre kadardır).

Eğer bir-iki gün içinde Ordu'nun diğer kuvvetleri direnir ve benim karşımda bulunan düşman kuvvetleri büyük takviyeler alamazsa, her hâlde erleri toplar toplamaz ben yine başarılı taarruzlar yapacağımı sanıyorum. Kolordu'nun iâşe köyleri olan Divik, Çatak, Yağbasan az kuvvetlerle işgal edilmektedir. Görünüşe göre düşman çekilmek niyetinde değildir"²⁶⁹.

Albay Hafız Hakkı'nın bu raporunda yaptıracığını belirttiği taarruz, saat 17.00'de başlatılmış, kıt'alar pek büyük fedakârlık göstererek çoğu yerlerde Rus mevzilerine girebilmiş iseler de, gerideki Rus hatlarından açılan şiddetli makineli tüfek ateşi ve Rus taarruzlarının tesiriyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Sarıkamış'a yapılan üçüncü taarruz da akamete uğramıştır²⁷⁰.

X.Kolordu'nun Bardız civarında Rus Bardız Müfrezesi ile 4-5 günden beri muharebe etmekte olduğundan bir kaç kere Sarıkamış doğrultusunda hareket etmesi emrini almış olmasına rağmen, bu emirleri durumun gereği olarak yerine getirememiş olan 32.Tümen'ine ise Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa, 31 Aralık günü saat 08.15'te şu emri göndermiştir:

"IX. ve X.Kolordular bu gün Sarıkamış'a taarruz ediyorlar. Düşmanın bizimle Bardız arasında Kızılkilise'ye doğru ileri yürüyüşte olduğu haber alınmıştır. Karşınızdaki düşman kuvvetli değilse genel doğrultu olan Sarıkamış'a doğru yürüyünüz ve burada muharebeye katılınız.

XI.Kolordu'dan malûmatınız varsa derhal bildiriniz"²⁷¹.

Bu emri almış olan 32.Tümen Kumandanı Albay Abdülkerim, Bardız Yaylası sırtlarından saat 14.15'te Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya özetle şu cevabı vermiştir:

"Tümen piyade kıt'atından şiddetli havaya karşı dayanamayacak halde bulunmaları ve dört beş gece devamlı vaki olan donmaların dışında zayıf ve sergerdan uzak köylere kadar sığınacak yer bulmak üzere firar eden binlerce efraddan dolayı Tümen, piyade taburları mevcudu bu gün ellışer neferi geçmemektedir. Uzaklardan toplatılmak üzere memurlar çıkarılan bu erler silâh tehditlerine girmekte ve ancak bir çok zorluklarla sığındıkları dere olukları, bazı kovuklar, köylerin ahırları gibi yerlerden çıkarılmak suretiyle toplanmaktadır.

Tümen genel mevcudu, bu gün 500 nefer piyadeye varmayan bir kuvvet ve bunların yetersizliğinden dolayı muhafazaları güçleşen yedi cebel topu üç makineli tüfek takımından ibarettir. Bu derece zorluklara karşı yine emirlerinizi yerine

269 ATASE, K.2950, H.7, F.1-146.

270 ATASE, K.2950, H.7, F.1-151; Bkz. BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.107.

271 ATASE, K.5074, H.15, F.1-17.

getirebilmek için burada beş gündenberi sebat gösterilmekte ve son dereceye kadar da gösterileceği kuşkusuz bulunmakta ise de on altı tabur düşman piyadesine karşı direnme durumumuz sizin takdirinize bağlıdır. Şiddetli bir Rus saldırısı karşısında dayanma gücümüz yoktur"²⁷².

32.Tümen Kumandanı Abdülkerim Bey bu raporuyla, oldukça güç durumda bulunduklarını belirterek, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya sözkonusu emri uygulama gücünden mahrum olduklarını bildirmiştir.

Nitekim, bu gün Çilhoroz Tepesi'nde bulunan 94.Piyade Alayı da Rus saldırısı karşısında mevziini tutamayarak Norşin doğrultusunda çekilmeye başladığından zor durumdaki 32.Tümen'in sağ kanadı açılmış ve Bardız da tehdit altına girmiştir.

Bu olay üzerine Bardız Nokta Kumandanı Albay Abdullah, henüz Bardız'a gelmiş olan IX.Kolordu ağırlıklarını Norşin'e doğru yola çıkarmış, tümen ve alayların ağırlıkları da kendiliklerinden kolordu ağırlıklarına takılarak gitmişlerdir.

Böylece, Bardız bölgesinde bir çözülme başlarken²⁷³, Sarıkamış önlerindeki Türk kuvvetlerinin geri çekilme hattı kesilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu gün 30.Tümen ise Divik doğusunda Kars'a sevk olunan üç taburdan müteşekkil bir Rus kuvvetinin hücumlarını püskürtebilmiştir²⁷⁴.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 31 Aralık günü için vermiş olduğu emrinde, X.Kolordu taarruza geçince sol kanadıyla bu taarruza katılması ve bu zamana kadar yapılması muhtemel bir Rus saldırısına karşı da şiddetle mevziini savunması birdirilerek hareketleri tanzim edilmiş IX.Kolordu'nun 29.Tümen'i, Kumandanı'nın deyimiyle "aştı tuzu bulunsun" diye cephesinin önünden geçerek sağa sola giden Rus birliklerini eldeki yarı donmuş topraklar ve makineli tüfeklerle ateşe tutmaya çalışmıştır. Bu gün 29.Tümen bölgesinde önemli bir olay olmamıştır.

Bu gün Ruslar, özellikle boyun noktası civarında bulunan 28.Tümen'e taarruz ederek, Tümen'e ve bilhassa 82.Alay'a mühim zayıat verdirmişlerdir.

Saat 09.00 sıralarında başlayan taarruzda 28.Tümen'in cephe sıkıntısı diğer kıt'alardan toplanarak giderilirken, önemli miktarda zayıat vermesi üzerine de 17.Tümen'in bir kısım kuvvetleriyle yardım edilerek bir dereceye kadar tehlike geçirtilmiştir²⁷⁵.

17.Tümen'in eski cephesinde IX.Kolordu sol kanadında piyade kuvveti kalmadığından yedekçi, seyis, aşçı ve diğer perakendelerden toplanabilen 50-60

272 ATASE, K.2814, D.41, F.11-7.

273 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.489.

274 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.62.

275 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.106-107.

kadar erle bu bölge savunulmaya çalışılmıştır²⁷⁶. Hatta bu erler X.Kolordu'nun taarruzunu kolaylaştırmak için taarruza dahi kaldırılmıştır.

Ruslar ayrıca, 200 kişilik bir kuvveti Kızılkilise doğrultusunda harekete geçirmişlerdir ki, Rusların hareketleri bunların Sarıkamış-Kızılkilise irtibatını kesmek veya 32.Tümen'i kuşatmak istedikleri şeklinde değerlendirilmiştir.

Tüm bu gelişme ve değerlendirmeler üzerine IX.Kolordu Karargâhı, kumanda heyeti hariç, bazı cephe ve erzak kolları Bardız'a gönderilmiştir²⁷⁷.

Sarıkamış Harekâtı'nın genel amacından uzak kalmış XI.Kolordu ise Galip Paşa tarafından Azap'tan bu gün için verdiği, "18.Tümen, Zars-Heneke-Aşağı Mecingert yolundan, 34.Tümen Aşağı Ahalik-Yukarı Ahalik, Altunbulak yolundan; 33 Tümen, Yukarı Horum-Kötek yolundan ilerleyecektir"²⁷⁸ şeklinde özetleyebileceğimiz emriyle hareketlerini tanzim etmeye yönlendirilmiştir. XI.Kolordu, şiddetli hücumlarla Kanlıtepe-Altınbulak-Horumdağı hattına ilerlemiştir. İkinci Nizamiye Süvari Tümeni de Velibaba-Alıççekrek hattına ulaşmış ve Yudenich, Karargâhı'nı Karaorgan'dan Soğanlı'ya nakle mecbur olmuştur²⁷⁹.

Dünkü muharebeler neticesinde durumlarını bir hayli düzeltmiş olan Ruslar bu gün, daha önce Türkler tarafından tahrip edilmiş olan demiryolu ve telsiz istasyonunu tamir ederek Tiflis'le irtibat ve muharebeyi yeniden kurarlarken, Sarıkamış'a yapılan Türk taarruzlarını durdurmayı ve karşı taarruzda bulunarak Sarıkamış'ı oldukça güvenli ve sağlam bir duruma getirmiş olacaklar ki²⁸⁰, Myshlayeski tarafından yeniden kumanda yetkisi verilmiş olan Bergmann Sarıkamış'a gidebilmiştir.

31 Aralık 1914 akşam üzeri Sarıkamış'a ulaşan Bergmann, bu günkü olaylarla ilgili olarak hazırlanmış olduğu raporunu Rus Kafkas Ordusu Başkumandanlığı'na göndermiştir ki, rapor şöyledir:

"Artçılarımız Kavaktepe-Horumdağ-Kırdağı-Sagüri-Tuti hattında idiler. Türkler 39.Tümen'in gerilerine Çermiksu'da taarruz ettiler. Türklerin bu taarruzu Yelisavetpolski Alayı tarafından birkaç kez yapılan süngü hücumu ile geri püskürtülmüştür. Keza Türkler sağ yanımızda bulunan Türkistanlılara taarruz ederek onları doğuya atmaya ve bu suretle kendilerine Bardız istikametinde yol açmaya çalışmışlardır. Bardız'a hakim tepeleri işgal eden müfrezemiz, Türklerin kendi Sarıkamış grubu ile birleşmelerine engel olmaktadır.

Türkler bugün sabahleyin sisten istifade ederek öğleye kadar merkez bölgemize karşı 2 kez ciddi bir şekilde taarruz etmişlerse de, ağır zayiata uğratarak

276 ATASE, K.4896, H.5, F.1-81.

277 ATASE, K.2950, H.7, F.1-151.

278 ATASE, K.4896, H.5, F.1-71.

279 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.62-63.

280 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.132-133.

geri atılmışlardır. Bu çatışmalar esnasında; Türklerden 6 subay ile 500 er esir olarak alınmıştır. Takviye birliklerimiz parça parça gelmektedir. Bugün Sarıkamış'a geldim. Dün Albay Kvartokin'in öldüğü bildirilmiş ise de, kendisinin ölmeyip, yaralı olduğu anlaşılmıştır. Albay Zankofski'nin göğsünden giren mermi, delip geçmek suretiyle yaralanmasına neden olmuştur"²⁸¹.

Dün zafere herkesin itimadının tam olduğundan bahseden Bergmann, bu gün Bardız civarındaki Türk çözümlerinden habersiz olması²⁸² ve X.Kolordu'nun Sarıkamış'a XI.Kolordu'nun Rus artçı birliklerine yönelttikleri taarruzların etkisiyle bu raporu Tiflis'e gönderirken, Sarıkamış Müfrezesi'nin kumandasını General Prejevalski'ye bırakmış ve Yudenich'e de şu muhtevada bir mesajı ulaştırmıştır: "Şartlar ve Sarıkamış'taki durum, geri çekilmenin ağır ve tedrici olarak yapılmasını ve işgal ettiğimiz mevzilerin esaslı bir şekilde savunulmasını gerektirmektedir. İşgal edilen mevzilerde bir gün daha kalınmasını emrediyorum. Geri çekilme için emir tarafımdan verilecektir. Mümkün olduğu takdirde Sarıkamış'a bir alay göndereceğim"²⁸³.

Rus Kafkas Ordusu Başkumandanlığı'na gönderdiği raporunda sadece olaylardan bahsederek durum tespiti yapmaktan kaçınan Bergmann, Prejevalski'ye göndermiş olduğu telgrafında; "Sarıkamış'tan geri çekilme esnasında Bardız geçidi ile Çatak'a kadar yükseltilerin tamamen elimizde bulunması önemli bir husustur"²⁸⁴ diyerek geri çekilmeyi düşündüğünü izhar etmiştir ki, bu telgraf Bergmann'ın yeniden tedirginlik içerisine girdiğini göstermesi bakımından dikkate değer olmakla birlikte, Yudenich'e gönderdiği mesajında geri çekilme konusunda ılımlı ifadeler kullanması da dikkat çekicidir.

Oysa ki, Türk Ordusu'nun gerçek durumunu bölgeden kaçan Ermenilerle, esir edilen erlerden öğrenildiği anlaşılan General Yudenich²⁸⁵, Tiflis'te oturan Rus Kafkas Ordusu Başkumandanı Graf Vorontsov Dackhov'a henüz karargâhını Karaorgan'dan Soğanlı İstasyonu'na nakletmeden evvel şöyle bir telgraf gönderiyordu:

"Türklerin vaziyetleri ümitsizdir. Onları imhaya muktediriz. Lütfen 3.Avcı Tugayı'nın Kars'tan Türklerin yan ve gerilerine taarruz için Divik'e gönderilmesini emir buyurunuz. Abasyef'in Karaderbent üzerinden XI.Türk Kolordusu'nun arkasına taarruzu düşmanın çözümlüşünü çabuklaştıracaktır"²⁸⁶.

İşte Bergmann'ın tedirginliğini yukarıda da gördüğümüz kararlı ve güvenli tutumu ile Yudenich gidermiştir ki, Rus direnişinin esası burada düğümlemektedir.

281 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.40.

282 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.174.

283 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.40.

284 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.133; Bkz. NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.39.

285 Genelkurmay, ..., 3ncü Ordu Harekâtı, s.484.

286 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.133.

Dün, Türkleri imha fikrini ilk defa serdettiğini kaydettiğimiz Yudenich bu gün artık, Türklerin çözülüşünün çabuklaştırılmasından bahsedebilmektedir.

Netice itibariyle, 31 Aralık günü Türkler, Bardız civarında ilk çözülmeyi yaşarlarken, Sarıkamış'a yapılan taarruzlarda bir başarı sağlayamamışlar ve Rusların karşı darbelerine maruz kalmışlardır²⁸⁷. Hatta Sarıkamış önlerindeki Türk birliklerinin geri çekilme hattı da Ruslar tarafından tehdit altına alınmış ve böylece Sarıkamış'ta Türkler dünden daha kritik bir duruma düşmüşlerdir.

Buna karşın Ruslar ise, Tiflis'le irtibatlarını yeniden kurabilmişler, XI.Kolordu'nun takibinden pek de zayıf vermeden sıyrılabilmişler, Bergmann'ın tedirginliğine rağmen Sarıkamış'taki durumlarına Maslofski'nin ifadesiyle "emin ve oldukça metin bir şekil" aldırabilmişlerdir²⁸⁸.

Sarıkamış önlerinde kritik bir duruma düşmüş olan Türk kuvvetleri, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın XI.Kolordu'nun ulaşacağı ümidiyle direnme kararında olması dolayısıyla 1 Ocak 1915 günü Sarıkamış Muharebesi'ne devam etmişlerdir.

Sarıkamış önlerinde bulunan Türk kolordularından IX.Kolordu, gece Rusların muhtemel saldırılarına karşı uyarılmış ve bu kolordudan 10 Ocak günü saat 09.00'da özetle şu rapor III.Ordu Kumandanlığı'na ulaşmıştır:

"Sağ kanatta 28.Tümen bölgesinde bütün gece devam eden muharebe şimdi daha ziyade şiddetlendi.

17.Tümen'den alınan piyade erlerinden başka bazı silâhlı mekkâri erleri dahi Kolordu Karargâh Muhafızları ile beraber ateş hattına düşmüşlerdir.

Ben, kurmayımla beraber boyun noktasının kuzeyindeki topçu mevziine gidiyorum"²⁸⁹.

Bütün gece devam eden muharebe raporda işaret edildiği üzere sabahın saat dokuzundan itibaren ziyadesiyle şiddetlenince IX.Kolordu elde mevcut tüm kuvvetleri muharebe hattına sürmüştür.

28.Tümen bölgesinde pek gergin bir hale giren vaziyeti sağ yan gerisinde kademeli surette mevzi alan topçu ateşi sayesinde kurtarılabilmektedir.

Ruslar bugün yaptıkları taarruzlarının devamında 17.Tümen'in sol yanına ve özellikle IX ve X.Kolordular arasındaki boşluğa karşı yüklenmişlerdir. Bu yanda bulunan 49.Makineli Tüfek Bölüğü büyük bir fedakârlıkla çarpışmış ve tükenme derecesinde kayıp verdiğinden geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Muharebenin IX.kolordu açısından oldukça sıkışık bir hale geldiği sırada X.Kolordu'dan, Kurmay Binbaşı Şemsettin kumandasında 200 er, üç top ve iki

287 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.63.

288 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.132.

289 ATASE, K.2950, II.7, P.1-154.

makineli tüfekten ibaret bir kuvvet IX.Kolordu ile X.Kolordu arasındaki boşluktan taarruz etmekte olan Ruslara karşı kullanılmak üzere gönderilmiştir²⁹⁰.

X.Kolordu Kumandanı Albay Hafız Hakkı tarafından gönderilen bu kuvveti, Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa IX.Kolordu emrinde görevlendirmiş ve IX.Kolordu Kumandanlığı'na da özetle şu emir verilmiştir:

"Size takviye kıt'aları gönderilecektir. Durumu fena bulmak için bir neden yoktur. Çünkü topçu ve makineli tüfeklerimiz çoktur. Düşmanın sağ kanadımıza karşı ciddî bir taarruzda mı bulunacağı, yoksa kendi kıt'alarının Kızılkilise-Bardız arasından Kars'a doğru yapılan geri çekilme hareketini örtmek için gösteriş taarruzu mu yapacağı veya Kızılkilise üzerine yeni kuvvetler mi gönderdiği keşfettirilecektir. Cephede kalmış olan topları toplayarak sağ kanatta kuvvetli bulununuz. Ben yine düşmanın taarruz edeceğini sanmıyorum"²⁹¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu emrinde sözkonusu ettiği takviye kıt'aları X.Kolordu tarafından gönderilen 200 kişilik kuvvet olmalıdır. Çünkü, elde mevcut başka bir kuvvet yoktur.

Belirtmek gerekir ki, bu kuvvetin devreye sokulmasıyla iki kolordu arasında Ruslar tarafından yaratılmak istenilen tehlike bertaraf edildiği gibi iki kolordu arasında irtibat da kurulmuştur²⁹².

Ancak, Rusların 28. ve 29.Tümen cephelerinde yaptıkları taarruzlar sonucunda birlikler çok zayıf vermiş ve Çerkesköy'den boyun noktası doğrultusunda yüklenmeleri 29.Tümen topçusunu mevzi değiştirmek zorunda bırakmıştır. Mevzi değiştirme sırasında hayvan yokluğu sebebiyle beş top tahrip edilmiştir.

Bu olay üzerine 29.Tümen de iki kademe halinde 300-400 metre kadar geri çekilmiştir.

29.Tümen Cephesi'nde meydana gelen bu olaylar özellikle de Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bahsettiğimiz topların Ruslara bırakıldığını zannetmesi Tümen Kumandanı Arif Bey hakkında kurşuna dizilmesi yolunda bir kararın uygulanmasına yol açmak üzere iken, İhsan Paşa ve Kurmay Başkanı Şerif'in verdiği sıhhatli bilgiler üzerine vazgeçilmiştir²⁹³.

Kumandanı Albay Ethem'in Rus saldırısı sırasında yaralandığı ve yerine vekâleten Tümen Topçu Kumandanı Yarbay Şakir'in getirildiği 28.Tümen akşam karanlığından yararlanarak 29.Tümen'in hizasına çekilmiştir.

Böylece, Sarıkamış önlerinde Ruslar karşısında ilk geri adımlar 1 Ocak 1915 günü atılıp çözülme emareleri başlamış, Ordu Karargâhı'ndan yaralı ve ayakları

290 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.110.

291 ATASE, K.2950, H.7, F.1-154,155.

292 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.110.

293 ŞERİF, Sarıkamış..., s.189; Bkz. BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.111.

donmuş subaylar Divik-Başköy üzerinden Oltu'ya X.Kolordu ağır yaralıları da Divik'e gönderilmiştir²⁹⁴.

Bu gün IX.Kolordu Cephesi'nde meydana gelen olayları ve bu kolordunun durumunu Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, bir raporla III.Ordu Kumandanlığı'na bildirmiştir. İhsan Paşa'nın Sarıkamış kuzeybatı sırtlarından saat 17.15'te III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği sözkonusu rapor özetle şöyledir:

"28 Tümen Cephesi'nde düşmanın geceden başlayan şiddetli taarruzları yakın mesafeden saat 10.00'a kadar devam etmiştir. Tümen Kumandanı dahil, bütün subay ve erlerin üstün fedakârlıklarıyla bu taarruz püskürtülmüştür. 28.Tümen Kumandanı Albay Ethem ile 83.Piyade Alayı Binbaşı Ziya yaralanmışlardır.

Bu cephede taarruzunda başarılı olamayan düşman, taarruzlarını güneye kaydırmış ve Çerkesköy'den gelen kuvvetlerle de birleşerek Ordu'nun birinci gözetleme yeri olan tepeyi işgal etmiş ve 29.Tümen'le 17 Tümen arasından tekrar taarruza başlamıştır.

29.Tümen, Çerkesköy doğrultusundan taarruz eden iki Rus piyade bölüğünü topçu ateşiyle püskürtmeyi başarmışsa da sonradan 86.Piyade Alayı Cephesi'nden tekrarlanan Rus taarruzlarına, adeden zayıf olan bu alayın dayanamayarak geri çekilmesi üzerine, Tümen toplanını ve makineli tüfeklerini Ordu'nun ikinci gözetleme yeri olan tepeye çekmiştir. Piyadeleri de toplanarak bu tepeye çekilmektedir. Hayvansızlıktan taşınamayan ve esasen arızalı bulunan beş top tahrip edilmiştir.

29.Tümen'in bu durumuna göre 28.Tümen ileride kalamayacağından, gece karanlıktan faydalanarak, 29.Tümen'in sağ yanı hizasına çekilmesi ve 17.Tümen'in asıl mevziinde kalması emrolunmuştur. Sağda 28. orta 29 ve solda 17.Tümen bulunmaktadır.

17. ve 29.Tümenlere baskı yapan düşman kuvvetleri X.Kolordu ile IX.Kolordu'yu birbirinden ayırmak üzere 49.Piyade Alayı'nın sol kanadına taarruz etmiştir. Bu bölgede bulunan alayın makineli tüfek bölüğü, yanında piyade bulunmaması ve düşmanın 300 metreye kadar yaklaşmasına rağmen bütün subay ve erleri şehit oluncaya kadar düşmana ateş etmiştir. Bu tüfekler bir manga piyade kuvvetiyle geri aldırılmıştır.

Kolordu'nun dünkü mevcudu 900 kadar olduğu hâlde bu gün bunun yarısı kadardır. Kalan erler de elden çıkarıldığı takdirde makineli tüfek ve topçu malzemesinin hiç bir tarafa taşınması imkânı kalmayacağı bir gerçektir"²⁹⁵.

Bu raporuyla IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, IX.Kolordu'nun tükendiğini ve geri çekilmekten başka bir halçaresi kalmadığını Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın dikkatine sunmaktadır.

294 ATASE, K.2950, H.7, F.1-155,156.

295 ATASE, K.2950, H.7, F.1-157,158,159.

IX.Kolordu Cephesi'nde yukarıda bahsettiğimiz olayların meydana geldiği 1 Ocak 1915 günü X.Kolordu ise Sarıkamış önlerinde bulunan 30 ve 31.Tümenleri ile dün Sarıkamış'a üç kez yönelttiği taarruzlar dolayısıyla önemli miktarda zayıat vermiş ve birlikleri de birbirine karışmış olduğundan öncelikle perakendelerini toplamak ve birliklerini düzenlemek çabasına yönelmiştir.

X.Kolordu, bir yandan bu çabalarını sürdürürken diğer yandan da 31.Tümen Cephesi'nde bazı taarruzlar, her iki kolordu arasında boşluklara doğru hareketler önlenmiş ve neticesiz bırakılmıştır.

Bu kolordunun 30.Tümeni de gönderdiği keşif kolları vasıtasıyla demiryollarının bazı kısımlarıyla bir ağaç köprüyü tahrip ettirmiş Rusların Yolgeçmez ve Çatak'a kadar ilerleyen iki toplu bir müfrezesini de perakende erlerle teşkil edilen Divik Müfrezesi ile Karahamza'ya hâkim sırtlara kadar geri sürmüş ve Sarıkamış-Kars demiryolunun doğusundaki sırtlarda görünen uzun kolların faaliyetlerini keşif ve gözetlemek için tedbirler almakla meşgul olmuştur²⁹⁶.

Dün oldukça zor duruma düştüğünü Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiş, 94.Alay'ın Norşin'e çekilmesiyle sağ yanı açılmış olan 32.Tümen, bu gün de Rus taarruzlarına maruz kalmış ve meydana gelen durum üzerine Tümen Kumandanı Abdülkerim Bey, bulunduğu mevzilerde artçı birlikleri bırakarak 32.Tümen'i Norşin bölgesine çekmek kararı almış ve gerekli emirleri vererek durumunu bir raporla Başkumandanlık Vekâleti'ne ve X.Kolordu Kumandanlığı'na bildirmiştir²⁹⁷.

Böylece, X.Kolordu 30 ve 31.Tümenleri ile 1 Ocak 1915 gününü savunma, keşif ve gözetleme faaliyetleriyle geçirirken, 32.Tümen'in Çilhoroz mevkiinden Norşin'e çekilmesiyle Sarıkamış önlerindeki Türk birliklerinin geri çekilme hattı üzerinde bulunan Bardız, savunmasız kalmıştır.

Sarıkamış Harekâtı'nın başlangıcından bu güne kadar III.Ordu'nun genel amacından uzak kaldığını, daha önce vurguladığımız XI.Kolordu, Galip Paşa'nın 31 Aralık 1914 akşamı Zanzak'tan 1 Ocak 1915 günü için verdiği emirle, bu günkü hareketlerini tanzim etmeye yönlendirilmiştir ki, bu emir özetle şöyledir:

"Bu gün Kolordu'nun 18 ve 34.Tümenleri karşısında ve Aras'ın güneyinde bulunan düşman her taraftan püskürtülmüştür. Aras'ın güneyindeki düşman kuvvetleri kısmen Karakilise ve Mecingert'e çekilmiş ve bir kısım kuvveti de Aras'ın güneyinde kalmıştır. Horum civarında bazı düşman kıt'aları vardır. 29 Aralık günü IX ve X.Kolordular Sarıkamış'tan Kars'a doğru çıkış yapmaya çalışan düşmanla, 32.Tümen de Bardız'da düşmanın kuvvetli kıt'alarıyla muharebe ediyordu.

Süvari Tümeni bu gün iki ihtiyat alayı ile bir makineli tüfek bölüğü ve jandarma taburunu Aras'ın kuzeyine geçirmiştir.

296 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.112.

297 ATASE, K.5074, H.15, F.1-17,18.

Kolordu yarın aşağıdaki şekilde düşmanı takip edecektir.

18 ve 34.Tümenler Mecingert ve Altınbulak'ı işgal ettikten sonra asıl kuvvetleriyle bu bölgede kalacaklar, güvenlik kıt'alarını ileri sürerek, düşmanla teması kaybetmeyeceklerdir.

33.Tümen, karşısındaki düşmanı geri attıktan sonra ileri harekete devam ederek asıl kuvvetleriyle Kötek'te kalacak, keşif ve güvenlik kıt'alarını daha ileri sürerek, düşmanla teması kaybetmeyeceklerdir. Bardız bölgesinde bulunan 32.Tümen'le bağlantı yapılmalıdır.

Mecingert, Altınbulak ve Kötek'e varıldıktan sonra, kıt'alar yarın akşama kadar orada toplanarak yiyecek ve cephane noksanlarını tamamlayacaklar, kıt'aları intizama sokacaklar ve 2 Ocak 1915 gününden itibaren taarruz ve takibe devam etmek üzere hazır bulunacaklardır.

İleri harekât için havanın sisli olması bir engel sayılmayacak, aksine süngü takılmış olarak avcı hatlarıyla ilerlenecektir.

Ben yarın saat 08.00'den itibaren Hızırilyas'ta olacağım"²⁹⁸.

Sarıkamış Muharebesi sırasında ilk defa XI.Kolordu emrinde IX. ve X.Kolorduların Sarıkamış önlerindeki muharebelerinden bahsedilmekte ve 33.Tümen'e de Bardız bölgesinde bulunan 32.Tümen'le bağlantı kurması emredilmektedir ki, bunun sebebi Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından X.Kolordu'ya gönderilen tarihsiz, imzasız ve küçük bir defter kağıdına yazılmış bir emirdir. Bu emirde; cephe gerisindeki İslâm ahaliden itimada lâyık bir kişinin XI.Kolordu'ya gönderilerek, IX. ve X.Kolorduların Sarıkamış civarında Ruslarla Muharebe de olduklarını, XI.Kolordu'nun Süvari Tümeni ile süratle hareket ederek, bu kuvvetlere yardım etmesinin bildirilmesini istenmiştir²⁹⁹.

29 Aralık günü yazıldığı ve 31 Aralık günü XI.Kolordu Kumandanlığı'na ulaştığı anlaşılan söz konusu emirle, XI.Kolordu emrine ileri harekât konusunda da biraz daha bir istekle şiddetlenme gelmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın güvenlik açısından tarihsiz ve imzasız gönderdiğini zikrettiğimiz emrinin etkisiyle yazılarak 1 Ocak günü için verilen Kolordu emriyle hareketlenen XI.Kolordu'nun 18.Tümen'i Mecingert Deresi'nden sonra çok dik meyilli bir araziye ulaşmış, Ruslar tarafından bu bölgeye üç piyade alayı ile bir süvari alayı ve 16 topun getirildiğini öğrenmiştir. Bu Rus kuvvetleri ile 18.Tümen arasında saat 13.30'da muharebe başlamış ve 15.30'da Mecingert'e hâkim tepeler 52. ve 98. Alayların eline geçmiştir. Bu muharebede 18.Tümen 20-30 kadar er şehit vermiş ve 60-100 kadar er de yaralanmıştır³⁰⁰.

298 ATASE, K.2950, H.7, F.1-142.

299 ATASE, K.5074, H.15, F.1-17,18.

300 ATASE, K.4896, H.5, F.1-86.

34.Tümen, Ruslarla Altınbulak bölgesinde muharebeye tutuşmuş ve çok kanlı geçen bu muharebenin sonucunda akşam üzeri Altınbulak doğusundaki dereye yanaşmıştır.

33.Tümen ise, bugün Kötek bölgesinde şiddetli muharebeler yapmış ve Ruslar üç saat kadar Zivin Deresi doğu sırtlarında direndikten sonra saat 14.30'a doğru çekilmeye başladıklarından Tümen birlikleri Zivin Deresi doğusuna hâkim sırtlara atlamıştır³⁰¹.

2.Nizamiye Süvari Fırkası da bu gün Maksutçuk-İslamsor hattını tutarak Rus artçılarını ezmeğe çalışmıştır³⁰².

Netice itibariyle, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sarıkamış Muharebesi'ne tesirini beklediği XI.Kolordu bugün yaptığı takip ve taarruzî hareketlerle Bardız civarından bir kısım Rus kuvvetini kendi cephesine çekmeyi başarmıştır. Ancak, henüz sonuca etki edecek bir harekette bulunamadığı gibi 32.Tümen ile de bağlantı kuramamıştır.

1 Ocak 1915 günü Başkumandan Yardımcısı Tiflis'e ulaşmış ve dün General Yudenich'in gönderdiği "Türklerin vaziyetleri ümitsizdir. onları imhaya muktediriz" şeklinde özetleyebileceğimiz telgrafına şu cevabı vermiştir:

"Telgrafı aynen kale kumandanına (Kars) tebliğ ettim. Fikrinize tamamiyle katılıyorum. Eğer Türkleri püskürtmeyi başarırsanız en şiddetli bir surette takipleri için tertibat alınız. Hatta kıt'alar pek fazla yorgun olsalar dahi, Başkumandan General Bergmann'ın boş yere Sarıkamış'a geldiğini söylüyor. Onun orada iken nakliyeleri muhafaza için artçı kıt'aatını idare etmesini pek şayanı arzu buluyor. Başkumandan'ın bu arzusunu kendisine tebliğ ediniz"³⁰³.

General Bergmann ile General Yudenich arasında öteden beri bilinen fikir ayrılıklarına entrika vari bir boyut kazandıracak bu telgrafın gereklerini yerine getirmeyen Bergmann bulunduğu Sarıkamış'tan iletişim imkânlarını kullanarak Rus birliklerine telgraflarıyla emirler yağdırmış ve mevcut tedirginliğini atmış gözükmektedir³⁰⁴.

Üst kademesinde sözkonusu ettiğimiz çekişmelerin yaşandığı Rus Kafkas Ordusu'nun 1 Ocak 1915 günü harekâtı şöyle olmuştur:

Karşısında birkaç günden beri Rus artçılarının bulunduğu XI.Kolordu'nun Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından IX. ve X.Kolordu'lara yardım etmek maksadıyla hareketlendirmesi ve XI.Kolordu'nun niyeti Ruslar tarafından sezilmiştir.

301 Genelkurmay,...3ncü Ordu Harekâtı, s.492.

302 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.64.

303 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.133.

304 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.141-146.

Bunun üzerine Ruslar, cephenin diğer kısımlarından alabildikleri birliklerle XI.Kolordu'nun taarruzlarını karşılamışlardır³⁰⁵.

IX.Türk Kolordusu'nun sol kanadına dün taarruza başlamış olan 17.Türkistan Avcı Alayı bu gün de taarruzuna devamla Malakan Yaylası'nı işgal ve Türkler için en güzel ve kısa geri çekilme yolunu tıkadıktan sonra daha ziyade dolaşık olan ve Eşekmeydanı Geçiti'nden geçen geri çekilme yolunu da tehdiye yönelmiştir.

IX.Türk Kolordusu'nun gerisini tehdit eden 17.Türkistan Avcı Alayı'nın taarruzu ile beraber Sarıkamış Müfrezesi'nin sol yanını teşkil eden Albay Bükretof Müfrezesi 153.Piyade Alayı'nın bir taburiyle takviye edilmiş olduğu halde taarruzunu başarılı bir şekilde geliştirerek saat 15.00'te Bardız Geçiti'ni ele geçirmiş ve bu esnada IX.Türk Kolordusu'ndan çok miktarda esir almıştır³⁰⁶.

Ruslar açısından başladıkları çevirme hareketlerinin başarılarının yukarıda bahsettiğimiz olaylar sonucu görünür bir duruma geldiği bir gün olan 1 Ocak akşamı her akşam olduğu gibi General Bergmann, günün olayları ile ilgili raporunu Başkumandan'a, Yardımcısına ve Kurmay Başkanı'na göndermiştir. Söz konusu rapor şöyledir:

"Sarıkamış Müfrezesi'nin Zivin-Horumdağ-Akbaba tepeleri hattındaki Türkleri cepheden tespit ederek, Sarıkamış önlerindeki Türklere karşı yapmakta olduğu şiddetli taarruzî harekât gelişmektedir.

Düşman direnmektedir. Ancak; anlaşıldığı kadarıyla mücadele için gücü tükenmiş olduğundan ümitsizlik içinde ve acımasızca, Sarıkamış'a pek o kadar zararı olmayan top mermisi yağdırmaktadır. Birliklerimiz (hatta karma ufak müfrezeler dahil) cesaretle ve kahramanca muharebe etmekte, özellikle Plastonlar her türlü takdirin üzerinde bulunmaktadır. Plastonlarımız tarafından bugün dahi çok sayıda esir alınmıştır. 50.Türk Alayı tamamıyla (alay komutanı, 12 subay, 6 dağ topu, birçok makineli tüfek semerleri) esir edilmiştir. Şu anda Sarıkamış'ta 40'ı subay olmak üzere 3.000 den fazla esir mevcuttur. Yaralı esirlerin tedavilerine bakmak üzere birkaç esir Türk doktorunu hastanelere gönderdim.

Türklerin kendi sınırlarına doğru çekilmek arzusunda olduğu geceleyin anlaşılmış olduğundan şiddetle taarruz etmek ve ihtiyaç duyulduğunda takipte bulunmak üzere Türklerin geri çekilme yolu üzerine takviye kuvvetleri gönderdim. General Yudenich, Türklerin geri çekilme yolunu kesmek üzere Bardız istikametinde birkaç piyade taburu göndermiştir. General Voronof'un müfrezesi Kars'tan gelmektedir. Bu müfrezeye süvari birliği verilmiş ve kendisine Elgeçmez İstasyonu'nun ele geçirilmesi emredilmiştir. Kars'tan her çeşit levazım ikmal maddesi ve mühimmat naklini kolaylaştırmak için gerekli tertibatın alınması ve

305 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.141.

306 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.135.

istasyonu kesin olarak emniyet altında bulundurmasını emrettim. Yolun açık olduğu anlaşıldığından, yarın hasta ve yaralıları tahliye etmeyi deneyeceğim. Müfrezede çok sayıda yaralı ve soğuktan donmuş erler mevcuttur.

İcra edilmek üzere olan harekâtı çok zor bir harekât olarak kabul etmekteyim. Çünkü bu harekât çok müstesna ve oldukça ağır şartlar içerisinde dondurucu soğuklarda ve kalın bir kar tabakası altında cereyan etmekte olup, bazı birlikler günlerden beri değiştirilmeksizin düşman ateşi altında ve 3.000 metre yüksekliğe sahip dağlarda muharebe etmektedirler, Kafkas Ordusu birliklerinin gayret ve fedakârlıkları son derece övgüye layıktır"³⁰⁷.

Daha dün Prejevalski'ye verdiği emirde geri çekilmekten bahseden Bergmann, 1 Ocak 1915 tarihli raporundan da anlaşılacağı üzere Türklerin durumlarını anlamış, muharebe güçlerinin kalmadığını tespitle geri çekilecekleri beklentisiyle elden kaçırmamak için tedbirlere yönelmiştir.

Myshlayeski'nin Yudenich'e gönderdiği rapordan da esintiler taşıyan Bergmann'ın metnini sunduğumuz rapor da göstermektedir ki, durumlarını sağlama almış olan Ruslar, Türklere karşı yöneldikleri kuşatma harekâtında Malakan Yaylası'nın işgali ve Bardız Geçiti'nin zaptı ile önemli bir mesafe almışlardır.

Rusların Sarıkamış Muharebesi'nde önemli kazanımlar sağladığı Türklerin ise XI.Kolordu'nun yardım edeceği ümidiyle kısmî çözülmeye rağmen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sarıkamış bölgesini terketmeme kararlığı ile direndikleri bir günde Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2 Ocak günü için şu ordu emrini vermiştir:

"1- Düşman hakkında yeni bir bilgi yoktur.

2- Kolordular bulundukları mevzileri koruyacaklardır.

3- Lüzumu olmayan kol ve katarlar Başköy üzerinden Oltu'ya gönderilecektir.

4- Başkumandanlık başlangıçta IX.Kolordu yanında kalacaktır.

5- IX.Kolordu, 32.Tümen hakkında bilgi almak üzere derhal geceleyin bir subay keşif kolunu Bardız'a gönderecektir. Tümen'i yerinde bulamadığı takdirde oradaki düşmanın ne yaptığını ve hangi doğrultuya gittiğini keşfettirecektir. Bundan başka IX.Kolordu Kızılkilise'de düşman bulunup bulunmadığını da devamlı olarak öğrenmelidir.

X.Kolordu, Sarıkamış-Karakurt, Sarıkamış-Kars, Başköy-Kızılkilise ve Başköy-Bardız yolları devamlı olarak göz altında bulunduracaktır"³⁰⁸.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu emriyle; artık taarruz gücünün kaybedildiğini tamamiyle kabul ettiğini örtülü bir şekilde ortaya koyarken, Sarıkamış'ı alma ümidi de kısmen bir sarsıntıya uğramış olacak ki, bir yandan

307 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.47-48.

308 ATASE, K.2950, H.7, F.1-159.

Rusların niyetlerini öğrenmek çabalarının sürdürülmesini isterken diğer yandan da özellikle Kızılkilise ve Bardız doğrultularında durum tesbitine yönelmiştir. Bu yönelme Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın geri çekilme konusunu zihnî gündemine aldığını göstermektedir.

Sarıkamış'a girilemeyeceğini anlayan, dün IX.Kolordu Cephesi'nde kısmen yaşanan çözülmeyi yaşayan, XI.Kolordu'nun durumundan henüz haberdar olamayan ve zihni gündemine geri çekilmeyi de aldığı anlaşılan Başkumandan Vekili Enver Paşa, yukarıda sözkonusu ettiğimiz emrini verdiği 1/2 Ocak gecesi sabahının alaca karanlığında erkenden üzgün ve küskün bir halde Divik'e gitmek üzere Sarıkamış önlerinden ayrılmıştır³⁰⁹.

Hayatı parlak başarılarla, şahsı ümitlerle dolu olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, belki de hayatında ilk defa böyle bir başarısızlığı yaşamının üzüntüsü içerisinde, Sarıkamış önlerinden ayrılarak Divik'e giderken, Rus avcılarının ateş tehdidi dolayısıyla büyük bir tehlike atlatarak Divik'e ulaşmıştır³¹⁰.

Rus avcılarının ateş tehdidini yaşayarak Divik'e varan Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu gün saat 13.30'da şu ordu emrini vermiştir:

"1- Bardız güneyinde 17.Tümen karşısında bulunan düşman kuvvetleri fena hâlde yenilerek 31 Aralık günü geri çekilmiş ve bir daha görülmemiştir. Bu düşmandan hiç bir kıt'a Bardız-Kızılkilise yolunun kuzeyine geçmemiştir. Kızılkilise'de düşman yoktur.

XI.Kolordu ile Süvari Tümeni, karşılarındaki düşmanı takip etmektedir.

1 Ocak 1915 günü, iki düşman yürüyüş kolunun Sarıkamış'tan Kars'a doğru gittiği görülmüştür.

2- 32.Tümen Bardız civarında ve bir müfreze de Kızılkilise'de bulunmaktadır. IX. ve X.Kolordular eski mevziilerindedirler.

3- Ordu genel olarak mevziinde kalacaktır.

4- 32.Tümen, cephesindeki düşman geri çekilmiş ise onu takip edecek ve XI.Kolordu ile irtibat kurmaya çalışacaktır.

5- Sarıkamış civarında bulunan IX. ve X.Kolordu kıt'aları ile Kızılkilise Müfrezesi, X.Kolordu Kumandanı Mirliva (Tuğgenaral) Hafız Hakkı'nın emrinde bulunacak ve mevzilerini koruyacaklardır.

6- Bütün lüzumsuz toplar, arabalar, kollar, katarlar, yaralılar ve hastalar Başköy üzerinden Oltu'ya gideceklerdir. Buna karşılık kolordular Divik civarında, gelmiş olan cephe kollarından ve Divik civarındaki köylerden çok miktarda yiyecek ve cephe getireceklerdir.

7- Kosor bölgesinde bulunan müfrezemiz Göle üzerine taarruz edecektir.

309 BAYTIN İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.112-113.

310 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.136.

8- Ordu Karargâhı Divik'tedir"³¹¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, kendisine ulaşan bilgiler, cephede yaşadıkları ve meydana gelmiş olan durumu değerlendirerek verdiği bu emirle; Sarıkamış önlerinde bulunan IX. ve X.Kolordularla, X.Kolordu emrinde bulunan özerk müfrezeleri bir grup hâline getirerek, durumun gerektirdiği bir yapı değişikliğine gitmiş ve bu grubun kumandanlığını da Sarıkamış Hareketi'nin kaderiyle oynamış olmasına rağmen cesur, atak ve bilgisine güvendiği aynı zamanda kendisi gibi sarayın damadı olan Kurmay Albay Hafız Hakkı'yı tuğgeneralliğe yükselterek O'na vermiştir.

Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa, yukarıda metnini sunduğumuz emriyle; yöneldiği yapı ve emir komuta değişikliği ile bu güne kadar her türlü gayretlerine rağmen, bir türlü sağlanamayan ve ortaya çıkmış olan başarısızlığın da esas sebeplerinden biri olan hareket birliğini oluşturabilmek amacını gütmektedir.

Kurduğu grubun kumandasına Hafız Hakkı'dan daha kıdemli İhsan Paşa varken, tuğgenaralliğe yükselttilerek Hafız Hakkı'nın getirilmesi askerî hiyerarşi açısından doğru bir hareket olarak görülmezse de³¹², İhsan Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı'nda sonuca olumlu tesir yapacak hiç bir fikir yada eylem ortaya koyamadığı gibi pasif kişiliği ile de doğmuş fırsatların elden kaçmasında da karargâhı ile beraber birinci derecede rol oynadığı düşünülür ise, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın yaptığı bu atama daha iyi kavranıp, olumlu bulunabilir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sarıkamış önlerindeki birlikleri yeniden yapılandırarak, hareket birliği sağlamak temel amacına yönelik olarak verdiği bu emirde, bu gün için verilmiş ilk emirde örtülü bir şekilde görülen ve zihni gündemine girdiğini belirttiğimiz geri çekilme sezilebilir bir açıklık kazanmış bulunmaktadır.

Nitekim, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu gün Kosor Müfrezesi Kumandanı Yarbay Vasıf'a gönderdiği "Kosor bölgesinin kesinlikle elde bulundurulması, şimdilik Sarıkamış bölgesine yiyecek gönderilmemesi, fazla tüfeklerin, kullanılmayan topların, yaralı ve hasta erlerin, tutsakların, fazla hayvanların ve düşmandan ele geçirilen malzemelerin Erzurum'a gönderilmesi"³¹³ şeklindeki emri, saat 13.30'da vermiş olduğu ordu emrinin 5., 6., 7., maddeleriyle örtüştürüldüğünde geri çekilme konusunda ortaya koyduğumuz düşüncelerimizi kuvvetlendirmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz yapı değişikliklerine yönelindiği gün Ruslar makineli tüfeklerle takviye edilmiş bir kuvvetle sağdan 17.Tümen Grubu Cephesi'ne taarruz yapmışlar ve bu taarruz eldeki makineli tüfek ve toparlarla karşılanınca bu defa da

311 ATASE, K.2950, H.7, F.1-162.

312 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı,s.499.

313 ATASE, K.2950, H.7, F.1-163.

daha açıkta 28. Tümen Grubu'nun sağındaki dereye sarkmaya başlamışlardır. Dereye sarkan Ruslar dere içinde sıkışıp kaldıklarından, bu yöne gönderilen 29.Makineli Tüfek Bölüğü ve bataryalar tarafından ciddi zayiata uğratılırken³¹⁴ henüz XI.Kolordu Kumandanlığı devam etmekte olan İhsan Paşa, saat 12.40'ta tümen kumandanlıklarına "yeni bir emre kadar bulunduğunuz vaziyeti muhafaza ve mevkiinizde sebat ediniz"³¹⁵ şeklindeki emrini vermiştir.

Bu emri almış olan tümenler akşama kadar vaziyetlerini muhafaza etmişlerdir³¹⁶.

2 Ocak 1915 günü 17. ve 28.Tümenler cephelerinde meydana gelen olaylar, 17., 18., 29.Tümenlerin durumu ile ilgili Sarıkamış'ın kuzeybatı sırtlarındaki ormandan saat 17.45'te yazılmış, geliş saati belli olmayan ve imzasız bir rapor III.Ordu Kumandanlığı'na ulaşmıştır.

IX.Kolordu'nun öteden beri Başkumandan Vekili Enver Paşa ile ilişkilerinde Başyaver Kâzım Bey'in devrede olması³¹⁷ ve X.Kolordu Kumandanlıklarının da kaldırılmış olması sebepleriyle Kâzım Bey tarafından yazıldığı anlaşılan bu imzasız rapor özetle şöyle idi:

"Düşmanın bu gün öğleden sonra 17. ve 28.Tümenlerin cephelerine yaptıkları taarruzlar, topçu ve makineli tüfek ateşleriyle durdurulmuştur. Özellikle 28.Tümen'in sağ kanadondan ilerleyen Rus taarruzu ormanlıklı dereye kadar sarkmış ve bu günkü muharebelerde Ruslara ağır kayıplar verdirilmiştir.

Tümenlerin gruplara dönüştürülmesinden sonra vermiş oldukları genel mevcutları şöyledir:

	<u>Top</u>	<u>Makineli Tüfek</u>	<u>Piyade</u>
17.Tümen Grubu	4	4	104
28.Tümen Grubu	4	4	150
29.Tümen Grubu	4	4	90
Kolordu Yekûnu	12	12	344

Yukarıdaki yekûna bu günkü kayıplar dâhil(dir).

Saat 16.30'dan itibaren bulunduğumuz ormanlık bölgeyi, düşmanın obüsleri şarapnel ateşleriyle taramaktadır. Şimdi, yani saat 17.10'da sağ kanatta piyade ateşleri başlamıştır.

Kolordu Karargâhı eski yerindedir"³¹⁸.

314 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.113.

315 ATASE, K.5043, D.2, F.1-3.

316 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.113.

317 ŞERİF, Sarıkamış..., s.189.

318 ATASE, K.2950, H.7, F.1-166.

Bu raporda; IX.Kolordu'nun muharip gücünü pek büyük bir ölçüde kaybettiği rakamlarla ortaya konularak Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya açıkça ifade edilemeyen geri çekilmek gereği üstü örtülü bir şekilde izah edilmeye çalışılıyordu.

Aslında Başkumandan Vekili Enver Paşa bu gün için vermiş olduğu iki emirde de durumun farkına varmış olacak ki, geri çekilme konusunda işaretler vermişti.

Ancak, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emirlerden hemen bir çekilmeyi düşünmediği, XI.Kolordu ile irtibata geçilip durum değerlendirilerek, gerekirse, Ordu'nun geri çekilme hattı emniyete alındıktan sonra, panik yapmadan, yavaş yavaş geri çekilmeyi düşündüğü anlaşılıyordu. Zaten aksi bir durum birliklerin tümüyle esarete düşmeleri sonucunu verebilirdi.

Kaldırılmış olan IX.Kolordu hakkında yukarıda bahsettiğimiz raporun ulaştığı gün Başkumandan Vekili tarafından kurulmasına karar verilmiş grubun kumandanlığına atanan Hafız Hakkı Paşa, Sol Kanat Ordusu Kumandanı sıfatıyla ilk raporunu saat 16.30'da vermiştir. Hafız Hakkı Paşa'nın III.Ordu Kumandanlığı'na verdiği bu ilk rapor özetle şöyleydi:

"Bu gün öğleden sonra Ruslar X.Kolordu'nun sağ kanadına taarruz ederek tam Sarıkamış karşısındaki toplardan beşini obüsleriyle susturmuşlardır. Kolordu'nun sağ kanadı ile IX.Kolordu arasındaki boşluktan ilerleyen Rus kuvvetleri ise, IX.Kolordu'ya gönderilmek üzere hazırlanan bir tabur kadar toplama kuvvetle durdurulmaya çalışılmaktadır.

Bu gece toplayabileceğim kuvvetlerle iki topu IX.Kolordu'ya göndereceğim. Bu gün yapılan muharebede özellikle düşman obüslerinin ateşleriyle subay ve erlerden oldukça ağır kayıplar verilmiştir.

Çatak'ta 88.Piyade Alayı'ndan 210 erlik bir tabur teşkil edildiğini haber aldım. Bu birliğin hemen gönderilmesini istirham ederim.

Bu gün bir kısım düşman kuvvetlerinin Sarıkamış'tan doğuya doğru gittikleri görülmüştür"³¹⁹.

Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa da IX.Kolordu ile ilgili olan raporda olduğu gibi bulunulan durumun zorluğuna bu raporunda işaret etmiştir. Ayrıca, Hafız Hakkı Paşa raporunun altına şu teklif ve düşüncelerini de eklemiştir:

"Karargâhtan bir kaç genç subay görevlendirilirse ümit ederim ki bu gece Divik bölgesinden silâhlı ve sağlam 1500 er toplanabilir. Bu erler verilecek genç subaylarla teşkilâtlandırıldığı ve karınları iyice doyurulduğu takdirde yarın muntazam bir alay gibi kullanılabilirler.

Şayet Lange Bey de aynı çalışmaları yaparsa kısa zamanda burada 10.000 er toplanabileceği kanısındayım".

Bu fikirler Ordu Kumandanlığı'nca kâbul görmüş olacak ki, Lange Bey, perakende erleri toplamak üzere Başköy'e gönderilmiş, Divik ve Başköy bölgesinin güvenliğini sağlamak üzere Sarıgöl Sınır Taburu ile sahra bataryası ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşan bir müfreze kurulmuş ve bu müfrezenin kumandanlığına da Ordu Karargâhı'ndan Kurmay Binbaşı Celâl getirilerek Divik'in kuzey doğusuna gönderilmiştir³²⁰.

Hafız Hakkı Paşa'nın sözkonusu ettiğimiz raporunun altına eklediği düşüncelerinde kısa zamanda burada 10.000 er toplanabileceğini kanaatini beyan etmesi, İhsan Paşa'nın IX.Kolordu mevcudunun 1000 ere düştüğü 30 Aralık günü III.Ordu Kumandanlığı'na sunduğu raporunda zaman bulunabilir ise on gün içerisinde IX.Kolordu mevcudunun 10.000 ere yükselmesi mümkün olurdu ifadesini hatırlatmaktadır ki³²¹, bu iki kolordunun 20.000 er toplayabileceği anlamını taşımaktadır. Bu da kolorduların ne kadar perakende verdiklerini göstermesi bakımından son derece dikkat çekici, perişanlıklarının önemli sebeplerinden birini teşkil etmesi bakımından da manidardır.

Dün, Norşin bölgesine çekilme kararı alarak, bu kararı Başkumandanlık Vekâleti'ne ve X.Kolordu Kumandanlığı'na bildirmiş olan 32.Tümen'in bu kararı henüz ilgili makamlara ulaşmadığından bu gün de 32.Tümen'e düşman çekilmiş ise onu takip etmesi ve XI.Kolordu ile bağlantı kurmaya çalışması emrolunmuştur³²².

Karşısında Rus kuvvetleri bulunması ve Norşin bölgesine çekilmesi dolayısıyla 32.Tümen bu emrin gereklerini yerine getirememiş, Hemas'ı işgal ve Bardız'ı keşfettirmekle yetinmiştir³²³.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ümitlerini yöneltmiş olduğu yegâne kuvvet olarak kalmış olan XI.Kolordu'ya Galip Paşa, 2 Ocak 1915 günü için aynı gece saat 03.30'da Zanzak'tan özetle şu emri vermiştir:

"33.Tümen, karşısındaki düşmanı bu gün her taraftan geri atmıştır. 34.Tümen'in Altınbulak bölgesinde yaptığı muharebeler, düşmanın ağır kayıplar vermesiyle sonuçlanmıştır.

Süvari Tümeni, Aras nehri güneyinde yeteri kadar kuvvet bıraktıktan sonra, yarın sabahleyin Mecingert'e varacak Kızılkilise, Sarıkamış ve Yeniköy doğrultularında keşifler yapacaktır.

Tümenler yarın bulundukları hatta kalacaklar ve 1 Ocak 1915'te verilen emirde belirtilen bölgelerde keşfe devam edecekler, bütün noksanlarını tamamlayarak hareket hazır bulunacaklardır.

320 ATASE, K.2950, H.7, F.1-168.

321 ATASE, K.2950, H.7, F.1-131.

322 ATASE, K.2950, H.7, F.1-162.

323 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.65.

Tümenlerden birinin beklenmeyen bir zamanda muharebeye girmesi halinde, yanında bulunan tümenler mümkün olduğu kadar sür'atle bu tümene yardım edeceklerdir.

Ben Hedik'te bulunacağım"³²⁴.

Galip Paşa bu emriyle, Süvari Tümeni'ni Mecingert'e doğru hareketlendirirken, diğer tümenlere bulundukları hatta kalmalarını ve Rus taarruzlarına karşı dikkatli olmalarını emrederek tümenlerinin hareketlerini sınırlamıştır.

Oysa ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa ümitlerini yönelttiği bu kolorduya, Sarıkamış doğrultusunda şiddetle ilerlemesini, 32.Tümen'le bağlantı kurmaya çalışmasını, Süvari Tümeni'nin de evvelce verilen görevine devam etmesini emretmiştir³²⁵.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın XI.Kolordu için verdiği bu emrin XI.Kolordu'ya bu gün ulaşip ulaşmadığı pek belli olmamakla beraber, daha evvel bu kolorduya ulaştırılmış olan emirlerden farklı olmaması dolayısıyla XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa'nın sınırlı hedefli emrine mazeret teşkil etmez.

Burada vurgulanması gereken Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sarıkamış doğrultusunda şiddetle taarruz etmesini istediği XI.Kolordu'nun bu gün de Galip Paşa tarafından verilen emirle hareketlerinin sınırlandırılarak yönlendirilmesidir.

Nitekim, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın şiddetle taarruz beklediği XI.Kolordu birlikleri, Galip Paşa'nın vermiş olduğu sözkonusu emre göre hareketlerini tanzim ettiklerinden bulundukları hatta beklemişlerdir.

Ancak, öğleye doğru 18. ve 34.Tümenlerin ara hattından Rus taarruzunun başlaması üzerine Akbaba Tepeleri çevresinde gece de devam eden her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği muharebeler olmuş ve bu muharebelerin sonucunda Akbaba Tepeleri Türklerin elinde kalmıştır.

33.Tümen bölgesinde de aynı şekilde sınırlı hedefli taarruzlar yapıldığı 2 Ocak 1915 günü³²⁶, 2.Nizamiye Süvari Tümeni ise, 97.Alay'la ihtiyat süvarilerini güneyde bırakarak, Aras'ın kuzeyinden Mecingert'e gelebilmiştir³²⁷.

Netice itibariyle, Sarıkamış önlerindeki Türk birliklerinin varlıklarını korumak için son direnişlerini yaptığı, ümitlerin XI.Kolordu'ya çevrildiği 2 Ocak 1915 günü de XI.Kolordu Sarıkamış bölgesine doğrudan etki edecek bir harekete yönelmediği gibi, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Ordu ile irtibat kurması konusunda ısrarlı

324 ATASE, K.5079, H.5, F.1.

325 ATASE, K.2950, II.7, F.1-162.

326 Genelkurmay, ...3ncü Ordu Harekâtı, s.499.

327 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.65.

emirlerine rağmen irtibat için de bir çaba içine girmemiş ve III.Ordu Kumandanlığı'na durumunu bildiren günlük raporunu göndermesi gerekirken bunu dahi yapmamıştır.

Dün, Türklere karşı girişmiş oldukları kuşatma taarruzunda önemli adımlar attıklarını belirttiğimiz ve bu gün Türklerin her iki yanını kuşatarak, onları büyük bir hezimete uğratmaya muvaffak olacağı ümidini taşıyan Bergmann kumandasındaki Ruslar, Sarıkamış bölgesinde kullanmayı plânladıkları kıt'aların yürüyüşlerinin tamamlanmasını da sağlamışlardı³²⁸. Ayrıca, Türklerin durumunun da farkında idiler.

Nitekim, bütün bunları dikkate almış olan Bergmann, 2 Ocak 1915 günü Türklere karşı genel taarruz kararı vermiş olmakla beraber, bu genel taarruz, Baratof Müfrezesi'nin muharebede kesin sonuç alamamış olması, 12.000 kişiye ulaşmış yaralı,3000 kadar esirin Sarıkamış'ta yarattığı sorunlar, ortaya çıkmaya başlayan erzak sıkıntısı ve sekiz günden beri devam etmekte olan muharebelerden dolayı erlerin muharebe gücünün zayıflaması sebepleriyle yapılamamıştır³²⁹.

Karar verilmiş olmasına rağmen, Türklere karşı bir genel taarruz yapamayan Ruslar, önceden başlamış oldukları mevziî taarruzlarını geliştirmeye devam etmişlerdir.

General Bergmann, sözkonusu ettiğimiz 2 Ocak 1915 günü hareketlerine dair hazırlamış olduğu raporunu adet olduğu üzere 21.00'de Rus Kafkas Ordusu Karargâhı'na göndermiştir ki, bu rapor şöyleydi:

"Muharebeler; Merkezde, Bardız geçidinde ve karargâhın (Sarıkamış) kuzeyine doğru olan bölgelerde bütün gün devam etmiştir.Bardız geçidi ele geçirildi ve bu esnada 3 makineli tüfek ile 700 esir alındı. Düşmanın zayıflığı fazladır. Sağ kanadımızda, Zaporozski Kazak Alayı'nı Kars'tan gelen Voronof Müfrezesi'nin emrine verdim. Ve bu alayı keşif yapmak üzere Divik-Çatak istikametinde gönderdim. Aynı zamanda; Kars'tan gelen demiryolunun son istasyonu olan Elgeçmez istasyonunun emniyet, bindirme ve indirme işlerini düzenleme vazifesi verdim. Kars Kalesi Komutanı'ndan; istasyon faaliyetlerini, bindirme yerlerinin düzenlenmesi, ekmek gönderilmesi ve Sarıkamış'taki hasta, yaralı ve esirlerinin tahliyesi için acilen trenler gönderilmesini rica ettim. Esir kabilelerini bu gün Elgeçmez'e sevk ettim. Kars Kalesi Komutanı'nın bildirdiğine göre General Gabayef 2 alayı ile bugün demiryolu vasıtasıyla Selim'e yarın da General Baratof topçuları da dahil olmak üzere 3 Kazak alayı, 4 Plaston taburu ile birlikte Elegeçmez istasyonuna gelecektir. General Gabayef ve General Voronof müfrezelerini O'nun emrine verdim. Vazifeleri; demiryolu hattını korumakla beraber Bağbasan ve Divik köyleri arasından batı istikametinde Türklere taarruzla onları kuzeybatıya doğru atmak üzere gerekli tertibatı aldım.

328 MASLOFSKI, Umumi Harpte Kafkas Cephesi, s.137.

329 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.48-49.

Keza; Kiçesor-Karaorgan-Yukarı Mëcingert hattında da muharebeler olmuştur. Türkler; Kiçesor'a daha ziyade sağ yanımıza yüklenerek, diğer bir yol ile Bardız müfrezesinin gerilerine düşmeye teşebbüs etmişlerse de bu müfrezenin karşısında Bardız'ı tahliye mecbur kalmışlardır. Mecingert civarındaki Akbaba tepelerinde Bakinski Alayı'nın 10.Bölüğü, süngü hücumu ile Türklerin iki bölüğünü geri atarak 4 dağ topunu ele geçirmişlerdir. Başkomutanımızın 685 sayılı mesajlarındaki iltifatları yorgun olan Sarıkamış müfrezesi birliklerinin şevk ve morallerini artırmış ve vatanımızın bütünlüğüne yönelen cesur Türkleri kesin olarak mağlup etmek için yeni kahramanlıklar göstermesini mümkün kılmıştır"³³⁰.

Bergmann'ın bu raporundan Rusların 2 Ocak 1915 gününü dışta Türklerle karşı mevzii taarruz içte ise sorunların halli ve 3 Ocak günü yapmayı tasarladıkları taarruza hazırlık olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Demek oluyor ki, 2 Ocak 1915 günü Türkler, durumları iyece kritik bir hal aldığı için çözülme ve çekilme işaretleri verirlerken, Ruslar da artık genel taarruza geçmek için hazırlıklar yapmaktadırlar.

Yukarıda bahsettiğimiz olayların akabinde Türkler bir durum değerlendirmesi yaparak, Sarıkamış Muharebesi'nde artık başarı ümidinin kalmadığını ve işaret etmiş olduğumuz Rus tehlikesini görmüş olacaklar ki, 2-3 Ocak gecesi verilen gizli emirle sancakların Erzurum'a sevki bildirilmiş, alaylar da sancaklarını direklerinden sökerek gözü açık, faal iki erin koyunlarında Erzurum'a göndermişlerdir³³¹.

Rüzgarlı ve soğuk bir havanın hüküm sürdüğü 2-3 Ocak gecesi sabahın ilk saatlerinde Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa dönüşüne uğratılmış kolorduların irtibatı olan bir yoldan gelerek cepheyi dolaşmış³³² ve Başkumandanlık Vekâleti'ne bir rapor göndererek, kıt'aların bulundukları hatları savunduklarını, olağanüstü bir durum bulunmadığını, IX.Kolordu'nun piyade er mevcudunun 450, X.Kolordu'nun er mevcudunun ise 1000-1200 civarında olduğunu bildirmiştir³³³.

Dün Başköy'e gönderildiğini belirttiğimiz Lange Bey, topladığı döküntü erlerden 600 mevcutlu bir piyade taburu ile bir sahra bataryası teşkil etmiş ve kendilerine Kızılkilise üzerinden Bardız bölgesine hareket ederek, IX.Kolordu'nun sağ kanadından taarruza katılması emrolunmuştur³³⁴.

2 Ocak 1915 günü Zaporöjski Kazak Alayı'nın keşfi taarruzlara yöneldiği, Başkumandan Vekili Enver Paşa ve III.Ordu ağırlıklarının da bulunduğu Divik'e

330 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.52-53.

331 ATASE, K.5311, D.1, F.1-8; ATASE, K.4883, D.6, H.3, F.1-1.

332 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.115.

333 ATASE, K.2950, H.7, F.1-171.

334 ATASE, K.2950, H.7, F.1-172.

General Voronof Elgeçmez'den, Bergmann'ın kahramanlıklarından memnun olduğunu belirttiği Plaston taburları da cepheden taarruza başlamışlardır.

Ruslar ayrıca, bölgede önemli bir geçit olan Eşekmeydanı Geçidi'ni de süvarileri ile tutma gayesiyle faaliyetler göstermişlerdir ki³³⁵, Rusların bu hareketlerinden Divik-Başköy bağlantı yolunu kesmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Divik'e yönelmiş Rus taarruzları Başkumandan Vekil Enver Paşa tarafından dün kurulmuş olan Celâl Bey Müfrezesi'nce karşılanmaya çalışılırken, Ordu Karargâh Muhafız Takımı Kumandanı'ndan, Divik kuzeyine doğru üç Rus piyade bölüğünün ilerlemekte olduğunu, Divik doğusundaki Türk birliklerinin dağılmaya başladığını ve kendi emrinde de çok az er bulunduğunu bildiren rapor da Divik'te bulunmakta olan Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya ulaşmıştır.

Bu rapor üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, karargâhtaki bütün subayları göndermek suretiyle erlerin dağılmasını durdurmaya çalıştığı gibi, bu yandan da ağırlıklardan ve sağlık teşkilllerinden toplatabildiği erleri sırtlara sürmeye çabalamıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Rus taarruzu karşısında tedbirlerini sürdürürken taarruz da gevşemiş, ancak Başköy civarındaki muharebe devam etmiştir. Verilen haber üzerine eski adıyla X.Kolordu'dan bir kısım piyade ve topçu birliği gönderilerek buradaki duruma hakim olunmuştur.

Öğleye doğru ise 32.Tümen'in çekildiğini bildiren 31 Aralık tarihli raporu ulaşırken³³⁶, Bardız Nokta Kumandanı Albay Abdullah'tan Oltu'ya gideceğine dair bir telgraf alınmıştır.

Kızılkilise üzerinden Bardız bölgesine hareket etmesi emrolunan Lange Bey de gönderdiği raporunda; Başköy'e taarruz eden Rus kuvvetleriyle vuruşmasından dolayı hareketinin geciktiğini ve 4 Ocak 1915 günü sabahı Zakim'e hareket edeceğini bildirmiştir³³⁷.

Dün, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın gönderdiği geri çekilme konusunda işaretler taşıyan emrini henüz almadığı anlaşılan Kosor Müfrezesi Kumandanı Yarbay Vasıf aynı gün 12.30'da yazarak X.Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği ve bu Kolordu'nun da III.Ordu Kumandanlığı'na ulaştırdığı raporda; 9 sahra bataryasını Beyköy doğrultusunda yola çıkardığını, bir kısım birimleri de yarın harekete geçireceğini, eğer başka bir emir alamaz ise yarın Kosor'daki görevi bir yüzbaşıya bırakarak cepheye geleceğini, durum hakkında karışık bilgiler aldığını ve görevini tam olarak yapabilmesi için durum hakkında yeterli bilgiler verilmesini istemiştir³³⁸.

335 NİKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.55.

336 ATASE, K.2950, H.7, F.1-174,175.

337 ATASE, K.2950, H.7, F.1-175.

338 ATASE, K.2950, H.7, F.1-176,177,178.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın giderilmesi için bir çok emir vermiş olmasına rağmen varlığını halen daha koruyan irtibatsızlık sonucu Ordu'nun çekilme sinyalleri verdiği bir dönemde ileriye batarya sevki ve erzak kollarının gönderilmesi gibi garip durumlar ortaya çıkmıştır. Sarıkamış Harekâtı'nda meydana gelen olumsuzlukların temelinde yatan esas etkenlerden biridir ki buna irtibatsızlık denir.

3 Ocak günü içerisinde bahsettiğimiz olaylar meydana gelmiş ve bu olaylardan Rusların kuşatma tehlikesinin yeni bir boyut kazandığı sonucu çıkarılması gerekirken Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa Rus kuvvetlerinin hareketliliklerine bakarak, Rusların çekilmekte olduğu kanaatine varmış olacak ki, güneşin batmasına yakın bir zamanda irtibat subaylarından Tahsin Efendi'yi yanına çağırarak şu emri vermiştir:

"Hemen bir emir eri al, şu karşı ki sırtlara çık, Rusların mühim bir kolu Sarıkamış'ın arkasında ormandan çıkarak Kars istikametine çekiliyorlarmış. Galiba Ruslar Sarıkamış'ı boşaltıyorlar. Bunu anla, keşfet ve raporunu acele gönder."

Tahsin Efendi, kendisine verilen bu görevi yerine getirmek için Tokatlı Er İsmail ile birlikte Çatak Köyü'ne gelerek, demiryolu yarmasının üstüne tırmanmış ve güneş henüz batarken bir kilometrelik mesafeden sözkonusu Rus kolunu gözetlemeye başlamıştır. Tahsin Efendi yaptığı gözetlemenin sonucunda şu anlamda bir rapor hazırlanmıştır:

"Sarıkamış gerisindeki boyun noktasından geçen büyükçe bir Rus kolu Kars istikametine doğru gidiyor. ben bunların sonuna doğru yetiştim. Şimdi kolun nihayetinden döküntülerden, sakalar geçiyor, Rus askeri şarkı söylüyorlar, ısıklık çalıyorlar. Şevk içinde yapılan bu yürüyüşü bir geri çekilme olarak telâkki etmeyi mümkün görmüyorum. Emirlerinizi bekliyorum."

Tahsin Efendi Rusların geri çekilmediklerini ve morallerinin son derece iyi olduğunu bildirdiği bu raporunu, İsmail ile Hafız Hakkı Paşa'ya ulaştırmış ve Paşadan şu sözlü emri de almıştır:

"Gözetlemesine devam etsin, yeni düşman kolları çıkarsa bildirsın döküntüleri bildirmeye lüzum yok"³³⁹.

Tahsin Efendi sözkonusu raporunun dışında bir rapor daha yazma imkânı bulamazken, Hafız Hakkı Paşa Rusların geri çekilmesini beklenti haline getirdiğinden bu rapora rağmen 3 Ocak gününü değerlendirip 4 Ocak günü yapılması gerekenlerle ilgili olarak özetle şu emri vermiştir:

"Bu gün görülen düşman kollarının harekâtına göre, düşmanın bu gece Kars doğrultusunda çekilmeye başladığı sanılmaktadır.

339 Tahsin İYBAR, Sibirya'dan Serendib'e, Ankara-1950, s.23-24; Bkz. Mahmut İYBAR, "İnci Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtulabildi", Belleten, C.XLIII, Sayı:169 (Ocak 1979), s.218-219.

Şimdiye kadar Sarıkamış bölgesinde ateş eden düşman obüsleri bu akşam Divik bölgesinde ateşe başlamışlardır. Bu da geri çekilmenin başladığına işaret eder. Düşman Divik'e topçu ateşi desteğinde taarruz etmek istemişse de geri atılmıştır.

Bu gün Sarıkamış'ın 5-10 km. batısından işitilen top sesleri, düşmanı sıkıştıran XI.Kolordu'nun ilerlediğini gösteriyor. Başköy'e mühim kuvvetlerimiz gelmiştir.

Kolordular bulundukları mevzileri savunacaklar, gece Sarıkamış-Kars yolu doğrultusunda kuvvetli keşif kolları çıkararak düşmana çok şey bıraktırmaya çalışacaklar.

31.Piyade Tümeni verilebilecek diğer kuvvetlerle Divik'te Başkumandanlık ile birlikte bulunacak.

Ben, Sarıkamış'ın bir kilometre kuzeyinde mevzideyim. Düşmanın Sarıkamış'ı boşaltması hâlinde, bana süratle bilgi verilecektir"³⁴⁰.

Tahsin Efendi'nin İsmail ile gönderdiği rapora rağmen, Hafız Hakkı Paşa'nın Rusların geri çekilmesi beklentisi esasına dayanarak verdiği bu emirde, Başköy'e geldiğini belirttiği mühim kuvvetler Vasıf Bey tarafından gönderilmiş kuvvetlerdir.

Hafız Hakkı Paşa'nın raporunda Rusların Kars'a doğru çekilmekte olduklarına işaret olarak gösterdiği hareketlenmeler Bergmann'ın Türk birliklerini kuşatmak için yaptırdığı kuvvet kaydırmalarıdır"³⁴¹.

Rusların Sarıkamış önlerindeki Türk birliklerini tamamiyle kuşatmak amacı ile yaptıkları bu kuvvet kaydırmalarını Hafız Hakkı Paşa'nın Rusların geri çekilmelerinin işareti olarak değerlendirmesini Belen, iyimserliğinin son haddi şeklinde yorumlamakta ise de³⁴², bu değerlendirme iyimserliğin ötesinde büyük bir yanılgıdır.

Hafız Hakkı Paşa'nın yukarıda sözkonusu ettiğimiz emri verdiği 3 Ocak günü kendisinden 31 Aralık tarihli Türkler açısından olumsuz bir rapor alınmış olan 32.Tümen; Norşin civarında toparlanarak boş bulduğu Bardız'ı yeniden ele geçirmiş ve XI.Kolordu ile irtibat için de Yeniköy'e bir alay göndermiştir³⁴³.

XI.Kolordu Cephesi'nde Ruslar 2-3 Aralık gecesi 18.Tümen'e baskınlar yapmış, bu tümenin 88.Alayı Akbaba Tepesi eteklerine çekilmiş, Altınbulak'da Taşlıtepe'de Rusların eline geçmiş ise de, 34.Tümen, bu mevzii tekrar işgal etmeyi başarmıştır.

Yudenich, bu gün XI.Kolordu karşısında bazı başarılar elde etmekle beraber, bütün ihtiyatlarını sarfettiğinden XI.Kolordu'nun taarruza devam etmesi O'nu çekilmeye mecbur edebilirdi. Fakat bu yapılmamış ve netice itibariyle XI.Kolordu bu

340 ATASE, K.2950, H.7, F.1-180.

341 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.53-54.

342 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.185.

343 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.66.

gün de Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emir ve beklentilerine cevap vermemiştir.

Verdiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki, 3 Ocak 1915 günü Türkler açısından zor günlerin bitişi kötü günlerin başlangıcı olmuştur.

Rusların Türklere karşı kuşatma harekâtını sevk ve idare etmekte olan Bergmann, 3 Ocak günü olaylarını Rus Kafkas Ordusu Başkumandanı Dackhov'a gönderdiği raporunda şöyle anlatmaktadır: "Dün Sarıkamış'ta Türklere karşı başlayan taarruz ve hücumlarımız bugün başarı ile gelişmektedir. Harekâtın sıklet merkezi; Yukarı Sarıkamış'taki sol kanadımızdan Elgeçmez Köyü'ndeki sağ kanadımıza geçti. Sıklet merkezi bölgesinde; toplam olarak; topçu ile desteklenen 11 piyade taburu ve 14 Kazak süvari bölüğünden oluşan General Baratof kolunun Plaston taburları, avcı taburları ve Gunibski Aşayı taburları bulunmaktaydı. Bu kol öğleyin sağ kanat ve gerilerine doğru şu tertip ve düzende taarruza başlamıştır.

General Gabayef Laloğlu köyü istikametinde, General Voronof Elgeçmez'den Divik üzerine süvariler ise Eşekmeydanı geçidine sevk edilmişlerdir. Türk topçusu taarruzumuzu yoğun bir ateşle karşılamış ve bunu takiben piyade birlikleri muharebeye sokulmuştur. Öğleye doğru kalkmış olan yoğun sis sonradan muharebe sahasını yeniden kaplamış olduğundan ve bilahare de hava kararmaya başladığından, Türklerin X.Kolordularının bulunduğu sol kanatlarına karşı giriştiğimiz bu taarruzlar; daha önceden kararlaştırmış olduğumuz onları bozguna uğratma (imha) amacını gerçekleştirememişlerdir. Bununla beraber; sisin arada sırada kalkması esnasında, taarruzumuzun başarıyla geliştiği görülebiliyordu. General Baratof; bugün icra edilen harekâtın sonuçlarına ilişkin raporları henüz henüz almadığı halde, birliklerimizin Çatak, Divik ve Yedikilise (Yenigazi)'yi ele geçirdiklerini ifade etmektedir. Yarın sabahтан itibaren bu kanatta muharebeye olanca şiddetiyle devam edilecektir. General Baratof'a; Eşekmeydanı'nın ele geçirilmesi ve bu suretle Türklerin ulaştırma yollarının kesilmesi emredilmiştir.

Aynı zamanda, Bardız geçidinde dağ silsilesi boyunca yaptığımız taarruzda, bu dağların ormanlıklı olan 4 numaralı zirvesini Türkler çok kuvvetli bir şekilde tahkim ettiklerinden ve burada bize karşı 16 makineli tüfek yerleştirmiş olduklarından, bu kesimdeki hücumun yoğun topçu ateşiyle başlaması (topçu ateşinin ancak uzak mesafeden açılması mümkündü), işgalimiz altında bulunan Kızılkilise'den düşmanın gerilerini kuşatma suretiyle harekât yapan Türkistan avcılarının harekâtı ile koordineli olarak icrası hususu emredilmiştir. Görüldüğü kadarıyla; Bardız ve Eşekmeydanı'na giden yolların ele geçirilmesi; Türkleri içinden çıkılması çok zor bir duruma sokacak ve onları, ya ağır şartlar içinde hatlarımızı yarıp geçmeye veyahut da, silâhlarını bırakmaya mecbur edecektir. Artçılarımız Türkleri

şiddetle karşı taarruz yaparak geri atıyorlar. Bugün Bakinski Alayı tarafından 4 Türk dağ topu ele geçirilmiştir"³⁴⁴.

Bergmann'ın bu raporundan anlaşılan Ruslar, Türklere karşı başlatmış oldukları kuşatma harekâtında kesin sonuç alabilecekleri düşüncesi ile bugünkü taarruzlarını yapmış iseler de, Türk birliklerinden beklemedikleri direniş, yoğun sis ve zaman yetersizliği gibi sebeplerden dolayı Türkleri imha amacına ulaşamayarak sözkonusu amacı yarına ertelemek durumunda kalmışlardır.

Artık, Bergmann 4 Ocak 1915 gününü Türkleri imha etme günü olarak düşünürken, 3 Ocak 1915 günü Divik'e yönelen Rus taarruzu dolayısıyla zor anlar yaşayan ve Sol Kanat Ordusu'nun içine girdiği kötü durumun farkında olan Başkumandan Vekili Enver Paşa'da karşısında az bir kuvvet kaldığı tahmin edildiği halde on günden beri hâlâ tam bir etki gösteremeyen XI.Kolordu bölgesine geçmek suretiyle Sol Kanat Ordusu'nu bulunduğu kötü durumdan kurtarmak emeliyle karşılıyordu³⁴⁵.

4 Ocak 1915 gününe Sol Kanat Ordusu'nu bulunduğu kötü durumdan kurtarmak emeliyle giren Başkumandan Vekili Enver Paşa, bunun için lâzım gelen tedbirleri almak üzere bir kaç günden beri ümitlerini yönelttiği XI.Kolordu Karargâhı'na gitmeye karar verdiğinden, sabahın saat 07.00'sinde biri Kızılkilise ve diğeri Bardız üzerinden iki keşif kolu yola çıkarılmış Ordu Karargâhı da arkalarından Divik-Boyalı-Çermiksu-Zakim yolu ile Bardız'a hareket etmiştir.

Boyalıköy civarına yaklaştıkları sırada 8-10 kadar Rus süvarisinin ateşine uğramış ise de, Ordu Karargâhı'nın karşı ateşi ile keşif kolu olduğu tahmin edilen Rus süvarileri dağıtılmıştır. Bu olay sırasında Bronzart Paşa kolundan, bir telgraf muhabere memuru da ayağından yaralanmış ve Lange Bey Müfrezesi'nin de Boyalı kuzeyinde muharebede olduğu görülmüştür.

Böylece Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış önlerinden ayrıldıktan sonra ikinci tehlikeyi de atlatmış ve öğleye doğru dün 32.Tümen tarafından yeniden işgal edilmiş Bardız'a varmıştır. 32.Tümen'den bir piyade taburunun bulunduğu Bardız'da Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kızılkilise'ye gönderdiği keşif kolundan Kızılkilesi'nin Ruslarca işgal edilmediğine dair bir bilgi almış ve Bardız'da bulunan piyade taburunu da Bardız güneyine sürmüştür.

Bardız'da bulunduğu sırada Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sol Kanat Ordusu Kumandanlığı'na; 32.Tümen'in Yeniköy doğrultusunda hareket ettiği, Kızılkilise'ye gönderilmiş olan keşif kolundan aldığı bilgiye dayanarak Bardız-Kızılkilise yolunun açık bulunduğu ve Ordu Karargâhı'nın Norşin üzerinden 32.Tümen Karargâhı'na gideceği haberini göndermiştir.

344 NİKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.54-55.

345 ATASE, K.2950, H.7, F.1-179.

Bardız'da az bir süre kaldıktan sonra Başkumandan Vekili Enver Paşa, Karargâhı ile birlikte Norşin'e doğru hareket etmiş ve güneş batmadan bir saat evvel Norşin'e ulaşmıştır.

Norşin'de 32.Tümen'in Topyolu Karakolu doğrultusunda taarruza hazırlandığının öğrenilmesi üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu tümen halktan biri ile şu emri göndermiştir:

"Ordu Karargâhı Norşin'e gelmiştir. Geceyi burada geçirecektir. IX. ve X.Kolorduların durumu değişmemiştir. Durumunuz ve düşman hakkında bilgi ve yarın ne yapmak istediğinizi ivedi bildiriniz."

IX. ve X.Kolordular hakkında henüz kendisine bu gün için bir bilgi ulaşmadığından dün Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'nın birliklere verdiği emre dayanarak Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından 32.Tümen'e verilen bu emir sonrasında XI.Kolordu'ya da şu emir gönderilmiştir.

"IX. ve X.Kolordular Sarıkamış'ın kuzeybatısında kuvvetli bir düşmanla muharebe etmektedirler. 32.Tümen, Yeniköy'ün altı kilometre kuzeyindeki yayladadır. Karşısında düşman kıt'aları bulunmaktadır. Tümen düşmana taarruza hazırlanıyor.

Ordu Karargâhı geceyi Norşin'de geçirecektir. Düşmanın Kars'a doğru çekilmekte olduğu anlaşılmıştır. Şiddetle ilerleyiniz ve 32.Tümen ile irtibat sağlayınız. Durumunuz ve Süvari Tümeni hakkında Ordu'ya ivedi bilgi veriniz"³⁴⁶.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, XI.Kolordu'ya Sarıkamış Harekâtı'nın başlangıcından beri verdiği emirlerde olduğu gibi şiddetle ilerlemesi ve irtibat kurması isteğini yinelerken 32.Tümen Kumandanı Albay Abdülkerim'den de bu gün göndermiş olduğu emrin cevabı olarak özetle şu raporu almıştır:

"Düşman, oldukça kuvvetli olarak Yeniköy-Karaorgan-Altınbulak bölgesinde bulunmaktadır.

Tümen, Bardız Yaylası'nda ve Çilhoroz Tepesi'nde bıraktığı bir piyade taburu ve bir istihkâm bölüğünden başka, diğer bütün kuvvetiyle düşmanın yanına tehdit edici bir durum olarak, bu gün Yeniköy'e taarruz için tertiplenmiştir. Yapılan taarruz sonucunda iki taburla Topyolu Karakolu ve bir taburla Gürpınar Karakolu mevzileri işgal edilerek hemen tahkim edilmiş ve Yeniköy'e hâkim iki yol elde bulundurulmuştur.

XI.Kolordu ile irtibat için Keçesor doğrultusunda bir keşif kolu gönderilmiştir. Yarın için maksadını, hava iyi olur ve yoğun sis harekete engel olmazsa, Topyolu ve Gürpınar Karakollarına dayanarak Yeniköy'e taarruz ile Yeniköy ve Köroğlu'ndaki düşmanın yan ve gerisine düşmektir.

Tümen'in bütün mevcudu 4.000 piyade, 300 topçu ve makineli tüfek erinden ibarettir"³⁴⁷.

32.Tümen Kumandanı Abdülkerim Bey'in 31 Aralık 1914 tarihli Bardız Yaylası sırtlarından Başkumandanlık Vekâleti'ne saat 14.15'te gönderdiği Tümen genel mevcudunu 500 kişi olarak gösterdiği ve binlerce erin firarından bahsettiği raporunu dikkate alınır ise, bu gün Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emre, cevap olarak yazdığı raporunda Tümen'in bütün mevcudunu 4.000 piyade, 300 topçu ve makineli tüfek erinden ibarettir şeklinde ortaya koyması manidar olmakla beraber, Tümen'in bir kaç gün içerisinde mevcudunu 500'den 4.000'e çıkarması da dikkat çekicidir.

Albay Abdülkerim'in bu raporu, 31 Aralık 1914 ve 31 Aralık 1914-1 Ocak 1915 tarihli iki raporunu tezip etmekle beraber, 32.Tümen'in diğer tümenlere göre iyi bir durumda bulunması ve Sarıkamış önlerindeki Türk birliklerinin geri çekilme hattının büyük bir kısmını kontrol edecek bir kumanda bulunması Türkler açısından oldukça önemli olsa gerektir.

Nitekim, Başkumandan Vekili ve III.Ordu Kumandanı Enver Paşa, 32.Tümen'in cevabı raporunu aldıktan sonra Norşin'den Hafız Hakkı Paşa'ya şu emri göndermiştir:

"32.Tümen bu gün Yeniköy'ün kuzeyindeki yaylada bulunmakta ve Yeniköy'e hâkim sırtları işgal etmektedir. Karşısında kuvvetli düşman kıt'aları vardır. Sis nedeniyle Yeniköy'e taarruz edememiştir. Köy halkının anlattıklarına göre, XI.Kolordu dün Kötek'te bulunmakta ve Köroğlu Dağı'nda mevzi almış olan düşmanla muharebe etmekte imiş. Norşin'e gelir gelmez XI.Kolordu'ya şiddetle ilerlemesini tekrar emrettim.

Durumu sordum. Gelecek bilgileri derhal bildireceğim".³⁴⁸

4 Ocak 1915 günü Divik'ten Bardız'a, Bardız'dan Norşin'e geldiğini gördüğümüz Başkumandan Vekili Enver Paşa, ulaştığı her yerde gerekli gördüğü tedbirleri fiilen aldırırken, ilgililere de lüzumuna inandığı emirleri vermiş ve Sarıkamış Harekâtı'nın başlangıcından beri şiddetle arzu etmesine rağmen, bir türlü sağlanamayan bilgi akışını da sağlama gayretinde olmuştur.

Elde ettiği her türlü bilgiyi ilgilisine iletmeye çalıştığını belgelerden gözlemlediğimiz Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu tutumuyla bilgi akışına verdiği önemi göstermiştir.

Ne var ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı'nın başlangıcından beri bu tutumunu her verdiği emirde sergilerken, diğer üst kademe kumandanlarından şiddetli ısrarlarına rağmen karşılık bulamamıştır.

347 ATASE, K.2950, H.7, F.1-182,183,184.

348 ATASE, K.2950, H.7, F.1-185.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, 4 Ocak 1915 gününü gerekli gördüğü tedbirleri almak ve bilgi akışını sağlamak gibi faaliyetlerde geçirirken, Ruslar da bir haftadan beri hazırlamaya çalıştıkları kuşatma taarruzunun kesin sonucunu almak için Sol Kanat Ordusu Cephelerine yüklenmeye başlamışlardır³⁴⁹.

Kar ve tipiye rağmen Sarıkamış bölgesindeki bütün Rus kıt'alarının kesin taarruz ve hücum için ileri sevk edilmeleri ve Türkleri sol kanat ve derinlerden tutmaya başlamaları üzerine³⁵⁰ dün Rusların çekilmekte olduğu yanlışlığına düştüğünü belirttiğimiz Hafız Hakkı Paşa, Rusların niyetlerini oldukça iyi anlamış olacak ki, öğleden sonra saat ikide³⁵¹ duruma göre yeni emirler vermek için İhsan Paşa ve kurmaylarının bulunduğu karargâha gelmiştir³⁵².

Şerif Bey, Hafız Hakkı Paşa'nın karargâhta bulunanlara şu emri verdiğini yazmaktadır:

"Her şey bitti deniliyordu. X.Kolordu'nun Çermik istikametiyle dağlar üstünden bir tek irtibat yolu var, bu sabah keşfettirdim. Saat dörtte X.Kolordu geri çekilmeye başlayacak. Siz de bu yoldan çekilebileceksiniz. Ruslar fark etmezler ümidindeyim..."³⁵³.

Belirtmek gerekir ki, Şerif Bey'in kaydettiği geri çekilme emrindeki "her şey bitti" vurgusunu Hafız Hakkı Paşa'nın fikir ve eylemleriyle tam bir zıtlık göstermektedir. Çünkü, Hafız Hakkı Paşa, her şeye rağmen ümidini yitirmemiş ve ümidini koruduğunu da 9-10 Ocak 1915 gecesini Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafında Kafkasya'nın istilâsından bahsederek göstermiştir³⁵⁴.

Demek oluyor ki "her şey bitti" vurgusu tamamen Şerif Bey'e ait olup, duruma kendi bakışının Hafız Hakkı Paşa tarafından verilen geri çekilme emrine yansıtılmasından başka bir anlam taşımamaktadır.

Hafız Hakkı Paşa, sözkonusu geri çekilme emrini tamamlayamadan karargâh yakınında başlayan Rus tehlikesinden dolayı, bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve Rusların eline düşmekten kurtulmuş ise de eski IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, kurmayları, İhsan Paşa'nın emrinde bulunan tümenlerin kumandanları ve erleri Rusların 154.Piyade Alayı'nın 14. Bölüğü tarafından esir edilmişlerdir³⁵⁵.

Şerif Bey, bu gün Rusların IX.Kolordu'dan 106 subay, yaklaşık 80 er, bir kırık top kundağı bir kaç atı teslim aldıklarını kaydederken³⁵⁶, bu olayın Hafız Hakkı

349 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.119.

350 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.139.

351 ŞERİF, Sarıkamış..., s.192.

352 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.120.

353 ŞERİF, Sarıkamış..., s.193.

354 ATASE, K.2814, D.42, F.19.

355 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.140.

356 ŞERİF, Sarıkamış..., s.194.

Paşa'nın karargâhtan ayrılmasından bir buçuk saat sonra gerçekleşmiş olması da düşündürücüdür.

29.Tümen Kumandanı Arif Bey de Şerif Bey'in esir miktarı konusunda verdiği rakamları yinelemiş ve esarete düşüşlerini; "Biz de aynı akibeti tattık. Tümen karargâhını teslim alan Rus subayı Türkistanlı bir Türk zabiti olduğunu ifade ederek yağma eden erleri ve bilhassa kötülük yapmaya kalkışan bir Ermeni askerini de rövelerle tehdit ederek bizleri kollamıştı.." şeklinde anlatmaktadır³⁵⁷.

İhsan Paşa ise esaret dönüşünde yapılan soruşturmasında her olayı adeta Şerif Bey'in ifadeleriyle tekrarlarlarken bu konuda da aynı tutumunu sürdürmüştür³⁵⁸.

Yukarıda bahsettiğimiz olayı gerçekleştiren 154.Derbenski Alayı 14.Bölük Kumandanı Yüzbaşı Vaşakidze ise, bu konuda; 107 subay, 2.000 den fazla er ve erbaştan söz etmektedir³⁵⁹.

Dikkat edilecek olursa cephede vuruşmaların başlangıcından beri esir miktarları konusunda Türk ve Rus kaynakları arasında rakam olarak büyük fark vardır. Bunun sebebi, Rusların oldukça abartmaları olduğu kadar Türklerin de oldukça döküntü ve perakendeleri bulunması dolayısıyla miktarı tam olarak tespit etme imkânından yoksun olmaları ve kısmen de esir sayısını az gösterme gayretleridir.

IX.Kolordu'nun Rus esaretine düştüğü 4 Ocak 1915 günü, akşama kadar Rus taarruzlarına direnmesine rağmen Divik'in Rusların eline geçmesine engel olamayan X.Kolordu'ya Rusların ateş yağmurundan büyük bir maharet ve cesaretle kurtulmayı başarak ulaşan Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa tarafından Sarıkamış'ın kuzeyinden şu geri çekilme emri verilmiştir:

"Kolordu, Ordu'nun diğer kısımlarıyla birleşmek üzere Çermik üzerine aşağıdaki şekilde yürüyecektir:

1- 30.Tümen ve Hilmi Bey Müfrezesi toplu olarak Tümen Kumandanı Şemsi Bey, kumandası altında bulunacaktır. Tevfik Bey Tümeni* bütün kuvvetiyle saat 21.00'de mevziinden hareket ederek Çatak Deresi boyunca Süvari Teğmeni Nihat'ın göstereceği yoldan Çermik üzerine yürüyecektir.

2- Bu hareketi örtmek için toplar mevziden çekilmezden evvel birer ikişer mermi atacaktırlar. Taburlar, bölükler, topçular, mekkâreler, son derece toplu bulunacak, gereksiz yere teçhizat ve top bırakan komutanlar tard ve idam olunacaktır.

357 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.121.

358 ATASE, K.2950, H.7, F.1-79.

359 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.57.

* Bu emirle Tevfik bey Tümeni olarak adı geçen Tümen; 31.Tümen olup Kumandanı Vasfi Bey'in 30 Aralık 1914 günü yaralanması üzerine yerine vekâleten 89.Alay Kumandanı Reşit Bey getirilmiş ve Reşid Bey de 31 Aralık 1914 günü yaralanarak esir düşünce 31.Tümen Kumandanlığı'na Tevfik Bey atanmıştır. Bkz.GÖRGÜLÜ, On Yıllık Harbin Kadrosu, s.110.

3- Çatak deresini, Divik doğrultusuna karşı örtmek için Yüzbaşı Nuri Kumandasında bırakılan tabur, 31.Tümen kıt'alarının sonu alındıktan sonra, 31.Tümen Kumandanı'nın emriyle kol sonuna katılacaktır. ,

4- Ben 30.Tümen'le beraber bulunacağım.

5- Sahra toprakları için Çatak deresine inecek bir yol aranacak ve dereye inmeye gayret edilecektir.

Şayet mümkün olmazsa topraklar tahrip edilerek ve taşınabilen kısımlar götürülecektir"³⁶⁰.

IX.Kolordu'nun esarete düşmesinden habersiz olan Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, X.Kolordu'ya vermiş olduğu sözkonusu geri çekilme emrinde askerin toparlanabilmesi için değişiklik yapmak gereği hissetmiş ve geri çekilme konusunda ikinci emrini vermiştir. Bu emir şöyledir:

"Askerî daha iyice toparlamak için 30.Tümen'in Hilmi Bey Müfrezesi'nin hareketi geciktirilmiştir. Yürüyüşe saat 21.00'de başlanacaktır.

31.Tümen de piyade ve dağ topçu taburlarının hareketini geciktirecek, erleri toplayacak ve harekete 22.30'da başlayacaktır.

Allah'ın yardımıyla sahra topraklarının selâmete erştirilmesi için Çatak Deresi'ne kadar Divik'e inen araba yolunu gerekirse piyade ile açınız. 31.Sahra Topçu Tabur Kumandanı Binbaşı Fikri'ye bir piyade taburu veriniz. Topraklar bir kere dereye inerse sola dönerek yukarıya pek âlâ gelebilir. Ben orada Süvari Teğmeni Nihat'ın bildiği Çatak Komu'nda toprakları bekleyeceğim ve ondan yukarıda yol bulacağım.

Geceleyin hepinizden sessizlik, irade ve büyük fedakârlık isterim"³⁶¹.

Hafız Hakkı Paşa tarafından verilen bu emre göre düzenli bir şekilde geri çekilmeye başlayan X.Kolordu, sahra topraklarını elden çıkarmak zorunda kalmış ise de³⁶², Rusların herhangi bir takip ve tazyikine uğramadan geri çekilmeyi şimdilik başarabilmişti.

Kosor'dan Başköy'e ulaşmış olan kuvvetler Kosor'a geri gönderilirken, 4 Ocak 1915 günü Sibiry Kazak Tugayı'nın kuzeybatıdan yaptığı taarruz sonucu Stange Bey Müfrezesi de geri çekilmek zorunda kalmış Ardahan yeniden Rusların eline düşmüştür³⁶³.

Kendisine ümit bağlanmış olan XI.Kolordu bu gün de karşısında bulunan Rus kuvvetlerine karşı önemli bir hareketle buluşmamış ve kısmen sakin bir gün geçirmiştir.

360 ATASE, K.5062, H.13, F.1-31.

361 ATASE, K.5052, H.13, F.1-132.

362 ATASE, K.5052, H.13, F.1-133.

363 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.67.

Netice itibariyle Sarıkamış Harekâtı ve bu harekât içerisinde meydana gelen dönüşümle ortaya çıkmış olan Sarıkamış Muharebesi 4 Ocak 1915 günü Rusların yaptıkları taarruzlarla Türk IX.Kolordusu'nun esir, X.Kolordusu'nun geri çekilmek zorunda bırakılması ve III.Ordu'sunun başarısızlığı üzerine bina edilmiş bir Rus başarısı ile sonuçlanmıştır.

III.Ordu'nun başarısızlığı üzerine bina edilen bu Rus başarısı, Ruslarca zafer telakki edilmiş ve General Bergmann da Başkomutan Dackhov'a gönderdiği 22 Aralık tarih ve 1052 sayılı mesajında zaferin sevincini aşağıdaki cümleler ile ifade etmiştir:

"Komutam altında bulunan bütün subay ve erlerin adına elde edilen büyük ve şanlı zaferi asil şahsınıza coşkuyla tebrik etmekle son derece bahtıyarım. Şöyle ki; bugün 22 Aralık akşam üzeri saat 17.00'den sonra, kesinlikle anlaşılmıştır ki, Sarıkamış bölgesinde harekât icra eden IX. ve X. Türk kolorduları tam bir bozguna uğratılmışlardır. IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ile 17. 28., ve 29.Tümen Komutanları, 2.tümen komutan yardımcısı, karargâhı ile birlikte 100'ün üzerinde subay ve 1.000'den fazla er ve erbaş esir alınmışlardır. Birçok top, birçok makineli tüfek, mühimmat nakliye kolları gibi malzemeler elimize geçmiştir. Bunların miktarları henüz tam olarak tespit edilememiştir. Türklerin sağ kanatlarını teşkil eden IX.Kolordu iz ve eseri kalmamak üzere tamamen imha edilmiştir. X.Türk Kolordusu'nun bir kısmı hâlâ Eşekmeydanı üzerinden kurtulmaya çalışmakta ise de, bunların geri çekilme yolunu kesmek üzere süvari birlikleri gönderildiği gibi ayrıca 3.Avcı Tugayı birlikleriyle Gunibski Alayı tarafından takip edilmektedirler"³⁶⁴.

General Bergmann, Sarıkamış önlerinde kazandıkları başarıları zafer olarak kabul ve Başkomutan Dachkov'a takdim ettiği bu telgrafında, başarıyı zafer olarak sunarken, yaptığı abartma konusunda hem kendisini hem de 2.000'den fazla er ve erbaş esir ettiğini ifade eden 154.Derbenski Alayı 14.Bölük Komutanı Vaşakidze³⁶⁵ ve bu rakamları eserine aynen kaydetmiş olan Maslofski'yi ele vermekle³⁶⁶ve alınan esir sayısını 1.000'den fazla şeklinde rakamlamaktadır.

Kaldı ki, Ruslar Sarıkamış önlerinde zafer değil, başarılar kazanmışlardı. Çünkü, zafer; karşı tarafa hiçbir iniyisiyatif bırakmayacak bir şekilde hedef, istek ve emellere ulaşılmasını sağlayacak bir sonucun elde edilmesidir.

Verdiğimiz bilgilerden anlaşılabacağı üzere Ruslar, Kafkas Cephesi'nde öteden beri karadan sıcak denizlere inmek emeli, Ermenisiz bir Ermenistan kurma isteğine sahiptirler.

364 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.58.

365 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.57.

366 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.140.

Sarıkamış önlerinde Türklere karşı yöneldikleri taarruzda da karşılarında bulunan Türk birliklerini imha etmek hedefini esas kabul etmişlerdir ki, Ruslar bunu dahi gerçekleştirememişler, ancak bazı başarılar elde etmişlerdir.

İşte bunlardan dolayıdır ki, Ruslar Sarıkamış önlerinde Türklere karşı zafer değil, başarılar kazanmışlardır.

Sarıkamış önlerinde 4 Ocak 1915 günü meydana gelen olaylardan haberdar edilmemiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, 5 Ocak 1915 günü hâlen Rus kışkacında olduğunu düşündüğü Sol Kanat Ordusu'nu sözkonusu Rus kuşatmasından kurtarmak maksadiyle ısrarlı emirlerine rağmen henüz istenilen hareketleri yapamamış XI.Kolordu'ya gitmek niyetini taşıdığından 32.Tümen'e III.Ordu Karargâhı'nın XI.Kolordu'ya gideceğini ve Tümen'in bu Kolordu ile bağlantı kurarak, XI.Kolordu'nun emrine girmesini emrettikten sonra Sol Kanat Ordusu Kumandanlığı'na da özetle şu emri göndermiştir:

"Ordu Karargâhı XI.Kolordu'ya gidiyor. 32.Tümen, bu kolordunun emrine girecektir. Raporlar 32.Tümen vasıtası ile bana gönderilsin.

Divik-Çermik-Bardız yolu açıktır. Yalnız Divik ile Boyalıköy arasında önemsiz Kazak keşif kolları vardır.

Mevziinizi her hâlde muhafaza ediniz"³⁶⁷.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu raporunda; aldığı tedbir ve taşıdığı niyeti ortaya koyduktan sonra, "mevziinizi her hâlde muhafaza ediniz" isteğini belirtmiş olmakla beraber Divik-Çermik-Bardız yolunun açık olduğuna işaret etmiştir ki, bu işaret Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın geri çekilme konusunda açık kapı bıraktığını göstermektedir:

Ne var ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa irtibatsızlık sebebiyle Sarıkamış önlerinde bulunan Türk birliklerinin yaşadıklarından habersiz olarak geri çekilmeye açık kapı bırakan bu emri gönderdiğinde IX.Kolordu Rusları esir düşmüş, X.Kolordu da 4/5 Ocak 1915 gecesi Rus kışkacından sıyrılarak Çermik doğrultusunda çekilmeyi başarmıştı.

Bu emir sonrasında Başkumandan Vekili Enver Paşa, dün Karargâhı ile birlikte geldiği Norşin'den hareketle Çatak'a gelmiş ve burada XI.Kolordu birliklerinin Altınbulak-Kötek-Ağvıran hattında Karargâhı'nın ise Hedik'te bulunduğunu öğrenmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Karargâhı aldıkları bu bilgiler üzerine Çatak'tan yollarına devamla 1887-78 Osmanlı Rus Harbi'nde Ahmet Muhtar Paşa'nın karargâh kurduğu Zivin'e akşam üzeri gelmişlerdir³⁶⁸.

367 ATASE, K.2950, H.7, F.1-186.

368 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler", s.45.

5 Ocak 1915 günü 33.Tümen Karargâhı'nın bulunduğu Zivin'de geçirmekte olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, XI.Kolordu'dan 21 Aralık 1914'ten 5 Ocak 1915 tarihine kadar yaptığı muharebeleri anlatan bir rapor almıştır. Bu raporda, Kolordu'nun hareketleri izah edildikten sonra şöyle denilmekteydi: "Gece gündüz devam eden muharebeler neticesinde subay ve erlerden düşüneceğimiz kayıplar sebebiyle Kolordu'nun taarruz ve takip kabiliyeti azalmış, birliklerin tanzimi ve geriden gelmekte olan perakende efradın alınarak takip kabiliyetinin artırılması için iki gün daha çalışacaktır"³⁶⁹.

XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa, bu raporuyla; Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın kendilerine göndermiş olduğu şiddetle ilerleyiniz şeklinde özetleyebileceğimiz emirlerini Kolordu'nun taarruz ve takip gücünün azaldığı ifadesiyle cevaplayarak nazıkçe red yolunu tercih etmiştir.

XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa'nın sözkonusu raporunda geriden gelmekte olan perakende erlerin alınarak taarruz ve takip kabiliyetinin artırılmasına bir iki gün daha çalışacaktır şeklindeki beyanını artık XI.Kolordu'nun taarruz gücünü büyük ölçüde kaybettiğinin itirafı olarak kabul etmek mümkündür.

Ancak, bu ifadeler XI.Kolordu'nun da diğer iki kolordu gibi perakendelerden dolayı sıkıntı içerisinde bulunduğu gerçeğini bize düşündürmekte ve Galip Paşa'nın bir iki günlük süre isteği üzerine IX. ve X.Kolordu Kumandanlarının bu konudaki beyanlarını hatırlatmaktadır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu gün ayrıca Hedik'te XI.Kolordu'nun yanında bulunan haber subayının saat 11.00'de yazdığı bir raporu da almıştır. Bu rapor özetle şöyle idi:

"Bu gün Kolordu Cephesi'nde durum sakindir. Düşmanın birkaç topu maksatsız mermi atıyor Piyade ateşi azdır.

Düşmanın harekâtında bir şaşkınlık görülüyor. Dün cephenizdeki kuvvetinden bir kısmının Yeniköy doğrultusunda bulunan 32.Tümen karşısına gittiği sanılıyor.

Bu gün Kolordu mevcudu bir tümen teşkil edemeyecek kadar azdır. Bu azalma bir kısım erlerin köylerine dağılmış olmasından ileri gelmiş olmasına karşın, asıl kayıplar Mecingert-Altınbulak-Kötek hattında verilen muharebelerde olmuştur.

Kolordu, tümenlerini bütün cepheyi savunmak amacıyla yaymış bulunmaktadır. Ruslar, dört alayla bir sıklet merkezi yaparak cephemizde seçtikleri bölgelere yüklenmişler ve o noktada zayıf kalan kıt'alarımıza ağır kayıplar verdirmişlerdir. Yalnız Mecingert Muharebesi'nde 500'den fazla yaralı ve şehit vermiştir.

Dün gece Erzurum Valisi IX.ve X.Kolordulara ait üç depo taburunun elbiseli ve silâsız olarak bu sabah yola çıkarılacağını bildirdi.

Bu gün Kolordu Mecingert-Altinbulak-Kötek hattındadır. Gereğinde 32.Tümen'e yardım etmek üzere, sol kanat tümeni (33.Tümen) gerisinde iki piyade taburu ve bir dağ bataryası bulunduruluyor".

XI.Kolordu'nun 21 Aralık 1914 gününden bu güne kadar yaptığı hareketleri ve bulunduğu durumu yukarıda sözkonusu ettiğimiz iki raporla öğrenmiş bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa Zivin'den Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'ya şu emri göndermiştir:

"32.Tümen, dün düşmanı Yeniköy doğrultusunda biraz geri püskürtmüş ve XI.Kolordu ile göz bağlantısı kurmuştur.

Düşman Mecingert-Karaorgan-Yeniköy hattındadır.

XI.Kolordu, Süvari Tümeni, ve 32.Tümen bu gün düşmana taarruz ediyor.

Ordu Karargâhı Zivin'dedir.

Süvari Tümeni ikinci bir emre kadar XI.Kolordu emrine girmiştir"³⁷⁰.

Başkumandan Vekili Enver Paşa bu gün Norşin'den Hafız Hakkı Paşa'ya gönderdiği emirde; Divik-Çermik-Bardız yolu açıktır diyerek geri çekilme konusunda açık kapı bırakmakla beraber, "mevziinizi her halde muhafaza ediniz" şeklinde isteğini belirtmesine rağmen, Zivin'den gönderdiği emirde; kendisine ulaşan bilgilerden Hafız Hakkı Paşa'yı haberdar etmekle yetinmiştir.

IX.Kolordu'nun esaretinden, X.Kolordu'nun geri çekilmesinden habersiz olan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bilgi vermekle yetindiği emrindeki üslubundan Hafız Hakkı Paşa'yı geri çekilme konusunda serbest bıraktığı örtülü bir şekilde de olsa çıkarsanabilir.

Sarıkamış önlerinde yanlarından ayrıldığı IX. ve X.Kolorduların durumunun farkında olarak, XI.Kolordu'ya ümit bağlayarak gelmiş, ne var ki, bu kolordunun da bekleneni veremeyeceğini anlamış ve doğabilecek tehlikeleri de dikkate alarak Kafkas Cephesi'ne taze kuvvet getirilmesine ihtiyaç hisseden Başkumandan Vekili Enver Paşa, İstanbul'da bulunan I.Ordu Kumandanlığı'na şu emri vermiştir:

"V.Kolordu'yu mümkünse derhal trenle Ulukışla'ya ve oradan Kayseri-Sivas üzerinden Erzurum'a gönderiniz.

Her tûmende bir sahra, bir dağ topu taburu bulunsun. Kıt'alara kışlık elbise giydirilmiş olacaktır.

Trenle taşıma o suretle düzenlenmeledir ki, kıt'alar yollardaki köylerden tamamıyla faydalanabilsinler. Bunun için kıt'alar karışık olarak gönderilmeli ve kıt'alar taşıma sırasına göre yürüyüşlerine devam etmelidirler. Yani ilk gelen kıt'a diğerlerinin gelmesini beklemeden hareket etmeli, yiyecek ve konaklama hususları

için Kolordu Kumandanı doğrudan doğruya valilerle irtibatta bulunmalıdır. Özel üç tümenin gönderilmesi şimdilik durdurulmuştur"³⁷¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, III.Ordu'nun önemli oranda güç kaybettiğinden doğabilecek tehlikelere karşı takviye edilmesi gereğine inandığından dolayı Liman von Sanders'in kumandasındaki I.Ordu'dan V.Kolordu'nun mümkünse derhal trenle Ulukışla'ya ve oradan Kayseri-Sivas üzerinden Erzurum'a gönderilmesini istediği bu emrinde, "kıt'alara kışlık elbiseleri giydirilmiş olacaktır" şeklindeki vurgusu Sarıkamış Harekâtı'ndan aldığı ilk ders ve bu harekât esnasında yapılmış olan hatalardan şimdilik yalnızca birinin ilk itirafıdır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu birliklerini irtibatlandırdığı ve geri çekilme konusunda Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'yı örtülü bir şekilde serbest bıraktığı, 5 Ocak 1915 günü X.Kolordu dün başlamış olduğu geri çekilmesini tamamlamaya çalışmış, XI.Kolordu Cephesi'nde de önemli bir olay olmazken, Rus Kafkas Ordusu Sarıkamış Grubu Kumandanı Bergmann'da Başkomutan Dackhov'a gönderdiği telgrafında şöyle diyordu:

"Bugün IX.Türk Kolordusu'nun tamamen imha edilmiş olduğu anlaşıldı. Sarıkamış önlerinde günlerce süren muharebelerden sonra, mevcudu 13.000 olan bu kolordunun kalmış olan bütün komutanları ile 200'ü aşkın subay ve 6.000 kadar olan erası bugün esir olarak elimize geçmişlerdir. Bütün topları, hafif silâhları ve mühimmatı, derin karla örtülü dağlarda, ormanlarda, vadilerde ve geniş bölgelerde terk edilmiş olduğundan, bunları Sarıkamış'a taşımak çok güç olduğu gibi, bütün bu ele geçirilenlerin miktarını tespit etmek de bir hayli zordur. Turnagöl dağları üzerinden sevk edilen birlikler, bu dağları zayıf düşman gruplarından temizlemişlerdir. Sarıkamış'a hâlâ esirler getirilmektedir. Sağ kanat ve merkezde Bağbasan ve Yukarı Solut köyleri tarafımızdan ele geçirilmiştir. X.Türk Kolordusu birliklerini sıkı bir şekilde takip etmekte ve bunları mümkün olduğu kadar gerilerinden kuşatmaya çalışmaktadır. Takibi güçlendirmek için Bağbasan üzerinden Verişan'a 10 topla beraber Kabardinski Alayı'nı sevk ettim. Türkleri geri atmak maksadıyla Eşekmeydanı geçidine de 17.Türkistan Avcı Alayı'nı gönderdim.

Artçılarımız, Karaorgan-Mecingert hattında bulunuyorlar. Türklerin Mecingert üzerinde hemen hemen hiç baskıları (taarruzları) olmadı. Ancak diğer bir yol ile Bardız'a geçmek maksadıyla Karaorgan karşısında toplanıyorlar.

Karakurt'ta bulunan artçıya karşı Türklerin atlı birlikleri (süvarileri)nce harekâтта bulunulmaktadır. Başköy civarında bulunan Kürt köylerimizin ahalisi Türkler tarafına geçmişlerdir. Kars ile olan demiryolu ulaşımı bugün tamamen sağlanmıştır"³⁷².

371 ATASE, K.2950, H.7, F.1-190.

372 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.59.

General Bergmann bu raporuyla, 5 Ocak 1915 günü gelişmelerini Başkomutan Dackhov'a aktarırken, kumandası altındaki birliklere de; "Hükümdarımız, İmparator Hazretleri'nin size olan güvenini ispat ettiniz" diyerek, durumdan memnuniyetini ortaya koymuştur.

Ne var ki, Sarıkamış Grubu Kumandanı Bergmann Yudenich ile bilinen sürtüşmelerinden kaynaklanan ve Başkomutan Dackhov'un Sarıkamış Grubu Kumandanlığı'na Yudenich'in atandığına dair telgrafını almıştır. Bu telgrafı alan Bergmann 6 Ocak 1915 günü Rus Kafkas Ordusu'na bir veda mesajı yayınlayarak ayrılırken³⁷³, Bergmann'ın yerine Sarıkamış Grubu Kumandanlığı'na getirilmiş olan Yudenich de grubun kumandanlığını en kıdemli olmasından dolayı Baratof'a bırakarak, Tiflis'ten beraberinde getirdiği Rus Kafkas Ordusu Kurmaylığı'na mensub subayları da yanına alarak Tiflis'e hareket etmiştir³⁷⁴.

Rus Kafkas Ordusu üst kademesinde bu değişikliklerin yaşandığı 6 Ocak 1915 gününü, Sarıkamış Grubu kuvvetleri çekilmekte olan X.Kolordu birliklerini kısmî bir takip ve genelde dinlenme ile geçirmişlerdir.

Ruslar, 6 Ocak 1915 gününü bu şekilde geçirirlerken, Başkumandan Vekili Enver Paşa ve karargâhı sabahleyin Zivin'den hareketle Hedik'e gelmişler ve buradan Hedik kuzeyindeki gözetleme tepesine gitmişlerdir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı ile ilgili olarak başlatılmış olan tali hareketlerin durumunu öğrenerek bir durum tesbiti yapmak isteği ve irtibat arayışından dolayı Van Jandarma Tümeni'nden ve Halep'teki Beşinci Kuvve-i Seferiye Kumandanı'ndan bilgi istemiştir.

Ayrıca, Sivas'tan X.Kolordu'ya ait depo taburlarının hepsinin Erzurum'a gönderilip gönderilmediği, gönderilmedi ise sebebinin bildirilmesini isteyen Başkumandan Vekili Enver Paşa Erzurum Mevzil Müfettişliği'nden de Erzurum'da dağ topu varsa özellikle XI.Kolordu'ya gönderilmesini emretmiştir.

Hedik kuzeyindeki gözetleme tepesinden XI.Kolordu'nun 18. ve 34.Tümenlerinin Ruslara karşı yaptığı başarısız taarruzları gözetleyen Başkumandan Vekili Enver Paşa ve karargâhı akşam üzeri XI.Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Hedik'e dönmüştür.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hedik'e döndükten sonra iki günden beri emirler vermesine rağmen hiç bir haber alamadığı Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'dan tarihsiz olmakla birlikte 5 Ocak 1915 günü öğleden sonra yazıldığı anlaşılan şu raporu almıştır:

"Düşman dün sabah Divik'e taarruz etmiş ve Divik'e girmiştir.

373 NIKOLSKI, Sarıkamış Harekâtı, s.61-62.

374 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.145.

Düşman aynı zamanda X.Kolordu'nun sağ kanadına mühim kuvvetler göndermeye başladığı gibi, özellikle IX.Kolordu'ya da taarruz etmektedir.

Eldeki bütün ihtiyatları Divik doğrultusuna sürdüğüm hâlde, daha ihtiyatlar oraya varmadan düşman Divik'in batısındaki sırtlara kadar ilerlemiştir.

Sağ kanatta belki XI.Kolordu birlikte bir iş görebiliriz ümidiyle IX.Kolordu'ya gidildi. Elde 100 er ihtiyat bulunmasına karşın, düşman IX.Kolordu mevziini ortasından delerek makineli tüfek ve toplarını ele geçirdi ve burada büyük bir bozgunluk oldu.

Bu suretle iki kanadı bozulan Sol Kanat Ordusu'nun ne direnecek durumu, ne de geri çekilecek bir yolu kalmadığından, dün gece (4/5 Ocak 1915) Çermik doğrultusunda Ordu'yu kurtarmaya karar verdim.

IX.Kolordu, esasen arzettiğim panik sebebiyle mevziinden atıldığından, kendi kolordumun iki tümenini ve IX.Kolordu'nun döküntülerini alarak klavuzların bildiği bir vadi boyunca bütün gece hareketle Çermik'e geldim. Düşmanın IX.Kolordu'dan ele geçirdiği toplardan başka, X.Kolordu'dan hiçbir dağ topu terk edilmemişse de bütün çalışmalara karşın 12 sahra topunun kurtarılması imkânı bulunamadığından, toplar tahrip edilerek terk edilmiştir. Başköy'e gelmiş olan altı sahra topu Kosor üzerinden geri gönderildi. Bütün cephane ve erzak kollarını da Çermik'e gönderdim.

Tamamen sarılmış ve iki kanadı bozulmuş olan Ordu'nun bütün malzemesi ile kurtarılması yine bir başarıdır.

Ben, bu gece Çermik'teyim"³⁷⁵.

Bu raporla; Sol Kanat Ordusu'nun 4 Ocak 1915 günü Sarıkamış önlerinde yaşadıklarını, üstü kapalı da olsa IX.Kolordu'nun elden çıktığını ve X.Kolordu'nun 4/5 Ocak 1915 gecesini Çermik doğrultusunda geri çekildiğini öğrenmiş bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hedik'ten 6/7 Ocak 1915 gecesini Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'ya şu emri vermiştir:

"1- XI.Kolordu bugün düşmanı Mecingert yolu civarında sınırın diğer tarafına püskürtmüştür. Yarın zaptettiğimiz mevzide kalacaktır.

32.Tümen, Topyolu Karakolu civarında bulunuyor.

2- Norşin tarafında kıt'alarınızı toplayınız. Bardız'ı işgal ederek muhafaza ediniz. 32.Tümen, tekrar emrinize verilmiştir.

Düşman taarruz ederse mevzilerinizi muhafaza etmek veyahut düşman XI.Kolordu'ya taarruz ederse onun sağ kanadına etki yapabilmek üzere hazır bulununuz.

3- Bardız civarındaki kol ve katarları Çatak-Lafsor yoluna gönderiniz. Oltu'nun kuzeyinde bulunan Müfreze, kol ve katarları yanınıza getiriniz veya Oltu-

Erzurum yolunun güvenlik altında bulundurulması arzu olunur. Bizimle muhabere bağlantısını her halde muhafaza ediniz. Düşmanın sizi takip edip etmediğini, eğer takip ediyorsa hangi doğrultuda ve ne kadar kuvvetle takip ettiğini bildiriniz"³⁷⁶.

2600 er ve 18 toptan ibaret olan Sol Kanat Ordusu, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu emrini verdiğinde Çermik'ten Bardız'a çekilmiş bulunuyordu³⁷⁷.

Başkumandan Vekili Enver Paşa sözkonusu emriyle; verdiği zayıat sonucu 1500 er mevcuduna düştüğünü bildiren 32.Tümen'i³⁷⁸ yeniden Sol Kanat Ordusu Kumandanlığı emrine vermiş, hareket birliğine dikkat çekerek, muhabere bağlantısını her halde muhafaza ediniz vurgusunu yapmış ve Rusların taarruzları halinde mevzilerin korunmasını istemiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu emrinden anlaşılan, elde edilmiş olan hiçbir yerin savaşız bırakılmayacağıdır ki, bu hareket tarzı Türk birliklerinin bundan sonra takip edecekleri plânın esasını teşkil edecektir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın mevzilerinizi muhafaza ediniz emrini verdiği X.Kolordu zaten bunu 6 Ocak 1915 günü aldığı savunma tedbirleriyle uygulamaya koymuş ve 2000 kişilik Vasıf Bey Müfrezesi'ni de Bardız doğrultusunda hareketlendirmek için çalışmaya başlamıştı³⁷⁹.

6/7 Ocak 1915 gecesini XI.Kolordu Karargâhı ile birlikte Hedik'te geçiren Başkumandan Vekili Enver Paşa 7 Ocak 1915 günü de hava çok sisli olduğundan burada kalmıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bugün X.Kolordu'nun Bardız'dan 6 Ocak 1915 günü saat 21.15'te verdiği bir raporu almıştır. Bu rapor özetle şöyleydi:

"Bu gün düşman Başköy üzerinden iki piyade taburu, iki süvari bölüğü bir batarya ile Çermik'in batısına kadar ilerlemiştir. Bardız'ın ilerisindeki Çakırbaba ilerisinde ortalama bir piyade taburu, bir ilâ iki makineli tüfek ve bir toptan oluşan bir düşman kuvveti vardır.

X.Kolordu, bu gün (6 Ocak 1915) kısım kısım Bardız'da toplanmış ve bir piyade alayı, bir makineli tüfek bölüğü ve bir batarya ile 32.Tümen'in evvelce bıraktığı Bardız güneyindeki yüksek sırtları işgal etmiştir. Kolordu'nun bu akşamki mevcudu tam olarak 2500 tüfek, 16 toptur. Ayrıca 32.Tümen de 1000-1200 tüfek bulunmaktadır.

IX.Kolordu, geçirdiği bozgunun etkisiyle fazlaca çekilmiş ve dağılmış olacak ki, bu gün bizzat kendim uğraşarak 199 erini toplayabildim. O da şimdi Bardız'da bir binbaşı, bir kurmay yüzbaşı, 100 er, iki top ve iki makineli tüfekten ibaret bulunuyor.

376 ATASE, K.2950, H.7, F.1-193.

377 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.69.

378 ATASE, K.2950, H.7, F.1-194.

379 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.189.

Kosor Müfrezesi'ne, Kosor'un korunması için yeteri kadar kuvvet bıraktıktan ve sahra bataryalarını Oltu'ya gönderdikten sonra, Örtülü üzerinden bana katılmasını ve Kosor'a gelmiş olan X.Kolordu'nun bir depo taburunu da beraber getirmesini emrettim.

IX. ve X.Kolorduların Sarıkamış, Divik ve Başköy'de kurtardığım bütün kol ve kabilelerini Bardız'a getirerek burada onlardan piyade ve topçu cephanesini tamamladıktan sonra kendilerini Oltu'ya yola çıkardım.

Yarın Ordu'nun durumu icap ettirmediği halde, ihtiyacı olduğundan Kolordu'ya dinlendirmek ve bu arada IX.Kolordu'nun dağılmış olan erlerini de toplamaya çalışacağı. Düşman Çermik, Kızılkilise ve Yeniköy doğrultularından dahi gelmiş olsa, Kolordu'nun üstün düşman kuvvetlerine karşı Bardız bölgesini savunabileceğini ümit ediyorum.

Eğer Ordu'nun Yeniköy-Kötek hattında toplanması emir buyuruluyorsa, Kolordu 9 Ocak 1915 günü, bir kısım kıt'alarıyla Çermik doğrultusunu örterek büyük kısmı ile Yeniköy doğrultusuna taarruza geçebilir"³⁸⁰.

Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, bu raporunda önce Sol Kanat Ordusu'nun durumunu, aldığı tedbirleri belirttikten sonra iki günlük bir toparlanma süreci isteyerek, emir verilirse Yeniköy doğrultusunda taarruza geçebileceğini bildirirken, sözkonusu raporu alan Başkumandan Vekili Enver Paşa da Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'ya Hedik'ten 7 Ocak 1915 günü "oradaki kıt'aatın kumandasını uygun bulduğunuz bir kişiye bırakarak doğruca buraya geliniz"³⁸¹ emrini göndermiştir.

İstanbul'a dönmeye karar vermiş olmasından dolayı Hafız Hakkı Paşa'yı XI.Kolordu ve III.Ordu Karargâhlarının bulunduğu Hedik'e çağıran Başkumandan Vekili Enver Paşa X.Kolordu Kumandanlığı'na 2.Nizamiye Süvari Tümeni Kumandanı Albay Yusuf İzzet'i atamıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Erzurum Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na verdiği bir emirle, Höyükler mevziinin tahkimâtına devam edilmesini isteyerek, Narman ve Oltu bölgesindeki kaçak erlerin toplanması için gerekli tedbirleri aldırarak, Hâlep'te bulunan Halil Bey'e de Bekir Sami Bey Tümeni'nin* Bitlis istikametinde yürüyüşe devam etmesi emrini vermiştir³⁸².

Başkumandan Vekili Enver Paşa, verdiği bu emirlerle, önemli oranda güç kaybetmiş III.Ordu'yu bölgedeki perakendeleri toplayarak ve bölgeye yeni kuvvetler

380 ATASE, K.2950, H.7, F.1-196.

381 ATASE, K.2816, D.173, F.12.

* Bekir Sami Bey Tümeni, V.Kolordu'dan kurulduğundan 5.Kuvve-i Seferiye adıyla da anılmaktadır.

382 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.188.

getirterek güçlendirmek gibi tedbirlerle doğabilecek Rus tehlikesine karşı önlemler almıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bir yandan Rus tehlikesine karşı tedbirler alırken, diğer yandan da artık bu bölgede daha fazla kalmanın yararlı olmayacağını düşünerek ve yaşanmakta olan süreci de dikkate alarak Sadaret Makamı'na aşağıdaki telgrafı göndermiştir:

"Ruslara karşı bağlanmış olan harekât Rus Ordusu'nun kesin surette yenilgisiyle sonuçlanmadıysa da düşmanı sınır dışına çıkarmaya ve düşman arazisinin bir kısmını ele geçirmeye ve düşman ordularının iyiden iyiye sarsılmasına imkân verdi. 15 gün devam eden taarruz muharebeleri sonucunda, yorulmuş olan Ordu'yu dinlendirmek ve hem de ileri harekât için hazırlanmakla uğraşılacaktır.

Ben de Ordu'nun kumandasını Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak İstanbul'a hareket ediyorum.

Bununla beraber bütün bu hususların ve hareketimin gizli istirham ederim"³⁸³.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu telgrafında İstanbul'a döneceğini bildirmiş olmakla beraber, Sarıkamış Harekâtı'nın sonucuna bakışını da ortaya koymuştur. Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya göre; Sarıkamış Harekâtı Rus Ordusu'nun kesin surette yenilgisi ile sonuçlandırılmamış ise de, Rusları sınır dışına çıkarmaya ve Rus ordularının iyiden iyiye sarsılmasına imkân vermiştir.

III.Ordu ise; 15 gün devam eden sürekli taarruzî muharebelerden dolayı yorulmuştur. Yorulmuş olan Ordu dinlendirilmeli ve hem de ileri harekât için hazırlanmaya uğraşmalıdır.

Kısaca ifade edilecek olursa, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya göre; Sarıkamış Harekâtı sonucunda Rus Kafkas Ordusu iyiden iyiye sarsılmış, Türk Kafkas Ordusu (III.Ordu) ise sadece yorulmuştur.

Belirtmek gerekir ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Rus Kafkas Ordusu iyiden iyiye sarsılmıştır. kanaati Belen tarafından "Sarıkamış'da vurulan yarım darbe İran'dan Karadeniz'e kadar bütün Rus cephesini sarsmıştır" ifadesiyle pekiştirilirken³⁸⁴ Maslofski tarafından da doğrulanmaktadır³⁸⁵.

Ancak, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Türk Kafkas Ordusu hakkında kullandığı "yorulmuştur" ifadesi durumu ve gerçeği ifade etmekten oldukça uzak ve yetersizdir. Çünkü Türk Kafkas Ordusu, yorulmuş, yıpranmış, erimiş, büyük miktarda zayiât vermiş ve büyük bir güç kaybına uğramıştır.

383 BAYTIN, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, s.138; Bkz.BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.188.

384 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.175-176.

385 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi, s.144.

7 Ocak 1915 günü artık İstanbul'a dönmeye karar verdiğini, sözkonusu ettiğimiz telgrafından gördüğümüz Başkumandan Vekili Enver Paşa, aynı gün Menzil Müfettişliği'ne Erzincan'da bulunan iki telsiz cihazından birisinin Oltu'ya diğerinin Ordu Karargâhı'na getirilmesini emretmiştir.

Bu emir; Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın seferberlik döneminden başlayan gayret ve emirlerine rağmen, bir türlü halledilmeyen haberleşme konusunda Sarıkamış Harekâtı sırasında belirgin bir şekilde hissettiği haberleşme eksikliğini giderme yolunda attığı yeni bir adımı daha göstermesi bakımından manidardır.

Ayrıca, Başkumandanlık Karargâhı'na Rusların çekilirken Müslüman halka zulüm yaptıkları ve Rusların bu hareketlerinden vazgeçmemesi durumunda karşılık verileceğinin tarafsız devletler temsilcileri vasıtasıyla Rusya Hükümeti'ne duyurulmasının sağlanması bildirilmiştir ki³⁸⁶, bu Rus hakimiyeti altındaki müslümanlara özellikle Acaralılara yaptıkları zalimce hareketler karşısında sessiz kalınmayacağını göstermekle beraber, Sarıkamış Harekâtı esnasında destekleri görülen müslüman ahaliyi de Rus zulmünden koruma gayretleri olarak değerlendirilebilir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'nden ayrılmadan evvel gerekli görerek bahsettiğimiz tedbirleri aldığı 7 Ocak 1915 gününü Ruslar kısmî taarruz ve genelde dinlenme ile geçirirlerken, Türkler de tahkimât, irtibat ve savunma faaliyetleriyle değerlendirmişlerdir³⁸⁷.

7 Ocak 1915 günü Başkumandan Vekili Enver Paşa, tarafından Hedik'e gelmesi emredilmiş olan Sol Kanat Ordusu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, bu emre henüz cevap vermezken, Bardız'dan kıt'alara 7/8 Ocak gecesi özetle şu emri vermiştir:

"Düşman 6 Ocak günü iki tabur kadar piyade, bir dağ bataryası ve iki süvari bölüğü ile Zakim'e gelmiştir. Bugün ayrıca bir piyade alayı ve bir topçu bataryası ile Çermik üzerinden gelen düşman kuvveti Vartanut Köyü'nü işgal etti. 32.Tümen karşısındaki düşman kuvvetleri bu gün karşı taarruza başlamışlarsa da kanlı bir şekilde püskürtülmüşlerdir.

XI.Kolordu Mecingert-Kötek hattında, 32.Piyade Tümeni; Topyolu Karakolu-Gürpınar hattındadır.

Kosor Müfrezesi Kumandanı Yarbay Vasıf 8 Ocak 1915 günü 2.000 kişilik bir kuvvetle Bardız üzerine yürüyeceğini bildirmiştir.

X.Kolordu; Bardız Müfrezesi ve yayla kuvveti dışındaki bütün kuvvetleriyle bu gece yürüyüşe geçerek Norşin-Aşağı Hamas bölgesinde toplanacaktır.

386 ATASE, K.2950, H.7, F.1-200.

387 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.69.

31.Tümen gece saat 02.00'de harekete Aşağı Hamas üzerinden Norşin'e, 30.Tümen saat 03.00'te hareketle Aşağı Hamas'a gidecektir. Bardız güneyinde ve Çermik doğrultusunda örtme ve güvenlik kıt'aları bırakacaktır.

Ben saat 03.00'te Bardız'dan hareket ederek Norşin'e gideceğim. Sabahleyin her iki tümen kumandanını Norşin'de isterim."

8 Ocak 1915 günü Hafız Hakkı Paşa, verdiği bu emirle, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 6-7 Ocak 1915 gecesini vermiş olduğu emrinin "kıt'alarınızı Norşin tarafında toplayınız" vurgusuna kısmen riayet ederek birlikleri yönlendirirken, Başkumandan Vekili Enver Paşa da dünkü çağrısına henüz cevap alamadığı Hafız Hakkı Paşa'ya şu emri vermiştir:

"Sol Kanat ve X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'ya;

III.Ordu Kumandanlığı'na atandınız. XI.Kolordu, durumu hakkında size yazdı. Ben yarın İstanbul'a hareket ediyorum.

X.Kolordu Kumandanlığı'na Süvari Tümen Kumandanı Albay Yusuf İzzet atandı.

Buna göre ne düşünüyorsanız hemen bildiriniz. İstanbul'dan İran'a gitmek üzere yola çıkarılan dokuz tabur ve iki dağ bataryalı bir tümenin Bitlis'e doğru hareket ederek III.Ordu emrine girmesini emrettim. Bundan başka İstanbul'da V.Kolordu, Ulukışla yoluyla Sivas üzerinden Erzurum'a hareket emri aldı. XI.Kolordu Erzurum'dan şimdiye kadar 5.000 ikmal eri aldı. Genel kuvveti 10.000 tüfektir.

Beni görmek ister misiniz? Yoksa gideyim mi?"³⁸⁸

Başkumandan Vekili Enver Paşa, sınıf arkadaşı, kendisi gibi sarayın damadı olan ve 6 gün evvel tuğgeneralliğe yükselterek Sol Kanat Ordusu Kumandanlığı'na tayin etmiş olduğu Hafız Hakkı Paşa'yı yukarıda metnini sunduğumuz telgrafı ile III.Ordu Kumandanlığı'na atamıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, III.Ordu Kumandanlığı'na atadığı Hafız Hakkı Paşa'ya; Bekir Sami Bey Tümeni'nin III.Ordu emrine girmesini, V.Kolordu'nun Erzurum'a gönderilmesini emrettiğini belirterek; 9 Ocak 1915 günü İstanbul'a hareket edeceğini bildirmiş ve dünkü emrine cevap alamadığı için de beni görmek ister misin, yoksa gideyim mi diyerek, beklentisini imâlî bir şekilde ifade etmiştir.

Yanında bulunduğu XI.Kolordu'ya Altınbulak'ın doğusundaki tepeler-Kötek-Isısu hattını tahkim, Rusların çekilişi halinde 2.Nizamiye Süvari Tümeni'yle takip, 32.Tümen'le irtibatı koruma görevi veren Başkumandan Vekili Enver Paşa³⁸⁹, bu gün Ordu'nun uzak bölgelerinden iyi haberler almıştır. Bu haberlere göre; Rumiye zaptedilmiş, Çoruh bölgesindeki Rus kuvveti Batum kalesine kadar atılmış, Savuçbulak'taki Rus kuvveti de geriye atılarak 4 topla bir miktar esir alınmıştır³⁹⁰.

388 ATASE, K.2950, H.7, F.1-203.

389 ATASE, K.2950, H.7, F.1-201,202,203.

390 BELEN, Birinci Dünya Harbi'nde..., s.189.

Kafkas Cephesi'nden ayrılmadan evvel gerekli gördüğü tedbirleri aldığını gördüğümüz Başkumandan Vekili Enver Paşa, ertesi günü İstanbul'a dönmeye kesin olarak karar verdiğinden III.Ordu'ya şu bildiriği yayınlamıştır:

"Arkadaşlar,

Hemen bir ay oluyor ki içinizde bulunarak günlerce devam eden muharebelerde nasıl düşmana saldırdığınızı gördüm. Havanın, yerin ve düşmanın gösterdiği direnmeleri her türlü yokluğa bakmayarak kırdınız. Düşmanı, ata toprağından sürüp götürdünüz. Düşmandan yerler aldınız. Bu uğurda sarfettiğiniz emekler hiçbir vakit kaybolmayacaktır. Bundan dolayı sizi Padişahımız başta olduğu halde bütün millet tebrik ediyor. Ben yine İstanbul'a dönüyorum. İnşallah bundan böyle de büyük büyük başarılar kazanarak düşmanı bir daha başkaldırmayacak derecede kahreder ve şehidlerimizin ruhunu şadedersiniz. Sizi Allah'ın birliğine emanet ederim.

"Unutmayınız ki Allah her zaman yardımcınızdır"³⁹¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu'ya yayınladığı bu bildiri bir veda mesajı olmakla birlikte, esas itibariyle Sarıkamış Harekâtı'nda etkili olan faktörlere ve sonuca bakışı açısından önemlidir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı sırasında Türk Ordusu'nun karşısında direnen üç güç görmektedir. Bunlar; iklim, bölgenin jeopolitiği ve Ruslardır. Ancak, bu güçler her türlü yokluğa rağmen Türk Ordusu tarafından kırılmış, Ruslar, Türk ata toprağından sürülüp çıkarılmış, Ruslardan yerler alınmıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu görüşüyle İttihatçı-Türkçü bakışıyla Anadolu'yu ata yurdu olarak gördüğünü ortaya koyarak, Türklerin ana yurdunun Orta Asya olduğunun bilincini taşıdığını göstermiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, vatan ve millet uğrunda sarfettiğimiz emekler hiçbir vakit kaybolmayacaktır derken, tarihin tarlasına Türk'ün kanıyla ektiği Turan tohumlarının mutlaka yeşereceğinin şuuruyla, amaca doğru yürüyüşünün devamını büyük büyük başarılar kazanarak düşmanı bir daha başkaldırmayacak derecede kahreder ve şehidlerimizin ruhunu şadedersiniz ifadesiyle gayet net bir şekilde ortaya koymuş ve bunu Türk Ordusu'ndan gerçekleştirmesini istemiştir.

O, Türk dünyasının düşmanının farkında olarak, Rusların güçlü bir şekilde varlığının Türk vatan ve milletinin darlığını sonuçlandıracağı bilinciyle, Rusların bir daha başkaldırmayacak derecede kahredilmesi gerektiğini vurgularken, kendisinin bu amacı henüz gerçekleştiremediğini de itiraf etmektedir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Ruslara karşı taşıdığı bu düşünceler, şartların değişmesi sonucu yakınlaşmalara rağmen bu defa da bir Türk Başkumandanı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından "Türk âleminin en büyük

391 ATASE, K.2950, H.7, F.1-204; ATASE, K.2950, H.6, F.1-279; ATASE, K.5493, D.304, H.1, F.1-8.

düşmanı komünizmdir. Görüldüğü yerde ezilmelidir" cümleleriyle anlamlı bir şekilde ortaya konulmuştur ki, bu durum Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın konuyla ilgili düşüncelerini doğrulamaktadır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, birlikleri motive etmek amacını da güttüğü bu veda bildirisini III.Ordu'ya yayınladıktan sonra, İstanbul'dan getirdiği kişilerle birlikte Hafız Hakkı Paşa ile görüşmeden 9 Ocak 1915 günü saat 07.00'de Hedik'ten ayrılmıştır³⁹².

Böylece Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın III.Ordu günleri son bulmuş ve esas itibariyle Sarıkamış Harekâtı da neticelenmiştir.

Artık, Başkumandan Vekili Enver Paşa emellerinin tohumunu ektiği Kafkas Cephesi'nden ayrılmış, deniz yoluyla geldiği İstanbul'a karayoluyla gitmek üzere yola çıkmıştır.

392 ATASE, K.2950, H.7, F.1-205.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1- BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'NIN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

Başkumandan Vekili Enver Paşa, 7 ve 8 Ocak 1915 günlerinde kendisinin Hedik'e gelmesini istediği Hafız Hakkı Paşa'dan bu isteğine cevap alamadan 9 Ocak 1915 günü saat 07.00'de Hedik'ten ayrılmış ve Köprüköy'e gelmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hedik'te yüzyüze görüşme imkânı bulamadığı III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'dan Köprüköy'de bulunduğu sırada özetle şu raporu almıştır:

"Bu gün Hedik'e geldim. Kumandayı sorumluluğuma aldım. Cephede Rus taarruzları üzerine kısmî bir değişiklik olmuştur.

Ordu Kumandanı olarak ilk isteklerim:

1- Ştange Bey Müfrezesi'nin Ardahan'da kalabilmesi askerî ve siyasî açıdan pek önemli olduğundan orada kalması emrini verdim". Hızlıca İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilecek bir alayla takviye edilirse ihtimal başarı artar.

2- Kafkasya'nın istilası yolunda atılacak adımları tam atmak için genel durum uygun olursa Beşinci Kolordu ile beraber bir kolordunun daha gönderilmesi gereklidir.

3- Ordu Kumandanlığı'nın gücünü artırmak için terfiler hemen yapılmalı, Ordu Kumandanlığı'na 15 bin kuruş para, bir miktar değerli kurmay subay gönderilmeli"¹.

Hafız Hakkı Paşa'nın bu telgrafından anlaşılan; Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Hedik'ten ayrıldığı gün kendisinin Hedik'e gelerek kumandayı alması ve Kafkasya'nın istilâsını hâlen daha düşünebilmesidir.

Ancak, burada dikkat çeken en önemli husus Kafkasya'nın istilası yolunda atılacak adımları tam atmak için iki kolordunun gönderilmesini istemesidir ki, bu beyanlar Sarıkamış Harekâtı hazırlıklarının tam yapılmadığının Hakkı Paşa tarafından itiraf edilmesi veya harekâttan çıkardığı bir sonuç olsa gerektir.

9-10 Ocak 1915 gecesi Hedik'ten Hafız Hakkı Paşa tarafından gönderilen bu telgrafi Köprüköy'de almış olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, 10 Ocak 1915 günü Köprüköy'den Erzurum'a gelmiştir.

10 Ocak 1915 günü Erzurum'da kalan Başkumandan Vekili Enver Paşa buradan Yarbay Mustafa Kemâl'in III.Kolordu'da yeniden kurulan 19.Tümen Kumandanlığı'na tayin edilmesi için gereken emri vermiştir.

* Hafız Hakkı Paşa'nın kalması için emir verdiğini belirttiği Stange Bey Müfrezesi Ardahan'ı boşaltmış ve Ardahan'da kalmasına devam etmektedir. Hafız Hakkı Paşa'nın bundan habersiz olduğu anlaşıyor.

1 ATASE, K.2814, D.42, F.19.

Bunun üzerine Yarbay Mustafa Kemâl'in 19.Tümen Kumandanlığı'na tayini Harbiye Nazırı Vekili Talat imzasıyla yapılmış ve bu tayin işlemi 20 Ocak 1915 tarihinde Padişah buyruğunun çıkması ile tamamlanmıştır².

Bu tayin sonucu Çanakkale Cephesi'nde yıldızı parlayan Mustafa Kemâl, Milli Mücadele'nin Başkumandanı ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin Atatürk'ü olurken, 19.Tümen Kumandanlığı'na tayinini anılarında şöyle anlatıyor:

"Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman Enver Paşa da Sarıkamış'tan avdet etmiş bulunuyordu. Evvelâ kendisini ziyaret için makamına gittim. Haber gönderdim, gelecek cevabı kapıda bekliyordum. Bu aralık Muamelâtı Zatiye (Özlük İşleri) Müdür Osman Şevket Bey'i, elindeki dosyasıyla orada gördüm; kendisine sordum:

-Beni Ondokuzuncu denilen fırkaya tayin eden Harbiye Nazırı Vekili İsmail Hakkı Paşa mıdır* ?

Osman Şevket Bey çok ciddi ve biraz mahrem bir lisanla:

- Hayır dedi. Doğrudan doğruya Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretleridir; Erzurum'dan telgrafla emir buyurdular, emin olunuz. Beyefendi"³.

Mustafa Kemâl'in yükselme çizgisi ve Türk Tarihi açısından son derece öneme sahip olan bu tayini Erzurum'dan gönderdiği bir telgrafla sağlayan Başkumandan Vekili Enver Paşa, 11 Ocak 1915 günü İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrılırken, aynı gün III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'nın Hedik'ten gönderdiği özetini sunacağımız şu telgrafı almıştır:

"Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine,

1- Bir kaç gündenberi kolordular cephesinde düşmanla vuruşmalara devam etmektedir. Düşmanın taarruzları bazı yerlerde püskürtülmüş ve bazı mahallerde gereksiz karışıklıklar meydana gelmiş ise de neticede düşman durdurulmuş ve askerde mukavemet edecek bir hale kavuşmuştur. 32.Tümen, Yeniköy civarındaki mevziinden geri çekilmeye mecbur edilmiş ise de Çatak bölgesinde toplanmıştır. Mevcudu pek noksandır.

2- XI.Kolordu'nun bulunduğu mevzii taarruzun durduğu yer olup parça parça ezilmeye başladığından dünden itibaren müdafaaya daha elverişli bir vaziyet alınmıştır. Ve durum bu gün iyidir.

3- Tuzla civarında meydana gelen vuruşmalarda müfrezelerimiz kısmen esir bırakarak Oltu'ya çekilmiştir.

2 Fahri ÇELKER, "Çanakkale ve Mustafa Kemal", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.III, Sayı:9 (Temmuz 1987), s.637-638.

* İsmail Hakkı Paşa bu dönemde Harbiye Nazırı'na değil, Harbiye Nezareti Müsteşarı'na vekâlet etmekte ve Levazım Dairesi Başkanı olup, "Topal" lakabıyla anılmaktadır.

3 Ulusu DEMİR, Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918), C.I, Ankara-1988, s.35; Bkz.ÇELKER, a.g.m, s.637-638.

4- X.Kolordu'dan henüz kesin ve açıklayıcı bir rapor alamamakla oradan gelen bir haber subayına Oltu ve Kaleboğazı'nın mutlaka elde bulundurulmasını emrettim.

5- Ardahan'daki Ştange Bey Müfrezesi, dört ile altı tabur piyade, iki alay süvari onüç top, (biri ağır) ve iki mitralyözden meydana gelen üstün Rus kuvveti karşısında tutunamayarak Şavşat'dan Ardanuç'a ve Artvin üzerine geri çekilmiş olduğunu haber veriyor. Elinde ancak 1.200 asker, bozuk iki cebel topu, bir makineli tüfek bölüğü kalmıştır.

6- Dün akşam ki isteklerimi tekrar ediyorum. Düşmanın siyasî açıdan önemini görerek takviye ettiği Ardahan ve Batum civarına beklemeksizin bir alay yetiştirilmesi ve donanmanın Batum civarında faaliyet göstermesi gerekir.

Bir diğer isteğim, Ordu'nun selameti için faydalı olmaktan ziyade zararlı olan Kurmay Başkanı Guze Bey'in hemen görevden alınmasını ve bu göreve Vasıf Bey'in atanması için Guze Bey'e durumun emr buyurulmasını arz ederim"⁴.

Hafız Hakkı Paşa, cephede meydana gelen olayları aktararak, dün akşam ki isteklerini yinelerken, ayrıca Guze Bey'in görevden alınmasını istemiş ise de, bu telgrafına 11 Ocak 1915 günü Erzurum'dan ayrılarak, Erzincan'a doğru yola çıkan Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından cevap verilmemiştir.

Sarıkamış Harekâtı sırasında günlerce Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya X.Kolordu hakkında hiçbir bilgi vermeyen, irtibat kurmak için pek bir çaba harcamayan ve beklenmesine rağmen vaktinde Hedik'e gelmeyerek Başkumandan Vekili Enver Paşa ile yüzyüze görüşme imkânını kaybetmiş olan Hafız Hakkı Paşa biraz bu yaptığı hataların farkına varmış olması biraz da üzerine aldığı sorumluluğun bilinciyle yeni bir tutum sergilemeye başlamıştır ki, bu tutum Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı bulabileceği haberleşme merkezinde durumdan haberdar etmek ve isteklerini O'na aktarmak şeklinde özetlenebilir.

III.Ordu'nun geri çekilmeyi sürdürdüğü bu dönemde Ruslar her yerde yaptıkları gibi Batum civarındaki Rıza Bey Müfrezesi'ni de tazyik etmeye başlamışlardır. Erlerin çoğu dağıldığından, Rıza Bey Müfrezesi mevzilerini koruyamayacak bir duruma düşmüştür. Bu durumdan endişelenen Trabzon Valisi Cemal Bey, bölgeye bir alayın daha gönderilmesini ve müfrezenin donanma ile desteklenmesini Başkumandanlık Vekâleti'ne teklif etmiştir⁵.

12 Ocak 1915 günü Trabzon Valisi Cemal Bey'in sözkonusu teklifini sunduğu Başkumandanlık Vekâleti'ne Hafız Hakkı Paşa da III.Ordu'nun durumunu ayrıntılı bir raporla bildirmiştir.

4 ATASE, K.2814, D.42, F.23.

5 ATASE, K.2950, H.7, F.1-222.

13 Ocak 1915 günü İstanbul'a gitmek üzere Aşkale'de bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa, dokuz piyade taburu, iki dağ bataryası ve iki makineli tüfekten oluşturulmuş Halil Bey Tümeni'nin (5.Kuvve-i Seferiye), Bekir Sami Bey kumandasında* olarak Diyarbekir'e yaklaşmış olduğunu ve tümen karargâhının 7 Ocak 1915 günü Urfa'dan hareket ettiğini bildirmiştir⁶.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Aşkale'den yoluna devamla 14 Ocak 1915 günü Erzincan'a ulaşmıştır. Burada Başkumandan Vekili Enver Paşa, III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'nın 14-15 Ocak 1915 gecesi Zanzak'tan gönderdiği şu telgrafi almıştır:

"Erzincan'da Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine

1- XI.Kolordu Cephesi'nde altı günden beri kanlı vuruşmalar devam ediyor. Bazı günler kayıplar 1000 eri geçiyor ve tüfek mevcudu 2000'e inen bu kolordu bu gece Hedik-Zivin hattının batısına çekiliyor. Bu günlerde yine subay zayiatı pek fazladır. Evvelki gün 53.Alay ve 98.Alay'dan ahçak altı subay sağ kaldı. Geri kalan subayların tümü yaralandı veya şehit oldu. 18.Tümen Kurmay Başkanı şehit, 33.Tümen Kurmay Başkanı yaralandı.

2- Oltu dün düştü. Fethi Bey Müfrezesi düşmana verdiği bir baskında beş top zaptettikten sonra ne yazık ki askeri kalmadı. Bu müfreze ile X.Kolordu Yeniköy Boğazı ile Kale Boğazı-Narman bölgesinin savunmasına görevlendirildi.

3- Bu vaziyette Ordu'nun toplam 4.000 tüfek elde kalan son çekirdeğini mahvederek Anadolu'yu büsbütün boş bırakmaktansa Ordu'(nun) evvela Köprüköy hattına ve bu hattın pek geniş olması sebebiyle (Ruslar) takip ederlerse Erzurum'a çekilmesini uygun görüyorum.

4- Durumun düzeltilmesi hatta Erzurum'da tutunabilmek taze kuvvetin gelmesine bağlıdır. Taze kuvvetten maksat da yazdığım hızlıca Trabzon'a çıkarılacak topsuz bir piyade tümeninden ibarettir. Erzurum'da işitilecek top sesleri asker için yeterlidir. Bu tümenin topçusu İstanbul'da başka amaçlar için kullanılabilir.

5- Ordu Karargâhı Zanzak'tadır"⁷.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya üç gün evvel gönderdiği telgrafında durumun iyiliğinden bahsetmiş olan III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa 14-15 Ocak 1915 tarihli telgrafında karamsar bir tablo çizmektedir. Kendisiyle çelişkiye düştüğü anlaşılan Hafız Hakkı Paşa'nın Trabzon Valisi Cemal Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne sunduğu teklifle örtüşen ve kendisinin de daha önceki

* 5.Kuvve-i Seferiye Kumandanı Halil Bey, Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından görülmek üzere Uluköflü'ye gelmesi emredildiğinden bu kuvvetin kumandasını Bekir Sami Bey'e bırakarak Uluköflü'ye gelmek için yola çıkmış bulunmaktadır. Bkz. Halil Paşa, Bitmeyen Savaş (Hazırlayan M.Taylan SORGUN), İstanbul-1972, s.137.

6 ATASE, K.2950, H.7, F.1-227.

7 ATASE, K.2814, D.42, F.24.

isteklerinden biri olan bir tümenlik kuvvetin deniz yoluyla Trabzon'a çıkarılması isteğini oldukça abartarak yinelediği bu telgrafından esas maksadının Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın onayını alarak bir an evvel sözkonusu kuvvetin Trabzon'a çıkarılmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Başkumandanlık Vekâleti'ne yazılmak suretiyle zemini yoklanan bu teklif sonrasında⁸, III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, Refahiye'de bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya 16 Ocak 1915 günü gönderdiği bir raporla da yeni bir teklif sunmuştur ki, bu rapor özetle şöyledir:

"Bu gün X. ve XI.Kolorduların toplam tüfek mevcudu 4.000'i geçmiyor. Son bir gayret ve üstün bir fedakârlıkla, adım adım çekilme zorunda kalınarak düşmanın durdurulabilmesi ve özellikle Ordu'nun ilkbaharda yapacağı taarruzlar için pek elverişli olan Horum-Narman hattının elde bulundurulması kesin olarak yakınlarda buraya taze ve toplu bir kuvvetin gönderilmesine bağlıdır. Allah korusun bozgunluk bütün cephede tekrarlanır ve yayılırsa Erzurum hattının muhafazası için toplu bir tümenin bulunması zorunludur. Bekir Bey Tümeni Erzurum civarına 3-4 haftadan evvel gelemeyeceğinin, dakika kaybetmeden, İstanbul'dan V.Kolordu'nun bir tümeni, sırf piyade olarak gönderilmelidir"⁹.

Hafız Hakkı Paşa daha evvel sunduğu teklifinde Trabzon'a topsuz bir tümenin çıkarılmasını isterken, bu gün Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği raporunda, Erzurum hattının muhafazası için toplu bir tümenin bulunması zorunludur diyerek Bekir Sami Bey Tümeni'nin gecikebileceğinden bahisle V.Kolordu'nun bir tümeninin sırf piyadesinin gönderilmesini istemiştir.

III.Ordu Kumandanı Kumandanı'nın yol boyunca istek yağmuruna tuttuğu Başkumandan Vekili Enver Paşa Suşehri'nden 16/17 Ocak 1915 gecesi bütün bu isteklere karşı III.Ordu Kumandanlığı'na özetle şu emri vermiştir:

"Sınırdaki meziin kesin zorunluluk yokken bırakılarak geri çekilmek fikrine katılmıyorum. Rusların taarruzu püskürtüldükten sonra birliklerin geri çekilmeleri düşmanın moralini artırır ve askerimizin moralini kırar. Zorunlu neden olmadan daha çok geri çekilmeyiniz. Şimdi ise bir kaç depo ve takviye taburları geliyor. Bunlarla kıt'aların noksanlarını tamamlayınız. Diyarbekir'den Bitlis-Malazgirt yoluyla gönderilen Bekir Bey Tümeni'ni en kısa yoldan Muş-Hınıs üzerinden XI.Kolordu'ya çekebilirsiniz. V.Kolordu'nun bir tümeninin piyadelerini denizden donanma desteği ile hemen gönderilmesi emrini I.Ordu'ya verdim. Tümenin topçusu İstanbul'da kalacaktır. Bu iki tümen gelinceye kadar, mevcut kuvvetlerimizle görevinizi yapmaya çalışırsınız. Rusların fazla takviye getirmiş olduklarını sanmam. Olsa olsa bölgedeki

⁸ ATASE, K.2950, H.11, F.1-13.

⁹ ATASE, K.2950, H.11, F.1-30; ATASE, K.2828, D.497-101, F.25-30.

muhtelif kuvvetlerini toplayıp getirmişlerdir. Herhâlde Rusların da hâlf bizimkinden iyi değildir, X.Kolordu'nun evvelce bıraktığı topraklar ne oldu"

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu emrine III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa tarafından özetle şöyle bir cevap verilmiştir:

"Emin olunuz ki, III.Ordu kesin bir zorunluluk almadan bir adım bile çekilmemiş ve çekilmeyecektir. Hedik-Zivin hattının kuzeyinde son günlerde meydana gelen muharebeler her gün yüzlerce insana mal olmuş ve savunmanın son derecesine kadar gayret ve metanet gösterildikten sonra her taraftan askerin bozulması üzerine XI.Kolordu da Zivin Deresi batısına çekilmek zorunda kalmıştı. X.Kolordu bölgesinde dün gece Samikale Köyü'nü işgal eden düşmanı karşı taarruzla püskürtülerek köy geri alınmıştır. Bu gün dahi bu bölgede şiddetli muharebeler oluyor. Askerlerimiz mevzilerini başarı ile savunuyorlar.

X.Kolordu'nun bıraktığı toprakların ne olduğu soruluyor. Bunların hangi toprak olduğunu anlayamadım. Başköy ve Kosor'da bırakılan topraklar ise, bunlar salimen Erzurum'a gönderilmiştir"¹⁰.

17 Ocak 1915 günü Suşehri'nde bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hafız Hakkı Paşa'ya vermiş olduğu emrin cevabını alırken, I.Ordu Kumandanlığı'na V.Kolordu'dan topsuz bir tümenin Trabzon'a donanma desteğinde çıkarılması için vermiş olduğu emrin cevabını da Donanma Kumandanı Amiral Souchon'dan almıştır ki, bu cevap şöyledir: "Donanma ne Trabzon'a ne Giresun'a kıt'aat nakli korumasını deruhte edemez"¹¹.

Amiral Souchon'un bu cevabı ile Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kafkas Cephesi'ne denizden asker naklinin mümkün olamayacağını öğrenmiştir. Bunun anlamı; III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa ve Trabzon Valisi Cemal Bey'in Trabzon ve Erzurum'a deniz yoluyla kuvvet gönderilmesi tekliflerinin sonuçsuz kalacağıdır.

Özellikle Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın donanma desteğinde topsuz bir tümenin Trabzon'a çıkarılması ile ilgili emrine rağmen, Amiral Souchon'un bunun mümkün olamayacağı şeklindeki cevabı dikkat çekicidir.

18 Ocak 1915 günü Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sivas'a ulaştığını düşünen Hafız Hakkı Paşa ise, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya şu telgrafi göndermiştir:

"Sivas'ta Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine,

1- Zat-ı devletlerine özel olarak Tofeney Bey'den şimdi alınan şifrede Halil Bey Tümeni'nin Diyarbakir'e yaklaştığı ve on günden beri emir beklediğini bildirdiği

¹⁰ ATASE, K.2950, H.11, F.1-42.

¹¹ Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte fiark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936, s.72.

ve Kâzım Bey Tümeni'nin de Halep'e girmek üzere bulunduğu bildirilerek bunları verilecek emri istirham ediyor.

2- (Halil Bey Tümeni) Bekir Sami Bey kumandasında olarak kolbaşı Diyarbekir'i az geçmiştir. Diğer Kâzım Bey Tümeni Ordu'ya bağlı olmadığından emri devletleri rica olunur"¹².

III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, Theuvenay Bey tarafından Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderilmiş olan telgrafi aktararak Kuvve-i Seferiyelerin emir beklediğini yazmaktadır.

Oysa ki, 15 Ocak 1915'te 5.Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na Başkumandan Vekili-Dahiliye Nazırı Talât imzası ile tümenin en kısa yoldan Erzurum'a hareket etmesi ve Diyarbekir'den Erzincan istikametinin uygun olacağı emredilmiş idi¹³.

1- Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı ise, Halep'te 15 Ocak 1915'te Başkumandanlık Karargâhı Kurmay Başkanı Vekili Theuvenay imzası ile Diyarbekir doğrultusunda hareketle, Erzincan yolunu izlemesi emrini almıştı¹⁴.

Diğer Kâzım Bey Tümeni olarak isimlendirilen III.Ordu'nun sağ kanadında bulunan Van Jandarma Tümeni Kumandanlığı'na da III.Ordu'ya bağlı olmasına rağmen, 12 Ocak 1915 günü Hafız Hakkı Paşa tarafından Rumiye doğrultusunda taarruz etmesi emri verilmişti¹⁵.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bilgisi dışında tümenlere emirler verilmiş ve hareketleri yönlendirilmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bilgisi dışında ve önceden emirler verilmiş olmasına rağmen, Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan emir istenmesi kısmen nezaket, kısmen de Talât ile Theuvenay arasında yaşanmakta olan yetki kargaşasının bir yasması olsa gerektir.

Henüz kendisine sözkonusu ettiğimiz bilgiler ulaşmadığından durumun farkında olamayan ve Suşehri'nde bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya 18-19 Ocak 1915 gecesi III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa Köprüköy'den şu telgrafi göndermiştir:

"Suşehri'nde Başkumandanlık Vekâleti'ne,

1- XI.Kolordu bu gün düşmanın taarruzuna maruz kalmış ve bir miktar geri çekilmeye mecbur olmuştur. Kolordu şimdi Azâp'ın doğusunda bulunmaktadır. İşbu mevziyi yarın koruyacaktır.

X.Kolordu Cephesi'nde sukûnet devam ediyor. Diğer taraflardaki durumda değişiklik yoktur.

12 ATASE, K.2814, D.42, F.35.

13 ATASE, K.5421, H.1 F.1-20.

14 ATASE, K.5240, H.3, F.1-16.

15 ATASE, K.2950, H.7, F.1-217.

2- Ştange Bey Müfrezesi karşısında 1.Şibirya Kazak Alayı mevcut olup, bu alay barış döneminde II.Türkistan Kolordusu mıntıkasında bulunmaktadır.

3- Bekir Sami Bey Tümeni Palu-Kiği üzerinden Erzurum'a yürümeye karar vermiştir.

4- Ben yarın XI.Kolordu muharebe hattını teftiş edeceğim"¹⁶.

III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, 18 Aralık 1915 günü Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafında Bekir Sami Bey Tümeni'nin emir beklediğini bildirmiş idi. Aynı günün gecesinde ise Bekir Sami Bey Tümeni Palu-Kiği üzerinden Erzurum'a yürümeye karar vermiştir diyen Hafız Hakkı Paşa, aynı tarihli bir telgrafı ile de Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan III.Ordu'yu takviyeye memur edilen V.Kolordu'nun nerede olduğunun bilinemediği ve bu konuda kendisinin aydınlatılmasını istemiştir¹⁷.

III.Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'nın hakkında bilgi istediği V.Kolordu'nun trenle Ulukışla'ya gönderilmesini I.Ordu Kumandanlığı'na 5 Ocak 1915 tarihinde emretmiş olmasına rağmen, henüz bu kolordu ile ilgili hiç bir bilgi Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya ulaşmış değildir.

Çünkü Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın sözkonusu emri I.Ordu Kumandanlığı Liman von Sanders tarafından Alman Sefareti'nin de desteği sağlanarak uygulamaya konulmamış ve kendisine de bilgi verilmemiştir¹⁸.

Bir yandan Donanma Kumandanı Souchon'un verdiği cevap, diğer yandan Liman von Sanders'in V.Kolordu ile ilgili yarattığı fiilî durum ve bir diğer yandan da Kuvve-i Seferiyelerin kendi bilgisi dışında yönlendirilmiş olmalarının 19 Ocak 1915 günü farkına varan Başkumandan Vekili Enver Paşa, Başkumandanlık Vekâleti Karargâhı'na kendisinden kesin emir alıncaya kadar öncelikle 1.Kuvve-i Seferiye'nin hareketinin durdurulmasını emretmiş olacak ki, bu konuda İstanbul'dan Başkumandanlık Vekâleti Karargâhı'ndan, 19 Ocak 1915'te alınan bir emirde, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu akşam Kayseri'de alacağı, doğrudan doğruya kendisinden kesin emir alıncaya kadar hareketinin durdurulması 1.Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na bildirilmiştir.

1- Kuvve-i Seferiye'nin hareketini öncelikle durduran Başkumandan Vekili Enver Paşa, Suşehri'nden hareketle 19 Ocak 1915'te Sivas'a gelmiş, Sivas'tan yoluna devamlı akşam üzeri Kayseri'ye ulaşmıştır.

16 ATASE, K.2817, D.367-53, F.4.

17 ATASE, K.2814, D.42, F.36.

18 Liman von SANDERS, Türkiye'de Befe Yılları (Çev: M.İsmet YAZMAN), İstanbul-1968, s.58.

Geceyi Kayseri'de geçiren Başkumandan Vekili Enver Paşa, 20 Ocak 1915 günü Kayseri'den¹⁹ hareketle Anadolu içlerinde demiryolunun en uç noktası olan Ulukışla'ya varmıştır.

Ulukışla'da kendisini bekleyen Halil Bey ile görüşen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın, İstanbul Başkumandanlık Vekâleti Karargâhı'ndan alınan 20 Ocak 1915 tarihli emrinde, "donanma ve ordulardan özel görev verilen ve doğrudan doğruya kendisinden emir alan Heyet-i Seferiyelere kendisinden başka hiç bir kimsenin emir verme yetkisi olmadığı, bu birliklerin başkası tarafından verilen emirleri yapmayacakları"²⁰ bildirilmiştir.

Anlaşılan odur ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kafkas Cephesi'nden dönerken merkezde güç kaybına uğramak endişesi taşımakta ve yetkilerini kimsenin kullanmasına izin vermeyeceğini ortaya koymaktadır.

Ulukışla'ya kadar karlarla örtülü karayoluyla gelmiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, burada hazırlatılan bir trenle İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir.

Trenle İstanbul'a dönenler arasında ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın yanında artık Halil Bey de bulunmaktadır. Halil Bey, bu tren yolculuğu esnasında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın durumunu şöyle anlatıyor: "Enver Paşa'nın ağzını yolda bıçak açmıyordu. Yorgun ve kederli bir halde gözleri dalıyor, düşünüyor, düşünüyordu".

Halil Paşa'ya göre; bunun sebebi Sarıkamış Hareketi idi. Nitekim, kendi ifadesiyle Enver bir ara ona şunları söylemişti:

"- Amca Sarıkamış Harekâtı çok kötü bir netice verdi, bu sebeple Kuvve-i Seferiye'yi Üçüncü Ordu emrine sevk etmek zarureti doğmuş bulunuyor. Sen yeni teşkil edilecek bir iki tümen ile İran'a gideceksin"²¹.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu günlerde üzgün, yorgun ve düşünceli olması doğaldır. Çünkü bir yadan beri pek dinlenmeden adeta zihnen ve fiilen koşturmuştur. Bütün çabalarına rağmen Sarıkamış Harekâtı'ndan beklediği sonucu alamamış hatta hayatının 33 yıllık kısmının en ağır başarısızlığına uğramıştır. Bütün bunlara ilave olarak doğrudan doğruya kendisine bağlı olan özel birliklere bilgisi dışında emirler verilmesi de Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı rahatsız etmiştir. Durumun farkına vardıktan sonra hızlı bir şekilde İstanbul'a dönüşü de bunun göstergesidir.

19 ATASE, K.2828, D.497-101, F.25-30.

20 ATASE, K.5240, H.2, F.1-23.

21 Halil Paşa, Bitüneyen Savafl (Hazırlayan: M.Taylan SORGUN), İstanbul-1972, s.138.

Ancak, bütün bunlara rağmen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın "Sarıkamış Harekâtı çok kötü bir netice verdi" şeklinde bir ifade kullanması ulaştığımız kaynaklardan da anlaşılacağı üzere mümkün değildir.

O günlerdre üç gün bir yol olan Ulukışla-İstanbul yolunu trenle giden Başkumandan Vekili Enver Paşa, 24 Ocak 1915'te Irak ve Havalisi Kumandanı Süleyman Askerî Bey ağırca yaralandığında 1.Kuvve-i Seferiyesi'nin emir ve kumandasını alay kumandanlarından uygun olanına bırakarak, hemen Bağdat'a hareketle Irak ve Havalisi Kumandanlığı'nı devralmasını 1.Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yarbey Kâzım'a emretmiştir.

Bu emri alan Kâzım Karabekir, Erzurum havalisine ancak Nisan ayı ortalarında varabilecek olan 1.Kuvve-i Seferiye yerine İstanbul'dan daha az zorlukla ve daha kısa zamanda kuvvet getirilmesinin mümkün olacağını, 1.Kuvve-i Seferiye'nin karargâhı ile uygun görülen bir kısmının Bağdat ve havalisine, geri kalanının 5.Kuvve-i Seferiye'ye katılmasını Başkumandanlık Vekâleti'ne teklif etmiş ise de cevap alamadığından 1.Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı Vekâleti'ni 9.Piyade Alayı Kumandanı Yarbey Vacit Bey'e bırakarak, 1.Kuvve-i Seferiye Karargâhı ile 25 Ocak 1915'te Bağdat'a hareket etmiştir²².

Başkumandan Vekili Enver Paşa, tren yolculuğu esnasında yeni bir tümenle İran'a göndermeyi düşündüğü Yarbey Halil'i her halde yapılan durum değerlendirmeleri sonucu yeni bir tümen kurulamayacağını düşündüğünden olacak, 26 Ocak 1915 günü 1.Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na atamış ve bu tümene de Musul doğrultusunda harekete geçmesini emretmiştir²³.

Kuvve-i Seferiyeleri yukarıda izah ettiğimiz şekilde yönlendirmiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, 5 Ocak 1915 tarihinde Kafkas Cephesi'ne gönderilmesini I.Ordu Kumandanlığı'na emretmiş olduğu V.Kolordu konusunda fikir değiştirmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın İstanbul'a ulaştıktan sonra fikir değiştirmesinin sebepleri, Wangenheim destekli Sanders muhalefeti²⁴ ve I.Dünya Harbi'nin ağırlığının doğudan batıya kaymış olmasıdır.

İşte bütün bu sebeplerle fikir değiştirmiş olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, kendisinden yolculuğu sırasında sürekli Kafkas Cephesi'ne kuvvet gönderilmesini isteyen III.Ordu Kumandanlığı'na 26 Ocak 1915 günü gönderdiği telgrafla, bu Ordu'ya 5.Kuvve-i Seferiye'den başka hiç bir kuvvetin gönderilmeyeceği ve 1.Kuvve-i Seferiye'nin de İran'a gideceğini bildirmiştir²⁵.

22 ATASE, K.5240, H.2, F.1-24.

23 ATASE, K.5240, H.1, F.1.

24 SANDERS, Türkiye'de 5 Yıl s.58.

25 ATASE, K.2828, D.497-101, F.25-30.

Böylece, Başkumandan Vekili Enver Paşa, bir ay kadar kumandanlığını da yapmış olduğu III.Ordu'ya 5.Kuvve-i Seferiye'nin dışında bir takviye kuvveti gönderemezken, cephede sukûnet başlamış, birlikler bir yandan tahkimât bir yandan eksikliklerini tamamlama ve yeniden yapılanma çabalarını sürdürmüşlerdir.

SONUÇ

Birinci Dünya Harbi başladıktan sonra çıkmış olan kavganın kendi yorganı üzerinde olacağından şüphesi olmayan Osmanlı Devleti özellikle İtilâf Devletleri tarafından Almanya'nın yanına itilmiştir.

Buna rağmen, Osmanlı Devleti yöneticileri bir takım alternatifler aramışlar, ancak seçeneksizliklerini görerek, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak yapmışlardır. Bunu Avusturya ile yapılan ittifak takip etmiştir ki, böylece Osmanlı Devleti başlamış olan harpte safını belirlemiştir.

2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan ittifak ile taraf durumuna geçen Osmanlı Devleti, seferberlik ilân ederek harp hazırlıklarına başlamıştır.

Bu dönemde çeşitli ihtimallere göre harp plânlarını da hazırlamaya başlayan Osmanlı Devleti, ilk defa Eylül 1914'te Hafız Hakkı Bey'in teklifi ile doğuya kuvvet yağma meselesini gündemine almıştır.

Genelkurmay II.Başkanı olan Hafız Hakkı Bey'in bu fikri daha sonra yapılan ve bir çok değişikliklere uğrayan sefer plânlarında yer bulup, doğuya kuvvet kaydırmaya başlanırken, Başkumandan Vekili Enver Paşa da III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'dan Kafkasya'ya yapılması düşünülen Odesa ve Batum çıkarmaları ve Ardahan civarına harekât konularında teklifte bulunmuş ve fikrini sormuştur.

Bunun üzerine III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Sarıkamış'taki Rusları mağlûp etmeden Ardahan ve Batum civarına gitmeyi mümkün görmediğini, Sarıkamış bölgesindeki Rus kuvvetlerini mağlûp ederek Kars'a gözetleme kuvveti bırakmış ve bundan sonra Batum doğrultusunda harekete geçmeyi uygun bulduğunu bildirmiştir. Genel Karargâh'ta bu fikri tasvib etmiş ve böylece Sarıkamış Harekâtı'nın esası kurulmuştur.

Esası kurulmuş olan Sarıkamış Harekâtı'nın plân yönüyle temeli ise, III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın Başkumandanlık Vekâleti'ne 8 Eylül 1914 tarihinde gönderdiği ve Sarıkamış'ı kuşatmak için kuvvetli bir sol kanat hareketi esas ittihaz ettiği telgrafiyle atılmıştır¹.

Eylül ayında Sarıkamış Harekâtı'nın esasları kurulup, plân yönüyle temelleri atılırken, Osmanlı Ordusu'nun harp hazırlıkları da devam etmekte, harp plânlarında değişiklikler yapılmakta ve adeta gel-gitler yaşanmaktadır².

Harbe giriş konusunda yaşanan tereddütler Ekim 1914 ortalarından itibaren kararlılığa dönüşürken, Osmanlı Devleti, Almanya'nın teşviki, İtilâf Grubu'nun tahrikî ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Donanma Kumandanı Amiral Souchon'a verdiği yetkinin kullanımı sonucu Birinci Dünya Harbi'ne girmiştir.

1 Fevzi ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Ankara-1936, s.10-11.

2 ATASE, K.1646, D.73-30, F.5.

Filen ortaya çıkan bu durum, karşılıklı savaş ilânlarıyla hukukleştirilirken, Rusların sınır tecavüzleri ile çatışmalar başlamış ve artık Kafkas Cephesi'nde savaş dönemine girilmiştir.

Dağınık bir halde olmalarına rağmen Rus kuvvetleri pek önemli bir müdahale ili karşılaşmadan Türk topraklarında ilerlerken, daha önce Sarıkamış Harekâtı'nın esasını kurduğunu ve plân yönüyle temellendirdiğini belirttiğimiz III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Ruslarla Erzurum civarında bir meydan muharebesine girmeyi düşünmekte idi. Bundan dolayı kuvvetler Erzurum civarında toplanmış ve Doğu Anadolu'nun bir kısmı adeta Rus işgaline bırakılmıştır.

Rus kuvvetlerinin dağınık bir şekilde Türk topraklarında ilerlediğinin farkına varan Başkumandan Vekili Enver Paşa yerinde bir müdahale ile III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'ya dağınık Rus kuvvetlerine yüklenerek ayrı ayrı mağlûp edilmesi direktifini vermiştir.

Bunun üzerine Ruslarla Köprüköy ve Azap Muharebeleri yapılmış ve Türk Ordusu birliklerin peyderpey cepheye sürülmesi sebebiyle kesin sonuç alamayarak, önemli fırsatlar kaçırmış, kısmî bir başarı ile yetinmek durumunda kalmıştır.

III.Ordu'nun Köprüköy ve Azap Muharebelerinde elde ettiği kısmî başarılar Başkumandanlık Vekâleti'ne sunulurken, çoğu zaman da cephedeki durum hakkında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emrine rağmen³, bilgi verilmemiş ve adeta zihnen iğfal edilmiştir.

Özellikle III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın hiç bir gerekçeye dayanmadan Azap Muharebesi'yle kazanılmış bir kısım topraklardan Ordu'yu 10 kilometre kadar geri çekmesi, bölgede görev yapan Teşkilât-ı Mahsusacı valilerin şikâyetlerine vesile olurken, askerlerin de morallerini bir hayli bozmuştur.

Bu durum Başkumandanlık Vekâleti Karargâhı'nın tepkisine sebep teşkil ederken, Çoruh Vadisi'ndeki çetelerin Ruslar karşısında başarılı hareketleri dikkat çekmiştir.

Ruslar karşısında III.Ordu'dan kesin⁴ sonuç beklemesine rağmen bunu alamayan, cephedeki durum hakkında ise kendisine sıhhatli bilgiler ulaştırılmamış olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, Rusların Polonya Cephesi'nde Almanlar tarafından sıkıştırılmış olmaları, Kafkas Cephesi'nde bulunan birliklerinin de dağınık bir durumda bulunmaları sebepleriyle kesin sonuçlu harekât konusunu yeniden gündeme almıştır.

Askerî ve siyasî gereklilik üzerine Azap Muharebesi sonrası gündeme alınan Kafkas Cephesi'nde kesin sonuçlu harekât konusu, Rusların yan ve

3 ATASE, K.2812, D.537-30, F.1-32.

arkalarından yapılan hareketlere hassasiyeti de dikkate alarak alternatifler üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Çalışmalar sonucunda, Kafkas Cephesi'nde Rus yan ve gerilerine stratejik kuşatma yapma kararı belirginleşmiş ve bu konuda III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın da fikri sorulmuştur.

Kafkas Cephesi'nde geniş bir stratejik kuşatma hareketi tasavvur edilmekle beraber, Hasan İzzet Paşa'nın Eylül 1914'te esaslarını kurduğu, plân yönüyle de temellendirdiği Sarıkamış merkezli sol kanat harekâtı önerisini yeniden gündeme getirmesiyle birlikte Sarıkamış Kuşatma Taarruzu fikri tekrar ortaya çıkmıştır.

Kafkas Cephesi'nde stratejik kuşatma fikri belirginleşmiş olmakla beraber, tam anlamıyla kesinleşmemiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kafkas Cephesi'nde yapılması belirginleşmiş olan stratejik kuşatma harekâtı kararını netleştirebilmek amacıyla Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey'i Kafkas Cephesi'ne göndermiştir.

Sürekli fikir değiştiren ve adeta vehimlerle dolu olan III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'yı Kafkas Cephesi'ne gelmiş bulunan Hafız Hakkı Bey, stratejik kuşatma taarruzu konusunda fikir değiştirmiş olmasına rağmen ikna etmiş ve yaptığı keşiflerin sonucunda da harekâtın yapılabileceği kanaatini telgraflarla Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya aktarmıştır.

Hafız Hakkı Bey'in verdiği bilgiler üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, durumu yerinde görmek, biraz daha belirginleşen stratejik kuşatma kararını kesinleştirmek ve yapılacak harekâta kumanda koordinasyonunu sağlamak düşünceleriyle Erzurum'a gelmiştir.

Hafız Hakkı Bey'in yaptığı çalışmalarla hızlanan harekât hazırlıkları Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 12 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a gelişiyle birlikte iyice hızlandırılmıştır.

Erzurum'da bir kısım temaslarda bulunan Başkumandan Vekili Enver Paşa buradan III.Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Köprüköy'e gitmiştir.

13 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'de bulunan III.Ordu Karargâhı'nda III.Ordu Kumandanı ve Kurmayları ile bir görüşme yapan Başkumandan Vekili Enver Paşa, stratejik kuşatma harekâtının Sarıkamış civarına yapılmasında karar kılmıştır.

Köprüköy'den Erzurum'a dönen Başkumandan Vekili Enver Paşa, artık kesinleşmiş olan Sarıkamış Kuşatma Taarruzu'nun hazırlıklarının bir an önce tamamlanması için çabalarını sürdürürken, III.Ordu'nun ileri harekâta başlaması tarihi de 22 Aralık 1914 olarak belirlenmiştir.

Bu arada Başkumandan Vekili Enver Paşa, kendisi henüz Erzurum'a ulaşmadan önce III.Ordu üst kademesinde yapılan değişikliklere bir yenisini eklemek zorunda kalmış ve Sarıkamış Harekâtı'nın esasını kuran, plân yönüyle

temellendiren, kurmaylık çalışmalarını yaptıran III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'yı görevden affını istemesi üzerine III.Ordu Kumandanlığı görevinden alarak, bu görevi de kendisi yükümlenmiştir.

19 Aralık 1914 günü III.Ordu Kumandanlığı'nı da sorumluluğuna alan Başkumandan Vekili Enver Paşa Sarıkamış Harekâtı ile doğrudan ilgili ilk emrini vermiş ve Sarıkamış Harekâtı'nın plânını ortaya koymuştur⁴.

Bu emre göre yapılandırılan Sarıkamış Kuşatma Taarruzu, gizlilik ve hızlilik esasına dayanan baskın tarzında tertip edilmiştir.

Bundan maksat; Rusları beklemedikleri bir zamanda ve tahmin edemeyecekleri bir şekilde imha etmektir.

Gizlilik ve hızlilik esasına dayanan baskın tarzında tertip edilmiş olan Sarıkamış Harekâtı, daha harekât başlamadan evvel gizliliğini X.Kolordu Kumandanı'nın yanlış tutumu yüzünden kısmen yitirmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emirle, 22 Aralık 1914 günü başlayan Sarıkamış Harekâtı'nda ilk iki gün verilen hedeflere genelde ulaşılmış olmakla beraber, harekâtın yönlendirilmesi bakımından ihtiyaç duyulan bilgi akışı sağlanamamıştır.

Harekâtın üçüncü günü X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey, Rus Oltu Müfrezesi artçı birliklerinin peşine takılmış, Bardız doğrultusunda hareket etmesi gerekirken, Ardahan yönünde çekip gitmiştir.

X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey bu hareketiyle hareket birliğini bozarak harekâtın kaderiyle oynarken, XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa da Ruslar hakkında yanlış bilgiler vererek kuşatma çemberinin genişletilmesine çanak tutmuştur.

Başkumandan Vekili Enver Paşa ise, 24 Aralık 1914 akşamı Bardız'a gelmiş ve burada IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, Bronzart Paşa ve Feldman Bey ile durum değerlendirmesi yapmış tüm itirazlara rağmen IX.Kolordu kıt'alarını alınan bilgilere göre savunmasız olan Sarıkamış doğrultusunda harekâta geçirmiştir.

Çok istemesine ve birçok emirler göndermesine rağmen X.Kolordu ile irtibat tesis edemeyen Başkumandan Vekili Enver Paşa, sadece IX.Kolordu birliklerinin bir kısmıyla 25 Aralık 1914 akşam üzeri Sarıkamış önlerine varmıştır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, burada birliklere gece taarruzu yapmaları emrini vermiş, ne var ki, bu emir üzerine başlayan gece taarruzu Ruslarca Sarıkamış'ta bulunan derme çatma Rus kuvvetiyle durdurulmaya çalışılırken, IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ve Kurmay Başkanı Şerif Bey'in durumu abartarak adeta yalvarıp yakarmaları üzerine Enver Paşa tarafından durdurulmuştur.

4 ATASE, K.2950, H.7, F.1-39,40.

Türk Ordusu'nun kuşatma harekâtından haberdar olmakla beraber şimdiye kadar Sarıkamış için hiçbir tedbir almamış olan Ruslar, bu gece taarruzunun durdurulmasını Sarıkamış Harekâtı ile ilgili eserlerinde Türkler tarafından kaçırılan en önemli bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Ruslar, Sarıkamış'a yapılan bu gece taarruzu sonrasında çeşitli kaynaklardan elde ettikleri bilgileri değerlendirerek Sarıkamış'ta bir takım tedbirlere yönelirlerken, tehditin boyutu karşısında da adeta panik yaşamışlardır.

Ancak Sarıkamış önlerinde taarruza devam eden Türk birlikleri arkadan destek alamadıkları gibi Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın istek ve gayretlerine rağmen, IX.Kolordu Kumanda Heyeti'nin isteksizliği sonucu Sarıkamış'a girilememiş, yeni fırsatlar kaçırılmıştır.

Sarıkamış'a girilememesi, birliklerin açıkta gecelemelerine ve hava soğukluğu nedeniyle donmalara sebebiyet verirken, erzak ve iâşe kollarının da geride kalmaları dolayısıyla erzak ve iâşe sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır.

IX.Kolordu birliklerinin Sarıkamış önlerinde sıkıntılara rağmen taarruzlarına devam ettikleri bu günlerde nerede olduğunu dahi haber vermeyen X.Kolordu mevcudunun %80'nini Allahüekber Dağı'nı aşarken elinden çıkarmış, yorgun ve bitkin bir şekilde büyük bir zaman kaybindan sonra Sarıkamış bölgesine ulaşmıştır.

X.Kolordu Sarıkamış bölgesine ulaştığında zaten Ruslar da Sarıkamış civarına XI.Kolordu Cephesi'nden çektikleri kuvvetleri yığmışlardı. Bu sebeple IX.ve X.Kolorduların birlikte yaptıkları taarruzlar da sonuç vermediği gibi Rusların karşı taarruzlarına maruz kalınmıştır.

Sarıkamış önlerinde IX. ve X.Kolordular bu dönemde ölüm kalım mücadelesi verirlerken, XI.Kolordu kendisinden beklenen faaliyetleri göstermemiştir.

XI.Kolordu karşısından çekilen Rus kuvvetleriyle başlatılan Rus taarruzları sonucu, IX.Kolordu esir X.Kolordu geri çekilmek zorunda kalmış, Başkumandan Vekili Enver Paşa da III.Ordu Kumandanlığı'nı Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak İstanbul'a gitmek üzere Kafkas Cephesi'nden ayrılmış ve böylece esas itibariyle 22 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış Hareketi de 118.000 kişilik III.Ordu'nun 30.000 ölü, 7.000 esir ve 12.400 erle sınır gerisine çekilmesi ile sona ererken, III.Ordu'nun mevcudu toplanan perakendelerle kısa bir zamanda 42.000'e ulaşmıştır⁵.

Aradaki fark kısmen çete birliklerine katılım⁶ kısmen de yaşanan firarlardan kaynaklanmaktadır.

5 GUZE, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler (Çev: Hakkı), Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı:20 (1 Kânunusani, 1931), s.46.

6 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C.II, Birinci Kitap, Ankara-1993, s.536.

Sarıkamış Harekâtı'ndan dolayı Rus Kafkas Ordusu'nun kayıpları esirler hariç, biraz da her zaman olduğu gibi saklanarak, Maslofski tarafından 29.000 asker olarak verilmektedir⁷.

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere bu harekât sebebiyle Ruslar da önemli miktarda kayıp vermişler ve sarsılmışlardır. Ancak hiç bir taraf diğerini imha yada inhizama uğratamamıştır.

~~DN~~ Belirtmek gerekir ki, Türk tarafı Sarıkamış Harekâtı'na başlarken ve harekât sırasında bir çok hatalar yapmıştır. Bu hataları şöyle sıralamak mümkündür:

1- Gizlilik ve hızlilik esasına dayanan, baskın tarzında plânlanmış olan Sarıkamış Harekâtı'nın Hafız Hakkı Bey'in aceleci ve yanlış tutumu yüzünden gizlilik özelliğini harekâtın başlangıcında kaybetmeye başlaması,

2- Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın şiddetli istek ve ısrarlarına rağmen, X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey ve XI.Kolordu Kumandanı Galip Paşa'nın haberleşme ve bilgi akışına önem vermeyen tutumları dolayısıyla yaşanan irtibatsızlık,

3- Hafız Hakkı Bey'in Ardahan doğrultusuna yönelmesi sebebiyle kuşatma çemberin genişletilmek zorunda kalınması ve bunun sonucu olarak kuşatmayı yapmakta olan X.Kolordu ile IX.Kolordu arasında harekât birliğinin sağlanamaması dolayısıyla zaman ve güç kaybıdır. Kısaca, X.Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in harekâtın kaderiyle oynaması,

4- Galip Paşa kumandasındaki XI.Kolordu'nun karşısında bulunan Rus birlikleri üzerinde kendisinden beklenen baskıyı yapmaması,

5- Kolordu Kumandanlarının Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı ifrat ve tefrit koken raporları ile yanıltmaları sonucu, gerekli kararların zamanında ve doğru bir şekilde alınmalarını adeta engellemeleri,

6- IX. ve XI.Kolordu Kumandanlarında görülen isteksizlik ve motivasyon eksikliği,

7- Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ikazlarına rağmen, yürüyüş kollarının uzaması dolayısıyla ortaya çıkan düzensizlik, askerin el altında tutulmaması, artan döküntü ve firar olayları,

8- Keşif faaliyetlerinin yetersizliği ve eğitim eksikliği,

9- İkmal işleri ve sağlık hizmetlerinin yeterli derecede iyi yürütülememesi,

10- Arazi ve mevsim şartlarının gerektiği kadar dikkate alınmamış olması,

11- Hazırlıkların tam anlamıyla yapılamamış olması ve bütün bunlarla birlikte doğan fırsatların kaçırılmasıdır.

7 MASLOFSKI, Umumî Harpte Kafkas Cephesi (Çev:Nazmi), Ankara-1936, s.149.

İşte bütün bu sebeplerle Sarıkamış Harekâtı Türklerin başarısızlığı üzerinde bina edilen Rus başarısı ile sonuçlanmıştır.

Ancak burada belirtilmesi gereken husûlar; bu başarısızlıkta Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın son derece az bir paya sahip olması ve Sarıkamış Harekâtı'nın dram, felaket ve hezimet gibi siyah renkli kelimelerle vasıflandırılmayacağıdır.

III.Ordu Kurmay Başkanlarından Alman Felix Guze'nin ifadeleriyle "bu hareket, III.Ordu'nun Rus Ordusu sağ kanadını tamamen çevirerek ya onu imha ve yahut da Aras Nehri'ne doğru atarak demiryolu güzergâhı üzerinde bulunan ve aslen bir kale olan Kars'tan uzaklaştırmak istediği halde arazinin engellerine ve yolsuzlukla birlikte, kış mevsimi dolayısıyla emellerine kısmen muvaffak olmakla beraber tamamen başaramadığı bir meydan muharebesinden* ibarettir"⁸.

Yukarıda izah ettiğimiz üzere, Türklerin askerî açıdan başarısızlıkları bir gerçek olmakla beraber Ruslar da Kafkas Cephesi'nde 1.500.000 asker kullanmak durumunda kalmışlardır ki⁹, bu da 1905 sonrası yıkılma işaretleri veren Rus Çarlığı'nın yıkılışında önemli bir faktör olsa gerektir.

Öteden beri Türk milletine ihanet etmekte olan Ermeniler, Sarıkamış Harekâtı'nın askerî açıdan başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Rusların da desteği ile isyan hareketlerini hızlandırırlarken, Türkler de "Tehcir Kanunu" nu çıkarmak suretiyle bu emel ve niyetleri sonuçsuz bırakmıştır. Böylece, Sarıkamış Harekâtı Ermeni Meselesi'nin çözümünü de hızlandırmıştır.

Sarıkamış Harekâtı siyasî açıdan Kafkasya ve Orta Asya Türklüğünün bağımsızlık ve devletleşme süreçlerine önemli katkılar yaparken, Türkiye ile ilişkilerinde de olumlu etkiler yapmıştır¹⁰.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Türk dünyası için giriştiği haysiyet ve onur mücadelesinin fiilî girişimi olan Sarıkamış Harekâtı kendisinin tüm çabalarına rağmen, yapılan hatalar ve kaçırılan fırsatlar sebebiyle askeri açıdan başarısızlıkla sonuçlanırken, siyasî açıdan bir çok kazanımlar sağlamıştır.

* Sarıkamış'ta meydan muharebesi değil, muharebe yapılmıştır.

8 ATASE, K.2949, D.403, F.1-7,8.

9 ÇAKMAK, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s.20.

10 Akdes Nimet KURAT, Türkiye ve Rusya, Ankara-1990, s.499-500.

Başkumandan Vekili Enver Paşa

Başkumandan Vekili Enver Paşa Bakû'da (1920)

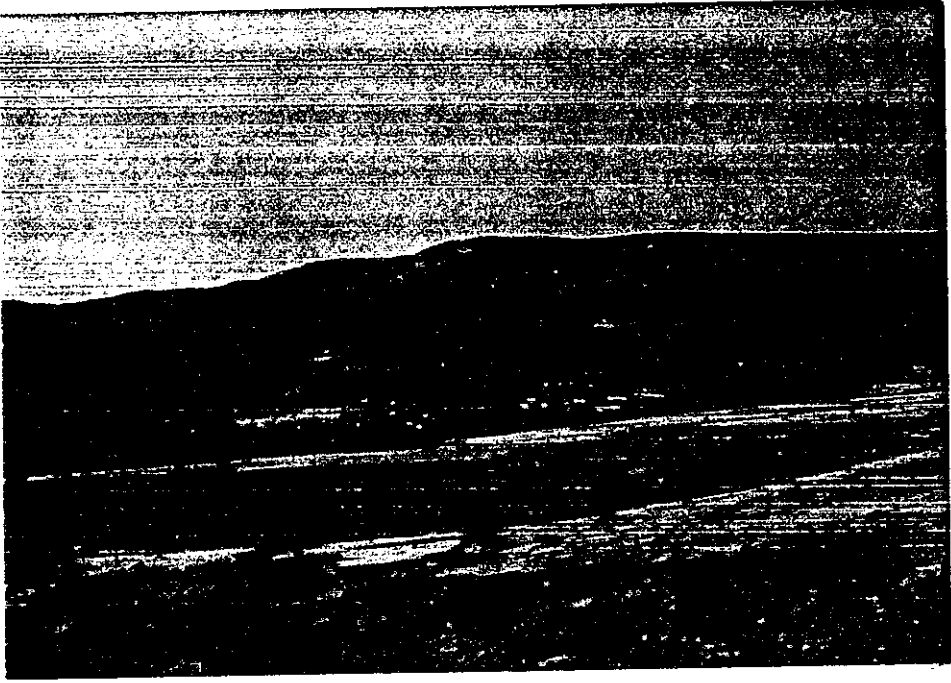
Başkumandan Vekili Enver Paşa Erzurum'da (1915)

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Bardız'da Kaldığı Konak

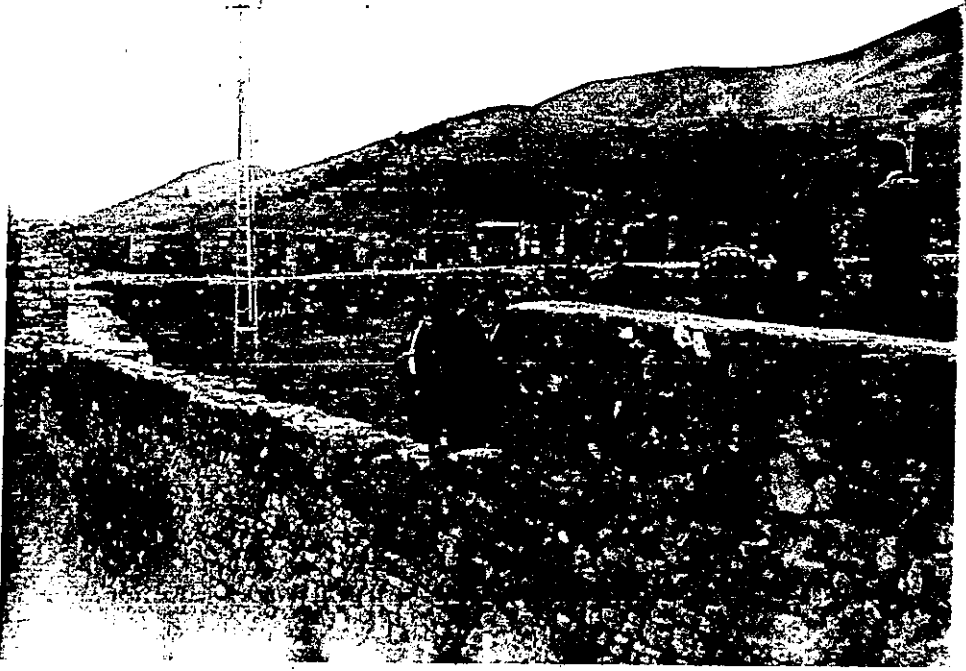
Bardız

Yeniköy Çevresi

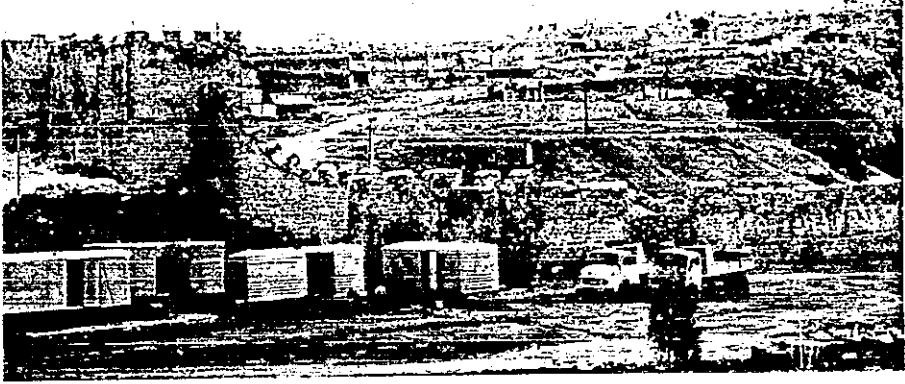
Mecingert Kalesi

Pasinler Kalesi ve Çevresi

Azap-Pasinler Arası

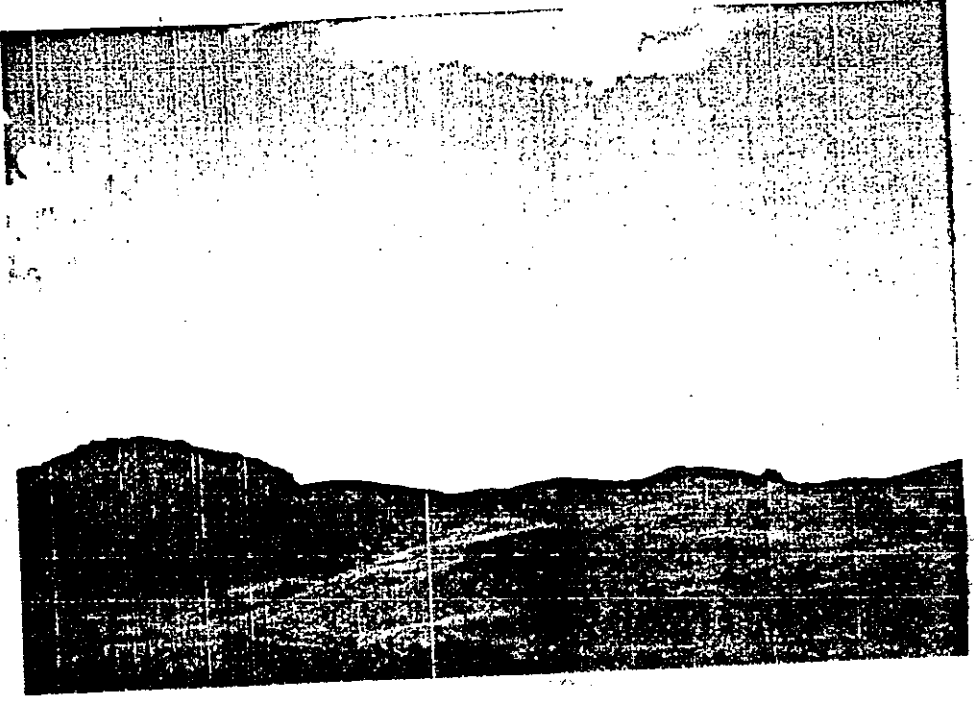

Ardahan Kalesi

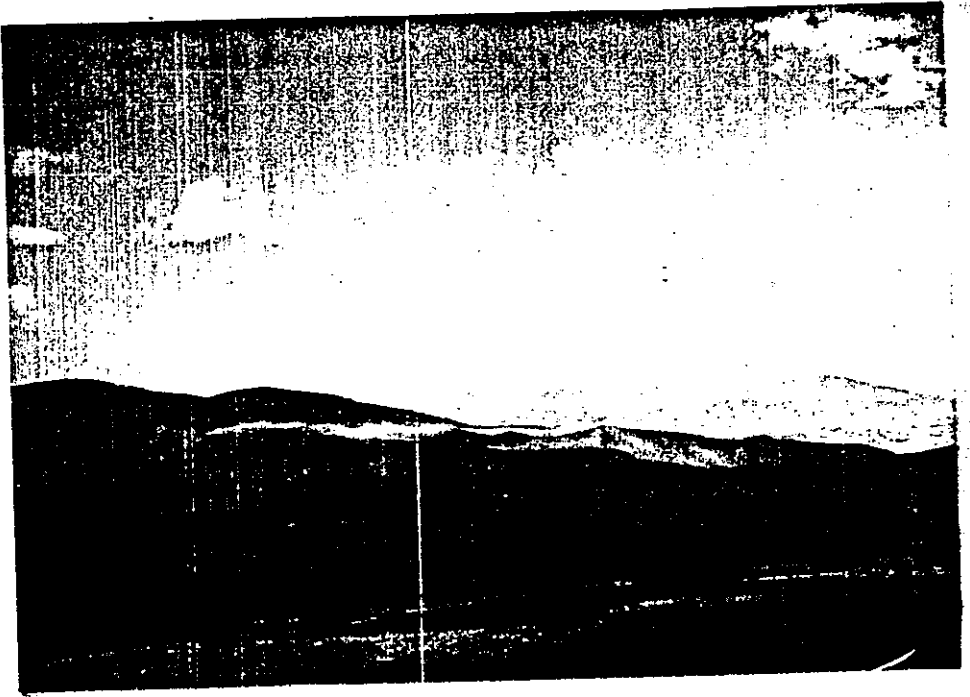

Sarıkamış

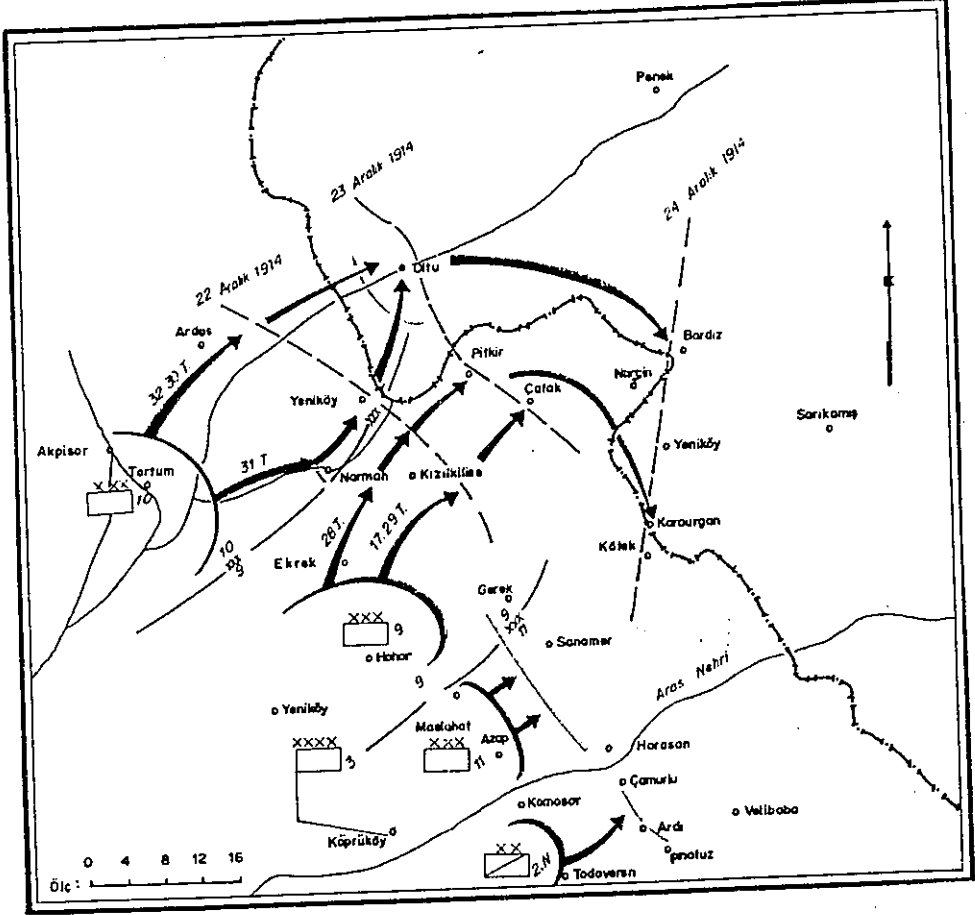
EK-6

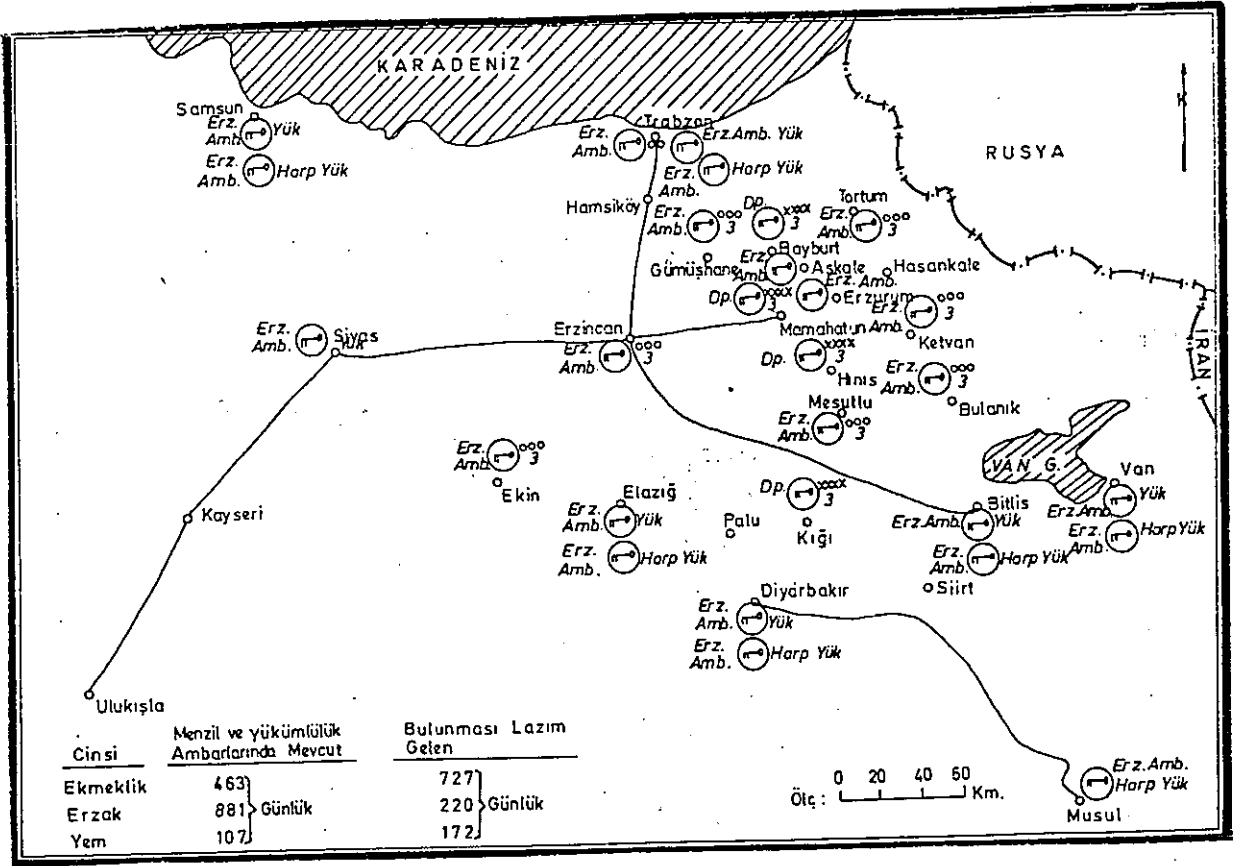
Köprüköy ve Çevresi

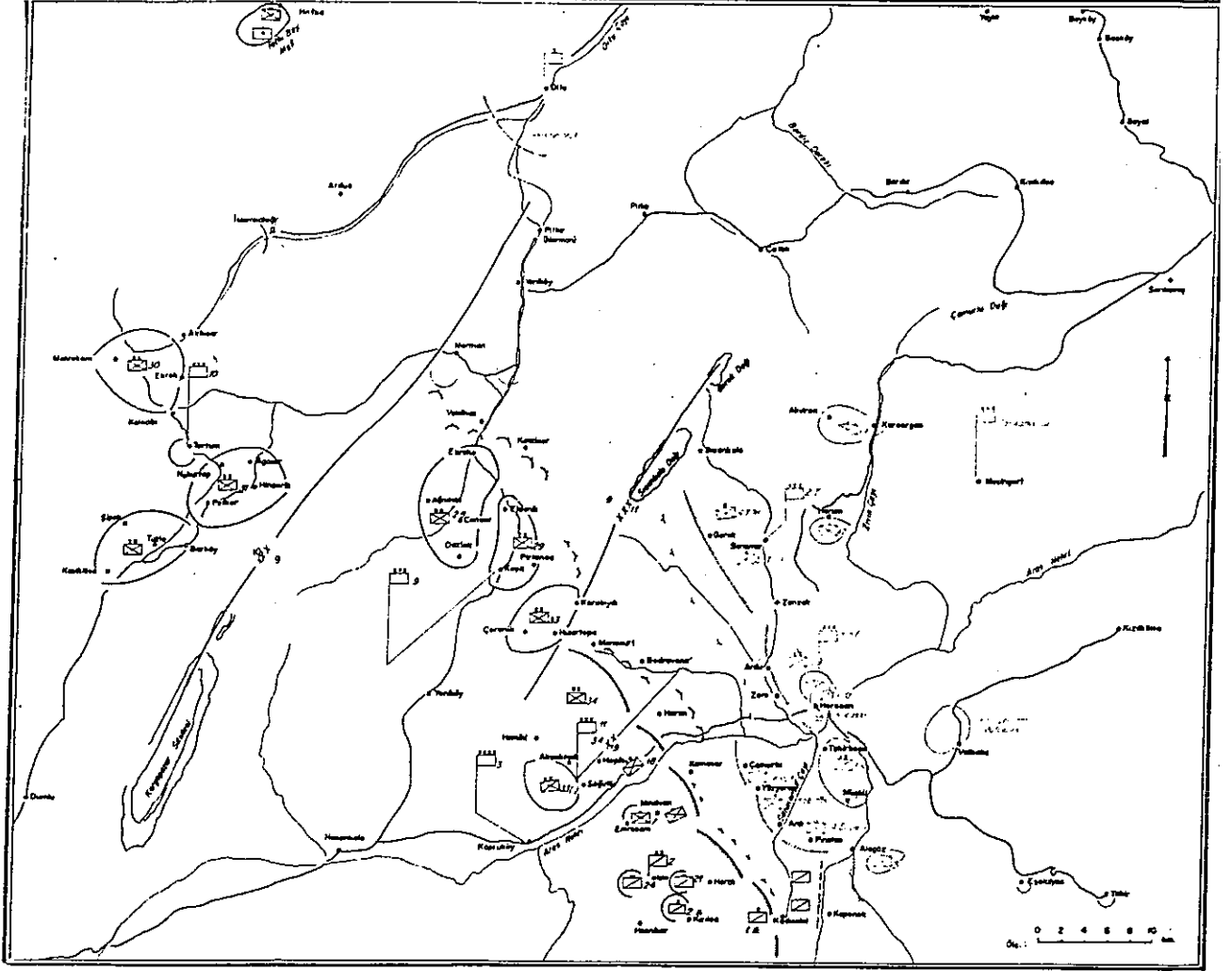
Zivin Çevresi

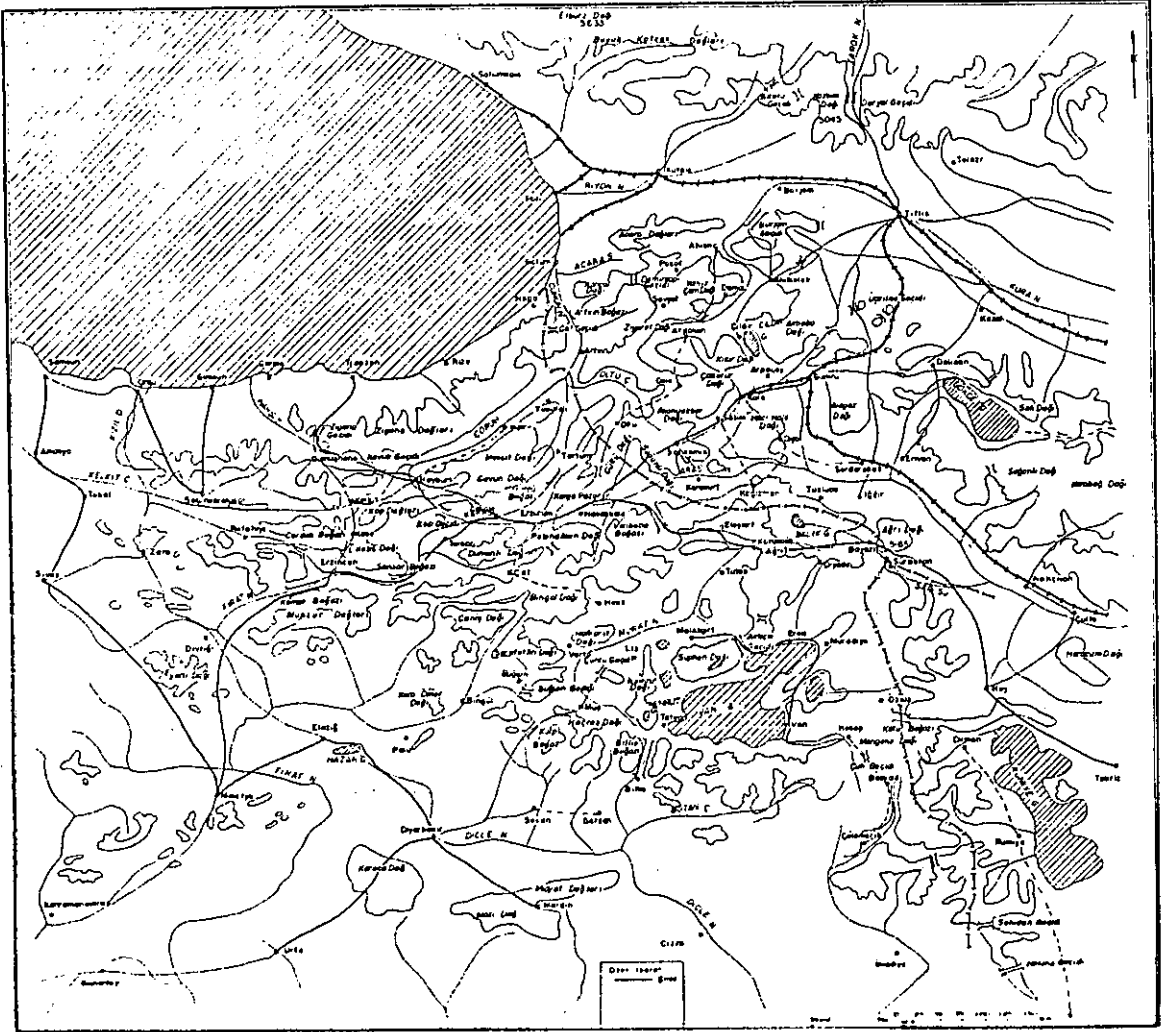
Sarıkamış Kuşatma Harekâtı Taarruz Plânı

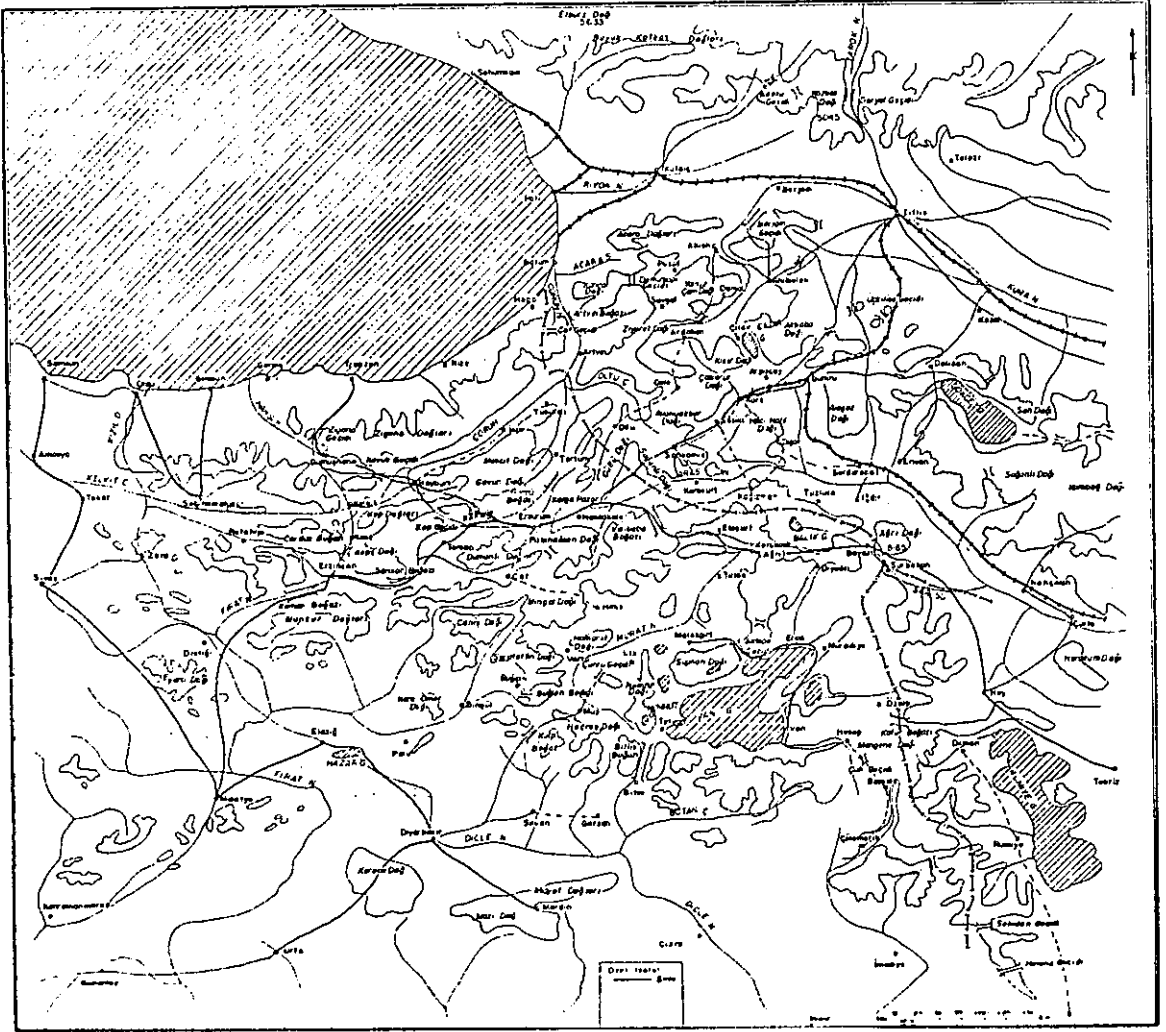
III.Ordu'nun İaşe Ulaşım Yolları

Sarikamis Harekâtı Başlangıcında Tarafların Durumları

Kafkas Harekât Alanı Coğrafi Durumu

Kafkas Harekât Alanı Coğrafi Durumu